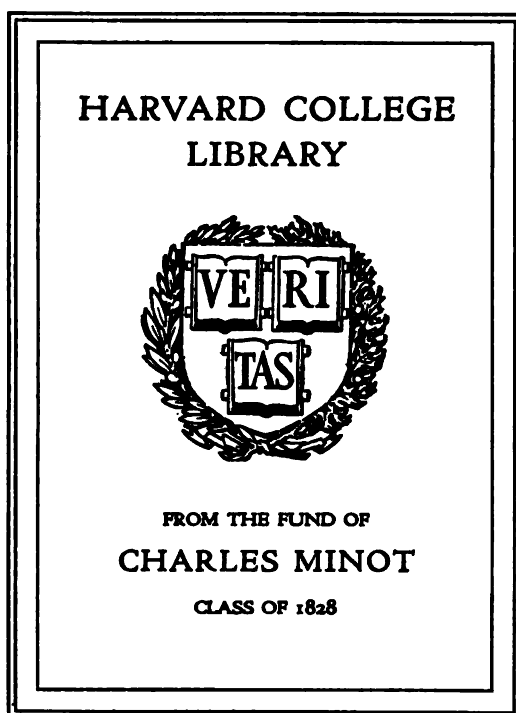
HARVARD COLLEGE
LIBRARY
VE RI
TAS
FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT
CLASS OF 1828

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА XL.

С КАРТОМ ЦРНЕ ГОРЕ.

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1874.

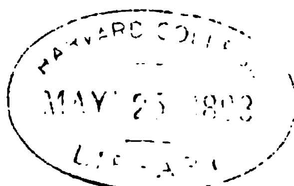
HARVARD COLLEGE
MAY 25 1893
LIBRARY

ГДЕ ЈЕ ШТО.

СТРАНА.

[1] Бр. 235. на стр. 307. дошао је онде погрешком. Место му је у години 1873.

НЕКОЛИКО РИЈЕЧИ НАПРИЈЕД.

Црна је гора чувена у свијету с јунаштва њезинијех синова, које је привлачило на се пажњу и покретало вољу многих српских и словенских, а доста и странијех писаца, да је боље познаду и опишу. Али по ономе, што је до сада о њој писано, колико је мени познато, тешко је имати прави појам о њезину друштвеном и државном склопу и у опће о унутрашњем стању; јер су писци највише обраћали пажњу на њезину политичну и ратну историју, коју су поред разнијех чланака и читавијех списа наших и странијех писаца нарочито писали: С. Милутиновић, Д. Милаковић и М. Медаковић.

И те су све три непотпуне и недовршене, нарочито историја Медаковићева, која је пуна панегирика. Иначе је, буди мимогред речено, лијепу услугу учинио нашој књижевности, што је описао живот и обичаје народа црногорскога, и тијем пружио драгоцјену грађу за нашу опћу етнографију.

Но како нијесам намјеран, да овдје набрајам, нити оцјењујем списе о Црној гори, које ћу споменути на крају ове расправе, и како сам за 5½ година мојега боравлења на Цетињу припадом прикупљао разне биљешке и податке: тако сам покушао, да расправим, у колико се може, питање о имену и постанку Црне горе; да обиљежим и историјски пропратим њезине старе и садашње међе с прилогом за то нарочите карте; да изложим у главнијим цртама њезину ђеографију с топографијом; да покажем

поступни развитак и облик владавине, судства, и племена; гдје сам проговорио неколике о подјели земље и о властели. А да би слика била потпунија, бацио сам летимице један поглед на војену организацију, просвјету, привреду и етнографске црте. И на пошљетку приложио сам на крају статистику од 1863 год. земље, стоке, данка, капетанија, броја племенских главара и њихове плате, који су уједно и војене старјешине. Статистика ова није до сада нигдје објелодањена ни у цијелости, ни у појединостима.

Само се по себи разумије, да је ово најпоузданији извор и најбоље мјерило, по којему се може знати, колика је народна имовина у Црној гори и колико се на њу плаћа данка.

Жалити је, што немам у рукама статистику Црне горе и од других година, да би се из упоређења могао виђети њезин напредак, или назадак.

Но и овијем ће се бар у неколико потпунити празнина до садашњијех списа о Црној гори, и уједно, мислим, да ће моћи послужити, као одговор на питања чувенога инглескога свештеника и српскога пријатеља г. Дентона, која ми је не давно управио из Лондона преко нашега вриједнога књижевника г. Чедом. Мијатовића.

1, Како стоји у Црној гори са својином земље, т. ј. да ли је земља опћинска својина, или се сваки Црногорац сматра, као прави господар од онога комада земље, који држи, или на пошљетку земља припада неколицини, који је дају под кирију осталима?

2. Има ли великих добара пољских у Црној гори? или је земља подијељена на добра тако да сваки Црногорац има нешто мало земље, а нико нема, или тек неколицина имају повећа добра од неколико стотина јутара?

3. Кад умре Црногорац, да ли се и како његова земља дијели међу његовом дјецом? и

4. Ко бира сеоске кметове? ко ли нахијске старјешине и судије?

На сва ова питања поштованога инглискога свештеника и писца наћи ће се у овој расправи на своједу мјесту кратка објашњења.

На пошљетку ваља ми споменути још и то, да је при свој доброј вољи око скупљања података за ову расправу остало још доста ствари недирнутијех и питања нерасправљенијех нарочито у економном погледу, које ће с временом, надати се је, наш који други писац прикупити, расправити и празнину попунити.

Биоград 1872. год.

I.

Име и постанак Црне горе.

До XVI-га вијека није се ништа знало за име Црне горе, нити је садашња катунска нахија била насељена (изузевши Цетиње), нити је имала засебно каква политичкога значаја. Вазда је била саставни дио старе Превале, или нове Дукље, а још новије Зете.

Превала је прозвана Дукљом по имену римскога цара Дукљана у трећем в. послије Христа. Дукља је замијењена именом Зете у почетку VII-га в. по што су се Срби и у ту покрајину доселили и са Словенима старосједиоцима помијешали. Мисли се, да је та покрајина прозвана Зетом по имену ријеке Зете, која тече кроз садашње Бјелопавлиће, или Превалу, као најстарије ђеографско име те покрајине, за које историја зна.

Високе и негда шумовите, а сада голе стијене катунске нахије, које Сиње море од западне стране вјечито запљускује, вазда су раздјељивале од сјеверне стране стару Травунију и Оногошт, или нову Херцеговину од Зете, и увијек су биле природна međа између те двије српске најстарије кнежевине на југу.

Катунска је нахија од памтивијека била горњо-зетска планина, у којој су Горњо-зећани имали своје катуне.[1]) Зна се, да су и Црнојевићи прије него, што је и на њих дошао ред да владају у Зети, имали свој дио у планини Ловћену више Котора у садашњој катунској нахији. А тако

[1]) У источној Србији бачије; у Херцеговини и Далмацији станови.

су и нека друга племена у садашњој љешанској нахији имала своје дијелове у истој планини и на њима своје катуне за љетовање стоке. За то се садашња катунска нахија тада и звала зетста планина. Па како су је од XVI-га—XVII-га в. населили Срби већином из Херцеговине, тако је по катунима и прозову: катунска нахија.

По што дакле војвода Иван Црнојевић и други пут 1482 год. би присиљен, да коначно уступи сили турској своју пријестоницу — Жабљак — и да потражи заклона у својој кршевитој планини, најприје се настани на ријеци Ободу у садашњој ријечкој нахији, гдје је имао своју земљу, кућу, винограде и млине. Ту остане око двије године, док му се двор и поред њега манастир на Цетињу довршио; па се тек 1484 год. пресели с Обода на Цетиње, мало планинско пољице под самом планином Ловћеном.

Исте године приложи својој новој задужбини — цетињском манастиру — један дио земље, неколика винограда и млина у ријечкој и један дио планине Ловћена у катунској нахији, поставивши у њ митрополита Висариона с калуђерима из манастира Врањине, именује га митрополијом зетском. Тако је и на крисовуљи, којом је утврдио те своје обилате прилоге, и која је писана на ријеци Ободу у почетку 1484 год. потписан: „Воевода Ивань Црноевикь господарь зетскы.“

Ово је јасан доказ, да се Црна гора није звала тијем именом до пресељења у њу војводе Ивана Црнојевића; па и послије неколико година није се ништа за то име знало, по чем се по Ивановој смрти 1490 год. и син му војвода Ђурађ потписивао: „Господарь зетскы“; а зна се, да су већ тада све зетске вароши, села и поља биле у турским рукама.

У прилог овом тврђењу иде и то, што се име Црне горе, колико је мени познато, не налази споменуто ни у једнога писца старога, ни средњега вијека.

С тога неки наши писци, који не знаду добро нашу народну историју, погрјешно увршћују име Црне горе међу имена српских покрајина прије XVI-га вијека.

На измаку дакле XV-га вијека, кад но се војвода Ђурађ Црнојевић са свијем отсели с Цетиња у Мљетке, и кад но се племенски главари почеше прикупљати око цркве и тадашњега митрополита Вавила, чу се у народу тек у почетку XVI-га в. ново име зетској планини најприје: Црнојева гора, а позније скраћено: Црна гора; које црногорски сусједи преведу сваки на свој језик — Млечићи: „Montenegro“, а Турци: „Карадаг“. Те се тако и дан данашњи зове.

Овдје нам се намеће питање: једа ли се находи у опсегу зетске планине какво брдо, или село, које се зове: Црно брдо, или Црна гора; као што има у Херцеговини у Пиви једно село и у Србији у рудничком округу један срез и у Старој Србији у скопљанској нахији један приједјел са неколико српских села, која се зову: Црна гора? — Кад би се находило тако име на црногорском земљишту, било би природно мислити, да је по томе тако прозвана. Али сам и то пажљиво испитивао, па ми нико у Црној гори не знаде казати, да има тако име.

Премда има једна нахија, која се зове Црмница, а тако се звала и у XIII-ом вијеку[1]); па би се могло нагађати, да се по њој прозвала Црном гором и кршевита катунска, ријечка и љешанска нахија. Али се ни томе никаква трага не находи ни у запискама и листинама, ни у народној приповијетци; с тога и то нагађање отпада, и остаје, да је Црна гора тако прозвана по Црнојевићу.

Ову мисао потврђује у неколико и онај факт, што је ријека Ободи по преселењу војводе Ивана Црнојевића на Цетиње прозвана: Црнојевића ријека, која се и дан да-

---

[1]) Monumenta serbica. Гласник српског уч. друштва XXVII.

нашњи тако зове. А и стари Црногорци, које сам питао, од чега је Црна гора тако прозвана, неки ми одмах одговорише: „од имена Црнојевића Ива." А тако мисли и Д. Милаковић познати писац црногорске историје, и ако то питање није расправио, нити на чисто извео.[1])

Неће бити згорега, да још овдје споменем и то, како неки писци мисле, да су Црну гору тако прозвали Турци због своје честе погибље у њезинијем кланцима и клисурама. Руски писац Александар Попов између осталога каже: „И ети горы прослыли у Турокъ ужасньими, черными (Карадаг). Ето турецкое имя черныхъ горъ распространилось и стало обштимъ названiемъ Черногорiй."[2]) Други опет мисле, да је тако прозвана по њезијем црњкастијем кршевима, између којих ћу споменути оно, што вели францески познати писац Ami Boué: „Jl doit son nom de Montagne — noire" и т. д.[3])

Али су ово све саме претпоставке, које пред критиком падају, јер, кад је Црна гора тако прозвана Турци још не бијаху отпочели насртати и на њезине љ у т е кршеве, него се бијаху ограничили на поља и равнице око њих с тога, што тада имадијаху и сувише посла на све стране своје простране царевине, а нарочито у сусједству Црне горе: нешто с мљетачком републиком; нешто с Арбанијом; а нешто и с Херцеговином, која још небијаше са свијем подвила свој врат под турски јарам.

Тако су и њезини црни кршеви тада били, као што народ прича, покривени храстовом и буковом густом и зеленом шумом; те су се брда више зеленила, него црнила.

---

[1]) Историја Црне горе у Задру 1856. год.

[2]) Путешествiе въ Черногорiю сочиненнiе Александра Попова. Санктпетербургъ 1847 год.

[3]) La Turquie d' Europe... Ami Boué Tome premier. Paris 1840.

По тој дакле аналогији прије би се могла прозвати у првом случају крвава, а у другом зелена, него Црна гора. На пошљетку опет остаје најјаче оно тврђење, да је Црна гора тако прозвана по Црнојевићу.

II.

Старе и садашње међе Црне горе с прилогом за то нарочите карте.

Још у вријеме војводе Ђурђа Црнојевића на измаку XV-га в. стијеснили су његову земљу на врло мали простор с једне стране Турци, с друге Млечићи. Међе су јој биле од југа: Суторман, па брдима између Црмнице и Паштровића[1]) па између Паштровића, Маина, Браића и Побора[2]) до мора под Грбљем; а од запада управ крајем зида которскога града, па изнад Доброте, Љуте, Ораховца, Дражевине, Пераста, Рисна и Леденица; од сјевера преко плапине Ситнице, па између Грахова и Цуца на Стоспуде, Пусти-лисац и Алигунар; и од истока планином Лаством на Гарач, па брдима изнад Сушице, па испод Комана по врх Љешкопоља, па изнад Жабљака и Додоша преко поља и скадарскога језера опет у Суторман.

У овоме опсегу старијех међа у почетку XVI-г в. и постанку Црне горе, као засебнога политичкога имена, биле су садашње нахије: катунска, ријечка, црмничка и љешанска.[3])

У то се вријеме, по несрећи, потурче са Станишом Црнојевићем многи Црногорци из све четири споменуте нахије; те се у другој половини XVI-га в., а нарочито

---

[1]) Паштровићска је опћина имала од најстаријих времена своју засебну самоуправу све док Бока није подпала под Аустрију 1815 год.

[2]) Три приморске опћине: Маине, Побори и Браићи потпале су под власт мљетачке републике 1718 год.

[3]) Види приложену карту.

у почетку XVII-га потурице умноже, и готово свуда по Црној гори рашире, сазидавши џамије: на Виру у црмничкој, на Ободу у ријечкој, и на Цетињу и Ћеклићима у катунској нахији.

Познато је, да су Турци тада у опће најснажнији били, имавши на управи своје царевине потурчене великаше српске крви и језика. Све хришћанске државе у Азији и на балканском полуострву бијаху у њиховијем рукама.

Па и у чувеном Будиму у Угарској у то вријеме везир сјеђаше и кадија по корану суђаше.

Потурице се мало по мало утврде и оснаже тако, да су већ њихове кадије на Цетињу, Ободу, Виру и Ћеклићима готово са свијем приграбиле власт у своје руке.

То је најслабије и најнесрећније доба у црногорској историји.

Али опет није све било пропало.

Многа братства у све четири нахије, из којих није било потурица, нарочито у катунској нахији, вазда су се одупирала турској власти и судству у Црној гори.

Но, како Црногорци нијесу имали јак стожер ни чврсто средиште, око којега би се прикупљали, и како су братства и племена засебно живјела, и како су се опет потурице придржавале својијех братстава и племена; тако се и није могло за дуго стануни на пут њиховој власти и ширењу по Црној гори.

У томе су времену бивале црногорске владике из разнијех братстава, али готово без икаква значаја односно свјетске власти; по чем је свако племе засебно и патријархално живјело и по традицијама се и племенским навикама управљало.

Племенски сепаратизам, међусобна мржња и крвопролиће довело је Црну гору тада до таке слабости, да су нека племена уз пркос другима почела давати харач паши у Скадру.

Овако несрећно стање трајало је све до краја XVII-га в. и владике Данила Шћепчева Херáковића Његуша.

Овај мудри и јуначки владика, по што је и сам пострадао од Турака у Подгорици, науми и у договору с неколико ваљанијих племенских главара, који су се непрестано Турцима одупирали, истријеби све потурице у Црној гори 1707 год.

Тада се Црна гора опет поврати у своје пређашње међе, које је имала у почетку XVI-га в., и које смо мало прије обиљежили. И од то је доба Црна гора једнако била до смрти два јуначка брата кнеза Данила и позније војводе Мирка страшило и права гробница за Турке. Али се од неко доба опажају на Цетињу луксузи и честе параде, што је у садашње доба сувишно и за много богатије и напредније државе, а камо ли за сиромашну Црну гору, која сваке године редовно прима помоћ од Русије, а гдјешто и од других страна за подмирење најпречнијих потреба.

Црна је гора сиромашна; с тога нијесу за њу: луксузи, музике и параде. И много би боље било, да се те сувишности никад нијесу ни појавиле у Црној гори, и да је сачувано Веље-брдо, које је продато Турској 1869 г. за 120.000 фор. сребра!

Веље је брдо вазда било пасиште Пиперско, које је остало изван црногорске границе на турском земљишту од 1859 и 60 год.; али по протоколу међународње пограничне комисије од исте године, опет с правом да га Пипери уживају. Пипери без пасишта у Вељем и Малом брду не могу живјети; за то ће се крв пролијевати око тога, докле год буде Пипера у Пиперима и Турака у Подгорици.

Док су владике у Црној гори владале, дотле се у њој није знало за никакве луксузе, параде, ни музику.

Владике су живјеле просто и скромно. У својој резиденцији — цетињском манастиру — имале су за себе само двије собе с једнијем простијем одром, неколике др-

вене столице, неколике иконе о зиду и доста оружја: цефердара, сребрњака и ножева. Свита им је била: један архимандрит и један ђакон; и имале су само по једнога послужитеља и једнога кухара — простога — Црногорца. Храна им је била такође проста народња црногорска; зими: сухо месо и купус, сир, риба и црмничко вино и т. д.; а љети: сирово месо, риба, сир, и млијеко и т. д.

Ни једно од овога нијесу куповале за иовце. С манастирске земље имале су жита и вина; а од манастирских говеда и стоке — меса, и рибе из манастирских ловишта у скадарском језеру.

То бјеше њихов вас луксуз; а то је обично српски манастирски живот.

Одијело су носиле негда црно калуђерско; а негда народње; али вазда просто и скромно. Држале су за своју потребу и по једнога коња, или највише по два.

Када се упореди тај скромни живот црногорских владика са животом и луксузима познијега цетињскога кнежевскога двора, гдје је између осталога замијенила францеска кухиња црногорску, и гдје се удомаћило бордо, шампањ, фрак, бијеле рукавице и т. д.; тек се тада види велика промјена и разлика; види се, да је ту само спољашња страна јевропске цивилизације завладала, а рационална страна и њезина суштина остала је непримијењена.

Док се ти луксузи на Цетињу множе на рачун народњи, дотле народња привреда не само да се не помиче напријед, него сваке године иде назад! — Шу̑ма̑ мало по мало не стаје, па је и стоке мање; земља већином танча, па је и жита мање; трговине нема; индустрије нема; а и народње свакидашње потребе, ако нијесу с године на годину веће заиста нијесу мање. Те је и то један (између многих) поглавити узрок, што се готово сваке године по неколике фамилије изселе из Црне горе.

Да се опет вратимо ка њезинијем границама:

Црна је гора остала у споменутијем међама до многозаслуженога владике Петра I. Петровића, и док су вриједни Бјелопавлићи с помоћу Црногораца под управом истога владике одржали побједу над Бушатлијном војском најприје под Мартинићима 1796 год., а послије до неколика мјесеца исте године Црногорци у Крусама и Бусовнику у љешанској нахији готово са свијем потукли опет Бушатлијну војску, гдје је и Махмуд паша Бушатлија погинуо. Тада се добровољно присједине Црној гори Бјелопавлићи и Пипери; те се тако црногорске међе рашире до Спужа, ријеке Мораче и Роваца.[1])

По том 1820 год., кад но босански везир Џелалудин посла својега Делибашу с војском из Босне и Херцеговине, да покори херцеговачка племена: Дробњаке, Морачу и Ровца, тада Бјелопавлићи прискоче у помоћ Херцеговцима, те са свијем разбију турску војску у Морачи; и тако се Морачани и Ровчани добровољно присједине Црној гори, толико прије и радије, што се тада у Црној гори није давало никаква данка никоме. А Дробњаци, Ускоци и Жупљани, које раздјељује од Мораче, планина Јаворје, остану опет и преко воље под турском влашћу.[2])

Владика Петар II. Петровић познати пјесник, није био срећан, да рашири међе Црне горе при свем том, што је имао неколика боја с Турцима од арбанашке и херцеговачке стране; него напротив Турци освоје Врањину и Лесендру, црногорска острва у скадарском језеру 1843 год.[3]) Поред тога још прода Аустрији црногорске стране изнад Котора 1832 год. за 64.000 ф. А године 1837 прода опет такође Аустрији два црногорска манастира у Приморју: Маине и Стањевиће за 36.000 ф.

---

[1]) Види приложену карту.

[2]) Види приложену карту.

[3]) Гласник срп. учен. друштва XXVII.

Било је и таких писаца, који су одобравали владици ову продају, тумачећи, да је то први акат, којим је Аустрија признала независност Црне горе. Тако дјело не може одобрити нијједан свјестан ни прави патриот, ма какви назори били, који су владику у томе руководили. И док историја не изрече о томе свој неумитни суд, ја кажем, да је врло слаб владалац, који продајом за новце земље наквашене српском крвљу, доказује њезину независност!

Послије смрти владике Петра II-га почне владати у Црној гори 1851 год. млади и јуначки Данило С. Петровић Његуш, којега је владика Петар наименовао у својему тестаменту да буде владика. Но Данило немајући воље ни склоности за духовни ред, изјави у Петрограду, да не жели бити владика; за то га руски цар Никола I. постави кнезом Црне горе 1851 год.

Кад је већ створена кнежевина Србија, јасно је, да се том новом измјеном владавинскога начела у Црној гори створила, може бити, и нехотично, једна велика тешкоћа за политичко уједињење српскога народа, коју ће само српски патриотизам и народња пробуђена политичка свијест моћи савладати и уништити. Иначе се не предвиђа боља ни сјајнија будућност укупнога српскога народа.

Нешто дакле то ново име, а нешто црногорске задјевице око Жабљака изазову порту, (српску вјечиту непријатељицу) те пошаље Омер пашу с војском на Црну гору у мјесецу Декембру 1852 год.

Кнез је Данило с Црногорцима јуначки бранио Црну гору све, док су се Русија и Аустрија[1]) заједнички заузеле код порте и вратиле Омер-пашу с војском из Црне горе 1853 год. у мјесецу фебруару.[2])

---

[1]) Тада је још Аустрија била у пријатељству с Русијом; премда привидно, као што је то у брзо за тијем открио кримски рат.

[2]) Черногорія Славянскія земли Е. П. Ковалевскаго С. Петербургъ 1872.

На годину дана прије тога рата побуне се неколика херцеговачка племена против турскога насиља и купљења оружја, као најмилије ствари нашему народу, које Омер-паша одузе Србима у свој Босни и Херцеговини 1852 године.[1])

Та околност нагна Херцеговце, те се измире с Црногорцима, с којима су се дуго времера били и крвили.

У томе има највећу заслугу кнез Данило, који је предвиђао од тога добре пошљедице.

По што се измире Херцеговци с Црногорцима, кнез Данило почне вјешто потпомагати херцеговачка побуњена племена, радећи усрдно, да се обиљеже границе између Црне горе и Турске, јер порта никако не признаваше независност Црне горе.

За тај се важни посао највише обраћао Русији и Француској.

И по пријатељском настојању те двије велесиле, порта се склони послије дугога затезања, да се обиљеже границе под угодбом, како се застало између Турске и Црне горе, кад је париски уговор потписан 1856 год.

Кнез Данило пристане на ту угодбу, али се изроди спор око Грахова.

Порта се труђаше, да докаже да је Грахово те године било под њезином влашћу, а Граховљани и кнез Данило то порицаху.

У препирању око тога порта намисли, да заузме Грахово с војском, и тијем прекине спор.

Што намисли, то и учини.

Хусеин паша и Кадри паша са 8000[2]) војника крену из Билеће преко Бањана 21 Априла 1858 год. и послије

---

[1]) Зупчани, Крушевичани и Драчевичани нијесу дали своје оружје. То је почетак херцеговачке буне.

[2]) Погрјешно је штампано у мојему чланку у црног. „Орлићу“ за год. 1865. да је било турске војске на Граховцу 12.000.

три дана стигну на Граховац, мали висоравањ између Грахова и Клобука, и ту учине логор.

Војвода бањански Јован Баћевић с Бањанима и осталијем херцеговачким устаницима с једне, а поп Лука из Марковине са својом четом с друге стране ударе на турску војску уз пут преко Бањана и доста јој штете учине.

С тога је турска војска морала путовати три дана од Белиће до Граховца, гдје нема више од 5 сахата.

Док су Баћевић и поп Лука са својом дружином узнемиравали турску војску, сметајући јој да управ не уђе у Грахово, дотле кнез Данило пошаље око 5.000 Црногораца под заповијешћу војводе Мирка; те, као што је познато, разбију и готово сву турску војску исијеку 1 Маја 1858 год.[1]) А војвода зубачки Лука Вукаловић с другим дијелом херцеговачких устаника удари на Корјениће испод Клобука, те их запали и Турке одатле растјера.

Послије ове црногорске сјајне побједе на приједлог Францеске и Русије састави се међународња комисија јевропских велесила потписница парискога уговора од 1856 год., у којој су били и црногорски и турски комисари, и обиљеже границе између Црне горе и Турске 1859 и 60. год.

Међе се Ценој гори у неколико рашире, обухвативши: Грахово; пô Бањана; Жупу никшићску; два дијела Дробњака; Тушину; Ускоке; Липово; Горње-Васојевића, и трећи дио доњијех, један дио Куча и Додоше.[2])

Ове међа од 1859 и 60 год. стоје и сада између Црне горе и Турске.

Премда је и кнез Никола покушавао, да рашири црногорске међе, ушљед чега је и произишао познати турско-црногорски рат 1862 год., који је по Црну гору врло

---

[1]) Види исти чланак у црногорском „Орлићу." за год. 1865.

[2]) Види приложену карту.

несрећно свршен; јер је кнез Никола био принуђен, да потпише веома штетан уговор, који је диктирао Омер паша, и њим свезао јуначке црногорске руке, које ће одријешити само српска слога.

Овај рат, који је несмишљено започет, и много сваковрснијех жртава, а највише српске јуначке крви стао, жалостан је, али истинит доказ, да се одвојенијем устанцима на појединијем крајевима српства не може до жељенога резултата доћи, т. ј. српски народ ослободити и ујединити.[1]) Да се то велико и за српство најважније дјело срећно изврши, ваља да се радњом српских патриота напријед одушеви вас српски народ за политичко уједињење и приуготови српски опћи устанак у дуговору и заједници са хришћанским братским народима на балканском полуострву, и да се уложи у то сва морална и физична снага и војена вјештина.

Иначе ће се и од сада у салуд пролијевати и српска и хрватска и бугарска и грчка крв и слабити опћа снага овијех народа, који су позвани да договорно и заједнички својом удруженом снагом извојују себи слободу и независност.

III.

Земљопис.

Црна је гора на западној страни балканског полуострва више Јадранскога мора између 16°— 16′— 27″ и 17°— 14′— 12″ ђеографске дужине, а сва је у 42° ширине од парискога меридијана. Граничи од сјевера Херцеговином, од југа Арбанијом, од запада Боком, а од истока Старом Србијом. Пространа је 76. □ миља по најновијој мјери стручнога топографа Павла Бикова, који је од

[1]) За што је овај рат започет, како је вођен и свршен, опширно ћу говорити о свему томе у историји херцег. устанка.

1859—1866 године премјерао Црну гору и најтачнију карту нацртао, која се чува у руском ђенерал-штабу.[1])

Земљиште је Црне горе много дуже, него шире, има облик готово шифре 8, и пружа се од запада на исток.[2])

Становника има у Црној гори 123,000. Познато је, да су сви Црногорци Срби православне вјере.

Клима је по неким мјестима врло блага, а по неким опет веома оштра; али у опће здрава, изузевши нека грозничава мјеста око скадарског језера. У Бјелопавлићима, љешанској, ријечкој и црмничкој нахији, клима је блага тако, да расте сваковрсно јужно воће, особито у црмничкој нахији, гдје поред винограда расту: маслине, смокве, шипци и т. д. А у катунској нахији, Дробњацима, Морачи, Ровцима, Кучима, и Васојевићима клима је оштра тако, да не подноси никакво јужно воће.

ПОЛИТИЧКА ПОДЈЕЛА.

Црна се гора дијели на двоје, на праву Црну гору и Брда.

Права се Црна гора дијели на 4 нахије: катунску, ријечку, црмничку и љешанску.

Нахије се дијеле на племена, или старе кнежине, или по новој политичкој подјели и називу, капетаније; племена се дијеле на села.

1. Катунска нахија.

У катунској нахији има 13 племена, или капетанија: Цетиње, Његуши, Ћеклићи, Цуце, Грахово, Рудине, Чево, Бјелице, Пјешивци, Загарач, Комани, Жупа (никшићска) и Луково.[3])

---

[1]) С овијем ће се јамачно исправити до садашња разнолика нагађања о простору Црне горе.

[2]) Види приложену карту.

[3]) Капетаније: Жупа (никшић), Рудине и Грахово припале су Црној гори од Херцеговине 1859. год. Луково и Жупа по

Цетиње има 7 села: Баице, Хум, Дубовик, Доњи-крај Бјелоши, Угња и Очинићи.

Његуши имају 10 села: Дуги-дô, Хераковићи, Раичевићи, Копито, Врба, Залази-мали, Залази-вељи, Жањев-дô, Мирац и Мајстори.

Ћеклићи имају 10 села: Петров-дô, Милијевићи, Подбуковица, Којковић, Кућиште, Вучиј-дô, Убô, Драгоми-дô, Језер и Јашка.

Цуце имају 24 села: Овсине, Ржани-дô, Граб, Бата, Војводина-јама, Зовина, Кућишта, Доброњеж-дô, Вуко-дô, Подбуковица, Извори-горњи, Извори-доњи, Лајев-дô, Трешњево, Ровине, Кобиљи-дô, Трњине, Црњине, Стоспуде, Јабуке, Обод, Липа и Подаждријело.

Грахово има 22 села: Горње-поље, Бранковица, Бара, Бобова-улица, Милошев-врх, Јабуковац, Заслап, Нудо, Жугљај,[1] Граховац, Долови, Зебљак, Вилусе, Броћанац, Кешељева-градина, Ријечани,[2] Балосаве, Спила, Загора, Размуће, Јабука и Маочићи.

Рудине (бијеле) имају 16 села: Броћанац, Срн-дô, Брестице, Пониквица, Вољин-дô, Крушчица, Трубјела, Огорјело-ждријело, Љешевица, Бајев-дô, Подмужева-пећ, Каменско, Смрдуша, Ђурђев-дô, под-Дукат и Тупањ.[3]

Чево има 14 села: Мишке, Воиновићи, Заљуће, Ожеговица, Доњи-крај, Убле, Велестово, Макљен, Барјамовица, Марковина, Загреда, Ластва, Шубаићи и Миокусовићи.

Бјелице имају 8 села: Диде, Ресна, Дуб, Предиш, Малошин-дô Љешев-ступ, Микуљићи и Томићи.

ђеографском положају припадају Брдима; а по политичкој подјели припад. катунск. нахији.

[1]) Заслап, Нудо и Жугљај припадају Корјенићима, захвативши их нова граница 1859 год. сада припадају Грахову.

[2]) Броћанац, Кешељева-градина и Ријечани припадају Бањанима, а у црногорској су границы од 1859. год.

[3]) Каменско, Смрдуша, Ђурђев-дô, под-Дукат и Тупањ припадају Бањанима.

Загарач има 2 села: Доњи-загарач и Горњи-загарач.

Комани имају 6 села: Бандићи, Буздановићи, Радуловићи, Једноши, Миогост и Тврдоши.

Пјешивци имају 13 села: Витасовићи, Ђурчића-дô, Богмиловићи, Селишта, Миловићи, Загорак, Дреновштица, Церово, Богетићи, Подкупић, Стубица, Гостијевићи и Повија.

Жупа (никшић.) има 11 села: Ливеровићи, Царине, Кути, Бјелошевина, Миоље-поље, Мораково, Југовићи, Старо-село, Дучице, Заград и Бршно.

Луково има 9 села: Луково-веље, Луково-мало, Прага, Драговољићи, Озринићи, Лаз, Границе, Јасеново-поље и Гришта.

2. Ријечка нахија.

Ријечка се нахија дијели на двоје: у једној су половини племена: Цеклиње, Косијери, Загорани и Додоши; а у другој: Љубостињ, Грађани и Добрљани.

По братствима Цеклиње се дијели на двоје: Горњак и Доњак. У Горњаку су братства: Ђурашковићи, Јанковићи, Ражњатовићи, Пејовићи, Јовићевићи, Газиводе, и Костићи. А у Доњаку су: Вујановићи Вукмировићи, Лопичићи, Стругари, Косијери, Добрљани, Загорани, Грађани и Зачирани.

У ријечкој нахији има 30 села: Добрско-село, Стругари, Цеклиње, Оћевићи, Липовик, Дујево, Лисин, Зачир, Љуботињ, Сељани, Преворница, Грађани, Косијери, Циновићи, Улићи, Јанковићи, Метеризи, Чешљари-горњи, Чешљари-доњи, Загора, Шинђон, Љесковац, Друшићи, Рваши, Пицат-горњи, Пицат-доњи, Бобија, Рогани, Додоши, и Превлака.

3. Црмничка нахија.

Црмничка се нахија дијели на 7 племена, или капетанија: Подгор, Брчела, Сотонићи, Глухи-дô, Бољевићи, Сеоца и Дупило.

У црмничкој нахији има 17 села: Подгор, Брчела-горња, Брчела-доња, Оточићи, Буковик, Сотонићи, Глухи-дô, Лимљани, Маровићи, Бољевићи, Годиње, Сеоца, Дупило, Папратница, Трново-горње, Трново-доње и Орахово.

4. Љешанска нахија.

Љешанска се нахија дијели на двоје, на горњу и доњу нахију и на двије капетаније. У њој има 14. села: Штитари, Прогоновићи, Дражевина-горња, Дражевина-доња, Буроње, Парци, Градац-доњи, Градац-горњи, Крусе, Бери, Жупа, Кокоти, Лужица и Орај.

БРДА.

Брда се дијеле на Бјелопавлиће, Пипере, Куче, Братоножиће, Васојевиће, Морачу, Ровца, Ускоке и Дробњаке.[1])

1. Бјелопавлићи.

Бјелопавлићи се дијеле на три племена: Петушиновиће, Мартиниће и Папковиће.

У Бјелопавлићима има 52 села: Орја-лука, Врутак, Миокусовићи, Ћеринића-главица, Лалевићи, Пажићи, Секулићи, Ждребаник, Калан, Бован, Градац, Бобичићи, Разићи, Богетићи, Слатина, Кусаровићи, Грдомани, Глизица, Доње-село, Вржегрмци, под-Острог, Дабојевићи, Росица, Пожар, Боронина, Купино, Подврће, Шобаићи, Лазаревићи, Виниће, Јастреб, Ћурилац, Грлић, Сладојево-копито, Виш, Рсојевићи-доњи, Рсојевићи-горњи, Колезићи, Градац, Црнионик, Бријестово, Сретња, Потпеће, Галићи, Мадежи, Осојник, Лаће, Коласиновићи, Ново-село и Расина-главица.

2. Пипери.

Пипери се дијеле на три капетаније: Завалу, Стијену и Црнце; и имају 16 села: Завала, Рогаме, Мрке,

---

[1]) Кучи, Васојевићи и Дробњаци нијесу сви у црногорској граници.

Потпеће, Петровићи, Баћи, Близна, Ријека-доња, Ријека-горња, Стијена, Радећа, Николићи, Копиље, Црнци, Сеоца, и Свиба.

3. Кучи.

Кучи се дијеле на три капетаније; једна је капетанија — Брцкут — у црногорској граници са селима: Момче-горње, Момче-доње, Кобиле, Стравча, Милачићи, Заугао, Лази, Присоје, Корјен и Пољани.

4. Братоножићи.

Братоножићи су једна капетанија са 9 села: Павличићи, Подкрш, Клопот, Вилац, Пелев-бријег, Кисјелица, Лутово, Јаблан и Дуга.

5. Васојевићи.

Васојевићи се дијеле на двоје — на горње и доње. Доњи се Васојевићи зову: нахија и у турској су граници три дијела; а горњи су Васојевићи у црногорској граници и подијељени су на четири капетаније: Краље, Коњуве, Забрђе и Лијеву-ријеку.

У Краљима има 8 села: Присоја, Пеовац, Обор, Облобрдо, Главица, Чука, Сјеножет и Гњили-поток. У коњувама има 6 села: Дули-поље, Савардаци, Кашутићи, Каменица, Чујака и Међу-потоци. У Забрђу има 6 села: Трешњево, Забрђе, Чојеча-глава, Трепча, Слатина и Ђулићи. У Лијевој-ријеци има 4 села: Лопате, Птич, Тузи и Ријека.

6. Ровца.

Ровца су једна капетанија и дијеле се на горња и доња; у горњијем има 7 села: Веље-дубоко, Мало-дубоко, Вулатовићи, Мочила, Лијешње, Влаховићи и Церовица. У доњијем су ова села: Међуријечје и Липја.

7. Морача.

Морача је једна капетанија и дијели се на доњу и горњу. У Морачи горњој има 7 села: Љевишта, Бојићи,

Старче, Залом. Сврке, Драговића-поље и Трновица. У Морачи доњој има 15 села: Пожња, Осредци, Љута, Улица, Јасенова, Рашка, Мијовска, Баре, Раичевина, Прекобрђе, Поди, Равни, Врушца, Липово и Речине.[1])

8. Ускоци.

Ускоци су једна капетанија са 4 села: Валинско, Сировац, Бара и Буковица.

9. Дробњаци.

Дробњаци су једна капетанија са 15 села: Тушина, Зуква, Косјерићи, Мљетичак, Добра-села, Превиш, Годијељи, Грабовица, Петница, Пошћење, Придворица, Шавници, Милошевићи, Мокро и Бијела.[2])

МЈЕСТОПИС (ТОПОГРАФИЈА).

Црна је гора сва у опће кршевита и врлетна, нарочито катунска нахија, по којој су свуда у накрст уздигнута гола брда и сиње главице све до самога камена, као облаци по небу.

Изузевши четири врло мала пољица: цетињско, његушко, граховско и загарачко, у свој катунској нахији нема ни једне равнице, која би имала макар $1/2$ сах. у пријечнику.

Кад се погледа с Ловћена преко катунске нахије, гдје се укажу, као море, голи кршеви и литице, чисто језа обузме човјека, питајући себе, је ли могуће, да људи станују међу тијем кршевима и проваламa! помишљајући на ону народњу карактеристичну приповијетку, која се у Црној гори чује:

---

[1]) Речине су сада засебна капетанија.

[2]) Три Дробњачка села остала су у турској грап. Дужи, Дубровско и Комарница. Тако и двије капетаније: Језера и Шаранци.

„Кад је Бог сијао камење по свијету, продре му се врећа на мјесту, где је сада Црна гора, те се ту проспе највише сјемена; за то је Црна гора сва од камена."

У Црној гори су знатнија ова мјеста:

1. Цетиње у катунској нахији са 115 кућа и 500 становника, сједиште црногорскога кнеза и митрополита. Први има свој конак, а други сједи у манастиру до конака задужбини војводе Ивана Црнојевића.

Има једна мала богословија, једна женска (пансион) и једна мушка основна школа.

До 1847 год. није било ниједне куће на Цетињу, осим манастира, у којему су сједиле црногорске владике. А те године владика Петар II. сазида себи конак одвојено од манастира у растојању неколика корака. Конак овај разликује се од манастирских ћелија само тијем, што се виде на четири угла ограде (око њега) четири куле, које опомињу гледаоце на средњевјековне замкове и великашке станове.

Конак овај прозван је у народу „биљарда" с тога, што је владика набавио у њ билијар, и што се од тада почело играти на Цетињу у конаку билијара и карата.[1])

Од 1847 год. почну се мало по мало зидати мале куће и крчме у једном реду и правцу од конака у исток за ноћиште Црногорцима, који доходе на Цетиње ради парница и других потреба. И тако сада има на Цетињу, као што је споменуто до 115 кућа.

---

[1]) Карте су и сада на Цетињу најмилија забава, која више пута прелази у страст; јер се често пута догоди, да поједини чиновник изгуби сву своју годишњу плату за једну ноћ!

Игра с картама није се ограничила на само Цетиње, него се почела ширити и по Црној гори.

У вријеме кнеза Данила играло се је на Црнојевића ријеци тако страсно, да су неколике имућне куће из ријечке нахије проиграле готово читаво своје имање!

То је дало повод кнезу Данилу, да забрани играње карата на новце; али та забрана није дуго трајала.

Кнез Никола сазидао је себи један други конак у растојању опет неколика корака од старог. Својом спољашњошћу не разликује се много од старога конака, при свем том, што је доста око њега похарчено, јер су и план цртали и по њему зидали самоуци. У њ се је кнез преселио 1868 год.; а у стари је смјештена богословија и женска школа.

Има и једна повећа гостионица сазидана на акције 1864 год. које су ујамчене од црногорскога сената. Њихова је вриједност одређена по 50 ф. среб. са 5% интереса; купили су их већином Срби из Боке. Гостионица је прорадила и сматра се за државну својину, а акције и на њих интерес стоје неисплаћене.[1])

2. Црнојевића-ријека у ријечкој нахији са 80 кућа и 300 становника. Спроћу те варошице на другој страни ријеке био је Црнојевића град Обод на узвишеном побрежју, у којему су најприје становали Срби, а послије потурице до 1707 год., па кад је владика Данило с Црногорцима истријебио Црну гору од потурица, тада је и град Обод срушен.

Касније опет неколике породице из ријечке нахије сазидају себи куће на развалинама тога града, у којима и сада станују.

На сред града има доста лијепа црква, храм св. Николе.

У XIII-м в. ту је био манастир, као метох врањински, а позније у другој половини XV-га в. прва српска штампарија[2]); за тијем у другој половини XVII-га в. турска џамија; а од почетка XVIII-га в. опет црква.

Чудновата судбина цркве и града!

Преко ријеке има камени мост, кои веже град са варошицом, задужбина кнеза Данила у спомен његову

---

[1]) То је нешто са свијем налично на биоградску прву дружину за потрошњу.

[2]) Види мој чланак у црногорском Орлићу 1865 год. Дентон пријевод од г. Ф. Христића у „Вили“ 1866 год.

оцу Станку. На лијевој страни ријеке код самога моста има једна доста лијепа кућа, коју је такође сазидао кнез Данило за своју потребу. На Ријеци је трг један пут у недјељи.

3. Вир у црмничкој нахији са 30 кућа и 110. становника, гдје је трг једанпут у недјељи.

4. Ћеранића-главица у Бјелопавлићима са 20 кућа и 80 становника, гдје се народ из околнијех мјеста скупља на трг један пут у седмици.

Сада се Ћеранића-главица зове Данилов град. За ову нову варошицу саставио је план један између српских младијех и даровитијех инџинира Д. Милутиновић, којега је српска влада послала у Црну гору о својему трошку 1869. године по жељи кнеза црногорскога ради планирања Данилова града и новога моста на ријеци Зети.

ПОЉА.[1])

Цетињско је пољице $^3/_4$ сах. дуго и $^1/_2$ сах. широко под планином Ловћаном, са свијех страна опкољено голијем брдима и главицама, по свој прилици негда корито планинског језера. Врло је пјесковито и неродно, с тога је већином пусто и необрађено. Живе воде нема никако при свем том, што се још и сада познаје низ поље корито од потока, куда је негда текао и давно већ пресануо или у земљу поронуо. На дну поља има само неколико убала ископанијех у земљи за воду, као и три густријене на Цетињу, којима се служе Цетињани.

2. Његошко пољице још мање од цетињскога, једва 10 минута дуго и 5, широко, пружено испод Раичевића и Хераковића и подијељено на много малијех дијелова, или њива. Прије би се могло назвати подворница, него поље. Воде живе у пољу нема.

[1]) Поља су у катунској нахији, што их тако зову у Црној гори, прави планински котлови.

У Ћеклићима, Цуцама, Бјелицама и Чеву нема ни једне равнице ни од ¼ сах. у пријечнику. Само се између главица и кршева находе појединп долови и рупе, у које се сплива земља из брда, те се сије по мало пшенице, ражи, јечма и кокуруза, и сади се купуса и кртоле.

Од Цетиња до Грахова у Херцеговини иде се преко катунске нахије кроз Ћекдиће и Цуце 10. сах. хода све по голом камењу, тако, да се готово нигдје ногом на земљу не стане!

3. Граховско пољице дуго 1 сах. широко ½ сахата, доста дивљачно, већином необрађено и неродно.

4. Црмничко поље дуго 2, а широко 1 сах., испресијецано ријекама и потоцима; одвећ питомо, добро обрађено и врло родно. Изгледа, као какви врт са разнијем јужнијем воћкама.

5. Ријечко поље од скадарскога језера између Додоша и острва: Одринске-горе, Кома, Врањине и Лесендре; дуго 3 сах. широко 1½ сахат. Зими је под водом; а љети се сије нарочито кокуруз, и одвећ је родно.

6. Љешко — поље у Љешанској нахији има га у црногорској граници 1½ сах. дуж. и ½ сах. ширине. Доња половина љешанске нахије врло је питома и родна.

7. Загарачко поље 1 сах. дуго а ½ сах. широко, доста питомо и родно.

8. Бјелопавлићско поље дуго 4, а широко 1½ сах. Кроза њ тече ријека Зета; одвећ је питомо и родно. Ту има и роднијех њива и дивнијех ливада и сјенокоса; има дубрава и винограда са разнијем јужнијем воћкама и т. д.[1])

Кад би се ово доста пространо и родно поље обрађивало, као што ваља, могло би производити хране готово за сву Црну гору. А како се сада примитивно обрађује, једва подмирује и своју околицу.

9. Жупско поље (код Никшића) дуго 1½ сах. широко ½ сах. Кроза њ тече ријека Грачаница; доста је родно.

---

[1]) Дентон — пријевод у вили 1866 г.

10. Копиље између Пипера и Роваца ½ сах. у пријечнику.

11. Лукавице, сјенокоси на висоравњу између Жупе (никшић.) Роваца, Мораче и Бијеле.

12. Радовића-поље између Копиља, Роваца и ријеке Мораче.

13. Веруша и Тара ливаде дуге 5 сах. широке ¼ сах. крајем Таре у горњијем Васојевићима.

ПЛАНИНЕ.

Планине су највеће у Црној гори: Ком између горњијех и доњијех Васојевића и Ловћен више Котора и сињега мора.[1]) Мање су планине; Бјеласица између Колашина и Васојевића, Острвица између Таре и Мораче, Сињавина и на њој Јабланов-врх више Шаранаца, Јаворје између Мораче и Ускока, Чађавица више Малинска, Кравица, више Сировца. Лòлà више Бијеле, Војник између Дробњака и Никшића, Тàлй и Капа више Мораче, Ивачев-дô између Роваца и Копиља, Црни-врх и Ђедов-дô више Роваца, Рзача више Мораче, Вучје и Стô између Мораче и Липова, Прекорница више Жуце (никш.), Острог више Повије, Гарач више Орје-луке, Ластва више Чева, Гоштац више Пониквица и Броћанца, Пусти-лисац више Трњина, Ситница између Грахова, Цуца и Кривошија, Буковица више Цуца и Ћеклића, Штировник више Његуша, Добрштак више Добрскога-села, Вртијаљка између Цетиња и Добрскога-села Цекљинштак више Цеклиња, Костадин више Црнојевића ријеке, Озовица између црмничке и ријечке нахије и Суторман између Црмнице и Спича.

Ком је стабло (чвор), из којега се разграњавају све планине по Арбанији, Старој Србији и Црној гори, и које прелазе у Херцеговину, Босну и јужну Србију.[2])

[1]) Дурмитар је у херцеговачкој граници.

[2]) Овако се за сада мисли. А, када се Ком испита и са геолошке стране, тек ће се тада знати права истина.

Од јужне и источне стране Кома протежу се двије гране планина: једна на лијево у исток до Шаре планине; а друга на југ до Скадра изнад Зете и скадарскога језера.

Вѣз јужне гране пресјекла је ријека Цијевња између Куча и хотских гора и ријека Бојана под Скадром. Преко Бојане на запад продужује се та грана између скадарскога језера, Бара, Спича и сињега мора;[1]) даље између црмничке нахије, Паштровића, Маина и Побора, па између катунске нахије; Грбља, Котора, Доброте, Ораховца, Пераста и Рисна, па између Херцеговине, Новога, Конавала, Дубровника, Стона и Метковића; овдје је тај вѣз пресјекла ријека Неретва; а преко Неретве опет се продужује између Херцеговине, и Далмације и даље између Босне и Далмације, доћ се свезала с динарским Алпима.

У вѣзу ове јужно-западње гране највише су планине и врхови: Хотске-горе између скадарскога језера и Арбаније, Румија и Сутормач између Спича, скадарскога језера и Црмнице, Ђурђево-ждријело и Ум између Црмнице и Браића, Ловћен и Штировник између Грбља, Котора, Његуша и Цетиња, Буковица и Ситница између Доброте, Ораховца, Пераста, Рисна, Цуца и Грахова, Бијела-гора између Зубаца и Кривошија, Бјелотина између Конавала и Зубаца, Штедар, Снијежница и Властелина између Увјеће, Пољица и Конавала, Малавштица између Површи и Жупе дубровачке, Влаштица између жупе дубровачке и Шуме требињске, Жаба између Стона, Клека и столачке нахије, Буковица између Љубушкога и Далмације, Лйб, Јеленак и Павлова-јела између Дувна и Далмације, Динара и Драга између Лијевна и Далмације, Велебит и Капела између Далмације и Хрватске.

---

[1]) Простор између скадарскога језера, Бара, Спича и црмничке нахије зове се: Крајина.

Од западње и сјеверне стране Кома протежу се двије друге гране: западња изнад Подгорице, коју је пресјекла ријека Морача више Дукље и Златице; преко ријеке опет се продужује изнад Пипера и Мартинића до Острога више Повије и Планинице. Планиница раздјељује никшићско поље од Бјелопавлића и зетске долине, и природни је пријелаз из Херцеговине у Бјелопавлиће, или зетску долину. Ту се опет разграњава на три огранка: један се протеже на југ, други на запад, а трећи на сјевер. Огранак јужни протеже се од Планинице изнад Пјешиваца и Бјелопавлића, па изнад Љешкопоља Жабљака и Додоша, па по дну ријечке нахије, гдје је пресјечен Црнојевића ријеком, па по дну црмничке нахије, гдје је опет близу Вира пресјечен Црничком ријеком и свезан са Суторманом.

Западњи огранак протеже се од Планинице изнад никшићскога поља Будошем до Трубјеле; ту је вêз пресјечен и постао рачваст. Једна рачва или огранак продужује се на југо-запад изнад Бијелијех-рудина и Грахова, те се веже с Бијелом-гором више Кривошија и Зубаца. Друга рачва продужује се од Трубјеле на сјеверо-исток између Бањана и Дуге и даље се разграњава по Херцеговини.[1]) Сјеверни огранак од Планинице протеже се даље изнад никшићскога поља до ријеке Грачанице; ту је пресјечен и постао рачваст: једна се рачва протеже даље изнад

[1]) Међу рачвама овијех огранака сјеверне гране (бйла) Кома находи се једно плато више Сланога, Грахова, Корјенића и Билеће, на којему станује херцеговачко ваљано племе Бањани. На јужној страни плата находи се на једној великој стијени, или куку, старински град (тврдиња) Клобук, у којему има нешто мало турске посаде, као стража на црногорској граници.

Клобук је нагнут над Корјениће, и изгледа као каква пирамида више корјенићкога котла.

Ово сам споменуо ради исправке оне погрјешке у Драгашевићевој „Географији за сред. школе у Србији 1871 год.“, гдје се каже на страни 149 и 150 да је Клобук планина, и то још у сјеверном билу Кома једна између „најзнатнијих“!

никшићскога поља и веже се с Војником; а друга се рачва протеже у исток изнад Жупе (никшићске) и веже се с једне стране с Војником, а с друге с Лолом и Јаворјем између Мораче и Ускока.

Сјеверна грана од Кома протеже се на сјеверо-запад изнад Роваца и Мораче, па између Колашина и Мораче, Тушине и Шаранаца, Дробњака и Језера и веже се с Дурмитором. А један се огранак одваја од Липова и протеже се на исток између Колашина, Васојевића и Бијелога-поља, те се разграњава по Старој Србији.

Од Дурмитора се разграњавају планине по средини Херцеговине, прелазећи у Босну и преко Старога влаха у јужну Србију.

У вêзу западње стране Кома највише су планине и врхови: Острог, Гарач, Ластва, Гоштац, Пусти-лисац, Злагора, Његош, Сомина, Војник и Прекорница. А у везу сјеверне гране Кома највише су: Бјеласица, Острвица, Сињавина, Јабланов-врх, Капа, Вучје, Стô, Јаворје, Зебалац, Чађавица, Лола, Ивица и Дурмитор, који пркоси Кому.

ПУТОВИ.

Путови су по Црној гори веома рђави; прије би се могли назвати стазе, него путови; по којима се од камена на камен скаче, више него, што се иде.

Три су главна пута у Црној гори; један води од Котора преко Његуша, Цетиња, Добрскога-села, Цеклиња, Црнојевића ријеке кроз љешанску нахију у Бјелопавлиће.

Меже бити, да се је г. Драгашевић повео у томе по францеском писцу Божуру, који је такође у своjему путовању по балканском полуострву назад 50 год. погрјешно назвао Клобук знатном планином.

Остале орографске погрјешке односно Херцеговине споменућу у топографији исте, на којој сада радим.

Други се пут одваја на Његушима и води преко Ћеклића, Бјелица, Чева и Пјешиваца у Никшиће и кроз Жупу у Дробњаке.

Трећи је и најглавнији пут од Никшића из Херцеговине у Спуж и Подгорицу.

Али ни једнијем путем не могу кола ходити; с тога и нема у Црној гори ни једна кола; него потребне ствари преносе коњи и мазге, а највише људи и жене на леђима.

Споредне су стазе од Цетиња једна преко Озовице у Црмницу, а може се од Црнојевића ријеке и водом у лађи доћи на Вир; друга преко Ћеклића и Цуца у Грахово. И једна је и друга веома врлетна.

Од пута, који води са Црнојевића ријеке у Бјелопавлиће одваја се једна стазица код Градца у љешанској нахији и води на везиров-мост поред Подгорице у Куче, Братоножиће и Васојевиће.

А из Бјелопавлића води једна стаза кроз Мартиниће и Пипере преко Копиља у Ровца и Морачу. Из Мораче води једна стазица уз Баре на Равни низ Пчињу у Колашин и Липово; а друга преко Јаворја у Ускоке и Дробњаке.

Од пута, који води преко Чева у Никшиће, одваја се једна стаза на Чеву, и иде кроз Марковину и Загарач у Бјелопавлиће.

Сви су ови путови и стазе у примитивном стању онако, како су их људи и стока утрли, осим пута од Цетиња преко Црнојевића ријеке до Бјелопавлића и од Цетиња до Чева, који је народ кулуком начинио 1868 год.

Зна се, да је познати францески ђенерал Мармонт за вријеме своје војене посаде у Боци 1812 год. нудио Црногорце, да им начини коловоз од Котора до Никшића, кроз најврлетнији дио Црне горе; али они нијесу на то пристали с разлога, да Црна гора и даље остане неприступна непријатељској коњици и артиљерији, и, што им

од тога пута ни у економном погледу никакве користи не би било; јер је у Црној гори производња веома незнатна. А оно, што им је за продају, Црногорци и Црногорке по дуготрајњој навици лако преносе на своје пограничне тргове, нешто на коњма и мазгама а највише на леђима.

Колико је разложно и патриотично, што су Црногорци по својој природној бистрини и увиђавности одбацили приједлог францескога ђенерала, који би преко 100 тисућа форината стао Францеску, лако ће се појмити, кад се помисли, да су поред црногорскога јунаштва доста помогла неприступна мјеста, кланци и клисуре, те се је сачувала и одржала независност Црне горе.

РИЈЕКЕ.

Све ријеке и рјечице у опсегу црногорских међа чине двије системе, или слива.

Ком је са својијем гранама водоразмеђа, који чини та два слива.

Ријеке, које извиру с јужне и западне стране Кома и његовијех грана, у чијему су везу: Острвица, Јабланов-врх, Јаворје и Војник, утјечу у скадарско језеро, из којега истиче ријека Бојана и утјече у Јадранско море. А ријеке, које извиру с источне и сјеверне стране Кома, утјечу у Тару и Лим; а Тара и Лим утјечу у Дрину, Дрина у Саву, Сава у Дунав, а Дунав у Црно море.

Имена ријека и њиховијех глава и понора по нахијама.[1])

РИЈЕЧКА НАХИЈА.

1. Црнојевића-ријека у ријечкој нахији извире из Обода испод Цеклињштака, и утјече у скадарско језеро.

---

[1]) У катунској нахији нема не само ни једне ријеке, него нема ни једнога потока; с тога се и њезини становници веома muче без воде нарочито, кад је сушна година.

По њој плове мале лађе; а могли би пловити до некле и параплови, нарочито до под Синђон, гдје је турски параплов из Скадра доплављивао и турску војску искрцавао 1862 год. у познатом турско-црногорском рату.

На њој има неколико млина још из времена Црнојевића, који су, као њихов прилог, били својина цетињскога манастира, док се свјетка власт није одвојила од духовне; а с одвојењем свјетске власти — одвојили су се и млини од манастира, као и многа друга добра манастирска.

Близу њезина извора сазидана је и једна барутана за вријеме владике Петра II.; али се сада већ у њој не прави барут. Близу те барутане сазидана је једна радионица за поправљање пушака нове системе 1866 год., коју је уредио српски механичар Владимир Илић, којега је српска влада послала о својему трошку на расположење кнезу Николи.

У Црнојевића ријеци има у изобиљу рибе, нарочито пастрмке.

2. Каруч, рјечица извире испод Каруча, и тјече у Црнојевића ријеку ниже Плоче.

3. Каратуна, рјечица извире из Горњега-блата испод љешанске нахије, и тече крајем Филипова-крша и Додоша, и утјече у Црнојевића ријеку ниже Плоче.

4. Сељашница, рјечица извире испод Љуботиња-доњега, и утјече у скадарско језеро код Каменика.

ЦРМНИЧКА НАХИЈА.

5. Ораховица, рјечица извире испод Подгори, и утјече у Вировшницу ниже Вира.

На њој има неколико млина и ваљарица. Била је и једна барутана; али се сад ни у њој не прави барут.

6. Глуходолска-рјечица извире испод Созине, и утјече у Вировшницу више Вира.

7. Лимска рјечица извире испод Сутормана, тече испод Бољевића и утјече у Вировшницу више Вира.

Од овијех рјечица у црмничкој нахији постаје једна ријека, која се зове: Воровшница, и утјече у скадарско језеро.

ЉЕШАНСКА НАХИЈА.

8. Матица, рјечица извире испод Сађавца, и утјече у Зету.

9. Црковница, рјечица извире испод Даља, и утјече у Матицу под Жељевом-главицом код Вукова-луга.

10. Вучја-ријека извире из Вучјега-студенца, и утјече у Матицу под Сађавцем.

11. Трепчаница, рјечица извире испод Великога-брда и утјече у Ситницу, а Ситница у Морачу код Љешкопоља. Ситница одваја љешанску нахију од Љешкопоља.

БЈЕЛОПАВЛИЋИ.

12. Зета, ријека поставши из два извора Перућице и Обоштице. Први извире испод брда и села Повије, а други испод села Церова и Пјешиваца; па се након једнога сахата тока према селу Дреновштници састају уједно, и отоле се на ниже зове Зета, која тече кроз бјелопавлићско поље, и утјече у Морачу више Подгорице.

На њој има неколико млина, и обилује сваковрсном рибом, међу којима се находи пастрмака од 10—15 ока.[1]) У Зети су имали и Немањићи своја ловишта.

13. Сушица, рјечица извире испод Гарча, и утјече у Зету близу Спужа. Ова рјечица љети пресане; с тога се ваља да и зове: Сушица.

ЖУПА НИКШИЋСКА.

14. Грачаница извире испод Прекорнице, и утјече на Сливљу под брдо Стубицу.

РОВЦА.

15. Мртвица извире из Капетанова-језера, и утјече у Морачу код Међуријечја.

[1]) Тако их у Бјелепавлићима зову. А ја бих рекао, да су то младице.

МОРАЧА.

16. Морача извире испод планине Рзаче, и утјече у скадарско језеро ниже Врањине.[1]) Она тече кроз Морачу до зетске равнице веома стрменитијем и врлетнијем коритом. И у њој има врло добре пастрмке.

17. Ратња, рјечица извире испод планине Капе, и утјече у Морачу у Драговића-пољу.

18. Трновица, рјечица извире из планине Стола, и утјече у Морачу у Драговића пољу.

19. Ибрштица, рјечица извире испод планине Плани, и утјече у Морачу код Јасенове.

20. Врело, рјечица извире испод планине Тàлѝ, и утјече у Морачу код Јаблана.

ДРОБЊАЦИ.

21. Тушина, рјечица извире испод планине Сомине, и тече кроз Тушину и Дробњаке.

22. Буковица, рјечица извире испод планине Ивице (огранак Дурмитора) и утјече у Тушину код села истога имена. Ту Тушина губи своје име, и зове се даље: Буковица.

23. Бијела, рјечицз извире испод планине Лòлѐ, и утјече у Буковицу код Шаника.

24. Комарница, рјечица извире испод брда Комарнице (огранак Дурмитора), и утјече у Буковицу под планином

[1]) У Драгашевићевој „Географији“ — стоји на страни 155: „Морача извире испод Дурмитора.“ На против она извире, као што је горје споменуто, испод планине Рзаче близу Јаворја у горњој Морачи далеко од Дурмитора скоро 8 сахата. И што је у орографији поглавито, Рзача је и Јаворје у везу водоразмеђе комскога сјеверо-западњега била, испод којега, као што је наглашено мало прије на својему мјесту, с јужне стране све ријеке и рјечице утјечу у скадарско језеро, а из њега у Јадранско море. А рјечице, које извиру испод Дурмитора, ма с које стране, утјечу једна у другу — и све опет уједно — у Црно море.

Војником и селом Дужима; отоле се даље зове: Комарница, и утјече у Пиву.

БРЦКУТ.

25. Брцкут, рјечица извире испод Планинице (огранак Кома од западње стране), и тече кроз Брцкут.

ВАСОЈЕВИЋИ-ГОРЊИ.

26. Лијева-ријека извире испод Ивовика (огранак Кома од западне стране), и утјече у Брцкут под Вјетарником; отоле се обје уједно зову: Мала ријека, која утјече у Морачу код села Биоча.

27. Веруша, рјечица извире испод Кома од источне стране, и утјече у Опасаницу код Станака.

28. Опасаница, рјечица извире испод Кома од источне стране, и састаје се са Верушом код Станака; отоле се обје уједно зову: Тара; и тече између Васојевића и Колашина, Шаранаца, Језера и пјеваљске нахије у Херцеговини даље к Фочи.

У Тару утјече Пива код Шћепан-поља 4 сах. више Фоче; од Шћепан-поља ниже зове се: Дрина, која утјече у Саву.[1])

29. Дрцка, рјечица извире испод Кома од источне стране, и утјече у Тару код Матешева.

30. Злорјечица извире испод Кома од источне стране, и утјече у Лим код Андријевице.

31. Краљштица, рјечица извире из Бјеласице, и утјече у Лим код Лукина-вира.

---

[1]) У Драгашевићевој „Географији“ стоји на страни 156: „Дрина извире испод Дурмитора, и најпре се зове Тара па после Дрина!“ Према горњем наводу, који је аутентичан, по чем је сам писац био на свијем мјестима, о којима се овдје говори, и ова се погрјешка може исправити по овијем биљешкама.

МОСТОВИ.

1. На Црнојевића ријеци камени мост, који веже варошицу са Црнојевића градом, од кнеза Данила задужбина његову оцу Станку С. Петровићу 1855 г. као што је већ то споменуто.

2. На Сушици дрвени мост просто начињен од околнога народа.

3. На Зети под Пажићима дрвени мост вјештачки и солидно начињен под надзором већ споменутога српскога инџинира Д. Милутиновића 1869 год. од кнеза Николе спомен његову оцу војводи Мирку.

4. На Мртвици у Ровцима камени мост од кнеза Данила, спомен његовој матери Крстињи 1855 год.

5. На Морачи под манастиром камени мост задужбина манастирска од архимандрита Димитрија.

6. На Буковици код Шаника у Дробњацима камени мост још из римскога времена.

7. На Малој-ријеци у Брцкуту камени мост из римскога времена.

ЈЕЗЕРА.

1. Скадарско-језеро дуго 10 шир. 8 сах. Њега овдје увршћујем с тога, што и Црна гора има у њему свој дио крајем ријечке и црмничке нахије.

По њему се уздижу 11 острва, као мисирске оазе, на којима се виде негдје развалине српских старинских манастира, а негдје турске тврдиње из новијега времена.

Имена су тијех острва: а) Каменик, б) Одринска-гора; један се крај овога острва зове: Ком, на којему стоје развалине манастира тога имена, задужбина војводе Стефана Црнојевића. Црква није срушена; у њој се и сада служи. Ту су у њој и гробнице, како Стефана Црнојевића, тако и његове жене Марије. в) Липоњак[1]) г) Вра-

[1]) Ова су три острва у црногорској граници.

њина негдашња резиденција зетске митрополије[1]), а сада турска тврдиња и посада. д) Лесендра, на њој турска тврдиња и посада. ђ) Грможур на њему турска тврдиња и посада. Ова су три острва од велике стратегијске важности за Турке према Црној-гори. ж) Топована. е) Сијерча. и) Бешка; ту се виде развалине српскога старинскога манастира истога имена. ј) Старчево, и ту се виде развалине такође српскога старинскога манастира истога имена.[2])

2. Једно мало језеро на Ловћену. 3. два језера у Дробњацима у црногорској граници. А изван границе од Дурмитора, до Пирлитора и од Тепаца до Шаранаца има преко 40 језера; с тога се тај цио пријеђел зове: Језера; а људи Језерци. Међу њима је и оно „боснословно“ језеро, из кога по нашијем народнијем пјесмама излазе „крилати коњи,“ каквога је имао и пирлиторски војвода Момчило. 4) Језеро у Лопатама између Колашина и Мораче, у којему има доста пијавица, али их нико не хвата. 5) Капетаново-језеро у Ровцима у Требијашу и 6) Црно језело више Требијаша.

IV.

Владавина.

Још одмах с постанком Црне горе, као засебнога политичнога имена 1482—1500 год. облик је владавине био монархијски.

Прем да су Црнојевићи владали патријархално, негда у договору с племенским главарима, а негда самовољно. Мјесни народњи обичаји и владаочева воља и навика одређивали су и одлучавали државну радњу.

[1]) Гласник срп. уч. друштва XXVII.
[2]) Гласник срп. уч. друштва XXVII.

Владаоци су имали више суверенскога значаја изван државе, него унутра. У извањским пословима представљали су државу самовласно; а унутра су већином дијелили власт с војводама и кнезовима.

Народ је био без грађанске равноправности и државнога права, као и у вријеме Душаново.

Само се овдје са задовољством може констатовати врло значајан и по демократско начело важан факт, што се не виде, нити спомињу у новој Црнојевића државици мјеропи, ни отроци. Прем да их није могло ни бити, по чем су досељеници живјели на кршевитом земљишту катунске нахије само од сточарства, а гдјешто и од пљачке; јер је земље мало било, као што је и сада мље има.

Тога ропскога и невољнога реда у том облику почело је не стајати у нашему народу још одмах послије несрећнога боја косовскога; јер, што се не потурчи, то поста турска раја, и у правима се, или боље рећи ропству, изједначи.

Кад но се дакле војвода Ђурађ Црнојевић на измаку XV-га в. са свијем отсели из Црне горе у Млетке, предавши свјетску власт митрополиту Вавилу; тада владавина по невољи и само по имену постане теократска.

Но, како је самовољство и самовлашће завладало међу племенским главарима још за Ђурђева времена, прије би се могло рећи, да му је предао своја непокретна добра, приложивши их цетињском манастиру; него свјетску власт, која се је још прије његова одласка већ била расплинула по племенима.

И то је један између осталијех поглавити узрок Ђурђеву одласку из Црне горе.

Тај дакле факт потврђује, да теократија у Црној гори није била ни налик на римску; јер су владике само по имену имале свјетску власт, а племенски су главари владали по старинском племенском обичају самовољно и

један од другога независно, покоравајући се владикама само, као црквенијем поглавицама, у колико су имали над њима религиозно-морални утицај.

Сваки је кнез, или војвода у својему племену владао, судио и у бој водио своје племе сагласно традицијама, обичају и вољи племена. С тога, колико је било племена, толико је било засебнијех државица.

Државнога уређења у правом смислу те ријечи нијесу имали никаква. А ни данак нијесу давали никоме чак до времена владике Петра II, или до 1831 год.

Из те племенске засебности готово су се непрестано рађале племенске задјевице, те су се племена међу собом грдно крвила.

То је и био поглавити узрок, што су се каткад нека племена предавала паши у Скадар, и Црну гору веома слабила.

Супрот овој неваљалој црти карактера црногорских јунака стоји једна друга врло свијетла и патриотична црта.

Кад су год Турци покушали, да у таком међусобном раздору Црну гору сатру и покоре, закрвљена су племена одмах престајала од међусобнога крвљења, и трчала су сва без разлике у бој против Турака за обрану своје домовине.

Владике су се служиле и у таким приликама само црквенијем и морално-религиознијем аукторитетом. Оне су ходиле међу закрвљена племена, и заклињале народ и главаре, да се умире и домовину заједнички бране.

У томе су моментално успијевале. Друге власти ни снаге, као што је већ споменуто, нијесу имале.

Така анархија трајала је од почетка XVI-га в., па до владике Петра II. и кнеза Данила, а то је више од 300 година.

Од владике Вавила до владике Данила Шћепчева Хераковића Његуша протекле су 193 год. У течају тога времена бивале су владике из разнијех племена и братстава.

То је вријеме у црногорској историји најгоре и најслабије.

Изнутра потурице и међусобни раздор и крвљење, а изван јаки и опаки непријатељи бијаху довели Црну гору до издисања и пропасти.

Прем да су се владике с главарима и у томе времену традиционално придржавале мљетачке републике, која им у сусједству бјеше; као што су је се придржавали најприје Балшићи, а послије Црнојевићи, примајући од ње и једни и други са још неким племенским главарима и новчану помоћ! Али им та република никад није била искрен пријатељ; него их је вазда употребљавала против Турака у своју корист!

Зна се и то, како се на пошљетку неколико мљетачких латина бијаху настанили на Цетињу у манастиру за вријеме владике Висариона Баице, који је с Црногорцима помагао мљетачкој републици разбити Топал-пашину војску код Новога.

Па за награду овај исти владика би отрован од својијех новијех гостију — мљетачких латина — на Цетињу, да би се ту, као римска пропаганда, одржали.

Али им сврси конце и поквари намјере Сулејман-паша скадарски, који дође с војском на Цетиње, те латине протјера, а манастир до земље сруши.[1])

Тако се Цетиње очисти од мљетачке и римске пропаганде и њезинијех себичнијех умишљаја.

---

[1]) Тада је погинуо са 17 другова херцеговачки чувени јунак Бајо Пивљанин на Вртијељци више Цетиња, бранећи, да Сулејман паша, којега владика у „Гор. вијенцу“ назива: Шенђер везир, не продре на Цетиње

„Соко Бајо су тридест змајевах!
„Мријет неће док свијета траје:
„Дочекаше Шенђера везира
„У врх равне горе Вртијељке
„И клаше се љетњи дан до подне,
„Некће Србин издати Србина

Не бјеше доста мученичкој Црној гори, што јој тада потурице утробицу трзаху; него и латинска пропаганда покуша, да јој забоде нож у већ рањено срце! — Али и једни и други у Црној гори пропадоше.

По смрти владике Саве Очинића 1697 год. би изабран за владику Данило Шепћев Хераковић Његуш, којега завладичи српски патријар Арсеније Чарнојевић у Сечују 1700 год.

Он је био врло разборит, одважан и прави пријатељ својега народа и цркве. Он се усрдно старао, да Црну гору оживи и подигне. С тога је тражио и одржавао добре одношаје са сусједном мљетачком републиком. У његово је вријеме и цар руски Петар Велики послао у Црну гору својега полковника Милорадовића Србина из Херцеговине по настојању графа Сава Влаисављевића такође Србина из Херцеговине, претка писца ове расправе; и тада је први пут Црна гора ступила у познанство и пријатељство с Русијом, које се је и до данашњега дана, негда мање, негда више одржало.

Али му је највећа заслуга, што је у договору с племенским главарима очистио Црну гору од потурица 1707 год.[1]) и повратио јој првашњу самосталност.

На пошљетку, видећи владика Данило, да племенски главари не маре за владичанску свјетску власт и знајући да свјетска власт не доличи црквеном поглавару, нити се одобрава канонима православне цркве, одијели је од црквенске, и по савјету сената мљетачке републике, постави Вукоту Озринића гувернатором Црне горе 1718

„Да га свијет мори пријекором,
„Траг да му се по прсту кажује,
„Ка' невјерној кући Бранковића —
„Но сви пали један до другога
„Цијевајући и Турке бијући!" (Гор. вијен.)

[1]) Историја Црне горе Милаковића. Гласник срп. уч. друштва XVII. Гор. вијенац.

год. и још двојицу срдарима,[1]) којима је мљетачка република давала и неку малу годишњу плату.

Ово је јасан доказ патриотизма и моралне величине владике Данила, који није грамзио за свјетском влашћу и личном празном славом.

Али и то ново гувернаторство у Црној гори није имало бољу срећу од свјетске владичанске власти; јер су племенски главари и поред гувернатора задржали своју засебну и независну власт у племенима.

Да ово ново звање у Црној гори није имало важности, види се повлавито из тога, што је Вукота Озриниђ продао своје гувернаторство Стану Радоњићу за 100 цекина уз замјену за његово сердарство.

Овај факт свједочи, да Црногорци тада нијесу били проникнути вишом државном мишљу, нити су имали политичкога чврста средишта. То се још потврђује и тијем, што су примили за својега владаоца свјетску варалицу Шћепана Малога, који се казивао, да је цар руски Петар III. Ово је било у вријеме владике Саве Петровића од 1768—1774 год. А да су црногорске владике имале у својијем рукама јаку власт, као што неки мисле и пишу, и да су им је Црногорци признавали; онда зашто би примили Шћепана Малога за својега господара?

Од то су доба гувернатори у Црној гори бивали од Радоњића до 1831 год.

Гувернатори и ако нијесу имали велике важности у Црној гори, опет су заузимали прво мјесто до владике, и у неким се приликама суверенски понашали, што владикама није било нимало по вољи.

Још владика Петар I. почео се је старати, да уништи гувернаторство, али није могао успјети; јер су се Радоњићи постојано придржавали млетачке републике, а кад она про-

[1]) До тада није било у Црној гори сердара, него само војводе и кнезови

падне, обрну се Аустрији, и с њом ступе у добре одношаје, а на пошљетку и у тијесно пријатељство, којега су се до потоњега часа чврсто држали, више ради своје личне, него црногорске опће користи!

На против владике су се придржавале Русије, од које су имале поред моралне и материјалну помоћ још од времена Петра Великога; те су тако могле само неколико паралисати и Радоњића гувернаторство и аустријски утицај у Црној гори.

Владици Петру II једва пође за руком нешто лијепијем ријечима, а нешто обећањима и митом црногорских главара, те изагна из Црне горе гувернатора Вука Радоњића са његовом свом фамилијом 1831 год., а кућу му на Његушима Црногорци запале. Остали Радоњићи остану на миру.

Потомци те изагнате фамилије живе у Котору, и зову се: Гувернатуровићи. Свака душа те фамилије има и сада по грош на дан плате од Аустрије!

Владика Петар II по што уништи гувернарство у Црној гори, које је трајало од 1718—1831 год., намисли, да ослаби и на пошљетку уништи и власт племенских главара, и да уведе врлетну Црну гору тадашњу јевропску опору централизацију по аускријској системи.

Како је власт у Црној гори централисана, видјеће се из овијех редака.

Још владика Петар I. био је науман, да заведе сенат у Црној гори; ушљед чега је позвао Ивановића из Русије (Србин родом из Подгорице, који је живио у Москви) да дође у Црну гору, и да му помогне уредити у њој сенат. У томе га застане смрт. Али његов нашљедник владика Петар II продужи то његово започето дјело.

Ивановић дође у Црну гору и донесе своје и од неколико година заоставше новце од помоћи, коју Русија дава Црној гори, сазидавши себи доста лијепу кућу на

један под у цетињском манастиру 1832 год., у којој је позније владика становао, док је себи нарочити конак сазидао.

Ивановић се почне усрдно старати да уведе поредак у Црној гори, наравно по руској системи. То му пође срећно за руком једно за то, што је имао паре у рукама друго за то, што је дошао из Русије, коју наш народ веома поштује; и треће за то, што му је владика са својијем пријатељима био на руци, замишљајући, да се на пошљетку користи његовијем трудом и радњом, као што је и учинио.

Ивановић у договору с владиком установи на Цетињу први црногорски сенат од 12 лица из племенских главара из све Црне горе, одредивши им годишњу плату по 100 фор. сребра.

Пресједништво владика задржи себи, а за потпресједника сената постави својега стрица Ђорђија Петровића.

Поред саната уреде и мањи суд такозвану: гвардију од 150 људи из свијех племена од најбољих кућа и најваљанијих Црногораца, који су ишли по Црној гори, судили и поредак обдржавали.

Владика уреди себи дворску стражу од 30 људи под именом перјаника.

И перјаници су бирани од најбољих кућа из све Црне горе, а тако се и сада бирају. Они врше послове оне врсте, које врше жандари у другим државама.

Док се то све уредило, Ивановић потроши и своје и црногорске од руске помоћи новце; оставши без новаца, почну га и Црногорци остављати и око владике се прикупљати. На пошљетку Ивановић би принуђен оставити Црну гору и празнијех се руку вратити натраг у Русију.

Владика Петар, имајући у рукама сенат састављен из племенских главара, уређену гвардију и перјанике у полицајном облику, науми, да удари данак на црногор-

ски народ, који до тада никоме ништа није давао. Раздијеливши га на три класе, удари на прву 1, на другу 2, а на трећу 3 фор. сребра.

Овај намет произведе у Црној гори у народу неописано огорчење и незадовољство.

Ни једно племе није хтјело, да подвије врат под то ново и за сиромашње Црногорце необично бреме.

Народ почне у глас викати и на владику и на сенат, називајући их својијем крвницима, и доказујући, да Црногорци нијесу давали данак никад никоме, и да се кроз стотине година боре са својом пушком и о својој брашаници без ичије помоћи управ за то, да не дају данак. Тако и данас Црногорци мисле; али не смију да то изговоре.

Владика Петар постојан у својој намјери и одлуци, нио хтио ни да чује те разлоге, него одмах разашаље перјанике с оштријем налогом, да се по Црној гори покупи данак.

Ушљед тога ријечка се нахија прва побуни, и владичине купчије протјера између себе.

Владика Петар скупи неколике стотине Катуњана и удари на ријечку нахију, те нешто оружјем, а нешто обећањем и митом главара поцијепа народ, стријељавши неколико коловођа, натјера га на покорност.

Тако и у осталијем нахијама и племенима, гдје се год наишло на отпор давању дације нарочито у Пиперима стријеља по неколико коловођа и данак покупи.

Са смрћу владике Петра II. 1851 год. престане у Црној гори теократска владавина, која је више била по имену, него по власти (изузевши владику Петра II.) и која је трајала 350 год. т. ј. од почитка XVI-га до измака прве половине XIX-га вијека.

По смрти владике Петра II, као што је споменуто, постао је Данило С. Петровић Његуш црногорским кне-

зом 1851 год., и слаба се теократија претвори у апсолутну монархију.

Кнез Данило затре и пошљедњи траг племенске патријархалне самоуправе; уништи племенске кнезове и кнежине, и замијени их капетанима и капетанијама; уреди војску у свој Црној гори, поставивши јој старјешине: војводе, сердаре, капетане, стотинаше, барјактаре и десетаре.

На пошљетку нареди, те се премјери сва земља и попише стока и говеда у Црној гори, и на све удари доста тежак данак за сиромашњу Црну гору, који се и дан-данашњи даје, као што ће се најбоље видјети из приложене статистике на крају ове расправе.

Ово сам навео ради објашњења владавинског облика у Црној гори.

Али је кнез Данило био и велики дух и имао је дивнијех особина. Он је са својом изванредном одважношћу и неуморном радњом око граница и независности Црне горе и својијем чврстијем карактером и готовошћу да своје личне интересе потчини српским општијем интересима, оставио лијеп и вјечит спомен у српском народу и српској историји.

А што су многе грубости у Црној гори уништене, и што се почело тежити за хуманитарнијем и љепшијем начином у друштву и држави; то је заслуга кнегиње Даринке, као образоване Српкиње, која је имала одсудан утицај на кнеза Данила, и коју црногорски народ с поштовањем спомиње.

По трагичкој смрти кнеза Данила 1860 год. удова кнегиња црногорска Даринка Данилова, немајући мушкога порода, прогласи Даниловијем нашљедником и кнезом Црне горе његова синовца Николу М. Петровића, који са својијем оцем војводом Мирком продужи владавину у Црној гори, која је права слика, што би се најблажије могло казати, патримоналне средњевјечне државице!

Писац би ове расправе јамачно одвећ радостан био, кад би могао казати, да у овој јуначкој српској земљи мјесто самовоље владају закони, изведени на основу демократских начела: слободе, права и правичности и грађанске једнакости.

V.

Судство.

Као год што су племена у Црној гори била засебна и административно једно од другога независна, тако им је и судство по племенима било одјелито и независно.

Писанијех закона није било. Судило се по савјести и бистрини ума јавно и усмено на основу патријархалнога и племенскога обичаја.

Судије су биле: кнез, или војвода са још 6 или 12, а катшто и 24 одабрана племеника, који су се звали: „добри људи.“ Судило се обично на зборном мјесту под отворенијем небом, које је у свакoм племену било одређено и забиљежено највише пред којом црквом у племену, или под неким великим дрветом, или на некој главици, ако је била на згодну мјесту у племену; а зими и кад је ружно вријеме — у кнежевој кући.

„Добри људи“ од 6 или 12 лица судили су, како мање, тако и веће парнице и пријеступе; а „добри људи“ од 24 лица обично су судили крвнине, кад би се братство погинулога склонило на помирење. У тај су суд оба братства (погинулога и крвниково) бирала по 12 „добријех људи.“ На пресуду тога изборнога суда вазда су пристајале обје стране, започевши помирење са кумством, које се у српском народу сматра, као најсветији и најузвишенији акат цркве и вјере.

Мале задјевице и парнице могао је судити сваки племеник, којега би парничари сложно изабрали за судију,

н. п. кад би двоица имала међу собом какви спор, и кад се не би могла изравњати, тражила су само у своjему племену трећега, коjи jе разборит и паметан, да их он изравња.

Ове врсте суђење обављало се свуда и на сваком мjесту на наjпростиjи начин.

Трагови овакога облика племенскога (троjнога) судства находе се у свиjех стариjех Словена.

Људи jеднога племена ниjесу ишли ни по што суду другога племена ради суђења. То су сви сматрали за пониження и увреду.

Каштиге ниjе било друге до новчане глобе у грађанским и опрегљаче у воjничким приjеступима; н. п. кад би се коjи Црногорац препао и с боjнога поља побjегао, давата му jе опрегљача за каштигу и срамоту.[1]) Ко не би имао новаца, таj jе давао по процjени такође „добриjех људи“ глобу у оружjу, токама, копчама стоци, и наjпослиjе у земљи.

Залоге и закладе могао jе вратити онаj, чиjе су, кад би год донио паре за одређену глобу.

Глобом jе подмиривана учињена штета; а остатак су диjелиле судиjе међу собом. Друге плате ниjесу имали ни кнезови, ни воjводе, ни „добри људи,“ или поротници.

Тавнице ни батина у Црноj гори ниjе било до владике Петра II. славнога поjете!

Црногорци су у опће частољубиви и за батине веома тугаљиви. Радиjе ће сваки платити и велику глобу, а на пошљетку и читаво имање дати, него лећи, да га jавно пред народом биjу.

То jе врло одлична црта црногорскога карактера, коjу ваља сачувати и његовати.

---

[1]) Био сам очевидац 1862 год. управ на Петров-дан, кад воjвода Мирко на Богетићима у Пjешевцима даде опрегљачу jедноме црногорском главару послиjе боjа на Планиници. Jе ли оваj главар заслужно опрегљачу, то jе друго питање.

Лична слобода и сигурност имања није била обезбијеђена, нити и чим ујамчена чак до владике Петра II., а нарочито до кнеза Данила.

Крвна је освета самовољно извршивана не само над убилцем, него и над другим, ма којим чланом убилчева братства. Крвна је освета највише затирала племена и опћу снагу Црне горе слабила. Тек је кнезу Данилу пошло за руком, да то зло у народу искоријени, које је трајало преко 300 год.

Са крвном је осветом била веома развијена и крађа; с тога је покретно имање било одвећ несигурно. Сваки се дан крало и пљачкало, како унутра међу племенима, тако и изван Црне горе, предводећи поједине чете први племенски главари.

Али се томе не треба ни мало чудити, кад се помисли, да је то у Црној Гори сматрано за мало мање јунаштво од онога на бојноме пољу.

Кнезу Данилу припада слава и заслуга, што је и крађу у Црној гори уништио, с које се је за 300 год. много српске крви пролило.

Још владика Данило Хераковић у почетку XVIII-га в. почео се је био бринути, да уведе поредак и постави један опћи суд за сву Црну гору; али поред свега труда и добре воље није могао у томе успјети.

Послије њега видимо и владику Василија Петровића, како се брине о миру и поретку, склопивши опћи суд из кнезова, војвода и сердара 1751 год. Али и тај великашки суд није се могао одржати ни по̂ године; јер се племена заваде и закрве, те се сви главари из тога суда разиђу сваки у своје племе, да се бију и освећују.

Шћепану Малом пође за руком, да за вријеме његове чудновате владавине у Црној гори од 1768—1774 год. умири племена и забрани крађу. Он је држао код себе најприје на Његушима, а касније на Цетињу 12 гла-

вара из све Црне горе, који су с њим заједно парнице расправљали и пресуде изријецали. Он је са својом бистрином, правичношћу и енерђијом довео Црногорце за неко вријеме у ред и послушност, стријељавши одмах у почетку своје владавине два лопова, и објесивши једнога Вељекрајца, што је ударио чибуком својега брата.

Да би се увјерио, слуша ли народ његове заповијести, објеси 10 дук. на Крсцу (на путу, куда народ из Црне горе иде у Котор на пазар), па се још и сада живо прича у Црној гори, како су ти дукати дуго времена ту висјели, и како нико до њих није смио дирнути.[1])

Послије његове смрти опет се народ помути и племена се закрве.

Владика Петар I. Петровић, који је имао и знања и поштења и родољубља и хришћанске праве побожности тако, да га је народ још за живота звао: „свети“, почне се озбиљно промишљати и усрдно старати, како би закрвљена братства и племена помирио и суд у народу завео.

Најприје му измирење за неко вријеме пође срећно за руком; а послије се опет у брзо племена заваде и закрве. Он ипак није духом клонуо, него је ходио кроз Црну гору и закрвљена браства мирио.

Кад би по владичину настојању закрвљена племена пристала, да се помире, био је обичај, да сви мушкарци тијех племена, који носе оружје, дођу на уречено мјесто, давши владици вјеру, да неће једни у друге дирати, док се преговори сврше.

По што би се на уречено мјесто искупили, племена се нијесу мијешала, него су, наравно под оружјем, једно од другога по даље стајала. Владика би дошао међу племена с крстом у руци, позвавши их, да свако изабере раван број 5—10 својијех племеника, у којима имају поуз-

---

[1]) Милаковића историја Црне горе.

дања, да се код њега на сриједи међу племенима скупе, и по претресу задјевица и кривица мир уговоре и утврде.

Док би главари и изабрани племеници преговоре о миру водили, дотле би ȍсталй на својему мјесту мирно чекали резултат преговора. Па, кад би се догодило, да се не дође до мира, чим би владика између њих изишао, рок је датој вјери престајао, и одмах би почели једни на друге пуцати.

Бивало је и таких случајева, управ на цетињском пољу, да су закрвљена племена и преко владике пуцала. У таким опаснијем тренутцима владикао је час молио и благосиљао, а час проклињао закрвљена племена и свој живот!

Исти владика, који је разумијевао потребу и важност државнога уређења и судства, науми, да напише законик, по којему би се судило у Црној гори. По што дакле одржи сјајну побједу над Махмуд-пашом Бушатлијом 1796 год. повративши тада и двије одметнуте нахије: ријечку и црмничку, и сјединивши се с Црном гором доброво̀љно Вјелопавлићи и Пипери, својеручно напише у договору с племенским главарима 16 правила, као први писани законик у Црној гори 1796 год.

Законик је тај написан у духу црногорскога народа на основу његовијех правнијех обичаја, освјештавши тијем оно научно начело: законе ваља удешавати за народе, а не народе за законе.

Касније 1803 год. опет у договору с црногорским и брдским главарима напише још 17 правила и дода их првијема.

И на једна и друга правила главари су се заклели, да ће их чувати и по њима народу судити.

Али народ омрзне цио законик због 20-га у њему правила, којим је одређен данак на сваку црногорску и брдску кућу по 60 дунара или форинту сребра; одбаци га; и опет почне самовољно и самовласно живјети и међусобно се крвити.

Владика се и послије тога једнако бринуо, како би се могао одржати суд у Црној гори, смисливши, као што је већ споменуто, да установи сенат, као највиши суд, у којему би били главари из свијех племена.

У томе га снађе смрт 1830 год. Али његов нашљедник владика Петар II. с Ивановићем из Русије остваре његову мисао и сенат од 12 главара установе. Поред сената установе још и мањи суд под именом гвардија. У почетку је и тај мањи суд (гвардија) био састављен од најодмјенијих Црногораца и Брђана, као што је то већ казато у чланку „владавине.“

И сенаторе и гвардијаше бирао је и постављао владика.

Сенату је одређено стално мјесто Цетиње, а гвардији Црнојевића ријека, гдје се народ скупља на трг три пута преко недјеље; прем да је дужна била, да и по нахијама иде, суди и ред обдржава, као што је и у српској старој држави обичај био.

Народ се с почетка никако није могао навикнути на овај нови суд, вичући, да је то нови адет у старом селу; с тога ријечка нахија устане на оружје и протјера гвардију с Црнојевића ријеке, молећи владику, да их остави онако, како су од старине навикли.

Владика сматрајући ту побуну као јавни пркос његовој суверенoj вољи и власти, и желећи, да одржи опћи (централни) суд у Црној гори, не уважи ту молбу, него помоћу катунске нахије похвата коловође, те их стријеља и суд утврди.

За вријеме владике Петра II. судило се са неким малијем измјенама по закону Петра I. А по његовој смрти кнез Данило изда нов законик 1855 год. са 95 правила, обухвативши и правила владике Петра I.

И овај законик од 95 правила, у којему има по нешто и од грађанскога, криминалнога и црквенскога законика и судског казненога поступка; написан је према духу,

обичајима и ступњу умнога развитка црногорскога народа. Прем да му је поглавити циљ, да уништи и пошљедњи остатак племенске самоуправе; да стане на пут међусобном крвљењу и крађи; да искоријени неке прастаре карактеристичне народње навике; да утврди поредак и судство; и управ да кроза њ владалац прикупи у своје руке сву и неограничену власт у Црној гори.

Та два суда: мањи и виши, што их је установио владика Петар II. са Ивановићем, а кнез их Данило у неколико допунио и поправио, и сада су у снази у Црној гори; само, што је мањи суд изгубио своје прво име „гвардија“, оставши под именом: суд.

Мањи је суд уведен по капетанијама, а судије су племенски капетани, стотинаши, барјактари и десечари.

Виши је суд сенат на Цетињу састављен из 12—16 главара из све Црне горе.

И једне и друге кнез бира и поставља.

Границе суђења нијесу законом одређене ни мањем ни вишем суду.

Судије и једнога и другога суда расправљају и суде како најмање парнице, тако и највише пријеступе.

Капетани иду по капетанијама, те суде и своје пресуде сами извршују. Тако су они уједно и административна и судска и извршна власт.

Суђење се врши јавно и усмено, како који капетан боље и јасније парницу појми. Каштиге су: новчана глоба, тамница, батине (прем да врло ријетко), прогонство из земље, опрегљача и смрт. Од новчане глобе по што се подмири штета, три дијела припадају кнежевој каси, а четврти судијама. Ко се не задовољи пресудом мањега суда, тај може ходити на Цетиње пред сенат и кнеза, да му они на ново суде.

И сенатори врше суђење јавно и усмено по својој увиђавности, ослањајући се на споменути законик, у колико

то иначе није противно суверено ј вољи, која је и над законима!

Сенатори суде зими у сенатурици, а љети на трави под једнијем бријестом пред кнежевијем конаком, или на пижулу међу цетињским крчмама под отворенијем небом.

Сенат има само једнога секретара, који пише тапије на куповне земље, води записник и пише писма административне, судске и извршне природе од стране сената капетанима по Црној гори.

Сенатори не станују сви стално на Цетињу,[1]) него по племенима, код својијех кућа, занимајући се (кад нијесу на Цетињу) као и остали Црногорци земљорадњом, сточарством, а неки и трговином. На Цетиње доходе по 4 на ред, те по мјесец дана остану и суде.

Код мањега се суда у записник ништа пе записује осим глобе; а код вишега суда само се неке пресуде записују; па, кад дођу на ред други сенатори, не знајући, шта су први расправљали', и какве пресуде изрекли, догађа се, катшто, да и они опет исту парницу суде и разнолико пресуде, потирући и нехотично прву пресуду.

И кнез се лично по својој неограниченој власти мијеша у судове и суђење, и он расправља и пресуђује и најмање и највише парнице, како у сенату, тако и изван њега, гдје се год деси. Он може по својој вољи уништити сваку пресуду мањега и вишега суда и т. д.

И брачне и друге црквенске и духовне природе парнице расправљају и пресуђују кнез и сенат; а митрополиту се усмено јави по перјанику само за распуст мужа и жене.

Кад се на пошљетку помисли, да у Црној гори ни дан-данашњи нема ни једнога лица, које је учило и свршило правне и државне науке ни у судовима ни у кне-

---

[1]) Прошле је године кнез заповједио, да се половина сенатора доселе на Цетиње, повисивши плату онијем, који ће становати на Цетињу на 300 талијера годишње. Дотле је сенато-

жевој дворској служби; онда ће се лако појмити та збрка административне и судске струке. Шта више, мало који сенатор и судија зна читати и писати, с тога се писанијем законима за сад и не би могли много користити, и да би били најдемократичнији и најлибералнији, и да би се по њима заиста хтјело судити.

То је кратка историја и слика постанка и развитка црногорскога судства, из које се види, да је чувена Црна гора још далеко од грађанске слободе и уставнога живота.

VI.

Племе, подјела земље и властела.

ПЛЕМЕ.

Црна је гора насељена из разнијех племена. Племе је постало из породице, и има два појма: ужи — једно братство; а шири — један пријеђел, у којему живе неколика разна братства разроћена од једне породице и од насеобона разнијех поселица, које су својијем насељем добиле право племена, у којему станују.

Ради лакшега појма навешћу овдје племе Његуше, у којему живе: Хераковићи и Петровићи, Раичевићи и Радоњићи, Богдановићи, Пророковићи, Врбице и т. д.; разна братства, а једно племе у политичном и војеном одношају. Хераковићи су и Петровићи, Раичевићи и Радоњићи гране једнога стабла; а Врбице су поселице, добивши пријеђељно право племена.

Свако братство има својега родоначелника, од којега води своје поријекло и по којему има (с неким гдје гдје изузетцима) своје презиме, на п. Хераковићи од Херака, Раичевићи од Раича.

рима била неједнака плата: некима 100, некима 150, некима 200, а некима 250 талијера годишње.

Кад је већ овдје ријеч о Његушима, Хераку и Раичу, проговорићу неколике о њихову постанку на основу народњега приповиједања, као историјскога факта. Херак и Раич су рођена браћа доселивши се у Црну гору из Херцеговине испод планине Његоша у првој половини XVI-га в.; настане се на малом пољицу, или планинском котлу на обронку Ловћена под Штировником више Котора, прозвавши га Његуши за спомен својега старога завичаја и у њему планине тога имена, која раздјељује Бањане од Дуге.

Од Херака, као што сам казао, постало је братство Хераковићи, а од Раича Раичевићи.

Из братства Хераковића произашла је садашња у Црној гори владајућа кућа Петровића, прозвавши се тијем презименом послије владике Данила, који се је до своје смрти потписивао: „Данило Шћепчев Хераковић Његуш.“ По његовој смрти прозову му се синовци (међу којима је био и владика Сава) Петровићи по оцу Петру. И, као што су од Петровића из огранка Хераковића бивале нашљедне владике од 1700—1851. год. тако су од Радоњића из огранака Раичевића бивали нашљедни гувернатори од 1718—1831 год., а те је године гувернаторство укинуто, као што сам споменуо на својему мјесту у овој расправи.

По укинућу гувернаторства, Радоњићи су опет задржали у својему братству војводство и сенаторство.

Готово су сву катунску нахију населили херцеговачки ускоци од XVI-га—XVII-га вијека, управ у оно мучно доба, кад но потурчени великаши српске крви и поријекла управљаху турском царевином и рађаху, да се српско хришћанство претвори у српско мухамеданство, што им не пођe за руком онако, како они жељаху. Тако су Цетињани, Ћеклићи, Цуце и Бјелице из Гацка; Хераковићи и Раичевићи из Бањана; а Озринићи, од којих су и Вукотићи, по свој прилици из Босне из Озрена, доселивши се у

XVI-м в. најприје у Далмацију, а када Турци и тамо продру, они оду у Црну гору и населе се на Чеву.[1])

Свако је племе имало од најстаријих времена својега кнеза, или војводу; а нека су имала и једно и друго. А 1718 год. уведено је у Црној гори и сердарство по утицају мљетачкога сената, те је тако свако племе добило и својега сердара. А године 1831 са институцијом сената, постане у сваком племену и сенатор. Године 1851 кнез Данило укине кнезове и кнежине, и замијени их капетанима и капетанијама. И тако сада свако племе има својега војводу, сенатора, сердара и капетана. У некима је племенима једно исто лице војвода и сенатор; а у некима војвода из једнога, а сенатор из другога братства.

Војводство је и сердарство нашљедно у правој линији од оца на сина, а кад би се у тој линији мушкарци затрли, онда прелази на побочну линију у истоме братству. Тако је и кнежество било нашљедно. Али и једно и друго кнез може дати и другоме коме хоће. Сердарство је рангом између војвоства и капетанства.

Капетанство није нашљедно, него га дава кнез лицу из племена, које му је најоданије, и за које мисли, да је највредније за суд и војску.

Мањи су племенски главари: стотинаши, барјактар и десечари,[2]) које поставља кнез у договору с војводама и и капетанима.

Племена (изузевши сроство и војено уређење) немају никакве опћинске заједнице, нити какве опћинске автономије. Појам братства и племенскога засебнога самовољства и право јачега (по чем позитивнијех закона није било, до владике Петра I, и по чем је јачи вазда смио нападати нејачега) спречавао је, да се развије мисао о опћинској само-

[1]) Види мој чланак у црногорском Орлићу год. 1866.
[2]) Перјаници су у дворској служби природе полицајске. И њих бира и поставља кнез.

управи. А по што је уништена та племенска засебност, која је била права самовоља, 1831, нарочито од 1851 год., није никоме ни на ум пало, да уреди кршну Црну гору на основу демократичких начела с автономнијем опћинама и народнијем уставом; него се мјесто тога, жали боже, заведе великашки суд (сенат) и апсолутна монархија.

У Црној је гори збркан појам о грађанској слободи тако, да се у опће мисли, да је слобода то, што је Црна гора независна, и што Турцима не дава данак!

Слобода и независност, то су два различна појма. Дична је независност; али је грађанска слобода и једнакост уставом и законима ујамчена њезин прави циљ.

Колико су Црногорци на бојноме пољу храбри, толико су, што је за чудо, пред строгошћу апсолутне власти страшљиви и односно грађанске слободе несвјесни! Узрока томе има и одвише, између којих је и сиромаштво. А народња пословица каже: „сиромах човјек, готов ђаво.“

Кад је овдје ријеч о племену, неће бити сувише, да се која проговори и о подјели земље.

ПОДЈЕЛА ЗЕМЉЕ.

У Црној гори нити има опћинске, нити државне земље. Сва је земља подијељена по племенима и кућама, и свака је кућа господар од земље, што јој припада тако, да домаћин у договору са кућном чељађу може њом располагати како му је год воља. Нигдје у Црној гори нема ни једнога пољскога добра, које би и налик било на какви спахилук, и које би припадало једној кући. Ни сам кнез нема очевине више од 10 рала земље. Само неколике куће у ријечкој нахији, Бјелопавлићима и Васојевићима имају од 20 до 50 рала, дошавши до те количине својијем трудом и куповином. Остале куће имају неједнако од 1 до 10 рала.

Јдини су Црнојевићи имали добара, која су била мали спахилук; али су их мало по мало приложили са свијем цетињском манастиру, којима су располагале црногорске владике. А не што су од њиховијех добара и Турци пристисли.

А када се је свјетска власт одвојила од црквене 1851 год. по чем је кнез постао из братства Петровића, од којега су владике бивале, почне руковати и с имовином манастира цетињскога, окренувши приходе у своју касу; а владици, архимандриту, свештенику и ђјакону одреди плату из те касе.

Поред тога и све владичанске и манастирске богатије закладе, као: одежде, митре, крстови, јеванђеља, панађије и т. д. пренесене су у кнежев двор, гдје се и сада неке чувају у једној ризници.

Мало касније кнез Данило прода Цеклињанима Бобију манастира цетињскога земљу и пашу, прилог Црнојевића у ријечкој нахији за 20.000 талијера. И ти су новци унесени у кнежеву касу.

Приходи од манастирских млина на Црнојевића ријеци и од рибе из манастирских ловишта у скадарском језеру такође се уносе у кнежеву касу.

Послије Црнојевића нема ни трага спахилуцима у Црној гори, нити их је могло бити, по чем нема доста земље. А оно, што има, то су досељеници одмах у почетку својега насеља подијелили по кућама на једнаке дијелове. Што сада неке куће имају више, а неке мање земље, то је отуда, што свака кућа може слободно располагати са својом земљом, и продати је у браству и племену коме хоће; а ко је раднији и вреднији, тај је и куповао.

По овоме, што је браственик, или племеник, (кад хоће, да прода своју земљу), дужан продати је, ма коме у својему браству, или племену, могао би ко помислити, да је земља племенска својина.

Али није тако. Свака је кућа неограничени господар земље, што је има. Само је од старине остао обичај, кад ко хоће да прода земљу, ваља да најприје понуди своје браство, па, ако је нико из његова браства не би купио, онда ваља, да понуди своје племе; па ако је ни из племена нико не би купио, онда је може продати коме му драго из другога племена.

Ова се обвеза базира на томе, што је браство у првом, а читаво племе у другом реду било дужно, да поможе својега браственика, или племеника у глоби за крвнину, или какви други већи пријеступ, кад не би имао сам да подмири све, што би суд осудио. Базира се још и на томе, да се не би браства растурала и племена мијешала, што се у Црној гори још и сада строго чува.

Кад нико из братства и племена не би хтио, или могао купити нуђену земљу, ваља да браство дâ продавцу писмено увјерење, или да има поштене људе за свједоке, да их је нудио продајом. То треба за то, ако би се послије, ко год из браства, или из племена појавио, да га тужи суду, што је другоме продао земљу, да се освједочи, да је продавац поступио по племенском обичају, и да није крив.

При свем том ријетки су примјери, да куће из другога племена имају своје земље у другоме браству. Вазда се нађе по неко из истога браства, или из племена, те је купи.

Сада да видимо, какав је обичај, који је уједно и закон при дијељењу земље у кући и браству.

За живота родитеља, синови, ако хоће, да се од њих одијеле, не могу добити дијела од родитељске имовине, ако родитељи на то не пристану.

Отац, који је сам што стекао мимо оно, што му је од његова оца остало, може по својој вољи подијелити синовима на једнаке, или неједнаке дијелове; а може и

другој својти од тога даровати, колико хоће по својој вољи. А оно, што му је од оца, или дједа остало, то се дијели међу синове на једнаке дијелове.

Кад отац пристане на диобу синова, подијели сву имовину по мушким главама на једнаке дијелове међу којима се и он броји. Ако је мати жива по смрти очиној, она ужива дио својега мужа, док год је жива; а по њезиној смрти синови подијеле и тај дио међу собом.

Кад умре отац, док су му синови у задрузи, обрађују земљу, као и све остало заједно; а кад се раздвоје, наравно и земљу, као и све остало, подијеле на равне дијелове. Само најстаријему брату даду од очина оружја између свијех нож, или цевердар, или сребрњак, као знак старјешинства. Али то увијек зависи од добре воље остале браће.

По што се подијеле најмлађи брат по словенском старом обичају остане у очиној кући.

Кћери немају никаква дијела у очиној имовини. Што понесе, која руха, кад се уда, то јој је сва прћија. Но, кад умре отац, који нема мушка порода, његове кћери, ако су удате, наслиједе покретно имање и земљу; а кућа и око ње врти и оружје остаје у истом браству кући, која му је по крви најближа, или читаву браству. Ако су му сестре живе, оне наслиједе један дио, а кћери два дијела.

Ако је кћер неудата, кад јој умре отац, она може узети себи мужа, разумије се из другога браства, који дође у њезину кућу и зове се: домазет.[1]) У такој прилици кћер има право и на кућу, врте и оружје очино; јер се домазет сматра као члан тога браства.

Ако кћер, која је с удадбом понијела од родитеља какво имање, умре без дјеце, у такој прилици наслиједе

---

[1]) У Србији: уљез.

то имање и све друго, што је она стекла, њезина браћа, или, ако нема браће, њезине сестре, или, ако нема ни сестара, онда наслиједи њезина најближа својта, или читаво браство.

Удовица, која млада остане без мужа, док се не уда, ужива дио свога мужа; а по што се уда, добија на годину по 10 тал.

Ово се дава за онолико година, колико је била за мужем, и послије његове смрти, колико је била удовица.

Испаше у планинама нијесу подијељене по кућама, као што је земља, него по племенима, н. п. свако племе има своју опћу испашу, гдје свака кућа тога племена има једнако право, да пасе стоку и сијече дрва. Али је сада већ на више мјеста и то издијељено.

Друго ништа немају племена опћега ни заједничкога, нити имају појма о опћини и њезинијем правима и дужностима у онаком облику, као што су опћине сада у Србији.

Споменућу још и то, да у Црној гори нема ни задруге. Ријетке су куће, у којима живе у задрузи и рођена браћа послије очине смрти; а камо ли стричеви и рођаци. Узроци су томе нешто тежња за индивидуалном слободом; нешто неусталачност појединијех задругара; а највише народно сиромаштво и скученост имовине, гдје о подјели рада једва може бити и говора. Па, кад дође неродна година, онда је сваки задругар један другом крив; те се тако почну дијелити, што у неколико и жене потпомогну, држећи, да ће засебно лакше и боље живјети.

ВЛАСТЕЛА.

На крају овога чланка о племену истиче се питање: има ли у Црној гори властеле? и, ако је има, кад је постала и с каквијем правима?

Да се на ово питање одговори, као што ваља, требало би му посветити једну читаву студију; јер до сада у нашој историчкој књижевности није расправљано.

Док то питање наш који историк опширно не испита и критички не расправи, ја ћу се само мимогред дотакнути и у кратким га цртама овдје изнијети.

У опће се мисли, да се много српске властеле склонило у Црну гору, по што су Турци са свијем освојили српске земље. Ко се иоле озбиљно бавио познавањем постанка Црне горе и њезина насеља прије и послије пропасти српске краљевине, или самосталности, тај не може тако мислити. Историјски је факт и сувише јасан, да се српска властела, нарочито виша — феудална — готово сва потурчила од измака XIV-га до почетка XVI-га вијека, да би одржала, као што се зна, своје спахилуке и господство.

Било је појединијех племенитијех Срба и читавијех кућа из исте више властеле, који се ни по што нијесу хтјели потурчити. Али су то скупо платили; јер су изгубили и спахилуке и господство, поставши већином просто раја. Шта више, морали су се многи одрећи и својега старинскога породичнога презимена; јер их рођена потурчена браћа није су могла никако трпјети са истијем и њима заједничким презименом. Може бити, да су то чинили с намјером да би се тако прије и лакше заборавила њихова срамота, што су изневјерили вјеру својијех очева и праочева.

У потврду овога навешћу између многих примјера само један.

Српска властеоска породица Љубовићи у Херцеговини није се сва потурчила. Чланови они, који су се потурчили, задрже и послије — своје старинско презиме Љубовићи, као што се још и данас тако зову. А онијем, који се нијесу хтјели потурчити, отму земљу и господство; забранивши им, да се не смију звати својијем ста-

ринским и њима заједничким презименом; натуре им друго и рекао бих, погрдно презиме: Кашиковићи.

И дан-данашњи и једни и други признају, да су од једне породице; али су Љубовићи бегови, а Кашиковићи су њихове чивчије и раја.

Оваких примјера има доста у Херцеговини; а може их се наћи и у Босни и Старој Србији.

Мала властела, или властеличићи, по чем је била подручна вишој — феудалној — властели, немајући својијех добара ни господства с оnаким правима, као што је то имала виша властела, већином је остала постојана у својој православној вјери, и радије пристала, да с народом заједно сноси тешку судбину, него, да се потурчи.

„Приволе се царству небескоме.“

Властеличића је највише остало у Херцеговини непотурченијех.

Али су многи и између њих поред губитка својијех добара морали промијенити своја старинска презимена, како би тијем колико год умањили насиље и фантичку мржњу својијех потурченијех сународника, памтећи и отац сину казујући, од које су породице, као и то, за што се нијесу хтјели потурчити.

Неки су одржали не само старинско породично презиме, него и куће и по нешто земље, као своју властитост. И, што је још значајно, одржали су и властеоска звања — кнеза и војводе —, која су им потврђена султанским бератима.

Тако су ти властеличићи постали у том мучном времену посредници између народа и турске власти, губећи мало по мало од својега првобитнога значаја, на пошљетку се свела њихова улога у јавнијем и државнијем пословима готово на скупљање данка и харача, и предавање у турску благајницу.

При свем том не може се занијекати, да нијесу имали ни прве важности у народу и нешто тобожњега признања од тур-

ске власти; а они, који су с бератима — и неке почасти и права, као: јахати коња; носити оружје, и не давати данка ни харача.

Доцније су изгубили ове повластице; али су одржали: куће, земље и празна звања. Прем да су многи по времену изгубили и то, поставши просто турски кметићи.

Било их је, који су за дуго времена одржали и спахијска права; н. п. Храбрени у Дубравама у садашњој столачкој нахији остали су, као спахије са султанским бератом до половине 17 вијека. На пошљетку притијешњени од више потурчене властеле, која је имала сву власт у рукама, замијене своје старо презиме Храбрени са новијем — Милорадовићи.

Али им ни то није помогло.

Њихови су потурчени саплеменици нарочито један њихов блиски сродник, који се је већ био потурчио, и од којега су садашњи Турци — Опијачи у Црнићима у столачкој нахији, ишли на то: или, да се́ сви потурче; или, да изгубе своја добра и господство.

Немогавши одољети турском фанатизму и суровости потурченијех паша и јањичара, на пошљетку Милисав (Храбрен) Милорадовић оде у Цариград, те извади ферман, да може слободно сазидати манастир на својему добру.

Сазидавши манастир Житомишљиће, који и сада постоји на лијевој страни ријеке Неретве ниже Буне 1½ сахат, приложи му и своју земљу у тој околици.

У брзо за тијем снађе га смрт, и буде укопан у манастирској цркви његовој задужбини.

Синови му, немогавши сносити бјеснило и притисак потурица, одселе се у Русију, гдје буду примљени у ред руске властеле (дворјанства) под именом Милорадовићи, од којих је било у руској војсци и ваљанијех ђенерала.

Од ове је породице и онај Милорадовић, којега је цар руски Петар велики послао у Црну гору с поруком вла-

дици Данилу, да дигне Црногорце и Херцеговце против Турака 1711 год.

Остали Милорадовићи побочне линије остану у столачкој нахији, промијенивши, по одласку онијех у Русију, и своје ново презиме Милорадовићи у Љољићи и Кузмани, тако одрже до данашњега дана куће и по нешто земље, као својy властитост.[1])

Прије Милорадовића одселио се је у Русију и Влаисав Влаисављевић, дјед познатога Сава Влаисављевића из села Јасеника у Гацку; с тога, што је дошао у жесток сукоб са Ченгићима, који је такође примљен у ред руске властеле.

Његов је унук граф Саво заузимао одлично мјесто у руском царском двору при Петру великом и Јекатарини I., који није заборављао ни Херцеговину потлачену отаџбину својијех предака; него је сваком згодном приликом радио, да јој олакша тешку судбину.

То се потврђује и тијем, што је управ он свјетовао Петру великом, да обрати пажњу на јужне Словене, и да пошаље у Црну гору Милорадовића, да подигне Црногорце и Херцеговце против Турака и т. д.

Два друга Влаисављева брата: Дука и Вукоман остану у Херцеговини у Јасенику и Берушици (у Гацку) на својој земљи.

Дукини синови убију једнога бега Ченгића; с тога се одселе у требињску нахију, и прозову се Дучићи; а Ченгићи им притисну куће и земље за крвнину у Јасенику и Берушици.

Вукоманови синови остану у Јасенику, и прозову се Вукомановићи, који и дан данашњи ту станују.

И Ченгићи су од српке више властеле и једнога истога поријекла са Пучићима у Дубровнику.

Кад су се Пучићи доселили из Херцеговине у Дубровник, и јесу ли имали своје земље у Конавлима, које

[1]) Види мој опис манастир. Житомишљића у српско-далмат. Магазину за 1861 год.

и сада имају, још онда, кад су у садашњој Херцеговини становали, то би јамачно најбоље могао расправити учени кнез Медо Пучић, што би се с правом од њега могло и очекивати, као од потомка те знамените српске властеоске породице. А зна се, да су Конавли до краја 10-га вијека припадали Травунији садашњем Требињу у Херцеговини.

А и Петровићи, који сада владају у Црној гори одселили су се из Бањана испод планине Његуша у Херцеговини у Црну гору у првој половини 16. в.; о чему сам већ споменуо.

Неки се опет одселе у истоме 17. вијеку у Нови и Далмацију под млетачку републику; а неки у Хрватску, Славонију и Угарску.

Од тијех ћу споменути: Воиновиће, Љубибратиће, Витковиће и др.

А многи остану у својој тужној домовини, задржавши празно војводство и кнежевство, и бранећи се од турскога насиља час побунама и одметањем у планину и хајдуке; а час изјавама покорности под угодбом неких олакшица. Између многих споменућу овдје само неке породице, које и сада живе у Херцеговини; као: Карациhи, Церовићи, Љешевићи, Земоњићи, Бојовићи, Копривице, Баћевићи, Зотовићи, Даниловићи, Павловићи, Мариновићи, Магазиновићи, Јакановићи, Вукаловићи, Спахићи, Радовићи, Јакшићи, Комненовићи, Кнежећи, Укропине, Памучине, Љубибратићи, који се сада зову: Валордићи и т. д.

Само је једна цигла српска породица, која се сада зове Кујунџићи у фочанској нахији у Херцеговини одржала до данашњега дана под Турцима спахијска права.

Ова породица станује у Лигатима код Дрине 3. сах. ниже Фоче. Њезин је спахилук од Фоче до Горажда, и има сва права, као и потурчене спахије.

За њу се прича у Херцеговини, да је издала Србе, и знатну услугу учинила турској војсци у вријеме турске

навале у Херцеговину на измаку 15 вијека; те је за то, вели се, и добила спахијска права.

Овака се жица провлачи од турске навале у Херцеговину до данашњега дана, која отвара завјесу и пушта, по коју зраку у мрачни лавиринат судбине српске властеле, и олакшава одговор на питање: куд се је дјела српска властела послије косовске пропасти?

Изучавајући то мрачно и страшно доба нашијех мученичких предака, често се међу њима находи узвишенијех карактера и дивнијех црта самопрегорења, постојанства и поштења; те то награђује труд, и олакшава тугу онога, који улази у ту епоху пропасти и мучења нашијех предака, који се жртвоваше за српско име и вјеру.

Од више — феудалне — српске властеле једини су Црнојевићи, који су се склонили у ондашњу зетску планину, садашњу Црну гору, да би одржали на оном крају и у онијем кршевима српску политичну самосталност, с којом је била скопчана и њихова власт.

Црнојевићи су и по имовини и по привилегијама српски феудали, који су по изумрћу Балшића, као што је познато, постали независни владаоци зетски.

Историја нам не каже, нити има каквијех других поузданијех доказа, да се српска властела с Црнојевићима склонила у Црну гору. Зна се, да су се и они склонили, по што су изгубили своју пријестоницу — Жабљак — најприје у ријечку нахију, која је, као и црмничка и љешанска — била од старине насељена српским народом, гдје је било и мале властеле и кнезова и војвода у подручју Црнојевића. Те се тако та звања — кнезова и војвода одрже и продуже и у Црној гори; а касније се заведе још и сердарство[1]) и у вријеме кнеза Данила капетанство мјесто кнежевства.

[1]) Види чланак „Владавина."

По преселењу Црнојевића из ријечке нахије на Цетиње 1484 год., почну добјежавати из Херцеговине у Црну гору читаве породице са својијем старјешинама од насиља потурчене властеле. Досељеници се настане по катунииштима зетске планине, и заузму све рупе и долине, које су се могле обрађивати. По што се породице, или братства умноже, онда издијеле заузету земљу по кућама на једнаке дијелове; јер су сви без разлике имали једнаке племенске дужности, да се заједнички бране, ма од чијега насртања и освајања.

И саме старјешине — кнезови и војводе — нијесу имале земље више од осталијех досељеника; а биле су и без науке и образованости, као и остали народ. Ни чим се другим нијесу разликовале старјешине од осталога народа, до именом војводе, или кнеза, као што се још и сада у Црној гори не разликују.

Једнак дакле ступањ умнога развитка и једнако право имовине и једнаке племенске дужности, поглавити су узроци, што се властела није могла развити у Црној гори у онаком облику и с онаким правима, као што је била у српској краљевини, или у осталој Јевропи. А, што је најпоглавитије, у Црној гори није било доста земље, а сада је још мање има; с тога кнезови и војводе нијесу ни могли заграбити земље више од осталијех досељеника.

Њихово је господство у новој домовини било само у томе, што су у братству и племену свуда на јавнијем зборовима заузимали прво мјесто; што се без њих ништа није судило ни у племену свршивало; и, што су у вријеме рата водили у бој сваки своје племе.

Из тога се види, да су имали односно политичких права неку власт и првјенство у братству и племену; а право имовине, што је веома значајно, нијесу имали веће од осталога народа, као што га ни сада немају.

При свем том гордили су се празнијем именом кнежевскога и војводскога звања, толико више, што је то достојанство нашљедно од оца на сина.

Војводство јо и сердарство и сада у Црној гори нашљедно. Куће, које су то звање имале од 200 и 300 година и сада га имају. Прем да га кнез може дати и другоме Црногорцу, који се одликује на бојноме пољу, а нарочито;, који му је привржен; али то титуларно војводство и сердарство нема важности, као што има племенско.

И ако црногорска аристократија сама собом обрађује свој комадић земље, као и остали становници, и ако нема никакве образованости, као и њезини остали саплеменици; ипак појединa већа братства, нарочито куће, из којих су нашљедне војводе, или сердари, не допуштају, да се од њих жене мала, нејака и незнатна братства и поселице, која по њихову мишљењу нијесу њима равна.

VII.

Просвјета.

Црна је гора била без школа 300 година. Узроци су томе многи: нешто међусобно племенско крвљење, нешто чести бојеви с Турцима, нешто народно убоштво; а највише простота народнијех поглавица и непојмање важности просвјете и њезина добротворнога утицаја на умни развитак и у опће напредак човјечанства.

Прем да први владаоци Црне горе — Црнојевићи — нијесу били без науке и мало ширега знања. Имајући своја добра у питомој Италији и находећи се у додиру с мљетачком просвјећеном државом, били су у прилици, да се уче и образују. Знамо, да је још први владалац од те породице војвода Стефан живио неко вријеме у Неапољу управ онда, кад су га Зећани изабрали за својега вла-

даоца и позвали, да дође међу њих у Зету. Тако је и његов син војвода Иван Црнојевић дуже времена провео у Италији на својему добру у Јакину (Ancona). А његов син војвода Ђурађ редовно се учио и васпитавао у Италији, који се и оженио с мљетачком властеоком Јелисаветом. Познато је, да је војвода Иван набавио из Мљетака и прву српску штампарију, смјестивши је на Обод у манастир светога Николе, гдје су се најприје у српским покрајинама почеле штампавати Србуље 1493 год. Али с престанком Црнојевића владавине у Црној гори, престала је и радња његове штампарије.

Манастири су и у Црној гори остали народње школе и расадници српске књиге и писмености. Но, ко није мислио, да буде поп, или калуђер, тај није ни ходио у манастире, да учи књигу. Црногорци су у опће мислили, да само владикама, калуђерима и поповима ваља учити књигу и науку. С тога је учење и сведено само на свештенство. Али је и то учење било веома јадно и ограничено. Школе по манастирима нијесу биле уређене. Ђаци су и књигу учили и калуђере послуживали. Часови учења нијесу били одређени, него су ђаци учили, кад год нијесу имали какве другога посла. Зими су учили око ватре у кухињи, а љети по вртима и шумама око манастира. За скамије и какви школски и научни метод нијесу ни знали. Све се обављало на најпростији начин. Који би ђак знао часловац, псалтир, црквенско правило и штампарско писање, тај је свршио све науке, и сматран је за научена. Он се могао одмах закалуђерити или запопити. У којему су манастиру калуђери мало боље знали, из тога су и ђаци излазили приправнији у словенском читању и црквеном правилу.

Многи ђаци нијесу знали читати друге књиге, осим онијех, из којих су учили; па су се за невољу и таки попили и калуђерили.

Најбоље је карактерисао школу и просвјету у Црној гори владика Петар II. у лицу попа Мића Цуцкога, који није знао да прочита ни оно, што је сам написао. А литурђију, крштење, и вјечање научио је на памет; па је све то свршивао без књиге и појао, као пјесну уз гусле[1]).

Али ни саме владике нијесу имале вишега образовања; и оне су биле манастирски прости ђаци.

Први је црногорски владика Василије Петровић, који је мало више од осталијех учио, нешто у српској пећској патријаршији, а нешто опет приватно и практично, бавећи се дуже времена у Петрограду. Он је први појмио, да без науке и просвјете нема знања ни напретка; за то је одвео у Русију 12 црногорских младића на науке с намјером, да их опет по свршетку наука врати у своју врлетну домовину. Али их руска жестока клима у Петрограду готово свијех помори. Те и то прво племенито предузеће оста без успјеха. Исти владика написао је и једну кратку и прву историју Црне горе, која је штампана у Москви 1754 год. И ако та историја једва заслужује своје име, опет је то доказ, да је владика Василије крочио један корак даље од својијех предходника, и, да је појимао важност науке.

Његов нашљедник владика Петар I. учио је се неко вријеме у Петрограду под његовијем назором; био је врло бистар и дубокомишљен; имао је природан појетски дар, као што обично многи Црногорци имају, и написао је, као што је већ споменуто у овој расправи, први законик у Црнвј гори 1796 год. Писао је и љетопис Црне горе, којим су се послужили писци црногорске историје, и поред тога још неколико јуначких и дидактичких пјесана. Имао је код себе научне људе: С. Милутиновића

[1]) Горскји вјенац.

и Абата Дољћија,[1]) као секретаре. Али, што је за чудо, није обраћао никакве пажње на школе.

Та слава припада његову нашљеднику владици Петру II.

Овај српски даровити пјесник, којему је био учитељ споменути и познати српски пјесник С. Милутиновић, завео је прву основну школу на Цетињу 1834 год., у којој се почело учити: српска граматика, свештена историја, рачун и писање.[2])

Поред његове узор-појезије ова школа стоји на првом мјесту у низу његовијех заслуга за просвјету и књижевност. Он је први послао неколико црногорских младића (прем да све од своје родбине) у Србију на науке, које је српска влада одлично издржавала. Али су Црногорци по својој навици склоњенији за јунаштво и власт, него за науку и умјетност. С тога ни један Црногорац, изузевши три споменуте владике, до сада, који се изван своје домовине учио, није имао стрпљења, да редовно сврши науке, нити се находи трагова, да је од учења, ма којега било какве користи Црној гори.

Узроци су томе они исти, које мало прије казах, за што у Црној гори није било школа. У опће је познато, да без срестава нема науке, нити цивилизације без вароши, асоцијације и свјетскога саобраћаја.

Владика Петар II. поред школе набавио је и српску штампарију 1834 год. у којој су штампане неколике црквансвке и српске књиге на Цетињу. Али у рату против Омер-паше 1852 и 3 год. при оскудици олова кнез Данило нареди, те се штампарска слова слију у зрна за

[1]) Абат Дољћија, који је преко 20. год. вршио секретарске послове код владике Петра I. и био му у све му десна рука; умрьо је неприродном смрћу у Црној гори. Вриједно би било да који јужнословенски писац напише биографију овога наученога Дубровчанина и родољуба који је владици Петру и Црној гори усрдно служио и знатне услуге учинио.

[2]) Грлица за год. 1835.

вишеке. Његова књижевна дјела угледала су свијета ова: Лијек јарости турске и Пустињик цетињски на Цетињу 1835.; Луча Микрокозма у Биограду 1836; Горски вијенац у Бечу 1847; Лажни цар Шћепан у Загребу 1851; Кула Ђуришића и Чардак Алексића, двије јуначке пјесне у Бечу 1851; Слободијада у Земуну 1854 год.[1]) и Српско огледало у Биограду 1854 год.[2])

Владичина свијетла књижевна дјела са свијем су супротна његовој апсолутној владавини, која носи на себи жиг најжешћега деспотизма.

Кнез Данило, који се усрдно старао, да од самовољне Црне горе начини уређену државицу, давши јој, по несрећи, апсолутно-монархијски облик, бринуо се је и за школе. Он је цетињску основну школу претворио у мали пансион, одредивши 30 штипендија најбољим ђацима из свијех нахија у Црној гори, и набавивши јој ваљане учитеље, међу којима је био по највреднији Стеван Петрановић.

Поред тога набавио је опет и штампарију 1860 год., добивши безплатно од Србије тијесак (машину) нове системе.

Од 1834—1863 год. били су учитељи у цетињској основној школи: Петар Ћирковић из Котора, Лазар Влаховић из Сомбора, архимандрит цетињски Петроније Лујановић из Хрватске, Ђ. Срдић из Котора, Анто Мацура из Далмације, Стеван Петрановић (ђакон) из Далмације, Никола Мусулин из Гомирја, Стеван Капа свештеник и Филип Радичевић ђакон цетињски.

Кнез је Данило био науман, да заведе основне школе у свијем нахијама по Црној гори.

---

[1]) Српска библиографија Стојана Новаковића.

[2]) Има његовијех још неколико дивнијех пјесана растуренијех по разнијем часописима. Вриједно би било, да се све скупе и уједно наштампају. А и сва његова књиж. дјела ваљало би прештампати; али не онако, као што неки с Горским вијенцем раде и тргују.

Ову племениту намјеру није му дала извршити ненадна и трагична смрт.

Његов нашљедник кнез Никола послије познатога турско-црногорскога рата 1862 г. обрне највишу пажњу на школе.

Још 1863 год. на приједлог писца ове расправе, установи се богословија на Цетињу за црногорско свештенство и учитеље. Да би овај завод одмах прорадио, прими се предлагач поред других дужности привремено управе и професуре, а Филип Јабучанин професуре, који је слушао науке у петроградској духовној академији. Поред богословије остане и још се боље уреди цетињска основна школа са 4 разреда и два учитеља: Стеван Капа свештеник у 4 и 3. и Филип Радичевић ђакон цетињски у 2 и 1 разреду.

У пројекту предлагачеву назначено је, да се још 10 основнијех школа заведу по Црној гори, за први мах, из којих би се најбољи ученици могли примати у богословију.

Кнез Никола у договору са својијем оцем војводом Мирком одобри цио пројекат, отворивши се 10 реченијех школа, у које се поставе учитељи млади Црногорци, који су с најбољим успјехом свршили основну цетињску школу.

Ове школе заведене су: двије у катунској, двије у ријечкој, двије у црмничкој, једна у љешанској нахији; двије у Бјелопавлићима и једна у Васојевићима.

Основне се школе одрже; а богословија након године престане због многих трошкова, који су за годину дана изишли на 3000 фор. среб.

По што престане богословија, да би барем основна школа задаћи боље одговорила, управитељ по одобрењу кнежеву позове два вриједна учитеља из Далмације: Михаила Мршића и Божа Новаковића, питомце задарске православне семинарије. Они дођу на Цетиње 1865 год. у Августу, примивши школу, усрдно су вршили своје учитељске дужности и школу знатно унаприједили.

Управитељ школа из неких политичких разлога својевољно оде са свијем из Црне горе 1867 г. у мјесецу мају. За тијем исте године оставе школу и два споменута учитеља, и оду у Биоград, да продуже правне науке на великој школи.

У основнијем се школама предавало: читање српско и словенско, хришћанска наука, свештена историја, српска историја, српска граматика, ђеографија, рачун, мала физика, писмени састави и црквено пјевање.

У богословији је било одређено, да се предава: историја цркве, пастирско богословље, догматично богословље, морално богословље све у изводу скраћено; тумачење светога писма, црквенски обреди, правило и пјевање; додатак је био: историја свијета, ђеографија, психологија, физика, рачун и методика.

Мршића и Новаковића замијени у цетињској школи: Спиро Ковачевић учитељ из Далмације и Гавро Пешић из Баната. И један и други старали су се, да унаприједе школу цетињску, рарочито Пешић, који има доста учитељске спреме.

Послије неколико година држања и пријатељовања с Наполеоновом владом кнез Никола на један пут обрне Русији, од које је једнако нешто зазирао, и оде у Петроград у декембру 1868 год.

У Петрограду буде добро примљен, гдје између осталога изради издржавање за једну богословију и једну женску школу на Цетињу. На издржавање богословије одреди руски синод у споразумљењу с владом 8000 руб.; а на женску школу одреди побожна царица руска 5500 руб. годишње. Те се тако заведе на ново богословија и прва женска школа на Цетињу 1869 год.

Вриједни педагог Милан Костић родом из Бачке, који је свршио духовну академију у Кијеву, постане ректор цетињске богословије, за коју је у споразумљењу са Ра-

јевским протом руским у Бечу програм саставио и богословију уредио, као и остале основне школе по Црној гори, над којима је био и надзорник све док није оставио Црну гору, и усрдно се старао о ширењу просвјете у Црној гори, учинивши јој за три године својега у њој борављења лијепијех услуга.

За управитељицу женскога института на Цетињу постављена је госпођица Пацјевић, рускиња из Москве, уредивши га по системи руских института. По извјештајима која имам пред собом, нарочито руским[1]), и ова школа добро напредује, и ако се у њој предају страски језици који нијесу од никакве практичне вриједности за младе Црногорке.

Поред ова два завода са 10. основнијех школа, које су прије заведене, отворено је још око 30 основнијех школа по Црној гори од 1869—1871 год.

Основне су школе у овијем мјестима:

1. у Цетињу
2. „ Његушима
3. „ Ћеклићима
4. „ Трешњеву
5. „ Предишу
6. „ Грахову
7. „ Повији
8. „ Острогу
9. „ Шавнику
10. „ Малинску
11. „ Морачи
12. „ Брцкуту
13. „ Лијевој-ријеци
14. „ Андријевици
15. „ Братоножићима

[1]) Извјешт. Славенофил. благотвор. комитети выпускъ 1. въ Москви 1871 год.

16. у Пиперској-ћелији
17. „ Ждребанику
18. „ Орјој-луци
19. „ Загарчу
20. „ Додошима
21. „ Црнојевића-Ријеци
22. „ Градцу
23. „ Лимљанима
14. „ Бољевићима
25. „ Глухом-долу
26. „ Сотонићима
27. „ Дупилу
28. „ Брчелима
29. „ Добрском-селу
30. „ Цеклињу
31. „ Љуботињу
32. „ Чеву
33. „ Лукову
34. „ Жупи
35. „ Каручу
36. „ Грађанима
37. „ Подгори
38. „ Језерима
39. „ Добриловини
40. „ Врелу.[1])

У овијем се школама предава: 1. србско и словенско читање, 2. катих. 3. библијске приповјетке, 4. српска граматика, 5. рачуница, 6. земљопис, 7. српска историја, 8. земљодјелска читанка и 9. цркв. пјевање.

У два виша завода на Цетињу предава се у женском: 1. катих. 2, свјештена историја, 3. срп. граматика, 4. земљопис, 5. рачуница, 6. краснопис, 7. руски, 8. Фран-

[1]) Три школе под бројевима: 38. 39 и 40. изван су црногорске границе.

цески језик, 9. гајење свил. буба, 10. женски рад и 11. пјевање.

У богословском — 1. пространи катих. од Филарета, 2. историја цркве, 3. српска граматика, 4.словенска граматика, 5. риторика, 6. историја српске књижевности, 7. руски језик, 8. руска духовна књижевност, 9. историја свијета, 10. антропологија са физиологијом, 11. дијететика, 12. морално богословље, 13. тумачење светога писма, 14. ерменевтика, 15. омилитика, 16. психологија, 17. Логика, 18 догматичко богословље, 19. пастирско богословље, 20. литургика, 21. учитељски метод, 22. педагогија и 23. цркв. правило и пјевање.

Оволики број наука, који је прешао обичне границе, јамачно је непрактичан за цетињску богословију, а и избор наука није без приговора! Погрјешку ову ваљало би на сваки начин исправити, ако се жели до добра резултата доћи.

Ова два завода, као што је споменуто, издржава царица и синод руски, и моћи ће се одржати, докле им се год уздава одређена помоћ.

Учитељима основнијех школа дава се плата од прихода црногорских манастира, који износи до 16.000 фор. среб. Годишња плата свијех учитеља износи 7350 фор. ср.[1]). Из те своте прима и црногорски митрополит своју годишњу плату 2000 ф. ср. и плаћају се манастирски назорници по 300 ф. годишње.

Манастирски су приходи од 1855 до 1868 год. уношени у кнежеву касу; а те су године одвојени и одређени на просвјету у Црној гори. Сва су манастирска до-

---

[1]) Ректор богословије и два професора, као и управитељица женске школе и двије учитељице, плаћају се из суме, која је одређена на издржавање ова два завода. Ректорска је плата 1500 ф. 2 проф. по 600 и стан. Управитељици 1500 руб. и 2 учитељицама по 300 ф., стан, храна и огрев.

бра дата под закуп Црногорцима, којима је који манастир наручнији; те се тако приход у готову новцу прима.

Ово рационално одобрење скромнога митрополита Илариона, да се из манастирских прихода плаћају учитељи, и да се потпомаже просвјета у Црној гори, заслужује сваку хвалу. Жељети би било, да се угледају на ово племенито дјело и остали српски јерарси, које потпуно одговара духу времена и потребама народње просвјете; јер манастири и њихови приходи нијесу циљ, него средства за циљ.

У два виша завода, богословском и женском и у свијем основнијем школама било је прошле године 2000 ученика и 100 ученица.

О резултату наука за сада се не може ништа поуздано казати. Али је извјесно, да је с отварњем новијех основнијех школа у потоње вријеме учињен приличан напредак; јер су већ 2% писмена становника. Но с одласком из Црне горе Костића и Пешића школе су доста изгубиле.

VIII.

Војена организација.

Сваки је Црногорац, који може носити оружје, војник, т. ј. дужан је, да брани своју домовину од напада спољашњијех непријатеља.

При свем том војенога уређења није било никаква чак до кнеза Данила.

Свако је племе ишло у бој за својијем војводом, или кнезом, или сердаром више по својој вољи и навици, него по какву војеном уређењу, закону и дисциплини. Војнички дух, који је у Црногорцима моћно развијен, домољубље и надметање у јунаштву и одликовњу распаљивало је у њима храброст и страст за бојем, и водило их вазда пуне одушевљења на бојно поље. Доста је

само једна поклич: „ударише Турци на Црну гору“; па да сва листом племена за тили час скоче на оружје и непријатељу супрот стану, нештедећи ни пошљедњу кап крви за обрану своје домовине.

Кад се је год напријед дознало, да се скупља турска војска било од херцеговачке, било од арбанашке стране против Црне горе, владика је вазда сазивао племенске главаре на Цетиње, да се договоре, гдје ће се Црногорци скупљати и како ће Турке одбијати.

По том је сваки главар водио своје племе на уречено мјесто, гдје је и владика у логору био и Црногорце храбрио за бој.

Племена се ни у боју нијесу мијешала у једну гомилу, нити су се управљала по команди једнога заповједника; него су једно до другога инстиктивно заузимала мјеста са својијем главаром и Турке одбијала, утркујући се, које ће се боље одликовати и више турских глава посјећи.

Црногорци су увијек војевали са својом пушком и о својој брашаници, коју им носе жене за њима.

Немајући опћега државнога уређења и недајући данка, а немајући никаквијех других извора за опће народње потребе, наравно другачије није могло ни бити. Али и данас, кад Црногорци давају и данак, опет војују о своjему трошку.

Тек се је кнез Данило побринуо, да Црну гору и у војеном погледу уреди.

По његовој је наредби пописана војска по свијем племенима, поставивши сваком племену војене старјешине: војводу, или сердара и капетана, и на свако 100 људи стотинаша и барјактара, и на свако 10 људи десечара. У неким нахијама постави и по једнога командира, као: у Црмници Маша Андрова, у Бјелопавлићима Баја Бошковића и у Морачи и Ровцима Милисава Мишњића. Поред тога установи и гарду. Гарда је састављена од пробра-

нијех и најбољих јунака из свијех племена. И она има својега шефа, стотинаше, барјактаре и десечаре.

Сваки је војни старјешина добио сребрн грб на капу са кнежевијем именом на сред грба, који означава чин старјешинства у војсци. По старјешинству је и облик грбова удешен. Другачији је грб сенаторски, другачији командирски, капетански, стотинашки, барјактарски, и десечарски.

Да би се ово ново војено уређење могло одржати, кнез Данило одреди и годишњу плату војенијем старјешинама, која и дан данашњи постоји: војводи, који је уједно и сенатор 200 фор.[1]), капетану 80 фор. стотинашу 12 ф. барјактару 12 фор. и десечару 5 фор.

Перјаницима, којих има 100 и, који су кнежева стража, по 80 фор. годишње.

Овако војено уређење трајало је до 1866 год. А те године по жељи кнеза Николе пошаље влада кнеза Михаила из Србије о државном трошку артиљеријскога капетана (сада потполковника) Милутина Јовановића са потпоручиком Алексом Ђорђевићем, Пантом Пејовићем и Тодором Којићем, те уреде и извјежбају црногорску војску по војеној системи, која се у Србији практикује.

Сва је војска подијељена на чете, баталионе, бригаде и дивизије. Свака чета има 100 војника, сваки баталион има од 4—6 чета, бригада од 4—6 баталиона, а дивизија по двије бригаде.

Старјешине овој народњој војсци постављене су до бригаднога командира исто, као и у народњој војсци у Србији; а дивизиони и бригадни командири нијесу још постављени.

Народње војске има свега у Црној гори 16,700; у томе су броју сви мушкарци од 16—60 год. Наоружана је сва војска новијем жљебастијем пушкама аустријским

[1]) Позније је сенаторима повишена плата. Види Судство.

из Седелове фабрике, калибра 13·8, међу којима има 2500 острагуша Крнкине системе.

Србија је и у томе учинила знатну помоћ братској Црној гори, даровавши јој 5000 пушака, батерију брдских топова са свијем прибором, 35.000 ока олова и 5000 ока барута.[1]) Остале пушке, барут и олово платио је кнез Никола нешто уштедом из државнога прихода; нешто руском помоћу, а нешто и од новаца владике Петра II, који су по његовој смрти положени у руску петроградску банку, прем да на другу сврху.

Послије војенога уређења у Црној гори капетан се Милутин врати у Србију, а остала троица остану и продуже вјежбање тобџија, пјешака и трубача[2]) и уређивање радионице за лијевање пушчанијех зрна и савијање вишека за нове пушке и топове.

Тодор Којић, по што извјежба црногорске трубаче, врати се у Србију 1868 год. Тако и Алекса Ђорђевић, по што сврши вјежбање пјешака, врати се у Биоград 1870 год.; а на његово мјесто пошаље се ради даљега вјежбања, поручик Јован Влаховић. На пошљетку и Панто Пејовић, по што извјежба тобџије и уреди лабораторију и магазине за израђену муницију, врати се у Србију 1872 године.

Тако је сада уређена црногорска војска по системи уређења српске војске у Србији, и може се поуздано казати, да је Црна гора сада у војеном погледу спремнија, него, што је икад била. А да је ова српска војена система удесна и прилагодна и Црногорцима, засвједочио је повољан резултат у турско-црногорској пограничној задјевици на Липову 1872 године.

---

[1]) 500 пушака, 500 сабаља и артије за милион вишека даровао је Црној гори честити биоградски грађанин и родољуб Лазо Трифковић.

[2]) Коњице у Црној гори нема.

При свем том нетреба да Црногорци напуште, нити забораве ни свој стари начин војевања, који је срастао с црногорским земљиштем и веома удесан за њихове кршеве.

Црногорци су поред својега природнога јунаштва, вјешто заклањајући се за дрвље и камење у бојевима, и могли одолијевати турској сили и навали кроз стотине година.

Њихов начин војевања зачуђавао је турске најваљаније војсковође, који су га у позније доба изучавали, и у потоњем херцеговачком и црногорском рату примјењивали.

Добро се опомињем, кад је Дервиш паша, најодважнији турски генерал новијега времена, у једноме боју 1862 године, прелазећи и други пут из Бањана преко Ките к Никшићима, гдје је у Кадијној продоли пред тијем био жестоки окршај између наше и турске војске, погинувши ту и Салиф паша, први пут употребио црногорски и херцеговачки начин боја, заклањајући се и турска редовна војска за дрвље и камење, и тако се је поступно с јуришањем примицала к нашим позицијама.

Па знам, да се тада ни два сахата нијесмо могли одржати у њима, него смо их у најжешћем боју изгубили, и са штетом се на траг повукли.

Тада смо први пут пред Турцима устукнули послије толико бојева те године, у којима су Турци свагда узмицали и бјежали.

Мислим, да ово нијесу заборавили они Црногорци и Херцеговци, који су били у томе боју мјесеца Јана 1862 године.

IX.

Привреда и етнографске црте.

Привреда је у Црној гори врло незнатна и веома скучена. Земље је мало; а и оно, што је има, обрађује се просто и примитивнијем ратилима. Ријетко која година може подмирити својом љетином народње најпрече потребе.

С тога сваке године, кад је мир, излазе из Црне горе од 2—3000 Црногораца и, иду Цариград, малу Азију и Мисир, те тамо зарађују и своје домаће потребе подмирују.

Живот је народа црногорскога у опће сиромашан и чемеран. Али опет ватрено љуби своју кршну домовину, нити је без велике невоље оставља. Кад на пошљетку глад и мука одоле, те се по неколике породице иселе из Црне горе, од које се с големом тугом одвајају, најрадије иду у Србију, гдје налазе код своје браће Срба помоћ и олакшицу за живљење.

Земљиште је црногорско већином каменито и неродно, а и клима је по нахијама неједнака због висина и увала; с тога је и производња разнолика.

У катунској нахији, која је најкршевитија, најмање се производи жита, а највише кртоле и купуса. По малијем и каменом ограђенијем долинама сије се по нешто: пшенице, јечма, ражи, овса и кукуруза. Али је све то у тако малој колнчини, да ни једна кућа, и кад је најроднија година не може љетином подмири своју годишњу потребу. Кртоле и купуса, кад је бурна година, има у изобиљу. Тијем се народ у катунској нахији највише храни. А што му претече, то носи на пазар на Црнојевића ријеку и у Котор, те продаје. Катунска је нахија негда много производила: говеда, коза и оваца, а гдјешто и пчела; али је сада и тога свега, сваке године мање; јер су брда огољела, па нема доста паше. С тога је и у дрвима за ватру велика оскудица.

Народ се у катунској нахији гдјешто помаже и травом — вишем, — коју чупа између шкрипа и камења, и носи је на пазар, те је продаје оку по 1, а каткад и по 2 динара.[1])

За новце, што се узму за кртолу, купус, виш и за стоку и говеда (ко има да прода) купује се: жита, соли и дру-

[1]) 20 је динара једна цванцика.

гих ситница, које су од потребе чељади, као и вино и ракија за крсно име, и подмирује се данак.

У ријечкој се нахији производи мало више жита, него у катунској — јер су ријечке земље до скадарскога језера врло плодне. Кукуруза се највише производи. Има гдјешто и винограда; а народ се помаже и свиленијем бубама. Има нешто и руја; али је под монополом. Закупници су руја обично трговци из Котора, или из Будве; али увијек имају ортака, коју црногорску фаворизирану личност. Најбољи је извор за народњу привреду једна врста ситне и одвећ масне рибе — укљева — талијански — scorance — и лови се у скадарском језеру. Ловишта су у црногорској граници; има их шест: Каруч, Волач, Граб, Вазагур, Ра̑њ и Плоча.

Прва су три ловишта својина цетињскога манастира, прилог Црнојевића; али приход од њих иде у књежеву касу. Друга су три ловишта искључиво племена цеклињскога.

Кад је родна година рибом, може се уловити око 1000 миљара. Миљар потеже 333¼ оке. Миљар се продава по 12 цекина; цекин се рачуна у 4 фор. сребра. Привреда од те рибе износи на 50.000 фор. ср. То није мала помоћ народу ријечке нахије. Али од тога има користи и сиротиња катунске нахије, нарочито Цетињани и Његуши; јер они готово сву ту рибу преносе под кирију с Ријеке у Котор. А из Котора се разноси по Италији.

Занимљиво је знати, како се ова риба суши.

Код свакога ловишта имају по неколике колибе сламом покривене, у којима су начињене од камена тако-зване ко̏пање; копање се рибом напуне и добро осоле; у сваку копању може стати до 100 багаша или 1000 ока рибе; тако осољена остане у копањима два дана, по том се нанише на врзмице (пруће од дивље врбовине) и објеси се у колибама по два ката један више другога, те се нај-

прије добро одими, а послије се наложе мале ватре по колибама, и тако се за три дана риба осуши.

Цеклињани дијеле ову рибу на једнаке дијелове по броју мушких глава. Свака мушка глава, чим се роди, има свој дио у риби; тако има свој дио свака црква цеклињска и свака сирота жена. У 10 дијелова броји се једна лоза. Мртви се дијелови зову они, кад из неке куће нико не дође, да поможе ловити рибу. Мртвијем се дијеловима врло мало дава. Кад је наобилатији лов може доћи на мртви дио 2 талијера; а онијем, који лове и суше рибу, може доћи на дио до 60 талијера. Дијелова има свега око 2500.

Мреже за укљеве, које се у Црној гори зову гриб, граде се у Италији, и стане једна од 40—100 талијера. И на укљеве се дава данак на миљар по један цекин.

Сваке године не буде обилат лов; него друге, а каткад и треће године.

Забавно је видјети, како се изнад ловишта витлају на јата птице и грабе ситну рибу, као: вранац, који рони за рибом у воду, фендак, уштака, нор и т. д.

У скадарском језеру има у изобиљу и друге сваковрсне рибе, као: јегуље, пастрмке, крапова, скакавица и т. д.

Црмничка је нахија још питомија и плоднија од ријечке. У њој рађа поред сваковрсногa жита добра вина и разноликога јужнога воћа. Народ се те нахије највише помаже житом, вином и свиленијем бубама.

Љешанска је нахија већином кршевита, као и катунска. Земље, што је нешто има до зетске равнице, врло је плодна. Ту се сије и производи по мало од свакога жита. Има нешто и винограда; а народ се гдјешто помаже свиленијем бубама, бухарицом и духаном, који је познат у Црној гори под именом: љешанска додрама.

Бјелопавлићско је поље највеће и плодно је, као и црмничко. Ту се сије и производи доста: пшенице, јечма,

ражи, овса, крупника, кукуруза, кртоле, купуса и сваковрснога воћа. Прем да се и ту, као и у свој Црној гори, обрађује земља по старом и примитивном начину. Ту рађа и добра вина, а има доста и ливада за сијено.

У Бјелопавлићима је код манастира Ждребаника држао Вукан Немањић своју ергелу, гдје је имао своје простране ливаде крајем ријеке Зете; по чему се је тај манастир, како народ прича, и прозвао Ждребаник.

Кад би се у Бјелопавлићима развила агрикултура, као што земљедјелска школа и наука захтјева, јамачно би бјелопавлићско поље могло производити хране за сву Црну гору; јер, кад је и сушна година, да имају потребне широкове, или древена кола на Зети, као што су на Требишњици у Херцеговини, да избацују воду из корита на земљу, могло би се читаво поље топити и залијевати, кад би год потребно било.

Народ се у Бјелопавлићима и сада највише помаже житом.

И у Васојевићима су земље одвећ плодне, нарочито око ријеке Лима. Горњи су Васојевићи већином врлетни и одвећ сточни; имају доста: оваца, говеда и коња; и тијем се највише помажу. Доњи Васојевићи производе жита и сијена, нарочито пшенице и кукуруза у великом изобиљу.

Ровчани, Братоножићи, Кучи, Морачани и Дробњаци највише жеве од сточарства. Нарочито су Дробњаци источни, гдје поред добре пасвине оваца и говеда има доста коња и пчела.

Свуда по Црној гори сади се по нешто црнога и билога лука и раштана купуса у ријечкој, црмничкој, љешанској нахији и Бјелопавлићима; сије се по мало и пасуља шаренога, жутога и црвенога; има и лубеница и тикава. Сије се гдјегдје по нешто и конопља, од чега жене израђују дебело и грубо платно. Налази се нешто мало и свиња и у катунској, ријечкој и црмничкој нахији мазага.

Гдје је овако незнатна производња, само се по себи разумије, да је трговина још незнатнија.

Од свијех производа највише се износи из Црне горе сухе ситне рибе, и то кад је с њом родна година, као што је већ споменуто. Износи се нешто и руја, свиленијех чаура, траве бухарице, сира, масла, суха меса под именом „кастрадина"; и доста купуса и кртоле. Изгони се по нешто говеда, коза и оваца. А уноси се нешто мало чохе, платна лана, памука, кафе, шећера, шпирита и разнијех ђинђуха, које се продају на Цетињу, Црнојевића ријеци, Виру и Даниловy граду; а највише се уноси соли и кукуруза. Со је под монополом; а жито набављају из Трста поједини црногорски главари (у споразумљењу с кнезом), и давају га народу по цијени, коју одреди кнез са сенатом, на причек за 8 или 10 мјесеца, што се зове у Црној гори: ваћевина, а у Херцеговини увјерица.

У вријеме наплаћивања ваћевине, ко нема новаца, томе може повјериоц узети за дуг, ако нема стоке, посуђе, или покуће. Притијешњен дужник тражи новаца, макар под какав било интерес. У такој се прилици опажа оно, што се у Србији зове: зеленаштво.

У Црној се гори још и сада зајмови давају на поштену ријеч, и ријетак је Црногорац, који би погазио своју ријеч и одрекао повјериоцу дуг. Црногорци су у опће на ријечи тврди, поштени и добри платци; али их убоштво сваке године товише притиска, те се и та одлична црта мало по мало губи. С тога повјериоци сада узимљу гдје гдје залоге од дужника.

Црногорци, који тргују са житом, сољу, стоком и говедима, узимљу новаца у зајам на интерес, или у ортачину од кнеза, или од којега трговца из Приморја. У Црној гори врло мало има новаца, како у појединијех људи, тако и у народу у опће. Изузевши кнежеву касу, једва би се нашло готовијхх новаца 100.000 фор. у свој

Црној гори! — У таким материјалнијем неприликама природно је, да се не може развити ни трговина, ни индустрија, а још мање наука и просвјета.

И опет је тај српски јуначки народ одбранио своју врлетну домовину од силе и поплаве турске.

Јамачно нема народа у Јевропи, који сиромашније живи од народа црногорскога. Ни Ирци и Шотланци не могу му се у томе упоредити. Лако ће се појмити тај чемерни живом, кад се помисли, да има Црногораца, који, кад је неродна година и жито скупо, проведе цио дан с једном печеном или скуханом кртолом!

Храна је у Црној гори у опће: кртола, купус, сир крчамак, кукурузни хљеб и љети млијеко. Ријетке су куће, у којима се једе меса, осим на Божић, Ускрс, крсно име, прислугу и неке друге благе дане. То се исто може казати и за вино и ракију. И једнога и другога Црногорци врло мало пију.

При свем том, што има крчама свуда по Црној гори и што у недјељне и друге светковне дане Црногорци радо иду у њих; ипак се не може видјети ни један опијен. Може се поуздано казати, да нема ни једне српске покрајне, у којој је мање пијанства, него у Црној гори. Жељети је, да се та врлина одржи у јуначком и братском нам народу црногорском.

Куће су у Црној гори зидане већином сухомеђом. Главарске су и других имућнијех Црногораца куће зидане с кречом, и већином удешене за бој; јер се на многим виде пушкарице, кроз које се може у невољи из куће бранити. Куће су у катунској нахији покривене ржаном сламом; а у црмничкој и ријечкој нахији тиглама. Главарске су куће на један под, и то већином у пô куће; а у другој половини, гдје нема пода гори ватра на средини, око које сједе чељад и грију се. Пећи нема нигдје осим Цетиња. Имућније куће имају обор око куће од

сухомеђе; унутра су у обору стаје, јањила, и наслони за стоку и говеда. Сиромашње су куће од сухомеђе врло ниске и сламом покривене без прозора и димњака са једнијем ниским вратима. Али се није бојати, да ће се у њима ваздух покварити; јер има и сувише промаје са свијех страна! Многе сиромашње куће немају обора; па, ако имају коју овцу, козу, говече и свињче, то све зими стрпају у исту кућу; те у једној половини — ноћивају чељад, а у другој стока!

Распоред је кућа (изузевши црмничку и ријечку нахију и неколике главарске куће по Црној гори) да не може бити горији; а наравно и покућанство не може бити простије ни сиромашније. Куће, које нијесу на под, казао сам како су одвећ ниске и без прозора, и имају облик чобанске колибе; преплетене су по сриједи прућем, гдје о једној гредици у пријебоју виси оружје; а у горњој је половини куће обично огњиште. Више огњишта у свакој кући има љеса оплетена од прућа, која се зове: петар; а у Херцеговини — черјан, кад је у кући више огњишта, а кад је у стаји, рече се: плетер, или попљет. На черјану стоје кошеви од прућа и у њима жито. У угловима куће има по један, или два ковчега (сандука), у којима се чува стајаће одијело мушко и женско и држи се сухо месо, гдје га има: има и по један бадањ, за кисјели купус, већи или мањи, како је која кућа пространа; има гдјегдје и по неколике каце, или стублине, или стари мјехови, у којима је сир, сô и брашно. Од посуђа има по један или два бакрена котла, неколика чањка и дрвенијех ожица веома грубијех, које Црногорци сами собом граде.

О тањирима, ножевима и виљушкама нема ни спомена

Чељад сва једу из једнога чањка, који се постави на једну штицу близу огњишта нарочито у вече, да се од ватре види вечерати. Ријетка је кућа у којој има сви-

јећа. А, кад дође гост на конак, при вечери се свијетли лучем, или зубљом.

У Црној је гори највиша част: печено овнујско месо које домаћин сијече на трпези пред гостима ножем, који свагда носи за појасом, и којим сијече турске главе; па то никоме тамо није тугаљиво. Кад је много гостију месо се дијели, метнувши пред свакога госта по један комад; а пред госта, који је најодабранији, метне домаћин плеће. Обично се једе рукама; с тога сви умивају руке и прије и послије ручка, али без сапуна; јер је ријетка кућа, која га има.

Ни кошуље никад не перу сапуном, него пепелом у мишћелу или лукшији.

Овоме се не треба нимало чудити, кад се помисли, да се до скоро ни један Црногорац не би ни по што не само умио сапуном, него не би ни перчин очешљао. Који би то учинио, био би на порузи у друштву, и сви би га сматрали, да није јунак; јер: умивање, чешљање и глађење по њихову мишљењу, само женскињу доличи.

Али се сада већ и то опће мишљење промијенило. Војводе, које станују на Цетињу, не само што се лијепо чешљају и аромнијем сапуном умивају, него још и косу помадом мажу. То иде напоредо с другим луксузима на Цетињу; и то је, бог ме, приљепчиво.

Кад би сада устали владика Данило и Вук Мићуновић, па то видјели, шта би рекли?

И покривачи и простирачи су им врло убоги. Најимућније куће, изузевши неколике садашње главарске, имају за простирку пустине, које они срећом сами праве и за покривку бијељеве, које купују у Котору. А у сиромашнијем се кућама простиру вреће, или поњаве, и покривају се струкама, под којима зими сву ноћ бобоћу од студени.

Гдје има доста дрва, кад је одвећ хладно, гори ватра сву ноћ, нарочито у сиромашнијем кућама, које не-

мају доста топлијех хаљина за покривање; а око ње сједе чељад, дријемајући, док их тако и зора нађе.

И иначе Црногорци у опће најрадије зими леже поред ватре, обрнувши јој леђа, или ноге. Тако се и лијече, кад који прозебе.

Али се ни томе не треба чудити, кад се помисли, да у свој Црној гори нема, до само један доктор, и то кнежев на Цетињу, обично странац, који српски језик за дуго не може, или неће да разумије. Травара има доста у Црној гори; а и за ране има врло вјештијех видара.

Црнгорци су у опће веома понесени за лијепијем оружјем и одијелом; с тога их има којима вриједи оружје и одијело више, него читаво имање; нарочито од када је ушло у моду, да се богато везу и ките златом и сребром доламе, гуњеви, џамадани и јелеци.

Што се тиче заната, Црногорци у опће имају о њима веома ружан појам. Они мисле, да занат за јунака није; с тога је врло риједак Црногорац, који би се одао занату н. п. терзијском, чизмарском, ковачком и т. д. Прем да многи израђују дрвенарију за кућевне потребе као: штице, рала, виле, грабље, лопате, здјеле, ожице, и т. д.

Ковачи су у Црној гори обично цигани; а терзије Срби из Подгорице, а куће с кречом зидају Приморци и Крушевичани и Драчевичани из Херцеговине. Других заната и нема. Једини су Црмничани, који се не либе градити тигле, од којих имају приличну корист.

X.

Статистика.

Из приложене статистике од 1863 год. видјеће се, колико има у Црној гори: рала земље, коса ливаде, оваца, коза, говеда, свиња, барјела (акова) вина и улишта (кошњица); колико капетанија и капетана, стотинаша, барјактара и десечара; изузевши 6 капетанија, у којима није

записано, колико чега има, него само данак и плата старјешинама. Уједно ће се видјети, колико се дава данка на ове побројане ствари, као и годишња плата племенским главарима, који су уједно и војене старјешине.

Да би ова статистика била потпунија, искао сам преко једнога познаника допуну, колико чега има и у ово шест капетанија; па на дотичном мјесту рекоше, да би то било ништа мање, него издајство државне тајне!

Чудноват појам о статистици и државној тајни још у данашње доба, кад се зна, да је статистика у држави оно, што је библиографија у књижевности, и кад је наука изрекла, да без ње не може бити у својој радњи ни државник, ни историк, ни економ и т. д.; и кад је већ у свијем образованијем државама обрнута на њу особита пажња, обрађујући је брижљиво, и износећи на видик њезине резултате, као илустрацију друштвенога и државнога стања и живота.

Ко се од видјела и јавности боји, тај доводи себе у сумњу!

Данка се дава на рало земље 6 гр., на косу ливаде 3 гр., на говече 3 гр., на 10 брава 6 гр., на свињче $1\frac{1}{2}$ гр., на улиште (кошњицу) $1\frac{1}{2}$ гр., на барјело (аков) вина 4 гр.

Из овога се види, да је узета за основ аустријска система данка. И према количини и вриједности имовине данак је у Црној гори већи, него у Србији; а на супрот њиме се много мање подмирује народњијех и државнијех опћијех потреба. —

Годишња плата племенским главарима: Капетану 80 ф. војводи, који није сенатор, 60 ф. командиру 80 ф. стотинашу 12, барјактару 12. десечару 5. ф. писару неком 6, неком, 12 а неком 24 фор.

Даник се скупља само један пут у години и то у у јесен. У мјесецу се Октомбру скупљени данак предава

у кнежеву касу. Тада и племенски главари примају своју плату. А сенаторима, владици, архимандриту цетињском, свештенику и ђакону, учитељима, перјаницима, кнежеву секретару, аћутантима и доктору дава се три пута у години на четири мјесеца.

Ова је статистика састављена на основу пописа имовине ради државнога данка, а да је поуздана јамчи 61 правило црногорскога законика, који се у таким приликама строго примјењује.

„Који ли би притајао своју баштину, или друго штогођ, од чега се данак плаћати има, за таковога се одређује, да му мјестни старјешина, или главар узме све оно за глобу, што би гођ скрио; а ту глобу да међу своје кметове подијели.“[1])

Статистика горјеспоменутијех ствари по нахијама и капетанијама:

ЦРМНИЧКА НАХИЈА.

1. Капетанија брчелска.

Рала земље	1534 ½	—	данка	767 ф.	2 гр.
Брава	2313	—	„	49 „	9 .
Говеда	551	—	„	137 „	— „
Барјела вина	1136	—	„	378 „	8 „
Улишта	123	—	„	15 „	4 „
Прасади (свиња) . . .	266	—	„	33 „	3 „
На млине (не зна се број)	—	—	„	8 „	— „
				1389 „	2 „

Плате:

Капетану	80 ф.				
2 стотинаша	24 „	данка	1389 ф.	2 гр.
2 барјактара	24 „	плате	233 „	— „
21 десечар	105 „	ост.	1156 „	2 „
	233 „			

[1]) Законик Данила I. 1855. год.

2. Капетанија подгорска.

Рала земље	1335½	— данка	668 ф.	—	гр.
Брава	3138	— „	156 „	10	„
Говеда	563	— „	140 „	1	„
Барјела вина . . .	646	— „	215 „	4	„
Улишта	246	— „	26 „	11	„
Прасади	179	— „	22 „	4	„
Од млина (не зна се број)	—	— —	13 „	—	„
Сувишка	—	— —	8 „	—	„
			1250 „	6	„

Плате:

Капетану	80 ф.		
2 стотинаша	24 „	данка	1250 ф. 6 гр.
2 барјактара . . .	24 „	плате	233 „ — „
17 десечара	85 „	ост.	1017 „ 6 „
Сердару Бутору пенсије	20 „		
	233 „		

3. Капетанија бољевићска.

ГОДИЊЕ.

Рала земље	548	— данка	274 ф.	—	гр.
Брава	690	— „	34 „	6	„
Барјела вина . . .	601	— „	200 „	6	„
Улишта	74	— „	9 „	3	„
Прасади	108	— „	13 „	6	„

БОЉЕВИЋИ.

Рала земље	1080	— данка	540 ф.	—	гр.
Брава	1070	— „	53 „	6	„
Барјела вина . . .	649	— „	248 „	4	„
Улишта	100	— „	12 „	6	„
Прасади	144	— „	18 „	8	„
Од млина (не зна се број)	—	— —	9 „	4	„
Сувишка	—	— —	6 „	7	„
			1420 „	8	„

Плате:

Капетану	80 ф.					
2 стотинаша	24 „	данка	1420 ф.	8	гр.
1 барјактар	12 „	плате	251 „	—	„
15 десечара	75 „	ост.	1169 „	8	„
Војводи	60 „				
	251 „				

4. Капетанија дупиоска.

Рала земље	1532 ½	— данка	766 ф.	1	гр.
Брава	3356	— „	167 „	9	„
Говеда	440	— „	110 „	—	„
Барјела вина . . .	505	— „	168 „	4	„
Улишта	214	— „	26 „	9	„
Прасади	300	— „	37 „	6	„
Од млина (не зна се број)	—	— „	8 „	—	„
Сувишак	—	— „	5 „	4	„
			1289 „	9	„

Плате:

Капетану	80 ф.					
2 стотинаша	24 „	данка	1289 ф.	9	гр.
2 барјактара . . .	24 „	плате	308 „	—	„
20 десечара	100 „	ост.	971 „	9	„
Командиру	80 „				
	308 „				

5. Капетанија сотонићска.

Рала земље	1057	— данка	528 ф.	6	гр.
Брава	100	— „	45 „	—	„
Говеда	372	— „	93 „	—	„
Барјела вина . . .	485	— „	161 „	8	„
Улишта	90	— „	11 „	3	„
Прасади	156	— „	19 „	—	„
			858 „	5	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	858 ф. 5 гр.
Стотинашу	12 „	плате	166 „ — „
Барјактару	12 „	ост.	692 „ 5 „
10 десечара	50 „		
Петру Попову (?) . .	12 „		
	166 „		

6. Капетанија глуходолска.

Рала земље	1948	— данка	974 ф.	—	гр.
Брава	4778	— „	238 „	10	„
Говеда	677	— „	169 „	3	„
Барјела вина . . .	739	— „	246 „	4	„
Улишта	187	— „	23 „	4½	„
Прасади	282	— „	35 „	3	„

ЛИМЉАНИ.

Рала земље	884	— данка	442 ф.	—	гр.
Брава	2093	— „	104 „	7	„
Говеда	451	— „	103 „	9	„
Барјела вина . . .	533	— „	177 „	8	„
Улишта	113	— „	14 „	1½	„
Прасади	155	— „	19 „	4½	„

БУКОВИК.

Рала земље	427	— данка	213 ф.	6	гр.
Брава	870	— „	43 „	6	„
Говеда	174	— „	44 „	4	„
Барјела вина . . .	280	— „	93 „	4	„
Улишта	34	— „	4 „	3	„
Прасади	66	— „	8 „	3	„
Од млина (не зна се број)	—	— „	9 „	8	„
			2965 „	4½	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	2965 ф. 4½ гр.
4 стотинаша	48 „	плате	480 „ — „
4 барјактара	48 „	ост.	2585 „ 4½ „
36 десечара	180 „		
Писару све црмнич. нахије	24 „		
	380 „		

7. Капетанија сеочка.

Рала земље	167	— данка	83 ф.	6	гр.
Брава	713	— „	89 „	1½	„
Говеда	35	— „	8 „	9	„
Барјела вина . . .	149	— „	49 „	8	„
Улишта	152	— „	21 „	6	„
Прасади	47	— „	5 „	10½	„
Сувишка	—	— „	1 „	7	„
			260 „	—½	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	260 ф.	—½ гр.
Стотинашу	12 „	плате	129 „	— „
Барјактару	12 „	ост.	131 „	—½ „
5 десечара	25 „			
	129 „			

РИЈЕЧКА НАХИЈА.

8. Капетанија љуботињска.

Рала земље	2372	— данка	1186 ф.	—	гр.
Брава	5729	— „	286 „	5	„
Говеда	792	— „	198 „	—	„
Прасади	479	— „	59 „	10½	„
Улишта	594	— „	74 „	11	„
Барјела вина . . .	450	— „	150 „	—	„
Сувишка	—	— „	27 „	—	„
			1978 „	2½	„

Плате:

Капетану	80 ф.			
4 стотинаша	48 „			
4 барјактара . . .	48 „	данка	1978 ф.	2½ гр.
40 десечара	200 „	плате	428 „	— „
Писару	12 „	ост.	1550 „	2½ „
Јоку Попову . . .	30 „			
Перу Шоћи	10 „			
	428 „			

9. Капетанија добрска.

Рала земље	880	— данка	440 ф.	—	гр.
Брава	2800	— „	140 „	—	„
Говеда	190	— „	47 „	6	„
Прасади	184	— „	23 „	—	„
Улишта	140	— „	17 „	6	„
Барјела вина . . .	400	— „	133 „	4	„
			801 „	4	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	800 ф.	4	гр.
2 стотинаша . . .	24 „	плате	230 „	—	„
2 барјактара . . .	24 „	ост.	571 „	4	„
18 десечара	90 „				
Писару	12 „				
	230 „				

10. Капетанија грађанска.

Рала земље	915	— данка	457 ф.	6	гр.
Брава	1684	— „	84 „	2	„
Говеда	202	— „	50 „	6	„
Прасади	140	— „	17 „	6	„
Улишта	163	— „	20 „	4½	„
Барјела вина . . .	339	— „	113 „	—	„
			742 „	6½	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	742 ф.	6½	гр.
Стотинашу	12 „	плате	179 „	—	„
Барјактару	12 „	ост.	363 „	6½	„
15 десечара	75 „				
	179 „				

11. Капетанија цеклињска.

Рала земље	6868	— данка	3437 ф.	—	гр.
Брава	16851	— „	842 „	—	„
Говеда	1852	— „	471 „	4	„
Барјела вина . . .	900	— „	300 „	—	„
Улишта	791	— „	98 „	10½	„
Прасади	230	— „	28 „	9	„
			5174 „	11½	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	5174 ф. 11½ гр.
8 стотинаша	96 „	плате	776 „ — „
8 барјактара	96 „	ост.	4398 „ 11½ „
80 десечара	400 „		
Капетану ријечком	80 „		
Писару	24 „		
	776 „		

КАТУНСКА НАХИЈА.

12. Капетанија цетињска.

Рала земље	2297½	— данка	1146 ф.	3	гр.
Брава	6695	— „	334 „	9	„
Говеда	598	— „	149 „	8	„
Улишта	18	— „	2 „	3	„
Прасади	23	— „	8 „	10½	„
Од млина	—	— „	4 „	—	„
			1639 „	9½	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	1639 ф. 9½ гр.
3 стотинаша	36 „	плате	317 „ — „
3 барјактара	36 „	ост.	1322 „ 9½ „
33 десечара	165 „		
	317 „		

13. Капетанија његушка.

Рала земље	2000	— данка	1000 ф.	—	гр.
Коса ливаде	15	— „	3 „	9	„
Брава	9238	— „	462 „	10	„
Годеда	600	— „	150 „	—	„
Коња	13	— „	3 „	3	„
Уљишта	200	— „	15 „	—	„
Прасади	181	— „	18 „	3	„
			1663 „	1	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	1663 ф. 1 гр.
4 стотинаша	48 „	плате	376 „ — „
4 барјактара	48 „	ост.	1287 „ 1 „
40 десечара	200 „		
	376 „		

14. Капетанија ћеклићска.

Рала земље	775	— данка	387 ф. 6 гр.
Брава	5887	— „	294 „ 3 „
Говеда	400	— „	100 „ — „
Коња	64	— „	16 „ — „
Прасади	260	— „	50 „ — „
Улишта	198	— „	24 „ 6 „
			872 „ 3 „

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	872 ф. 3 гр.
2 стотинаша	24 „	плате	188 „ — „
2 барјактара	24 „	ост.	684 „ 3 „
28 десечара	140 „		
	188 „		

15. Капетанија бјеличка.

Рала земље	776	— данка	388 ф. — гр.
Коса ливаде	37	— „	9 „ 3 „
Брава	1168	— „	58 „ 4 „
Говеда	850	— „	212 „ 6 „
Коња	20	— „	5 „ — „
Улишта	500	— „	62 „ 6 „
Прасади	178	— „	7 „ 6 „
			743 „ 4 „

Плате:

Капетану	80 ф.		
2 стотинаша	24 „		
2 барјактара	24 „	данка	743 ф. 4 гр.
30 десечара	150 „	плате	272 „ — „
Војводи	20 „	ост.	471 „ 4 „
Писару	24 „		
	272 „		

16. Капетенија цуцка.

Рала земље	1501	— данка	750	ф.	6	гр.
Коса ливаде . . .	609	— „	152	„	3	„
Брава	19521	— „	977	„	6	„
Говеда	2276	— „	569	„	—	„
Улишта	1255	— „	156	„	10	„
Прасади	73	— „	9	„	1½	„
Сувишка	—	— „	4	„	10	„
			2920	„	—½	„

Плате:

Капетану	80 ф.					
4 стотинаша	48 „	данка	2620	ф.	—½	гр.
4 барјактара	48 „	плате	388	„	—	„
40 десечара	200 „	ост.	2232	„	—½	„
Писару	12 „					
	388 „					

17. Капетанија граховска.

Рала земље	3804	— данка	1902	ф.	—	гр.
Коса ливаде . . .	1104	— „	276	„	—	„
Брава	16029	— „	801	„	5½	„
Говеда	2300	— „	525	„	—	„
Коња	130	— „	32	„	10	„
Улишта	600	— „	75	„	—	„
Прасади	350	— „	43	„	9	„
			3556	„	—½	„

Плате:

Капетану	80 ф.					
4 стотинаша	48 „	данак	2556	ф.	—½	гр.
4 барјактара	48 „	плате	425	„	—	„
45 десечара	225 „	ост.	3131	„	—½	„
Писару	24 „					
	425 „					

18. Капетанија рудинска.

Рала земље	631	— данка	315	ф.	6	гр.
Коса ливаде . . .	674	— „	165	„	8	„
Брава	14201	— „	710	„	—	„

Говеда	2500	— данка	625 ф.	—	гр.
Коња	176	— „	44 „	—	„
Улишта	156	— „	27 „	1½	„
Прасади	100	— „	12 „	6	„
			1899 „	9½	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	1389 ф.	9½	гр.
4 стотинаша	48 „	плате	326 „	—	„
4 барјактара . . .	48 „	ост.	1573 „	9½	„
36 десечара	180 „				
	326 „				

19. Капетанија озринићска.

Рала земље	1485	— данка	742 ф.	6	гр.
Коса ливаде	1202	— „	300 „	6	„
Врава	18937	— „	946 „	9	„
Говеда	2400	— „	600 „	—	„
Коња	134	— „	33 „	8	„
Улишта	607	— „	75 „	10½	„
Прасади	200	— „	25 „	—	„
			2725 „	3½	„

Плате:

Капетану	80 ф.				
5 стотинаша	60 „	данка	2724 ф.	3½	гр.
5 барјактара . . .	60 „	плате	469 „	—	„
49 десечара	245 „	ост.	2255 „	3½	„
Писару	24 „				
	469 „				

20. Капетанија загарачка и команска.

Не зна се колико чега има — данак износи 2318 ф. — гр.

Плате:

Капетану	80 ф.				
4 стотинаша	48 „	данак	2318 ф.	—	гр.
4 барјактара . . .	48 „	плате	418 „	—	„
47 десечара	230 „	ост.	1900 „	—	„
Писару	12 „				
	418 „				

21. Капетанија пјешивачка.

Рала земље	2835	— данка	1417	ф.	6	гр.
Коса ливаде . . .	715	— „	178	„	9	„
Брава	17566	— „	878	„	3	„
Говеда	1800	— „	450	„	—	„
Коња	140	— „	35	„	—	„
Улишта	1300	— „	162	„	6	„
Прасади	402	— „	50	„	3	„
Барјела вина . . .	400	— „	133	„	4	„
			4305	„	7	„

Плате:

Капетану	80 ф.					
5 стотинаша	60 „	данка	4305	ф.	7	гр.
5 барјактара . . .	60 „	плате	467	„	—	„
51 десечар	255 „	ост.	3838	„	7	„
Писару	12 „					
	467 „					

22. Капетанија луковска.

Рала земље	2457	— данка	1226	ф.	—	гр.
Коса ливаде	3129	— „	782	„	5	„
Брава	9395	— „	469	„	9	„
Говеда	1600	— „	400	„	—	„
Коња	128	— „	31	„	10	„
Улишта	500	— „	62	„	6	„
Прасади	132	— „	16	„	6	„
			2989	„	6	„

Плате:

Капетану	80 ф.					
5 стотинаша	60 „	данак	2989	ф.	—	гр.
4 барјактара	48 „	плате	365	„	—	„
33 десечара	165 „	ост.	2624	„	—	„
Писару	12 „					
	365 „					

23. Капетанија жупска.

Рала земље	3225	— данка	1612	ф.	6	гр.
Коса ливаде	2438	— „	609	„	5	„
Брава	4826	— „	241	„	3	„

Говеда	2064	— данка	516	ф.	—	гр.
Улишта	600	— „	45	„	—	„
Прасади	39	— „	4	„	10½	„
Сувишка	—	— „	421	„	—	„
			3501	„	—½	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	3501 ф. —½ гр.
4 стотинаша	48 „	плате	388 „ — „
4 барјактара	48 „	ост.	3113 „ —½ гр.
40 десечара	200 „		
Писару	12 „		
	388 „		

ЉЕШАНСКА НАХИЈА.

24. Капетанија љешанска.

Рала земље	4308	— данка	2154	ф.	—	гр.
Коса ливаде . . .	52	— „	13	„	—	„
Брава	15715	— „	785	„	9	„
Говеда	680	— „	170	„	—	„
Коња	36	— „	9	„	—	„
Улишта	1800	— „	225	„	—	„
Прасади	278	— „	34	„	9	„
Барјела вина . . .	200	— „	66	„	4	„
			3456	„	10	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	3456 ф. 19 гр.
8 стотинаша	96 „	плате	694 „ — „
8 барјактара . . .	96 „	ост.	2762 „ 10 „
82 десечара	410 „		
Писару	12 „		
	694 „		

ВРДА.

БЈЕЛОПАВЛИЋИ.

25. Капетанија петушиновићска.

Рала земље	3311	— данка	1655	ф.	6	гр.
Коса ливаде	1420	— „	355	„	—	„

Брава	9192	— данка	459 ф.	6	гр.
Говеда	1400	— „	350 „	—	„
Коња	159	— „	37 „	6	„
Улишта	500	— „	62 „	6	„
Прасади	202	— „	25 „	1	„
Барјела вина	200	— „	66 „	8	„
			3011 „	9	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	— ф.	—	гр.
4 стотинаша	48 „	плате	418 „	—	„
4 барјактара	48 „	ост.	— „	—	„
46 десечара	230 „				
Писару	12 „				
	418 „				

26. Капетанија папковићска.

Рала земље	3726	— данка	1863 ф.	—	гр.
Коса ливаде	1663	— „	415 „	9	„
Брава	13657	— „	684 „	9	„
Говеда	1700	— „	425 „	—	„
Коња	258	— „	64 „	10	„
Улишта	900	— „	87 „	6	„
Прасади	128	— „	16 „	—	„
Барјела вина	250	— „	83 „	4	„
			3640 „	2	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	3640 ф.	2	гр.
6 стотинаша	72 „	плате	526 „	—	„
6 барјактара	72 „	ост.	3114 „	2	„
58 десечара	290 „				
Писару	12 „				
	526 „				

27. Капетанија вражегрмска.

Рала земље	1157	— данка	578 ф.	6	гр.
Коса ливаде	297	— „	74 „	3	„
Брава	7448	— „	374 „	4	„

Говеда	1050	— данка	262 ф.	6	гр.
Коња	83	— „	20 „	9	„
Улишта	500	— „	62 „	6	„
Прасади	54	— „	6 „	9	„
Барјела вина . . .	150	— „	50 „	—	„
			1429 „	7	„

Плате:

Капетану	80 ф.				
2 стотинаша	24 „	данка	1429 ф.	7	гр.
2 барјактара . . .	24 „	плате	265 „	—	„
27 десечара	135 „	ост.	1164 „	7	„
Писару	12 „				
	265 „				

28. Капетанија мартинићска.

Рала земље	1025	— данка	512 ф.	6	гр.
Коса ливаде	677	— „	169 „	3	„
Врава	5137	— „	256 „	9	„
Говеда	566	— „	141 „	6	„
Коња	40	— „	10 „	—	„
Улишта	100	— „	12 „	6	„
Прасади	94	— „	11 „	9	„
Барјела вина. . . .	200	— „	66 „	9	„
			1181 „	—	„

Плате:

Капетану	80 ф.				
2 стотинаша	24 „	данка	1181 ф.	—	гр.
2 барјактара . . .	24 „	плате	245 „	—	„
21 десечар	105 „	ост.	963 „	—	„
Писару	12 „				
	245 „				

ПИПЕРИ.

29. Капетанија завалска.

Рала земље	1561	— данка	780 ф.	6	гр.
Коса ливаде	571	— „	241 „	11	„
Врава	8685	— „	434 „	3	„
Говеда.	750	— „	187 „	6	„

Коња	70	— данка	17 „	6	гр.
Улишта	500	— „	62 „	6	„
Прасади	138	— „	17 „	3	„
			1741 „	5	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данак	1741 ф.	5	гр.
4 стотинаша	48 „	плате	388 „	—	„
4 барјактара. . . .	48 „	ост.	1353 „	5	„
40 десечара	200 „				
Писару	12 „				
	388 „				

30. Капетанија стијенска.

Рала земље	1099	— данка	549 ф.	—	гр.
Коса ливаде	338	— „	84 „	6	„
Брава	6927	— „	346 „	3	„
Говеда.	550	— „	137 „	6	„
Коња	66	— „	14 „	7	„
Барјела вина. . . .	80	— „	26 „	8	„
Улишта	550	— „	62 „	6	„
Прасади	119	— „	14 „	10½	„
			1235 „	10½	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	1235 ф.	10½	гр.
3 стотинаша	36 „	плате	324 „	—	„
3 барјактара. . . .	36 „	ост.	911 „	10½	гр.
32 десечара	160 „				
Писару	12 „				
	324 „				

31. Капетанија црнска.

Не зна се колико чега има — данка 1138 ф. — гр.

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	1138 ф.	—	гр.
2 стотинаша	24 „	плате	254 „	—	„
2 барјактара. . . .	24 „	ост.	893 „	—	„
21 десечар	105 „				
Писару	12 „				
	245 „				

32. Капетанија братоножићска.

Рала земље	1251	— данка	625 ф.	6	гр.
Коса ливаде	644	— „	11 „	—	„
Брава	11450	— „	572 „	6	„
Говеда	1100	— „	375 „	—	„
Коња	103	— „	25 „	9	„
Улишта	60	— „	75 „	—	„
Прасади	87	— „	10 „	13½	„
			1695 „	—½	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данак	1695 ф.	—½	гр.
5 стотинаша	60 „	плате	390 „	—	„
4 барјактара	48 „	ост.	1305 „	—½	„
38 десечара	190 „				
Писару	12 „				
	390 „				

33. Капетанија брцкутска.

Рала земље	303	— данка	151 ф.	6	гр.
Коса ливаде	786	— „	197 „	8	„
Брава	3151	— „	157 „	3	„
Говеда	310	— „	27 „	6	„
Коња	70	— „	17 „	6	„
Улишта	50	— „	6 „	3	„
Прасади	12	— „	1 „	6	„
			559 „	2	„

Плате:

Капетану	80 ф.	данка	559 ф.	2	гр.
Стотинашу	12 „	плате	191 „	—	„
Барјактару	12 „	ост.	368 „	—	„
15 десечара	75 „				
Писару	12 „				
	191 „				

34. и 35. Капетанија ровачка и морачка.

Не зна се колико чега имају — данак износи 3055 ф. — гр.

Плате:

2 капетана	160 ф.	
7 стотинаша	84 „	данак 3055 ф. — гр.
7 барјактара . . .	84 „	плате 727 „ — „
75 десечара	375 „	ост. 2328 „ — „
Писару	24 „	
	727 „	

36. Капетанија дробњачка.

Не зна се, колико чега има — банак износи 5680 ф. — гр.

Плате:

Капетану	80 ф.	
4 стотинаша	48 „	данка 5680 ф. — гр.
4 барјактара . . .	48 „	цлате 388 „ — „
40 десечара	200 „	ост. 5292 „ — „
Писару.	12 „	
	388 „	

37. Капетанија ускочка.

Не зна се колико чега има; — данак износи 1005 ф. — гр.

Плате:

Капетану	80 ф.	
3 стотинаша	36 „	данка 1005 ф. — гр.
3 барјактара. . . .	36 „	плате 339 „ — „
35 десечара	175 „	ост. 566 „ — „
Писару	12 „	
	329 „	

ВАСОЈЕВИЋИ.

38. Капет. кохуњи, 39. крађан. 40. треп. 41. забр. 42. буч.

Рала земље	4100	— данка	2050 ф.	—	гр.
Коса ливаде . . .	4800	— „	1200 „	—	„
Брава	20310	— „	1015 „	6	.
Говеда	5500	— „	1375 „	—	„
Коња	644	— „	161 „	8	„
Улишта	1000	— „	125 „	—	„
Прасади	173	— „	21 „	7½	„
			5948 „	2	„

Плате:

6 капетана	480 ф.	данка	5948 ф. $9\frac{1}{2}$ гр.
13 стотинаша	156 „	плате	1609 „ — „
13 барјактара	156 „	ост.	4339 „ $9\frac{1}{2}$ „
149 десечара	745 „		
6 писара	72 „		
	1609 „		

Извод.

Изузевши 6 споменутијех капетанија, било је у Црној гори 1863 године:

рала земље,	коса ливада,	оваца и коза,	говеда,
$65.175\frac{3}{8}$	21.171	257.720	37.949

свиња,	пчела,	коња,	акова вина
5909	18.455	2314	9292.

На све то плаћено је данка 1863 године 81.500 ф.

Те је године било племенских главара:

капетана,	командира,	стотинаша,	барјактара,	десечара
42.	3.	139.	136.	1428.

Приход:		Расход:	
Од данка	81.500 ф.	Племенским главарима	14.293 ф
„ Русије годишње помоћи	45.000 „	15 сенатора	3.600 „
„ Аустрије[1])	20.000 „	Предсједнику сената	1.500 „

[1]) Аустрија је почела давати кнезу, чини ми се, редовно помоћ 20.000 фор. од рата аустријскога, талијанскога и пруског 1866 год.

Аустрија се бојала, да се Талијанци не извезу у Боку, јер је једна јака чета била спремна за то у Барлети, па, да се не удруже с Црном гором, од куда би јој пријетила очигледна опасност за Далмацију; с тога је чинила кораке на. Цетињу преко которскога ондашњега начелника Копорчића, да кнез с Црногорцима буде уз Аустрију и т. д.

У преговоре, који су вођени између Котора и кнеза Николе, били су још посвећени војвода Мирко и кнежев секретар Сундечић. Први састанак Копорчића са војводом Мирком ради тога посла био је на Његушима у мају 1866 год. Ту је уговорено, да им Аустрија дава новчану годишњу помоћ, и да

Приход:	
Од глобе	5.000 ф.
„ манастира . . .	14.000 „
„ монопола на сô, руј и од рибе .	10.000 „
	175.000 „

Расход:	
Потпресједнику . .	1.200 ф.
Секретару сената .	300 „
Владици црног. . .	2.000 „
Архимандр. цетињ. .	600 „
Свештенику . . .	300 „
Ђакону	200 „
Кнежеву секретару .	1.200 „
Кнежеву доктору .	2.000 „
2 кнежева ађутанта по 300	600 „
Аћенту у Скадру . .	1.400 „
100 перјаника по 80 форинти . . .	8.000 „
Разнијех пенсија . .	8.000 „
Учитељима основнијех школа [1]) . . .	7.350 „
	52.543 „
Приход . .	175.500 „
Расход . . .	52.543 „
Остатак . .	122.957 „

Из ове се своте подмирују дворски трошкови, и у опће кнез располаже с њом неограничено.

XI.

Каталог списа о Црној гори на српском и странијем језицима.

Из неколико библијографија и разнијех књижевнијех каталога побиљежио сам списе о Црној гори, како читаве тако и оне, у којима се находи, ма шта о њој писано. Мислим, да ће се овијем олакшати труд онијема, који би хтјели по књигама да познаду Црну гору.

уклони из Далмације све црногорске емигранте, нарочито Петровиће; а Црна гора да ће остати не само неутрална, него у случају талијанске диверзије у Боци, да ће још и с оружјем помоћи Аустрији одржати мир. По што је талијанска јака диверзија пропала у Далмацији под Висом, они из Барлете нијесу хтјели да чине диверзију у Боци. Али је Аустрија испунила своју обавезу према кнезу црногорском.

[1]) У то не улази богословски ни женски завод, на које Русија дава 13.500 рубаља годишње, као што је споменуто на своједму мјесту.

Може бити, да је који спис остао овдје неувршћен с тога, што нијесам могао за њ дознати; али их јамачно не ће бити много.

Драме и лирске пјесме, као: Дику црногорску, Горски вијенац, Шћепана малог, Слободијаду и т. д. нијесам уврстио у овај списак с тога, што не спадају у ову категорију, нити су за намијењени посао.

Списе сам подијелио само по годинама.

1614 год.

Mariano Belizo. Relazione e descritione del Sangiacato di Skutari. Venezia.

1754 год.

Историја Црне горе владике Василија Петровића Његуша. Москва.

1790 год.

Luccari Copioso ustretto degli annali di Ragusa.

1818 год.

Записки морскаго официра и пр.

1820 год.

Wialla de Someries voyage 2 vol. Paris.

Voyage historique et politique au Montenegro par Colonel S. C. Wialla.

1833 год.

Пјеванија црногорска и херцеговачка Симе Милутиновића. Будим.

1835 год.

Историја Црне горе С. Милутиновића. Биоград.

Грлица Д. Милаковића. Цетиње од 1835—1839 год.

1837 год.

Пјев. црн. и херц. С. М. Лајпциг.

Montenegro et Montenegrin по казивању дра Вука Ст. Караџића. Stutgard.

1838 год.

Reise Sr. Majestät des Königs Friedrich August von Sachsen durch Istrien, Dalmatien und Montenegro im Frühjahre.

1840 год.

Ami Boué... d' Europe. Tome premier. Paris.

1841 год.

Српска пчела. Сегедин.

1842 год.

Казивање стар. Требјешана. Биоград.

Ein Besuch auf Montenegro од Стиглица.

Časopis Českeno Museum.

1844 год.

Albanien, Rumelien und k. k. österreichisch-montenegrinische Militärgränze од дра Милера.

1845 год.

Московитанинъ. Москва.

Српско огледало — црногорске јуначке пјесме од владике Петра II. Биоград.

1847 год.

Путешествіе въ Черногорію од А. Попова. Петербург.

Гласник I. друштва с. с. Биоград.

1849 год.

A. A. Patan Highlands and Islands of the adriatic. vol. 2. Chaman London.

1850 год.

Историја Црне горе М. Медаковића. Земун.

Časopis česhéno Museum. XXIV. ročnik svezek čtverty.

1853 год.

Geschichte des Fürstenthum Montenegro von A. Andrić. Wien.

1855 год.

Bibliographia della Dalmazia e del Montensgro ect. G. Valentinelli. Zagrabia.

Законик кн. Данила I. Петровића Његуша. Нови Сад.

1856 год.

Provinces Danubiennes et Roumaines, Bosnie, Servie, Herzegovine, Bulgarie, Slavonie, Illirie, Croitie, Dalmatie, Montenegro, Albanie par M. Chopin. Paris.

Kohl G. J. Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro I. und II. Ausgabe. Dresden. Arnold'sche Buchhandlung.

Историја Црне горе Д. Милаковића. Задар.

1857 год.

Mémoires du maréchal Marmont Duc de Raguse de 1792 à 1841. imprimés sur le manuscrit originel de l' auteur. Paris. Tome I—IX.

Roumainie, Moldavie, Valachie et Transylvanie, la Serbie, le Montenegro ect. par J. M. Querard. Paris.

1858 год.

La souveraineté du Monténegro ect. од Вацлика. Лајпциг.

Revue contemporaine. 31. Decembre.

1859 гдо.

Библіотека для чтенія. Томъ стопятодесятъ четвертый. Санктпетербургъ.

W. F. Wingfield a Tour in Dalmatia, Albania und Montenegro, a historical sketch of the republic of Ragusa. London Bentley.

1860 год.

Живот и обичај Црногораца М. Медаковића. Нови Сад.

1862 год.

Le Montenegro, histoire, description, moeurs ect. par N. Delarue secretaire du prince Daniel I. (de 1856 à 1859). Paris.

Cenni sul Montenegro del dotore Timolcone Vedovi. Gremona.

1864 год.

W. Stangford the Easteru schores of the Adriatie in 1863. vilh à visit to Montenegro. London Bentley.

Јуначки споменик од М. Петровића. Написао и на свијет издао архимандрит Н. Дучић. Цетиње.

1865 год.

Les Serbes de Turquie. Etudes historiques, statistiques et politiques sur la principauté de Serbie, le Monténegro et les pays serbes adjacents — par Ubicini. Paris, Dentu.

Народње пјесме 4. и 5. књига Вука Ст. Караџића. Беч 1863 и 1865 г.

Орлић, црногорски годишњак.

1866 год.

F. Lenormant. Turcs et Monténegrins. Paris.

W. Denton a Ride through Monténegro (српски од Ф. Христића у Вили).

Орлић, црногорски годишњак.

1867 год.

Travels in the Slavonie, provinces of Turquey in Europe by G. Miss Mackenzie and A. P. Irby. London (срп. од Ч. Мијатовића 1868 г.)

Задунайскія Славянъ од Макушева. Петербургъ.

Српско-далматински магази. У Задру.

Орлић, црногорски годишњак.

1868 год.

Црна гора од М. Медаковића. Биоград.

1869 год.

Czarnagòra pod vzgledom geograficznym, statisticznym i historiczum. Skreslil K. P. Z. Lwow.

Researches in the Highlands of Turquey.... By the Rev. Henry Fanshave Fozer M. A. F. R. G. S. in two volumes — with mar and illustrations London. John Murray, Albem. Hr.

Cenni sul Montenegro de Timoleone Vedovi. Mantova tip. Erdi Segna.

Bologne A. Le Monténegro. Le pays et ses habitans. Paris.

Гласник срп. ученог друштва XXVII. књига. Биоград.

1870 год.

Шћепан мали. Симо Љубић. Биоград.

Noê Heinrich. Dalmatien und seine Inselwelt, nebst Wanderungen durch die schwarzen Berge. Wien, Pesth, Leipzig.

Celé jihoslovanske bojstje. Strategicke pomjery Dalmatska, Bosny, Herzegoviny a Černe Hory Küff. Ed. v Praze.

1871 год.

Бесѣда XI. Москва.

1872 год.

Черногорія и славянскія земли соч. Е. П. Ковалескаго. С. Петербургъ.

Revue de deux mondes. Tome quatre—vingt—dix—huitiéme 1-er Avril.

1874 год.

Die Türken in Europa von G. Rasch. Verlag J. Skrejšovsky. Prag.

Adnotationes ed Floram et Faunam Herzegovinae, Crnagora et Dalmatiae auctore Josepho Pantoscek Posonii.

Нијесам нашао које су године штампане ове књиге:

Campiodoglio Veneto-Verdizzotti Fatti Veneti. Laugier t. VII.

Küffer Eduard. Die Balkanhalbinsel und über Völker vor der Lösung der orientalischen Frage. Bautzen.

Sir Gadner Wilkinson. Dalmatia and Montenegro. London.

Count Crasinsky Montenegro and the Slavonians of Turquey. London.

Записки К. Долгорукаго.

Histoire et description de la Haute Albanie... Par H. Hecquard. Paris.

Штампарске погрешке.

Валинско	страна	22	мјесто	Малинско
до	»	»	»	од
ауcкрнјској	»	44	»	аустријској
нио	»	46	»	није
започевши	»	48	»	запечативши
најмрије	»	61	»	најприје
Јакановићи	»	68	»	Јокановића
jo	»	71	»	je
1854	»	75	»	1845
рарочито	»	77	»	нарочито
нанише	»	87	»	нанижe
источни	»	89	»	сточни
билога	»	»	»	бијелога
живом	»	91	»	живот
банак	»	122	»	данак

ЈОШ НЕШТО О ЖИВОТУ СВЕТОГА ЂУРЂА КРАТОВЦА.

ДОДАТАК К XXI КЊИЗИ ГЛАСНИКА, стр. 97—156.

Године 1866 наштампа г. Ђ. Даничић у Књижевнику (III, 302) извод из живота тога новога свеца јужнословенскога, те дода на концу „да би добро било штампати и цио живот овога свеца и службу његову.“ Г. Ст. Новаковић послуша савјет Даничићев, те годину дана за тијем обогати старију нашу књижевност подпунијем дјелом „попа Пеје“ о мученишству св. Ђурђа Кратовца. Обојица их црпоше из једнога те истога рукописа, обојица дакле и нађоше у њему исто. Они опазише, што није тешко било, да у ономе рукопису нема свршетка, али не могоше видјети, да тамо и у средини нема свега: одмах иза увода, како је штампан у Гласнику до редка 11 на стр. 132, испаде или како год изоста читав одломак, који није незнатан. Ја сам рад то као и конац живота овдје наштампати по ономе тексту, који је покојни Гиљфердинг издао у II-ој свесци „Лѣтописи занятій археографической коммисіи“ СП. 1862, с онаким промјенама, које се нама чине не само допуштене него потребите.

Послије ријечи „нѣ (у Гиљфердинга: нѣсть) симь виновьнь създатель нашь и творьць“ (на стр. 132, редак 11) слиједи и ваља уметнути ово:

нь ми сами себе осоуждаѥмь и оправдаѥмь. И чьто глаголю, показа Христось два поута чловѣкомь, ѥдинь прискрьбьнь, вьводешть вь животь вѣчныи и царство небесноѥ,

и мало юсть ходештеҍ по нюмоу, и дроугыи пространь, вьводештии вь погибѣль и вь тмоу, и сии глаголи истинни соуть. Смотри ми родь чловѣчь оть Адама до дньсь; иже бо вѣрою правою одѣѩше се вь (Гильф. ка) себѣ, иже дѣла благаѩ сьпрегоше, сии рѣчь смирениѥ, кротость, цѣломоудриѥ, пость, вьздрьжаниѥ, любовь, чистотоу, милостиню, трьпѣниѥ, оуничижениѥ и симь подобнаѩ, сии вьси ѩвише се наслѣдници вѣчныихь благь; а иже широкымь ходише, сии рѣчь невѣриѥмь и идолослоужениѥмь и ѥресию, ѳлоудомь и прѣлюбодѣиствомь, пиѩнствомь и обьѩдениѥмь и оубииствомь и клетвами, сии вьси вьнидоше вь пагоубоу и ѡгнь вѣчныи.

И что рѣхь ѩко мало ѥсть спасаюштихь се, сьмотри вь дьни потопа, како вьса землѩ испльнѥна Адамовыхь и Еуиныхь прѣвьноукь и ѥдинь Ноѥ и чеда ѥго обрете се праведьнь вь родѣ томь. И паки оть рода того до Авраама колици погыбоше, и оть Авраама до Моѵсеа и вь дьни того толикы прѣидоше тисоуште море ѩко по соухоу и хлѣбы небесныѥ ѩдоше и толика чюдеса божиѩ Моѵсеомь сьтвараѥмаѩ видѣше и пакы мали оть них спасоше се, а вьси ѕлѣ вь поустини погибоше. И по томь колици (рукоп. колики) цариѥ и силнии вьсоу вьселѥнноую сьдрьжеште не обретоше се спасениѥ, тьчию иже Моѵсеовѣ законѣ добрѣ подвизавше се, сии ѥдини спасоше се. Таже Христоу пришьдшоу и толика знамениѩ сьтворьшоу, како мали вѣроваше ѥмоу, и толика чюдеса (у Гильф. чюдо) видѣвше вь распетии и вьскрьсении и вьзнесении и вь пришьствии светаго Доуха на апостолѣхь и тѣхь проповѣдании и чюдесь дѣловании (рукоп. дѣлованнихь) по вьселѥннѥи и како вьселѥнна отстоупи оть идолскыѥ слоужбы и пристоупише кь богоу, нь по нѥже неправѣ приѥше еѵангелскоѥ оучениѥ и апостолскоѥ и отьчьскоѥ прѣданиѥ нь и вь ѥресию развратише се, сии вьси погыбоше нынѩ и погыбноуть. Ѥдинь же тьчию грьчьскыихь ѥзыкь

и иже семоу равномоудрьствоуюштихь спасоше се и спасають се и нынѣ иже добрѣ подвизаюште се. И что глаголю, оть тѣхь изидоше апостоли, патриѩрси, светителие и моученици и прѣподобнии, и знамениѩ велиѩ и чюдеса сьтворише, и не тьчию вь житии нь и по сьмрьти и по погребении тѣлеса ихь не растлише се, нь и муро и благооуханьные воние истѣкають и различнымь недоугомь сь вѣрою приходештиихь исцѣление подавають. Инѣмь же вьсхотѣше тѣлеса ихь огнемь сьжешти и безпаметныхь сьтворити и праведныхь прѣдании до конца потрѣбити, нь не вьзмогоше.

Нь на вьсакомь врѣмени оть Христа даже до дьньсь обретають се таковии прѣподобнии патриѩрси и моученици и сихь единѣхь обрештеши правовѣрныихь и спасаюштиихь се. Еже и нынѣ сьтвори богь вь дьни наше, и оть нелиже азь грѣшныи вь память приидохь, слышахь вь житии деспота Стефана таже прѣставльша се и погребена и наслѣдие оставльша соупроужницоу свою и двѣ чедѣ, и по осмыхь лѣть знаменьми и чюдесьми проѩвльша се, и гробь раскопавше обретоше того тако цѣла и неврѣдима ѩкоже и погребоше, еште же и благооуханьные воние оть тѣла его исходешти, и того изьмьше и вь рацѣ чьстно положише и даже и до дьньсь тако прѣбываеть. По сихь же сына его Іоана Сремскоую землю сьдрьжештаго и сего прѣставльша се и погребена, оставльша наслѣдие соупроуга и дьштерь единоу, и по триехь лѣть подобнѣ отьцоу своемоу ѩвльша се, и того такожде почьтена и даже до дьньсь прѣбываюшта. Брать же его Гюрагь не вьсхотѣ власть земльную имѣти, нь сь ангелы на небесѣхь жити, и сию власть оставивь мнихь бываеть и оть тоуда прѣходить вь Оугро-влахиискоу землю и отьца

и брата мошти прѣносить. И слышахь оть достовѣрныихь моужии, ꙗко вьси приходеште кь нѥмоу вѣрнии, благоотуханиѥ оть роукоу ѥго исхождаше. И пакы вьзвративша се вь Сремь и тоу прѣставльша се и по дьнехь малыихь гробь и мѣсто благооуханиѥмь испльнивша. И семоу никтоже да дивить се, ꙗко сьи родь ѥдинь спасаѥть се, по нѥже оть нѥже и крьштениѥ приѥше прѣдѣди ѥго, вьсѣхь тако обретаѥмь прославлꙗѥмыхь богомь; нь и вьси иже тако вѣроуюштии и тако прѣданиѥ хранештии, сии вьси праведни и свети соуть. На ѥдинѣхь начелникохь богь знамениѥ положи, и се истиньно ѥсть, азь скажоу ти.

Вь дьни Іоулиꙗна прѣстоупника вь Никодимии при ѥпископѣ Анѳимѣ собраное оно множьство вь црьковь рождьства Христова, како зажеже царь црьковь и вьси вь нѥи сь црьквию сьгорѣше, ѥпискоупоу же ниже власомь ниже одежде ѥго прикосноу се огнь; и могаше богь вьсѣхь неврѣдимыхь оть огнꙗ сьхранити, ꙗкоже и того ѥдиного, нь не хотѣ, нь вьсхотѣ тѣхь моученикы показати и небесныхь благь наслѣдникы, но нѥже бо многыми скрьбми подобаѥть намь вьнити вь царство небесное; проидохомь бо, рече, скрозѣ огнь и водоу и изведе ны вь покои.

Се подобно прьвомоу и друго скажоу вамь, о нѥмьже вьси вѣдеть. И кнезь Лазарь сь вои своими ѥгда побѣждень бысть оть Туракь на Косовоу, како ѥдиного того прослави богь и того тѣло даже и до нынѥ неврѣдимо прѣбываѥть, и семоу азь самовидьць быхь и главѣ ѥго отсѣченѣ и крьви истекши оусиренѣ (рукопис: оусирена): придрьжите се о нѥмь ꙗко мните се, ꙗко дьньсь оусѣкновена бысть и благооуханьныѥ вониѥ испоуштаѥть. И да вѣроуѥте ꙗко вьси тьгда сь нимь побиѥни свети соуть, ѥкоже и тьи, на начелницѣ показа богь чюдо. И вьзрите здѣ на истиноу: вѣдь и Моурат бегь (у Гиљф.

бог) царь тьгда оубиѥнь бысть и сь нимь безчисльно множьство Тураҍь, и по нѥже невѣрныхь соуштихь не показа богь знамениѥ ни на начелницѣ ни на тѣхь, нь вьси погыбоше.

И да оувѣсте пакы, ꙗко не тьчию начелници и цариѥ наши спасахоу се, нь и архиѥрѣи и ѥрѣи и прости људиѥ, азь самовидьць быхъ Нифона патриꙗрха и сь нимь ꙗдохь и пихь на трапезѣ ѥго и бесѣдовахь, и сьи прѣстави се и погребень бысть вь Аѳонсцѣи горѣ и по двою лѣтоу ꙗви се игоумeноу и гробь ѥго раскопавше обретоше мошти ѥго мира и благыѥ воніѥ испльнѥны, и того изьмше вь рацѣ положише чьстно, и семоу азь грѣшныи сподобихь се мошти ѥго видѣти и облобизати.

И се ино дивно чюдо скажоу любви вашеи. Презвитерь нѣкыи Стефань оть вьси Пенковци близь Софии, насилиꙗ (у Гиљф. на и сіа) ради тоурскаго оставивь отьчьство своѥ, сь своѥю соупружницею пришьдь обита вь домоу моѥмь и сь нимь довольно пооучихомь се о ползи. И оть соудоу шьдь прииде вь Оугро-влахиискоую землю и приѥть бысть великымь воѥводомь Радоуломь. Тамо же соупроужници ѥго кь богоу прѣшьдши, онь же иѥромонахь бываѥть Софрониѥ, и по прѣставлѥнии воѥводинѣ прѣиде пакы на Доунавь и близь Русе вьсь глаголѥмаꙗ монастырь помисаль вьселꙗѥть се, постомь и молитвами себе ограждаѥ, троудомь и трьпѣниѥмь и милостинꙗми себе оутврьждаѥ. И тоу мало врѣме пожить и не трьпѣ диꙗволь того подвигы зрѣти, нь вьороужаѥть се вь ѥдиномь оть того слоугь именемь и того сѣкырою оудараѥть вь главоу и соуштаго живота лишаѥть, и погребень бысть и по триѥхь лѣть

ꙗвлꙗєть се соуштиимь вь монастири, и тако гробь єго отврьзають и обрѣтають єго ꙗко оусноувша и благооуханьныꙗ вониꙗ оть тѣла єго изьшьдши вьсѣхь оудиви. И сего вь рацѣ положише. Вьсоу оноу страноу облагооухаєть чюдесы и исцѣлєнии, и иже семоу невѣроуєи да шьдь самь оузрить и оувѣрить се. — Сада слиједи оно што је у Гласнику наштампано на стр. 132 ред 12: Се и дроугоє скажоу и т. д. Даље подудара се све готово ријеч по ријеч, само што је на стр. 151 ред. 11 мјесто „и нама вь Родии и вь Дрѣнополии" у Гиљфердинга наштампано овако: „и намь вь Родіимѣ и вь Дренополи."

Свршетак живота: послије онога, гдје су пошљедње ријечи у Гласнику на стр. 156: єште же и тьмоу наслѣдьствоваше, наставља текст у Гиљфердинга овако:

Да каково осоуждениє приимоуть иже дѣла грѣховнаꙗ сьдѣлавше и не потроудивше здѣ о грѣсѣхь своихь. Аште ли кто и безгрѣшьнь мнить се быти, дѣла же благаꙗ не сьтворивь, и сии осоуждень боудеть. Рече бо Христось: аште не изьбоудеть правда ваша паче книжныхь и фарисѣй, не вьнидете вь царство небесное. И что бѣ правда фарисейская? Поштениє и милостинꙗ. И подобаєть намь оть вьсакого прьвѣє поштениє имѣти. И что єсть пость? Аште єдино ти повелєно єсть вь дьне ꙗсти и по деветомь часѣ, ꙗкоже пишеть, ты сего не дождавь, да вѣси ꙗко чрѣво твоє богь ти єсть; по нєже аште чловѣкь имать два господина, и єгоже послоушаєть и волю єго творить, томоу и рабь єсть, и да вѣсть таковыи, ꙗко ни єдино причестиє имать сь Христомь. Сеєи бо, рече, вь пльть, оть пльти пожнєть тлю, и сеєи вь доухь, оть доуха пожнєть животь вѣчныи. По нєже иже (у Гиљф. иште) мала не пострадахомь пльтию бога ради, како великаꙗ прѣтрьпимь? Рече бо Соломонь: оубо прѣдь лицемь чловѣчьскымь аште и моукоу приимоуть,

оупвание ихь безьсьмрьтиꙗ испльнь и мало показапи би(в)ше велика вьсприимоуть, ꙗко богь искуси ихь и обрѣте ихь достоины себе, ꙗко злато вь грьнилѣ искоуси ихъ. И что глаголю? Никтоже не искоушень не вьнидеть вь царство небесное. Пакы писано есть вь светыхь постѣхь да не ꙗси меса ниже рыбы ниже вина пиеши. Се сиꙗ вьса отречена быше четыри; да аште едино оть нихь вькоусиши, да вѣси ꙗко разориль еси пость. Ничтоже полза ти есть, ꙗко и прочаꙗ три не вькоушаеши. Пакы едино дѣло осоуждению достоино сьтвараемь. Аште кто вь поуть шьствоуеть любо игоумьнь любо инихь любо презвитерь любо миранинь, тьгда вьсакь пость разорить, егда что обрештеть (Гильф. обрештем) снѣдно аште оутро аште вь полудне аште кь вечероу, ничтоже разсуждае, нь ꙗсть и дваштп вь дьне и многашти, ꙗкоже и безсловеснаꙗ. Паче же подобааше, егда оть домоу своего изидеть кто, тьгда пость кь постоу приложити и молитвоу кь молитвѣ, единого ради, по неже кто вѣсть, вьзвратиши ли се пакы кь свои обитѣли или постигнеть те сьмрьть вь таковѣмь расслаблении и погоубиши вьса блага аште каꙗ оть юности сьтвориль еси. Рече бо: се вь чемь обрештоу те, вь томь и соуждоу ти. Аште ли оумьнь еси, егда прилоучиши се любо гдѣ свѣнѣ дома своего, тьгда паче приложи пость кь постоу и молитвоу кь молитвѣ и добродѣтель кь добродѣтели, и блажень еси, ꙗко себе спасеши и зрештихь тебе. Рече бо Христось: да просвѣтить се свѣть прѣдь чловѣкы, ꙗко да видѣть ваша добраꙗ дѣла и прославеть отьца вашего иже на небесѣхь. Пакы рече, горе томоу иже аште сьблазнить единого оть малыхь сихь. И мали кто соуть? Нь прости сии и не вѣдештеи писаниꙗ. Велици кто? Патриꙗрси, митрополити, епискоупи, игоумени, свештенници и книгочие, иже вьзеше ключе царствиꙗ небеснаго. И подобаеть симь сь великымь опасениемь ходити, не ꙗко немоудри нь ꙗко прѣмоудри, сьматраюште ꙗко не тьчию мы о

себѣ дамы отвѣть кь богоу, нь и о всѣхь послоуживших и намь; и каковомь подобають быти намь да сьхранимь пути господнѥ и да наставлꙗѥмь вьсакого на пути спасениꙗ (Гильф. спасеніе). Аште ли о сихь не радимь, вѣри отврьгохомь се и ѥсмы невѣрныхь горши.

Пакы зрю ѥдино дѣло вь вась сьтвараѥмо и сиѥ мню (о) се творештиихь ничтоже разьнствоують оть ѥретигь иже прѣданыѥ пости равнѣ не сьхранꙗють нь ѥдинѣхь постеть и по прѣданию сьхранꙗють, иныѥ же пакы разорають и небреженимь проходеть. Не вѣдеть ли ꙗко 7 пость прѣдано ѥсть христиꙗномь и аште ѥдинь дьнь кто не сьхранить по прѣданию ѥсть, да вѣсть таковыи (ꙗко) не сьврьшень ѥсть вь вѣрѣ. Рече бо Иꙗковь апостоль брать божии: ты вѣроуѥши ꙗко богь ѥдинь ѥсть и добрѣ вѣроуѥши. И бѣси вѣроують, исчезають и трепештоуть; нь покажи ми оть дѣль твоихь вѣроу твою. Се вѣра безь дѣль мрьтва ѥсть, ꙗкоже и дѣло безь вѣры. И что ѥсть дѣло вѣры? Подобають намь расмотрити добрѣ, да не малаго ради невьниманиꙗ толикы троуды погоубимь, ѥште же и вь мѣсто благыхь наслѣдимь моукоу, ꙗкоже и Адамь ѥдиного ради прѣслоушаниꙗ коликыхь благь лиши се и како осоуждениѥ на се вьсприѥть. И по нѥже мы творцоу твари вѣроуѥмь, подобають намь заповѣди ѥго сьблюдати, рече бо ть самь? любеи ме заповѣди моѥ саблюдаѥть и азь вьзлюблю и. Ꙗкоже ѥсть вѣра добра, сице подобаѥть ѥи и дѣла добра, и добраꙗ дѣла многа подобаѥть намь творити, да боудемь любими богоу. И прьвоѥ начело добродѣтелѥмь пость ѥсть, иже (Гильф. еже) Адамь не сьхранивь оть раискыѥ пиште изгнань бысть; и иже сего не сьхранивь кь томоу вь раи не вьходить, и иже сего сьхраньши и сьхранꙗють, раѥви наслѣдници бывають. И что рѣхь: покажи ми оть дѣль твоихь вѣроу твою вѣроуѥши ли, ꙗко богь вьзискати хотѣ заблоуждьшаго чловѣка и пославь слово своѥ и сьниде ѥгоже

никогдаже отлоучи се и вьсели се вь прѣчистоѥ чрѣво дѣвиѥ и оть нѥѥ пльть приѥмь и покрывь своѥ божьство пльтию чловѣчьскою ꙗко да чловѣчьство очистить оть древнꙗго грѣха. И аште сьхранишн пость рождьства Христова, вьсе по прѣданию ѥго сь страхомь и любовию, тогда сьврьшено вѣроваль ѥси. Пакы вѣроуѥши ли, ꙗко Христось праведникь неправедно осоуди се, да нась осужденыхь свободить, и на крьстѣ пригвозди се, да нась пригвожденыхь кь грѣхоу отрѣшить, и копиѥмь прободе се, источи намь оть ребра своѥго вѣрою вькоушаюштимь животь вѣчныи, и оумреть на крстѣ да соуштеѥ оть Адама свободить, и погребень бысть вь гробѣ, да вьсѣмь вѣроуюштимь ѥмоу животь дароуѥть, и вьскрьсе трети дьнь(и) вьсѣмь вѣрнымь оть Адама и до кончины вѣка вьскрьсениѥ дарова. И аште сьврьшиши пость непотькновено, се сьврьшенно вѣроваль ѥси. Пакы вѣроуѥши ли, ꙗко апостоли приѥше власть оть Христа и вьселѥноую приведоше кь богоу, и вь кончинѣ вѣка и ты хоштеши сѣсти сь Христомь на двою на десете прѣстолоу и соудити вьсѣмь наоученымь оть нихь. И аште тѣхь пость сьхраниши, истиньно вѣроваль ѥси. Паки вѣроуѥши ли, ꙗко богородица Мариꙗ истиньнаго бога родила ѥсть и можеть оумолити бога сына своѥго за вьсь родь христиꙗнскыи, аште тьчию оумилосрьдить се о нась ничтоже бо ѥи невьзможно. И аште сьхраниши пость ѥѥ, се сьврьшено вѣроваль ѥси. Пакы вѣроуѥши ли, ꙗко оть Июды Христось вь срѣдоу прѣдань бысть, такожде вь петькь распеть бысть: и аште сиꙗ два дни постомь по прѣданию почьтеши, тогда вѣроваль ѥси. И паки аште вѣроуѥши, ꙗко крьстомь Христось спасениѥ мироу сьдѣла, и ть ѥсть ороужиѥ на диꙗвола и симь знаменоуюште се вѣрныи, бѣси исчезають, и аште дьнь вьздвижениꙗ чьстнаго крьста вь постѣ и чистотѣ пробоудеши, то вѣра сьврьшена ти ѥсть.

Хотѣхь простръ̀ти слово се кь послоушливымь, нь мала приꙗтна соуть творештимь ꙗ, паче же великыхь слышештихь и проповѣдаюштихь, дѣлы же не творешти(хь). Сиꙗ ти оть нась, о Георгиꙗ, аште и не по достоꙗнию ключимаꙗ прѣдахомь, нь обаче вь тебе надѣꙗвше се о тебѣ сьставихь слово, аште ли и оть достоинаго далече, многа бо твоꙗ, невѣжда бо сии азь оумныꙗ тьнкости, не оу достигь, нь ова се любьзнѣ еже по силѣ приими. Ты же ꙗлико кь владыцѣ дрьзновениꙗ имѣꙗши, о светителю и божьства воине, иже праведно грѣхь ради нашихь подвижоуштии се на ны (Гиљф. нань) гнѣвь божии отвраштаи молитвами си, видимыхь и не видимыхь врагь отгоне, вьсебогате. Вь страшныи же дьнь соуда, ꙗгда и паче сльнца просиꙗꙗши, оумолиши вьсѣхь соудию Христа, вьсѣхь тебе почитаюштихь вь ликь себѣ сьвькоупиши и вь славѣ тебѣ богомь данои сьчетаꙗши, ꙗже коупно сь тобою славити безначельнаго отьца сь ꙗдинороднымь ꙗго сыномь и прѣсветымь благымь и животворештимь ꙗго доухомь, и ныня и присно и вь вѣкы вѣкомь, аминь.

Ја се нећу овдје упуштати у питање, колику има историјску вриједност онај први овдје наштампани одломак; објашњује ли он колико год. факте до сада познате из љетописа, на пр. у Гласнику књ. V. стр. 111—112, књ. XXI. стр. 271—274. Само ћу рећи ријеч о томе, како ја мислим да овај одломак свједочи, да писац живота св. Ђурђа Кратовца не бијаше човјек незнатан. Он се сам хвали, да је пуно пријатељевао с потоњим патријархом цариградским Нифоном. То бијаше ваљда за њихова боравељења на Св. Гори (Филипципарски приповиједа, да је Нифон неко вријеме своје младости провео на Св. Гори), ако се не протеже можда на оно вријеме, када

је Нифон на молбу војеводе Радула пуштен из тамнице дренопољске путовао у Влашку, да ондје уреди одношаје влашке цркве (ср. Палаузова Валахія и Молдавія, стр. 30). Да је писац живота редовито живио у Софији, види се по његовијем ријечима, гдје приповиједа о своме познанику, који се бјеше склонио у његову кућу од насиља турског, а касније пребјеже у Влашку к Радулу.

Покојни Гиљфердинг мишљаше, да је писац био „безъ сомнѣнія родомъ Болгаринъ.“ Лако може бити, да је тако, ако ја и не видим у животопису онијех „много признаковъ новаго болгарскаго нарѣчія“, о којима он говори.

Рукопис, по којему је живот св. Ђурђа Кратовца штампан у поменутој руској књизи (доста немарно), није старији од 18. вијека, писа га нетко у Сарајеву г. 1714. Али би добро било, да се нађе гдје који старији текст, да би се објасниле ове ријечи: и близь Русе вьсь глаголѥмаа монастырь помисаль, којих ја не разумијем са свијем. Знаде се да близу Русчука (Русе) има манастир Черна Вода. Ну што ће рећи ријеч помисаль?

Вриједно је јоште напоменути, да су два калуђера Митрофан и Прохор, дошавши у XVII вијеку у Новгород са свете Горе, приповиједали архијепископу Макарију о мученишству св. Ђурђа Кратовца, а он заповједи некому јеромонаху Илији, да по њихову казивању унесе спомен јужнословенскога мученика у велике минеје. Тај руски животопис знатно је краћи од нашега.

Одеса 18 фебруарија 1873.

В. Јагић.

ТИПИК СВ. САВЕ ЗА МАНАСТИР СТУДЕНИЦУ.

Издаје Јос. Конст. Јиречек.

Типик, у ком је св. Сава поставио правила манастиру Студеници, премда спада међу најдрагоценије споменике књижевности старосрпске, није до сада још нигдје на свијет издан; само две кратке главе, 24-у и 25-у, приопћио је П. Ј. Шафарик у Serb. Lesekörner стр. 119 и 120. Уважавајући његову важност за историју језика, литературе и образованости, наумисмо га овде обзнанити.

Рукопис типика студеничког писан је г. 1619 и налази се сада у библиотецическог народног музеја у Прагу, камо је дошао с оставштином П. Ј. Шафарика. Писан је на хартији у 8-ни; листова има XVI и 172, на сваком 19, кадкад и више врста. Ни један лист није се изгубио; рукопис је цио. Описао га је Шафарик сам у Wien. Jahrbücher der Lit. 1831 Bd. 53 Anzeigeblatt стр. 26. N. 71, и у својој Geschichte der Südslawischen Literatur III. стр. 203 бр. 108. Но будући да није напоменуо различне ситнице, које могу послужити за историју буди манастира Студенице буди самог рукописа, не ће бити с горега, ако га овде опишемо на ново.

На л. Іа чита се биљешка: 1735 мѣсеца авгоуста .и. оу монастироу лаврїи срьбьскои, идѣже погрѣбень бысть светы Сνмонь, и оу храмоу семь архимандрить .в. богопоуатѣнии господнинь, многа емоу лѣта. и приидохь и азь .вхг. Под тијем насликан је пером манастир Студеница и њеки висећи печат с двоглавим орлом.

На л. II и IIIа налази се ситним словима писана молитва к прѣсветѣи богородици, ѕѣлѡ оумиленна, творенїе Димитрїа Кантакоуѕина по стихѡмь, со исповѣданїемь. Поч.: Всѣхъ царѧ и бога мати благаа, всѣхъ содѣтела рождьши единаа и т. д. Иста је молитва, коју је споменуо Ђ. Даничић у Старинама св. I. стр. 50, само што у нашем рукопису конца нема.

Лист IV. је празан. На л. Vа—VIIIб находи се чланак ѡ иноцѣхь ѿь собора второ прьваго (тако!) правило второе.

На л. IXа—XIб записан је познати манифест Петра Великог ка хришћанским народима у Турској (1705, 9 јула).

Листови XI—XVI опет су празни. Све оно, што до сад напоменусмо, писано је касније и другом руком него остали рукопис.

На л. 1а—71б типик је студенички сам под натписом: слово .д. образникь светаго Савы срьбьскаго. На л. 71а чита се биљешка, писана црвеним мастилом, ситним лијепим словима:

Сїи типикь сирѣчь ѡбразникь светаго Савы срьбьскаго прѣписа се вь лѣто ҂.ѕркѕ. (7127=1619) вь пештере светаго Савы постница. бѣ бѡ прѣжде нась сьписань роукою светаго Савы, вь лѣто рече ҂.ѕѱи. (6708=1200) прѣстави се господинь Сїмеѡнь, и да никтоже забавлѣеть и прѣкраштае, мнѡгы бѡ соуть рѣчи прости вь семь номоканьне, нь ѕѣлѡ польѕны, того бѡ ради повелѣ светыи проучитати на зачело когождо мѣсеца, ѡвѣ ѡко да оутврьждають се слоужителе, и мы вьси незабываимь любовь светаго вѣдѣ, ѡко онь имать намь соудити, ѡко и апостолы .вı. колѣномь їсраилевомь, а инымь езикѡмь не соудеть. и семоу свѣдокь светы Никѡнь. ибѡ и сьи светыи намь апостоль есть. господи, того молитвами покры

нась, нбѡ и ть молить се ꙁа нась. прї игоуменоу куроу Θеѡфилоу ѡть ꙗвленыхь.

Овде је прилепљен листак руком Шафариковом: Secessus (domus eremitae cum sacello), cujus hic mentio, nunc vulgo Пећина испосница dictus, a ruderibus monasterii Studenica hora una in occasum sub rupe montana ad confluentes amnium Savina et Savaonica situs est. Hic, referente Domino Vuk Stefanović Karadžić, qui haec ex ore cujusdam archimandritae audivit, turbulentis temporibus Georgii Petrović, alias Černy, eremita localis codices manuscriptos e monasterio Studenica ob motus Turcicos ad se allatos stolido et temerario consilio in ignem misit! Verisimile est eo tempore ipsum quoque typicon S. Sabbae flammis periisse.

На л. 71б—73б написан је чланак: **Уюдо бывшее въ храмѣ прѣсветыє богородицє вь ѡбитѣли, глаголемѣи велика ꙁастоупница вь великы и новы вторникь. благослови отьуе!** Поч.: **Въ странахъ вьстоуныхь монастырь бѣше прѣсветыє богородицє, нарицаемыи великаа ꙁастоупница** и т. д.

На л. 74а налази се кратак чланчић **О еже непраꙁдьновати петькь.**

На л. 74б—78б млађом не лијепом руком уписана је крупним словима повеља Стефана Немање, која је штампана у другом издању Шафарикових Památky drevního písemnictví Jihoslovanuv (У Прагу 1873), Okázky стр. 93. Изнад прве врсте било је написано црвеним мастилом, али једва се види: **слово .а. ѡ сѫле слѫжещи семѹ монастирѹ.....**

На л. 79а—117а слиједи житије св. Симеона од св. Саве издано од Шафарика у „Památkách."

На л. 117а записано је: **Въ лѣто 1750 ноем. .л. престави се архимандрить Василїє сь великїє Лаври цар(скє) нар(еуенє) Стоуденица, вь монастирѣ ко Иловацѣ.**

погребенъ бысть оу десной страни близь гроба духовника.... фронила Добричевица. Попъ Андреи парохъ Темишварски.

На л. 117б је опширан запис о одношајих Студенице наспрам Русији: **На ҂ахч.-го.** (1690) **года при царю Алеѯїю Міхаїловичу всеа Рѡссїи, архїмандрить Неофить с. студеническїи первыи быль и получилъ свободную граммоту ѡтъ реченнаго великаго монарха московскаго и все в(елико) россїнскаго. И въ лѣто ҂аѱ.-го года** (1700) **при царю и їмператору .а.-му Петру Великому, Пахомїи архїмандритъ студеническыи вь мѣсто Васїлїа архїмандрита, Матѳеева брата, былъ въ Россїи и доволну милостыню получилъ. И потвердили ему милостивѣише тую граммоту Іѡаннъ и Г. Петръ Алеѯїевичи и сестра ихъ царевна Софїа Алеѯїевна самодержци и велики монархїи всерѡссїистїи. И въ лѣто ҂.аѱ. по с(ветомъ) и блаженном оуспенї М. Екатерїни, .в.-м Петрѣ їмператорѣ и Аннѣ Іѡанновнѣ самодержцѣхъ и императорѣхъ всерѡссїискихъ, въ лѣто .҂аѱни.-м годѣ** (1758) **по благословенїю и писанїю вручителному г. господина Гаврїила .в.-го патрїарха Славеносербскаго и Певскаго, при державѣ благочестивѣишїа и самодержавнѣишїа великїа г(оспожди) їмператрїцы Єлїсавети .а.-и Петровнои, архїмандритъ Кѡнстантїнъ съ братемъ Рувимомъ и Паисеемъ, и в мѣсто Рувима обои реченнїи в. в. великои Р(ѡссїи) и Сѣверу и в царствующїем г(радѣ) М(осквѣ) были .а. годъ, и въ томъ годѣ церковъ с(ватаа) покри са и прѡу. и проу. обнови са .н.а.к.с.с. .҂аѱѯв.-м году** (1762).

Л. 118 је празан.

На л. 119а—126а слиједи историја **О създанїи Цариграда вь Византїи** и на листу 127а—171а опширно **сказанїе о вьѕетїи Цариграда ѡть безбожнїихь Тоурькы салтаномь тоурскымь царемь.** Ова два чланка преписана су из руског, тако, да осим појединих ријечи, као н. пр. **колоколь, плоцадь,** језик је сасма српски. Оригинал

штампан би два пута у прошлом вијеку, у Царственном Лѣтописцу г. 1772 (стр. 306—358) и у Лѣтопису по Никонову списку (1789, V. стр. 222—277), али не точно. Г. 1854 издао је ову „Повѣсть о Цариградѣ“ И. И. Срезневски, имајући при руци осим споменутих двију издања још пет рукописа, с историчким коментаром у „Ученыя записки втораго отдѣленія имп. академіи наукъ. книга I.“ стр. 99—137.

На л. 172а опет је запис: **Светомꙋ Ѡрсенїю срьбьскомоѵ, 'милосты благооѵтробїа скровнще васемь ѡтьврьꙁ. ... еси, архїереѡмь благодахновено оѵдобренїе, ѡѵе нашь, светителю Ѡрсенїе, ницимь биль еси ꙁастꙋпникь. темь ти се моли, и моли Христа бога, проститы доѵше наше, да не когда оѵснемь ва самрьть.**

На задњој корици стоји: **Цароставникь монастира Стꙋденица, лето господнѣ .҂аѱк. мѣсеца июл(їа) .д. ꙋ Стꙋденици** (4. јул. 1720).

Што се тиче начина, којим смо поступали штампајући овај споменик, морамо најприје напоменути, да се типик студенички није сачувао у оригиналу, него у пријепису XVII вијека, у ком је стари правопис истина не мало промијењен; за то нисмо сматрали за нужно, издати рукопис онако, како је писан. Писац, не разумијући старога језика, кадкада оставио је трагове старога правописа; овијех мјеста смо се држали, приправљајући типик за штампу. Развезавши титле, раздијеливши ријечи и ставивши интерпункцију, замијенили смо по обичају свију издаваоца старих споменика српских — слова **ꙋ**, **щ**, **ъ** словима **оѵ**, **шт**, **ь**. Гдје мјесто **ь** у рукопису је ’, постависмо **ь**. У пораби слова **о** и **ѡ** највећа је у рукопису недосљедност, баш и на истој страни, те се пише н. пр. ријеч **отьць** 15 пута са **о** и на другим мјестима са **ѡ**; за то стависмо свуда **о**, којим замијенисмо и двојако **оо** и **о** са зрнцем у сриједи (у ријечи **око**). Гдје ријеч

почиње с јотом, у рукопису обично није прејотирана, али на врло многим мјестима налазимо старији облик; те читамо на л. 5а ѥє 19б (и свуда) ѥꙁа, 31б ѥго, 31б ѥьтєнию, 44б, 63а, 64б ѥсть, 53 ѥда, 58а ѥрє, 69б ѥжє итд. итд.; тако пише се у рукопису обично подобаєть сє, большєє, али 40а и 52а подобаѥть, 67б большєѥ. Ставили смо за то свуда ѥ. У типику и у другим чланцима, што се налазе у овом рукопису, кадкад има и ѫ, особито у ријечи игоумєнъ (игѫмєнъ). Слова ѧ у типику нигдје нема, али у чланчићу на стр. 74а читамо дьнь пѧтоуны.

Гдје смо које слово или цијелу ријеч промијенили, ставили смо је у заграду; гдје је која већа промјена, забиљежисмо на дну.

Ако сравнимо овај типик студенички с типиком св. Саве за Хиландар, који је с не великом жали боже точношћу издан у Гласнику XXIV., налазимо, да се оба типика неријеткo од ријечи до ријечи слажу, имајући и онај исти број глава; на то је пажњу обратио Ђ. Даничић у VI. св. Рада југ. академије. Подпуно једнаке су у обадва споменика главе 4—9, 14—26, 29—34, 36—41 и 43. Првих трију глава у типику студеничком нема; да главе 42. нема, наравно је, јер се у њој говори о ћелији каријској на Св. Гори, спадајућој под Хиландар; главу 28 писац је јамачно нехотице изоставио. У гл. 35 текст је хиландарски краћи; мање разлике находе се у гл. 10—12. Сасвим различна је глава 13. о постављању игумна, доста важна за старосрпску историју.

У Прагу мјесеца јулија 1873.

ОБРАЗНИКЬ СВЕТАГО САВЫ СРЬБЬСКАГО.

Слово .д. о пѣнии .а. часа, и о молитвахь, и по кончании оутрьние слоужбе, и .а. годние походити братию оу келие и подобнаꙗ сьврьшати.[1])

Подобаеть оубо оутрьне словословие коупно пѣвати вамь .а. годиноу, ꙗко обычаи, приговарати же и по конци еие молитвоу сию коупно: „еже на вьсако врѣ(ме)“ и прочаꙗ. По молитвѣ же бывають мало поклонениꙗ кь земли могоуштимь, а немогоуштимь мало нѣшто быти оутврьждениꙗ. Вь сихь же годинахь оубо колѣнопоклонениꙗ лько. По томь же (1а) еликo оубо решти: „боже оцѣсти ме грѣшника и помилоуи ме“, глаголати кь себѣ простръти имоуште роуцѣ, покланꙗюштимь колѣна и главоу до земле, и глаголати: „сьгрѣшихь ти господи, прости ме“, глаголюшти таже прочаꙗ .вı. побрьзо ꙗко едьноушти решти на коеждо колѣнопоклонении и вьстании, прѣжде реченаꙗ и мольбьнаꙗ приносе словеса, тькмиою же и подобнымь чиномь, а не единомоу прѣжде варити а дроугомоу остати, нь наставника вьсѣмь имѣти еклисиꙗрьха, или дьневнаго имѣти иереꙗ, близь свештенныхь стоюштю двереи (1б) и чинь оуказаюштомоу. Сиꙗ сико дрьжимь, егда непоемь „богь господь“ на оутрии. Аште ли „богь господь“, то си вь црькви творити: .г. инзоу поклонениꙗ творити и кь себѣ глаголати ꙗко прѣжде реченые мольбы. По тѣхь же метанииахь молитвоу сию, ꙗко достоить, вьзгласити вьсѣмь вь вьздвижение роукоу: „боже вѣчныи, вьсе твари сьдѣтелю“, приложити же и по молитвѣ отьчьскыхь мало словесь, оглашение игоуменомь

---

[1]) На страни глава .д.

проүчитаѥмо. ꙗкоже и оть прѣдьнихь наставникь приѥмы. Коую же, аште снаꙁарь не вьꙁбранить коли, не подобаѥть (2а) оставити никогдаже. кь симь же и вьꙁаконѥноѥ вамь трьсветоѥ бывати, ѥмоуже по утении прилагати и сию молитвоу: „посилаѥи свѣть свои походить", и сиѥ же приүчитаѥмо оглашениѥ. Аште ли не уте оглашениꙗ, да остави трьсвето, а сию молитвоу примѣси кь .а. молитвѣ и рци. вьсе же молитвѣ глаголати роуцѣ вьꙁдѣвьшимь, ꙗкоже глаголѥть: „вьꙁдвигнѣте роуцѣ ваши вь светаꙗ, благословите господа", и ѥже глаголють: „вьꙁдѣниѥ роукоу моѥю жрьтва вечерниꙗ", и ѥже на вьсакомь мѣстѣ вьꙁдвиꙁати прѣподобнѣи роуцѣ (2б) раꙁвѣ гнѣва и помышлении. Скончавши же се реченои молитвѣ, иѥреоу обычанноую молитвоу рекшю, вь тои часъ падати на лици вьсѣмь и послоушати игоумена, а ономоу сико молитвоу просити оть вась: „молите се ꙁа ме, о господѣ братиѥ, да иꙁбавлю се оть страсти и оть сьблаꙁнь неприꙗꙁнинаго." А кимь отьвѣтоуюштимь: „богь да те спасеть, чьстныи отьче." И пакь вамь ономоу сь оумилѥнииѥмь вѣштаюштимь: „моли се и ты ꙁа ны, отьче чьстныи, да иꙁбавим(ь) се оть страсти и оть сьблаꙁнь неприꙗꙁниньнаго." Пакы игоумѥноу молештоу се (3а) и глаголюштю: „богь молитвами светыхь отьць нашихь да спасеть вась." И тако вьꙁставше вь келиѥ ваше поидете, вьсакомоу оставивьшоу схождениꙗ и соуѥтнаго отьвѣта и праꙁднословиꙗ же и смѣха нечьстиваго,[1]) оть нихьже сьграждают(ь) се и вь скврьнословиѥ выпасти и вь оукорениѥ и вь осоуждениѥ; ꙁаниѥ сего ради оумь раꙁслаблѥнь ѥсть, и ꙁабвениѥ приѥмлеши соуштимь благымь. И оуныивь чеготоу обрештеши кь своимь келиꙗмь, оуныивнымь сномь абиѥ погроуꙁиши се, и мнить ти се весь дьнь праꙁдныѥ и (3б) неприуестныѥ, кь негодѣ полꙁе на се посадеть те, ꙗкоже

---

[1]) Без титле.

реҷе велнкын Васнлие: „иеже иесть отьпастн оть подобнаго нхь сьстава, оудобь иесть доушн кь смѣхоу н стакаюштн н растакаюштнн н доброиь пеҷаловатн н вь скврьнословние вьпастн, оудобліе иесть.“ Иеже да не боудеть моннмь отьцемь н братнн, нь да пондеть кь своиен келнн кынжде, дрьзновеньно же, коупно н моудрьно н бьдрьно, н кь богоу любовнаꙗ дѣюште по вьсегда, аште лн кто по грѣхоу обрѣтаиет(ь) се вь томь тако плѣненнн, волꙗ (4а) юнн соуть, волꙗ старн, волꙗ н заматорѣлн вь образѣ, нлн соуть новацн, любьве законоу да пооуҷеть се оть иеклнснꙗрха. Нлн аште се не нсправеть, да се завежють. Не оубо новаке лѣнивьно нмоуште завезоватн доходнть, нь н многа бо прѣбывшннхь годншта вь образѣ, лѣнивьно же н дрѣманьно прѣбываюштеие, ꙗкоже о снхь реҷе лѣственҷны. Гредоуштннмь вь келние ваше подобно сьврьшатн вьсоу слоужбоу. По обыҷанныхь же молнтвахь н колѣнопоклониеннне по выше реҷенѣмь законѣ, .ѕ. рекохь псалмь, (4б) н третню годнноу н .г., н дараиемоу (тако) бнлоу по обыҷаю н оубо колѣнопоклоненниꙗ вь црькви тькмо хранитн, иегда „богь господь“ поиет(ь) се, ꙗко н сь выше пнсахомь. а вь келнꙗхь вашнхь вынoу колѣнопоклоненние молеште се боуди вамь. Храннм(ь) же се н понѣ[1]) вь келнꙗхь, нга[2]) агрнпннниꙗ иесть, за ниеже троудь иеие радн иесть. кь семоу же н .вı. дьнн оть Хрнстова рождьства н празднон недѣлн н вь отьпоустные дьнн годншта тако нмѣнте.

Слово .е. о светон лнтоурьгнн, н безь нгоумена да се не прнҷештаиеть (5а) ннктоже, нн пакы прѣбыватн иемоу безь прнҷештениꙗ, нь сь нгоуменовою сьвѣстнꙗ. глава .е.

Рештн подобаиеть о божьствьнон лнтоурьгнн, ꙗже подобаиеть по дльгоу по вьсегда сьврьшатн се вь црьквн.

1) У рукоп.: понѣ нѣ вь кел.
2) егда на страни.

нь. вь тои сьблюдно вамь вь себѣ, братиѥ, и тврьдо, ꙗкоже свєта вь нєи сьврьшаѥма и страшна соуть, ꙗко сиꙗ оть инѣхь страшнѣꙗ и прѣвеликѣꙗ правовѣрныѥ дрьжит(ь) се и сьврьшаѥть се таина божьствьна и прѣчьстьнаꙗ, рекохомь, литоургиꙗ прѣчьстнаго [1]) тѣла же и крьви господа бога, спаса нашего Ісоус Христа. Вь (5б) сеи бо ꙗко сьблюдати себе испытно и ꙗко паче вьсакого помышлениꙗ [2]) трьновнаго, нечистаго и недостоинаго вь страшнои онои слоужбѣ оть вась [3]) отьганꙗти и вьсакымь образомь себе оуништати, по томь божьствьнымь светынꙗмь причештати се, оть игоумена проштениѥ вьзьмшимь. Нѣсть бо подобно вамь комоуждє безь боꙗзни и безь соуда, ни по вьсегда причештати се. Хотѣли бисмо се многишти божьствьнымь причештати се светынꙗмь. Многишти бо ѥсть причештати се и животоу. ꙗкоже рече и самь Христось: „ꙗдеи (6а) мою пльть и пиѥи мою крьвь вь мнѣ прѣбиваѥть и азь вь немь.“ И пакы: „аште не ꙗсте пльти моѥ; ни пиѥте крьви моѥ, не имате живота вь себѣ.“ И божьствьныи апостоль вешта: „прилѣплꙗѥи се господеви ѥдина пльть ѥсть, ꙗкоже и оудалꙗюштеи се тебе погыбноуть.“ Давидь рече кроткыи: „да хотели бисмо оубо, ꙗко и речено сиѥ, нь чловѣче ради немошти, и за дѣла стоуженнꙗ непоколѣбаѥмы. Недостоино бо ꙗдеи пльть и пиѥ(и) крьвь господьнꙗ, повинньнь ѥсть тѣлоу и крьви.“ Рече божьствьныи и доухоглаголивыи прьвыи вь апостолѣхь Павьль: „страшьнь (6б) ѥсть, братиѥ моꙗ, глась, и трѣпетати причештениꙗ не тькмо мене грѣшнаго, нь и много оуздаюштихь се оуказоуѥть.“ Тѣмь бо .г.-шти вь недѣли причештати се, ѥлико себе свѣдеть, оуистивше се оть скврьныхь помышлении, оть сихь сложениꙗ, гнѣва же и рьпта, печали

[1]) Без титле.
[2]) У рукоп.: помышленїа.
[3]) У рукоп.: ѿ вьсь.

и обады, льже и спѣха беꙁь оуставы, и ѥште же и ꙁломысльства, паче и ꙗрости, скврьнословиꙗ и снмь подобныхь. Да и иже вь реченыѥ выпадоше страсти, да исповѣданиѥм(ь) же и покаꙗниѥмь оть сихь поспѣшет(ь) се отьстоупити. Ѥдноушти или двашти вь недѣли да причестит(ь) се (7а). Аште ли да ни ѥдноушти, по игоуменовоу оуказано хотѣнию, томоу бо ѥсть печално о сихь. Непричестнымь же прѣбывати беꙁь оного свѣдѣниꙗ непохвално. Сико бо творен, ꙗко испльнꙗѥи волю свою осоудить се. А иже хотеть причештати се, подобно ѥсть въꙁакониѥноу на причештениѥ пѣти слоужбоу обьштиньноу, и обьштинио колѣнопоклонениѥ дроугь дроугоу творештє, дающе проштениѥ, по томь же кь животворештимь сь похвалою причештати се свештенен. Боуди вы оубо и си образь имѣти.

О сказании .ѳ. године и о вечерни (7б) и о панахидѣ и о полоунощници и о оутрьници. глава .ѕ.

Вь деветоу же годиноу, ꙗко и прѣдне годиие, подобаѥть пѣти, клепалноѥ оудрениѥ на сиѥ вась ꙁовоуште, ꙗко обычан. А на вечерню же пѣтиѥ сиаꙁарево оуказаниѥ, како подобаѥть бывати, ꙗвлѥно прѣдьставлꙗѥмь. И панахидоу по редоу коупьно, ꙗкоже и павечерницоу по вечерни, вь нихьже и колѣнопоклонениѥ бываѥть по ꙁаконоу, ѥгда нѣсть праꙁдьника. Праꙁдьникоу же глаголемь „богь господь" иаоутрьноу имоуште. Ѥгда павечерница поѥт(ь) се, иерѣю рекшю обычноую молитвоу (8а), падати вамь на колѣноу, ꙗко и на конци прьве годиие, и кь игоуменоу оухо приклаиꙗти добро глаголюштоу: „простите ме, о господѣ братиѥ! сьгрѣшихь дѣломь и словомь и помышлениѥмь." И вамь давати ѥмоу проштениѥ, глаголюштє: „богь прости те, отьче." Нь и вамь просити сиѥ него, приложивьше: „прости и намь ты чьстныи отьче!" Сьгрѣшихомь бо и дѣломь и словомь

и помышлениюмь." По томь же оумнлено онь кь вамь глаголють: „богь молитвами светихь отьць простить вамь вьсѣмь." По том(ь) же вьставше и подобно юмоу покло-нению вьдавше, вь келию ваше (8б) пошьдше, ношт-ноую вашоу слоужбоу по ӡаконоу сьвршивше, и тако вьсѣмь вь похвалѣ бывшимь и вь весели доуховнѣмь, и кь снoу обратити се, дондеже подьклисиꙗрьхь, чась(о)в-никь слышавь бнюшть и подобною врѣме онамо оувѣдѣвь, кь игоуменоу пришьдь, и подобноу оть нега молитвоу приюмь, таже тихомь гласомь „благословите свети" крот-комь гласомь вьӡыкаю, вьдарив(ь) же тогда вь клепалце и свѣште вьсѣмь подавь, подвиӡають вы на полоунošт-ною слоужению, юже и ть самь поють творе и подобною црькви свѣштьною вьжиӡанию. По томь же (9а) великою клепало клеплеть, по том(ь) же и мѣдѣною, и вьӡоветь вьсѣхь вась на оутрьнюю (тако) словословию, юмоуже почининию тако подобають творити. По ӡвоньном(ь) же оударени благословлꙗють се богь оть дьневнаго имоушта иерea тогда, и по обраӡоу чьстнаго крьста прѣдь свѣтою трапеӡою сь божиюю похвалою с(ь) кадильницовь, вы же „аминь", чающте трьсветою пѣти. Абию по .ѳı. и .к.-номь псалмѣ и по обычанныхь тропарихь и по „господи помилоуи," сьблюдающте по тькмоу ꙗко подобно сихь пѣти, и самомоу иерѣю обити вьсь (9б) божьствьныи храмь и вьсѣхь покадити. И тогда прѣдь светыми ставь двьрьми, обраӡомь чьстнаго крьста кадилницею ӡнаменоують и коу-пно сь ӡнаменинюмь славоу вьсилати прѣсветѣи троици, сице глаголе вь оуслышание вьсѣмь: „слава светѣи юди-носоуштнѣи нераӡдѣлнѣи животорештиꙗ троици и нынꙗ и присно." И по аминѣ чающтоу юклисиꙗрхоу .s. ѱалмь абию почети ослабно и тихо и смотрьно, мало по вельмы вьӡглашати глаголы ѱ(а)льмьскыю, [1]) да оть сего имають

[1]) Без титле.

вьси непритькьновеньно и незаблоудьно сихь прѣити (10а). И по коньчании .ѕ. ѱальма по редоу вьсоу сьврьшаюмь оутрьнюю слоужбоу, ꙗко сказарь оуказоуѥть. Не оубо бысть о дьневнои слоужбѣ вашеи и ноштнои оуказано, решти же намь и о доушеспасномь исповѣдании.[1]) А о трапезѣ сьга слово да пождить.

Подобаѥть оубо игоуменоу, аште приѥмлѥть дѣтьцю доуховноу, наоучавати братию, паче и по ѥдиномоу наоучавати и направлꙗти на доушепользноѥ спасениѥ. Аште ли неприѥмлѥть, то изьбирати ѥдиного цѣломоудрьнѣ живоуштаго, имати га отьца прьво игоуменоу (10б) и по немь вьсѣи братии. А иниѥдиномоуже оть вась иного отьца имѣти повелѣваѥмь. Аште ли необрештет(ь) се тако подобны оу вашемь чиноу, да и одь нѣкыхь инокыхь благовѣрно живоуштихь приѥмати отьца вамь, нь вьсѣмь ѥдиного и наоучавати се оть него, послоушати хотештихь исповѣдати и вьсакомоу подобноу цѣлбоу прилагати. Быти же повелѣваѥмь ѥдиномоу врѣмени, по ѥгда почнет(ь) се оутрьне словословлениѥ (тако), вь немьже, ѥже за все прѣбываають вь монастыри, а ины работе не печалоуюште да се врачюють, а по павечерницахь (11а), иже соу вь нѣи вьноутрь работници. Боуди же и сиѥ: аште како не изпраздьнь ѥсть игоумень, по нѥже оумножило се ѥсть братьство, да да (тако) повели (тако) комоу годѣ оть иѥреи или одь нѣкыхь говѣние братиѥ, многыхь и неразоумныхь помышлениꙗ приѥмати, помышлениꙗ же, иже вь дьнехь и вь часѣхь моутеть нась, имь доходить паче отьпоуштеныимь быти, а не сьмоуштениѥ тврьдѣише сьтворшимь оставлꙗти, симь праштати о господѣ. А о нихьже ѥсть врачевани, ꙗко оупрашать, и приложениꙗ кь игѫменоу (тако) приѥмлюштимь, да приповѣдають (11б), и онь подобноѥ исцѣлениѥ да дѣлаѥть. Исповѣ-

[1]) На страни приписано црвеним словима: глава.

дающти се, да нитесоже не скрыють, боюште се нѣкако, да не своихь ради сьдѣнеи просеште, оубоють се, нь вса тисто сьгодивьшюмоу се да одькрыють, паче нын тѣмь решти подобнаꙗ намь добро: что оубо вамь, братиꙗ, игумена зреште на добро сие и ѕѣло на доушепольз-ноую слоужбоу поспѣшающте се потьцѣте, и вь тихоꙗ се доушевноꙗ пристаништа поспѣшно пристанѣте. И вь-сѣкь оума вашего подвигь, и доушевредноꙗ помышлениꙗ чьстно а непокрьвенно отькрините (12а), ꙗко прѣдь бо-гомь а не прѣдь чловѣкы твореште исповѣданиꙗ. Богоу же вѣдѣ и льгать юмоу прю вьпросеть юмоу. „Погоубиши бо,“ рече ѱалмьныи пѣвьць, „вьсе глаголюштеꙗ льжю.“ Нелоукавно бо исповѣдающте се вьсѣкыꙗ сьдѣныꙗ ради, вьсако нечистьства, вьсѣкыꙗ карьбы и смоуштениꙗ, своꙗ помышлениꙗ прѣмѣнꙗюште, радостни боудѣте ми и ве-сели, ꙗко вь надежди приобрѣтьше непрѣгрѣшениꙗ спа-сениꙗ. Исповѣдаите же се не дроугь на дроуга виноующте, вь расрьчениꙗ мало вьпадьше или ютере дроуге приклоне, и себе неповиньне (12б) полагающте и соуда паче иш-тоуште. То ѣсте исповѣдаюми, иже принадающтимь вамь, о потрѣбе бо глаголе тѣлеснои. Симь бо вьсако юсть врѣме, а ныниꙗ же врѣмене повѣданиꙗ исцѣлениꙗ доушевныхь страстеи, да аште о коюмь расрьчении гла-голати хоштете, вьсе пороуганиꙗ и вины, сьгрѣшенаго коюго любо юсть, на се потьштите се писати и намѣ-тати. Аште ли о ютерѣхь инѣхь страстеи, и тѣхь чисти исповѣдите, да имате плодити се и здѣ двою пользоу, кь чьстномоу же доушевномоу прити здравию, и вь вы-соко (13а) творено смѣрениꙗ облѣшти се, юже имоуште подобии вь истиноу боудемь богоу рекьшомоу: „наоу-чите се оть мене, ꙗко кротькь юсмь и смѣрень срьдцемь“ глаголюштю. Что ли юсть дроугаꙗ истина ꙗвлена кроть-кааго и смѣрена срьдцемь, или ꙗко оуказано принести всоу скрьбь храбрѣньно и себѣ вьздѣ пороугати се. Толико

оубо добрыхь вина истинно ѥсть исповѣданиѥ, безь(ь) него-же не мни ми се никомоуже спасениꙗ оулоучити.

Глава .ꙁ. о доушеспасномь исповѣдании.

Неисповѣдающтю бо се непричестноу быти оть господа бога (13б) вседрьжителꙗ повелѣваѥмымь, доньдеже кь себѣ бывь, и кь отьцоу вьса сьгрѣшена же и врѣдна исповѣсть сьгрѣшениꙗ. Аште ли ни, подобаѥть оубо семоу оть монастырꙗ изриновеноу быти, ꙗко изьгниѥни отьрѣзати оудь, и ꙗко строупь оусилно исцѣлꙗѥми, или отьноудь неисцѣлемы, отьнимати же и отьмѣтати. Нь боудоуштаго неоуказаниѥ и нѣкако иногда вьразоумѣниѥ своѥѥ надежде сего свѣта отьвратисмо, подьлежати же оубо ѥмоу. Непричештающтихь се осоужденню и ѕѣло на пользоу ѥсть, ꙗко непользноу. что бо моу (14а) ѥсть полза здѣ прѣбывающтоу? что ли же моу ѥсть польза неисповѣдающтоу се? а не ли паче врѣда и погыбѣли и по вьсегда злоу поучениѥ, и вьсе ѥже приносить се, погыбѣль доуши бываѥть, ꙗкоже болештоу некоѥмоу или строупы имоуштомоу, оутающтоу врачеви, неудобь кь здравию прити семоу подобаѥть? А или паче оусилнѣише доуши здравиꙗ неприѥти неисповѣдающтомоу се? И семоу свѣдокь божьств(ь)ныи Василиѥ, сиѥ сице глаголѥ: „подобаѥть покарающтомоу се, аште ли хоштеть подобноѥ напрѣдь стоупаниѥ оуказати, и вь навычениѥ (14б) по повелѣнию господнѥ живота, ины же хранить покрьвень подвигь доуше, нь обнажена вьса прѣдьставлꙗти, покрьвена срьдца игоуменоу своѥмоу." Сиѥ оубо твореште, братиѥ! не тькьмо оть своихь прегрѣшени избавлꙗѥм(ь) се, нь и прочеѥ тврьдѣѥ имамо. Рече оубо лѣст(в)ичныи: „ꙗзвы оубо облачаѥмыѥ не идоуть на горьшеѥ." И пакы: „доуша исповѣданиѥ разоумѣвающтиꙗ ꙗко брьздою оть неѥ дрьжит(ь) се не сьгрѣшати." тако велми на полꙁоу ѥсть своихь прѣгрѣшени обличениѥ, прочеѥ дрьзновениѥ, дрьзновенно (15а) кь немоу тьщѣмь, и вьседьневниѥ испо-

вѣданиѥ сиꙉє оукаꙃоуѥмь быти томоуждє, ꙗко речено, игѫменоу, ѥлико соуть подобни приѥмати помышлєниꙗ, въсхотѣль ѥсть. А ѥжє ѥсть великоѥ и прьвоѥ исповѣданиѥ, ѥжє мирьскыѥ отьложити власы, исповѣдати сє подобаѥть отьцю ѥдиномоу, а нє иномоу никомоужє дроугомоу, или игѫменоу, ꙗкожє сьвышє писахомь, да имать вьсѣхь отьꙉь вѣдѣти и подобно исꙉѣлєниѥ подаꙗти комоуждо. И сиꙗ оубо подобають сиꙉє. А ѥжє о свєтыхь постѣхь, слоужбы синаѯарєва испытно прѣдьложить (15б), ꙗко ѥсть подобно вь нихь вьсєгда.

О агрипиниꙗхь, како подобаѥть бывати. глава .и.

Агрипиниѥ жє по ꙃаконоу подобаюштоу быти вь нєдѣлѥ жє и вь владичниѥ праꙃдиикє, и вь проучихь свєтыхь памєтєхь, имьжє оть синаѯара наоучим(ь) сє.

Глава .ѳ. о трапєꙃѣ и о санѣ, како подобаѥть.

Врѣмє бо ѥсть проучєѥ и о трапєꙃѣ помєноути, и о ꙗдєнии и о проучихь, ѥлико бо сьставоу тѣлєсномоу оукаꙃоуѥть сє. ꙗкожє оубо и мы оть двою сложєни ѥсмы, доушєю жє глаголю и тѣломь, такождє, ꙗжє соуть манастырю. Ꙃа доушѥ бо ѥмоу подобно (16а) раꙃоумѣѥт(ь) сє, ѥжє вь пѣснѣхь вса боголѣпнаꙗ слоужба, тѣло жє тои самь манастырь и ѥлико намь на потрѣбоу тѣлєсємь. по нєжє доволноѥ сє сь богомь о доуши самои рєкосмы, лѣпо ѥсть и о тѣлѣсємь прилоучєно рєшти и о пишти оуꙃаконити, и о иномь житии, ѥлико манастырꙗ сьставоу доволно поминаю сє, испытно исказати намь, ѥжє ѥсть нє мнєродити о потрѣбахь вьꙃраштати хотєштомоу свои монастирь. да рєкоу оубо и сиѥ и мнє оубо вьꙃлюблєнымь отьꙉємь и брати подобно прѣдати. побывшємоу диоклиꙃмоу вь (16б) папрьтѣ ѥжє ѥсть по анафорѣ сьнѣсти по малоу и испити, божьствнѣи сконьчавьши сє литоургии, подобаѥть сьбравшим сє вьсѣмь тоу сѣсти, чаюштимь на трапєꙃоу поꙃва-

ниꙗ. оударениѥмь трапеꙁнаго схода бывшоу, абиѥ сь литоургисавшимь иѥреемь коупно изьшьдшимь поклонѥниѥ игѫменоу творити. По томь же обычании ѱалмь почети вь оуслышаниѥ вьсѣмь, толи же поити на трапеꙁоу томоу же игѫменоу и вьсѣмь, ѥлико на прьвоѥ ꙗдениѥ на трапеꙁѣ сѣсти оуказани соуть не оскоудно (17а), вь сию же трапеꙁарию вьходештимь и речены ѱалмь сь молитвою малою скончавьшимь, и сѣсти по чиноу игѫменомь оуказаномоу и прѣдьложенаꙗ сь похвалою оукоушати. И сиѥ боуди вамь вѣдѣти: аште кто одь ѱалма и молитвы оулишит(ь) се, да вьꙁвѣстить трапеꙁарь игѫменоу, решти же ѥмоу и виноу оулишениꙗ, да аште благословено, простити ѥмоу, аште ли да метаниѥ¹) творить, ѥлико игѫмень повелить. Бывати оубо и обычнымь чтениꙗмь на обѣдѣхь по обичаю, не рьпьштоуштю никомоуже, ни метоуштю се (17б), не смѣшати оноу польꙁоу сь мирьскыми бесѣдами ни праꙁдьнословьми. Ѥдинь же игѫмень что велить, глаголюште оумилено, да аште кто оупрашаѥть ѥго, отьвѣть такожде да творить, аште вьꙁможно, малыими нѣкыми и сьвькоуплеными глаголы. аште ли кто смоуштаѥ ѥсть и мете се, рьпьтинь же и рьпьте се, и сметаѥ чьтениѥ беꙁврѣмеными и неподобными бесѣдами, да ѥга оутѣшаѥть оуставлꙗѥ трапеꙁарь. аште ли ѥго послоушавь не оумлькнеть, нь словотворить рьпьтьно и ѥште, оть трапеꙁы беꙁь хари да (18а) двигнет(ь) се, и вь неꙗдениꙗ ꙁапрѣштениꙗ да вьнидеть, аште ли да инако ѥго смѣрить, како игѫменоу годѣ. Сѣданиꙗ оубо ради никоже решти трьплю, господоу да боудеть приѥтно братиꙗ по боꙃѣ живоуште, и николи же ꙁавидѣти о сѣдалишти равно сь мирьскыми и ꙁдѣ сами себе одь ниѣхь оукаꙁати, сами себе, тыштимь се прѣвьꙁнашаѥми, ꙗже соуть о соуѥтнои славѣ а богоу мрьꙁима: „боимь се мрьꙁость оть господа

¹) Без титле.

вьсакы высосрьдь," реүе божьств(ь)ное писание „и господь грьдымь протививт(ь) се а смѣренымь дають благодѣть." Да нѣсть оүбо сие (18б) вь вась! Да не оүбо николиже сьвршены имѣюште оүмь изволите, иеже мрьзость бити прѣдь богомь, нь паүе приемати благод(ѣ)ть оть него и близь вась имѣти него, ꙗко иеже срьдце смѣреныхь, или да истиноу рекоу, хранимомь бити вьзлюбленомь. аште ли кто огоре обрештеть се одь вась сего ради, гнѣвае се лѣть слоүүению, или дѣло прѣдьлагае, не ждеть повелѣниꙗ игжменова и не стоить на оүказаномь мѣстѣ, повелѣвае о господи послѣдниее мѣсто да оүкажеть моү се, да наоүүит(ь) се мирьскаꙗ оү мирѣ оставлꙗти. аште ли же (19а) иесть неподобно вьздѣ и неүисто, и иеште боүить се и прить се, и по оүторомь и третиемь поооүүении неисправлиень прѣбоүдеть, да изгонеть него из(ь) монастириꙗ, ꙗкоже нѣкоү фелагеденоү[1]) иеже иесть погыбѣлна иеза, далеүе нѣкамо отьриноүти, да и проүиимь оть вась не прѣдасть иезе свое. „Вьзлюбил(ь) бо и злобоү паүе оть добродѣтели приемати", ꙗкоже нѣкто реүе прѣмоүдры. и обѣдоүюштимь имь, до не подасть дроүгь дроүгоү ꙗдениꙗ никоиего или питиꙗ, ни до малы капле сьмѣсити сь виномь, нь кто потрѣбоү имать, и многишти сихь неүеса (19б) слоүүить се, да подвигнет(ь) се малымѣ, паүе же үьстию сь говѣниемь, и да просить оү игжмена сицѣ глаголе: „благослови отьүе! потрѣба ми и семоүзи." аште оүбо онь повели, прими добрѣ трѣбование. Да аште не да, да оүмльүи пакы кь себѣ и сь мльүаниемь сѣди и благодарениемь. Се бо творимь не милокаꙗниꙗ ради нѣкоиего, ꙗко се нѣкымь мнить, и скоүпыне ради, нь да не боүдеть то вь нась, толико оүдрьжавати сиꙗ паүе братние наше покоꙗ, кого бо ради сиꙗ стежавати тьштимь се, аште нѣсть на ваше оүгождение, бра-

---

[1]) *Φαγέδαινα*, fressendes Geschwür. (Биљешка Шафарикова).

тию (20а) мои, ꙗкоже рѣхь, нь говѣнно поиѣ сию и благоуьстивно вамь вьспоминанию, да не мѣста ꙁдѣ оть многыхь оунынн приимемь. вьсоу трапеꙁоу раꙁмѣси, да нѣсть ннуто оть ненавлꙁаныхь и неговѣнныхь, да не боудемь раꙁлнуни, юже югда пиють, дроугь дроуга да поунтають, прѣтварающе прѣжде, пити же и отьпнѧти, нь тако, нь вь хотѣнию прѣсѣцаю поутению. вь снмь же и многыхь нскорѣноуюмь несытьство и наоуyаюмь вь малѣхь довольномь быти и вь потрѣбныхь, коупно же и вьꙁдрьжанию ꙁдѣ плетоу вамь вѣнце (20б). нь отаю боудоуштомоу тьмномоу дѣлоу и неꙗвлюномоу, да не рекоу и оукраденомоу, вь вась оуведемь, аште вн нѣсть ли тьмно дѣло, юже отанне бываюеть вьꙁдѣ ꙗвлено и снѥ. и оть Ioaна [1]) божьствною ꙗсноуюеть еуаггелию, сицѣ глаголе: „вьсакь покрьвена творе не исходить на свѣть, да не облнуеть се оть свѣта дѣла лоукавная.“ И апостоль глаголеть: „вьсако облнуеное свѣть юсть, ꙗко слово оуказоуюеть, ꙗко неꙗвленное тьмѣ соупротнво юсть.“ Коюи благод(а)ти, брате мои, свѣта оставлꙗюеши дѣло и тьмѣ (21а) творнши? Бою во се, реуе просе, ꙁлаꙗ оуво творе. а юже бога мрьꙁн, не боиши ли се? Да о добрѣ ли се боиши? Ни, прѣмильини, молю ти се. Нь сию многы свѣдꙗ творештею и свои попираюште раꙁоумь, и оуаннти се инеть, юже ми вьжнꙁаюет(ь) се по срѣдѣ срьдца и плакати нхь не отьметоу се, по неже се ꙁло нмоуште раꙁоумѣють, оувы мнѣ! и грѣха не отькрывають. Нмь же милостивь боуди господь, и кь польꙁѣ подобно и снꙗ сматраю тѣхь наставлꙗю. Намь же быти, отьноудоуже нꙁыдосꙗо, обѣдовавшимь оуво и (21б) обыуие молитве рекьше, и вьставшимь пѣти по ꙁаконоу, по молитвѣ толи же кь своимь поити келиꙗмь. А на веуерю юже хоште веуерꙗти и останеть оть молитвѣ, и вь тожде осоужденню да вь-

[1]) Са свим исписано, без титле Ioана.

падеть, ѣко и на обѣдѣ лишинь се. Да се оупрашаеть и тои, и иинноу не имѣе благословеноу, или си ѥсть оудрьжаниѣ ради не шьль на вечерю, неповинньнь ѥсть. хлѣбь оубо вамь хотештимь вечерати тькмо ѥдинь да прѣдьлагает(ь) се и того по малоу. Аште ли соу, и нѣкоѥго по малоу овошта, по хотѣнию игоуменовоу, и то (22а) сь благодарениѥмь приимѣте. Питиѥ же обычнымь красоволемь по закона да подасть се. Аште ли оубо слоучит(ь) се праздьникь нѣкымь братиѣмь праздьноуѥмь слоучит(ь) се, сь съвѣстию игѫмена да не хранить се сиѥ исправлѥниѥ на вечери, нь ѣко поучитаюштоумоу годѣ, тако творите. И да выходить подьиконимь[1]) на вьтораѣ ѣденїа и да исправлѣѥть, кымь достоѣло вь прьвыхь ѣсти и остали соуть, и чесо ради останиѥ было имь. Да аште имь ѥсть вина благословена, то неповинньны соуть: аште ли бесповесна (тако), то не оставлѣти (22б) ихь повелѣваѥмь ѣсти. Ни сиѥ бо ѥсть хвалимо, ѥже бе(зь) благословениѣ виниѥ оставити оть ѣдениѣ. И семоу паче и помоученоу быти и изгнаноу, аште моштно.

О светыхь постѣхь великыхь, и о малихь двоихь постѣхь, светыхь апостоль и Христова рожьства. глава .і.

Нынѣ оубо вь простыѥ дьни годишта, а вь светыѥ посте не сико. Прьвоѥ же вьсѣхь: вь прьвыѥ великыѥ посте, вь нихьже .а. дьнь поне(дѣлникь) .а. недѣлѥ ни литоургиѥ поѥмь, ни трапезѣ печаловати ѣдениѥ. А вь проучеѥ дьни сиѥ недѣле и о трапезѣ печаловати, ѣдениѣ хотештимь вькоусити (23а) хлѣба и одь соучива квашена, или овоштиѥ варено. Вина же никакоже вькоушати. Сиѥ же до петька. А вь петькь вина оуроучна чаша да дасть се вамь и коутию зоблемо праздьника ради светаго и великаго моученика Феѡдора. Прьва оубо сиѣ света не-

[1]) У рукоп. иконовь.

дѣлꙗ сико вамь да боудеть светыхь великыхь пость. А вь соуботоу и вь недѣлю, вь сие велике посте, двѣ ꙗдени сь масломь, и аште обрѣштоут(ь)се хоботьнице или икре, оу та два дьни да прѣдлагают(ь) се вамь. Давати же и на питие великымь обычнымь красоволемь (23б) на обѣдѣ, а на вечери малымь красоволемь оу поль велиега. А вь оуторникь и вь четврьтькь двѣ варении да прѣдьставлꙗюта се вамь без(ь) масла, а питиꙗ по малоу, рекьше, юже юсть оу поль велиега красоволꙗ. А вь понедѣльникь и вь срѣдоу рекоу вамь николиже невькоушати питиꙗ, нь дрьжати ꙗко и прьвоую недѣлю. Аште ли сихь юдинь слоучить се праздьникь чьстные главы прѣдьтечевы обрѣтание или светыхь .м. моученикь, развѣ .а. нед(ѣлю) все, и пакы развѣ срѣд(ы) и петька боуди вамь раздрѣшено хоботьнице .в. варени сь масломь, а (24а) вино великымь красоволемь. Рыбь же николиже не ꙗми. На праздьникь же благовѣштениꙗ станѣмь свѣтло праздьновати оу мошти, и рыбы вамь вькоушати, и вино пиите великымь красоволемь, не юдиноушти, нь и заоутра, юже юсть останькь вьчерашне трапезе. Такожде и рыбы юже имаюте, на пооутриꙗ ꙗдите на отьдание [1] праздьника. Такожде и пиите сь великымь красоволемь и двѣ варении сь масломь. Аште ли оу великоую недѣлю слоучить се, то не вькоушаюмь рыбы, нь масло, и вино пиюмо. О семь (24б) праздьника ради да оутѣшимь се. Аште ли слоучить се оу великы петькь, то не ꙗми масла ни вина пиюмь. А вь светоую и великоую соуботоу да отьстоупаюта вьсака печаль и схождение на ꙗдение, нь тькмо по литоургии прѣдь црьковїю да дасть се по малоу хлѣба, и вина по чаши. Аште ли праздьникь не слоучит(ь) се велие недѣле, то и вьсоу сию недѣлю прѣдрьжимь, ꙗкоже и прьвоу недѣлю, развѣ оу четврьтькь масло ꙗмы и вино

[1] Без титле ѡтьданїе.

пиѥмо. Сеиꙁи оубо обраꙁь вь светыѥ великыѥ посте житию имѣите. А о (25а) немоштныхь печали на волю игѫменовоу налагаю. Вь светыхь апостоль постѣхь ꙁдѣ обраꙁоуѥмь. По скончании все слоужбе, чась же и божьствьныѥ литоургиѥ, ꙗкоже снаꙁарь оукаꙁоуѥть. Часоу же .ꙁ.-момоу настоѥштоу приꙁываѥть нась трапеꙁа. Вь вьторник(ь) же и вь четврьтькь ꙗмы двашти сь маслому и вино пиѥмо. Вь понедѣлник(ь) же и вь срѣд(оу) и вь петькь ꙗмо ѥдиноушти, ни сь масломь[1]) ꙗмы, ни вина пиѥмо. А вь соуботоу и вь недѣлю и рыбоу ꙗмо и вьса прѣдьставленаꙗ намь, и вино пиѥмо. На Христово рождьство поста (25б) такожде боуди вамь, ꙗко и вь посте светыхь апостоль, ꙗкоже оукаꙁано вамь, вь ꙗдении же и питии. Се же вѣдомо боуди вь пость рожьства Христова. Аште не слоучит(ь) се „богь господь", то и вь вторникь и вь че(тврьть)кь да ꙗмо ѥдиноушти ꙁа мала ради дьне. Ꙗми же масло и вино пиѥмо оу та дьни. Срѣд(оу) же и петькь ꙁаповѣдаю вамь, не тькмо да храните оу посте, нь и вь все дьни прѣꙁ(ь) годиште да масла не ꙗсте, и ѥдиноушти дьнемь да ꙗсте: раꙁвѣ оть пасхе до пеньтикости, да раꙁдрѣшено боудеть вамь оу маслѣ и оу винѣ (26а), и двашти дьне ꙗдениѥ, и одь рождьства до крьштениꙗ Христова. О вьсемь же томь оставлꙗѥмь расоуждениѥ игоуменомь: аште онь кога раꙁдрѣшить, боуди раꙁдрѣшень.

Како подобаѥть праꙁдьновати владичьне праꙁдьникы и прѣсветыѥ богородице благодѣтелнице. глава .аі.

Вьси оубо божьствнии владичьныи праꙁдьници прѣсветыѥ владичице и богородице благодѣтелнице наше, да праꙁдьноуѥть се инѣхь прѣвыше, вь пѣснехь, рекоу, и вь свѣштахь. и вашемь ꙗдении. А светаго ѥи прѣставлениꙗ (тако) праꙁдьникь, ѥгоже оуспениѥ глаголемь, свѣтло вами

---

[1]) У рукоп. с маломь.

праздьноуѥть се, свѣтло (26б) и многотварно. праздьникь бо ѥсть праздьникомь и тръжьство тръжьствомь. Вь томь же и дадите на братѣхь, повелѣваю, ѥлико же можемь и наша роука вьзмагаѥть. Доволно боуди се. О сихь рекьше и о инѣхь проуихь вьспоменѣмь.

О свободноу быти манастырю. глава .ві.

Заповѣдаю оубо вьсѣмь вамь оть господа бога вьседрьжителѣ свободноу быти семоу светомоу манастырю одь вьсѣхь тоу владоуштихь, ни подь кымьже да боудеть, нь подь ѥдиною прѣпѣтою богородицею благодѣтелницею и прѣподобнаго отьца нашего (27а) и хтитора молитвовь и игжменоуюштаго вь немь. сьблюдати же и исправлѣти и крьмити и обладати ѥмоу манастырь светыи си, и сь игжменомь вьзлагаю га на владычьствоуюшта сею землею велиѥга краліа, иже боудеть противоу врѣменеви: того да имать освѣтителѣ, хотештаго прѣобидѣти кои любо манастырьскои правдѣ. Кь семоу бо заповѣдаю великоу вамь поуьсть имѣти и молити се о немь, и великь помень имѣти, ѣко имене самого хтитора мѣсто. вамь же и (27б) манастырю семоу светомоу вьсакою властию непоракоштеноу быти, ни прѣтворимоу, вьсакоюдѣ непрѣклоньноу и неизмѣноу да имате. Аште ли кто вьсхоштеть когда вь нѣкоѥ лѣто одь манастыра вьзети или одь црькевнаго, иконь светыхь или сьсоудь уьстьныхь или завѣсь или книгь, любо оть сель манастырьскыхь, или влахе, или вь добытьцѣ или вь кои любо вешти: да иметь кто отьлоууати одь манастырѣ, любо владиуьствоуіеи сею землею, или инѣхь кто подь нимь соуштимь, или епископь, или самь игжмень, (28а) или вь немь братиѣ искоушениѥмь демоньскымь подвизаѥмь створити уто таковоѥ: закезоуѥмь сего силою отьца и сына и светаго доуха, и проклинаѥмь, да не боудеть приуестьнь тѣлоу светомоу и крьви господа бога и спаса нашего Ісоус(а) Христа, и богоу матери владиуици нашеи благодѣтьници, и анаѳѣма да боудеть, ѣкоже реуе

божьствны апостоль, и клетвоу да имать .тиі. отьць, и наслѣдникь да боудеть прѣдателю Июдѣ и причестникь, иже: „вьзми, вьзми, распьни кго, и кръвь кго на нась и на чедѣхь нашихь!“ вьпиюштихь (28б) да кесть причестьнь тѣмь. Трьоканьнын бо онь и трьклетын, кто годѣ кесть прѣстоупикы сию заповѣдь. Тѣмь же снмь заповѣдакмь, да соуть сьблюдена и сьхранена неврѣдимо.

О поставлени игжменовѣ, како подобакть стати игжменоу. глава .гі.

Подобакть же проучеке и о поставлени игжмена прьвоке вашеи любви творити непрѣложно и непрѣстоупно. Аште хоштете игжмена поставити, сико оуказоуюмь: юко нашь светын сь манастырь прѣсветыю владичице наше госпожде богородице благодѣтьиице поутень бысть оть (29а) благовѣрьнаго и христолюбиваго кралю, блаженьнаго отьца нашего и хтитора господина Симеона, да кесть вь поучти манастырь и игоумень си да кесть вьсѣхь игжмень вышьши и да нарицакт(ь) се прьвы. Кегда же сего ставити, сико да бываеть. Да сьбравь се икономь и ккклисиархь сь старѣишовь братовь, и да идоуть кь самодрьжавномоу господиноу все срьбьске землю, и молбоу кмоу вьсльють, юко да пришьствиш створить вь манастырь сии. И да поиметь сь собою епископа и игжмене светаго Георьгиш вь Расѣ (29б) и светые богородице Градьчьске, и светаго Николы оу Топлици, и дроугаго Николы оу Казновикыхь, и дроугаго светаго Николы оу Дьбры, и светаго Георгиш оу Дбри (тако[1]). И с(ь) тѣми пришьдшю кмоу, да сьбиракть иконома и ккклисиарха сего мѣста и ине старце, иже соу подобии вь сьвѣть. И вьшьдь вь црьковь владичьствоукси и тѣмь всѣмь сь ними, да сьвѣть створеть, и да избероуть моужа прѣподобна, иже боудеть архиманьдрить вь всѣхь игоуменѣхь и пастырь стадоу семоу. Сице же да бывакть

[1]) На страни овог мјеста приписано ситним словима: вїюбвшька баиш.

юемоу поставлюениюе (30а): пришьдшю врѣмени светыюе слоужбе, да облачит(ь)се свѣтитель епископь и сь вьсѣми тѣми игоумены и сь инѣми чьстными иерѣи, и да приведоуть хотештаго быти пастыра вь семь светѣмь мѣстѣ. И поставивь юего прѣдь собою епископь сь вьсѣмы тѣми игоумены вь видѣниюе вьсѣмь, паче же господьствоуюштоу прѣдьстоюештоу, и сь благословениюемь да облѣчеть юего епископь вь светыюе ризы по редоу, ꙗкоже подобаюеть. И светоую набедрьницю самь пискоупь сь благословениюемь да навѣшаюеть юемоу на лѣвоую бедроу. Симь бо образомь (30б) архимандрить си и слоужбы светыюе да творить. И вьлѣзьшоу юемоу тоу сь епископомь и сь игꙋмены и сконьчавьшимь имь светоую литоургию, и положеноу бывшоу светомоу евaггелию на светои трапезѣ а стапь прѣдь прѣсветою, и рекше трьсвето и тропарь „помилоуи ны господи, помилоуи ны, дроуг(а) господи призри сь небесе и виждь", и рекше тропарь и код .... оуспению светыюе богородице, и подаеть се одь свѣтителꙗ и оть вьсѣхь игоумень поставлꙗюемомоу светоюе евaггелиюе. И ведоуть и прѣдь двьри. И приходить дрьжавныи господинь все срьбьскыюе землюе и поюемлюеть и за (31а) роукоу оть светыхь двьри и приводить юего кь прѣсветѣи, и вьзьмь стапь ꙗко и оть роуке саме прѣсветыюе и подаваюеть юего игоуменоу, и ведь поставить юего на игоуменьскомь мѣстѣ и речеть юемоу: „достоинь." И тоу абиюе рекоуть вь глась вси .г.шти: „достоинь." И боудеть целывь юемоу прьво господиньствоуюеи, по томь свѣтитель, по томь прочии чьстии старци по редоу. и поють код. Златооустьцю глась .д. „оть небесе побѣдоу приюеть", и по томь юектению и отьпоусть. И по томь славить се господиньст(в)оуюеи и по томь архимандрить поставлены (31б). Сего бо дѣлꙗ повелѣваюемь самомоу владичьствоуюштю вьсею срьбскою землею, да приходе поставлꙗюеть архимандрита сего, того поставлꙗюе и господина и хтитора оу себе мѣсто, да

юсть освѣтитель и сьблюдитель сего светаго манастырꙗ, и просто рекоу, ꙗко имѣть набдѣти светоѥ се мѣсто, тако пакь прѣсвета владичица госпожда богородица благод(а)тьница да вьздасть ѥмоу здѣ владичьствоу ѥго и вь второѥ пришьствиѥ Христово. Здѣ бо не имать области никто, ни епископь ни инь кто. Сию заповѣдь даю вамь оть господа бога и спаса нашего (32а) Ісоус(а) Христа и оть прѣсветыѥ владичице наше госпожде богородице благод(а)тнице, ꙗко да не боудеть здѣ игоумень поставлень по нѣкоѥмоу наговоренню или по мьздовьзданию, а не боуде достоинь. И пакы: да не измететь се поставлены здѣ, аште не боудеть ѥмоу нѣкоторыѥ вины велиѥ и обличаѥмоу прѣдь вьсѣми, и не могоуштоу ѥмоу исправити се или не могоуштоу ѥмоу покаꙗниꙗ о томь приѥти.

Подобаѥть проче оуказати о одежди братии.[1]) Сьвькоупиꙗти се одежди прѣзь все годиште, пришьдшоу же Филиповоу дьневи, да сьбираѥть игоумень (32б) и икономь вьсоу братию и да раздасть одеждю по редоу, ꙗкоже степень стоить старѣшиньствоу. Се же да даѥть се имь на годиште: раса, кожюхь, постеле доволно, и клашне, маньтиꙗ, ꙗко комоу раздереть се, чрѣвиꙗмь по .и. дѣлыхь. Расе же и обоуште не вьзвраштаѥмь оу манастырь ветьхаго, а ине одежде, аште не прииметь игжмень ветхаго, да не подасть новаго. Црьковникомь же да даѥть се свѣште ради по .в. златиц̈и, и благословениѥ хтиторово да се даѥть иѥреомь на годиште по .ѕ. златиць.

О како подобаѥть (33а) иконома поставити. глава .ді.

Како же и пакы иконома хотеште поставити, тебѣ, игоумене и вьсеи братии избрати по добродѣтели вашеи подобиа, и вь икономьство поставити. Да ставить же се

---

[1]) Приписано на страни црвеним мастилом: ѡдежде.

образомь сиця: по отьпоусте оутрьне и обычне молитве трьсвето вьсеми бывающтаго, да творить .г. метанию[1]) прѣдь прѣсвето владичицо нашовь госпождо богородицовь благодатницовь, и сь страхомь говѣино целыкаеть. По том(ь) же да поклоници (тако) игжменоу до землие, тажде да прѣкланиаеть главоу свою игжменоу отькрьвеноу (33б). а игоумень чьстнымь крьстомь знаменаие сице говѣино да глаголеть: „молитвами прѣсветые богородице и молитвами светыхь отьць поставлиають те иконома манастырю.“ По том(ь) же о господѣ давше целывь, на подобномь мѣстѣ юго да станеть. По том(ь) же да целывають юго вси, по целывѣ же слава богоу да вьзносить се и обычнѣи да послѣдоуюеть иерѣи молитвѣ. Семоу же икономоу слоужбоу непадежно сьврьшающю кь богоу и вамь дрьзновена явлиюма, соудимаго же вами и оуправлиающтоу юмоу вась не на лица, нь все имоушта (34а) яко и юдинь оудь, имоуштоу же подь собою и подьиконома помоштника себѣ, и тако о господѣ неизмѣньно и непоколѣбаимо добрѣ прѣбывающта и сьблюдающта и оуправлиающта о вьсакои вешти. Аште ли что погыбне и одь малыхь вештии несьблюдениюмь, и о то истезана боудета и за малоу вешть, юже погоубиста вь лѣности своюи вь дьнь испытания. Глаголеть бо апостоль: „вьсакь твореи работоу сь оусрьдиюмь, яко приимє вьздания мьздоу противоу троудомь.“ И пакы: „прокльть чловѣкь твореи работоу лѣностию.“ Подобаеть (34б) оубо сихь слышеште злыхь одьбѣгати и кь добрымь подвизати се. Аште ли же непоспѣшина и не на полезоу боудоушта врѣме юго обличить, яко вь слоужбѣ лѣнива и неродно имоушта, или своимь оужикамь одьдавающта, или одь манастыря крадоушта, или развештавающта братию развѣ оустава оуказанаго и кь игжменоу православныхь повелѣнии отьри-

[1]) метанїа без титле.

цающте се, или манастырскоую нѣкоую таиноу проповѣдаюштю, или что вь оуставѣ раздроушающта вьсакоюдѣ и своꙗ поставлꙗюшта хотѣниꙗ, или пльтьскыхь нѣкыхь (35а) страстеи обьꙗвлено [1]) смѣшаюма: нь аште вь тѣхь нѣконхь вештеи прѣбываю не отьвраштаю се сихь нь пьче (тако) сихь вьздражаеть, то любо игоумень ѥсть или икономь, вы же ѥдино свештаите, и вь ѥдино волите наоучьшаго. И тогда и оного неподобнаго прѣставите оть прѣдьстательства вашего а вамь изьбраньнаго вьведѣте, а сего да отьставите, да пакы покорит(ь) се. И аште игоуменоу слоучит(ь) се излѣсти, любо своюю волюю, или бо сихь ради нѣконхь вештии, то да почитаеть се вь манастыри, ꙗко и прьвыи (35б) брать по игꙋменѣ, (вь) стании же и сѣдалишти, вь цркви же и на трапезѣ, и вь прочихь схождениихь, ꙗдении же и пити и вь всемь житии обштежитоушитнымь. И аште боудеть пораболаль нѣколико доволно ѥмоу подавати иного нѣкоѥго оть иннхь работаюште ѥмоу. Боуди же вамь и сиѥ оувѣдомо: любо игоумень, любо икономь, аште что приобрѣть, живы вь манастыри, и речеть: „сиѥ моѥ ѥсть“, не повелѣваю томоу тако быти, нь вьсакомоу доволна ѥмоу потрѣба одь манастырꙗ да бываеть.

О поставлении клисиꙗрьховѣ. глава .еі. (36а).

Ѥклисиꙗрха же вамь подобаѥть поставлꙗти брат(а) избравше по глаголоу Давидовоу: „блажень моужь боіеи се господа и вь заповѣдехь ѥго вьсхоштеть ѕѣло.“ И да полагаюуть оуставь црьковны прѣдь прѣсветою владичицею нашею богородицею, и сь ключи црьковными, и да чинеть трьсвето. И по бывшемоу трсветомоу (тако) вьзимаѥть крисиꙗрхь (тако) оуставь и ключе, ꙗко и (оть) саме прѣчистыѥ владичице наше богородице, и приходить кь игоуменоу. И благословлꙗѥть ѥго игоумень по свыше писа-

---

[1]) У рукоп. обьꙗвлено.

номоу благословению ꙗко нконоба (тако) и того тѣмжде образомь да свршаѥть (36б), тькмо прѣвраштаѥ на име клисиꙗрхово. Си же ꙁаповѣдаю не бытн ѥмоу лѣноу на исправлѥниѥ слоужбы црьковные, нь исправлꙗюштю бьдро и поманинаюштю (тако) блаженаго пророка вьпиюшта: „работаите господеви сь страхомь и радоуите се ѥмоу сь трепетомь“. и та сблюдаюштоу ѥмоу, имоуштоу и подьклисиꙗрха мьньшаго себе, и блюдно и смотрьно сьгледаюшта вь пѣтиꙗхь и вь чтениꙗхь, да нѣчто не остане вь вашемь облѣнении, паче и вь свѣштьномь оужежении и каньдильномь оуништени и оужежении, или опоминании (37а) живыхь и мрьтвыхь, ижь (тако) соу оуписании, да се поминають. паче и панахаде (тако) прѣ прѣданьномоу чиноу ꙗко и вь синаксари повелѣваѥть, и оумьршихь светыхь отьць и брат(иѥ) нашеи, ига се комоу слоучить или сьмрьть или помѣноу прѣжде почивьшихь братѣхь нашихь, оуписаны ѥмоу дьнь. Аште ли сиѥ реченьные памет(и) нѣкомоу од(ь) братиѥ прилоучит(ь) се вь дьнь недѣлны или оу праꙁдьникь господскь, то не моꙁи оставити праꙁдьника ради, нь пои или прѣжде праꙁника и или по праꙁдьницѣ. Аште ли вь великы пость прилоучит(ь) се паметь сиꙗ речены брат(иѥ) нашеи (37б) тогда бо тькмо вь соуботоу поѥмь панахиде ꙁа мрьтвыѥ. А тѣмь слоучившим(ь) се вь постные дьни подобаѥть имь прѣжде месопоуста отьпѣти панахиде ꙁа покои.

О поучении кь братии и на игоумена чьсть имѣти. глава .ѕі.

Нь молю се, чеда моꙗ, о господѣ вьꙁлюбленаꙗ, молю се, паче же и ꙁаповѣдаю и свѣд(и)телѥ словоу приꙁываю, ꙗко дѣлоу сьблюдьникы и послоушникы, кь игоумѥномь и кь икономомь дрьꙁновениѥ же и чтениѥ оть вась да бываѥть. Кь вамь бо и пакь слово, ѥже о семь соудите се, да одьстоупаѥть оть вась (38а) ꙁависть, да оть-

стоупить соуєтиа любы и дарь несловесны. Соудь же праведны, сьблюдени испытно и мѣрила правдѣ истинѣ испытанию да разоумѣет(ь) се, ꙗко самоу призирающтоу всевидештомоу окоу, срьдца же и оутробы испытающтоумоу. сице же од(ь) вась соудь испытанию да боудеть. Аште ли что вь вашемь [1]) уловѣу(ь)ствѣ не могоуште расоудити сами себѣ сьгрѣшениꙗ вь себѣ, притьцѣмь кь иномоу могоуштомоу намь расоудити злые обыуае, твореште намь пагоубоу доуши. Иже слово аште праведно, праведне и (38б) непрѣстоупно соудь єго дѣємь єсть вами, дооумѣю се, кы отьвѣть аште створивше и осоуждениꙗ аште оубѣжати можемь. Ови же о горе зломоу и погыбѣлномоу прѣжде соуда злаго избрасте, нь толикь приносиите врѣдь, не тькмо ономоу, нь и сами себѣ и с(ь) вами проуими, ꙗко *ономоу же самоу семоу и самѣмь вамь погыбѣль и сь инѣми оуказавше. Не оустрьмите се оубо оу рать вь своую волю свршающте, нь вь єдиномысльство и вь єдиномоудрьство. Изьбраньнаго избрати, пауе игоумѣноу живоуштю и (39а) хотештю избрати избраннаго, аште вь єдино сьтеуе се сьгласиє волю, да вамь не одьреуе игоумень. Гредоу же по вась, пауе же и сьблюдаю вашоу сходештоую волю и єдинь свѣть. Ига не хоштете моєго пооууениꙗ добраго кь пользѣ вашеи послоушати, да иного изберѣте наставника себѣ, иже име по воли вашеи ходити и вам(ь) се повиновати а не кы томоу. Тѣмь же и таковымь соупротивословникомь заповѣдаєть моє смѣреньство не быти соупротивно разлиуно иною грьдьни. глаголеть: „горе отьрицающтим(ь) се и не (39б) смѣренымь.“ Ꙗко господь гнѣвомь своимь смѣрить є, да сего ради изволите и сами кь себѣ расоуждающте, смѣрающте се, не противословиꙗ вьздающте.

[1]) Рукоп. кь на вашемь.

О поучении игоуменоу къ братии и о исповѣдании. глава .ꙁі.

Полагаю же всѣмь, братие, егда поставить се вамь игоумень, поспѣшите се о доушахь вашихь, емоуже наложити похождения вьса и помышления ваша доушевръдна исповѣдати, да овоудоу же вьнимае вашоу любовь вь себѣ кь вамь, ка есть, и наложение вьображаеть помышления, не ихже еси исповѣдаль прѣжде рѣсмы, нь елико (40а) вь дьни и вь часе стоужающтее вамь. Ни бо есть ни есть чловѣкомь соуштимь вамь и не помысливше нѣшто лоукавно николиже. И не отьложение доброу боудете дѣюште, еже не подобаеть, нь сь хотѣниемь вьсачьскымь и сь потьштаниемь кь семоу притѣкаюште, да бисмо вь едино были вси тождe моудрьствоуюште, тождe помышлеюште, по единѣмь томь пастыри оупасаеми же и наставлеми, нь ѣкоже нѣкоа ꙁлата верига, единa сь дроугою свеꙁаны, дроугь дроуга имѣите се, и вь едино сьоудити се тѣло, подь единою главою, по (40б) божьствнѣмь Павлѣ, начело кованиа доухоу. Аште ли боуде кто непрѣклоньнь, неприклоньнь же и непристаемь, свою же творе волю а кь игѫменоу исповѣданиа не творе или кь обьштемоу отьцю, ѣкоже свыше писахомь, нь онь иного себѣ, а не сего напиcоуеть отьца доуховнаго, и ономоу помышлениа налагати простираеть, вьнѣ и далече оть вашего стада да боудеть тогда отьгонимь, ни милости приемлие ни помилованиа. О божи вьвсевидешти оуи ꙁлѣ и ѕѣло напастно свешталь есть, да отьгонеють се оть манастыра (41а) и отьлоучает(ь) се и тоуждь да бываеть оть наше чести, житиа же и бесѣдь, ѣко и отьтрьгноутиа и раꙁвѣштаниа и вьсакого иного несьставиа и смоуштениа и врѣдоу повиниь, такомоуждe подобьнь сыи.

О ꙁаповѣдь кь братии поучение. глава .иі.

Си же пакы кь вамь ꙁаповѣдѣ: боудѣте мы вь вьсоу чьсть и вь все добромысльство и вь вса говѣниa, кь все покорение

несоумѣньно, въ все послоухы къ игѫменоу вашемоу съврьшаюште, ꙗкоже нѣкомоу отъ светыхъ отьць реүено ѥсть. Реүе бо: „аште о васъ (41б), иже васъ ради родеште и слово въздати хотеште, како мыи вьсакоюдѣ симь неповиниемъ се, и ꙗко глава проүиние үьсти дѣлꙗ оуслышаѥмъ же и поработаѥмъ.“ И божьствьны же и великыи апостолъ Паүлъ сице же къ Еврѣомъ въ ѥговѣ посълании глаголѥтъ: повиноуите се къ игоуменомъ вашимъ и покарꙗите се. Ти бо бдетъ о доушахъ вашихъ, ꙗко слово въздати хотеште.“ Нъ дроугъ къ дроугоу ѥдиномыслъство, и любовь и миръ схранешти ми прѣбываите, дроугъ о дроузѣ раждизаѥми любьзною волею, дроугъ дроуга оутврьждаюште се, пооуүаваюште, (42а) молеште се, трьпеште, разоумѣюште дроугъ дроугоу въ пооштрении любве добрыхъ дѣлесь (тако) ꙗко решти все, ѥже благо, ѥже спасно, ѥже добродѣтель и ѥже похвала, тъштеште се исправлꙗти ѥлико мошть. Реүе бо господь нашь I(соу)съ Х(ристо)съ: „сицѣ заповѣдаю вамъ, да любите дроугъ дроуга, ꙗкоже и азъ васъ възлюбихъ.“ И дроугоидѣ: „о семь разоумѣют(ь) вы, ꙗко мои оуүеници ѥсте, аште любите дроугъ дроуга.“ Вѣдите, үегови боудемъ оуүеници, сиꙗ схранѣюште, видите кою славоу и веселиѥ оулоуүити хотештемъ үловѣколюбьцемъ владикою наоуүаваѥми (42б). Тѣмь же съ всѣмь потьштаниѥмь и съ вьсею силою и съ всею дрьзостию заповѣди ѥго вьньмѣмъ.

Пооуүениѥ къ игоуменоу. глава .ѳі.

И ты отьүе доуховны свештеньнаго сего стада и наставниүе! смѣраѥ себе боуди братии и милостивь, все отьүьско ихъ съврьшаѥ добромыслъство. И молю се, о вьсемь пеүалоуи, вьсѣхъ съблюдаи и вьсѣхъ трьпи, помагаи пооуүаваѥ, наставлꙗи наоуүаваѥ и оутѣшаѥ, недоужныѥ ицѣлꙗѥ, немоштныѥ оутврьждаѥ, малодоушныѥ толе, съгрѣшаюштеѥ въздраштаѥ, седмь десеть и седьмию праштаѥ, по (43а) господьню глаголоу. Подобно ѥсть

томоу подобивьшим(ь) се господоу ослабьно намь соудити, и што подобныхь оставлѩюште или краи хранеште правинь, ѩко немилостивоу и ненавидештеѥ осоуждати да да ина оставлю. Реуе светыи Василиѥ: „тоиже игоумень ѩко отьць уедомь присны да сьблюдаѥть, посѣштаѥ ѥдиного когожде потрѣбоу, и подобноѥ помошти приносе исцѣлениѥ и снабдѣниѥ, ѥже по истинѣ немоштны оудь, или тѣлесно или доушевно сь любовию и сь отьуьскымь добромысльствомь приносити.“ Сико же вамь имоуштимь нѣсть игоуменовати (43б) или икономовати недостоино прѣскакаѥ, лѣтомь слоууениѥ прѣдьлагаѥ, или дѣло или доброродиѥ или поуисло, ли принесеныѥ сель, ли добытька. Нь онь да ѥсть поутень вь сихь, иже одь вась вьсѣхь, ѥже ѥсть вь свѣть и вь посѣштениѥ и самѣмь тѣмь игоуменомь, а ѥсть вь новѣ се постригль, аште ѥсть и некнижьникь и одь вьнѣшьныхь дѣѩнеи приводимь. Ни ѥдинь бо врѣдь манастырю одь того бываѥть. Может(ь) бо богь и оть камене вьздвигноути уеда Авраамоу и слѣпымь дати прѣмоудрость, и слово несловнымь подати, и ѥже и (44а) вешти вьсѣхь благоволиѥмь, пауе оть хвалештихь се своѥю силою и прѣмоудростию и богатьствомь и доброродиѥмь. И симь свѣдитель ѥсть божьствьныи вь истиноу и великы апостоль Павль сицѣ вельми вьпиѥ; „боуѩ мироу и немоштна и изгнана избра богь, да прѣмоудрыѥ и силныѥ и высокыѥ посрамить и несоуштеѥ да соуштаѩ оупраздьнить.“ Сиѩ оубо поставлению игоумень, икономь. Мало нѣшто приложю кь реуенымь, и вельми потрѣбно же и подобно.

О ѩко да не порицають братиѩ игоуменомь, ѥже отьдавати гостемь манастырьскымь (44б). глава .к.

Да не соудеть братиѩ игоуменомь, ни словомь нѣкоимь да трѣбоують о немьже, ѥже вьносить или издаѥть потрѣбы ради манастырьскыѥ. Недостоино бо сиѥ и врѣ-

дно и немало раждаѥть невѣрьство, раꙁлоучениѥ же и раꙁвраштениѥ, ѥже. и ино сьблажьнениѥ (тако) творить. Ни ты пакы, игоумене, оужикамь или дроугомь своимь, иже не боудоуть на потрѣбоу манастырю, не. моꙁи раꙁдавати, или пакы сьбирати и оуꙁимати себѣ, глаголе: „аште не боудоу пакы игоумень, да сиѥ имаю.“ Да боудоуть оубо сиꙗ творештеи (45а) непричестни божьствныхь таинь о светомь доусѣ, аште и братии неповиновати се о вьпрашаниꙗ и сьтворении дѣюштихь имь. Или пакы братии беꙁь ѥгове волѥ творештимь, то на тѣхь и прѣждьниꙗ ꙁаповѣдь. И сиѥ прилагаѥмь: непрѣкословномоу соудии свѣдѣниѥмь обличителю вь истиноу не оубѣжеть, тѣм(ь) же боуди имь и не вьнити вь роуцѣ богоу живоу, ни одь божьствнаго же и страшнаго соуда не оубѣжеть бес(ь) правды неподобаюштомоу иꙁданию стокь и добытькы, ѥгоже причитаюште (45б) симь сиꙗ пишемь. Аште ли толика несоумнѣниꙗ и несрамнии ꙗвлꙗют(ь) се, ꙗко ни божиꙗ боѥште се соуда, нь лѣпо, ꙗже манастирскаꙗ, растакають, непричестьни да боудоуть, дондеже оть сиковыхь отьстоупеть.

О скаꙁании ꙁавѣсь и иконь и книгь црьковныхь. глава .кд.

Непрѣтворномь быти волимь стежаниѥмь свештеныхь сьсоудь и иконь и ꙁавѣсь и книгь и много вьсего стежаниꙗ црьковнаго, не тькмо же да нетворна (sic) боудоуть, нь и отьноуда неподвижима и ни оть кого николиже вьсакоюдѣ (46а) вьꙁдвиꙁаѥма, да иже оть сихь нѣкто отимаѥ вьꙁимаѥть вины ради нѣкыѥ, црькве покрадениѥ да вьпадаѥть вь грѣхь. И о сихь ꙁаконь, напоньства осоуждень ѥсть. Иноу праведныхь виноу оувеꙁноути и сихь творити или прѣтворити ни мы ни инь нѣдобро моудроуѥ да повелить, тькмо сьлоучившихь се вь годь напасти оть ꙁапалѥниꙗ, манастырю слоучившоу се пожешти или оть троуса пасти се, или ино што, ѥже боудеть манастырю

на помошть, а иного ниѹесоже не иметь имѣти помошти (46б). тогда да подвижима боудоуть сиꙗ, нь не потаѥно ѥдинѣмь игоуменомь, нь вьсею старѣишею братею, да ѥсть оуговорено и оуправлено.

О изложени кь всѣмь, ѥже подобаѥть излагати се. глава .кв.

Нь то и ѥште вамь заповѣдаю, ѥже вамь всѣмь излагати се оть манастырьскые правды, ѥже вьношениꙗ слоужештимь, по малоу да прѣписоують издаваниꙗ, когда (тако) и камо, и вьношениꙗ, кьгда и оть коудоу. Си всѣмь заповѣдь ѥсть: дохьѡрю, икономоу и параикономоу или вьнѣшьнемоу иконимоу, или (47а) иноу коѥ годѣ работоу прѣдрьжештимь. Вь сиѥ наставлꙗю, да излагаѥте се, да боудете непороуни и непоговорениѥ.

О соуѥтнословныхь и празднословныхь. глава .кг.

Проуеѥ и кь инѣмь слово избранно и вѣдомо онѣмь подобно. Аште соу кто одь вась вь роукодѣлани коѥмь или вь инои слоужбѣ сходеште се и соуѥсловныѥ твореште бесѣды, навыкьноули бо соуть сиꙗ схожденниѥ, такожде и вь скврьнословиѥ вьпадаꙗють. Оть многословиꙗ бо, реуе, не оубѣжеть грѣха. наоууати се оть большега, да не отьмѣтаꙗют(ь) се (47б). заповѣдаю оубо семоу сиѥ творити оть любве, и творештю и доушеврѣдныхь оставлꙗти оть божьственыхь писмень, ꙗко доушеползно бесѣдоуюшта, или мльуати. „Оудрьжаѥ бо оустнѣ разоумьнь ѥси и моудрь", реуе прнуьтьникь. и вь поути же бывше, тожде (тако) болеште, тѣмьже нирѣлѣвайте се. Подобаѥть оубо никакоже симь сега бьдѣти, о оумѣ сьблюдениꙗ вѣдоуштии, ꙗко оудоба ѥсть соупостатьномоу льстьно на нихь наити и вь падеже низвести, ѥже да не боудеть ꙗко и ограды стадоу и пастырю изгнанымь. (48а) кь симь же ны вь досажденниѥ дроугь дроугоу вьнити или вь гнѣвь, ибо сиѥ творе вь отьлоуениѥ да вьпадеть, аште не ка-

ѥт(ь) се и проштениꙗ просить, и съкроушенѣмь срьдцемь. Миръ оубо и любовь имѣти волимь дроугь дроугоу вась вьсегда, и мѣсто гнѣваниꙗ наоучите се: „благослови и прости, брате!“ А сьхожденија же соуѥтна твореште и приходеште бес(ь) правьды дроугь кь дроугоу и беꙁ(ь) никоѥже потрѣбныѥ воле, и сь игоуменовою сьвѣстию наоучаѥми и оть ꙁла не отьстоупаѥ, ѥда ѥмоу се ꙁаповѣдаѥть (48б).

О неимати никоѥмоу же вь келии ꙗдениꙗ ни питиꙗ ни вошт(иꙗ) и до мѣдьнице ѥдине. глава .кд.

И стежаниѥ нѣкоѥ имоуште лихо ꙁаповѣди манастырскыѥ, аште и до мѣдице или овоште, беꙁь вѣсти игоуменове, вь ꙁаповѣдь да вьпадеть. Искрь же сихь отаи ꙗде и пиѥ, аште не покаѥт(ь) се и пооученија приѥмлѥ оть дроугь и оть оужикь, и одьписоуѥ имь а оукрадаѥ нѣчто оть манастырꙗ и не исправлꙗѥ се, да одьганꙗѥт(ь) се тоу тако. Да приложит(ь) се и сиѥ кь реченымь.

О ꙗко не волимо числоу вь вась быти, нь аште и мали, нь сь любовию. глава .ке. (49а).

Числа вь вась не волимь быти, толико да вы боудеть ѥлико доволно имате прѣпитаниꙗ и ѥлико говѣниѥ и любовь и ѥдиномыслиѥ. И нихь всѣхь исповѣдет(ь) се поучениꙗ игоуменомь ихь и вь трьпѣнии и смѣрении срьдца повиноуют(ь) се, и тѣми, ꙁаповѣдаю, боголюбьно испльнꙗти тьштеть се, а дроуꙁи да одьсилают(ь) се, аште и вь малѣ подобаѥть остати вась. Лоучше бо ѥдинь творе волю господьнию паче одь множьства беꙁаконникь.

О брати неимѣти работьника. глава .кѕ.

Отрокь недостоино имѣти вамь. Бити же по .к. оу келиꙗхь (49б), паче благь быти же вь ѥдиной коупно дыюшта любовию ꙁакономь доухокнымь, тожде моудроующта и ꙗко ѥдинодоушьна брата вь истиноу сьвькоупивша се, тожде иго господьне влѣкоушта вьседоушно, и дроугь

дроугоу вь мирѣ и вь подобномь послоушьствѣ и вь говѣнии покарающте се, да и вь вась мѣсто имать Давидовоу испльнити се гласоу: „Коль добро и коль красно, ѩко жити брати вь коупѣ.“ Подобаѥть же и сиѥ расоужденниѥ творити, да повиноуѥт(ь) се вь новѣ пришьдь прѣжде пришьдшомоу, бескнижии словесномоу (50а) неразоумиы наказаньномоу и младѣи старѣѥмоу. Аште ли соуть кто по ѥдиномоу вь келиѩхь, да соудить игоумень, и ть да вѣсть житиѩ ихь.

О невьстающтихь вь црьковь, како ихь подобаѥть наказовати. глава .кз.

Нь тѣмьже и заповѣдаѥмь вынoу [1]) неослабнѣмь бити, на вьсакоу црьковноую слоужбоу, молеште се о себѣ и о мирѣ и о слоужеште брати, аште ли кто облѣнивь не оустанеть на оутрьнюю или на иноу слоужбоу црьковноую тькмо вины нѣкыѥ правыѥ, или болѣзни, то да учинить метаниѥ (50б) прѣдь игоуменомь и вьсею братиѥю .л. метаниѩ по срѣдѣ трапезы. Аште ли се не покаѥ и пакы по вьторо не вьстане, да поклони .ѯ. Аште ли и тако не покоре се прѣбоудеть, и пакы отьчаѩк(ь) се по третиѥ не приде вь црьковь, то да се поклони .р. Аште ли и ѥште не покараѥ се, и сьблазнь иныимь братьѩмь строѥ, да се изгоинть оть игоумена и все братиѥ. Сию же заповѣдь даю не црьковныкомь ѥдинѣмь, нь вьсѣи брат(ии) иже соу оу манастыри, свѣне сихь, иже соу извьнь манастырѩ лѣжюште. А вь чтении и вь канерьхании (51а) комоу створи ѥклисиѩрьхь метаниѥ, кромѣ немошти тѣлесныѥ, или на пѣниѥ или на поучиниѥ, да не отьречет(ь) се. а на трапезѣ чтениѥ повелѣваю да дрьжите недѣлѩми. А си вса на игоумена полагаю. Да аште кто ѥклисиѩрха не послоушаѥ боудеть, да ихь игоумень наказоуѥть.

[1]) У рукопису вынoу.

О томь, ꙗко никомоуже варити особь, ни ꙗсти оу келии. глава .кѳ.

О сих(ь) же и сию вамь прѣдь богомь и самою владичицею нашею прѣсветою богородицею благодатницею ӡаповѣдаю вамь, да боудеть вьсѣмь вамь сию ꙗдение и питие[1]) же. а (51б) не варити вамь повелѣваемь, ни тебѣ самомоу игоуменоу, ни икономоу, ни еклисиꙗрхоу, ни иномоу никомоуре оть братие прѣбывающтемь вь наше стадѣ. Аште ли боудеть гость манастырьскы, то подобаеть игоуменоу, аште ли не боуде игоумена, да икономь или кто годѣ боуде оть прьвыхь оу манастыри, то на тога оуӡлагаю, да оуправи гости, ꙗко есть подобно. Того бо ради единого и раӡлична ꙗдениꙗ да бывають игоуменоу и подаваемо да есть, елико же ꙗвлено. И вь болѣӡнь вьпадьшеи соуть и сего ради трѣбоують большаго (52а) ꙗдениꙗ и питиꙗ на сьставь немоштнаго ихь тѣла. Се бо свѣстно мни ми се и братиꙗмь проуче сьблюдати не сьблаӡньно.

О слоужештихь дииꙗконихь манастырьскыхь, како подобаеть е поставлꙗти. глава .л.

Херотоние слоужештимь по икономовоу оуставлению подобаеть бывати, и поставлꙗти ключарꙗ, ключе оуӡимающте, и полагати прѣдь прѣсветовь богородицовь или прѣдь Христомь. и трьсветомоу бывшемоу и томоу ставештомоу се, подобно и смѣрено да строи .г. метаниꙗ прѣдь светою богородицею, и ключе (52б) вьӡимаю своима роукама, таже игоуменови прѣклонꙗють свою вью и на немь реченое благословение приемлють, а ꙗже иѣмають клоча вь светоую иконоу целывавьше, игоуменово ӡнамение довлꙗють вьставление.

[1]) У рукоп. два пута написано.

О наказаноомь быти брати оdь игоумена, да не творетъ стрьпьть на въставше отъ трапезы, нь походити говѣнно вь келию ваше. глава .ла.

Такожде да сьблюдаеть игоумень на пѣтииахь вь црькви вьхожденив нхь на трапезоу, да сблюдаеть братию такожде и на вьсакомь (53а) мѣстѣ, ieда сѣдеште бес(ь) правды и праздьнословьствоуюште праздьноують, то братскы пооучаваie и исправлаie, повиноувшимь же се нимь походити вь келию сь молитвою, и роукодѣлие творити. Нь и трапезарю подобаеть блюсти на трапезѣ, да нѣшто вь лѣности своиеи не оуправно на рьпьтание братии поставить пиште, или не оумьвены сьсоуды имы, или изгноиения нѣчеса, или вьсѣмь не ieдьнако неподѣления, то да о томь да моу даеть игоумень заповѣдь.

О работающтихь манастырю. глава .лв. (53б)

На коую же слоужбоу иже соу поставлени, иконома рекоу и ieклисиарха и параиконома и ины многы, иже дрьже манастырские работы, сьблюдьно и благоусьтно творешште ихь, праведьно ieсть не прѣставлѣти нхь оть своихь работь. Лѣноуюште же се оть ннхь и не родеште нѣкако же и лоукавноующте о нихь, подобает(ь) же прѣставлѣти и ине пакы поставлѣти. Иже одь сихь боудеть краде нѣшто, аште и мало, осоуждень ieсть господомь нашимь Ісоус(ь) Христомь и прѣсветовь богородицею благодѣтиицокь, и одь ieie же и клюуе прнieли соуть (54а), обештавьше се не лоукавновати и ieдинодоушно слоужити ieи.

О клюуарихь и рыбарихь и хлѣбарихь и о страторѣ и о икономѣхь метохинскыхь. глава .лг.

Молю се оубо клюуаремь и хлѣбаремь и рыбаремь и печалоующте се о конихь, иже соу оу метохиахь икономи манастырскыхь сель, на дворь посилаiемымь и инамо одьходештимь повелѣниieмь игоуменовомь, и пауе вьсѣмь слоужештимь: и слоужения ваша имѣти вьседоушно, ако

не малоу[1]) оть тѣхь оулкаѥт(ь) се вьзданню. Бескнижнымь вѣдѣ (54б) довлѣѥть кь отьвѣтоу, и богоу и намь, ѥже о слоужбѣ сьблюданнѥ и поспѣшьство, а иже свѣдеть книгоу, вьзбраннꙗѥть же се нимь за слоужбы ради, ѥже вь молитвахь, ихь слоужбоу творити и быти сь братиѥю на сборишти, пооучаваѥмь не малодоушити се, ни отьнечаꙗти се, ꙗко мнештим(ь) се нимь погоубльше ползоу, нь благодоушно же паче имѣти же и радостно. По неже оукрѣпиль ихь ѥсть господь сеѓѣ братию по подобию оного послоужити, иже рече: „не придохь, да ми послоужеть, нь да послоужю. и положити (55а) доушоу мою избавленнѥ за многыхь.“ Зрите, братиѥ моꙗ, коѥ вы дѣло сьвршаѥте, видите, комоу подобите се, видите, ꙗко начело вьсемоу благомоу сь любовию приходите. Что оубо скрьбите и тоужитѥ (тако) оть схожденниꙗ оставше? не разоумѣѥте ли, ꙗко своѭ доушоу полагаѥте за многыѥ, ꙗко владика мои Христос(ь) да ꙗвѣ братию вашю оупокоите? радовати оубо и играти вамь подобаѥть, ꙗкоже ѥдва, аште вьзмогли бише исправити молитвоу, вьнимаюшти вы дѣломь по всегда творите (55б). блажени ѥсте вь томь печаловани и ревнителниѥ. добра бо молба и ѕѣло добра, кь богоу бесѣдовати нась творешти и оть земле на небо нась вьзносешти, лоучe же и болше паче любовь, она бо чьсть ѥсть добродѣтели всего тѣла, и всего сврьшенниꙗ сврьшенниѥ отьсѣченниѥ нѣкоѥ и оудь. а любы глава ѥсть и сьврьшенниѥ, ибо и высототворенноѥ (sic) смѣренниѥ сьпрежено себѣ ꙗвлꙗѥть и милостыню и чловѣколюбиѥ. за нихь ради паче и богь быль чловѣкь, ꙗко же зоветь се богь, и нась ради чловѣкь богь оуказоуѥт(ь) се, и небесномоу отьцоу подобьнь. (56а) чесо ради скрьбите сихь вьсѣхь благыхь оставльше главоу и кь нижнымь и кь ѥдиномоу притежанию течете? подобаѥть бо главоу сицѣ приспѣвшимь весело имѣти и тврьдо, и

---

[1]) У рукоп. немами (опазка Шафар.)

все творити, ꙗко оть не не отьпасти, бонмь се ꙁаконоу на-лишениꙗ, нь не оубоите се, ибо уьста исповѣданиꙗ оулишениꙗ сеꙗ испльнити вамь и прощениꙗ по правдѣ по-дасть, тькмо да нѣсть лѣностно оулишениꙗ: того бо се боите и то вьнимаите, аште ли се нѣсть, да радоуите ми се слоужбѣ вседоушевно имоуште, слоужеште же, сико доволно (56б) наоучивьше се вьси слоужештеи боудѫть, (тако) добро творештеи. аꙁь же, ꙗже мало прѣтекло ми бѫдеть (тако), то приложю словомь.

О послании на прѣгледаниꙗ кь добытькомь. глава .лд.

По неже оубо вь немошти нашеи ходеште и добытька мало приобрѣтохомь, да подобаꙗть и о семь печаловати се игоумено и икономоу, прѣгледати ꙗмоу колико мошто. быхь ꙗсть вьсихь старѣиши, не послати говѣино, и ꙗко оуказано, и цѣломоудрыꙗ и старце, аште вьꙁможно имь ꙗсть, ꙁа стрѣльчевѣхь ради навѣть (57а).

О како подобаꙗть пѣти панахиде ктиторомь глава .ле.

Довлѣꙗть оубо о манастырскыхь доволно же и ꙗко подобно ꙁаповѣдаными, и оусьпьшихь отьць нашихь и братиꙗ да оубо приимемь свѣтло. И всенощтнымь пѣни-ꙗмь лоучисти вамь память трьблаженаго и прѣподобнаго отьца нашего и хтитора господина Сумеона миниха, ꙗже ꙗсть мѣсеца ферварꙗ вь .гı., ꙗже праꙁдьновати вамь свѣ-тло пѣниꙗмь и свѣштами и ꙗдениꙗмь и питиꙗмь до обилно. Паче же и на врата подобаꙗть дати и ꙗдениꙗ и питиꙗ, кто се (57б) прилоучи на ть дьнь. Сиꙗ же ꙁапо-вѣдаꙗмь игоуменомь, ꙗко прѣдьюдоу сего праꙁдьника да посилаꙗть и на Доуканскоую страноу и на Ꙁетьскоу, и да коупоуꙗть рыбоу, да боудеть обилно на праꙁдьникь прѣподобнаго отьца нашего и хтитора господина Симе-она. Паче же на память тоу оуꙁывати владнучьствоую-штаго сеꙗ ꙁемлею и игоумене проучеꙗ. И сиꙗ вамь вѣ-

дети, ıере многашти прилоучаıеть се си праздьникь оу великыıе посте. Да аште боудеть си праздьникь оу великыıе посте, то повелѣваıемь (56а) праздьновати прѣжде поста. А вечерь на панахиде подати вьсеи братии по свѣшти, да поıю стоıеште надь гробомь, и вьсѣмь ıереомь обльченомь соушт(имь). Симь же образомь пѣти творити вамь и на памети блаженопочившеıе бывше иногда подроужиıа ıего Анастасиıе минхы, ıеже бываıеть мѣсеца иоулиıа вь .ка.

О панахидахь светыхь отьць и братиıе наше почившихь оу мѣстѣ семь и пакь почити хотештихь, како подобаıеть пѣти панахиде и поменовати. глава .лѕ.

И ıелици по мнѣ что достоино створише и поменовати (58б) се нами вьзакониıше, годиштныıе памети ихь да бываıють, и брат(иıе) же такожде, ихьже имена вь поменованихь написана соуть, или напишоут(ь) се, не тькмо же, нь и вь новѣ оумьрьшии повьсегда, на всако сьньмиште, на оутрьниıахь и на литоургиıе и на вечерниıахь да помень бываıеть вь вьздѣиныхь молбахь, ıеже ıесть поменованиıе до .м.-ıего, вь ниıхьже ıесть ıелико дьни, и просфоры ıего да причештаıют(ь) се, сими же, нь и помени комоуждо оумрьшихь, да оуписоуıеть ıеклисиıархь, да имѣти ıе вы имете (59а) незабытно и да творите неоскоудно. нь о семь же смотрьнѣıе повелит(ь) се. по неже бо подобаıеть оумножившим(ь) се братиıамь, оумираıоуштимь многишти вь тои недѣли .г. или .д. памет(и) и сьтешти се или вештими, тоужно вѣдѣ боудеть комоуждо памеѣть творити вь панахидахь, да оставлıаıют(ь) се отьлоучени канони панахидахь (тако) дьневьни, иже на все дьни по дльгоу вамь обештани соуть, и прѣжде ошьдшомоу пѣти. да не боудеть то, повелѣваıемы, ıако аште кыи оть братьıе да идеть, и да поıеть (59б) за мрьтве, то изволите. А прочи да поıють вь параклитиници вьза-

коненоую панахидоу, да ѥсть и да творить сиѥ. и благоприѥтно намь мнн мн се и богоу. аште ли ꙁиме ради погрѣхь, или немоштн, да не боудеть лѣности не нꙁволите се, нь прѣꙁрите, да ѥлико аште свѣсте памети вь ѥдиной той недѣли, стекьше се вьсѥ коупно вьсѣхь ѥдиною да творити сиѥ панахидою. аште не слоучит(ь) се паметь нѣкоѥмоу игоуменоу вашемоу бывшемоу — семоу бо особьна паметь бываѥть — подобаѥть ꙗко вьсѣмь подобаѥ (60а) отьпѣвати вамь. И сицѣ да ѥсть брати же вашеи дльгь памети нꙁбранна. и оть ꙁаповѣди вашеѥ не отьпадаюште да вь панахидахь оубо сицѣ, ꙗже о нихь литоургиѥ и то добро, ѥже коупно вьсѣмь вь ѥдно бывати паметемь, просьфоурамь о комждо приносимомь, по неже литоургь на гробы отьлоученъ ѥсть и вьꙁаконень, ꙗко годѣ ѥмоу да творить. паче же ꙗко вьꙁможьнь. А ѥже вь братѣхь даваѥма о нѣкыхь, ѥже принесль кто или принесеть о вьсѣкои комь годѣ памети, достоино, ꙗко се (60б) боуде оуговориль оу манастыри оставльшю или оставлꙗти вь паметь ихь подавати ꙁаповѣдаѥмь не вьꙁдрьжано. Дип(т)ихе оубо ꙁаповѣдаѥмь, ѥже соуть оуписованиꙗ о господѣ иѥрѣомь самѣмь или диꙗкономь на вса вьхождениꙗ и литоургиѥ, да вьспоминаѥть вь диптисѣ писаныие (тако), да сами не носите грѣх(ь) ихь, о онѣхь непоминании ꙗже оучинишениꙗ. речено же бы о сихь подобно.

О пострнꙁаюштих(ь) се. глава .лꙁ.

Рѣчь же ѥсть и о пострнꙁаюштих(ь) се, иже аште соу кто вь славѣ или одь нѣкыхь (61а) ꙁнаѥмымь нами и свѣдештимь наше житиѥ, да пострнꙁают(ь) се и вьноутрь вьꙁаконенаго врѣмене, молештим(ь) се вамь и сего коупно приѥмлюште. аште ли слоучившнх(ь) се ть неꙁнани по прѣшьстви .ꙁ. дьни, ꙁдѣ ихь пришьствиꙗ да облачит(ь) се вь плаштаницю и вь минишьскы шлѣмь, да ꙁаповѣдають же се ѥмоу вьꙁможныѥ слоужбы и да сблюдают(ь) се, аште сь смѣрениѥмь и с(ь) трьпѣниѥмь

свршают(ь) се. аште оубо сиці имоуште соуть, да прѣбывають мѣсець .ѕ. и тогда брати да причитают(ь) се пострижаеми (61б), и оброученије божьственаго и анг(е)льскаго да приемлють образа. аште ли непрѣломни слоучеть ѩвити се нимь, рьп(ь)штюште и оучили оть заповѣданыхь вами, игоуменоу подобаеть не приемати. Кь сим(ь) же и сије печално јесть, иже оть страны приходешти мниси, ихже приемати соуждено, не побѣждати ихь о нѣкыхь отьрекьшихь се и принесьнѣи. нѣсть бо благод(а)ти божије прѣпродавати дльгомь или на добытцѣхь продавати, да кыи здѣ стоудь или поношенние приидеть, винова сьпострижаюштихь, и злы глаголь (62а) вьнести се ѩвлюю, и твоје и большеје и малоје и лоучьшеје молити се принесьшю а не приносештоу. да не боудеть сије вь нась, да не боудеть. аште ли что и намь пострижаеи се приносить, да приемлемь. колико бо јесть се, а не ноуждно, и колико дѣло благолюбиѩ милостыне. чинь нинѣште добротворенија, и отьвьзмьздије боудеть вь оцѣштенние прѣгрѣшенниемь. Паче же, да истинноу речемь, покладь несеть богоу и прѣсветѣи матери јего благодатьници. Ино бо јесть отьречение и принесенние, а дроугоје дарь и милостыне подание (62б) или покладь. Оно оубо овамо имать вьздание, и ѩко же нѣкоую коуплю трѣбоуюште полагаеть о нѣкыхь слоучившихь се глаголѣхь и свѣтныхь коуплѩхь. а јеже јесть вѣдѣно небесныхь надеждь и одьдаиеи полагаемо, да оть сега ни по чисмении нѣкоега проучеи братије давающи ѩко минт(ь) се, нь равно быти сь всѣкми по дрьжештимь закона манастырѩ. Аште ли когда искоушаеми нь (тако) поути, ѩже соуть многа несьвѣстна, и отьстоупати оть манастырѩ искоусити се. вьсхоштеть же и дарованоје (63а) отьнести, нь не дадите јемоу того, что годѣ слоучило се јесть. Ѩко једноучити богоу дарованоје не вьзимает(ь) се, вьзимаеи же свештенно крадеи јесть[1]),

[1]) У рукопису есть два пута.

творен же свештенно красти имать ꙁапрѣштено вь си свѣть, аште и мы не глаголюемь. Се бо нынѣ сиць и сико имѣите.

О подаванин на врата. глава .лн.

Реченоѥ и ѕѣло хранителноѥ не малоу полꙁоу и спасениѥ вамь оумножаѥть, коѥ же се на вратѣхь поданиѥ и страннымь и немоштнымь оупокоюениѥ, посѣштениѥ, их(ь)же ради гостиньницоу оть христолюбиваго нѣкоѥго (63б) обраꙁа испросивше соꙁдахомь (тако), стрaньные же оупокоити братиѥ, и немоштныѥ вьꙁлежештеѥ ѩко мошть поспѣшьствова о нихь оудостоити, нагыѥ же и босиѥ одѣвати и обоувати ветьхыми вашими одеждами и обоуштами — не вами самѣми даваѥмо, се бо не повелѣваѥмь, нь игоуменомь — питати же альчныѥ и доуши давати, ѩкоже рьсмы, оуꙁаконенымь хлѣбомь и виномь и соучивомь нѣкымь, оть крьми ваше иꙁбываюште. Подобаше бо оть оудржанија вашего симь быти, по неже (64а) не тьштно боуд(е) поиѣ и оть иꙁбытькь и богоу ѥсть любьꙁно, ѥже ѥсть богоу любьꙁно и вьꙁможно. И оумрьшихь же погрѣбати. Странно гробиѥ же[1]) ѥсть тѣхь ради сьꙁдано, да не мы не вами твоᴩимоѥ, лоучеѥ и тврьдѣѥ потьштанно имоуште ꙁабоудемь, не погрѣбати же тако, да би было, ни ѩко слоучившоу се, нь прьво отьпѣваѥмѣмь погрѣбаѥмыѥ вами. И другаꙗ достоинаꙗ пот(ь)штаниꙗ ни ѥдиноушти паче вьсѣхь чистотно кь страннои нашѣи братии чистотоу ѩвите, да и мы чистоу же и богатоу (64б) о нихь оть бога милость приимемы. Ни никого же оть врать нашихь праꙁдьна отьпоуштати волимь.

О пооученин кь игоуменоу и кь икономоу и кь всѣи братии не раꙁдроушно хранити повелѣнаꙗ вь семь типицѣ. глава .лѳ.

И молю се господа ради вьсѣмь вамь, братиѥ моꙗ и чеда о господѣ вьꙁлюбленаꙗ, сьблюдати о всѣхь мною смѣренымь отьцемь вашимь ꙁаповѣданаꙗ вамь, и о вьсѣхь

[1]) На страни: гробиїца.

хтѣние мое и приетие и свѣсть и ꙁаповѣдь нераꙁдроушимоу и непрѣдвиꙁаемоу, вь полꙁоу вамь соуштю и вь спасение доушевное (65а) и вь оутврьждение, и вьсѣмь покои да рекоу и моего отьца прѣдь лицемь господьнимь похвала и оукрашение. Сего ради и всоу сьблаженниꙗ вымоу, повѣдающтоую намь вь семь типицѣ, и ꙁаповѣдасьмы ꙗвѣ и непокрьвено. иꙁволити поспѣшихом(ь) се, да не по нашемь охождении мѣсто обрештемь, о немже молю се, владичице моꙗ и госпожде моꙗ прѣпѣтаꙗ и наставнице! врагь доушь нашихь сотона, да не поколѣблеть вась оть прьваго помысла, и свою праштю поставить и раꙁбиеть, ꙗже соуть сь (65б) потомь и сь многомь троудомь вь спасение доуши оть бога добрѣ стежано и всоу еже ꙁрить се красотою основано, идѣже по толицѣ нашемь оутврьждении, ꙗко вьꙁможно испытанию, вѣдѣ ꙗко неꙁлобою оскоудѣеть николиже ꙁлобнаꙗ вина, и неприꙗꙁнивомоу ѕвѣрю и стрьпьтивомоу раꙁвраштение и кривые вины приложение. нь вы вси божиею благодатию просвештени соуште, его кьꙁни и како ихь хотеште отьгнати, нѣсте нераꙁоумни оть божьствныхь писмении и оть оглашении учьстныхь учьтении, оть наоучениꙗ ихь (66а) и вь нихьже сами вы наоучени бысте, соупротивоу станѣте ꙁлобѣ твьрдо, пособьство имоуште божие велико и нераꙁоримо, и ꙁа теплыхь ради молитвь прѣнепороучные и прѣсветые владичице наше госпожде богородице, и светаго и славнаго моученика Полиеукьта, и ꙁа молитвы блаженаго отьца Симеона. Приложю же и молитвоу мою грѣшьнаго. да наоучаеть вы оубо братскы, и прилагаете подобное. нераꙁоумни о добрѣ сие свѣдоуштаго да ꙁапрѣштаеть се, ненакаꙁанымь и нераꙁоумнымь оть раꙁоумѣюштаго. И сицѣ о светѣмь доусѣ и о (66б) любви едини оть единого оутврьждаюште се и сьучетаваюште, ꙗко на вьоплыучении доброе и доуховное и спасное добрѣ свѣден, надѣюи се на Христа истинаго бога нашего и на него прѣ-

светоую матерь богородицію прѣдьстателницію и пособницоу, ѩко неврѣдимо присно сьблюдѣте се. Сиць обрѣтаеи обороужены[1]) и оукрѣплены, врагь посрамит(ь) се соуютно, и уьтетно отьбѣгаю облиуит(ь)се, и недѣюмь оть вась далеуе отьженеть се. вы же спасаите се и веліуаите се, и смирии боудѣте и завистии вьсѣми вь благотворени вашемь и вь уьстиомь житии и да боудете вьсе дьни живота вашего. Юдино же нѣшто вьспоменоувь, престаноу слово се.

О[2]) болници и о работаюштихь болеви. (67а) глава .м.

Рѣхь выше нѣшто мало о болештихь братии нашеи игоуменовою волєю: вьсе, юже ихь промышленије, семоу юсть наложено. Подобают(ь) же и о сихь большеє оувѣдѣти. Заповѣдаюм(ь) же избратии болнымь келию вь образь добра спѣю болницоу, и одрове поставити болнымь на вьзлеженије и на покоиште, и работника имь давати, ѩко сиимь работати вьсѣмь. Аште ли по моимь грѣхомь и мнози оу юзоу оупадоуть, да да имь стаи .в. работника, дроугоу великоую, юже юсть огниште оу мѣди сковано и прѣносимо, вь немже болештимь оукропь топити, и ина, ѩже соуть онѣмь на оутѣшеније, .вьзможномоу же, ѩже соуть вь ѩдении и вь питии и вь проуихь потрѣбахь. Игоуменоу по вьсегда (67б) не рѣтко вь болницоу приходити и вьседоушно посьштати братије и комоуждо приносити потрѣбнаѩ. и братиѩ же наша болнаѩ, да не вь сије оуздаюште се, обратеть себе имоуште просити лихаѩ нѣкаѩ, ѩже не боудоуть ни вь слоухь слышали и николиже видѣли ни вькоусили, нь да сьдрьже себе и смѣрают(ь) се, доволии боудоуште вь онѣхь юдинѣхь, вь нихже и врѣме юсть и моштно манастырю принести, та принести. Аште ли и работате имь, заповѣди ради, юже заповѣдаюмы, нь

[1]) Рукопис о бо (конац врсте) ѡроужены.
[2]) Рукопис и.

неоупрашати ихь повелѣваюмы, смѣрено же паче жити, ꙗко подобаѥть минхомь, даити (sic) вь трьпѣниꙗ мьꙁдоу, ѥже ѥсть оулишениꙗ похотнымь, и болѣꙁни тоуга. Ходатаи боуде нимь оть бога насладити се (68а). Боуди же вамь сиѥ:

Дроугоѥ поучениѥ кь игоуменоу и кь брати. глава .ма.

Ѥлико же намь ѥсть волꙗ и богоу благоприѥтна, и наставници и вам(ь) же на полꙁоу немало снабдѣюште, на вась же ѥ остало сьхранити сиꙗ, не раꙁдроушима же и непрѣтворима по вьсегда. Глаголю же непрѣстанно: прѣданоую вамь слоужбоу творите. Вь вась сборишта, ѥже хранити вѣроу и чьсть подобноую кь игоуменомь вашимь, ѥже дроугь дроуга любити и тьштати се, комоуждо когожде прѣходе вь смѣреномоудрьствѣ, поболѣти же дроугь о дроуѕѣ, ꙗко ѥдиного тѣла оуди. И ꙗже дроугь дроугоу испльнꙗюште оулишениꙗ, не вь ꙁависть оустрьмлꙗти се, ни вь любовь (68б) неполѣпиоую или иꙁбориѥ и раꙁданиꙗ, свѣне да сте вышесѣдѣниꙗ и мирьскыхь поучьтеней. вь ѥдиномоу же тьчно ꙁрѣти, ѥже добродѣтелноѥ житиѥ оуказано и прѣбывати, а не ино, аште вьꙁможно ны дыхати или паче слово спасноѥ. и вьсе же на спасениѥ и на соꙁданиѥ (тако) ѥсть и на полꙁоу. Кь симь же иꙁгонити оть вась всѣкь ꙁлы источникь, добытколюбиѥ глаголю, и користити се оть манастырѣ или коѥго ѥго иного обраꙁа ѥтера, и покладати поклады, и скровишта творити, и дослоучившаго се, вь нем(ь)же ѥсть неповелѣль игоумень, ни прѣданы вамь номоканьнь простиль ѥсть нетькмо се, нь и небрѣжьство, или кымь инѣмь неродьскомь оставлꙗти нѣшто (69а) манастырско погиноути. Равно бо ѥсть и сиѥ прьвомоу. Аште что и присно минить се, и равно винѣ оть бога оуказано ѥсть дрьꙁновениѥ, ѥлико вьꙁможно ѥсть, отьсѣцѣте, и да сишьдь рекь: все, ѥже нѣсть кь спасению наставаꙗѥмо, да отьгонит(ь) се.

Немоꙁѣте, о чеда[1]) иꙁбратиꙗ, да николиже врѣдимаꙗ поучемь а спасаюшта же прѣтечемь. Нѣсть бо ништо оть прѣдьныхь вамь немоштно или оусилно исправити. Аште ли и што оть сихь нѣ льно[2]) минит(ь) се, нь подвижим(ь) се и потрьпимь и принесѣ храбрѣно поноудимь вь малѣ себе. не покоꙗ ради мира остависмо, нь поспѣшьства ради и подвига, по вьꙁможномоу кь оулоучению вь овѣштанииꙗхь благыхь. поноудимь оубо се, ꙗко речено, поноудимь (69б). Ноуждно бо есть царьство небесное, ноуждьници вьсхиштають е. никтоже ни вьпоставить побѣдоу николиже, никто спе и сномь бо его своего борца побѣдить, нь текоуштихь добрѣ и троуждаюштихь се, подвиꙁаюштихь се и трьпештихь, еже оть подвигь болѣꙁни ꙁа многые скрьбы. Рече бо господь: „подобаеть вамь вьнити вь царьство небесное.“ тѣмьже молю се вьсѣмь вамь: достоино потьцѣте наꙁвание ваше, поставите тѣлеса ваша света господеви, любите дроугь дроуга, добрѣ тьцѣте на прѣдьлежештиимь вамь подвигь. елико добра, елико благолюбиа, та помышлꙗите, ꙗже слышасте и наоучисте се, сиꙗ творити не отьстоупаите, братие!. Врѣме бо сьбираеть(ь) се. помиаите доуше (70а) ваше, и наше смѣрение не ꙁабываите вь молитвахь ваших.

О чтении сего типика, на вьсакь мѣсець, и скончавате его, паче же и на память хтиторовоу исчитати его. глава .мг.

Си бо типикь ꙁаповѣдаемь вамь чисти на кыжде мѣсець вь начело, вь врѣмена ꙗдении вашихь, на вьспоминаниꙗ же ꙁаповѣданымь вамь, на полꙁоу доушь вашихь. Сицѣ бо да боудете вы же вь спасении вашемь испльнении, ꙗко добра сьхранивше, ꙗже прѣесте оть отьць вашихь, и мнѣ же письца[3]) доушевнаго сего наставлениꙗ и накаꙁаниꙗ о господѣ простираюште.

---

[1]) Рукоп. ꙍ о чеда иꙁбратиꙗ.
[2]) Рукоп. кьно (опаска Шаф.).
[3]) У рукоп. пирца (опаска Шаф.).

Богь же мирьскы призываѥ нась вь вѣчноую ѥго славоу, за многоую ѥго и неизреченоую благостынiю сьврьшить вьса и оутврьдить вь светоу ѥго волю (70б) за ѥдиноучедаго сына своѥго, господа и бога и спаса нашего Iсоус(ь) Христа, и прѣсветаго и животворештаго доуха, ѥмоу же подобаѥть всака слава, чьсть и поклонѥниѥ и вельлѣпьство, и нынѣ и присно и вь вѣкы вѣкомь. аминь (71а).

ПОДАТЦИ ЗА ИСТОРИЈУ ЦРКВЕ У СТАРОЈ СРБИЈИ

ПО ИЗВОРИМА НА СРПСКОМ И ТУРСКОМ ЈЕЗИКУ.

Одсеку српског ученог друштва за науке историјске.

Познати зналац турског језика, честити Рус г. Јастребов, као српски писац, послао ми ове „забелешке“ и чланак „Податци за историју цркве у Старој Србији по изворима на српском и турском језику.“

Надам се да ће одсек историјски достојно захвалити писцу оба ова чланка, а у исто доба можемо се надати, да ће нама у скором времену послати знатне податке о православним српским црквама скадарског вилајета.

Осим ових преведених фермана у г. Јастребова има још много фермана, који се тичу православне цркве у Старој Србији и можемо се надати, да ћемо скоро добити и њих у преводу. Тако исто, осим њега, није нико други нигда био у Опољу, где има мноштво српских старина. И ми се можемо надати, да ће он послати српству, све што је српско.

Најзад, сваки ће се Србин искрено зарадовати, кад кажем, да те чланке г. Јастребов сам пише српски.

Уз ово ја додајем приликом мога путовања статистичке бројеве о новчаној помоћи, коју даје Аустрија, Француска и Рим латинским владикама, поповима и учитељима у Албанији:

I.

Годишње Аустрија даје:

За 7 владика, свакоме по 600 фор.	4200 фор.
„ 4 учитеља „ „ 250 „	1000 „
„ издржавање 18 ђака у скадарској семинарији.	3000 „

За 3 франциншканска префекта (проте) у Кастрати, Пуђати и Алесији по 80. . . . 240 фор.

Свега. . . . 8440 фор.

Рим-папа годишње шаље свакоме владици по 200 шкуди; свега. . . . . 1400 шк.

II.

Годишње Француска даје:

Миридитском свештенству за 7 владика. . . . 1200 фр.

Лионска пропаганда шаље годишње по. . . . 56000 „

Француском конзулу шаље се

а) на сиротињу. . . . . 200 „

б) на изр易ану копилади у Скадру по. . . . 8000 „

Ово су званични податци, колико и шта се потајно ради, лако се даје замислити.

Латинске вере душа мушкога пола у скадарском вилајету т. ј. у шест епархија има 80,000

Исто тако у епархији скопљанској, куда спада Призрен и т. д. свега душа мушкога пола има 9300.

У скадарском вилајету православних душа мушкога пола има до 20.000; мухамедоваца има до 50,000 душа мушкога пола.

П. Срећковић.

I.

Господину Панти Срећковићу, проф. вел. школе у Београду.

Кад сте били овде у Призрену, ја сам вам показивао неке надписе овдашњих црквених урвина и забелешке на књигама цркве св. Ђорђа у Призрену, које нису још никим преписане. У исто време обећао сам послати ове забелешке у Београд за „Гласник“ срп. ученог друштва преко вас, да их издате на јавност. Мислим да ове забелешке имају неку важност за историју српске цркве. Жао ми је што тако не владам српским језиком да напишем особити чланак поводом ових забележака, али ће ми бити драго, ако ћете разумети и овакви српски мој језик. Опростите што стављам ове надписе и забелешке без надлежне свезе и поредка.

Први надпис који још нико није прочитао и о суштествовању ког још нико није знао, находи се на југоисточном кубету т. ј. четвртом око главног кубета цркве грачаничке. Вама је познато да је Јашар-паша дигнуо све олово којим је била покривена Грачаница, али за чудо оставио је на једном кубету ово олово и на име на том кубету на којем је био надпис. Овај је надпис изливен на олову на крају поменутог кубета са источне стране у три реда, али због давног времена нека писмена нису добро очувала своје карактерне црте. Сунце је расплавило олово и покварило тим ова писмена.

Баш је исти надпис саливен, како ми је казао игуман пеħске српске патријаршије о. Рафајил Тониħ, и на олову крова цркве ове патријаршије, али је боље сачуван, него на Грачаници. По његовом казивању надпис овај јасно се чита овако: „Изволеніем отца и споспѣшеніемъ сына и совершеніемъ св. Духа, покри се сія црковь повелѣніем смиреннаго патріарха пекскаго кир Паисеа въ лѣто 7128.“ То се зна да је Пајсије био патријархом пеħским баш у горепрописаној години, али у надпису Грачанце приличи више да читамо „повелѣніем смиренаго архіепископа.“ Како му драго, али је то, да су цркве Грачаница и пеħска патријаршија биле покривене у време патријарха Пајсија, о чему нема сумње као што сад нађени надписи јасно говоре. —

Овде придодајем надпис на цркви у селу Пеħани. Ово село лежи на сјеверу од Призрена на 3 сах. и 20 минута у сухурецкој жупи, од села Сухорјеке, које лежи на главном путу од Призрена к Приштини, на 20 минута. Житељи села Пеħани сви су Арнаути. Зидине црквене стоју неразваљене, само кубета и кров пали су. Близу цркве, која се находи на сред тога села, има старо гробље. Плоче на гробовима зарасле су травом и зава-

љене камењем и земљом тако да нисам могао наићи бар на једну плочу с надписом да прочитам. Што се тиче надписа који сад овде придодајем находи се на камену над црквеним вратима водећим у цркву „вѣрныхъ." Ликови светаца (на јужној страни) цркве још се мало виде, ал на сјеверној од кише и снега са свим су пропали, те им нема ни трага. У препрати или трпези на исти начин ликови светих нису очувани. Али поменути надпис није изрезан на камену, него само исписан црвеним и црним мастилом или бојом.

НАДПИС НАД ВРАТИМА ЦРКВЕ У СЕЛУ ПЕЋАНИ.

СЬТВОРИЖЕ СЕ И ПОПИСА СЕ. СЬИ СВЕТИ БОЖЕСТВЕНИ ХРАМЬ ПРЕСВЕТНѦ ВЛАДИУНЦИ НАШЕѦ БОГОРОДИЦИ ПРИСНОДѢВИ МАРИ ВОВЕДЕНИЕ ВЬ ХРАМЬ. ВО ДНИ БЛАГОУЕСТИВАГО И ХРИСТОЛЮБИВАГО И ПРЕВИСОКАГО И СЕТОРОДИАГО ГОСПОДИНА СВЕ СРБЬСКИѦ ꙁЕМЛЬИ И ПОМОРЮ ДЕСПОТА ГЮРѦ И ДЕПОТИЦИ ЕРИНИ И СИНОВИХЬ ГОСПОДИНА ГОУРГОУРА И СТЕФАНА И ДЕСПОТА ЛАꙁАРА И ДЕСПОТИЦИ ЕЛЕНИ ВЬ: ЛЕТО .ЅЦꙁ.

На цркви или боље рећи над вратима цркве св. Богородице у с. Мушитишту изрјезан је на камену овај натпис:

ПОУЕ СЕ: И СЬꙁИДА СЕ. БОЖЬСТВЬНИ· ЇКСЕУЬСТИИ. ХРАМЬ ПРЕУИСТНЕ ВЛАДИУНЦЕ НАШЕ. БОГОРОДИЦЕ. ОДЇГИТРИЕ· ЇСТЕМЛ· НАВАДАИ ПРѢВИСОКАГО КРАЛѢ· ЖРОША СТРѪДОМЬ ЇСПОСПЕШЕНИЕМЬ· ЇѠАНА ВЕЛИКАГО КАꙁНЦА· ДРАГОСЛАВА СО ЕЛЕНОМЬ СПОДРѪЖЇЕМЬ СВОЇМЬ· ЇСТАНИЦОМЬ СИНОМЬ СИ· И СА АИОМЬ ДЩЕРИЮСЇ· ВЛѢТО· ЅѠКГ· ЕИДК: Е.

Село Мушитиште находи се удаљено 3 сахата од Призрена у Подгору на истоку, близу манастира св. Тројице. Обновљена црква Призренцом Хаџ-Томом и сином његовим Хаџи-Стефаном у 1856 год.

У самом Призрену у дућану цркве св. Ђорђа (40 аршина од ове цркве), на западној страни, улица Папасчаршија, има у зиду камен, а на овом камену сљедујући натпис:

ВЬ ЇМЕ ѾЦА И СВЕТАГО ДОѴХА. АЗЬ РАБЬ ХРИСТОѴ НИКОЛАЕ А ЗОВОМЬ МИРСКИМЬ ДРАГОСЛАВЬ ТОѴТИЦЬ (Тутиц) — мислим боље Тушић — **И СПОДРѴГОМЬ СИ БѢЛОМЬ. И ПОТЬЩА . . . . . СВѢСЕ СТВОРИ ХРАМЬ СВЕТАГО НИКОЛЇЕ ВЬ ПОМОЩЬ НАЮ ЮРЕБО НЕ ИМА СВѢ ЧЕДЬ ДА СТО** (. . . . .) **ИМЕ ПѢТИ ДАНА Ї ПОМНИА. И ПОКОѴПИХЬ ЗЕМЛЮ ѠКОЛО ЦРКВЕ НИО СВЕ ЩО Е МОИ ДѢЛЬ ИЛИ ВИНОГРАД ИЛИ КОѴКА И ДВѢ ЧРЬНЦИ***) **СО . . . НЬ ЦРКВЕ ВСЕ ДАХЬ СВЕТОМОѴ НИКОЛѢ А СЬЗИДА СЕ СИ ХРАМЬ ВЬ ДНИ БЛАГОВѢРНАГО. КРАЛА СТЕФА .Д. ГО А С****) **. . . . . . ЛѦ ОѴРѠША БОГОМЬ ПОМОЛ . . . . ВАИНАГО ВЬ ЛѢТО .ЅѠМ. ИНДИКТА .Є.*****)

Камен како, видите, скршен мало, да месеца и дана није могуће прочитати. И тога је доста што се могло прочитати.

Међу књигама цркве св. Ђорђа има само две или три књиге, које су припадале овој цркви, а друге књиге биле су донешене од разних мјеста, гди због зулума турског хришћани, видећи да су њихову цркву Турци разрушили и већи део хришћана потурчили, с преласком својим от села, доносили књиге у цркву св. Ђорђа, која је била једина и јединствена, у којој се хришћани призренски могли кријући се свршавати божаствену службу. Друге цркве биле су или разрушене или потурчене, као н. пр. саборна црква Успенија Богородице, сад Џумà-џами (са-

*) Чрнци — чини ми се дудово дрво.
**) а сына краля?
***) .ѕѡм. — во дни краля Стефана 4-го м. е=у 6840 г. м. е. 1332 г. при Стефану Дечанском.

борна џамија) и црква Богојављенија — сад џамија близу Мараша на Бистрици под призренском тврдињом и многе друге. —

Између ових књига цркве св. Ђорђа има један апостол врло стар, ако и није забележена година на овој књизи, но је забележено име оне породице, којој је припадала ова црквица. На свршетку је књиге написано: „сию свтую божьственую книгу приложи Рада Димтрова. свтому Геѡргию Руновикиеве цркв. ꙁа свою душу и ꙁа родитель иинехъ.“ —

Дакле црква св. Ђорђа у Призрену била је фамилијарна црква, као и црква Каракевића, о којој ћемо после говорити и црква Тушића о којој је већ била рјеч мало пре. Ако је њу назвао поп Стојан 1815 г. великом црквом ставропигијском, не треба се чудити, јер је у оно доба она била црква за све православне у Призрену. На „псалтиру“ овако пише овај Стојан: Сиа книга глаголеми Ѱалтиръ попа Стоанъ икономъ великиа цркви и ставропиги светаго Геѡргиа. 1815 месеца анꙋариа денъ 20.

Како му драго, но на другоі страни .скг. листа исте књиге стоји од рјечи до рјечи ово:

Милостїю божїю Михаиль митрополить баньскы глаголема коласїа, кратовскы и щипскы, сън сваты божьсвны, Ѱалтирь послах въ србьскоую патрїаршїю глаголемоую пећьскую, идеже почивають мощи иже въ сватых отца нашего, Арсенїа, Еустаѳїа, Никодима, и иных сватыхь богооугодникь, да несть ники ѿемлема ѿсе божьствнїе цркви; да чтеть, еже, въ цркви идеже посла ють, въ лѣто ѕ.ꙁрѯв. сек. мѣсеца. круг солнца .кв. круг луни .иі. Въ руцѣ лѣть, .ѕ. основанїе .кв. епакта .кѳ. ключ границ, .д. индиктїѡн .ꙁ.

сиꙁлбиць.

Под овом забелешком митрополита Бањског (мислим Ћустендилског), јер се Кюстендил називао Велика Бањ-

ска, како казује поменик цркве Грачаничке за разлику од мале Бањске, Кратовског и Штиског, писано другом руком скорописом — ово:

Свьтаго Єүстоїа ѿнесли на инѕ странѕ поүнкати мнѣ на џерной рѣцѣ, свьтагоже Арсенїа раздробили и разсѣкли безбожнїи Скиѳи, и едва глава егѡ обрѣтаеса. Ѡ Господи, придоша ї ꙗзыци свирѣпи вь достоанїе. 1737 **марта** 21.

На другој страни .тмв. листа исте књиге забележено сљедеће:

На ҂.аѱмз. Гѡ Гѡдоү седе на прѣстолѣ србски Господинѣ блажені Аѳанасїи прѣжде бивши господинь митрополитѣ скѡпски. и бистѣ радостѣ велїкаꙗ. всїмѣ сїрбовѣ и болгаромь, и всимѣ ѡкїрстним странамѣ. Записа старїцѣ. Моүсеи Брүшкогорацѣ.

Истом руком другим мастилом:

и пребистѣ на престолѣ .є. лѣтѣ и, .м. днеи

и престависе 1752 **год.**

У средини књиге „Пролог" за месеци Јануар, Фебруар и Марат забележено ово:

Вѣ лѣт ҂.злн. мѣсеца аиүарїа .ѳ. дьнь. Да се знаеть како приложитѣ кнїгү Прологѣ три мѣцеце свьтые и великїе џьркви лаврїи градүаньской митрополїи прѣзвитерь Димитрь ѿ Никшина кола. за родителскү дүшү. за прѣзвитера Ѡливера и за свою дүшү и подписах своею рүкою азь смѣренїи митрополитѣ Никанор. аще кто ѿиме сїю кнїгѕ ѿ свьтые богородице градүанской, такови да бүде проклетѣ ѿ бога и ѿ прѣчестїе егѡ матере:

Има књига, на којима је забележено само, да су ове књиге „**од митрополїе Призрѣнскїе**" без да је стављена година. Но има књига и са забележеним годинама. На минеји месечној за Септембар, стоји година 7065.

На „Типикону" стоји ҂.з. и .сиз. година: „**Вѣ лѣто .з. и .сиз. принише . . . од митрополїе Призренскїе.**"

На крају књиге на празном мјесту написано: „Смиренни митрополитъ Призренски Михаилъ."

На даски књиге „Панигирик" написано сљедеће: сїа книга панагирик миттополие призренске и писа се сие въ дьны вьсе ѿ свщенаго митрополита кур Меѳодїа въ лѣто .ҁоҁ. Въ дьны всеѡсвьщеннаго Архїепискоупа пекскаго кур Макарїа.

При овом се рађа питање, где и у ком је мјесту Призрена била смештена митрополија? На ово питање одговара одчести надпис на рукописном старом осмогласнику: сїа книга од митрополїе призрѣнскїе преуистїе Богородице лѣвишкои. И ктою ки ѿзети ѿ преуистїе Богородице да будетъ анафема и да му е мати Божїа супротница въ дйъ страшныи и да е преклетъ одъ г. Бога и от преуистїе его матере и всѣх светихъ. Аминь.

За тим, истом руком написано: в лѣто ҂ҁркҁ пристависе попъ Никола месеца Декемрїе .кҁ. днъ.

Дакле још 1619 г. призренска митрополија носила је име лѣвишска митрополїа. Сад је ласно казати и мјесто њезино. — У Призрену сва страна љева од рјеке Бистрице и до сад је сахранила назив Љевиша, гдје сад живе већином Турци. Више је казано да је црква Успенија Богородице у Призрену преименована Турцима у саборну џамију. Ова је црква и била саборна црква, митрополија по свој прилици. Ово доказује још и то, јер је близу ове лијепе петокубне цркве (потурчене) на 5 минути хода на југо-исток од цркве и до сад сачувана урвина, гдје су живили митрополити призрески. Ове урвине находе се у једној турској авлији. Од оног времена није остало ни надписа на зидинах, ни ликова; но по расположају здања види се да је била кућа прилично уређена за сваку згоду митрополије. Кров још стоји цјео, но зарастао травом. На кубету, под којим је била молитвена соба или црквица, сад стоји сазидана висока од

дасака кула и на њој звоно са сахатима. За мене који сам био тамо и видио ову турску кућу не остаје никакве сумње, да су тамо т. ј. у овим старинским зидинама, које су близу цркве Богородице, живели митрополити призренски, и митрополија призренска љевишка није друга, него ова саборна црква Успенија Богородице, коју су Турци назвали саборна џамија, а хришћани у преводу с турског зову њу сад, на жалост, већа част, света Петка.

У књизи минеји мјесечној за Јануар налази се оваква забелешка:

„По плоти рождества Господа Бога и Спаса нашего Їсуса Христа в лѣто ,аѱпѳ года бысть снегъ великъ .ѕ. педи и вїше и бысть мразъ великъ .к. дны (написано било дана, а потом избрисано) облекоше се ледомъ и мала древа падоше на землю, покри нхъ снегъ и быше лугови якоже поля равна и много людїе помреша и скоти и птице без числа погибоша и цигани чергари и мечкари бехꙋ на поле не могоше да идꙋ нїгде ѿ снега много помреша ѿ мраза и ѿ глади и продаше люди древа коньски товаръ по .м. пара и повише бысть месеца декември в лето више реченое. —

Међу књигама цркве св. Ђорђа у Призрену има једна књига од села Хоче заградске. Ово је село близу Призрена сад читаво турско т. ј. потурчено. Књига је — Трїодь. У почетку је књиге забележено: „сїю книгꙋ кꙋпише селяни светомꙋ Николѣ иже ꙋ Хоче заградске да е проклѣт кто ке ю ѿнесть ѿ светаго Николѣ.“

На крају књиге на последњем листу написано је ово: „сїю книгꙋ повѣза Гега ѡ плоскищи. Богь га прости.“

Село Плоскишче или сад Плоштиште или Послиште находи се у Жупи Ристелићкој или тако званој Гора, гдје су сад сви Срби турске вјере, али им је језик чисто српски.

Још има књига у истој цркви из неке цркве Коракевича или Кораћеве. На једном апостолу написано је: „сїа книга отъ коракеве цркве.“

У почетку књиге Триод (рукописи 14¹|₂в.) на празном мјесту забележено: „сїю Трїодь ѿ цркве Коракієвиꙗ светаго Николѣ въ градѣ Прнзренъ оу мазн махале. пнса поп Цвѣтко въ лѣто. ҂з .р.

На обложеном листу пергаменом по средини грчким рукописом записано истим попом: „влѣто ҂зрв. месеца маꙗ .ѕі. днь потресесꙗ землꙗ велми.“

На крају књиге: „пнсах Дмитрн дїакь.. простнте... понеже безаконнаꙗ тресавнца досадїмнꙗ.

На истом обложеном пергаменом листу забележена истог попа Цветка:

„Прнде попъ Цветко отъ села Корнше (близу Призрена на 1 сахат) въ богохраннмн град Прнзренъ, въ лѣто .зрд. прн въсеосвещенномъ мнтрополнте прнзренскомь кур Мнханле прї патрїархү Гераснмү.“

Сад је питање: гди је могла бити црква Коракевића или Кораћевих? Гди је ова махала Маамзи? — Такове махале сад у Призрену нема, ал судећи по тому, да Кораћеви или боље казати потомци ових српских племића, које и до сад зову Турци Ко́ра, а потурчењаци Корићеви (н. пр. Бећир ага Ко́ра) имаду своју кућу у Мерзи махали близу једне џамије и близу ње једно текѐ — може се смјело казати да је и Маамзи махала оно исто што је сад Терзи махала и црква је била баш или садашња џамија или текѐ.

У минеји мјесечној за Април, писаној 1650 год., како је казано у заглавном листу у средини ишараног вињета, забележен је занимљив догађај:

„Влѣто 1769 года месеца марта 16-гѡ — знано да юстъ егда побегосмо ѿ ѡннуїра под камен близү реки и тү ноћнсмо: .з. ноћи дондеже мнмо нде гнѣвъ Божїи.“

Међу књигама има још стара рукописна књига и како се може закључити — сборник проповеди св. отаца цркве. Ни почетка ни свршетка нема. Ова је књига служила свештеницима руководством при проповедању народу у цркви и није ништа друго, него превод проповеди св. отаца. Али при крају књиге привезан је један лист, у ком су списана имена за памћење. Од ових имена да напоменемо ова:

„**Помени свети Їωана. Петра воеводу ӡемлє Мульдовѣ и госпожду и Єленү.**“ —

Између ових књига у једној књизи „од села Корише“ нашао сам врло љубопитно писманце призренског митрополита Софронија свештенику села Корише. Оно објашњава добро, у каком су положају били Срби после укинућа српске пећске патријаршије, под грчким насилијем „владика“ и за што су од чести промењивали вјеру и турчили се. Ево вам то писманце:

Милостию божиєю

Софрониє митрополитъ призренски.

Пишем попу Стоану въ село Коришу да ми съберешъ царево поиурие, нетко жице нетко аспре, кои христианинъ неће царево дати да иєю благословени ни поскуре да му се прихватиху ни попъ да му у кућу доће ни да му се молитви нї да му се кръсти аколи неще хоћеху на торце упокати и пе ..... Даље нема, јер је поцепано; ал печат митрополита овог добро се чита. На среди стоји: **СоФРоНИЄ** над овим има турским словима написано: владика, а даље под именом Софроније стоји исто име само турским словима. Наоколо стоји **Милостию Божиєю митрополиь призренски.** Исти јероглиф дели слова: милостију Божијеју од слова: митрополит призренски. — У осталом придодајем овде и сами оригинал.

Кад је био овакав пастир цркве у Призрену? Ми знамо ред призренских митрополита од г. 1771, кад је

био митрополитом призренским Јоаникије чак до 1818 г. 16 Јула, кад је он умрьо у Призрену. Одмах после Јоаникија постао је митрополитом призренским Хаџи-Захарија 1819 г.,[1]) дечански архимандрит, који је умрьо у 1830 г. (Хаџи-Захарија родом је био из села Винце кумановског окружија) у почетку исте године, јер је прејемник његов митрополит Ананије дошао већ у Призрен у пролеће исте године, и 6-га Маја 1830 г. писао је у манастир Дечане *) о том да је он дошао на мјесто умрлог митрополита Хаџи-Захарија; после митрополита Ананија (отишао из Призрена 1836 г.) био је митрополитом у Призрену Герман не више од 1 године; његово мјесто заузео је његов епископ Синексија до 1840 г.; после овог постане митрополитом Игњатије од 1840 **) до 1849 г. У овој години т. ј. 1849 г. постао је призренским владиком Партеније и био је до 1854, а после њега садашњи митрополит Мелентије. — Дакле митрополит Софроније био је митрополитом прије митрополита Јанићија, ал ми знамо и то, да ја прије Јанићија био митрополитом неки Петар, кога су Призренци Срби не само истерали из цркве већ и избили га за то што је он заједно с гогама нудио њих т. ј. Србе читати и пјевати у цркви грчки. Он је сједио мало у Призрену и брзо отишао у Стамбол и после у Јерусалим гдје је (чинимн се, како кажу призренски старци) био тамо членом синода патријаршеског и хранитељ кључева гроба господња. Ми знамо врло добро сад и то, да је првим митрополитом призренским одмах после укинућа патријаршије у Пећи 1180 г. 6-ог реби-ул-ахира (т. ј. 1766 г. у мају ***) био по-

[1]) Што се види из његовог печата на јеванђељу даном дечанском манастиру.

*) Писмо на грчком језику, сачувано у манастиру Дечане.

**) Што се види из његовог печата на сиђелији даној дечанском манастиру.

***) Чини ми се на ову годину нашу пада турска 1180?

стављен Гаврил. — Дакле митрополит Софроније био је митрополитом у Призрену између овога Гаврила и Петра. Ова три митрополита Грка долазећи један после другог у Призрен нису могли дуго сједити овде, јер су почели одмах претеривати своју грчку политику, гдје су Срби јавно сазнавази насиље грчке патријаршије према њихној народној патријаршији и цркви. Народ, очевидно није могао са добрим очима гледати ове туђинце. И имао је право. Писмо Софронија*) попу коришском јасно свједочи како је он гледао на своју наству. Он ни мало није марио да сачува своје стадо, него је гледао само да му плати ово стадо мирију... Врло лако може бити и то, да је патријаршија, видећи мржњу народа овдашњег противу грчких митрополита, морала после Петра дати Призрену митрополита Србина Јоаникија, а за њим Захаркију да обикне народ у својој подчињености константинопољској патријаршији.

Међу књигама цркве св. Ђорђа има један антиминс са сљедећим надписом наоколо овог антиминса:

Божьственни и свѣтни ѡлтарь. господа бога и спаса нашего Їсоуса Христа.: — рѹкоденствован же и благословь преѡсвещенни господниномь ѡцемь Моисеюмь православьнимь архїепїскѹпомь пеѡскии. патрїаром срьбскии и бльгарьскимь. и проуїмь православнїи властоуне црькве и грьчаскаго закона. И тако саписа божьственї анитнимись азь грешини нѡнь вь лѣто ҂зскв. —

Којој је цркви овај антиминс дат био, није казано. Сачуван је добро; ликови су изображени на њему врло

*) О овом митрополиту, после укинућа патријаршије, овде се сачувало предање, да је много миловао девојке.... Мајка Симе г. Игуменова причала му, да кад је митрополит дошао у Призрен, почео је скитати под зеленим чадром по кућама, а девојке су се морале крити од њега, као од Турчина, јер „је миловао девојке!...“

добро. На среди крст са трњем около средине крста; на лијевој страни лик Богородице с надписом мрѳѵ и близу три анђела; на десној страни ликови Никодима и Јосифа с надписом српским: Никодим, Јосиф и близу њи два анђела. По углима антиминса четири еванђелиста.

У манастиру св. Марка близу Призрена у настојатеља овог манастира има један антиминс писан простим мастилом на врло простом платну у 46 сентиметра ширине и 42 сентиметра дужине. О. Никанор (Петроније) нашао је овај антиминс у селу Гребовци 2 сахата од Призрена у Подгору и недалеко од манастира св. Марка код једног Турчина, који је носио овај антиминс на прсима у савијеној кожаној ћеси као хамајлију (род талисмана).

На среди овога антиминса изображен је крст са словима: цар — славы (цар слави) ї҃с. х҃с. — ни ка. на левој и на десној страни слова: цц. цц. кв. кв. бб. бб. дд. дд. сс. сс. рр. рр. и тако даље. Ово су заглавна писмена стихире и црквене песне која се пева при плаштаници на велики петак. — Наоколо овог антиминса написано сљедеће:

Божаставни свьти жртавникь господа бога и спаса нашего Ӏсоүс Христа саписа се. вь лѣто .҂зок. при митрополитомь Методиемь вь цркви свьтаго Стехвана при попьмь Николомь. вь село Довродолане.

Село Добродољане лежи на сјеверу од Призрена на 4 сахата пута, у острозубској жупи. Житељи овог села сад су сви турске вјере, и језик српски промењен на арнаутски.

У цркви св. Богородице села Пећице у жупи средској у планини на сјеверној страни од Средска сачуван је антиминс дат Арсенијем Черпојевићем 4-им прије његова бјегства. На њему је написано овим патријархом сопственоручно сљедеће:

Помени смѣреннаго
Арсеніа архїепископа
изобразисе въ лѣто господнѥ
҂аѱке.

У село Мушниково. *)

У Призрену код г. Симе А. Игуменова храни се поменик из св. Тројице, манастира, о ком је била рјеч више. Читајући овај поменик овде на мјесту, чудим се како је православље падало у турско време. У поменику записана су имена хришћана од таких мјеста у којима сад није остало ни једне душе хришћанске. Да пребројимо ова мјеста, гди су били хришћани, а сад већ нема ни једнога: — Качаник, Полог (у пећском округу), Мекавец (Медвеце), Мачешево, Пагаруша, Сопотинце, Коштанево, Скоробиште, Топољане, Стратиновце, Заплужане, Језерце, Јабланица, Непробиште, Гиновце, Добродољане (ово је село, о ком је била више реч), Лесковце (један сахат од Призрена), Грјековце (и о овом селу говорено је више), Острозуб, Монастирица, Кошаре, Грнчаре, Вилуша, Гунцате, Ладловиће, Јањево (овде су сви латини српске народности), Ново брдо (потурице) и Хоча Заградска. У колико је жалост, што се изгубило православље у овим чистим српским селима, у толико је још више жалостно, што у већој части ових села више се не чује српска рјеч. С промјеном вјере промјењивали су свој матерњи језик на језик арнаутски(!)... У осталом узимајући у обзир стање хришћана овде у 17-ом веку и половини 18 вјека,

---

*) По каквом је узроку овај антиминс пренесен од села Мушниково у цркву Богородице с. Пећице, не зна се. У селу Мушникову има Турака, ал има и до сад Хришћана: 50 кућа и 15 кућа потурица. — У селу Грековце, поменутом више, — сад су сви Турци и језик арнаутски. Српски не зна ни један од њих.

кад је побјегао втори патријарх Арсеније Чарнојевић 4-ти, кад је била укинута већ народна пећска српска патријаршија, узроком фанариотских интрига, кад су народни учитељи били гоњени, кад су јаничари и арнаути с једне стране, а грчке владике с друге — наваљивали на српску народност, баш је чудо и то, што је српска народност овде још жива и што није угинуло православље са свим... —

У истом „поменику“ на особитом листу има сљедећа забелешка: **Въ лѣто ҂.ꙁпг. беше крепки глад и пагуба отъ Измаилтень, якоже нѣсть єзику сказати мощно такого зло и озлобленїє.“** Ову је забелешку написао монах Пахомије.

На крају овог „Поменика“ стоји још ова забелешка: **„овое уписано въ лѣто** 7073.“

Азъ смѣренни епископъ пололожкы богохранимаго мѣста Хтетова (Тетово, по турски Калканделен) **уписахъ себе въ святоую проскомидїю и въ съборны помениќъ и потом въ спомѣну нѣкое милосрдїе сътворити своеи души. и приложити уастному монастыроу, свьтѣи и живоначелнои троици, доходьќь ѿ годища по два товара вина и по товарь пшенице, и пакы по моеи съмрти що годѣ есть мое коуплено нивїе** (мора бити њиве?) **и лозїа оу лѣшьќъ** (манастир св. Атанасија један сахат од Тетова), **приложихъ семоу вишереуенномоу монастыроу свѧтѣи Троици, нaзиваемои Роусинскои, въ области призрѣнскои и твоеи тои потврьдити да естъ проклетъ отъ св. троици и всѣхъ свьтыхъ и сїе реуесе и уписасе въ лѣто .ꙁог. еже быти въ всако потрьжденїе и съхраненїе св. манастыру отъ ним** (нынѣ?) **и въ вѣкы: — и ту се обрѣте всеосщенныи митрополитъ призренски куръ Методїе и всеосщенны епископъ враниньскы куръ Софронїе при игумену Мартирїю.“** —

Ево вам, љубазни мој пријатељу, на први пут шиљем забелешке сабране овде, за које сам вам казао. Други пут ћу пратити превод фермана којим је укинута српска патријаршија: љубопитан документ! Само молим вас постарајте се наштампати ове забелешке. Надам се да је вредно да се изнесе на јавност.

Призрен 4-ог Октобра 1873 г.

Ваш предани слуга
И. Јастребов.

Шаљем вам надпис са гроба из цркве св. Ђорђа, у селу Речанима, где смо били заједно:

ВОЕВОДА ЛУЗЕ БЕ (исквареноо)
ЋРО (исквареноо) **ВИК ВЕУ-**
НА МЋ ПАМЕТ.

СЕ · РАБЬ БОЖІ ВОЕВО . . . . Я ЛѢТО ЅѲѲѲ МЕСЕЦА ДЕКЕ. ПРЕСТАВИ

У једно са овим шаљем и надпис са нађенога у земљи звона:

СИЇЕ ЗВОНО: СВЕТОГА: ОЦА: НИКОЛАЕ: ИЖЕ: ИМАТ ЛѢТО: .ЅЦМ.: .АІ. АВГЋСТА: ВСѢКОЕ ДИХАНИЕ ДА ХВАЛИТ: ГОСПОДА ХВАЛИТЕ: ЕГО: ВОКУАМ ВАЛѢ ДОБРО ГЛАСНИК ТЕБЕ ПОДОБАЕТ ПЕСЕН БОГЋ ХВАЛИТЕ ВСИ АНГЕЛИ ХЕРЋФИМИ И СЕРАФИМИ.
ВѢРНЬЇ: РОП.

и толковање скраћених писмена:

П: Ѵ: К: Х: Ц: С:

Ї И Ц Ї: ЇС: ХС: |Є. Ѡ.

Д. Ѵ. К. Х: Х. Х. Х. Х.

Ц. Ц. Ц. Ц. И. И. И. И.

Б. Б. Б. Б. С. С. С. С.

К. К. К. К. В. В. В. В.

Д. Д. Д. Д. М. Л. Р. Б.

Ѵ. Ѵ. Ѵ. Ѵ. Р. Р. Р. Р.

П. П. П. П. П. В: П. В:

И. Ц: В. Х. В: И. И. Б. С.

Б. С. Т. Б. Д. И. В. Х.

Д. Ѡ. К. Б. Т. Ѡ. М. Б.

Г: К. В. Р. Х. В. К. В. П.

Б: М. Д. Д. П. М. С. Д.

Б. Б. И. В. М. К: В. В.

В. В. И. И. И. И: Ѡ. О.

О. Є. С. В. И. В. С. Б.

А. Ц: Б. П. Д. К. Д. Ж.

С. М. С. Х. П. В. С. Х.

П. В.

Толковање овим словима.

Похвала Чесному Кресту Христову Цар Славни, Ісус Назаренин Цар Іудејски, Ісус Христос, Елена Обрете Древо Чесни Крст Христов, Христова Хоругва Христијаном Хвала. Царски Цвјет Црквам Цвјетим, Невидими Непостижими Неизглаголани Неизчезни, Биљег Божји Бист Бјеси. Спас Сојела Сен Сатане, Крест Крепост Константину К Вјерје, Вјерујуштим В Него Велије Веселије, Добро Древо Дијаволу Досада, Место Лобно Рај Бист, Часна Чест Часним Человјеком, Радост Речена Роду Реченому, Поју Поклањајусја Почитају Подножију, Пут В Рај Перви Внегоже Началствујет Цар Возшед Христос Вознесесе Наместа Надежда Бегајет Сего Бесовскаја Сила, Тре Богатоје Древо Нанемже Вознесесе Христос, Древо Обоштреноје Кровију Боготочноју, Тре Остри Меч Бесом Губитељ, Крест Возноситсе Радуетсја Христијанскаја Вјера, Крест Возноситсе Падајут Бесове, Мала Должина Должни Побјеждајет Мира, Сије Древо Бијет Бјеси, Начало Вјери Мојсеов Крест, Всјем Вјерним Возвраштеније Врај. Ношт Невједјенија Низлагајет Нуждеју, Обрјетени Обрјетател Обрјетајесја Еленоју, С Древаже Всја Па Древје Висит Син Божји, Ангелски Цар, Бог Превјечни, Десница Крјпка, Древо Жизни Спасеније Миру, Свјет Христов Просвјештајет Всјех, Сњед Христос Положен В Гроб.

По ȥаповѣсти мнѣ смиренаго Х. Рафаила Їгѹмена м: с. с. патриаршие.

12, Октомбра, 1873.

II.

Превод фермана којим је укинута српска патријаршија.

На жалост, међу ферманима који су се сачували у пећској патријаршији, није се нашло ни једног фермана, које су добијали србски патријарси од турске владе ради утврђења својих у званију патријараха. Али су такви били до 1829 г. т. ј. кад је Хусеин-капетан (Бошњак) похарао Пећ. — Настојатељ пећске патријаршије Рафаил Тонић причао ми је, да је бивши у то време настојатељем о. Саватије од страха од Турака Бошњака, који су пролазили преко Пећи враћајући се с Косова после побједе над царском војском и који су њега ухватили као човјека сумњивог и држали не мало време под затвором, — спалио много фермана, из којих неки су били големи и златом украшени са царским турама. Овакву штету за историју србску учинио је он још и због тога што је управо полудио од оваквог страха...

Али су неки фермани остали здрави (12) и до сад, међу којима има и тачан препис*) берата даног митрополиту Гаврилу на званије митрополита призренског, баш у време укинућа пећске патријаршије. Овај берат за нас је важан за то, што се до сад незна како је укинута пећска патријаршија, какве је узроке грчка патријаршија представила султану да достигне своју цељ и још због године, у којој је укинута, јер многи погрјешно стављају број година. Овај берат послужиће за

*) Копија је писана у Стамболу на исти начин као и сви берати — црвеним и црним мастилом; само нема на врху берата нишана царског (ту ре), премда је остављено мјесто за ову ту(г)ру и казано је, да је овај нишан царски. —

ред особитих чланака о стварности или измишљености узрока, који су руководили патријарха грчког и о том, ко је баш крив био такоме стању пећске патријаршије, које су изобразили Грци султану. — За зад само представљам читаоцима препис овог берата у најтачнијем преводу с турског.

Осим фермана оставших до данас у српској пећској патријаршији, сачували су се у дечанској лаври, задужбини српског краља Дечанског, многи ферманн, који могу служити податцима за историју цркве у Старој Србији. Још нико није могао прочитати и разумјети ове фермане, за то сам ја узео на себе труд прегледати их и изнети на јавност садржај њин. Надам се, да ће овај труд бити од користи за изучавање српске црквене историје.

I.

Најтачније посрбљени с турског „препис берата истоветног у свему са оригиналом“, (издатим од султана Мустафе III-ћег (1757—1774, 1171—1187) о присаједињењу пећске патријаршије к цариградској):

А.) — „Цариградско-грчки патријар са синодом митрополита станујућих овде у мојој царској престолници, представили су у мој царски диван потврђену печатима молбу овакког садржаја:

„Како је већ нестало патријарха над митрополитима налазећим се у (потријаршијској) области пећској, то неки у течају последњих двају година — сваки својим средствима — назначавајући кандидате на престо споменуте патријаршије, учинише од ње извор грамзивог прихода; а они, који су постајали патријарсима, стараху се само о својим интересима; скупљајући новце од подвластног им народа (рајà) преко одређене им у бератима таксе. Други опет узимали су у зајам од разних лица по колико су год више могли, дајући зајмодавцима признанице у име па-

тријаршије и никоме не давајући ни једног акче, доводили су исту до сиротињства и пропасти. Неки опет из туђина, учинивши се патријарсима без икаква на то права, тек помоћу изјаве од понеког округа, из користољубивих намјера, чинили су такође од своје стране насиља народу и, увећавајући дугове патријаршије, ваљивали су ову последњу у највећу сиротињу и немогућност плаћати натоварене јој дугове. Преко свега тога, такви људи дошавши до званија патријарховог, будући међутим из простог неизображеног сталежа, дакле не будући ни најмање спремни за тај високи чин и при том, не припадајући к монашеском реду, постали су предвјесницима латинства међу рајом (православним хришћанима), код које се заиста већ и очитовао покушај напустити православну вјеру. Па не буду ли од сад предузете све потребне мјере за одомаћивање сталног мира и поредка међу тамошњим хришћанима, то ће још жалоснији постати њихов положај, који им и онако прјети са савршеном пропашћу, као што се то јасно види као божи дан.

„Па за то, да се махом спрјечи такво неповољно стање стање ствари т. ј. да се предостави закриље и заштита (обрана) хришћанима и да се утемељи добар поредак међу њима, пећски патријарх Калиник[1]), нишски

[1]) О овом патријарху Калинику није сачувано никакве забелешке, којом би се могла попунити указања књиге сачуване у пећској патријаршији под именом „Обшти лист", који је наштампан г. Милојевићем у Гласнику XXXIV, 1872 год. — Само у Дечанском манастиру међу ферманима сваке сорте нашао сам једну бујурулду (исправу, коју дају губернатори) а у којој се спомиње како о Калинику, тако и о његовом предшественику — Василију Бркићу. Ова исправа од 1178 г. сефера 16 д. (1765 г. у Фебруару?) подписана је Кахриман-пашом, којом он у одговор на тужбу дечанског братства о том, да нови патријар Калиник тражи од њих новце само због тога што су они по властитој (собственој) вољи и жељи прије давали нешто бившем патријарху Василију, (у тој исправи) пише њима; „ако у новог патрике у берату стоји

митрополит — бивши пређе пеќским патријархом — Гаврил[1]), скопљански митрополит Константин, босански митрополит Серафим, ужички митрополит Митрофан, биоградски митрополит Јеремија, самоковски митрополит Неофит и ђустендилски митрополит Гаврил — сви осам поименованих митрополита, дошавши сад овамо у моју царску престолницу, лично су поднијели потврђену с печатима молбу о томе, да се пеќска патријаршија заједно са својим митрополитима присаједини к цариградско-грчкој патријаршији, те да у будуће непосредно цариградски патријар заједно са својим синодом из митрополита мени представља о пословима и особитим потре-

---

да ви дате, треба да дате; ако ли не, не дајте; али му се не замеравајте." — Како се види, и овај је патријарх Грк за вријеме свог кратког пребивања на престолу отворено радио, да сбира пара од сваког од ког је само могао, прије него што је извршио своје замишљаје (по упутству цариградског патријарха) о коначном уништењу патријаршије и договора о томе са подвласним пеќској патријаршији митрополитима Грцима...

[1]) О овом је митрополиту Гаврилу 3-ћем, који је бир патријаром 31-им, у „обштем листу" казано: „тои враг и разорител нашої клими... ни їединаго од архїереи в мирѣ неостави но некїя с царскою властїю и въ заточенїе посла. Такожде и од началнѣиших мирских наипаче в Боснїи и всю климу в последняя приведе смущенїе и разоренїе и престолъ под тежчаїшїи дугъ заведе. Бяше бо и завистань рода нашего хотя и надѣяся нзкоренити србскїе архїереи поставиль же Грековъ"... и за тим, кад је на-ново постао патријаром по реду 34-им у истом листу о њему је казано: „Гаврил 3 од султана Сулејмана (мора бити — Османа 3-ћег). Сего ради вся время чрез лѣт пят бист великое паденїе и раздоръ во вси клими священим и мирским. Патријаршїя же в последнее запущенїе приде. Еще же реченномоу антипатрїярху Гаврулу во царствующемь градѣ сущу в началѣ лѣта 1758 в првом числѣ Марта патрїярхомъ вселенскими соборомь осуждает ся Гаврил за отятїе епархїи Белградскїя уж датїя Кирилѣ архидякону Іоаникїя Халкиданскаго чрез прежде бившаго его антицесара Паїса и од патрїаршескїя власти низложенъ и нишскую епархїю воспрїял паки за свое препитанїе."

бама њиховим (митрополитским), о назначењама и оставкама њиховим, по уставу монашком (црквено-јерархијском). Уз то, да се у епископски биљежник (протокол) упише овај услов: „никад никоме више да се не даје (засебно) та патријаршија, ни на какву и ни на чију молбу."

Из снисхођења према њиховим положају издан је ферман украшен са свјетљејшим мојим знаком, о уништењу пећске патријаршије, која се има избрисати из биљежника и присаједините к цариградско-грчкој патријаршији

Овом приликом не могу да не кажем о погрјешки у многим мјестима (у историји цркве старозавјетне и новозавјетне за учећу се младеж стр. 130, Београд 1865 г.; у „Православном обозрјенију" за август 1868 г. у чланку: архијепископи и патријарси српски; у „Дечанским споменицима" дечанског архимандрита Серафима) да се овај Гаврил потурчио. Очевидно је да се ова погрјешка почела распрострањавати из небрежно састављених забиљешки нађених међу артијама епископа Г. Л. Мушицког и печатаних у „Гласнику" VI, 1854 г., као прилог к историји србске јерархије, (види стр. 46) гди је казано: Гаврил, Грекъ, хромый, иже потурчися 1762 г. и нареченъ бысть Мехмедъ ефенди." — Као год да му је баш овог још и не достајало, те да постане два пут патријаром на несрећу народа србског Гаврил; али није истина да је он „изневјерио свету цркву", као што, бајаги, предање казује. Таког предања овде се у Старој Србији није сачунало ни међу хришћанима, ни међу потурицама. Није могуће замислити, да се овакав крупан факт из историје Старе Србије овде могао заборавити, кад баш то није толико давно могло бити, већ само прије некаквих 110 година. Ниже сљедујући фермани свједоче, да је Гаврил бивши патријар пеħски још много година после уништења пеħске патријаршије био митрополитом нишским. Дакле није истина да се потурчио: а и у обште треба казати, да није из патријарха пеħских, ако су и били Грци, нико није изневјерио свету цркву. И без тога давали су они доста узрока, да се хришħани турче, или промењују православље на латинство... У осталом ја могу казати само то, што је казао и писател спменутих биљежака да су „Греки родом епископи по Сербіи (много бо суть) возставше идоша къ патріарху Польскому Самуилу Мекнеду и обявиша, что Сербина не хотятъ имѣти за патріарха, да оная патріаршія со всѣмъ упразднится", (Гласникъ VI, 1854 год. страна 46).

ради закриља раје, што ће се и забиљежити у одређени за то биљежник.

Почем је дакле споменута патријаршија у слијед изданог височајшег фермана сад присаједињена к цариградко-грчкој, то из 90 хиљада акче, одређеног прихода од пећске патријаршије, 65.940 акче, као сума одређена одавно на издржавање јаничара станујућих у Дербентихане (Дервенти?), Рогатици и новом Горјану (Горажда?), спадајућим у новопазарску капетанију босанског санџака (области), мора се плаћати као и прије на ту исту цјељ. Осталих 24.060 акче цариградско-грчка патријаршија мора сваке године предавати у моју царску благајницу; а да не би узалуд пропадао мири-пешкеш (новци, које су плаћали епископи за ферманe, којима се утврђују у своме чину и званију, у благајницу, под именом дара) од пећске патријаршије сад већ укинуте, изабран је по општој жељи народа (?) из шест тамошњих окружија — призренског, новобрдског, приштинског, пећског, вучитрнског и ђаковачког — показатељ овог височајшег фермана — достојни примјер за народ хришћански — монах Гаврил, који да сврши последње дане живота добром (т. ј. да се потурчи*) и назначен за митрополита означених окружија, са преносом на призренску митрополију из истих окружија састављену и мирипешкеша досадашње патријаршије.

Од сад се укида и само име уништене пећске патријаршије и ако би ма ко доцније захтјео подигнути исту као засебну патријаршију, макар и са увећањем њеног имања и прихода, или из каквих год побуда, или са тајним намишљајем: то ради обране и закриља раје, нипошто не треба давати пролазка молбама и представкама о томе, нити стављати на њима званичног упутства по

*) Управо ову мисао има арабска изрека: „хутимет 'авакибуху биљ-хаир", кад је Турци употребљавају уз имена свију знатнијих људи из хришћана.

надлежности за извршење, нити пак записивати их на странице биљежника званичних. Шта више: кад би се случајно нашла молба о томе, макар и са којим писменим обиљежјем на њој, на сваки начин одмах да се одузме натраг; а да ће канцеларија неизоставно и управо овако поступати у сличним приликама, овај закључак нека се запише у биљежнику њеном и нека се обзнани народу по свима тамошњим мјестима.

Да се такав поредак у току тамошњих ствари као законити — ако хоће Бог — установи, цариград.-грчки патријар у заједници синода из митрополита најпонизније молио је, да се повјери монаху Гаврилу митрополија из споменутих шест окружија састављена, зашто ће се предати у новцу 100 хиљада акче у моју царску благајницу, као мири-пешкеш који је прешен на исту митрополију и да се именованом митрополиту на ново изда берат сличан са бератима какве имају остали митрополити, који су подвласни цариградској патријаршији.

Из нађених биљешки у биљежнику моје царске благајнице, у одјелу прихода од епископа, очитовало се, да је пећска патријаршија давала по 100 хиљада акче годишње, као мири-пешкеш, из које се суме 65.940 акче одвајало под именом опаклика на издржавање војске у напред споменутим мјестима, а 24.060 акче морао је у моју царску благајницу слати вишеименовани монах Калиник.

И тако, изданим ферманом писаним 6-ог Реби-уљ-ахра ове 1180-те године о томе, да се то избрише из биљежника, да се новци одређени на издржавање војске и на мири-пешкеш пренесу на споленута мјеста, која ће се записати у биљежник према смислу поднешене молбе и да се изда берат, у који да се упишу и ови закључци, пећска је патријаршија укинута, избрисана из постојећих биљежника и присаједињена к цариградско-грчком

патријархату. Због тога из суме 90 хиљада акче, као прихода од пећске патријаршије, од сад ће 65.940 акче, одређених на издржавање јаничара у означеним мјестима, цариг.-грчка патријаршија дужна бити издавати на издржавање те војске, по смислу берата, на коју суму добијаће од исте војске признанице са узакоњеном биљешком на другој страни њихових берата. А 24.060 акче одређених да цариградска патријаршија плаћа своје дугове при извиђању рачуна, они, који ће у будуће бити патријарсима, дужни су издавати у моју државну благајницу свакад у почетку мјесеца Мухарема, као и калемије (канцеларијска такса од прихода са властитих имања по 10 %) у одређеним за то мјестима па у вријеме свакогодишњих прегледања рачуна у канцеларији, да им се издају преписи (копије) истих рачуна подписани и потврђени печатом и тада да се уписује у нарочити биљежник о наплати њиховој са благајницом.

Споменута сума од 100 хиљада акче, која се узима од епископа као мири-пешкеш, плаћена је споменутим монахом Гаврилом мојој царској благајници и издана му је нарочита признаница од канцеларије благајничке; а он је назначен митрополитом над шест окружија: призренским, новобрдским, приштинским, пећским, вучитрнским и ђаковачким, у след поништења самосталности пећске патријаршије изданим ферманом царским, с преносом 100 хиљада акче мири-пешкеша од бивше патријаршије на поименована окружија.

Ове 1180-те (1766) године 9-ог дана Реби-уљ-ахра дајемо ми овај царски ферман и заповједамо: бити реченом монаху Гаврилу — да му се сврше последњи дани живота његовог добром — митрополитом више споменутих градова — Призрена, Новог-брда, Приштине, Пећи, Вучитрна и Ђакова, са правом слободно вршити дужности митрополитске, према обичајима и законима од давних

времена постојећим за рају (хришћане). У свима пак мјестима истој митрополији подвластним, хришћани (раја) — мали и велики, епископи и попови, монаси и монахиње са игуменима њиховим, морају га признавати као свог митрополита, не противити се његовим правима, не противрјечити његовим наредбама о стварима вјерозаконским и неослабљавати у послушности, већ да су му увјек понизни. Епископи налазећи се у окружијама призренском новобрдском, приштинском, пећском, вучитрнском и ђаковачком, морају по пропису вјерозаконских устава својих признавати га као свога митрополита и обраћати му се са упутствима у вјерозаконским пословима, јер он има право промјењивати их и постављати, тако, да му нико сметати не може.[1])

У мјестима подвластним овој митрополији нико не смије без особитог налога мога отимати цркве и манастире од старине у његовој власти налазеће се; нико не смије стављати препоне за понављање истих по пређашњем плану њиховом одобреном у закону; исто тако полицајни званичници не смију чинити никаквих насиља црквама и манастирима, позивајући се на то, тобож по смислу бујурулди (исправе губернаторове) дужни чинити истраге у њима, кад се тога ради требује особити мој ферман.

У послове односеће се на вјенчања и разводе међу хришћанима оба пола, нико се не смије уплетати, осим овлашћених на то од митрополита лица.

[1]) И ако је садржај оваквог фермана већ преведен са грчког језика на талијански, а са овог на српски и штампан у Гласнику кв. IX-ој и кв. XI-ој 1859. год., ипак не налазим сувишним превести га на ново, са свима условима налазећим се обично у свима ферманима који су митрополитима издавани; тим више, што у штампаном прије ферману у Гласнику није тачно преведено, а неки опет термини, као: урфије, касабије, парсије, заими и т. д. нису ни најмање протумачени. —

Кад когод из свјетских, или из свештенослужитеља пред смрт остави ма какав посљедни завјештај на име патријара, митрополита или епископа, по њиховом вјерозаконском обреду: исти завјештај мора имати силу закона, и свједоци од хришћана грчког вјерозакона могу бити саслушани.

Ако когод из подвластних овоме митрополиту епископа, монаха, попова, калуђерица и игумана учини преступљење противу вјероисповједног закона, а митрополит им одреди ту или другу казн, са обзиром на вјерозаконске установе: нико му не може бранити, нити му се у то уплетати; него ће напротив радити да буду издржане одређене митрополитом казни поповима, или њиме овлашћеним лицима, које они заслужили буду благосиљањем незаконитих бракова, или пак таквих, који се не дозвољавају хришћанима без особитог дозволења митрополита, или без његовог знања.

Какве год да поникну тужбе на митрополита, или на његове опуномоћене, или на кога год из његових људи, а тичу се вјерозакона, исте тужбе не могу се извиђати у мјестима њиховог становања, него ће се достављати у мој царски диван на преглед од мојих везира и кади-аскера (врховне судије у пословима вјерозаконским; њих има свега двојица: један за Румелију, а други за Анадол. Они су чланови највишег турског вјерозаконског суда, кога је глава сам Шеих-уљ-исљам); јер те врсте парнице подлеже прегледу мога дивана у мојој престолници налазећег се, због шта се и забрањује помјестним властима примати их ради ислеђења.

Нико не може чинити никаквих сметња поповима кад буду назначени у мјеста свога службовања; нити својим миалбама изнуђавати од митрополита да овог или оног калуђера постави за епископа; или га присиљавати да једног свештеника ослободи од његове свештеничке дужносви, а

на његово мјесто да постави другог; или га принуђавати да за коју год цркву назначује свештеника не по свом избору. —

Помјестне власти дужне су административним начином бити на руци изашиљаним ради сбора свакогодишњег пореза од епископа, калуђера, свештеника и свјетовних лица митрополитовим пуномоћницима, кад год они посао врше, или кад наплаћују старе дугове од истих лица. Дакле сваки порез од хришћана, сваки добровољни дар (уписана милостиња), приход од сабора код цркви (од панађура), добитак од брачних дозволења и приход од манастира, који припадају митрополиту или патријаршији, по смислу давнашњих обичаја и по пропису берата, морају бити наплаћивани без сваке препирке. —

У мјестима подвластним митрополиту, по неки од свештеника и калуђера, који су се одрекли свјетског живота, дозвољавају себи скитати се из једног мјеста у друго и тиме причињава многе распре и немире. Такве на захтјевање митрополита, а према пропису вјерозаконских установа њихових, увјек казнити и забрањивати им скитање, враћајући их у манастире у којима су пређе живили, те да се више не скитају по својој вољи а против црквених правила. —

По некад свештеници и калуђери с дозволењем митрополита одају по кућама хришћанским ради свршавања разних обреда: ни кадије (судије), ни наиби (њини помоћници), ни мутеселими (подгубернатори), ни капудалери (дворски камерјери), ни мутевелије (управитељи властите султанове имаовине непокретне), ни субаше нити когод од полицајних званичника (эхли ўрф *), не могу им забрањивати да међу хришћанима врше све, што постојећа правила и поредак, у смислу давнашњег вје-

*) Обје ове рјечи замјењене су у Гласнику (књ. IX) са речју урфије, која такође није истумачена.

роучења њиховог захтјевају. У опште свуда у богохранимој држави мојој мора се увјек поклањати довољно пажње према пословима живеће у истој сиромашне раје, имајући пред очима њено унапређавање и пооштравање. —

У пословима о приходима, расходима и свакој имаовини црквеној, да се мнење оних, који у званију патријарха буду, не узима као претежније, решавајући, већ обзирући се на постојеће вјерозаконске установе њихове, мнење синодалних митрополита у свима те врсте пословима нека се као пуноважније држи. Па како је синод увјек одговоран за све дугове црквене, то се и печат цркве патријаршијске свагда повјерава синодалним митрополитима, дл они знају за новце у зајам и са каматом (интересом) узети. А имајући по врх тога у виду и ту околност што је синод од свију насилничких насртања обезбеђен, а има у рукама печате од свију манастира у мојој држави, без ичијег туђег учешћа у томе, за то је и печат цркве патријарске новјерен њему као и до сада т. ј. увјек ће га чувати они митрополити, који као чланови синода избирани буду, како би само они одговорни били за свако црквено имање и за сваки црквени дуг. Према томе, молбе патријаршијске у заједници са синодом, а потврђене признаним печатима, о пословима манастирским, сматраће се као сасвим пуноважне и свима разноврстним представкама и извјештајима даваће се законити пут и моћ.

Не забрањивати митрополиту и свештеницима читање еванђелија по кућама, само ако тиме не чине велике галаме. Полицајне власти које захтјевши само узнемиравати хришћане, насрћу на ове за то, што они из својих кућа иду у појединe или засебне куће (богомоље), у којима укупно богослужење (литургију) врше, читају еванђелије, вјешају кандила, пале свјеће, стављају иконе и анолије (?)

(ескемле,*) простиру (навлаче) завјесе, сагорјевају тамјан и каде и носе у рукама палице; од сад више ништа, од тога да не чине; исто тако мири-мирани (губернатори) и друга овлашћена лица у намјери притиснути имање, да не чине никаквих насиља и да не траже новаца на њихове богомоље на незаконити начин и таквим средствама. Овај параграф нека се придода к условима уписаним у прије изданим бератима и нека се упише у надлежни биљежник. У опште од сад да не буде насиља, ни присиљавања, противних овоме ферману.

Митрополитовим вeћилима (пуномоћницима) и осталим људима, кад их они шаљу ради сбора обичне мирије своје, морају се давати спроводници, или пратиоци; а кад ови мирију купе, нико из полицајних званичника да не насрће на њих, с тежњом отимати им скупљене новце, па макар сбирачи мјењали хаљине и носили оружје, ни у томе да им се не чине препоне. —

Нико из хришћана не може бити на силу потурчен, осим ако он сам то зажели.

Ако у мјесто новаца у име обичне мирије митрополитове даде когод његовим пуномоћницима, или коме год од његових људи, материја, или хаљине: нико од званичника не смије насртати на ове људе, да им на силу наплаћује ђумручке таксе и бач на стражарама поред главних путова и око већих градова на означене ствари (Бач — такође ђумрук наплаћивао се од свега што се год означеним путовима проносило или провозило), као ни у пристаништама и свима ђумручким станицама ништа да им се ни као дар не узима.

Званичници на ђумручким станицама и пристаништама, као и каваси, не могу потраживати ни ђумручке таксе ни бача, за ствари које се проносе митрополиту као дар

*) Буквално: клупе (или столови, које Грци стављају дуж црквених дуварова изнутра). —

или милостиња, као на прилику: с меда, масла, шире и др.; нити од ових истих ствари, кад их митрополит од свога имања добија. —

У располагање митрополије, манастира и цркви са њиховим властитим имањима, као: виноградима, баштинама и чифлицима (пољским добрама), нико се не може уплетати. Јер се црквама и манастирима предоставља подпупа слобода да самовластно располажу са свима имањама добијеним по завјештајима — пољама, њивама, воденицама (млиновима), панађурима (т. ј. сбором у време сабора код цркви), кућама, дућанима, разним стварима новцима и живином сваке врсте.

Тужбе паша, кадија и наиба против митрополита и његових епископа, као и извјештаји првих о рђавом владању кога од последњих, а такође и њихова тражења да се митрополити или који од епископа пошаљу у заточење или да се промјене, неће се сматрати као пуноважна, докле год се не освједочи истина података; па и тада ако би некако издан био ферман, да се исти не извршује, нити да му се даје значај. Најпосле, ако се под прошавшим или доцнијим бројем, ма на који начин покаже мој налог, свакојако се забрањује остваравати га онамо куд буде на извршење упућен. —

Кад који из хришћана у написаном за живота духовном завјештају своме остави ма што патријару, или митрополиту, или епископу, или црквама, после смрти његове завјештано мора бити одузето од насљедника његових законитим путем. У случају смрти мужа или жене одређене им порезе под названем портаси (порез на свака врата од хришћанске куће) а парсије (т. ј. парусије — драговољни упис монастиру) морају се такође административним путем наплатити од насљедника умрлих. —

Обзнањује се свима епископима, свештеницима, калуђерима и осталиммирјанима живећим у подвластним спо-

менутом митрополиту градовима, окружијама и селима, да се осим уобичајених сваке године новчаних сборова са панађура, ајазми (лечебних извора), од првог, другог и трећег брака, с добровољним даровима и порезама од кожа — (зарари касабије — касапска штета; јер Турци нису могли клати свиња, од чега су били у штети, те због тога су ту штету (зарар) морали од хришћана наплаћивати митрополити!?), сваки хришћанин мора сваке године патријаршији плаћати по 12 акче, а сваки поп по један алтин (дукат); исто тако и мирјани и попови морају сваке године по толико плаћати и мирополиту. А ако који од хришћана у мјесто тога пореза буде давао у житном зрневљу, у вријеме преноса жита, или масла, или зејтина, неће се наплаћиватини ђумручка такса, нити бач.

Како су полацајни званичници вријеђали и оштећавали кад самога митрополита, а кад опет његове овлашћене људе у вријеме сбора свакогодишњег од цркви и села, у вријеме сбора новаца са вјенчања и свију у опште или засебно узетих прихода, због тога се од сад свако насиље забрањује: нико нема право сметати им у томе својим уплетањем, нити смије насртати на њи и забрањивати им то. —

Ако неки од хришћана пожеле живити у задрузи, изабравши себи једно лице за старјешину васколике породице или задруге њихове, па било то у вријеме сбора мирије, или прије тога, не треба сметити њиховој жељи, само ако се тиме не смањивају приходи које они плаћају. —

Не могу сметати сбору споменутих пореза од хришћана власници зијама[1]) и тимара[2]) из тога узрока што

[1]) Зијам — пољска добра која су давана у Турској за војничке заслуге, најмање за 2.000 аспри за годину, али под условом, да у вријеме рата о своме трошку дају одређену количину војника.

[2]) Тимар — и ово је награда војничким званичницима у разним одкупним изворима, које се њима давало, са обвезом,

неки хришћани живе на њиховим земљама и селима, као радници, слуге и орачи, као што су то већ неки чинили забрањујући хришћанима плаћати одређени им порез.

Кад се догоди да се изроди распра између договарајућих се страна о браку, или разводу међу хришћанима, па митрополит, или њиме овлашћена лица, ради помирења свађених, према црквеним установама принуде на заклетву једну страну, или осуде да се казни т. ј. да се одлучи од цркве (афорос): онда се кадије и наиби не могу уплетати у то.

Без дозволења и знања митрополитова нико из подвласних му свештеника не може свршавати над хришћанима црквеним установама не дозвољених брачних обреда. Јер сваки хришћанин по гласу тих установа може се само три-пут женити, а четврта је женитба забрањена црквеним законом. Самовољно разводити се са законитом женом и узимати на њено мјесто другу, ни по што се не дозвољава законом и који год тако узраде, подвргавају себе заслуженим казнама.

Кад по смрти епископа, свештеника, калуђера и калуђерица митрополит за своју мирију од њих задржи њихове новце, ствари, коње, непокретно имање и све што у ред црквенослужитељских ствари спада: ни чувари скривници (бејтуљ-маљ), ни руковатељи посмртним имаовинама (касама), ни управитељи вакфа (на благотворне сврхе одређених имаовина), ни надзиратељи (ђумручки),

да за сваки 300 аспри од годишњег прихода те аренде морају у ратно врјеме послати у војску по једног коњаника војника, а и сами морају ићи. До скора су овамо код нас постојали тимари, али су то била пољска добра, с којих је тимариот узимао десетак од свију производа, па су им та добра преје 20 година — бар у Ст. Србији — одузета у државну својину, а тимариот је добио у накнаду одређену пенсију годишњу док је жив; после смрти његове прекидала се и та пенсија. — Види се, да су већа била добра која су добијали зијами од оних, која су давана тимариотима.

ни војводе, ни субашије (полицајни надзорници за села), ни други различни казначеји, не могу изјављавасти, да то право осим њих другом не припада. —

Како је црквеним законом забрањен улазак у цркву онима из хришћана, који својевољно, против црквених установа, ступају у не дозвољени брак; због тога, пошто такав умре, ни кадије, ни наиби, ни друге власти, ни са упливом богатијих људи не могу присиљавати свештенике да над умрлим опјело врше.

Ако се епископи или свјештеници у вријеме плаћања одређене мирије томе успротиве, те по пропису црквених установа буду за то кажњени, или лишени чина, и њихова мјеста буду дата другима: нико не може томе сметње правити.

Нико се не може уплетати ни у то, кад од стране митрополита коме год од хришћана, ради његовог исправљења, буде, по пропису вјероисповедних правила, послано запретно (одлучавајуће) писмо.

Ако когод од хришћана науми оженити се против црквених закона, те оде у друго мјесто да своју намјеру оствари, ни тамо не може бити вјенчан. —

Кад когод од хришћана остави по духовном завјештају трећи дјео од свога имања црквама, или манастирима, или патријару, или митрополиту, или епиукопу: у таквој прилици допуштају се ради свједочанства пред судом и лица грчког вјерозакона и саслушавају се.

На захтјевање митрополита од полицајних власти кога год од епископа, свештеника и калуђера, морају се све нужне мјере употребити, да му се захтјевано лице одмах у руке преда.

Нико не може сметати митрополиту кад он прегледајући црквене и манастирске рачуне, за упропашћавање црквеног блага промјени настојатеља и другог на његово мјесто постави.

Нико из придворних слугу и осталих не смије присиљавати митрополита, да га против своје воље и преко уговора особито узме себи за каваза. —

Нико такођо не смије отимати ни коње, ни мазге, ни од митрополита, нити од слугу његових.

Ни војнички ни полицајни званичници не могу обремењавати којекаквим тешкоћама кућу у којој митрополит станује.

Ни мири-мирани, ни мири-лива (дивизиони ђенерали), ни мутеселими, ни мутевелије, ни назири (директори), ни војводе, ни сердари, ни заповједници суланске гарде (хасаћилерин пустаки), ни заповједници јаничарски, ни полицајне, ни сеоске старјешине — најкраће: нико не смије забрањивати митрополиту да носи своју палицу (патерицу), нити смију насртати на њега за то. —

И нико не смије према параграфима овог царског фермана мога ни под каквим предлозима, узроцима и изговорима сметати му да ужива и да се користи предостављеном му слободом. —

Испуњавајте предписано и вјерујте моме свештеном знаку.

Дано у богхранимом Исламболу.

Б.) — Ферман који је дан нишком митрополиту Гаврилу од 1180 г. реби-ул-ахра 26-г дана, а подписан је 3-г џемази-ул-еввеља исте године, потврђивајући га на ново у званију нишког митрополита. Ево у преводу половина тога фермана, која није лишена занимљивости; друга половина садржи повторење свега тога што је написано и у предидућем ферману.

„Цариградско-грчки патријар налазећи се у мојој царској престолници синод митрополита представили су у мој царски диван са печатима потврђену молбу, у којој су изложили, како су којекакви сплеткаши туђини не монашког чина на разне начине поставши патријарсима над ми-

трополитима подчињеним пећској патријаршији, не будући при том ни најмање спремљени за то звање, непрестано кињили и мучили како митрополите, тако и у опште сву рају, проузрокујући тиме разне нереде, немире и заплете међу овом и шта више принуђавали су је тим начином на промјену вјере. По милостивом расположењу према истој, ради установљења сталног поретка и ради спасења и једних и других од насиља и угњетавања, сад је височајшим ферманом пећска патријаршија укинута и избрисана из званичних биљежака. У истој молби умољавају, да се са обзиром на неопходимост у закриљу раје нишке митрополије, такође присаједињене к цариградској-грчкој патријаршији, наново изда као нишком митрополиту височајши царски берат монаху Гаврилу — особитом узору за народ хришћански, кога последњи дани у животу да се сврше добром — да се именовани монах запише у биљежник епископски као митрополит Ниша и његових околних окружија, коме се и предаје овај свештени царски ферман мој, у коме су уписани сви услови, који и у ферманима других митрополита, одавно подвласним цариградској патријаршији.

У биљежнику прихода од епископа, постојећем у царблагајници мојој, нашло се, да је споменута митрополија записана за именованим монахом Гаврилом по височајшем берату са 4 хиљаде акче мири-пешкеша за државну благајницу и да је и ова митрополија по височајшем ферману присаједињена к цариградско-грчкој патријаршији, као што је и у биљежнику уписано. И усљед молбе да се изда берат ради утврђења истог монаха Гаврила наново у званију митрополита нишког, — заједно са признаницом из мога царског министарства благајнице, да је он предао у царску благајницу моју вишеозначену суму 4 хиљаде акче као мири-пешкеш, — ове 1180-те године 26-г реби-уљахира ја издајем овај царски берат мој и заповједам бити

споменутом Гаврилу, — да сврши живот свој добром, — као и досад, митрополитом Ниша и осталих градова одавно нишкој митрополији подвласних, као: Алџа-хисара,[1]) Лесковца, Урћупа (Прокупља), Параћина и Алексинца са окружијама њиховим и селима, са подпуном слободом да врши по пропису вјероисповједи, закона и обичаја, који одавно постоје међу рајом (хришћанима), живећом у тим градовима, окружијама и селима њиховим" и т. д., као и у предидућем берату од краја до краја све до рјечи.[2])

В.) — Такав исти, ал сав позлаћен, берат дан је митрополиту Сави, којим је он утврђен у званију митрополила Црне Горе и њених окружија. Садржином се од предидућег разликује само у томе, што је у почетку доста краћи. Почиње се овако: „Цариградско-грчки патријарх са синодом митрополита налазећих се у царској престолници мојој дали су молбу, у којој су представили, да у сљед тога што је бивша пећска патријаршија по височајшем ферману укинута и присаједињена к цариград.-грчкој патријаршији и отуда долазећој потреби изнова добити берате свима пређе подвласним укинутој патри-

[1]) Алаџа-хисар — Крушевац. Овом приликом не пропуштамо напоменути читалачком свјету о неким погрјешкама учињеним у набрајању свију главнијих епархијалних градова спадајућих у границе бивше српско-пећске патријаршије по ферману штампаном у Гласнику — кн. IX. стр. 233. Тамо су рјечи Алаџа и Хисар наштампани као имена од два града, а тако те рјечи јесу једно име Алаџа-хисир и означавају данашњи Крушевац. Усћуп и Скопија такође су наштампана као имена од два града, а управо и једно и друго јесу Скопље. У мјесто Врања штампано је Варна; у мјесто Калканделен (Тетово, Хтјетово) штампано је Колкондилер; у мјесто Кратово штампано је Краково и т. д. —

[2]) Такви берати били су, може се слободно рећи, дани и другим митрополитима подвласним пећској патријаршији; али их нема ни у Дечанима, ни у Пећи. Види се да или нису сачувани, или нису донешени, као други, што су доношени овамо из Ниша, Босне и Призрена, као у сриједиште коме су тежили по старом обичају, ако је и уништено било ово срједиште тежине. . .

јаршији митрополитима, најпонизније умољавају издати — пошто преда одређени данак — берат монаху Сави за потврђење његово на ново у званију митрополита Црне Горе, која се сад зове Карађа-таги, са њеним окружијама, а која је, као и остале, присаједињена к цариг.-грчкој патријаршији.

У биљежнику новчане царске сокровишнице које о приходима од епископа нашло се, да је на митрополију Карађа-таги са окружијама њеним, која је спадала у границе пећске патријаршије, сад ферманом присаједињене к цариградско-грчкој, записано 800 акче и то на монаху Сави." [1]) и т. д. Остало је све од рјечи до рјечи као и у предидућем ферману,

Г.) — Ферман од 1187 године првих дана Џемазиуљ-евеља (у врјеме султана Мустафе III-ћег (1757—1774 год.). Издан је по поводу тужбе нишког митрополита Гаврила стамбољскому патријару на попа Мирче за то, што „овај буни народ у Нишу и околини, те као бунтовник квари мир и поредак у народу против црквених и државних закона, и не одговарајући свом званију уплеће се у послове митрополитове сметајући му вршити послове црквене управе над мирним и поштеним народом. Патријар из сажалења према народу, ког исти поп никако на миру не оставља, умолио је владу, да тога попа власти у Нишу, — ту, или где буде, — нађу, свежу и пошљу под стражом у изгнање у тврдињу Егри-паланску." Фер-

[1]) У колико је познато, митрополит црногоески Сава није имао и није могао имћи, због одношаја Црне Горе к Турској, да плати 800 акче да прими овај ферман. Очевидно је да је патријаршија сама платила дивану за њега и послала му ферман преко митрополита призренског у Пећ да му га овај пошље у Црну Гору. Не зна се, је ли био овај ферман у Црној Гори; али је то познато, да митрополит Сава није имао нужде у таквом — и ако златом украшеном — ферману у Црној Гори.

маном влада налаже властима у Нишу и окружију, да се са попом према захтјевању патријара одмах поступи.

Д.) — Ферман од 1191 год. 15 реби-уљ-евеља (у вријеме султана Абдул-Хамида (1774—1789 год.) — налаже мутесарифу (обласном началнику) Алаџа-хисара (Крушевца), кадијама и наибима у нишкој митрополији налазећим се, да нико не смије забранити митрополиту Ниша, Крушевца, Љесковца, Алексинца и Параћина — Гаврилу сабирати по епархији мирију. (Овај ферман сачуван је у дечанском манастиру).

Е.) — Ферман од 1191 године 27 реби-уљ-ахира издан је на кадију нишког и све наибе у области нишке митрополије (у вријеме митрополита Гаврила) поводом тога, што за неколико предпрошастих година није била скупљена од хришћана мирија за цариградску патријаршију, због чега је и послан са истим ферманом јекзарх Игњатије да скупља исту без икаквих препрјека.

Ж.) — Ферман од 1223-ће године 21-ог Шабана (у вријеме Мустафе IV-ог (1807—1808 год.) налаже кадијама и наибима мјеста налазећих се у области нишке митрополије, да се не чини насртања и препрјека већилима митрополита Гаврила, који при сабирању мирије по епархији промјењују хаљине (одјећу) и носе оружије, за избјећи опасност пасти у руке хајдука. Ово им се не може забрањивати, јер они то чине по сили уговора уписаних у бератима митрополитским). Овај ферман сачуван је у дечанском манастиру).

З.) — Ферман од 1190-те године у половини Мухарема — писан је „у слjед молбе патријаршије ухватити монаха Методија, који је ишао уписивати и скупљати милостињу за дечански манастир, али није ништа предао манастиру, и сврх тога уличен је у противу законитим поступцима и не одобреће заслужујућем владању у оп-

ште." Овај ферман налаже мутесарифу дукаћинском [1]), кадији пећском и забитима свију тих мјеста, гди се налази поменути Методије, ухватити га и одузети му све новце колико их имадне у ползу манастира, а њега испратити у манастир св. Аврамија у Калафату на робију. (И овај је ферман сачуван у Дечанима).

И.) — Берат од 1190-те године реби-уљ-евеља 4-ог дана издан је митрополиту **Никодиму** — пошто је дао 7 хиљада акче у хазну — који је постављен за митрополита од градова: Новог-пазара, Нове-вароши, Сјенице Митровице, Бјелопоља, Трговишта и Берана [2]), као „**пастир најспособнији**, **многоиспитани и достојни**, на мјесто **Герасима**, који је, не одговарајући свом званију и чину, починио разна преступлења и ког владање не одговара црквеним законима; осим тога, ухваћен је да има неке замишљаје и намјере које се не дају похвалити." (Мислим да је Герасим био србин).

Ј.) — Ферман од исте 1190 године реби-уљ-евеља 28 дана — о томе, што је на мјесто митропомита Герасима назначен за митрополита Новог-пазара, Нове-вароши, Сјенице, **Гусиња**, Бјелопоља, Митровице и Трговишта — Никодим митрополит. Овај ферман не каже нам зашто је Герасим сбачен као у предидућем. — Држим да је овај ферман дан, — неколико дана после предидућег, — само за то да се упише и **Гусинско**

---

[1]) Дукаћином се одавна почела називати **Дарданија**. Призрен је био главним у Дукаћину градом, у коме су живили губернатори.

[2]) Име овога града турским писменима тако је у сваком ферману написано, да се може читати: Беруник, Перуник, Првник, Перуник, Теруник и Брзник. Али узевши у обзир побрајање по реду градова спадајућих тада у област новопазарске епархије, може се ни мало не двоумећи казати, да под свима вишеозначеним именима треба разумјети управо и данас постојећи град Беране. —

окружије, као спадајуће у област новопазарске митрополије, што није казано у предидућем ферману.

К.) — Ферман од 1190-те године реби-уљ-ахира 9 дана од Абдул-Хамида на име босанског валије, кадија и наиба налазећих се у ново-пазарској митрополији, у коме је казано, да је сагласно молби патријаршије, дан овај ферман митрополиту Новог-пазара, Нове-вароши, Сјенице, Бјелопоља, Трговишта, Митровице, Берана, са њиховим окружијама — Никодиму — онакав исти као и митрополиту ужичком, да има право узимати — као што је уведено одавно (?) — од првог брака 400 акче, од другог по 800 акче, од трећег по 1200 акче, од развода по 800 акче, а од женећих се на удовим попадијама по 1200 акче. Овим се ферманом налаже, да се нико не смије мјешати и чинити препреке митрополиту и његовим већилима у збору мирије митрополитове и патријархове. (Овај се ферман сачувао у дечанском манастиру.)

Л.) — Ферман од 1190 године реби-уљ-ахира 10-г дана. Издан је на румелијског валију, кадије и наибе свију окружија новопазарске митрополије, да они не суде и не наређују истрагу над митрополитом и његовим већилама на тужбе хришћана, у договору с неким Турцима, који се мјешају у скупљање мирије и чину свака притјесњења. По установљеном поредку, парнице и тужбе против митрополита морају се извиђати у Цариграду, а на другом мјесту они нигде не подлеже суду, по гласу договора и услова царске владе са патријаршијом.

М.) — Ферман од исте 1290 године реби-уљ-ахира 14-г дана. Издан је на босанског валију, кадије и наибе налазеће се у градовима и окружијама новопазарске митрополије, да нико од стране народа не сме чинити никаквих нереда против митрополита од кога збром траже новце по лажним признаницама даним у име манастира. Тако као што на овим признаницама нема његовог под-

писа, ни јемства за дугове неких монаха, који из среброљубивих побуђења узимају новце у зајам, то да се и не траже од митрополита туђи дугови, против фетве шеихуљ-исљамове, која је дата и кесаријском митрополиту и која не допушта да митрополити плаћају дугове умрлих његових предшественика, или манастира, по признаницама, на којим нема његовог подписа, ни јемства.

Н.) — Ферман од 1190 године Џемази-уљ-ахира 22 дана. Дан је на име кадија: — босанског, новопазарског, нововарошког, ужичког, ћустендилског, травничког, по молби патријарха јерусалимског Аврамија о том, да „попу Матеји назначеном њиме од своје стране већиљу ради збора милостиње за осиротјевшу патријаршију и свега, што су хришћани оставили у својим завјештајима јерусалимској патријаршији.“ Овај ферман налаже давати слободан пролазак попу Матеји, а да му се не чини препреке у скупљању милостиње, жита, масла и меда и да га не узнемиравају у ђумруцима. (Овај ферман налази се у Дечанима).

О.) — Ферман од 1191 године Зи-љ-хиџе 19 дана. Издан је на кадије и наибе: Новог-пазара, Нове-вароши, Сјенице, Верана, Бјелопоља, Митровице, Старог-Влаха,[1]) Трговишта, Гусиња, и окружија означених градова, да нико не смета назначеному од стране патријарха већиљу са званијем јекзарха — Никодиму скупљати одређену мирију за патријаршију у означеним мјестима.

П.) — Ферман од 1193 године првих дана месеца Реџепа од султана Абдул-Хамида на име босанског валије, кадија наиба у опште свију мјеста босанског вилајета,“ гдје су распрострањене револуцијоне идеје (тако у оригиналу) и на име власти у Паланки Егридере, у сљед молбе цариградске патријаршије. Овај

[1]) Види се, да је и Стари-влах подпадао управи ново-пазарске митрополије.

ферман налаже им, да „ухвате неког Димитрија, гдје год се он нађе у подвласним им мјестима и да га пошаљу у Паланку Егридере у заточење, за то, што се исти Димитрије скита под именом митрополита и с претензијом на архијерејство врши требе и богослужење против црквених правила и закона. Скитајући се по разним мјестима, под разним именима, преоблачући се некад као иностранац (френк), издајући себе за челебију (племића), или за трговца, а управо само чини штету и узнемиравање јадној сиротињи (хришћанима).“ (И овај је ферман сачуван у Дечанима).

Р.) — Ферман од исте 1193 године рамазана 12-г дана — на име кадија: Београда, Ниша, Ерцеговине, Пећи, кадија и наиба налазећих се у окружијама тих мјеста у сљед тужбе патријаршији о том, „што су се из пограничних мјеста појавили инострани монаси свраћајући кршћане с правог пута, наговарајући их одрећи се од свештеника зависећих од митрополита и нудећи себе на услугу да би их одклонили од старих обичаја.“ Овај ферман налаже не допуштати таквим монасима чинити пропаганду, хватати их и казнити, на основу договора с патријаршијом прописатих у бератима митрополита, по којима без допуштења митрополита нико не може улазити у куће хришћанске и вршити у њих потребе црквене. (Овај се ферман сачувао у дечанском манастиру.)

С.) — Ферман од 1198 године (1784 г.) Џемази-уљахира 19. дана (у време Абдул-Хамида — 1774—1789 г.) налаже новопазарским властима, да тамошњег митрополита Никодима и његовог већила Димантија под стражом изашаљу брзо у Цариград на одговор, за то, што се много задужио манастирима и мирију патријаршији није плаћао, а осим тога задужио се неким трговцима у Цариграду и није ни најмање марио кад је примао епистолије од патријаршије са налогом да покаже рачуне и ис-

плати дугове. (Упореди овај ферман са ферманом под литерима Н и М...). Овај ферман налази се такође у Дечанима.),

II.

Ако ико, то рашко-призренски митрополит Јоаникије међу свима митрополитима у Старој Србији има пуно право на биографију; јер је он (Србин) био у такво вријеме митрополитом, кад је могуће било бити свједоком све оне несреће српског православља, коју су проузроковали и створили његови предшественици Грци...

До уништења српско-пећске патријаршије, хришћани који остадоше вјерни вјери очева, још више или мање тежише к срједишту то јест к својој народној патријаршији, ако су и били већ у врло жалосно стање доведени, како од Грка, тако и зулумом турским; али после уништења патријаршије све је брзо пошло натрашке. Митрополити пак још више су почели гњавити православне, и без тога оштећене од харача и сваког несрећног турског насиља, порезама и наметима, старали су се само о скупљању мирије... На тај начин митрополити су постали у право господарима (владикама), а не пастирима. Хиљаде кућа хришћанских остављане су без попова по неколико година: митрополити нијесу марили, ако су хришћани отпадали и од вјере због тије зулума...

Патријаршија се постарала присаједините пећску патријаршију к цариградској, да бајаги сачува православље, да установи добар ред и поредак, а после је ова цариградска патријаршија још више учинила нереда у цркви Старе Србије. Призренска митрополија, у којој је особито требало обратити пажњу да се уздржи православље у народу, на кога је пала сва тегоба турског зулума, остала је празна око 18 година. По смрти митрополита Евсе-

вија у 1789 г., патријаршија се није побринула послати у призренску митрополију пастира, већ је препоручила новопазарском митрополиту Јоанићију времено надгледати и за овом без пастира оставшом паством. Али овај „почитања достојни и љубими старац“ као што пише о њему од њега рукоположени Герасим Студенчанин (у своме сборнику стр. 99) није имао ни времена, ни снаге, не гледајући на сву своју ревност пастирску, трчати на све стране — од Новог-пазара до Охрида, од Антивара и Скадра до Новог-брда... Ипак судећи по ферманима које је он извадио од Стамбола, види се, да је радио доста да уздржи и сачува барем толико, колико је било могуће снагом једног пастира по великом пространству расејаног стада. Може се слободно казати, да је њему дужна црква православна за то, што је још овде заостало православље...

Покојни митрополит (умро је 1818 г.) дочекаће своју биографију, која ће га почаствовати успоменом потпуно заслуженом. За сад ја изводим на јавност податке за његову биографију из фермана даних турском владом поводом његовог настојавања. Ови фермани служе у исто врјеме податцима за историју цркве православне у Старој Србији.

Т.) — Ферман од 1193-ће године реџепа 7-ог дана од султана Абдул-Хамида (1774—1789 г.). Овај ферман добио је преко патријара цариградског боснасарајевски митрополит Кирил за бившег епископа бјелосикског (Вјелопољског?) Јоанићија, кога је он поставио својим викаријем (већилем) и овластио, да у његовој митрополији скупља обичну мирију за патријаршију и извиђа послове црквене по митрополији. Ферман налаже помјесним властима, да епископу Јоанићију нико не смета у томе послу. *)

*) Овај ферман сачуван је у пећском манастиру. као и други под буквама А, Б, В, Г, Е, И, Ј, Л, М, Н, О, Т, Остали

Даље сљедују шест фермана — сви од једног броја мјесеца и године — т. ј. од 1198-те године зид-каде 24 дана од султана Абдул-Хамида (1774—1889 г.).

У.) — Први на име кадија и наиба налазећих се у окружију ново-пазарске митрополије налаже им, да се нико не мјеша у послове митрополита Јоанићија или његових вјећила при задржавању имаовина и ствари, принадлежећих лицима духовног званија, а по смрти њихове припадајућих црквама и манастирима, по сили договора прописаних у берату митрополита.

Ф.) — Други — на име истих власти о том, да никаква тужба на митрополита Јоанићија, или његове ве-ћиле, не може бити исљеђивана у мјесту, као што пише о том њему дани берат; јер неки мусулмани заједно с другима друге вјере (Латини?) чине насртања његовим већилима претећи им судом, „ако они не даду њима шта им они траже.“

Х.) — Трећи — на име исте власти о том, да у случају нужде затварати попове и монахе, то се право предоставља митрополиту (Јоанићију).

Ц.) — Четврти — на име исте власти о том; да се не чини унапред притјесњавања већилима митрополита Јоанићија, поповима и монасима новопазарске митрополије при проласку ових из једног мјеста у друго; јер полицајски служитељи и њихови началници узимају с њих за то разне налоге и мита.

Ч.) — Ферман од исте 1198-те године зиљ-каде 24 дана (1784 г.) дан је на име кадија и наиба Новог-пазара, Нове-вароши, Сјенице, Бјелопоља, Трговишта, Митровице, Берана и Гусиња, по молбеници патријаршије, за митрополита Јоанићија, назначеног митрополитом означених градова, да му не буде никакве препроке и сме-

су сви сачувани у Дечанском манастиру. осим фермана под словом Ђ, који је сачуван у скадарској цркви. —

тња у сбору мирије и за тим иде све оно што и у бератима о назначењу митрополита. *)

Ш.) — Ферман од исте године и броја мјесеца, којих и предидући пет фермана, на име кадија и наиба налазећих се у мјестима митрополије новопазарске о том, да се не чини препрјеке већилима митрополита, монасима и свештеницима Нове-вароши, као што и других мјеста отправљати божествену службу, по сили договора берата даног митрополиту новопазарском Јоанићију.

Щ.) — Ферман од 1208 године у мјесецу сеферу у врјеме султана Селима 3-ег (1789—1807) дан је на име пећског кадије и налаже му, да не чини препрјеке хришћанима у поправци цркви у Пећи, граду, принадлежећем новопазарском санџаку. (тако).

Ђ.) — Ферман од 1219 године првих дана мјесеца зи-љ-каде дан је на име призренског мутесарифа и кадије, да не чине хришћанима зулума, већ да показују уважење митрополиту и внимање к монасима и у опште хришћанима.

Ы.) — Ферман од 1211 године Џемази-уљ-ахира (?) у врјеме истог султана Селима 3-ћег (1789—1807 год.) на име кадија и наиба Призрена, Новобрда и Вучитрна о том, да се не чини препрјеке митрополиту новопазарском купити мирију у подвласним му градовима Призрену, Приштини, Новобрду, Вучитрну и др.; јер спахије бране хришћанима плаћати мирију, а ђумручке власти хватају пшеницу и друге ствари у хришћана, које носе митрополиту у име мирије.

*) Овај ферман о назначењу Јоанићија новопазарским митрополитом после митрополита Никодима, позватог у Цариград на одговор за своје владање, да је мјесто казати, да је био дан Јоанићију још особити берат, у којем се морало казати о узроцима, зашто је сбачен митрополит Никодим, али га нема ни у Пећи, ни у Дечанима. У осталом, ферман под буквом С. попуњава то што није казано у ферману под буквом Ч.

Ђ.) — Ферман од 1221 године у почетку Џемази-ул-евела (у вријеме истог султана) дап је на име кадија и наиба скендеријског окружија налажући им озбиљно „да нико не сме — ни мусулмани, ни латини — без особитог фермана присвајати са себе старе развалине монастира и цркви из давна принадлежећих житељима грчког вјерозакона.“ Ферман овај дан је био „у сљед тужбе православних у Скадру заједно с митрополитом Јоанићијем на притесњавање од католика, подржаваних и Турцима, у дјелу слободе њихове вјероисповести.“ Овим ферманом налажа „давати помоћ житељима грчког закона на основу договора закључених султанима по одношају к њима у свој империји“ и строго заповједа да „нико не сме насуђивати се на њихову вајкадашњу имаовину.“

(Овај ферман сачуван је у општини скадарској и сад се чува у цркви). —

Є.) — Ферман од исте 1221 године Џемази-уљ-ахира 9 дана. Дан је на име кадија и наиба Новог-пазара, Призрена, Приштине, Новобрда и Вучитрна — садржај исти као и у ферману под литером У.

Ю.) — Берат издани 1222 год. зиљ-хиџе 18 дана, а подписани 1223 године 4. сефера (од султана Муставе 4. 1807—1808 године) митрополиту Новог-пазара, Трговишта, Берана и Митровице с окружијама њиховим Нове-вароши, — Јоанићију, на званије митрополита Призрена, Ново-брда, Приштине, Пећи, Вучитрна и Ђаковице са свима њиховим окружијама. У овом је берату од рјечи до рјечи казано из молбе патријаршијске султану: тако као што је после смрти митрополита призренског Евсевија [1]) ова митрополија остала

[1]) Дакле прије митрополита Јоанићија призренским митрополитом после Гаврила, Софронија и Петра био још Евсевије, како свједочи сад овај берат и попуњава дакле списак призренских митрополита, од мене послати за „Гласник“ у пређашњим забелешкама.

дуго врјеме [1]) упразњеном у сљед тога што је давање у хазну (мири-пешкеша) од те митрополије велико, а приходи у епархији веома ништавни, тако да нема никог из желећих ово мјесто митрополита, а у сљед тога није се могао вршити закон хришћанима и надгледати за њиховим пословима. Да не би остали послови хришћана са свим занемарени и да би се довео у поредак збор мирије, те да не страда хазна царска, назначен је новопазарски митрополит Јоаникије с присаједињењем новопазарске епархије к призренској. А тако како је нововарски митрополит давао у хазну 7000 акче мири-пешкеша, то и од сад је дужан давати ову суму новаца у хазну, а за митрополију призренску — из 100 хиљада акче плаћаних до сад — само 9 хиљада акче — свега 16 хиљада акче, а да не би било штете хазни, остатак 91 хиљада акче може се разрезати тако: 5500 акче на митрополита у Скопљу, 6300 акче на митрополита самоковског, 7000 акче на нишког митрополита, 4200 акче на ђустендилског, 16500 акче на зворничког, 9000 акче на херцеговачког, 15000 акче на београдског, 15.500 акче на босанског, 12.000 на ужичког." Додавши ово к пређашњим њиховим мирипешкешима и исправивши каите (биљежнике), назначен је у Призрен митрополитом Јоаникије пошто је положено 16 хиљада акче на призренску и новопазарску епархије — после понижења мири-пешкеша призренске митрополије,

Я.) — Ферман од 1223 године Џемази-уљ-ахира 4 дана, дан је митрополиту Јоаникију, којим га поставља митрополитом призренским са присаједињењем к призрен-

[1]) На сваки начин од 1790 г. — цијелих 18 година, — јер је у овој години митрополит Јоаникије посјетио већ призренску епархију и попио, као што свједочи његова сопственоручна грамата дана попу Арси, сачувана до сад код његовог унука Хаџи-попа Арсе. На печату. којом је потврђена грамата стоји 1784 година; дакле у овој години постао је он митрополитом новопазарским т. ј. у 1198 г. по турском рачуну — види ферман под литером Ч.

свој митрополији и новопазарске епархије, пошто је предао у хазну 16 хиљада акче. У овом ферману није казано о разрезу призренског мири-пешкеша на друге митрополите, није казано ни име умрлог митрополита Евсевија; а у осталом све је буквално написано као сви берати о назначењу митрополита.

θ.) — Ферман од 1231 године првих дана м. мухарема (од султана Махмуда 2-ог — 1808—1839 г.) дан је на име кадија и наиба Новог-пазара, Нове-вароши, Трговишта, Берана, Митровице, Призрена, Новобрда, Приштине, Пеһи, Охрида[1]), Ђакова с окружијама их о том, да је подвласна митрополиту Јоаниһију и арнаутска Скендерија (тако у ориђиналу) с окружним градовима. нахијама и селима њеним, а за тим иду сви услови, као и у бератима даваним митрополитима при назначењу њиховом на мјеста митрополита.

Међу ферманима нашла се у дечанском манастиру једна исправа (бујурулду или мураселе) од Осман-ефендије кадије призренског и Сухорјеке од 1225 г. (око 1810 г.) марта 23-ег дана, на име митрополита Јоаниһија, којом налажѐ да му у призренском окружију не чине препона купити обичну мирију с һафира за служење њима по закону һафирском и да му се не смета служити по тарику баталном (вјероисповеди обатаљеној, униженој, не ваљашној). Ова исправа тим је још занимљива, што је Осман-паша печат свој ставио не на дну бујурулду, а на обратној страни, према томе мјесту, где је требало ставити печат и још је печат ставио наопачке...

[1]) Мора бити, да је митрополиту Јоаниһију дан био прије ферман, којим је био овлашһен називати се и митрополитом Охрида. као што се види из овог фермана, у коме Охрид потпада веһ његовој управи.

Митрополит Јоаникије умро је у Призрену у љето 1818 године. Најбољу успомену о себи оставио је он у својој епархији. Мир праху твоме добри и уважајеми пастиру, који си се много потрудио у корист овдашњег народа гибнувшег под јармом турским и упропашћеног од грчких митрополита, који су га глобили, хапсили, били, гњавили и сваке јаде чинили му, а никад ништа нису урадили у његову корист да га сачувају у вјери!

Призрен, Декембра 12 дана
1873 године.

И. Јастребов.

III.

Стање дечанског манастира у течају предидућа три столећа, по турским изворима, налазећим се у истом манастиру.

У 1852 г. у Новом Саду издан је „Дечански Првенац" од јеромонаха дечанског манастира Гедеона Јосифа Јуришића с намјером с једне стране упознати српски народ са задужбином св. краље Дечанског описом истог; а од друге стране пробудити жељу дечанских монаха да у напред што више радознали буду те да о свему, што је важније и што у српске старине спада, брижљиво испитују и свјету на видик износе. Па и ако у 1864 г. архимандрит Серафим сљедујући похвале заслужујућем примјеру Јуришаћа издаде на свјет у Београду свој спис под именом „Дечански Споменици", али ипак ни ови, нити сам „Дечански Првенац" не састављају цјелог, пуног описа; јер то ће бити у стању створити само стручни историописац српски, а с помоћу и ових материјала узевши дечански манастир као срједиште Старе Србије, из кога се давао правац како моралном, тако и свему црквено-историјском животу њеном. Тако ће се добити вјерна слика улоге, коју је исти манастир имао у чувању хришћанства у Старој Србији не само од времена бјегства патријара српских у Аустрију, него чак од времена косовског пораза, који ископа гроб дотадашњем самосталном политичном животу укупног српског народа. Ми споменуте напријед списе не можемо признати подпуно тачним не само

у опису, него и у списивању старина српских, поглавито баш с тога, што у њима нигде нема ни спомена о ферманима турских царева, који су издани у течају прошаста три столећа односно названог манастира. Кад међу тим и ако су многи из таквих фермана у течају тога времена због многих различних околности изгубљени, али ипак они, који су се сачували, веома су занимљиви и дају нам доста пун нацрт околности, у којима је пало у дјео дечанским калуђерима да живе под турским господарством. А ови фермани износе на видело и још неке ствари, које нису биле ником до сад познате. Због тога ја ево и узимам труд представити радозналим читаоцима тачно и готово од рјечи до рјечи сав садржај њихов.

Мимогред ћу још и то овде напоменути, да има и сад овде таквих Турака фанатика, који у сљед тужаба дечанских калуђера на притјесњења од Арнаута, чинећих покушаје на присвојавање земаљских добара дечанског манастира, која му још нису одузети могли ни свима безпрекидним неправдама својим у различна врјемена, — жестоко укоравају своје дједове за то, што нису потурчили дечански манастир и начинили на том славном мјесту добру варош; те калуђери сад њима већ не би досађивали својим тужбама.*) Али у залуд им је сва мука, па и то, што они тако укоравају своје дједове, јер су ови последњи чинили све што је било могућно да униште Дечане. Ред фермана, који су дати разним султанима у старо врјеме дечанским калуђерима у сљед њихових тужаба на зулум и притјесњења од разних а безбројих зликоваца, може подпуно оправдати дједове данашњих фанатика. Треба само знати, шта ти још нису чинили њихови дједови за то, да обатале овај манастир, — као што су чинили и

*) Баш тако се изразио овде бивши у 1872 г. валијом Абдурајаман-паша познати душманин Србаља и свега што се њиховим назива. —

пећској патријаршији, — *) да протерају монахе, да униште ову врлу задужбину српског краља!.. Са једне стране спахије, с друге сами полицајни званичници, с треће бегови, агалари и разне властеле под различним предлозима трудили су се да заједничком снагом протерају калуђере и да запусте манастир; али на срећу нису могли то достићи, јер просвјетитељ српски Саћа „назнаменавь и благослови свѧтыма рꙋкама своима быти емꙋ мѣстꙋ свѣтлнлищномꙋ...“ (Види Деч. Првенац стр. 52. у хрисовуљи краља Дечанског).

У осталом, нека зборе за мене сами фермани, који су сачувани до сада још у Дечанима и које сам усрдно прочитао.

Ферман издани под 24. Џемази-уљ-евеља 965 год. (1558 г.?), у врјеме султана Сулејмана ($\frac{936-974 \text{ г. по тур. бр.}}{1529-1566 \text{ г. по хр. бр.}}$) на име бега скендеријског санџака (области) и кадије пећског, у сљед тужбе монаха Томе од стране братства дечанске цркве (т. ј. манастира) на то, што „им спахија Тепћи-оглу-нух чини притјесњења, говорећи им, да под црквом, у којој они станују, има ма'ден (скривница златне руде) и нудећи их разрушити ову цркву и извадити овај ма'ден“, — налаже „управитељима вак'фских (задужбинских) имања поћи у манастир и извидити, има ли заиста под њоме ма'ден, па ако има, да о томе јаве у Стамбол, — али да забране спахији у напред чинити без узрока зулум калуђерима.“

Није изашло за руком ни једном мјултезиму (откупач имања) да купи на своје име манастир и таким начином да истера калуђере, а цркву да потурчи. — Међу ферманима дечанског манастира сачувана је једна фетва**).

*) Види „Путопис“ г. Милојевића II свеска стр. 259. —

**) Фетва — писмена пресуда муфтије (вјерозаконског старјешине или судије). састојећа из питања и одговора односно замршенијих случајева. —

Ако и нема на њој броја године и мјесеца ипак можемо слободно казати, упоредивши правопис њен са другим турским хартијама у дечанском манастиру, да она има три стотине година и односи се к времену истог Сулејмана цара. У овој фетви дано је сљедујуће питање: „монаси Н. Н владајући оставшим њима од очева и дједова њихових вак'фским добрима, од прихода њиховог дјелећи бједним њихове вјероисповједи и, после кад је дошла царска заповјест (?) да царска хазна одкупи вак'фске земље и добра, они објавивши да ће иста међу собом купити за себе и исплатити суму новаца, каква би год била цјена, — купили су их заиста за себе и, исплативши одређену суму, узели су на себе законити хуџет (докуменат на владање купљеним имањима); али, пошто је прошло неколико времена, један мјуљтезим надвисио је цјену већу, него што су они дали, па чини њима насиља, да се манастир с имањем предаде њему. Могу ли се узети од њих хуџети и предати овом мјуљтезиму?“ — Одговор је дат истим муфтијом сљедујући: „олмаз!“ т. ј. не може се. А ми ћемо сад да рекнемо: и хвала Богу! —

Ферман издани 4-г реџепа 1193 г. у врјеме Абдуљ-Хамида (1187— = 1774—1789 г.) на име кадије ђаковачког у сљед тужбе монаха дечанског манастира преко грчког патријарха на то, што им полиљајни званичници, рачунајући на корист лично за себе, забрањују чинити какве му драго мереме те (поправке) у манастиру. Ферман налаже: да се не чине већ овакве препреке, јер, по договорима царске владе с патријаршијом, нико не сме мјешати се у послове манастира ни под изговором надзора, па ни по сили бујурулду (наредаба управитеља области), осим патријарха. —

— Колике су муке претрпили монаси од разних спахија, свједоче сљедујући фермани, издани у сљед тужаба њихових султанима:

Ферман дани посљедних дана мјесеца Мухарема 985 г. од султана Мурат-хана 3. (983—1003 = 1574—1595 год.) на име пеħског[1]) кадије, у слħед „тужбе монаха дечанског манастира, на спахију, који тражи од њих десетак од поља, сјенокоса и садова, који су од старих времена записани вакфима. Не гледајући на то, што је овај посао тећ био извиђен и калуђерима је дан био надлежни хуџет, спахија је ипак насртао са својим тражењем на калуђере.“ Ферман налаже „забранити спахији да тражи од калуђера десетак, али ако је што узео још прије тога нека врати натраг.“

Не даље већ после четири године опет је игуман дечански дао тужбу цару у Стамболу, у којој и каже, да, „имајући од царске хазне вакф-намѐ (писмени докуменат на земље задужбинске, не плаћајући десетка) на владање свима земљама, њивама, ливадама, млиновима, баштама, виноградима и бостанима и, плаћајући уредно одређену на манастир суму 15 хиљада акче, у чему за увјерење има надлежне признанице, а како су они прави власници и да нико не може узети те земље од манастира, сад преко свега тога и постојећих закона узнемирени су од Умена̀ (скупљачи данака), Умара (пената, властела), заима и тимариота који оће силом да присвоје исте земље за себе.“ Ферман је дан у слħед ове тужбе 2-ог сефера 989 год. на име бега дукађинског санџака и кадија Пећи и Алтунели[2]) (Ђаковице), а на-

[1]) Дечански манастир често је потпадао под надзор то ђаковачком кадији, то пеħском. —

[2]) У свима старим ферманима спомиње се данашње ђаковачко окружије под именом Алтунели. Ово је име названог окружија дошло од пређашњег града Алтинли, постојавшег у право у средини данашњег Рјечког среза (нахија) у селу Јунику. Доцније је окружним градом постало данашње село Рогово у истом окружију на десној обали реке Дрина. А Ђаково је постало сріедиштем истог окружија тек прије нешто више од 100 година. Међу тим, судећи по хрисовуљи деч.

лаже забранити заимима и тимариотима присвојавање имаовине манастирске, од којих овај има тапу-наме из хазне и темесуће (признанице) са уписом истих у надлежне нове тефтере; каже се, како су калуђери платили одређене новце у 15 хиљада акче, због чега да им се спахије не мјешају у располагање својом земљом и да им не чине насиља и притјесњења.

Ферман од 912 године 12-ог сефера издан је у вријеме султана Бајазита (882—918) на име пећског кадије, у коме султан каже, да је „пећски митрополит (тако у оригиналу) Јоаникије дошавши к њему у Стамбол изложио у арзоалу, како од прије насљедство умрлих у манастирима калуђера, попова и митрополита увјек је поступало у имање црквено и духовни завјештаји били су испуњавани; али сад излазе на мејдан некакви насљедници, који одузимају то што припада црквама и тим нарушавају духовне завјештаје; а овакав неред управо је противан њиховим невалашним законима.“ Султан заповједа „извидити то на основу старинских неваљашних обичаја њихових и вјероисповјести обатаљене. Па ако је ко узео што од имања умрлих попова и калуђера против ових обатаљених правила, то треба да му се одузме натраг и да се свакад извршују духовни завјештаји, ако су они начињени на основу неваљашних обичаја и правила, па да се не мјеша нико у послове манастирске — ни бејтулмале (чувари скривница), ни други руковатељи посмртних имања, као што су чинили до сад. Све пак

краља, рјеч Алтинели узста је од рјечи Алтинь заселки (види „Дечански Првенац“ стр. 57), под којим именом и данас казују рјечку нахију (Рјека) са Ђаковом. Ја држим, да је баш у овај Алтин отишао из свог села св. Петар Коришки са сестром, а не Аатинь, којог мјесто није могао опредејити г. Ст. Новаковић у своме чланку под насловом „Живот српског испосника Петра Коришког“ (види Гласник кн. XII, стр. 324. — за 1871 год.).

што је прије било узето каквим год начином, да се поврати. Митрополит се тужи још и на то, што субашије и тимариоти траже силом од манастира дрво, сјено, и новце: од сад нико да не тражи од монаха ни дрва, ни сјена, ни новаца (акче) принадлежећих раји. Заповједам, каже султан на крају фермана, добро пазити, кад субашије и спахије потражују дрво, сјено и акче, па да им се то чинити одма забрањује.“ —

Ферман писани посљедних дана мјесеца мухарема 985 год. у врјеме султана Мурата 3-ћег дан је на име пећског кадије, у коме изложивши, да „предјавитељ истог монах дечанског манастира по имену Никола, послани братством манастира дошао је у престолницу и дао је арзо'ал (тужбу) да су они т. ј. калуђери по сили тапије (докуменат на право владања земљом) купили пасишта и нека мјеста с коштањем и дрвима од спахије и владали су са истима до сад; али спахија забрањује им сад владања овим мјестима“ заповједио је, да „извиде ову парницу у присуству парничара по правди, како је најбоље, и ако та празна мјеста с коштањем и дрвима т. ј. с таблама нису записана у тефтеру као спахијска, то нико не може чинити сметња калуђерима владати овим мјестима, по сили тапија, узетим од овог спахије.“

Ферман издани у сриједини Мухарема 1009 године у врјеме султана Мухамеда 3. (1003—1013=1595—1603 год.) на име дукађинског бега и ђаковског (Алтунели) кадије, у сљед тужбе братства дечанског манастира, свједочи, да су истиничка раја (хришћани [1]) села Истинић или Истиники по сказању хрисовуља дечанског) силом притисли чифтлике манастирске у мјесту званом Биво-љак, којима је владао манастир више од 30 година и, не гледајући на то што су ови калуђери представили суду

[1]) Сад су сви мухамеданци и осим тога што су се потурчили по вјери, још су се и поарнаутили по језику.

хуџете на ову земљу и по закону им је пресуђено право, — Истинићани нису вољни да пристану на ову пресуду, већ на ново узнемиравају манастир, с намјером завладати земљом." Овим се ферманом налаже бегу и кадији „извидити ову парницу како је најбоље, по правди, а не по хатару. Па ако се освједочи, да чифтлици принадлеже манастиру, као што кажу калуђери, по сили хуџета, више од 30 година и да су платили уредно десетак (?) и друге приходе с ових чифтлика: то потврдити право манастира и прекинути распру, а забранити Истинићима чинити насиља манастиру."

(Виводак (види хрисовуљ дечански) и сад служи мјестом распре међу дечанским манастиром и Истинићанима сад турске вјере. Не гледајући на фермане, тапије, бујурулдије и и'ламе, који се чувају у манастиру, они не плаћају четвртину, коју морају да плате по сили пресуда, као и житељи села Дечана, који по примјеру Истинићана не плаћају већ што треба манастиру. Из свију 30 села, који су били приложени манастиру дечанским краљем, сад баш ни једно не принадлежи њему. — Има ферман доцнијег времена издани у врјеме Абдул-Меџида, потврђујући право манастира на село Брњача (житељи су сви Цигани турске вјероисповјести); али ово село се рачуни као на свагда загубљено за манастир као и многа друга...)

Ферман од 1088 године 2-ог џемази-уљ-ахира дани у Једрене у врјеме султана Мухамеда 4-г (1057—1104 = 1648—1687 г.) на име кадија Пећи и Алтунили (Ђаковице) у сљед тужбе калуђера дечанског манастира, да они сваку годину одређени десетак плаћају спахијама уредно без кусура и са своје слуге, па и ако ове нису на њиховој манастирској земљи, као ни на њиховим баштинами, а исто тако падајуће на њи џериме (плате крви за убијства) у Гегалику, а сад спахије нису задовољне узимати по старом закону и тефтерима, већ чине

насиља и притјеснења.“ Ферман налаже „забранити спахијама чинити калуђерима зулум, ако је истина као што пише тужба калуђерска да они плаћају уредно колико је одређено и забиљежено у тефтерима, и да не буде већ тужбе на ново за овај посао.“

Нису били остављени на миру дечански калуђери ни од разних званичника при наплаћивању данака. Ово свједоче сљедујући фермани:

Ферман издани 13 реџепа 1011 године у врјеме султана Мухамеда 3-г на име пећског кадије у сљед тужбе на то, да званичник одређени за скупљање џезијé (данка са пореских глава) тражи од калуђера више одређене за њи у дефтерима суме, коју су они плаћали и готови су платити, па им чини зулум и задаје страх. Ферман каже: „као што је у бележнику записано, да су калуђери дечански дужни платити 250 акче, као за двје кућe, како им је дан и берат (ширн-шериф), то забранити моме слузи тражити, да више од те суме калуђери дечански плаћају.“

Ферман од 944 г. посљедних дана шевала у врјеме султана Сулејмана дан је на име пећског кадије у сљед тужбе дечанског калуђера на то, да спахија тражи од њега еспенџе (данак робова, — данак, што су плаћали хришћани обрађујући земљу овога или оног спахије) и друге дације, кад међу тим он није био уписан у дефтери спахијски“ и налаже „извидити ову парницу међу спахијом и калуђери, па ако није уписано у тефтери спахијском име овог монаха забранити спахији чинити му насиља и притјеснења; а ако је записано, против постојећег закона, избрисати из дефтера име калуђера, принадлежећег манастиру, над којим спахија нема никакве власти.“

Ферман од 1083 године 2-г зиљ-ка'де дан је у Једрене султаном Мухамедом 4-м на име пећског кадије, у сљед тужбе монаха дечанског манастира Христифора у име свога братства, у којој казиваше, да на поменутом

манастиру од старог времена лежи три кућни данак (џезијé) и монаси плаћали су свагда овај данак уредно без мањка у дефтерима и за то је њима дан, у рукама њиховим налазећи се худет (по смислу је — признаница), да не траже од њих овај данак на ново, али сад скупљачи овога данка опет траже од њих џезијé и не без притјеснења. Ферман налаже не чинити монасима поменутог манастира насиља, на ново тражећи од њих џезијé против закона, ако су је они платили и имају на то признаницу (худет), која је уписана у каиде (дефтере). Кадија је обвезан извидити ово и учинити тако да не буде други пут тужбе о истом.

У додатак к овим ферманима можемо овде саопштити и садржај једне признанице дане 28 марта 1252 г. (т. ј. 1836 г. Абдурахман-ефедијом, скупљачом данка џезијé, којој он признаје, да је примио од манастира за ту годину џезијé уредно и којом даје на знање, да нико не може узети од дечанског манастира подвласног њему по скупљању џезијé више одређене у биљежнику цифре. Манастир је управо плаћао сваке године за 25 душа.“

Осим притјеснења од стране спахија и скупљача данака, дечанци су морали преносити насиља и од стране других званичника. О том свједочи садржај ових фермана:

Ферман писани у сриједини мјесеца сефера 991 г. у вријеме султана Мурата 3. дан је на име бега дукађинског санџака и кадије Алтунили (Ђаковачког), у сљед тужбе монаха дечанског манастира на то, да „не имајући никаквог преступлења против закона, ни сад, ни подозрјења у прошастом животу калуђерском, сваки дан и час полицајни званичници (ехли-ӯрф) долазе у манастир самовољно располажу се, спавају по неколико дана и осим јатака (постеље) заповиједају, да им се доноси вино, овнови, јагањци, кокошке, љеб, јечам и други јестни предмети,

не марећи о том, има ли манастир или нема, чине калуђерима притјеснења и насиља без узрока." —

Ферман налаже „извидити овај посао по правди, и ако у течају 15 година тужбе нису биле прекидане и ако монаси, као што кажу у тужби, немају на себи ни каквог преступлења забранити полицајним званичницима чинити манастиру без узрока насиља и зулум против закона." —

Сачувана је још наредба (бујурулду) пећског Тахир-паше, издана монасима дечанског манастира од 5. сефера 1194 (1776 г.) у сљед тужбе њихове на зулум и притјеснења од стране полицајних званичника, који под разнима изговорима нападају на њих, с намјером присвојити имања њихова, чине им насиља против царских берата." —

Таква је наредба Махмуд-паше скадарског, од 19 мухарема 1201 (1782 г.) о том, да се не чини зулум и насиља монасима дечанског манастира, налазећег се у дукађинском санџаку, у сљед тужбе игумана Данила о том, да разбојници и други траже са претњом хљеба и пића.

Оваква потраживања нису се прекратила ни до сад, не гледајући ни на фермане султана, ни на бујурулду пашалара, као што ћемо видјети после на своме мјесту. —

Ферман од мјесеца реби-ул-ахира 1264 (1848 г.) у вријеме Абдул-Меџида, у сљед тужбе дечанских монаха дан је на име призренског кајмакама Омер-паше и пећског кадије и мудира, а забрањује у вријеме проласка кроз села хришћанска устављати се у кућама хришћанским и тражити на силу безблатно храну, као што су то чинили дотле полицајни чиновници у селу Дечанима. Овај ферман казује, да и по хановима треба све плаћати, осим само за воду се не плаћа, као што је и по свој царевини." Такових фермана било је доста и прије и после [1])

[1]) Баш овакав исти по садржају ферман издан је 2. џемази-ул-еввеља 1289 г. (т. ј. 26. Јуна 1872 год.) и наштампан је у Газети „Призрен", види бр. 49. —

дато, али урманда ферман јок, говоре Турци (т. ј. у планини у дивљем мјесту ферман се не уважава).

Ферман издани у сриједини ша'бана 970 год. у вријеме султана Сулејмана на име пећског кадије, у след тужбе дечанских монаха на то, да „полицајни званичници, с намјером плашити их, говоре им, да су дошли узети их у суд пред кадију, за то тобож, што је близу манастира нађен убијен човјек и тражећи од њих пара (новца) противу закона чине им насиља, кад калуђери нису убијце.“ Овај ферман налаже кадији „да се не чине оваква притјесњења монасима, који нису ни убијце, ни јатаци њихови и да се забрани полицајним званичницима унапред чинити их убијцама с намјером користити се од њих.“ —

Догађало се и то, да су монаси морали плаћати цјену крви (цериме) за убијене у манастиру и близу манастира. О овом свједоче:

Бујурулда Абдураман-пашина издата 1215 (1797 г.) шабана 2. дана на име пећског мутеселима (подгубернатора), у след тужбе братства дечанског манастира на то, што „званичници принуђавају њих свакојаким насилијама плаћати крви убијених у мјесту Виводак, принадлежећем манастиру, границе којега су са селом Истиник. Јер као што су од старог времена Истинићани плаћали цјену крви ту убијених, то и овом бујурулду забрањује се унапред узимати ову пењу (казну) од манастира и не чинити калуђерима притјесњења, него узимати одређену за то суму од житеља села, као што је то већ рјешено било један пут вични у овом послу људима. —

И'љам кадије ђаковачког од 1059 (1650 г.) мухарема мјесеца. Кадија, позивајући се на царске ферманe, рјешио је, „да не траже већ од манастира цјене крви (цериме) убијених у манастиру, као што су чинили до сад полицајни званичници, који су насилно принуђавали монахе плаћати цјену крви рођацима убијеног Арнаутина у манастиру.“

По свему се види дакле, да су дечански калуђери много мука поднијели због честих потраживања од њих цериме за убијене у манастиру или близу манастира ма да су убијце и самим полицијним властима добро познате биле. Да, узалуд се они ослањаху на царске фермане, са којима се забрањивало званичницима понашати се тако према њима, кад нема њиховог учешћа у убијствама почињеним од самих арнаута, који не припадају манастиру. И ако ја не нађох овом приликом ни једног опет таквог фермана, а који би био издан у течају последњих шесдесет година, али и овихъ, који су до сад сачувани, доста је за то, да можемо поуздано рећи, да се потраживање цериме од њих никад прекидло није; јер је вендета у арнаутлуку свакад царовала као што и данас царује, и манастир је дечански увек морао плаћати ову глобу исто тако, као што је н. пр. не са свим давно платио за рањеног једним зликовцем арнаутином Ђаковца, само за то, што је зликовац умакао у брда и није се хтјео никако предати у руке судске власти. А да ли су томе криви дечански калуђери?! —

Монаси дечансчог манастира узнемиравани су још и од панађура, који су били уведени код манастира. Како се види из нижесљедујућих фермана, било је не мало штете манастиру од овог тржишта; јер су се калуђери тужили више пута пред султанима, идући чак у Стамбол и добијајући фермане, којима се забрањиваху ова тржишта. —

Тако н. пр. дан је био ферман првих дана мјесеца сефера 991 год. султаном Муратом 3. на име бега дукађинског санџака и кадије ђаковачког (Алтунели), а предани монаху дечанског манастира, послатом од стране свију монаха, у слѣд` тужбе њихове, да неки из разних мјеста долазе у манастир, држе панађур без особитог на то законитог допуштења и ни мало не маре кад им се што про-

тив тога каже, већ још принуђавају калуђере не узимати у обзир издани им од кадије законити хуџет, који свједочи да има штете манастиру од тога тржишта." Ферман налаже „руковатељима вак'фа и поштеним мусулманима извидити овај посао, и ако није била прекинута тужба у течају 15 година и ако се докаже да има штете црквама, сагласно у њих налазећим се хуџету, забранити трг у манастиру.

Ако и није показано у овом ферману, у чему је била штета манастиру од панађура, сљедујући фермани објасњавају.

Ферман дани првих дана рамазана 1009 (1600 год.) у врјеме султана Мухамеда 3-г на име кадије Алтунели (Ђаковици), у след тужбе дечанских монаха на то, што хришћани и мусулмани кад чине трг близу манастира, чине зулум и плаше људе својим насиљима не само у оближњим селима, већ не остављају на миру ни њих у манастиру. Множина зликоваца кад се напију вина и посвађају, убијају се међу собом; али мири-лива и војводе траже да монаси плате џериме и узимају њихово имање, еспап и јело. Монаси умољавају мене, каже цар, потврдити њихове берате и хуџете, да им не чине противу ових берата капукехаје, мирилива и војводе притјеснења и да не дозвољавају панађур код манастира с намјером себи користити већ да исти буде забрањен; јер морају оставити манастир и бјежати из њега." Ферман послани по чаушу Џаферу заповједао је „извидити овај посао и забранити панађур; а ако се нађе и узна да су мирилива и војводе узимали незаконо што од манастира, то казнити их судом, принудивши их предходно вратити монасима све, што је било узето од њих." —

Ферман издани у средини рамазана 1059 год. (1650 г.) султаном Мухамедом 4-м на име кадије ђаковачког у сљед тужбе дечанских монаха на то, што приликом па-

naђура у манастиру кад се купи народ из сусједних села и кад се опије вином, онда чини неред, распребијења и убијства, а после војводе, субашије и њихове слуге наплаћују силом од манастира за крв погинутих џериме (плата за крв) у новцу и другим манастирским стварима."

Ферманом се налаже, да се забрани у вријеме панађура пијанство, да кехаје, војводе и њихови људи не траже силом ни једног акче и у опште да се не убијају. Ако се опет догоди такав неред, треба да се извиди по закону, а да се не чине притјеснења никоме, да не приморавају тиме људе долазити на ново у Стамбол на тужбу."

Готово се сваки поједини из фермана, садржај којих представљам сада радозналим читаоцима, завршује управо овом формулом. Али дечански монаси морали су се и опет тужити у Цариград и трошити новце на далеки и са највећим опасностима за живот скопчани пут, јамачно не знајући да царска заповјест није била страшна у арнаутлуку...

Нису спасавале дечански манастир од насиља и притјеснења фанатика ни привилегије, којима су монаси мислили себе оградити, ни берати на звање соколника царских. — Познато је, да је у турској царевини као и византијској, из које је прешло и код Руса, био разред званичника при царском дворцу и по царевини по имену соколници (шаинџије). Ови су били и у српској царевини у старо доба, што свједочи хрисовуљ[1]) краља дечанског и законик цара Душана.*) Род њихове службе био је коначно једнак као и у Турака, Грка, Руса и Срба. У Руса у вријеме цара Јована Васиљевића, званије соколника било је уређено и узакоњено. У вријеме цара Алексија Михаиловића соколници су били у великој почасти према степену дужности, у које их је цар обукао био и које су имале ко-

[1]) Види у „Дечанском Првенцу" стр. 63.
*) Зак. Душана чл. 34. —

рен у византијском уређењу. У Срба су такође сокилници одликовани били од осталих сталежа. У Турака соколници су састављали особити ред званичника подвласних непосредно самом цару, и ако су били соколници по свој царевини. Главни соколник био је у Цариграду, при дворцу, са другим потчињеним му соколницима и називао се „Дуганџи-баши“ — глава соколоваца. Он је био обвезан пазити над „дуганџијама“ (соколовцима) и „шаинџијама.“ Ова посљедња ријеч означава исто, што и „дуганџи“, само „шаинџи“ био је мањи степен соколовца. Али и дуганџије и шаинџије имали су привилегије, каквих нису имали прости сељаци и варошани. Земље, поља, баштине — једном ријечи: сва покретна и непокретна имања њихова биле су ослобођена од десетка и других данака; а сами соколовци или соколници нису обвезани били плаћати данак еспенџе. Осим тога, кад су примали ферман на звање шаинџија, неким се прописивало у истом да не плаћају н. пр. вјенчаницу или мюрд-бехаси (род плате за погреб умрлих рођака). Гледајући на ред званични дужности међу соколницима, давало се право носити и оружје, као особито одличије од осталих. По врх свега тога, земље, баштине соколника нико није смео ни додирнути, и саме властеле, као и паше, бези и други званичници нису имали права слободно пролазити преко њих, Био је, као што свједочи овдашње предање, дуганџи у селу Љубижди, близу Призрена, — па кад год је паша ишао на прилику кроз ово село, није могао заповједати да пред њим бубњају и свирају, већ тек како би дошао до границе земаља тога дуганџије, морао је заћуткати све своје свирке и далбулане.

Монаси дечанског манастира, као што свједоче нижесљедујући фермани, били су соколовцима, с намјером уживати слободу под сјенком ових привилегија и сачувати

имања манастиру; али их ипак Турци нису остављали на миру, не гледајући на то што су они били „шаинције."

Ферман од 10. џемази-уљ-ахира 973 (1564 г.) султаном Сулејманом дат је на име пећског кадије, у сљед тужбе дечанских монаха на то, што од њих траже више него 1000 акче, одређених на земље, баштине, садове и млинове, па и за десетак, јеспенце и друге данке, — не гледајући на то, што су земље манастирске: Вељан, Доспотик, црква св. Николе, друге цркве: св. Ђорђа, св. Николе и св. Стефана[1]) записане у вилајетским дефтерима не само вак'фима већ и шаинским. — Ферман забрањује то чинити и повторава обичне привилегије шаинција т. ј. да не плаћају у'шура (десетка), еспенце, вјенчанице и мјурд-бехаси и имају право носити оружје.

Из сљедујућег фермана можемо се увјерити да су дечански монаси били шаинције још прије султана Сулејмана и плаћали су соколарину, као и манастир Студеница.

Ферман дани султаном Селимом (918—926 г.) од 27. рамазана 922 год. на име пећског кадије, да се не чини препреке Петку сину Јакова Поповићу, житељу села Горњих-Лоћане[2]) и Шаку сину Вукосава Вјелопавловића из села Пилића, разводити заједно с момцима шаинције игумана дечанског манастира гњезда соколова на празној земљи, у планини Вистрици (?), ослободивши их од харача, еспенце, од десетка на баштине њихове и бахче као и од других данака, н. пр. диваније́ (канцеларски данак), ӳрфије́ (полицајни данак) и ресминикјах (плата за право оженити се — вјенчаница); али

1) Ове цркве спомињу се у хрисовуљу краља Дечанског, — види „Дечански Првенац" стр. 54—58.

2) Ово село спомиње се такође у хрисовуљи и сад се налази ³/₄ сахата од дечанског манастира. Житељи су половина — хришћани, а половина — мухамеданци. Језик српски још нису заборавили, особито жене све збору српски, а не арнаутски.

само да су сваку годину дужни доносити у Стамбол младе соколове и предавати их чак'рџи-башији (исто, што је и дуганџи-баши); а ако не хтедну соколове доносити, то да плаћају 200 акче. —

Ферман од 27 реџеба 990 године дат је султаном Муратом 3. на име мухарира (исто, што је мутеселим управитељ области) дукађинског санџака, у сљед рапорта шаинџи-башије, у коме изложивши, да игуман дечанског манастира, налазоћег се у нахији пећској[1]) скендеријској 'области, будући шаином т. ј. ослобођеним по сили берата плаћати јеспенџе, џезијé (т. ј. харач) и за баштине десетак и друге данке — диваније (канцеларске) и урфије (полицајне), плаћао је сваке године своју одређену службу без мањка (кусура); али сад му против берата чине неки којекаква притјесњења са различним изванредним налозима, — умољавао је записати га на ново у дефтер шаинџија.“ Ферман налаже уписати га на ново као шаинџију и да му се изда темесућ (признаница), по сили обичаја и закона, под условом, да сваке године за службу своју уредно плаћа што је одређено као и мјурд-бехаси да плаћа.

Ферман од 27. зиљ-хиџе 1108 г. дат је у Софији султаном Мустафом 2. (1106—1115=1695—1703 г.) у сљед рапорта царског шаинџи-баше у ордију (војнички стап), у коме излаже да је монах дечанског манастира Спас у пећском окружију, будући царским шаином, доставио соколове у столицу к дану возшествија цара на престол (џулјуса) и молио је дати му наново берат да буде опет шаином.“ Ферманом се истим утврђује наново вишеименовани шаинџијом у споменутом мјесту, да достаља опет сваке године соколове у престолницу и да их предаје, по старому записнику, дуганџи-башијама имају-

[1]) Види примечање, гди је казано, да је дечански манастир кадкад подпадао под Пећ, а кадкад под Алтинели т. ј. садашње ђаковско окружије.

ћим заповјест скупљати мирију — мјурд-бехаси. А тако како нема за њим кусура по служби и није се узимало десетка и данка на његове земље, којих су границе познате; то и опет му се поклања десетак с баштина, еспенце, а у замјену мирије мјурд-бехаси да плаћа; поклања му се и диваније и урфије, а слободно му је носити и оружије.“ —

Такав је ферман дан још и последњих дана зиљ-хиџе 1108 године (истог мјесеца и године) у Софији у ордији царској на име пећског кадије, у слєд тужбе игумана деч. манастира, састојећег у звању хаског (царског, придворног) шаина по сили берата, плаћајућег уредно шаински данак и мјурд-бехаси, — на то, што спахије траже, противу закона, од села налазећег се у том окружију (стоји не исписано за име фермана за име села), еспенце и силом узимају овај данак, не гледајући на нове каите (реестри), по којима поменути монах не принадлежи већ његовим људима.“ Ферман забрањује таква дјела спахији и налаже узети од њега све што је он (спахија) узео насилно од монаха шаинције. —

Ферман од 17. мухарема 1190 (1777 г.) дани султаном Абдул-Хамидом на име пећског и (пропуштено, а морало је бити Алтунели или Ђаково) кадије, у слєд рапорта хасског (царског) шаинџи-баше Мехмед-Емина, у коме изложивши. да дечански манастир владајући земљама и баштинама на основу берата и игуман истог манастира Данил, будући у звању царског (хаског) шаина, плаћа уредно сваку годину службу на њему лежећу и 300 акче мјурде-бехаси даје дуганџи-баширама, који су постављени ферманима да ову скупљају; а међу тим без икакава узрока њима чине притјесњења миримирани, мирилива, мутеселими, војводе, субаше и други полицајни чиновници (ехли ўрф) против царских закона и берата, отимајући од њих на силу краве, овце, јагањце, мед, масло, јечам,

сјено и друге јестне потреба. Због чега он умољава да му се изда ферман, којим да се забрани споменутим властелима и чиновницима чинти притјесњења дечанском манасиру и насиља монасима без икаквог узрока и против царских заповјести, као и покушавања завладати својином њином, јер они плаћају уредно мирију мјурд-бехаси 200 акче и добро врше своју службу шаинску.

И'љам ђаковачког кадије од 17 ребијуљ-евеља 1114 (1702 г.), у сљед тужбе игумана дечанског манастира на притјесњења од дуганџи Хаџи-Махмуда, који је тражио од манастира више од 300 акче одређене у ферманима, забрањује споменутом Махтуду тражити новаца више од одређене за манастир суме. У овој пресуди између осталог казано је, да је Махмуд послан био да скупи новце од шаина, који нису донели ни лова, ни новаца у Стамбол до 1114 године.

Осим свих изложених у ферманима притјеснења, Дечански манастир, окружен арнаутима и отпадницима од православне вјере и српске народности, морао је трпити од њих сваке непријатности, на пример и по случају избора међу монасима за себе манастирског кавваза. С једне стране рачунајући за част бити у дужности чувара овог манастира, с друге, — предвидећи слободнији живот у манасиру, са добром платом и коришћу од њега за сву фамилију, Арнаути су се непрекидно око тога завађали. Свако племе хтело је имати кавазом манастирским свог човјека; због тога су били раздори међу њима, али свагда овај и овакав раздор штетовао је само благостању манастира. Монаси су свагда морали плаћати својом стоком и имањем и шта више нападањем на манастир од стране племена, или села, која су хтјела дати манастиру свог војводу против жеље братије манастирске. Међу хартијама и ферманима има не једна наредба (бујурулду) овог или оног паше, које забрањују чинити „з у л у м и н а-

сиља", — на пример бујурулду Махмуд-паше Беговића, скадарског валије, од 19. мухарема 1201 г. и друга од 15. сефера 1194 г. Тахир паше пећског у сљед уплетања арнаутског племена Гаш, приликом избора војводе манастирског. —

Осим свију фермана, којих садржај до сад овде изложисмо и из којих се види јасно, шта су Дечани подносили од разних страна мука и невоља, има још множина разних и'љама (пресуда) кадијских приликом разних парница, који свједоче, да тај или други под разним изговорима или је оглобио манастир, или покрао што, или јавно нападао чинећи насиља... Сусједи манастира — отпадници и вјере и народности, који су готово сву манастирску земљу присвојили, тако да је мало нешто од ње манастиру остало, — или посебно, појединце, или у гомилама долазе у манастир и насилно захтевају јело и пиће; па ако им монаси не учине кадкад по вољи, то они или упале сјено или ограду, или какву манастирску зграду, или украду козе, овце, краве. Арнаути не маре што манастир има фермане и берате од цара, забрањујућег чинити манастиру зулум и притјесњења: они не слушају наредбе надлежних власти.

Из протокола манастирског очигледно се можемо увјерити да су у 1846 и 1847 г. такви зликовци насилно узели од манаслира у готовом новцу 1.576 гроша, а од 1850 г. до 1866 г. 18.798 гроша 30 пара.

У 1864 год. дечански монаси видећи да немају мира од Арнаута, који толико пута нападају на монастир, пљачкају га, силом отимају марву из самога манастира и често потпаљују зграде, у којима станују они и видећи дакле да је манастир у највећој опасности, решили су се били начинити зид око манастира, (који је био сазидан и прије, али разрушен од арнаута), особито мјесто за арнауте да се не би они мјешали са гостима, кад ови

долазе на славу, — дали су молбу Назиф-паши да им допусти начинити овај зид, једну собу над вратима за буљук-башу и један хан, не далеко до врата водећих изван манастирске ограде, за Арнауте и Турке. У 1865 год. ђаковачки мудир дошавши у манастир дозволио је градити зид без икакве сумње; после — писмом од 21 хезирана 1281 год. (т. ј. 21 јунија 1865 год.) је извјестио дечанске калуђере да ће послати и мајсторе, а 30 јунија с писмом послао је ове мајсторе да граде зид. Али Арнаути 5 августа убише једног мајстора на самом зиду у сред бјелога дана: остали се мајстори разбјегоше и зид није био сазидан. У сљед тужбе монаха, истина, било је запоојеђено извидити посао, и био је уапшен убијца Алил-ага, али Арнаути уједурисаше овај посао тако, да је кадија ђаковачки долазећи у манастир да учини истрагу у два пута са многобројним члановима свога мецлиса и слугама, и прожививши по два дана на манастирском трошку, рјешио најпосље, да се разруши одпочети зид, који је и био оборен 2-ог октобра 1866 год.!.. — Осим свега трошка при двореньу мецлиса и до 1300 гроша које су калуђери дали на захтјевање агалара мецлиса, на зид сам потрошено је било 25.771 грош и 10 пара (види протокол). А после свега требало је да даду још Арнаутину Алил-аги пуштеном из апса 1.000 гроша, да их бар за мало остави на миру; али манастир већ није могао испунити захтјевање Арнаутина, јер бијаше нестало већ новаца; за то Арнаутин није престао глобити манастир, докле год није умро. Па и после њега остадоше други, који траже свашта од манастире, и ако монаси не дају, чине манастиру свагда штете. —

Тужбе калуђерске пред пашаларима на таква насиља од стране Арнаута остадоше увјек узалудне; јер паше и кадије рачунају најпречом дужношћу својом извидити на мјесту посао, те иду у манастир и, истина, издају бују-

рулду, и'љаме и мазбате, којих врло много има у манастиру од разних времена, као што сам већ више казао; али монаси морају их за то гостити по неколико дана о трошку манастирском, а после опет Арнаути не маре за такве бујурулду и мазбате, кад није било користи од толиких фермана, које су добијали монаси чак из Стамбола!..

Али поред свију овде наведених зала и патњи дечански манастир је очуван до сад а биће и очуван и од сад, да испуни своје назначење: „бꙑти емꙋ мѣстꙋ свѣтилищномꙋ.“ Хвала богу, што у садашње врјеме нема толико насиља и притјеснења, каква су пала у део монасима у течају предидућа три вјека...

Особита част и слава припада пређашњим родољубима монасима што сачуваше овај манастир и показаше примјер хришћанског самопожртвовања и трајне стрпљивости садашњим својим потомцима — братији дечанског манастира, који на исти начин, не гледајући на многе незгоде у манастиру, чувају га, налазећи потпору и утеху у молитвама светог краља дечанског, којег и мошти ту почивају!

Призрен, 18. Маја 1874 год.

И. Јастребов.

Примедба. Не налазим не умјесним додати овде у тачном препису и једну записку писану на простој хартији, а прилепљену за крај пергамента, на коме је писан хрисовуљ краља Дечанског. А како ни у „Дечанском Првенцу“, ни у „Дечанским Споменицима“ није наштампана ова записка, за то сам је ја преписао кад је рјеч о дечанском манастиру. (Види приложену литографисану записку).

СИНТЕТИЧНИ ПРОНАЛАСЦИ ХЕМИЈСКИ

С. М. Лозанића.

1. Нитро и амидо деривати дифенилови.[1])

За сада су још врло мало испитани деривати виших угљоводоника, с тога сам ја учинио неколико опита са једним таквим угљо-водоником и то са дифенилом: $C_{12}H_{10}$.

Дифенил је наградио фитиг,[2]) а тако исто и неке деривате његове он је испитао. Он је опазио, да се дифенил раствара у пушећој се азотној киселини, а из тог раствора одвајају се бели игласти кристали. Ово је нитрисани продукт дифенилов, и то динитродифенил: $C_{12}H_8(NO_2)_2$. Овај нитрисани продукт прелази у амидо-једињење под упливом редукционих тела и тако је добивен бенцидин (диамидо-дифелин): $C_{12}H_8(NH_2)_2$. Све сам ове реакције и ја опазио, а ја сам имао цељ ту, да наградим више нитро-деривате дифенилове, које сам после редукционим телима имао претворити у амидо-једињења.

Кристаласт динитро-дифенил растворио сам опет у пушећој се азотној киселини, па кад сам раствор овај водом прелио, одвојио се један жућкаст аморфан талог, који се у води ни мало не раствара. Ово сам тело добио и из самог дифенила непосредно, кад сам га растворио у пушећој се азотној киселини, којој сам додао још толико концентрисане сумпорне киселине. — Ово се тело раствара нешто мало у алкохолу, у етеру пак више, али

---

[1]) Рад овај штампан је у „Berichte der deutschen chemischen Geselschaft“ године 1871 стр. 404.

[2]) Ann. chem. Pharm, CXXIV. 275.

ни из једног раствора не ће да кристалише, него се одваја као аморфан жућкаст талог, који се топи око 140°.

Анализа пак показа, да је овај аморфан продукт тетранитро-дифенил:

$$C_{12}H_6(NO_2)_4.$$

јер као што видимо овде бројеви, што су опитом нађени, слажу се са бројевима, што су према овој формули израчунати.

	Теорија		Опити I	II	III
C_{12}	144	43,11	42,64	42,51	—
H_6	6	1,80	2,54	2 52	—
H_4	56	16,76	—	—	16,55
O_8	128	38,33	—	—	—

Под упливом редукционих тела (амонијум-сулфид, цинк и хлоро-водонична киселина) мења се тетранитро-дифенил врло нагло, раствор добија мрку боју, а пошто је реакција довршена, находи се у њему једно базисно тело, које се на ваздуху брзо распада, са киселинама се једини те гради соли, а његова хлоро-водична со даје са хлоридом платине двогубу со. Према ступњу реакције, граде се при овоме два различита продукта; један је динитро-диамидо-дифенил: $C_{12}H_6(NO_2)_2(NH_2)_2$, а други је тетрамидо-дифенил: $C_{12}H_6(NH_2)_4$. Како су оба ова тела врло непостојана, а уз то и не кристалишу, то не беше могуће одвојити их једно од другога, те да и ове последње две формуле анализом потврдим.

2. О неким сложеним урима, сенфским уљима, и гуанидинима.[1])

Ја сам хтео овом приликом да наградим нека сенфска уља, која ће имати у своме молекилу хлора или јода; но како ми за овај посао беху нужна нека сложена ура,

[1]) „Berichte der deutsch. chem. Geselschaft“ год. 1872, стр, 165.

која до тада још не беху позната тела, то сам морао прво њих наградити, јер она ми беху, као што ћемо мало час видети, полазна тачка за овај мој рад. — Ја ћу овде изложити у кратко природу хемијску и молекиларни склоп ових тела, па ћу онда прећи на сам мој рад.

Још прошлога века пронашао је Rouelle у мокраћи човечијој неко особено тело, које још тада доби име: уре (Harnstoff, ure). Ово је било прво уре, што га хемичари познадоше; доцније пак награђени су многи деривати овога ура, која се зову сложена ура, и са којима ћемо се мало час упознати. — Обично уре главни је састојак човечије мокраће, и мокраће свију сисара, а осим тога находи се и у мокраћи тица, рептилија и још неких нижих животиња; има га даље у крви човечијој, у мишићима, јетри, особито много у питијастој течности ока и т. д.

Сам проналазак урета по себи, од велике је вредности био за науку хемију, јер је тиме откривено једно тело, које је представило читаве групе подобних тела, која сва скупа неке карактеристичне особине показују; проналазак урета од неоцењене је вредности и за физиолошку хемију, а по томе и за медецину саму, јер је тиме познато једно од оних тела, што се из организма човечијег одваја; у облику његовом сав потрошени азот из организма напоље излази. Као што видимо само уре по себи важан је проналазак научни, но осим тога оно има и историјску вредност велику, јер је то било прво органско тело, које је вештачким путем у лабораторији награђено. Синтеза урета дала је са свим други правац у поимању хемјских појава. До тог доба држало се, да при стварању органских тела ради нека особита сила, тако звана „животна сила“, која је са свим другојачије природе од обичне химијске силе, којом хемичари по лабораторијама располажу. Тада се држало да су сва органска тела продукт животне силе животиња и биља, и тврдо

се вероваше, да у живој природи подлежу тела другим законима, а не као у мртвој природи. Отуда долази, што је Барцелијус назвао органску хемију: „хемија анималних и вегетабилних тела“, јер се тада веровало, да органи биља и животиња имају у себи неку чудновату силу — животну силу — па су њоме органска тела стварали. Овај је поглед оборио Велер (Wöhler) тиме, што је он наградио уре вештачким путем у својој лабораторији. Овим је потврдио, да и органска тела подлеже истим хемијским законима, као и неорганска. Проналазак овај учини, те многи од тадашњих хемичара посумњаше о поменутој животној сили, која немилостиво дељаше органску хемију од неорганске, и побудио их је да и они органска тела вештачки из елемената граде. Тако данас видимо у хемији недогледан број органских тела, што су синтетичним путем по лабораторијама награђена, и која се ван хемијских збирака нигде више не находе. —

Градећи хемичари вештачким путем органска тела, дошли су и до таквих јединења, која се могу сматрати, као деривати обичнога урета, јер су сва та тела сродна по њиховом хемијском понашању, а подобност склопа њихних молекила видићемо мало час. — Молекиларан склоп обичног урета видимо у овој формули:

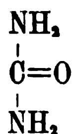

$$\begin{array}{c} NH_2 \\ | \\ C{=}O \\ | \\ NH_2 \end{array}$$

Из ове формуле видимо, да у урету има четири атома водоника непосредно за азот везана, који се опет даље за угљеник држе. У хемији има много тела, у којима су атоми водоника на овај начин за азот везани, па се они одликују том особином, што их можемо замењивати разним алкохолним или киселим радикалима. И ови атоми водоника, што су у урету, понашају се исто овако. Тако

упливом разних хемијских чинилаца можемо један, два, или све атоме водоника из урета истерати, па на њихово место алкохолне или киселе радикале довести. Овим начином добивени су многи деривати прво поменутог урета, што је у мокраћи нађено, и то су тако звана сложена ура. Ја ћу примера ради написати обично уре, и неколико његових сложених модификација:

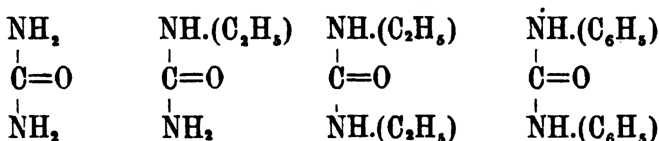

У формулама свију ових ура видимо, да угљеник двема својим привлачним силама држи један атом кисеоника. Овај кисеоник врло је значајан за ту врсту једињења.

Примећено је, да су кисеоник и сумпор хемијски подобна тела; где год има каквог кисеоничког једињења, постоји тако исто и сумпорно једињење. Тако поред воде, која је сједињен атом кисеоника са два атома водоника (H_2O), постоји и сумпор-водоник, где исто тако находимо један атом сумпора и два атома водоника (H_2S). Исто тако поред водоник-диоксида (H_2O_2) постоји и водоник-дисулфид (H_2S_2), а поред обичног алкохола ($C_2H_5.OH$), има и сличног му једињења сумпора ($C_2H_5.SH$) и т. д. и т. д. По истој овој аналогији поред кисеоничких ура имамо јоште и тако звана сумпорна ура; то су ура, што на место кисеоника имају сумпор. Ја ћу овде упоредити кисеонично и сумпорно уре:

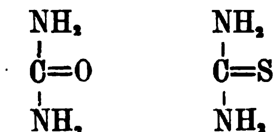

Појамно је да и сумпорно уре може дати сложена ура, као и кисеонично.

Пошто смо се упознали са уретом и са многим модификацијама његовим, да видимо која су то тела, што долазе у групу сенфског уља.

Кад црно семење сенфа водом овлажимо и оставимо да неколико дана постоји, наградиће се из њега једно течно тело, које се одликује својим карактеристичним љутим мирисом, и то је обично сенфско уље (Senföl par exellence). Његов је молекил овако састављен:

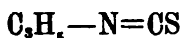

$$C_3H_5—N=CS$$

У овоме телу карактеристично су атоми његови узајамно везани. Ту видимо, да је азот привукао једном својом привлачном силом угљо-водоничну групу: C_3H_5, а осталим двема привлачним силама везао је групу: CS. Ове угљо-водоничне групе (радикали) понашају се у хемији као какве елементарне јединке. Тако оне могу молекил једнога једињења да оставе, па на њихово место да дође други који елеменат, или каква друга група елемената. По овој аналогији замењивана је у обичном сенфском уљу група: C_3H_5 са разним другим угљо-водоничним групама, и тако су добивена многа тела, која у главноме задржавају особине обичног сенфског уља, и која по томе сва заједно састављају групу сенског уља, Ја ћу овде навести неколико таквих тела:

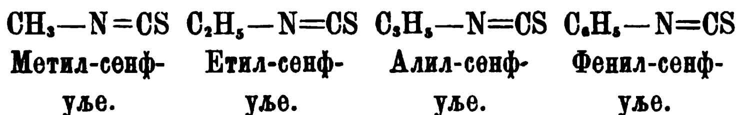

$CH_3—N=CS$	$C_2H_5—N=CS$	$C_3H_5—N=CS$	$C_6H_5—N=CS$
Метил-сенф-уље.	Етил-сенф-уље.	Алил-сенф-уље.	Фенил-сенф-уље.

Ја сам имао за цељ да наградим такве деривате сенфског уља, који ће имати у своме молекилу хлора или јода, и то сам хтео да учиним на фенил-сенф-уљу; јер ми беше најлакше да до њега дођем. Хтео сам да наградим оваква два тела:

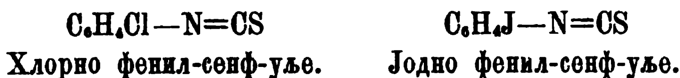

$C_6H_4Cl—N=CS$	$C_6H_4J—N=CS$
Хлорно фенил-сенф-уље.	Јодно фенил-сенф-уље.

Нужно је овде да поменем, да сва сумпорна ура могу да пређу у одговарајуће сенфско уље, кад на њи дејствујемо неким агенсима, као што су н. пр. концентрисана хлоро-водонична киселина, јод, фосфор-пентоксид и т. д. Тако дифенил-сумпорно уре даје фенил-сенф-уље под упливом поменутих агенса; сам процес ове хемијске измене видимо у овој једначини:

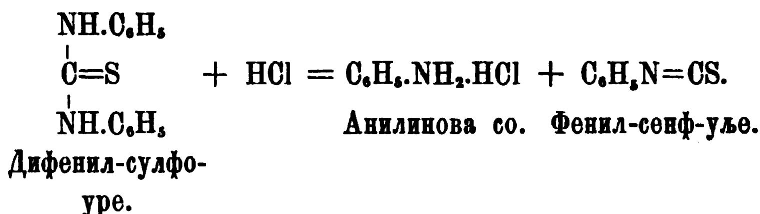

$$\begin{matrix} NH.C_6H_5 \\ | \\ C{=}S \\ | \\ NH.C_6H_5 \end{matrix} + HCl = C_6H_5.NH_2.HCl + C_6H_5N{=}CS.$$

Дифенил-сулфо-уре. — Анилинова со. — Фенил-сенф-уље.

Како сам ја хтео да наградим хлорно и јодно фенил-сенф-уље, то ми је требало горњи процес да извршим на хлорном или јодном дифенил-сулфо-урету, но ова два тела не беху јоште позната, с тога сам морао прво њи да наградим. Ова два тела:

$$\begin{matrix} NH.C_6H_4Cl \\ | \\ C{=}S \\ | \\ NH.C_6H_4Cl \end{matrix} \qquad \begin{matrix} NH.C_6H_4J \\ | \\ C{=}S \\ | \\ NH.C_6H_4J \end{matrix}$$

Хлорно дифенил-сулфо-уре. Јодно дифенил-сулфо-уре.

даће под упливом поменутих агенса, а по процесу последње једначине, она два тражена сенфска уља. Ја ћу овде да опишем у кратко пут, којим сам дошао до ових ура, а изложићу и процес њихног распадања, при прелажењу у одговарајућа сенфска уља. —

Хлор-анилин је поодавна познато тело, које има овакав састав: $C_6H_4Cl.NH_2$. Њиме сам се послужио при грађењу хлорног дифенил-сулфо-урета. То сам тело кувао неколико дана са сумпор-угљеником у једном апарату, који се за такве операције употребљује. Одма с почетка опазио сам да из апарата одилази један гас, који

сам одма по мирису познао да је сумпор-водоник. Кад се овај гас престао развијати, могло се видети да је нека измена хемијска била у самом апарату, јер раствор беше пун ситних игластих кристала. Ове сам кристале више пута прекристалисао, и тако потпуно пречишћене анализао. Једна анализа хлора показа ми, да је то ново тело тражено хлорно дифенил-сулфо-уре:

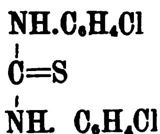

$$\begin{array}{l} NH.C_6H_4Cl \\ \vert \\ C{=}S \\ \vert \\ NH.\ C_6H_4Cl \end{array}$$

јер се резултат анализе, слаже готово потпуно са бројем, који је теоријски према овој формули израчунат:

	Анализа	Теорија
Хлор =	23,59°/o	23,90°/o.

Из овога можемо сад извести и сам процес, који је наступио између хлор-анилина и сумпор угљеника:

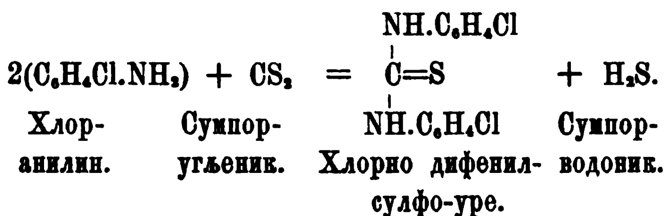

$$2(C_6H_4Cl.NH_2) + CS_2 = \begin{array}{l} NH.C_6H_4Cl \\ \vert \\ C{=}S \\ \vert \\ NH.C_6H_4Cl \end{array} + H_2S.$$

Хлор-анилин. Сумпор-угљеник. Хлорно дифенил-сулфо-уре. Сумпор-водоник.

Ово уре кристалише у белим иглицама, у води се ни мало не раствара, мириса нема никаквог, а врло је грко.

Сад имам већ хлорно дифенил-сулфо-уре, само миваља да га поменутим агенсима раставим и у хлорно фенил-сенф-уље претворим. — Ја сам ово уре у алкохолу растворио, но сада нисам хтео да на њ хлоро-водоничном киселином дејствујем, него сам узео раствор јода у алкохолу. Свака кап јода изгубила је своју боју чим је у раствор канула, а у исто време могло се приметити како се сумпор из једињења одвајао. Кад је овај процес довршен, т. ј. кад раствор није могао више јоду боју да

одузме, испарио сам сав алкохол, а у суду је заостала нека тестаста-маса, која ме својим мирисом опомињаше на мирис обичнога сенфа. Хлорно фенил-сенф-уре распало се под упливом јода, а производе тога процеса имам у овој тестастој маси, које ми је ваљало једно од другог одвојити. Многа стална тела органска имају ту особину да дестилишу, кад их кувамо у струји водене паре, па сам и ја то исто учинио са добивеном масом. Из ње је десталисало једно тело, које у кристале шчврсне кад сѐ олади, а у суду је заостало једно друго тело. Пошто сам оба ова тела кристалисањем пречистио анализао сам их, а анализа ми показа ове формуле:

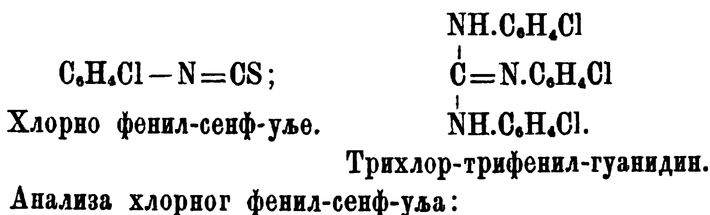

$$C_6H_4Cl-N{=}CS;$$

Хлорно фенил-сенф-уље.

$$\begin{array}{l} NH.C_6H_4Cl \\ \quad | \\ C{=}N.C_6H_4Cl \\ \quad | \\ NH.C_6H_4Cl. \end{array}$$

Трихлор-трифенил-гуанидин.

Анализа хлорног фенил-сенф-уља:

	Анализа.	Теорија
C=	49,26. °/₀	49,58. °/₀
H=	2,90. „	2,77. „
Cl=	20,65. „	20,94. „

Ево процеса који смо имали у овој последњој реакцији

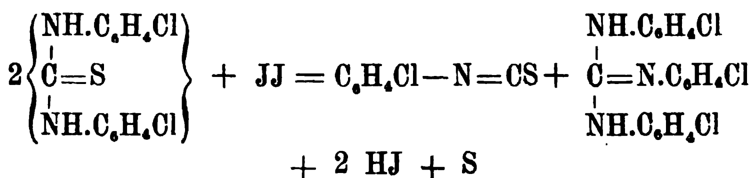

$$2\left\{\begin{array}{l} NH.C_6H_4Cl \\ | \\ C{=}S \\ | \\ NH.C_6H_4Cl \end{array}\right\} + JJ = C_6H_4Cl-N{=}CS + \begin{array}{l} NH.C_6H_4Cl \\ | \\ C{=}N.C_6H_4Cl \\ | \\ NH.C_6H_4Cl \end{array}$$

$$+\ 2\ HJ + S$$

Хлорно фенил-сенф-уље. Ово тело кристалише у малим призмастим кристалима, топи се још око 40^0 а кад се олади остаје неко време тестасто, но брзо опет шчврсне. Мирисом својим опомиње нас на обично сенфско уље, укуса је сладећег и стеже уста. У води се не раствара никако, а доста лако у етеру и алкохолу.

Сва сенфска уља показују неке карактеристичне реакције, које се такође и на овоме новоме члану опажају. Тако хлорно фенил-сенф-уље једини се непосредно са амонијаком (алкохолни раствор), градећи заједно једно ново уре овакога састава:

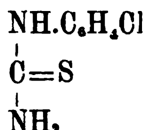

$$\begin{array}{l} NH.C_6H_4Cl \\ | \\ C{=}S \\ | \\ NH_2 \end{array}$$

Према анилину, као деривату амонијачном, понаша се исто овако. Хлорно фенил-сенф-уље брзо се у анилину раствара, а кад тај раствор мало загрејемо, сав се у ситне кристале претвори. Овим сам добио уре овакога састава:

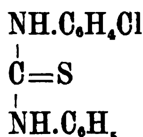

$$\begin{array}{l} NH.C_6H_4Cl \\ | \\ C{=}S \\ | \\ NH.C_6H_5 \end{array}$$

Амина има бескрајње много, па се овде отвара ново поље бескрајњем броју нових ура, јер хлорно фенил-сенф-уље једини се са сваким амином, градећи одговарајуће уре.

На овом хлорном фенил-сенф-уљу опажао сам и то, како вода на њ дејствује на вишој температури и под притиском. Тако растворио сам га у обичном алкохолу, који има већ нешто воде у себи; тај раствор затопио сам у дебелу стаклену цев и изложио га топлоти од 130—150°. Пошто је топлота и притисак неколико сати на љ дејствовала, цев сам отворио. Притисак је био у цеви доста јак и при отварању је појурио на поље један гас, који сам одма познао, јер је био сумпор-водоник. Хлорно фенил-сенф-уље распадало се на тој температури под утицајем воде овако:

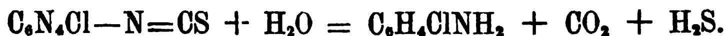

$$C_6N_4Cl{-}N{=}CS + H_2O = C_6H_4ClNH_2 + CO_2 + H_2S.$$

Обичан (апсолутан) алкохол понаша се са свим другојаче према овом сенфском уљу. Кад сам хлорно фенил-

сенф-уље са апсолутним алкохолом у цев затопио, и неко време на температури од 130° грејао, није се више у цеви опажао сумпор-водоник, а тако исто ни хлорно фенил-сенф-уље, него сам на место његово нашао једно ново тело, и то хлор-фенил-етил-уретан:

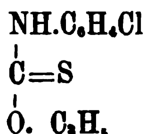

Овде се један молекил алкохола сјединио непосредно са једним молекилом хлорног фенил-сенф-уља. Процес је био овај:

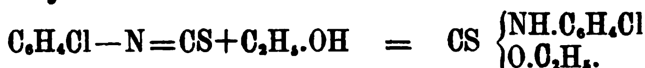

Из свега овога видимо да се хлорно фенил-сенф-уље понаша као право сенфско уље, с тога с правом га у ову групу увршћујемо.

Јод-анилин је сродно тело хлор-анилину, с тога се и јод-анилин понаша према сумпор-угљенику исто тако као и хлор-анилин. Кад сам јод-анилин са сумпор-угљеником кувао, развијао се такође сумпор-водоник, а пошто се ова реакција довршила, анализао сам тело, што је тим процесом постало, па сам и сада нашао једно ново уре, коме по анализи ова формула одговара;

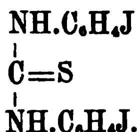

Јодно дифенил-сулфо-уре.

Анализа овога урета:

	Анализа	Теорија
Јод =	52,75.%	52,91.%

На који се начин ово уре наградило знаћемо, само ако се сетимо реакције, по којој је одговарајуће хлорно уре постало. — И ово је тело у води нерастворно, а доста се тешко раствара у алкохолу и етеру. Кристалише у игластим кристалима, који се топе на топлоти од 173°. —

Знамо како се хлорно уре распало под утицајем јода, па се лако могло предвидети, да ће се и јодно уре под тим истим агенсом на исти начин распасти. И одиста, кад сам у алкохолни раствор овог урета сипао раствор јода, опажао сам исту појаву; раствор јода губио је своју боју, јер је у једињење ступио, а један део уретовог сумпора, излазећи из једињења, одвајао се као талог. По довршеном процесу и овде сам нашао подобна тела као мало пре; т. ј. нашао сам:

$C_6H_4J—N=CS$ — Јодно фенил-сенф-уље.

$NH.C_6H_4J$
|
$CN.C_6H_4J$
|
$NH.C_6H_4J$

Тријод-трифенил-гуаниди.

Јодно фенил-сенф-уље. Ово је тело подобно хлорном фенил-сенф-уљу, с тога се оба та тела хемијски подобно понашају; тако и ово се тело једини са амонијаком и аминима, правећи у сваком случају ново уре; с алкохолом се једини исто онако, као и хлорно фенил-сенф-уље, а с водом се распада на подобан начин. — У опште се може казати да оба ова тела дају истоветне реакције, само што су процеси једнога или другог тела у неком случају снажнији, а у неком слабији.

Тријод-трифенил-гуанидин. Било је већ речи о оваквом хлорном продукту, но како су то деривати једног простијег тела, што се зове: гуанидин, с тога ћу рећи овде коју о њему самом. Конститутиван склоп молекила гуанидиновог видимо у овој формули:

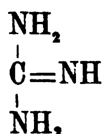

У гуанидину имамо дакле један атом угљеника, који држи једну имидо (NH), и две амидо групе (NH_2). Ови водоници уступају своја места угљо-водоничним радикалима, и тако постају сложени деривати. Примера ради навешћу овде трифенил-гуанидин.

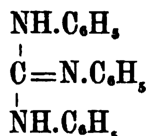

Ако упоредимо сада мој хлорни и јодни производ са трифенил-гуанидином, види се, да су они постали на тај начин, што је у свакој групи C_6H_5 овога тела, заступљен по један атом водоника са хлором или јодом. Сам гуанидин понаша се као доста јака база, а тако исто и сви деривати његови, што беху до сада познати, напротив његов хлорни и јодни производ имају изречно киселе особине.

У „Младој Србији" (год. 1872 број 14) изложио сам неке реакције, по којима сам хтео у фенил-сенф-уље да утурим групу NO_2, па сам том приликом напоменуо, да је при свима тим реакцијама ишао процес другим правцем.

3. О фенил-дибензоил-амиду.[1])

Пре кратког времена опазио је Хофман једну карактеристичну реакцију, кад је сирћетном киселином дејствовао на фенил-сенф-уље. Овим је добио фенил-диацетамид.[2]) Ту је био овај процес:

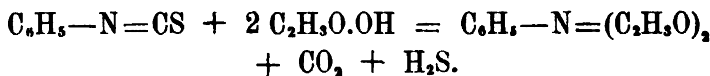

$$C_6H_5-N=CS + 2\,C_2H_3O.OH = C_6H_5-N=(C_2H_3O)_2 + CO_2 + H_2S.$$

[1]) Berichte der deutschen chem. Gesellschaft, год. 1873, стр, 176.
[2]) A. W. Hofmann Berichte d. deutsch. chem. Ges. III. стр. 771.

Ја сам хтео ову реакцију да допуним у толико, што сам пробао, да ли се ароматичне киселине подобно понашају према фенил-сенф-уљу, као и мрсне. Овај сам опит имао да учиним прво са бензоевом киселином, јер је то најпростија ароматична киселина. — 1 молекил бензоеве киселине и 2 молекила фенил-сенф-уља затопио сам у једну дебелу стаклену цев, и грејао сам је три сата између 130 и 150°. Кад се цев ова оладила, могло се видети да је у њој наступио неки хемијски процес, јер је била пуна са ситним кристалима, а кад сам је отворио силно је излазио из ње један гас, који је био смешан из угљен-диоксида и сумпор-водоника. Ову белу кристалну масу прекристалисао сам неколико пута у алкохолу, те је тако очистио од страних састојака; добивени листасти кристали топе се око 155°, а анализа тек показа да је то фенил-дибенцоил-амид:

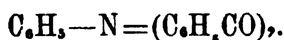

$$C_6H_5-N=(C_6H_5CO)_2.$$

Анализа овога тела:

	Анализа	Теорија
C=	79,13 %	79,40. %
H=	5,32 „	4,98. „

Следећа једначина показује нам саму реакцију:

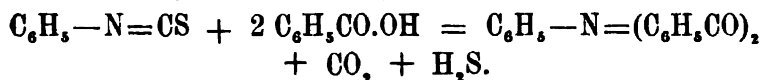

$$C_6H_5-N=CS + 2\,C_6H_5CO.OH = C_6H_5-N=(C_6H_5CO)_2 + CO_2 + H_2S.$$

Ја сам дејствовао и неким дво-атомним ароматичним киселинама на фенил-сенф-уље, и то са салицилном киселином, но ова два тела не дејствују једно на друго ни на температури од 200.°

Сада овом приликом поменућу само узгред, да се метално олово под неким приликама раствара приметно и у чистој дестилисаној води, т. ј. претвара се у хидрат.

Свакоме је познато, да олово у чистој води може дуго непромењено остати, па на томе се и оснива употреба његова за водоводне цеви. Приликом испитивања олова, што је у Крупњу истопљено, опазио сам то, да се оно доста лако раствара у води, кад је у додиру са платином, или другим којим металом. Комађе олова лежало је на једној плочи од платине у води, и после неколико дана наградио се волуминезан талог од хидрата олова. Ја држим да се овде олово раствара од утицаја електричне струје, која се том приликом развија, јер имамо додир два метала. По свој прилици овде електрична струја раставља прво воду, а ослобођени кисеоник као тело у status nascendi, дејствује енергично, и тако јединећи се са оловом, граде хадрат олова. Другом приликом саопштићу друштву квантитативне опите овог опажања, а тако исто и утицај разних метала једно на друго. — Ово ће бити још један нови разлог, да се оловне цеви из водовода избаце, јер није немогуће, да у водоводну цев дође какви метал (н. пр. јексер), који ће после, растварајући олово, непрестано воду тровати.

Из лабораторије хемијске на вел. школи.

Београд, 15. Октобра 1873.

БИБЛИОГРАФИЈА

СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.[1])

С ЗЕЛЕШКАМА ОНОГА, ШТО ЈЕ НА СТРАНИ О НАМА ПИСАНО.

САСТАВИО

Стојан Новаковић.

(НАСТАВАК ИЗ ГЛАСНИКА XXXV).

I. 1872.

1. А. Јавно писмо српским регентима и њиховим министрима у име омладине српско-босанске. А. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. На 8-ни 28 стр. и 1 л.

„Позориште“ 159.

— АГАПИТ ђакон. Гледај Савети цару Јустинијану.

2. АНТУЛА С. КОСТАНТИН. Поштованим читаоцима. Штампарија Н. Стефановића и дружине у Београду. На 8-ни 8 стр.

Одговор на допис Кољевићев.

3. ANTUNOVIĆ IVAN. Poučne iskrice koristnoj pučkoj zabavi putem po Italiji godine 1869-te. Sabrao —— —— kaločki kanonik i „Bunjevačko-šokačkih novi-

[1]) Због неуредности књижарског обрта и оскудних библиографских бележака по листовима ни с највећим трудом није могућно доћи до потпуности. С тога писац моли свакога, да му допуне и исправке пошље. Оне ће се употребити у допунама, које писац мисли издати као додатак својим досадашњим радњама ове струке.

nah“ urednik. U Temišvaru. Tiskom braće Magjarah 1872. На 8-ни 2 л. 274 стр. и 1 л.

4. АРСЕНИЈЕВИЋ ВЛАДАН. Руђин. Роман од Ивана С. Тургењева. С руског превео ——— ———. С ликом Ивана С. Тургењева. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1872. На 8-ни VIII. и 180 стр.

5. АРСЕНИЈЕВИЋ ВЛАДАН. Из природе. За читање старом и младом удесио ——— ———. I. О човеку. Прештампано из „Гласа народа“ за годину 1871. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1871. На 8-ни 43 стр.

На корицама је година 1872.

6. ВАЈАЛОВИЋ С. Таблице за опредељивање минерала помоћу хемије (на сухом и влажном путу). Од Франца Кобела. Превео ——— техничар. У Београду. Издање и штампа државне штампарије 1872. На 8-ни 8 л. и 96 стр.

7. ВАКИЋ ЈОВАН. Школа. Извештај народном сабору. Поднешено од ——— ——— народног питомца. У Новом Саду. Издала српска штампарија дра Јована Суботића 1872. На 12-ни 232 стр.

8. BAN MATIJA. Marta posadnica ili pâd Velikog Novgoroda. Tragedija u pet razdjela. Napisao ——— ———. Dubrovnik 1872. Naklada tiskarne Dragutina Pretnera. На 12-ни 203 стр.

— БЕРНЕ ЛУДВИК. Види Савић Светозар.

— БЕРНШТАЈН А. гледај Гавриловић Т. Васа.

9. BIANCHINI VJEKOSLAV JURAJ. Pučki mudrac. Pohrvatio s francuskoga ——— ——— ——— svećenik Starogradjanski. Izdala o svom trošku i nagradila Matica Dalmatinska. U Zadru tiskom Narodnoga Lista, 1872. На 12-ни 206 стр.

По француском: Simon de Nantua. Par Laurent de Jussieu.

10. БИБЛИОТЕКА ЗА НАРОД. Издаје и уређује књижар Велимир Валожић. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1872.

Свеска 1. Први Франклинов пут у поларну Америку.
Свеска 2. Свршетак првог Франклинова пута у поларну Америку. Из народног живота у Хини: Правосудство и законодавство хинеско. Помпеја и њени становници.

Свеска 3, 4, 5, 6. Тајне инквизиције и осталих тајних дружина у Шпанији. По М. В. О. Фереалу.

11. BOGIŠIĆ V. Dr. Pisani zakoni na slovenskom jugu. Bibliografski nacrt ____ pravoga člana jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. I. Zakoni izdani najvišom zakonodavnom vlašću u samostalnim državavam. Na svijet izdala jugosl. akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu u knjižarnici Fr. Županа (Albrechta i Fiedlera) na prodaju, 1872. На 8-ини 2, 201 стр. и 2 л.

— БОЖИЋНИ ДАР. Види Поповић В. Стева.

— BOCK Dr. Гледај Klaić Franjo.

12. БОМБАРДАЊЕ БЕОГРАДА (1862 год.). По аутентичним изворима и са објашњавајућим документима. Чист приход од овога дела намењен је на споменик књазу Михаилу. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 2 л. и 151 стр.

Писао Јов. Ристић.

— БОШКОВИЋ ЈОВ. Види Српски Летопис.

13. БОШКОВИЋ СТОЈАН. Историја света за народ и школу. Написао ____. Књига II. Историја средњег века. Нарочито с погледом на историју словенских народа. Свеска 1. Од сеобе народа до крсташких ратова. Издаје главна српска књижара Јована Д. Лазаревића. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1872. На 8-ни XIX, 405 страна, 2 л.

14. БРАНОВАЧКИ ТОДОР. Нацрт пун тајне. Прерадио по немачком ——— ———. Прештампано из „Беог. Брзојавника.“ У Београду, штамп. Н. Стефановића и Дружине. 1872. На 12-ни 20 стр.

15. BRCIĆ A. Prvostepena odsuda suda spljetskoga proti hajdučkoj četi Andrije Simića. Uredio ———. Tiskom Zanoni u Spljetu.

Nar. kol. 1873. 159.

16. ВАРАЂАНИН АРКАДИЈЕ. Школа за учитеље и учитељице у херцештву Готи. Извештај српском народном црквеном сабору од саборског питомца ——— ——— учитеља главне школе у Вел. Кикинди. У Новоме Саду. Издала српска штампарија дра Јована Субботића. 1872. На 12-ни 112 стр.

17. ВАСИЉЕВИЋ А. Логика. Удешена за школску потребу. Израдио по Џ. С. Миљу и другим најновијим и најбољим писцима ———. Део други. „Логика је наука саме науке.“ Џ. С. Миљ. У Београду. Издање и штампа државне штампарије. На 8-ни 2 л. и 156 стр.

18. ВАСИЉЕВИЋ А. Види Попов Нил.

19. VEBER ADOLFO. Latinska slovnica za male gimnazije. Drugo popravljeno izdanje. Zagreb. 1872. 14 табака.

Vienac 1872. 515.

20. ВЕЉКОВИЋ ЈОВАН. Потомци Обилића и Павзанизам. Штамп. Н. Стефановића и Дружине. 1872. На 8-ни 8 стр.

21. ВЕСЕЛИЋ ЈОСИФ. Скуп славенских вила на Метином брду у очи проглашеног пунољетства и примања владе кнеза Милана М. Обреновића IV. 9 Августа 1872 у Београду. Спевао ——— ———. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1872. На 12-ни 38 стр.

22. VETRANIĆ Č. M. Pjeьme Mavra Vetranića Čavčića. Skupili Dr. V. Jagić, Dr. I. Kaznačić i Dr. Gj. Daničić. Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Dio II. U Zagrebu 1872 u knjižari Fr. Župana (Albrechta i Fidlera) na prodaju. Други наслов. Stari pisci hrvatski. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga četvrta. и т. д.. На 8-ни 9 л. 490 стр.
23. VITANOVIĆ J. Slovnica hèrvatskoga jezika za nižu realku. Sastavio —— prof. sam. gradske realke osěčke. U Osěku. Tiskarna J. Franka; naklada spisateljeva. 1872. На 8-ни VII и 127 стр.
24. ВУКАДИНОВИЋ ЈЕВТИМИЈЕ. Молитвослов на потребу православних Српкиња. Превео —— —— протојереј. Друго издање. У Земуну, печатња И. К. Сопрона 1872. На 12-ни 2 л. 76 стр. 1 л. и две илустрације.
25. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. Н. Огледало христіянске добродѣтельи саставлѣно изъ житія светыхъ кои се у православной источной цркви и у србскомъ народу особито почитую. Трудомъ Николе Ђ. Вукићевића, учителя у србскомъ учительишту сомборскомъ. У Бечу. Трошком ц. кр. Дирекціе училиштныхъ кньига. 1872. На 8-ни 176 стр.
26. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Упутство за предавање буквара у свези с очигледном наставом. За учитеље основних школа српских написао —— —— професор српске учитељске школе у Сомбору. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. Издање и штампа државне штампарије 1872. Цена 4½ гр. чарш. На 8-ни IV и 279 стр.
27. ВУЧКОВИЋ ГАВРО. Робство у слободи или огледало правде у Босни. У три свеске. Написао —— —— бјегунац. Прва свеска. У Новоме Саду, срп-

ска задружна штампарија. 1872. На 8-ни 121 стр. и 3 листа.

—— Друга свеска на 8-ни 258 стр. и 2 л.

Оглашено је, да ће бити свега три књиге, али не знам је ли трећа изашла.

28. ГАВРИЛОВИЋ Т. ВАСА. Нешто о животу земљином и брзини светлости. Од А. Бернштајна. I свеска. Превео —— —— великошколац. У Београду, у државној штампарији. 1872. На 16-ни 1 л. 133 и XIII стр.

29. ГЕРМАН АРХИМАНДРИТ. Глас народу. Прештампано из „Видова Дана.“ У Београду. У државној штампарији 1872. На 8-ни 16 стр.

— ГЕРТНЕР, види Фрачковић.

— ГЕТЕ РУДОЛФ. Гледај Јагодичасто воће.

30. GLAVIĆ ARKANDJEL. Prepoviedanja o. —— —— Dominikanca. Za tisak priredio kap. Stjepan Škurla. Tiskom Pretnera u Dubrovniku. ср. бр. 89.

Nar. kol. 1873, 159.

31. ГЛАСНИК српског ученог друштва. Књига XXXIII. Са 13 литографисаних таблица. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 2 листа 281 и XXVII стр.

—— XXXIV. С једном картом и таблом слика. 2 л. 356 и XI. стр. 2 л.

—— XXXV. 2 л. 324 стр. с једним снимком.

—— XXXVI. 2 л. 316 стр. с картом Млаве и Пека.

32. (ГЛИБОЊСКИ Ђорђе и НЕШКОВИЋ Мита). Извештај учитељских изасланика српског народног сабора у Немачку. Прештампано из „Заставе“ за годину 1872. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1872. На 8-ни 60 стр.

— ГЛИШИЋ Ђ. МИЛОВАН, гледај Миљковић Љубомир.

33. GOVORI dra Makanca, dra Posilovića i Josipa Špuna u 9 saborskoj sjednici od 8 srpnja 1872. Dionička tiskara, Zagreb.

— ГОГОЉ В. НИКОЛА, гледај Миљковић Љубомир.

34. ГОНЧАРЕВ ИВАН. Један обичан догађај. Роман од—— ——. С руског превела Марија Лебедева. У две части. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1872. Други наслов: Збирка одабраних превода. Издаје „Преходница." III. Један обичан догађај. Од Ивана Гончарева итд. На 8-ни. Прва чест 2 л. IV и 178 стр.
Друга чест 199 стр. и 3 листа штампарских погрешака.

35. DANILOV IVAN. Izbor za nevolju i dalmatinski zastupnici na carevinskom vieću. Svomu narodu zastupnik —— Tiskom N. Lista. На 8-ни 34 стр.

Nar. kol. 1873. 159.

36. ДАНИЧИЋ Ђ. Облици српскога или хрватскога језика. Написао ——. Шесто издање. У Загребу, у штампарији Драгутина Албрехта 1872. На 8-ни. (Други наслов: Граматика српска или хрватска. Написао ——. Дио III. Облици). На 8-ни 3 л. и 119 стр.

— DANIČIĆ GJ. Dr. гледај Vetranić.

37. DEŽELIĆ STJ. GJURO. Pjesmarica ili zbirka rado pjevanih pjesamah. Sabrao —— U Zagrebu 1872. Naklada knjižare Albrechta i Fiedlera. На 12-ни 3 л. и 788 стр.

Ово је друго издање.

38. DEŽMAN IVAN Dr. Čovjek prema zdravlju i ljepoti. Razložio —— u deset javnih predavanjah, namienjenih krasnomu spolu, a čitanih u velikoj dvorani „narodnoga doma" u Zagrebu u godinah 1869, 1870, 1871. „Liep" biti reći će „zdrav" biti. Nema

tielesne ljepote bez duševne ljepote. Sa deset ilustracija. Ovo je djelo steklo nagradu iz zaklade grofa Draškovića. Zagreb. Slovi Dragutina Albrechta, 1872. На 8-ни VII и 222 стр. и 1 л.

— ДЕТЛЕВ К. Види Петровић Сава.

— ДИМИТРИЈЕВИЋ МИЛАН. Види Програм гимназије карловачке.

— ДИМОСТЕН, види Извештај о великој гимназији новосадској.

— ДУСЛ Ј. види Минералогија.

39. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. Отворено писмо трговачким помоћницима, калфама свију заната и свима београђанима који немају своје фамилије. (У Београду 1. л. на fol.) 1872.

40. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. Да помогнемо, браћо, правој сиротињи нашој. Предавање које је 23-ћег Априла о. г. у беогр. општинској дворани држао ——— ———. У Београду. У државној штампарији 1872. стр. 46.

41. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. (Министарство војно). Војно-лекарска писма Др. Владана Ђорђевића сад. шеф-хирурга беогр. војне болнице. Са једном литографисаном таблом и седам приложених чланака. У Београду у државној штампарији 1872. На 12-ни 1 л. 206 стр. и 2 литогр. листа.

42. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН. Линднерова трагедија Брут и Колатин. Српски од ——— ———. Прештампано из „Правде.“ У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине 1872. На 12-ни 116 стр.

43. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. Санитетски послови у Србији. Од ——— ——— оператора, шеф-хирурга београдске војне болнице. Са шест инжињерских скица о београдским болницама. Прештампано из „Истока“

У Београду, у државној штампарији. 1872. На 12-ни 2 л. 72 стр.

44. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. Народна медицина у Срба. Написао —— ——, редовни члан српскога ученога друштва у Београду, редовни члан антрополошког друштва и лекарске задруге у Бечу. Прештампано из Летописа 114. У Новоме Саду, у српској народној задружној штампарији 1872. На 8-ни 2 л. 77 стр. и 1 л.

45. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. О каутерисању рана у опште и о каутерисању разголићених вена на по се. Болничко-експериментална штудија Др. —— ——, оператора, шеф-хирурга беогр. војне болнице. Прештампано из Гласника Српског ученог друштва књига XXXIII. У Београду у државној штампарији. 1872. На 8-ни 32 стр. и 13 таблица.

46. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН. Скупљене приповетке —— —— I. Пушчана зрна. — Златан бич. — Побратими. — Хлеб и со̑. — Невера. — Ро̑са. — Две жеље. — Вукана. У Београду у државној штампарији 1872. На 16-ни 4 л. и 198 стр.

47. ЂОРЂЕВИЋ ЈОВАН. Маркова сабља. Алегорија у два дела. Написао ——. У Београду, у државној штампарији 1872. На 12-ни 2 л. и 44 стр.

48. ЂОРЂЕВИЋ МИЛАН Др. Идеја народности са културно-историјског погледа. По немачком од —— ——. Прештампано из „Правде.“ У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине. На 12-ни 1 л. 95 стр.

Извод из чланака у Шуселкиној „Реформи.“

49. ЂУРИЋ Д. А. Одбору општине београдске предлог о избору места за нову пијацу. Од председника —— 8. Нов. 1871 год. у Београду. У Београду. Штампано у државној штампарији. 1872. На 8-ни 9 стр.

50. ЂУРИЋ Д. Војна око рајнске границе 1870—71. С политичког и војничког гледишта написао В. Ристов, швајцарски пуковник, почасни члан краљевско-шведске академије војних наука. II. Део. Са 3 карте, за борбе код: Вајсенбурга, Верта, Саарбрикена, Борнија, Вионвиља и Меца. Преводиоци: Д. Ђурић штабни капетан и А. Протић пешачки капетан. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 2 л. 110 стр. и 3 карте.

51. EISENHUT GJURO. Napěvi cèrkvenih pěsamah što no se nalaze u Balenovićevoj „Sunčanici" i što no se u Hèrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji pěvaju. Po nalogu prečastnoga nadbisk. duhovnoga stola. Sabrao i mnoge sam uglasbio —— ——, učitelj pjevanja i glasbe na zagrebačkih glavnih učionah. U Zagrebu. Nakladom knjižare Fr. Župana (Albrecht i Fiedler) 1872. На 8-ни 2 л. и 135 стр.

— ЕСКИРОС АЛФОНСО. Гледај Милићевић Ђ. Милан.

52. ŽERJAVIĆ JURAJ Dr. Čovjek majmun i Darwinova teorija. Napisao —— ——. Non possumus aliquid adversus veritatem, sed pro veritate. 2. Cor. XIII. 8. U Zagrebu 1872. Tiskom Lav. Hartmána i dsužbe. На 8-ни 6 л. 150 стр. и 1 л.

53. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Стари словенски језик. (Вид. Историју српске књижевности од Стојана Новаковића. 1871.). Написао —— ——. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1872. На 8-ни 12 стр.

— ЗАБАВНА БИБЛИОТЕКА, гледај Миљковић Љубомир и Глишић Ђ. Милован.

— ЗБИРКА одабраних превода. Гледај Гончаров Иван.

— ЗБОРНИК позоришних дела. Гледај Јовановић Милан, Трифковић Коста, Јовановић Јован, Костић Лаза.

54. ЗДРАВКОВИЋ Ј. СВЕТОЗАР. Шта је грађанско право и где су му границе? Из дела К. Кавелина Руса. Српски издао —— ——. (Београд, у штам. Николе Стефановића и дружине). На 8-ни 26 стр.
Из листа „Правде."

55. IVANČEVIĆ NIKOLA Dr. Iverje. Napisao i izdao ——. U Zagrebu 1872. Brzotiskom Jul. Hühna. На 12-ни 111 стр.

— ИГЊАТ БОГОНОСАЦ. Види Михаил митрополит.

— ИГО ВИКТОР. Гледај Ракић Мита.

56. IZBOR dramatičnih diela iz repertoira nar. hrvatskog kazališta. Izdaje ga uprava kazalištna vladinim troškom. Svezak I. 1. Sin pustinje, igrokaz od F. Halma, preveo I. Trnski. 2. Što žena može. Izvorna gluma od Janka Jurkovića. U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta 1872. На 12-ни први комад 3 л. и 144 стр, други 1 л. 34 стр.

57. ИЗВЕШТАЈ о радњи „Друштва за пољску привреду" у години 1871. Поднео Одбор III редовном збору друштвеном, држаном 21 Новембра 1871. год. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 45 стр.

58. ИЗВЕШТАЈ о раду београдског кредитног завода за годину 1871. Поднешен од управе првој редовној главној скупштини 19. Марта 1872 год. Београд, штампарија Н. Стефановића и дружине. На 4-ни 16 стр. и 5 л.

59. ИЗВЕШТАЈ читаонице београдске за 1871 годину. На 8-ни 11 стр.

— ИЗВЕШТАЈ учитељских изасланика српског народног сабора у Немачку. (Прештампано из „Заставе„ за годину 1872.) У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1872. На 8-ни 60 стр.
Потписани: Ђорђе Глибоњски, и Мита Нешковић.

60. ИЗВЕШТАЈ о великој гимназији српске православне општине у Новоме Саду. За школску годину 1871—72. У Новоме Саду. Српска штампарија дра Јована Суботића. 1872. На 8-ни 39 стр.

Напред је превод Димостеновог „Другог олинтског говора“ од J. Туромана.

— JAGIĆ V. Dr. гледај Vetranić.

61. JAGIĆ DRAGUTIN. Djelovanje sabora trojedne kraljevine sazvanoga 15. lipnja 1872 u Zagreb, za knjigu priredio i izdao —— ——. U Varaždinu tiskom Platzera i sina 1872. Str. 112.

62. ЈАГОДИЧАСТО ВОЋЕ. По Рудолфу Гете. Прештампано из „Тежака.“ Са 7 дрворезних слика. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 24 стр.

63. ЈАКШИЋ Ђ. Кнезу српском Милану Обреновићу IV. на дан 10. Августа 1872. год. Од ——. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 2 л.

64. ЈОВАН Жишка, вођ Таборићана у Чешкој. Издала књижара В. Валожића. У Београду 1872. 32 стр.

65. ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР. Политични речник. Написао ——. Свеска Б. На свет издала главна књижара србска Ј. Д. Лазаревића. Дело је награђено србским учении друштвом. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 163—353.

Свеска В. На 8-ни стр. 355—589. Београд 1872.

66. (ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР). Систем народне привреде. Друга свеска. Народна економика пољске привреде. Ручна и поучна књига за државне и пољске привреднике. Написао Вилхелм Рошер. У Београду. Штампа и издање државне штампарије. 1872. На 8-ни 2 л. 601 стр. 2 л.

67. ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН. Шаран. Шаљива игра у једној радњи. Од —— ——. У Новоме Саду, српска

народна задружна штампарија 1872. На 16-ни 36 страна.

Друго име: Зборник позоришних дела. На свет издаје управа српског народног позоришта. Свеска друга. Шаран.

68. ЈОВАНОВИЋ КОСТА. Народна економија за свакога. По француском делу: „Популарна ручна књига о моралу и народној економији" од Ј. Ј. Рапе-а, на позив краљ. виртембершког гл. надлежателства за трговину и занате слободно прерадио Ф. Мајер. Превео —— —— негдашњи професор народне економије. Ова је књига награђена из књижевног фонда И. М. Коларца. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 4 л. 312 стр. и 1 л.

69. ЈОВАНОВИЋ КОСТА. Речник свију вароши, варошица, села и засеока у Србији са 9 спискова и таблица, у којима су изложене: све општине, број пореских глава и растојање сваког појединог места од места општинске, среске и окружне власти. Уредио —— ——. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни VI и 192 стр. и 3 таблице.

70. ЈОВАНОВИЋ МИЛАН Др. Краљева сеја. Историјска драма у 4 дела. Написао ——. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1872. Други наслов. Зборник позоришних дела. На свет издаје управа српског народног позоришта. Свеска четврта. Краљева сеја. У Новоме Саду 1872. 2 листа 154 страна.

— JONAŠ KAREL. Види Fabkovićka Marija.

— JURKOVIĆ JANKO. Види Izbor dramatičnih diela.

— JUSSIEU DE LAURENT. Simon de Nantua, види Bianchini V. Juraj.

— КАВЕЛИН К. Види Здравковић Ј. Светозар.

71. KAZNAČIĆ AUG. J. Vienac gorskog i pitomog cvietja. Hrvatsko-srbska pjesmarica. Uredio ——. U Dubrovniku 1872. Nakladom tiskarne Dragutina Pretnera. На 12-ни 2 л. и 224 стр.

— KAZNAČIĆ S. Dr. гледај Vetranić.

72. **КАЛЕНДАРИ.** —— ГОДИШЊАК. Велики календар за преступну годину 1872. Година XXIII. У Новом Саду. Српска штампарија дра J. Субботића. На 4-ни 10 листа календарских 46 стр. и 3 листа огласа.

73. —— DANICA. Koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga za priestupnu godinu 1872. Na sviet izdalo društvo sv. Jeronima. U Zagrebu. Na 8-ni.

74. —— ДРАГАЧЕВАЦ. Српско-народни календар за просту 1872 годину. Издао и уредио Милан Ђ. Станић. Година III. Београд.

75. —— DRAGOLJUB. Hrvatski kalendar za godinu 1872. Tečaj IX. Uredio Gj. Stj. Deželić. Nakladom Lavoslava Hartmana. U Zagrebu. Tisak L. Hartmana. На 8-ни.

76. —— ИСТОК. Српско-народни домаћи календар за преступну годину 1872. Уредио и издао Вјенцеслав Њемец. Година V. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине. На 8-ни 112 стр.

77. —— КАЛЕНДАР са шематизмом књажества Србије за преступну годину 1872. У Београду у државној штампарији. На 8-ни. 143 стр. и 4. стр. додатка.

78. —— КАЛЕНДАР за писарнице за преступну год. 1872. Српска штампарија Др. J. Субботића у Новом Саду, 1871. На fol. 1 лист.

79. —— KOLEDARIĆ za godinu 1872. Uredio K. Ljubić a izdala Matica Dalmatinska. Tiskom Nar. Lista u Zadru.

80. —— ЛАСТА. Мали календар за преступну 1872 годину XXIII година. У Новоме Саду. Српска штампарија дра Јована Субботића. На 8-ни календарски табак, 26 страна и неколико листа огласа.

81. —— МАЛИ КАЛЕНДАР за преступну годину 1872. Трвшком Х. А. О. П. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 16-ни 32 стр.

82. —— NARODNI KOLEDAR novi i stari za priestupnu godinu 1872. Uredio Kažimir Ljubić tajnik Matice dalmatinske. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. Deseta godina. U Zadru. Tiskom Nar. Lista. 1871. На 8-ни 192 стр.

83. —— ПАНЧЕВАЦ. Календар за народ за преступну годину 1872. Година I. У Панчеву. Наклада Јовановића и Павловића. На 8-ни 168 стр. и 1 лист осим календарског.

84. —— ПОЛАЖЕНИК. Календар за преступну годину 1872. Година I. У Новом Саду, српска народна задружна штампарија.

85. —— СРБИН. Календар за народ за преступну годину 1872. Година трећа. Издаје Милош Грабовачки у Земуну.

86. —— СРБСКО-НАРОДНИ ВЕЛИКО-БЕЧКЕРЕЧКИ календар за просту годину 1873. XV година. У Вел.-Бечкереку. Штампа и издање Франца Павла Плајца. На 8-ни.

87. —— СРПСКИ ОМЛАДИНСКИ КАЛЕНДАР, за преступну годину 1872, која има 366 дана. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1871. На 8-ни 26 л. и 180 стр.

88. KALIĆ ARKANGJEL. Propovjedi o. Arkangjela Kalića Dubrovčanina reda sv. Dominika. Priredio kan. Stj. Skurla. U Dubrovniku 1872. Nakladom tiskarne Drag. Pretnera. На 8-ни I и II. 336 стр. ср. бр. 30.

89. КАПИТУЛАЦИЈЕ француске. (У Београду у државној штампарији). На 8-ни 27 стр.
Међународни акти о Србији.

— КЕ̂Р КАРЛО. Гледај Поповић Д. Стеван.

90. KIŠPATIĆ MIJO. Životinje našozemske i njeke tudjozemske. Diel prvi. Napisao ——— ———. Na sviet izdalo Društvo sv. Jeronima. (Sa 20 slika). U Zagrebu 1872. Tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 215 стр.
Чини XI књигу Pučke knjižnice družtva s. Jeronimskog.

91. KLAJIĆ FRANJO. Zdravstvoslovje u pučkih učionah. Po dru Bocku priredio ———. U Zagrebu, 1872. Štamparna Lavoslava Hartmána i družbe. На 8-ни 68 стр.

92. KLAIĆ FRANJO. Njega duševnoga i tjelesnoga zdravlja djačeta. Opomena roditeljem, učiteljem i školskim oblastim od profesora dr. Bocka. Ponašio ——— ———. U Zagrebu. Tiskom Lav. Hartmán-a i družbe 1872. На 8-ни 47 стр.

93. КНИЋАНИН С. АНДРИЈА. Начела чисте хемије за ниже гимназије, апотекарске практиканте и самоуке. Написао ——— ——— асистенат хемије и хемијске технологије у реалци београдској. У Београду, штампарија Николе Стефановића и дружине. 1872. На 8-ни 132 стр. и 6 л. слика.

— КОБЕЛ ФРАНЦ. Гледај: Бајаловић С.

94. КОБНА ЗАКЛЕТВА. Роман из енглеског живота. По немачком преводу с енглеског. Прештампано из „Видова дана.“ Издала књижара Велимира Валожића. У Београду у државној штампарији 1872. На 12-ни 1 л. и 251 стр.

95. KODYM FILIP. Mlada majka. Češki napisao ——— ———. Na sviet izdalo društvo sv. Jeronima. U Zagrebu 1872. Tiskom Dioničke tiskare. На 8-ни 94 стр. и 1 л.
Чини 9-ту књигу Pučke knjižnice.

96. К(љевић). Допис из општине беогр. Штампарија Н. Стефановића и дружине у Београду. На 8-ни 10 стр.
97. KOSOVO. Srpske narodne pjesme o boju na Kosovu. Pokušaj da se sastave u cjelinu kao spjev. Drugo izdanje. U Zagrebu. Nakladom knjižara Lav. Hartmana.
Прво издање ћирилицом, види у прошлој 1871 години.
98. КОСТИЋ ЛАЗА Др. Максим Црнојевић. Трагедија у 5 чинова с певањем. Написао др. Лаза Костић, за позорницу удесио А. Хаџић. Музика од А. Максимовића. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1872. На 12-ни 111 стр.
99. КРВАВИ КРСТ. Роман из енглеског живота. По немачком преводу с енглескога. Прештампано из „Видова дана.“ Издала књижара Велимира Валожића. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 228 стр.
100. КУЗМАНОВИЋ БОГДАН. О томе, да се књиге „српске народне“ цркве преведу на српски народни језик, предлог епархијској скупштини тамишградске дијецезе, и васцијеломе осталоме српскоме народу. Написао —— ——, свећеник. „Ништа не можемо на истину него за истину.“ Апостол Павле. Панчево 1872. Накладом Јовановића и Павловића. На 8-ни 15 стр.
101. КУЈУНЏИЋ МИЛАН. Наука о свести. Написао —— ——. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, издање и штампа државне штампарије. 1872. Други наслов: Кратки преглед хармоније у свету. Део други. итд. На 8-ни XXXXI 3 л. и 248 стр.
102. KURELAC FRAN. Stariji oblici samostavni. Napisao —— ——. Na po se štampano iz XX knjige „Rada“ jugoslov. akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1872. Štamparija Dragutina Albrechta. Na 8-ни 12 стр.

103. KURELAC FR. Brojanica ili drugih deset glagolskih zrnac. Drugo kolěnce. Zagreb 1872. 32 стр.
На по се штампано из Rada jugosl. akad.

104. KURELAC FRAN. Vlaške rěči u jeziku našem. Napisao —— ——. Na po se štampano iz XX knjige „Rada“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1872. Štamparija Dragutina Albrechta. На 8-ни 45 стр.

105. KURELAC FR. Slova izgovorena —— —— nad grobom Ljudevita Gaja. Zagreb.
Vienac, 1872, 352.

— ЛЕБЕДЕВА МАРИЈА. Гледај Гончарев Иван.
— ЛЕГУВЕ ЕРНЕСТ. Гледај Милићевић Ђ. Милан.
— ЛЕТОПИС. Види Српски Летопис.
— ЛИНДНЕР. Види Ђорђевић Владан.
— МАЈЕР Ф. Види Јовановић Коста.
— МАЈЗНЕР Ј. Гледај Прва француска читанка.
— MAKANAC, Vidi Govori.

106. МАКСИМОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Мала букварска читанка за народ. По природним педагошким законима. Написао —— ——. I део. Вокалисање. Панчево, 1872. Штампарија Јовановића и Павловића. На 12-ни 3 л. 53 стр.

107. МАКСИМОВИЋ М. МИЛАН. Србија за време намесништва. Написао —— ——. Прештампано из „Видова Дана.“ У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 2 л. и 86 стр.

— МАРЈАНОВИЋ. Види: Попов Нил.

108. МАРКОВИЋ СВЕТОЗАР. Одговор Др-у Владану Ђорђевићу на његово „отворено писмо“ у „Јединству“ од —— ——. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1872. На 8-ни 31 стр.

109. МАРКОВИЋ С. Планиметрија за више разреде средњих школа. По д-ру Сондорферу. Написао ——

професор реалке. Са 126 слика у тексту. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. У државној штампарији 1872. На 8-ни 1 л. и 176 стр.

110. **МИЛОЈЕВИЋ СИМА.** Упутство у практичном рачунању за учитеље почетних школа. Први део. Изучавање бројева од 1 до 100. По методи Грубовој написао —— —— учитељ. У Београду, штампа и издање држ. штампарије 1872. На 12-ни 1 л. и 124 стр.

111. **MARKOVIĆ FRANJO.** Hrvatski pokret. Dramat. cyklus u četiriju dielih. Spjevao ——. I. dio Karlo Dracki. Zagreb 1872. Dobiva se u knjižari Lav. Hartmana. На 12-ни 119 стр.

Прештампано из „Вијенца."

— **MACÉ JEAN.** Види Fabkovićka Marija.

112. **МАТИЋ Д. СТЕВАН.** Поука о чувању здравља. Превео по д-ру Рекламу —— великошколац. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 30 стр.

113. **MATKOVIĆ PETAR** Dr. Orografska razredba južnohrvatske visočine i njezina hipsometrijska razmjerja. Napisao —— ——. Na po se štampano iz XX knjige „Rada" jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1872. Štamparija Dragutina Albrechta. На 8-ни 1. л. 38 стр.

— **МЕНК-ДИТМАРШ.** Види Суботић Јосиф.

114. **МИЛАШ НИКОЛА.** Правила светих апостола. Српски превод с тумачењима. Од —— —— професора каноничких права при православном богосл. заводу далматинском. У Задру у печатњи Демарки-Руђеровој 1872 год. На 8-ни.

I. књ. 44 стр.

II. књ. 87. стр.

115. **МИЛИНОВИЋ МАРКО.** Насљедство. Од Хенрика Чоке. Превео —— ——. 1872. Издала српска

штампарија дра Јована Субботића у Новоме Саду. На 16-ни 1 л. 83 стр.

116. МИЛИЋЕВИЋ Ђ М. Оцеви и деца у XIX веку. Написао Ернест Легуве, председник француске академије наука. С француског превео —— редовни члан Српског ученог друштва; прави члан друштва руске словесности у Москви; уредник листа „Школе.“ Дете и дѐча̑к. Ова је књига награђена из Коларчевог фонда. У Београду, у државној штампарији 1872. На 12-ни 8 л. 229 стр.

117. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Емило деветнаестога века. Француски од Алфонза Ескироса. Српски од —— редовног члана српског ученог друштва, правог члана друштва руске словесности у Москви, уредника „Школе.“ Прештампано из „Школе.“ У Београду у државној штампарији 1872.

118. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. МИЛАН Од Веограда до Москве. Путописна црта. Од —— —— (у Београду у државној штампарији) 1872. На 8-ни 16 стр.
На по се штампано из „Школе.“

119. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. МИЛАН. Анђео у паланци и још неколике причице за малу и велику децу. Сабрао ——. Прештампано из „Школе.“ У Веограду у држ. штампарији 1872. На 12-ни 2 листа и 44 стр.

120. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Педагогија или темељи школовања. Први део. Теорија. Француски од М. Шарбоноа. Српски од ——. Прештампано из „Школе“ 1872. У Веограду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 2 л. и 104 стр.

121. МИЛИЋЕВИЋ СТ. Слуге желудца. Писма о животу човечијем и животињском. Написао Масе. Превео ——. Књига прва. У Веограду, у државној штампарији 1872. На 16-ни 128 стр.

122. МИЛОВУК М. Кратка стилистика и кореспонденција, или начин како се праве разни писмени саставы.

Од ——. Издала главна српска књижара Ј. Д. Лазаревића. У Веограду, штампарија Н. Стефановића и дружине. 1872. На 8-ни 2 л. и 87 стр.

Прва четири табака изашла су као особите свешчице у прошлој години,

123. МИЛОВУК ТАТОМИР. Ступанѣ младогъ княза србскогъ Милана М. Обреновића IV. владаоца као пунолѣтногъ 10. Августа 1872 год. на престолъ србске царевине Немањића. На 12-ни 32 стр.

124. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Обшти лист из патријаршије пећске. Препис ——. Из „Гласника српског ученог друштва“ XXXIV. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 103 стр.

125. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Служба св. Петке Параскеве српске. Из пролога дьбрцског нах. оридске. Исписао ——. Прештампано из Гласника српског ученог друштва књига XXXI. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 1 л. и 37 стр.

126. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Педесет и једно правило службе св. Симеуну српском. Написао му син св. Сава српски. Из пролога вучитрнског исписао ——. Прештампано из Гласника срп. ученог друштва књига XXXII. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 15 стр. и 2 л. снимака.

127. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Путопис дела праве (старе) Србије. II свеска. Од ——. И ову свеску помогло је Српско учено друштво са 60 дуката цес. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 3 л. 260 стр. и 3 л. каменореза.

128. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Одломци историје Срба и српских — југославенских — земаља у Турској и Аустрији. Од ——. II свеска. Обе свеске помогло је Српско учено друштво са 70 дук. цес. Београд. У државној штампарији 1872. На 8-ни 166 стр.

129. (МИЛУТИНОВИЋ УРОШ.) За одбрану и нападај. Јавним мојим опадачима „Суботићевом Народу" и његовим другарима. У Новом Саду 1872. Брзотиском Игњата Фукса. На 8-ни 35 стр.

— МИЉ С. Ц. види Васиљевић А.

130. МИЉКОВИЋ ЉУБОМИР. Чичиковљеви догађаји или мртве душе. Роман Николе В. Гогоља. Превели Љубомир Миљковић и Милован Ђ. Глишић. Део први. Издаје Главна српска књижара Ј. Д. Лазаревића. У Београду у државној штампарији 1872. На 12-ни 1 л. VI и 207 стр.

—— II свеска 2 л. 199 стр. на 12-ни.

—— III свеска 1 л. 211 стр. на 12-ни.

131. МИНЕРАЛОГИЈА за ниже реалке и гимназије. Друго поправљено издање. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1872. Цена 2 гр. чарш. На 8-ни 76 стр.

132. МИХАИЛ МИТРОПОЛИТ. Одбрана истине. Израдіо —— ——. У Београду, у државной штампаріи 1872. На 8-ни IV и 138 стр.

133. МИХАИЛ митрополит АЕ. Духовникъ. Уредіо ——. У Београду. Штампа и изданѣ државне штампаріе. 1872. На 12-ни 96 стр.

134. МИХАИЛ МИТРОПОЛИТ. Писма свештеномученика Игнята Богоносца епископа антіохійскога. Београдъ у државной штампаріи 1872. На 8 ни VII и 104 стр.

135. МИШКОВИЋ ЈОВАН. Опис округа рудничког. С картом и таблицом слика. Израдио —— ——. Из „Гласника српског ученог друштва" XXXIV. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 3 л. 158 стр. и 1 л.

136. MODEC LJUDEVIT. Sbirka uzoraka za obuku u risanju na narodnih školah. Sastavio —— ——, re-

doviti učitelj na kaptolskoj gl. učioni, a geometrijskoga oblikoslovlja i rizanja na kr. zagrebačkom učiteljištu. U Zagrebu. Nakladom knjižare Fr. Župana (Albrecht i Fiedler) 1872. На 4-ни.

1 свешчић 2 л. и 33 таблице.

2 свешчић 2 л. и 32 таблице.

137. N. ST. Čestitar za mladež. Složio ga i uredio ——. II izdanje. U Zagrebu. Troškom knjižare Albrechta i Fiedlera 1872. На 12-ни 2 л. и 167 ст.

138. НЕКОЛИКО народних песама за учење на изуст за децу. Ново издање. Нови Сад, српска народна задружна штампарија. 1872.

139. НЕШКОВИЋ МИТА. Русовљев Емил или књига о васпитању. С немачког од Мите Нешковића народног учитеља. Прва књига. 1872. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву. На 12-ни 109 страна.

— НЕШКОВИЋ МИТА. Види Глибоњски Ђ.

140. НИКЕТИЋ Ј. С. Историја развића у старо доба. Д. И. Писарева. Превео ——. Београд. У државној штампарији. 1872. На 12-ни 174 стр.

141. НИКЕТИЋ Ј. С. Никетићев отпоздрав г. Драгашевићу. (Штампарија Н. Стефановића и дружине). На 8-ни 32 стр.

142. НИКЕТИЋ Ј. СВ. Какво је било доба немањићско. На св. Саву у лозничкој реалци говорио: ——. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине. На 8-ни 16 стр.

143. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српски историјско-етнографски музеј. Предлог и нацрт —— ——. Прочитан 22. Августа 1872 на састанку историчког и државничког одсека спгского ученог друштва. Из XXXIV „Гласника српског ученог друштва.“ У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 23 стр.

144. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Др. Јов. Шера општа историја књижевности. С четвртог немачког издања превео —— ——. Књига прва. Исток и стари свет. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду издање и штампа државне штампарије. 1872. На 8-ни X и 255 стр.

145. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Језик и стил. Приступна лекција к предавањима филологије у великој школи, говорена 16 Септ. ове год. Од ——. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1872. На 12-ни 23 стр.

— НОВАКОВИЋ СТ. Види Kosovo.

146. **НОВИНЕ.** —— БЕОГРАДСКИ БРЗОЈАВНИК. Лист за трговину, саобраћај и огласе. Година I. Издаје, уређује и одговара Петар Б. Јоакимовић. Штампарија Н. Стефановића и дружине. Излази сваки дан осим дана после недеље и празника. На 4-ни на 2 л.

Престао 1. Јула.

147. —— БОСНА. Политичне службене новине. Година VII. Излазе у Сарајеву, један пут на недељу, на табаку in fol. српски и турски.

148. —— BUNJEVAČKA I ŠOKAČKA VILA. Izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Antunovich. U Kalači, 1872. Tiskom Malatina i Holmeyera. На 4-ни на 2 л.

Прилог Bunjevačkim i šokačkim novinama.

149. —— BUNJEVAČKE I ŠOKAČKE NOVINE. God. III. Izlaze svake nedelje jedanput. Izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Antunovich. U Kalači 1872. Tiskom Malatina i Holmeyera. На 4-ни, на 2 л.

150. —— ВИДОВ ДАН. Година XII. Излази сваки дан осим дана иза недеље и празника, на по табака in folio. Издаје и уређује Милош Поповић. У Београду у државној штампарији.

151. —— VIENAC zabavi i pouci. God. IV. Izlazi svake subote. Podporom Matice ilirske. Izdaje odgovorni urednik Ivan Dežman. Tisak Dioničke tiskare. На вел. 8-ни, на табаку.

152. —— VIESTNIK za pedagogijsku književnost i učila. Teč. I. Mjesečna priloga k „Prosvjeti." Nakladom knjižare L. Hartmana. Tisak L. Hartmána i družbe. На 8-ни, на 4 л.

153. —— ВРАГОЛАН, коме бист на знамењу имја „Хаџи-Воштац." Лист за шалу и сатиру. Година II. Вошти четири пута на месец. Одговорни уредник и издаваоц М. Ј. Никетић. Штампарија Ник. Стефановића и дружине. На 4-ни 2 л.

154. —— VREBAC. Posve neodvisan humoristrčko-satiričan list za sve stranke i stališe. Izlazi svake subote u večer. Vlastnik i nakladnik Jul. Hühn. Tisak Jul. Hühna u Zagrebu. Odgovorni urednik Andro Hajdenak. На 4-ни 2 л.

Почео од месеца Јула.

155. —— ГЛАС ЗАНАТЛИЈА. Лист здружених Срба занатлија за поуку и радиност. Издаје „Задруга Срба занатлија." Год. I. Излази сваке недеље на табаку. За уређивање и издавање одговара: задругин одборник Никола Продановић. На 4-ни. У српско народној задружној штампарији у Новоме Саду 1872 год.

156. —— ГЛАС НАРОДА. Лист за народне ствари, промет. Година II. Властник и издавалац „Задруга за српску народну штампарију" у Н. Саду. Излази сваке недеље.

157. —— GOSPODARSKI LIST. God. XX. Izdaje hrvatsko-slavonsko gospodarsko družtvo. Tiska Dragutin Albrecht. Uredjuje u ime upravlj. odbora gospod. družtva Petar Zoričić.

Излази један пут у недељи.

158. —— GOSPODARSKI LIST. Hrvatski i talilanski. Uredjuje M. Nekić. U Zadru.

Nar. kol. 1873, 159.

159. —— GOSPODARSKI POUČNIK. Časopis za pouku u svih strukah gospodarstva. Izlazi kao dodatak „Gospodarskomu listu.“ Uredjuje u ime odbora gospodarskoga društva —— ——, poslovodja gospodarskoga društva. 1872. U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta.

160. —— ДОМАЋИ ЛЕКАР. Лист за неговање и чување народног здравља. Год. II. Властници и уредници Др. К. Пеичић и Др. Љ. Ненадовић. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву. Излази на табаку у половини сваког месеца. На 8-ни.

161. —— ЖИЖА. Година I. Излази три пут у месецу. Издаје и одговара змај Јован Јовановић. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву. На 4-ни, на 2. л.

У јесен је почела излазити у Н. Саду.

162. —— ZAGREBAČKI KATOLIČKI LIST. Tečaj XIII. Izlazi svake nedjelje jedan put na tabaku. U Zagrebu.

163. —— ЗАСТАВА. Година VII. Власник и издаватељ др. Свет. Милетић. Излази три пута у недељи. средом, петком и недељом на табаку вел. фолија, у српској народној задружној штампарији у Н. Саду.

164. —— ИСТОК. Лист за политику и књижевност. Год. II. Излази у Београду средом и суботом. Одговорни уредник и издавалац Аксентије Мијатовић. Штампано у држ. штампарији. На fol. на табаку.

165. —— ЈЕДИНСТВО. Лист за политику и књижевност. Година IV. Излази сваки дан осим понедељника на по табака in folio. Издаје и уређује Вукашин Ј. Петровић. У Београду у државној штампарији.

166. —— КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК за педагошку књижевност и учевна средства. Месечни додатак „Српској народној школи.“ Течај I. На 8-ни 2 л.

167. —— ЛИСТ ЗА НАРОДНЕ УЧИТЕЉЕ. Недељни гласник за дадиљишта, основне и више народне школе у Угарској. Издаје га уг. кр. министарство богочасти и јав. наставе. V. година. Уређивао га Максим Мајер. Преводио Стеван В. Поповић. У Будиму. Штампано у кр. уг. свеучилишној штампарији 1872. На вел. 8-ни.

168. —— LIST ZA NARODNE UČITELJE. Izdaje magjarsko ministarstvo u Pešti.

Исто што и бр. 167. Нисам имао прилике да упоредим. те не могу казати, је ли исти превод.

169. —— МЛАДА СРБАДИЈА. Год. III. Лист за поуку, уметност и јавни друштвени живот. Издаје уједињена омладина српска. Уређује Милан Кујунџић. Излази три пута на месец на 8 листа на 4-ни. У Београду, у штамп. Ник. Стефановића и дружине.

170. —— NAPREDAK. God. XIV. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Glasilo „Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga zbora.“ Izdaje ga „Hrv. ped. knjiž. zbor.“ Uredjuje ga Ljudevit Modec. Tiska ga Drag. Albrecht. Izlazi triput u mjesecu na tabaku u 8-ни.

171. —— НАРОД. Година III. Одговорни уредник и издаватељ др. Јован Субботић. Излази три пут на недељу, свакога уторника, четвртка и суботе на 2 л. фол. у штампарији дра Јована Суботића.

172. —— NAROD. List za politiku. U Zagrebu.

Лист владине тадашње странке.

173. —— NARODNE NOVINE. Godina XXXVIII. Izlaze svaki dan osim nedelje i praznika na citavom tabaku.

Службени лист хрватски.

174. —— NARODNI LIST. Il Nazionale. Urednik J. Bianchini. Tiskom istoga lista u Zadru.

175. —— NAŠA SLOGA. Poučni gospodarski i politični list. U Trstu.

176. —— OBZOR. Godina II. Izlazi svaki dan osim nedjelje i blagdana na cielom arku. U Zagrebu.

Орган народне хрватске странке.

177. —— OBJAVITELJ DALMATINSKI, Zvanični list za Dalmaciju. Urednik N. Katnić. U Zadru.

Nar. Koledar, 1873, 160.

178. —— ПАНЧЕВАЦ. Лист за просветне и материјалне интересе. Год. IV. Власник и издавалац и одговорни уредник Јован Павловић. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву. Излази четвртком и недељом на 2 л. in fol.

179. —— ПОЗОРИШТЕ. Година I. Уређује А. Хаџић. Излази четири пута преко недеље на 2 л. у 4-ни Српска задружна штампарија у Новоме Саду 1872.

180. —— ПРАВДА. Лист за политику, економију и право. Год I. Излази: суботом, вторником и четвртком. Издавалац и одговорни уредник Урош Кнежевић. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На табаку in folio.

181. —— ПРАВОСЛАВЉЕ. Часопис духовни. Год. II. Издавалац и одговорни уредник Никодим Петровић, свешт. и професор богословије. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни. Излази у месечним свескама од 3—3½ таб.

182. —— ПРИЗРЕН. Година I. Излази свакогъ понедѣльника. Призренъ у државной вилаетской штампарији. На fol. на табаку.

Почео излазити прошле године, Августа.

183. —— PROSVJETA. List za školu i dom. Izdaje i uredjuje Ivan Filipović. Teč. I. Izlazi svake sriede na-

kladom knjižare L. Hartmana. Tiskom Drag. Albrechta. На таб. на 8-ни.

Није се одржао.

184. —— PUČKI PRIJATELJ. Poučan i zabavan tjednik za puk trojedne kraljevine. Godina VI.

185. —— РАДНИК. Година II. Излази уторником, четвртком и суботом. Издаје и одговара Ђура Љочић инжењер. Штампано у државној штампарији. На мал. fol. 2 л.

Престао излазити у Мају.

186. —— РЕСАВСКИ ПОШТОНОША. Година II. Излази два пут у месецу. Властник и издавалац Јован Шарић. Одговорни уредник Петар Б. Јоакимовић. Штампарија Н. Стефановића и дружине у Београду. На мал. fol. 2 л.

187. —— РУЖА. Шаљиво сатирични забавни лист. Година VIII. Одговорни уредник и издавалац Мијаило Ђ. Ћелешевић. Штампарија Н. Стефановића и дружине. Излази 48 пута на годину. На 4-ни на 2 л.

С половином године престала је излазити.

188. —— САРАЈЕВСКИ ЦВЈЕТНИК. Год. IV. Уредник Мехмед Шаћир. Излази један пут на недељу у вилајетској штампарији на табаку in folio на српском и турском језику.

189. —— СЕЉАК. Илустровани лист за пољску привреду. Година IX. Излази сваке друге недеље у Панчеву. Штампају и издају Јовановић и Павловић. За уредништво одговара Пера Болгарић. На 4-ни, на табаку.

Није се могао одржати.

190. —— СРПСКА НАРОДНА ШКОЛА. Лист за васпитање и наставу. Година III. Власник и одговорни уредник Стеван В. Поповић. Излази 15 и послед-

њег дана свакога месеца. Штампарија Виктора Хорњанскога у Пешти. На табаку на 8-ни.

Види „Књижевни гласник.“

191. —— СРПСКЕ НОВИНЕ. Година XL. Излазе уторником, четвртком и суботом на читавом табаку, у држ. штампарији у Београду на фол.

Службени лист кнежевине Србије. Уредник Јован Баландки.

192. —— СРПСКИ ЛОЈД. Трговачки лист. Год. I. Уредник Чед. Мариновић. Излази у Пешти.

Није се одржао.

193. —— СРПСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Година IV. Излази уторником, четвртком и суботом. Издаје дружина „Србског народа.“ Одговорни уредник Др. Ј. Грујић. Брзотиском Игњата Фукса у Новом Саду. На fol. на 2 л.

У другој половини године престао је излазити.

194. —— СРПСКИ ПОМОДАР. Издаје Сава П. Лазић. Свеска прва. У јесен 1872. Година прва. Илустроване модне свеске. Технички часопис за разна славенска и француска, мушка и женска одела. Нов тригонометрични обучни алат за кројаче. Излази свака три месеца по једна свеска на табаку. Са прилогом двеју таблица, израђених са особитом вештином, у сликама нове ношње и са великом узорном таблом најновијих нацртаних кројева. Сваке по године велика табла слика нове ношње Цена је овој првој свесци: У Аустро-Угарској 1 фор. 50 новч., у Србији и осталим крајевима српским 15 гр. ков. новца. У Новоме Саду, српска народна задр. штампарија 1873. На fol. 8 стр. Главна наручбина код уредништва у Срему, у Вуковару.

„Позориште“ 355 стр.

195. —— ТЕЖАК. Илустровани лист за пољску привреду. Издаје „Друштво за пољску привреду.“ Уре-

ђује привремено: Милован Спасић. Година IV. Излази два пута у месецу на табаку, на 4-ни.

196. —— УЈЕДИЊЕЊЕ. Год. I. Излази уторником, четвртком и суботом. Одговорни уредник и издаваоц М. Ј. Никетић. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 2 л. у фол.

Почело је излазити од 1 Октобра 1872.

197. —— ЦРНОГОРАЦ. Недељни политични лист. Година II. Уредник Симо Поповић. Властник Ј. Сундечић. На fol. на табаку.

198. —— ШКОЛА. Лист за учитеље, родитеље и децу. Година IV. Излази три пута на месец на табаку вел. 8-не. Уређује и издаје М. Ђ. Милићевић. У Београду у држ. штампарији.

199. ОБШТИНСКИ закон од године 1871. Званично издање. У Пешти 1872. Издање Морица Рата. Четвороугли дом. На 8-ни 43 стр.

200. ОПШТИНСКА наредба. (У Београду у државној штампарији) На 12-ни 16 стр.

О надзору за чистоту против колере.

201. ОРЕШКОВИЋ А. Славенска задруга. Написао —— У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине 1872. На 8-ни 55 стр.

202. PAVLINOVIĆ MIHAILO. Radišu bog pomaže. Zadar 1872. Troškom Matice Dalmatinske. На 8-ни 190 стр.

203. PAVLINOVIĆ M. Hrvatske crte. Pjesma. U Zadru.

Nar. kol. 1873 159.

204. PAVLINOVIĆ M. Pučki razgovori o narodnosti ——. Tiskom N. Lista u Zadru. На 12-ни 66 стр.

Nar. kol. 1873. 159.

205. ПАВЛОВИЋ ЂЕНА. Коме се не прашта. Роман за народ. Написао —— ——. 1872. Издала србска штампарија дра Јована Субботића у Новоме Саду. На 12-ни 266 стр.

206. П(авловић) Ј. Ј(аков). Беседа С. М. Соловјева говорена приликом двестагодишње светковине Петру великом у Москви. На 12-ни 51 стр.

207. ПАНТЕЛИЋ А. Тајне сераја и турског харема. Превео —— телеграфски руковођа. Панчево 1872. Штампарија Јовановића и Павловића. На 8-ни 1 л. 86 стр.

208. ПАНЧИЋ ЈОСИФ Др. Зоологија по Милн-Едвардсу Агасицу и Лајнису. Написао —— ——. Прегледала и одбрила школска комисија. У Београду. Издање и штампа државне штампарије 1872. Други наслов: Јестаственица за ученике велике школе. Део први. Зоологија итд. На 8 ни 2 л. и 338 стр. Друго издање.

209. ПЕЛАГИЋ В. АРХ. Писмо из Мљетака (из отрцане средновјечне републике). Од ——. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1872. На 12-ни 15 стр.

210. ПЕЛАГИЋ В. АРХ. Наши позиви или низ корисних поука. (С додатком) Саставио —— У Новоме Саду, Српска народна задружна штампарија. 1872. На 12-ни 56 стр.

211. ПЕЛАГИЋ В. Борба народа америчког за слободу и независност. По К. Туму прерадио с ческог —— У Златном Прагу. У штампарији др. Ед. Грегра. Трошком писца. 1872. На 8-ни 115 стр.

212. ПЕТАКОВИЋ НЕНАД. Господар света од Мицелбурга. Наставак „грофа Монте-Христа." Превео —— —— Издао Х. Алекса О. Поповић. Свеска V и VI. Београд 1872. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 12-ни 128 стр.

213. ПЕТРОВИЋ НАСТАС. О демократији у Америци. Од А. Токвиља. С француског превео —— ——. Свеска прва. Ово је дело награђено из књижевног

фонда г. Илије Коларца. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 4 л. 296 стр.

214. ПЕТРОВИЋ Ј. НИКОЛА. Владану Ђорђевићу на његов „Девети јуриш“, који је штампан у 22 броју Правде. Штампарија Н. Стефановића и дружине у Београду. На 1 л. фол.

215. ПЕТРОВИЋ Ј. НИКОЛА. Критика на „народну медицину у Срба“ Дра Владана Ђорђевића редовног члана српског ученог друштва у Београду, редовног члана антрополошког друштва и лекарске задруге у Вечу. Написао и посветио Матици српској—— ——. Прештампано у неколико из листа „Правде.“ У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1872. На 4-ни 16 стр.

216. ПЕТРОВИЋ САВА. Је ли морало бити? Приповетка од К. Детлева. Превео —— ——. 1872. Издала српска штампарија дра Јована Субботића у Новоме Саду. На 12-ни 360 стр.

— ПИСАРЕВ И. Д. гледај Никетић Ј. С.

217. ПОД ОБРАЗИНОМ. Роман из енглеског живота. По немачком преводу с енглескога. Прештампано из „Видова Дана.“ Издала књижара Велимира Валожића. У Београду, у државној штампарији 1872. На 12-ни 1 л. и 267 стр.

— ПОЛИТИЧНИ РЕЧНИК. Гледај Јовановић Владимир.

218. ПОПОВ НИЛ. Србија после париског мира. Књига I. Свето-андрејевска скупштина. 1858—1859. Написао —— ——. Београд државна штампарија. 1872. На 8-ни 3 л. и 214 стр.

Преводиоци су: Срећковић, Васиљевић, Марјановић.

219. (ПОПОВИЋ ЂОРЂЕ). Народна економија у просту изводу. По спису Француза Рапета прерађено. У Новом Саду. Печатња Игњата Фукса. 1872. На 8-ни VII и 346 стр. и 1 л.

220. ПОПОВИЋ В. СТЕВА. Божићни дар. Низ песама. Нанизао га одраслој Српчади чика Стева. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1872. На 16-ни 80 стр.

221. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. Наша земља. Читанка за народ. Свеска друга. По дру Стамму посрбио ——— ——— српских народних школа известилац. 1872. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву. На 12-ни 2 л. 202 и 1 л.

222. ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН. Рад у школи. (Методика). За ученике учитељске школе и учитеље основних школа. По Карлу Кёру. Превео и прерадио ——— ———. Одобрила школска комисија. У Београду. У државној штампарији. 1872. На осмини 2 л. и 547 страна.

223. ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН. Немачка граматика. По Трауту. Олендорфова метода. I. део. За II разред средњих школа. Превео и прерадио ——— ———. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1872. На 8-ни 6 л. и 108 стр.

— POSILOVIĆ Dr. Види Govori.

224. ПРАВИЛА реда при гађању у нишан. (Прописана на основу члана 35 устројства стрељачке дружине од 15 Јунија 1866. год.) У Београду у државној штампарији. 1872. На 8-ни 8 стр.

225. ПРАВИЛА београдског кредитног завода. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1872. На 8-ни 26 стр. и 3 л.

226. ПРАВОСЛАВИЈЕ и аустро-угарских Срба црквено-школски сабори од 1864 до 1872 год. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 42 стране.

227. (PRVA) I. OBĆA HRVATSKA učiteljska skupština u Zagrebu. 23. 24. i 25. kolovoza 1871. Izdao cen-

tralni odbor I. obće hrv. uč. skupštine. U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta. 1872. На 8-ни 232 страна.

228. ПРВА ФРАНЦУСКА ЧИТАНКА. За гимназије. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, издање државне штампарије 1872. Цена 6 гр. чарш. На 8-ни VIII и 184 стр.

Саставио је Јосиф Мајзнер.

229. PREGLED izvedenoga godine 1871 političkoga razdieljenja kraljevine Hrvatske i Slavonije po županijah, kotarih i obćinah. Zagreb.

230. ПРЕДЛОГ правила за београдски кредитни завод, састављен одбором, кога је главна скупштина 19. Марта 1872. изабрала. (У Београду држ. штамп.) На 8-ни 24 стр.

231. ПРОГРАМ велике гимназије карловачке за школску годину 1872. Уређује и издаје гимназије управитељство. Година XX. Књига XIII. У Новоме Саду, србска штампарија дра Јована Суботића 1872. На 8-ни 50 стр. и 2 л.

У њему има чланак „Нешто из физикалне географије" од проф. Милана Димитријевића. Ту се говори о терминологији, како су је употребљивали досадашњи писци.

232. PROGRAM gimnazije dubrovačke. U Dubrovniku.

Nar. kol. 1873, 159.

233. PROGRAM gimnazije zadarske. U Zadru.

Nar. kol. 1873, 159.

234. PROGRAM gimnazije Spljetske, sa članci hrvatskimi i talijanskimi.

Nar. kol. 1873. 159.

235. ПРОГРАМИ практичних предавања, која ће се држати учитељима основних школа у месецу Јулу ове године у учитељској школи у Крагујевцу. (У Београду у државној штампарији 1873.).

Прештампано из подлиска „Српских Новина."

236. ПРОИЗВАЂАЊЕ ШУМА. Из економног оделења министарства финансије. Београд. У државној штампарији 1872. На 8-ни 2 л. и 72 стр.

— ПРОТИЋ А. гледај Ђурић Д.

237. ПРОТОКОЛИ народне скупштине, држане у Крагујевцу 1872. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 1 л. и 468 стр.

238. PUSTINJAK MATIJAŠ. Budilo ili pitanje gdi je na zemlji prava crkva Krstova? Napisao za puk hrvatski —— ——. „Vira savršenje j' nauka." Klim. Aleks. Goj. knj. 1. gl. 6. U Zagrebu 1872. Kod Sv. Galca. На 8-ни 2 л. 120 стр.

239. PUČKA KNJIŽNICA izdavana društvom svetojeronimskim.
Knjiga IX. Види: Kodym Filip.
Knjiga XI. Види: Kišpatić Mijo.

240. PUČKI MUDRAC. Poseban otisak iz Narodnog lista. Zadar. Troškom dalmatinske matice. 206 стр.

241. RAD jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti U Zagrebu 1872. U knjižarnici Fr. Županа (Albrechta i Fiedlera) na prodaju.
Knj. XVIII. 2 л. 258 стр.
Knj. XIX. 2 л. 208 стр.
Knj. XX. 2 л. 237 стр.
Knj. XXI. 2 л. 211 ст.

Садржај: XVIII. Ждраловнице (Geraniceae) погледом на наравословну врст. Од др. Јос. Крас. Шлосера. — Полисти или Пољани. Од В. А. Маћејовскога. — Хрвати након бана Бериславића до мухачке битке. Од М. Месића. — Књижевне обзнане (Биографија Јурја Крижанића, коју је писао П. Безсонов. Од дра В. Јагића. — Рукописи тичући се јужно-словинске повјести у аркивих средње и доње Италије. Од др. Фр. Рачкога). — XIX. Ботаничке цртице и додатци на флору хрватску. Од Љ. Вукотиновића. — Механична теорија о топлоти. Од др. С. Шубића. — До-

пунци и исправци за старију повјест хрватску. Од др. Фр. Рачкога. — Наравословне цртице са сјеверо-источне обале јадранскога мора. Од С. Брусине. — О првим годинама Душанова краљевања у кронолошком погледу. Од Ил. Руварца. — Изводи из записника југославенске академије знаности и умјетности. — Четврти извјештај о сабирању правних обичаја. — Књиге које је академија примила. — XX. Орографска разредба јужно-хрватске височине и њезина хипсометријска разредба. Од др. П. Матковића. — Поларна зора као учинак земаљске муњине. Од М. Секулића. — Бројаница или других десет глаголских зрнац. Од Фр. Курелца. — Влашке ријечи у језику нашем. Од Фр. Курелца. — Прилог за историју акцентуације хрватске или српске. Од др. Ђ. Даничића. — Изводи из записника југославенске академије знаности и умјетности. XXI. Каћуновице (orchidæ). Од дра Ј. Шлосера. — Поглед на хисторију источне цркве у Чешкој и стара служба св. Већеславу. Од К. Невострујева. — О дативу у словенштини. Од Ив. Радетића. — Свечана сједница југославенске академије знаности и умјетности 30 листопада 1872. Бесједа предсједника др. Фр. Рачког. Извјештај тајника дра Ђ. Даничића. Извод из расправе М. Месића о животу и дјелих Крста Франкапана. — Изводи из записника југославенске академије знаности и умјетности. - Књиге које је југославенска академија примила.

242. РАДИЧЕВИЋ ФИЛИП. Гусле црногорске. На свијет издао —— —— протођ. и учит. Цетињски. (Мото): Сви нек једној цјели теже, све нек једна љубав веже. У Биограду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1872. На 8-ни XII. и 238 стр.
Народне песме о црногорском ратовању.

243. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Све о кукурузу. Написао др. —— ——. Са дрворезима и бојадисаним литографским сликама. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 4. л. и 87 стр. Други наслов: Дра Ђорђа Радића. Пољско-привредни списи. „Све о кукурузу.“ Издало „Друштво за пољску привреду.“

Ово је дело од стране „Друштва за пољску привреду“ награђено са тридесет дуката цес. У Београду итд.

244. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. „Очење“ или каламлење с листом. Написао —— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, државна штампарија 1872. На 8-ни 24 стр.

245. РАЈКОВИЋ ЂОРЂЕ. Факсимиле од рукописа знаменитих Срба. Скупио, на свет издао и историјски протумачио —— ——, свеска I. У Бечу 1871. На 4-ни IV и 10 стр. са 16 таблица.

246. РАКИЋ Д. Догађаји у обсађеном Паризу са гледишта војничког и политичког. Написао очевидац —— артилеријски капетан. У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 198 стр. С планом Париза и његове околине.

247. РАКИЋ МИТА. Јадници. Роман Виктора Ига. С француског од —— —— I. У Београду у државној штампарији 1872. На 12-ни 2 л. и 163 стр.

— РАПЕ Ј. Ј. (Rapet). Види Јовановић Коста и Поповић Ђорђе.

248. RAČKI VATROSLAV. Lučba u šumarstvu. Razpravlja —— ——, nadšumar djakovačkoga vlastelinstva. U Zagrebu. Slovi dioničke tiskare 1872. 67 str. на 8-ни.

249. РАЧУНИЦА са сликама. Преведено с чешког. Цена: 2 гроша чаршијска или 20 кр. а. вр. У Прагу. Издала књижарница: И. Л. Кобер. Може се добити у књижари Велимира Валожића у Београду. 1872. На 8-ни 47 стр.

250. РАШИЋ Д. М. Албум у спомен а за вечита времена. На дан рођења и ступања на престол његовог височества насљедно-владајућег књаза србског Милана М. Обреновића IV. X-га Августа MDCCCLXXII године.

У име васцелог народа србског и племена славенског а све у славу династије Обреновића од —— Издано помоћу родољуба г. Димитрија Ђ. Цехана тр. овд. У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 2 л. и 48 стр.

— РЕКЛАМ Др. Гледај Матић Д. Стеван.

— RIEGER JOSIP Dr. Види Cuceri Bernardo.

— РИСТИЋ ЈОВ. Гледај Бомбардање Београда.

— РИСТОВ В. Гледај Ђурић Д.

— РОШЕР В. Види Јовановић Владимир.

251. RUBETIĆ CVJ. Pjesmarica za djecu pučkih učionah. Sastavio ——

252. РУВАРАЦ ДИМИТРИЈЕ. Отворено писмо г. Јовану Бошковићу, уреднику „Заставе“, у Новоме Саду. Печатња Сопронова у Земуну. На фол. 2 л.

253. РУВАРАЦ ИЛАРИОН. О првим годинама Душанова краљевања у хронолошком погледу. Написао —— —— На по се штампано из XIX књиге Рада југославенске академије знаности и умјетности. У Загребу 1872 у штампарији Д. Албрехта. На 8-ни 13 стр.

— РУСО види Нешковић Мита.

254. С. В. С. Књига за грош. — Пут на звезду Даницу. Посрбио ——. У Београду у штампарији Буковале и Мијовића 1872. На 8-ни 31 стр.

255. САВЕТИ цару Јустинијану од Агапита, ђакона Христове велике цркве. Преведено с јелинског. Трошком А. Z. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1872 год. На 8-ни 15 стр.

256. САВИЋ СВЕТОЗАР. Опис троме поште у Немачкој. Написао Лудвик Берне. Превео —— —— учитељ. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1872. На 12-ни 47 стр.

257. SAND GEORGE. Jacques. Roman u listovih od George Sand-ove. Iz francezkoga. U Zagrebu 1872. Nakladom Lav. Hartmána. На 12-ни 346 стр.

258. САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Историја света. Својим учеником превео и прерадио —— ——. Књига трећа. Историја новог века. 1871. Штампарија Игњата Фукса у Новоме Саду.

Насловни листови ове књиге носе године: Књига прва (стари век) — 1869; књига друга (средњи век) — 1868; Књига трећа (нови век) — 1871. Но свака је рађена у појединим партијама, кад се која партија могла израђивати, те се с тога у поговорима види, да је књига прва довршена 1870-те; књига друга — 1872-ге, и књига трећа — опет — 1872-ге. Сад је дакле дело у целини, и ту је разлога за што га на ово место увршћујемо.

259. ZBORNIK zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1872. Komad I—IX. Broj 1—38. U Zagrebu 1872. Brzotiskom narodne tiskarne dra Ljudevita Gaja. На 4-ни XV и 270 стр.

260. СЕВЕРНО инглеско и трговачко друштво за обезбеђење. Тарифа за премије и упутство. Штампарија Николе Стефановића и дружине у Београду. На 8-ни 4 л.

261. СИНИША. Војена снага Турске, Србије и Црне Горе. Написао четник ——. 1872. Издала српска штампарија дра Јована Субботића у Новоме Саду. На 8-ни 48 стр.

— SKUPŠTINA prva opća hrvatska učiteljska. Vidi: Prva.

262. СЛАВА у Србији или дична српска успомена. Посвећена народу српском и младоме кнезу Милану М. Обреновићу IV. од Славопоја. У Београду у државној штампарији 1872. На 12-ни 1 л. и 47 стр.

— СОЛОВЈЕВ М. С. Види П. Ј. Ј.

263. СПАСИЋ Н. А. Париске и лондонске банке и како оне узајамно пребијају и измирују рачуне. Прештампано из „Видова Дана.“ У Београду у државној штампарији 1872. На 8-ни 27 стр.

264. СРБИЈА на полуострву балканском до 10. Августа 1872 године. У Београду, штампарија Н Стефановића и Дружине. 1872. На 8-ни 32 стр.

265. СРЕЋКОВИЋ С. П. Свеопшта историја. Књига I. и II. Написао ——. Прегледала и одобрила школска комисија. Београд. Издање и штампа државне штампарије. 1872. На 8-ни 4 л. и 926 стр.

— СРЕЋКОВИЋ види Попов Нил.

266. СРПСКИ ЛЕТОПИС за годину 1870 и 1871. Књига 113. Издаје Матица Српска. Уредник Јован Бошковић. У Новом Саду. У штампарији дра Јована Суботића. 1872. На 8-ни 2 л. 383 стр.

—— за годину 1872. Књига 114. У српској народној задружној штампарији 1872. На 8-ни 2 л. 230 стр. и 1 л.

Садржина. Књ. 113: I. Стара историја српска, по домаћим предањима. Од К. Николајевића (наставак); II. Реални правац у науци и животу. Од Св. Марковића (наставак и крај); III. Илијада. Поглед на једну лепу главу. Од дра Л. Костића; IV. Гусларева смрт. Балада. Од дра J. Јовановића; V. Пословице. Скупио Н. (Коло четрнаесто); VI. Извештај професора Гаврила Витковића о резултатима свога научног истраживања и прибирања грађе за историју српских пресељеника у средњој Угарској; VII. Критика на латинску граматику Д. Балаитског. Од дра J. Туромана; VIII. О стању српских школа године 1813 и раније. Писмо У. Несторовића, врховнога надзорника школског В. Копитару слависти у Бечу; IX. Српски народни сабор месеца Маја 1730 у Београду, Саопштио Ђ. Рајковић; X. Библиографија. Допуне и поправке к „Српској библиографији“ новога времена, од Ст. Новаковића, у Београду 1869, Саопштио Ђ. Рајковић; XI. Извод из записника Матице српске, године 1869.

Књ. 114: I. Народна медицина у Срба. Од дра Владана Ђорђевића; II. О уставу и установама у Србији. Од дра Светозара Милетића; III. Извештај народних посланика за преображенски сабор 1872 својим поштованим бирачима; IV. На „Судбине кирилских писмена у аустријској држави." Од Јована Живановића; V. Кратак историјски преглед слова ђ и ћ. Од J. Живановића; VI. Српске народне приповетке. Из збирке Ђ. Рајковића; VII. Српски народни сабор 1769 у Карловцима. Саопштио Ђ. Рајковић: VIII. Тодор Павловић и његов положај у животу нашега народа. Од дра J. Суботића; IX. Критика на дра Јов. Шера „Општу историју књижевности", превео Стојан Новаковић. Од J. Живановића; X. Извод из завештаја тројице основача стипендија за ђаке Србе (Н. Димитријевића, П. Костића и Г. Романовића); XI. Додатак: Распис награда из фонда J. Наке В. Сент-Миклушког; Именик чланова управе српске Матице за годину 1872 и 73; Издања српске Матице (са ценама).

267. СТАНИЋ Ђ. МИЛАН. Драгачевка. Песме и приповедке. Скупио и на свет издао ——— ———. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1872. На 12-ни 103 стр.

268. СТАЊЕ СРБИЈЕ (за прошле четири године) разложено намесништвом књажевског достојанства Његовој Светлости књазу српском Милану М. Обреновићу IV. приликом ступања његовог на владу 10. Августа 1872 године. У Београду. У државној штампарији 1872. На 4-ни 29 стр.

269. STARINE. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga IV. U Zagrebu 1872. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fidlera) na prodaju. На 8-ни 2 л. 234 стр.

Садржај. Прилог к расправи о Маркантуну Доминису Рабљанину. Од С. Љубића. — Посланица манастира свесветогорских патријарху рускому Јоасафу II. Од К. Невострујева. — Дванаест петака. Од Ст. Новаковића. — Псалтир с тумачењем писан 1346 за Бранка Младеновића. Од

дра Фр. Миклошића. — Три старе приче. Од дра Ђ. Даничића. — Пророштво деспота Стефана Лазаревића. Од др. Ђ. Даничића. — Апокалипса из Хвалова рукописа. Од др. Ђ. Даничића. — Тондал. Од дра Ђ. Даничића. — Расход града Загреба 1362 године. Од др. Фр. Рачкога. — Два апокрифна јеванђеља: I. Јеванђелије Никодимово. II. Приповијест Јосипова. Од др. Ђ. Даничића. — Из дјела Е. Л. Цријевића Дубровчанина. Од др. Фр. Рачкога. — Попис жупа загребачке бискупије 1334 и 1501 године. Од др. Фр. Рачкога. — Посланица св. Саве архиепископа српскога из Јерусалима у Студеницу игумну Спиридону. Од др. Ђ. Даничића. — Посланица патријарха јерусалимскога Теофила деспоту српскому Стефану. Од дра Ђ. Даничића.

— STARI PISCI HRVATSKI. Knjiga IV. Гледај Vetranić.

270. СТОЈКОВИЋ АЛЕКСА. Произвођење и употреба шума. Написао —— —— секретар у министарству финанције. Издало „Друштво за пољску привреду.“ У Београду, државна штампарија 1872. На 8-ни 2 л. и 175 стр.

271. STRAŽIMIR DRAGUTIN. Težak.

272. СУБОТИЋ ЈОСИФ. Чудеса у Бразилији, или како се нашао највећи дијамант. Приповетка од Менк-Дитмарша. Превео ——. 1872. Издала српска штампарија дра Ј. Субботића у Новоме Саду. На 16-ни 1 л 85 стр.

273. (СУБОТИЋ ЈОСИФ.) Четовање. Приповетка од Марлинског. 1872. Издала српска штампарија дра Јована Субботића у Новоме Саду. На 12-ни 90 стр.

274. СУБОТИЋ ЈОСИФ. Степски лир. Од Ивана Тургењева. Превео —— ——. 1872. Издала српска штампарија дра Јована Субботића у Новоме Саду. На 12-ни 120 стр.

275. TKALČIĆ KRST. IVAN. Poviest Hrvatah. Napisao ju —— —— U Zagrebu 1872. Troškom knjižare Albrechta i Fiedlera. На 8-ни 1—254 стр.

— ТОКВИЉ А. Види Петровић Настас.

276. TOMIĆ JANKO. Oris zemlje za školu i dom, s osobitim obzirom na hrvatsku državu sa 29 slika i zemljovida. Zagreb, kod Albrechta, 34 стр.

Vienac 1872, 707.

277. TOMIĆ JANKO. Knjiga pobožnih, poučnih i zabavnih pripoviedaka. I. Snopić. Karlovac.

278. TOMIĆ PETAR. Što očekujemo od hrvatskoga sabora? Zagreb, Hartman 1872.

279. ТРИФКОВИЋ КОСТА. Школски надзорник. Шаљива игра с певањем у једној радњи. Написао —— ——. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1872. На 12-ни 48 стр. (други наслов: Зборник позоришних дела. Свеска прва.)

280. ТРИФКОВИЋ КОСТА. Честитам. Шаљива игра с певањем у једној радњи. Написао —— ——. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1872. На 8-ни 30 стр.

Зборник позоришних дела III.

281. ТРИФКОВИЋ КОСТА. Француско-пруски рат. Шаљива игра у једној радњи. Написао —— ——. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1872. На 12-ни 30 стр.

Зборник позоришних дела III.

282. TRNSKI IV. Види Izbor dramatičnih diela.

283. TUMAČ (talijansko-hrvatski) za činovnike. Izdala Matica dalmatinska. U Zadru. Tiskom Demarchi-Rougier 1872. На 12-ни 145 стр. и 2 таблице.

Израдио га Антон Шимунић. То је речник правних и државних речи.

— ТУРГЕЊЕВ С. ИВАН. Гледај Арсенијевић Владан, Суботић Јосиф.

— ТУРОМАН Ј. Види Извештај о великој гимназији новосадској.

284. ЋИРИЋ М. КОСТА. Зора. Песма о крунисању Његове Светлости господара и књаза србског Милана М. Обреновића IV. Од —— —— Штампана трошком Јеврема Гавриловића и Гаврила Чупића. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине 1872. На 12-ни 11 стр.
285. УПУТСТВО за прву читанку у основним српским школама. У Београду 1872. Издање министарства просвете и црквених дела. На 12-ни 1 л. и 18 страна.
286. УРЕДБЕ за српске народне школе. У Новоме Саду. Српска штампарија др. Јована Субботића 1872. На 8-ни 32 стр.
287. УСТАВ српског лекарског друштва. У Београду, у државној штампарији. 1872. На 12-ни 15 стр.
288. УСТРОЈСТВО београдске стрељачке дружине. У Београду, у државној штампарији. 1872. На 8-ни 11 стр.
289. УСТРОЈСТВО дружине „Дриносавске снаге.“ У Београду, у државној штампарији 1872. На 8-ни 8 страна.
290. FABKOVIĆKA MARIJA. Ženska biblioteka, uredjuje —— ——. Tečaj I. Svezak 1—3. Karel Jonaš. Žena u družtvenosti ljudskoj, osobito u Ingleskoj i u Americi. U Zagrebu 1872. Nakladom knjižare Lav. Hartmána. На 12-ни 147 стр. и 2 л.
291. FABKOVIĆKA MARIJA. Dogadjaji zalogaja hljeba. Listovi za djevojčicu o čovečijem i životinjskom životu. Napisao franceski Jean Macé. Djelo adoptirano učenom komisijom u Parizu. Dozvolom piščevom pohrvatila Marija Fabkovićka. Nagradjeno iz zaklade grofa Draškovića. U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta. 1872. На 8-ни 2 л. 334 стр. и 1 л.
— ФЕРЕАЛ. Види: Библиотека за народ.

292. FILIPOVIĆ I., DEŽMAN Gj., MODEC LJ. Novi hrvatsko-njemački rječnik. Види Библиографију прошле године у Гласнику XXXV, бр. 238.

Ове је године свршена и друга свеска до краја.

293. ФИРМИЛИЈАН. Нравственост и цивилизација. Превео с руског —— ђакон и богослов III. године. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1872. На 12-ни 61 стр.

294. FRANASOVIĆ PETAR. Kratki životopis Luke Tolentića biskupa Šibeničkoga. Napisao —— ——. Tiskom Dragutina Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни.

Nar. kol. 1873, 159.

— ФРАНКЛИН. Види: Библиотека за народ.

295. FRANCELJ BARTOL. Seljak. Napisao i priobćio u „Pučkom prijatelju" Vilko Švelac, za knjigu priredio i izdao —— —— стр. 390.

Vienac 1872. 628.

296. ФРАЊИЋ Г. Пјесме —— поручика, Београд. У државној штампарији 1872. На 12-ни 2 л. и 96 страна.

297. ФРАЧКОВИЋ Т. МИША. Јестаственица за школу и домаћу наставу. По Гертнеру. Израдио —— —— народни учитељ. Панчево 1872. Штампарија Јовановића и Павловића. На 12-ни 94 стр.

298. FRYB D. Školski vrt. Preveo s njemačkoga talijanski i hrvatski D. Fryb. Zadar.

Nar. koledar 1873, 159.

— HALM F. Види Izbor dramatičnih diela.

— ХИГО ВИКТОР. Види Ракић Мита.

299. ЦЕНИЋ Д. Ђ. Нил Попов као назови-историк српски или одговор Ђ. Д. Ценића на лажна потварања Нила Попова. У Београду, у државној штампарији. 1872. На 8-ни 80 стр.

300. ЦЕНИЋ Д. Ђ. Отворено писмо ономе који га хоће. Од ——. У Београду, у државној штампарији. 1872. На 8-ни 21 стр.

301. ЦРКВА крагујевачка. Прештампано из 23. броја „Правде.“ (Штампарија Н. Стефановића и Дружине у Београду). На 12-ни 15 стр.
Потписани чланови одбора.

302. CUCERI BERNARDO. Besjede duhovne —— ——. Dubrovčanina, rečene pred skupštinom dobre smrti u srkvi sv. Ignacija u Dubrovniku. Izdao Dr. Josip Rieger. Diel I. U Zagrebu 1872. Tiskom Lavoslava Hartmána i družbe. На 8-ни XIX, 2 л. и 214 страна.

303. ЧАКРА ЕМИЛ. Како смо били, како смо саде. и како треба да будемо. Два јавна предавања —— —— држана у Н. Саду у „друштву за српску радиност.“ У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1872. На 8-ни 22 стр.

304. ЧЕРНИШЕВСКИ Г. Н. Шта да се ради? Приповедка о новим људима. ——. Прештампано из „Радника.“ У Београду, у државној штампарији 1872. На 12-ни 252 стр.

305. ЧЕТВРТИ извештај о радњи и стању панчевачког српско-црквеног певачког друштва за време од 1. Децембра 1870 до 30 Новембра 1871. Година VIII. Панчево, 1872. Штампарија Јовановића и Павловића. На 8-ни 28 стр.

306. ЧИ́НЪ кре́стнагѡ хода имену́емагѡ лїтїѧ̀. Напеча́тасѧ благослове́нїемъ а҆рхїепі́скопа Бѣлградскагѡ и҆ всеѧ̀ Се́рбїи Мїтрополі́та Мїхаила. Въ Бѣлградѣ въ де́ржавной штампа́рїи 1872. На 8-ни 32 стр.

— ЧОКЕ ХЕНРИК. Види Милиновић Марко.

307. ШАЉИВИ ПОШТОНОША. Честитка за нову 1873. Панчево. Штампарија Јовановића и Павловића.

308. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Теорија педагогије или основи науке о васпитању и настави. Састав Фридриха Дитеса. Превод —— —— секретара министарства просвете и црквених дела. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. У државној штампарији 1872. На 8-ни 6 л. 264 стр.

— ŠVELAC VILKO, гледај Francelj B.

309. ШЕМАТИЗАМ православне епархие далматинске за год. 1872. Тиском Роуђер у Задру.

Nar. kol. 1873. 159.

310. ŠENOA AUGUST. Zlatarovo zlato. Roman iz prošlosti zagrebačke. Napisao ga —— ——. Ciena 80 novč. U Zagrebu. Pismeni Dragutina Albrechta, 1872. На 12-ни 3 л. и 437 стр.

311. ŠENOA AUGUST. Faust. Libreto opere.

— ШЕР ЈОВ Др. Гледај Новаковић Стојан.

— ŠIMUNIĆ ANTUN. Види Tumač.

— ŠKURLA STJ. Гледај Glavić Arkandjel.

312. ŠLOSER KLEKOVSKI. O ždralovnikah (Geraniaceae) Poseban istisak iz „Rada akademije jugosl.“ Zagreb, 110 str.

Vienac, 1872, 352.

— ŠPUN JOSIP. Vidi Govori.

II. 1873.

1. АДЕЛАИДА, алписка пастирка. Повјест морална из г. Мармонтела или спомен чуствителне и чрезвичајне љубави. Препечатао Јеремија Обр. Караџић. Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 12-ни 62 стр. и II стр. уписника.

2. АДРЕСА, коју је редовна народна скупштина, држана у Крагујевцу 1873 године поднела Његовој Светлости књазу српском Милану М. Обреновићу IV.

(Потписана 24 Нов. штампана у Крагујевцу). На fol. 1. л.

3. АЛЕКСИЈЕВИЋ Ј. Д. Сократова апологија. Од Платона. Са јелинскога превео и објаснио предговором и примедбама ———. Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине 1873. На 12-ни 126 стр.

4. (АНЂЕЛКОВИЋ СРЕТЕН.) Вероисповест савременог природњака. Н. Сад. Задружна српска штампарија. На 8-ни 40 стр.

5. АНТИЋ А. и ЂОКИЋ Ј. Путовање у средину земље. Од Жил Верне-а. С француског ——— ——— правн. III. год. Прештампано из „Будућности.“ Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине. На 12-ни 2 л. и 324 стр.

6. BAKULA PETAR. O franzuskom i pruskom ratu godine 1870—71. Pjesme oca ——— ——— Franjevca Hercegovca. U Dubrovniku. Naklada tiskarne Dragutina Pretnera 1873. На 8-ни 62 стр.

7. (БЕРБЕРОВИЋ НИКОЛА ПОП.) Пјесма о јунаству од Рада Бајковића. Београд. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. На 12-ни 8 стр.

На крају испод потписа има још: Дар браће Срба београдских својој браћи Бокељцима и Црногорцима ради части кнеза црногорског Николе I и нашег брата Бајковића Рада да пјевате.

8. БЕСЕДА, којом је Његова Светлост, књаз српски, Милан М. Обреновић отворио народну скупштину у Крагујевцу, 15. Новембра 1873 године. На fol. 1 л. (Штампано у Крагујевцу).

9. БЕСЕДА о моралном позиву родитеља к деци. Говорена на дан светог Саве у смедеревској основној школи. Прештампано из „Јединства.“ У Београду, у државној штампарији. 1873. На 12-ни 13 стр.

10. БОЖИЋ. Дар доброј деци. Спремила књижара браће Јовановића у Панчеву. У Панчеву 1873. Штампано

код Јовановића и Павловића. На 12-ни 1 л. и 62 стране.

— БОСЕЈ. Види Путниковић П. Јанићије.

11. БОШКОВИЋ ЈОВАН. Акта, како је отпуштен из професорства велике школе. (Без наслова, штампано у српско-народној задружној штампарији у Н. Саду). На 8-ни 66 стр.

— ВАЈГЕЛТ О. К. Види: Шапчанин П. Милорад.

— ВАЈЛ ГУСТАВ. Види: Глишић Милован.

12. ВАСИЉЕВИЋ А. Критика. „Кратки преглед хармоније у свету; II. Наука о свести. Написао Милан Кујунџић. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. Издање и штампа државне штампарији 1872.“ Написао —— У Београду у државној штампарији 1873 На 8-ни 32 стр.

13. ВАСИЉЕВИЋ А. Логика. Удешена за школску потребу. Израдио по Џ. С. Миљу и другим најновијим и најбољим писцима ——. Део трећи и последњи. „Логика је наука саме науке.“ Џ. С. Миљ. У Београду, издање и штампа државне штампарије. На 8-ни 2 л. и 148 стр.

— ВЕРН ЖИЛ. Гледај Антић А.

— VIENAC pjesama hrvatskih i srbskih. Види Šenoa A.

— ВИСЛИЦЕНУС Ј. Гледај Лозанић М. С.

14. ВУЈИЋ ВЛАДИМИР. Беседа, коју је у београдској богословији 13. Јануара 1873 год. говорио —— —— професор. Прештампано из „Православља.“ У Београду у државној штампарији 1873. На 8-ни 11 стр.

15. ВУЈИЋ ВЛАДИМИР. Општа реторика осветљена примерима. За ученике првога разреда у Богословији Београдској. Написао: —— професор. У Београду, штампа и издање државне штампарије, 1873. На 8-ни 111 стр.

16. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Отачаствени и општи земљопис за српску децу са особитим обзиром на земље, у којима наш народ живи, по најновијим и најбољим изворима. Написао —— —— српске учитељске школе сомборске управитељ и члан народног школског савета. Панчево, 1873. Накладом књижаре браће Јовановића. Други наслов: Отачаственица. Спомоћна књига за учење отачаственог и општег земљописа, српске и отачаствене повеснице у српским народним школама. Свеска прва. Отачаствени и општи земљопис.

17. ВУКОВИЋ М. ГАВРО. Историјски развитак права својине од римскога доба па до данас. Написао —— —— Прештампано из „Истока." У Београду, у државној штампарији 1873. На 12-ни 64 стр.

18. VUČETIĆ ANTUN. O dubrovačkoj pomorskoj sili početkom novoga vieka. I и II. Види Izvješće o dubrovačkoj gimnaziji.

— ГЕБАУЕР. Види Јовановић Богољуб.

19. ГЛАВНИ списак књига српске, словенске и стране књижевности као и разних школских потреба главне српске књижаре Ј. Д. Лазаревића у Београду. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине 1873. На 8-ни 93 стр.

20. ГЛАСНИК српског ученог друштва. У Београду у државној штампарији 1873. На 8-ни.
Књига XXXVII. На 8-ни 2 л. 322 стр.
Књига XXXVIII. На 8-ни 2 л. 348 стр.
Књига XXXIX. На 8-ни 2 л. 331 стр.

21. ГЛАСНИК српског ученог друштва 2-ги одељак. Грађа за новију српску историју. Књига трећа. Споменици из будимског и пештанског архива. Прикупио, исписао и приредио проф. Гавр. Витковић редовни члан српског ученог друштва. У Београду у

државној штампарији 1873. На 8-ни 5 л. и 309 стр.
——— Књига четврта. Споменици из будимског и пештанског архива од год 1728—1748. На 8-ни 3 л. 401 стр.

22. ГЛИШИЋ МИЛОВ. и СИМИЋ П. ЖИВОЈИН. Хиљаду и једна ноћ. Арабљанске приповетке. С арабљанског верно превео на немачки Др. Густав Вајл, редовни професор источних језика на университету у Хајделбергу; дописни члан академије наука у Паризу итд.; витез краљевско-талијанског ордена св. Мавриција и краљ. пруског круновног ордена. С најновијег издања преведено на наш језик. Први део. Свеска I. Београд, штампарија Петра Периновића, 1873. На 12-ни 64 стр.

— ГОСЕН. Види Мијаиловић М.

— ГРУБЕ В. А. Види Здравковић Ј. Светозар.

23. ДАНИЧИЋ Ђ. Приповијетке из старог и новог завјета. Превео ———. Девето издање. У Загребу у штампарији Д. Албрехта 1873. На 12-ни 188 стр. и 2 л.

— DANIČIĆ GJ. Види Dimitrović N.

24. DEŽELIĆ STJ. GJURO. Nova pjesmarica ili sbirka rado pjevanih pjesama. Sakupio ———. U Zagrebu 1873. Naklada Lavoslava Hartmana. На 12-ни 894 стр.

— DEŽELIĆ. Види Novi Rječnik hrv. i njem.

25. ДЕРА ЂОРЂЕ. Павао и Виргинија. Роман од Б. де Сен-Пјера. С францускога превео др. ———. Нови Сад 1873. На 16-ни стр. 187.

26. (ДЕСПОТОВИЋ ПЕТАР). Честитке о имендану, новој години и крсном имену. За школску и другу децу српску израдио П. Д. Друго поправљено издање. Панчево 1873. Накладом књижаре браће Јовановића. На 12-ни 72 стр.

— ДИ БОА-РАЈМОНД ЕМИЛ. Види: Радовановић М. М.

27. (DIMITROVIĆ N.). Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića. Skupili Dr. V. Jagić i Dr. Gj. Daničić. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1873. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни X и 1 л. и 353 стр.

— ДРЕСЛЕР. Види Пецић Јосиф.

28. ДРЖАВОПИС Србије. Statistique de la Serbie. Свеска VII. Tome VII. Из статистичног оделења министерства финансије. У Београду, у државној књигопечатњи. 1873. На 4-ни 2 л. 199 и XLIX стр.

29. ЂЕЛМАШ ЉУБОМИР. Наука о сточарству. Написао ——— ——— економ. У Београду, штампано у државној штампарији. 1873. На 8-ни 7 л. 91 стр.

— ЂОКИЋ J. Гледај Антић А.

30. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН. Приповетке. Књига друга. — Кочина крајина. Историјски роман. Од В. Ђорђевића. Друго прегледано издање. Панчево, 1873. Штампарија Јовановића и Павловића. На 12-ни 2 л. 334 стр.

31. ЂОРЂЕВИЋ ПАВЛЕ. Мисли о пешачкој тактики. „Мач ил пресеца или се пребија, штит ил одбија или се разбија." Написао пруски мајор у ђенералштабу В. Шерф. Превео ——— ———, штабни капетан и државни питомац у пруској ратној академији. У Београду, штампано у државној штампарији 1873. На 8-ни 2 л. и 186 стр.

32. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Извод из граматике старога словенског језика својим ученицима. Саставио ——— ———. У Новоме Саду. Српска народна задружна штампарија 1873. На 8-ни 48 стр.

— ЗБОРНИК позоришних дела. На свет издаје управа српског народног позоришта. Свеска VI и VII. Види Трифковић К. и Хаџић А.

33. ЗДРАВКОВИЋ Ј. СВЕТ. Земљописне слике. Пут кроз лед по новијим путним извештајима. Саставио ——. У Београду у државној штампарији 1873. На 8-ни 2 л. и 75 стр.

34. ЗДРАВКОВИЋ Ј. СВЕТОЗАР. Земљописне карактерне слике за више школе и за оне који хоће да познаду свет. Саставио А. В. Грубе. Српски од ——. Прештампано из „Српских новина." У Београду, у државној штампарији 1873. На 8-ни 1 л. 116 стр.

35. (ЗДРАВКОВИЋ СВ.). Велики Петар руски цар и његово доба. Написао К. Рајхе (са сликом). Београд, 1873.

— ЗОРЕ Л. Види Izvješće o c. k. višoj dubrovačkoj gimnaziji.

36. IVEKOVIĆ FRANJO Dr. Život svetaca i svetica božjih za mjesec siečan. Napisao —— Na sviet izdalo društvo s. Jeronima (sa slikami). U Zagrebu 1873. Tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 188 и 1 л.

37. ИЗВЕШТАЈ о радњи „друштва за пољску привреду" у години 1872. Поднео Одбор друштвени IV редовном главном збору друштвеном, држаном 26. Новембра 1872 год. и извештај о III излогу земаљских производа и рукотворина, ког је приредило „Друштво за пољску привреду", у Крагујевцу 24. Септембра 1872 год. У Београду. У државној штампарији. 1873. На 8-ни 100 стр.

38. ИЗВЕШТАЈ управе београдске читаонице за 1872 годину. На 8-ни 17 стр.

39. ИЗВЕШТАЈ управе београдске читаонице за 1873 годину. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1873. На 8-ни 16 стр.

40. IZVJEŠĆE o c. k. višoj dubrovačkoj gimnaziji koncem školske godine 1872—73. U Dubrovniku. Ti-

skom Dragutina Pretnera 1873. На 8ни 69 стр. и 1 л.

Први и други програм изашао је 1871 и 1872 на талијанском језику. У првоме је био на српском језику чланак Луке Зоре „о честитци“, у другоме и у овоме трећем има чланак Анђуна Вучетића „О дубровачкој поморској сили почетком новога вијека“, а у овом трећем још превод Хорација Флака „Посланице Пизонима о пјесништву.“

41. ИЗВЕШТАЈ управе београдског кредитног завода о раду за време од 1. Јула до 31 Децембра 1872 године поднешен другој редовној скупштини државној 22. Априла 1873 године у Београду. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 4-ни 15 л. и 4 стр.

42. ИСТОРИЈА србског народа. Прегледала школска комисија. Цена 6 гр. чарш. У Београду. У државној књигопечатњи 1873. На 8-ни 1 л. VI и 192 стр.

43. ИСТОРИЧНО-КАНОНИЧНИ поглед на установљење нове србско-румуњске митрополије. Задар.

Срп. далм. Магазин XXX.
на корицама.

— JAGIĆ V. Dr. Види Dimitrović Nikola.

44. ЈАКШИЋ ВЛАДИМИР. Постанак и развиће штампе у Србији. Од —— ——. У Београду у државној штампарији 1873. На 8-ни 31 стр.

Спис полемички, који се тиче штампарије.

45. ЈАКШИЋ ЂУРА. Песме —— ——. У Београду, штампано у државној штампарији. 1873. На 12-ни 277 стр.

46. ЈАНКОВИЋ Ј. В. Племство и поданици или породица Барди. Догађаји из 1848 године. Од М. Јокаја. Превео ——. Панчево 1873. Накладом књижаре браће Јовановића. На 12-ни 1 л. 64 стр.

47. ЈОВАНОВИЋ БОГОЉУБ. Етимологично тумачење речи „књига.“ По Gebauer-у написао —— ——,

У Београду, у државној штампарији 1873. На 12-ни 23 стр.

48. ЈОВАНОВИЋ БОГОЉУБ. Организација званичне статистике По Scheel-у написао —— ——. У Београду у државној штампарији 1873. На 12-ни 24 стране.

49. ЈОВАНОВИЋ БОГОЉУБ. Српска загранична трговина. Написао —— ——. У Београду у државној штампарији. 1873. На 12-ни 84 стр.

50. ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР. Политични речник. Написао —— ——. Свеска Г. Д. и Ђ. На свет издала главна књижара србска Ј. Д. Лазаревића. Дело је награђено српским ученим друштвом. У Београду, у државној штампарији. 1873. На 8-ни 591—878 и 1 л.

51. ЈОВИЧИЋ ЖИВОЈИН. Слово на дан светога Николе. Говорио у саборној београдској цркви 6. Декембра, 1873. године —— ——, свештеник и катихета београдске гимназије. Печатано трошком неколицине овдашњих трговаца. У Београду, штампано у државној штампарији. 1873. На 8-ни 1 л. и 5 стр.

52. ЈУРКОВИЋ Б. Упутство за подизање батерија. Сачинио —— артиљеријски капетан. Са 5 литографисаних таблица садржећи 98 слика. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине 1873. На 8-ни 68 стр.

53. **КАЛЕНДАРИ.** —— ГОДИШЊАК. Велики календар за просту годину 1873, која има 365 дана. Година XXIV. У Новоме Саду. Србска штампарија дра Јована Субботића. 10 календ. листа 47 стр. на 4-ни. С једним дрворезом.

54. —— DANICA. Koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1873. Na sviet izdalo

društvo s. Jeronima. U Zagrebu 1872. Tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 179 стр.

Чини књигу X Pučke knjižnice izdavane društvom svetojeronimskim.

55. —— ДРАГАЧЕВАЦ. Српско-народни календар за годину 1873. Издао и уредио Милан Ђ. Станић. Година IV. Београд.

56. —— DRAGOLJUB. Hrvatski kalendar za godinu 1873. Tečaj X. Uredio Gj. Stj. Deželić. Nakladom Lavosl. Hartmana. U Zagrebu, tisak Lavosl. Hartmana. На 8-ни.

57. —— ИСТОК. Српско народни домаћи календар за преступну годину 1873. Уредио и издао Вјенцеслав Њемец. Година VI. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 8-ни.

58. —— КАЛЕНДАР са шематизмом књажества Србије за годину 1873. У Београду, штампа и издање државне штампарије. На 8-ни 143, и 8 стр. додатка.

59. —— NARODNI KOLEDAR novi i stari za prostu godinu 1873. Uredio Kažimir Ljubić tajnik Matice Dalmatinske. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. Jedanaesta godina. U Zadru. Tiskom Narodnoga Lista. На 8-ни 160 и XV стр.

60. —— ПАНЧЕВАЦ. Календар за народ. За просту годину 1873. Година II. У Панчеву. Накладом Јовановића и Павловића. На 8-ни 68 стр.

У „Панчевцу" је стајало, да је од овог календара било два издања.

61. —— ПОЛАЖЕНИК. Календар за просту годину 1873. Година друга. У Новоме Саду. Издаје српска народна задружна штампарија 1872. На 12-ни 52 стр. и уз то „Полаженикове торбице" (огласа) 6 л.

62. —— СРБИН. Календар за народ за просту годину 1873. Година четврта. Издаје Милош Грабовачки у Земуну.

63. —— СРБСКО-НАРОДНИ ВЕЛ.-БЕЧКЕРЕЧКИ календар за просту годину 1873. XVI година, са више дрвореза. У Вел.-Бечкереку. Штампао и издаје Франц Павле Плајц. На 8-ни 64 стр.
64. —— СРПСКИ ОМЛАДИНСКИ КАЛЕНДАР за просту годину 1873, која има 365 дана. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1872. Осим календара 104 стр.
65. —— ФРУШКОГОРАЦ. Календар за просту годину 1873. Са сликама. Равнајућа планета месец. У Вуковару. Тискано код Андрије Вагнера. На 8-ни 44 стр. 2 л.
66. KALIĆ ARKANGJEL. O. —— dubrovčanina reda sv. Dominika. Korizmene propovjedi i bjesede za različite svečanosti i prigode. Na svijet izdao kan. Stj. Skurla. U Dubrovniku 1873. Troškom i nakladom tiskarne Dragutina Pretnera. На 8-ни XIII стр. и 337—606 стр. и 1 л.
— КЕР КАРЛО. Види Шапчанин П. Милорад.
67. KÖRÖŠKENJI VLADOJ. Obće šumarstvo za samouke, za one, koji se žele izpitu lugarstva i pomoćnoga šumarstva podvrći kao i za sve prijatelje šumarstva i narodnoga gospodarstva u trojednoj kraljevini. Napisa —— nadšumar županije zagrebačke. U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta. 1873. На 8-ни 2 л. 166 стр. и 1. л.
68. KLAIĆ FRANJO. Rukovodnik pri obuci i obćoj poviesti. Za pučke, gradjanske i više djevojačke učione po najboljih spisih a ponajviše po obćoj poviestnici od prof. Dra E. Netoliczke priredio Franjo Klaić. U Zagrebu 1873. Nakladom Lavoslava Hartmána. На 8-ни 180 стр. и 2 л.
69. КОЊЕВИЋ СИМА. Рачуница за народне школе. По немачком, а с обзиром на нове мере написао

—— народни учитељ. У Панчеву 1873. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни.

I књига. Радња у бројевном простору до 20, стр. 36,

II књига. Радња у бројевном простору од 1 до 100 стр. 48.

III књига. Радња у бројевном простору до 1000 са закључним рачунима. Радња у већим бројевним круговима, стр. 64.

IV књига. Радња са десетним разломцима, вишеименованим бројевима и простим разломцима. Мере, важине и новци. Стр. 61.

70\. КОСТИЋ ЛАЗА. Песме —— ——. Књига прва. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1873. На 12-ни 160 стр.

— КРСТИЋ Н. Др. Види: Историју српског народа.

71\. (ЛАЗАРЕВИЋ ЂОРЂЕ адв.). Живот Марије Ленорман у Паризу најславније будућности испитатељнице. Прештампао Х. А. О. П. Београд. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 12-ни 36 стр.

— ЛАЗИЋ СТЕВАН. Види Програм велике гимназије карловачке.

— ЛЕГУВЕ ЕРНЕСТ Види Милићевић Ђ. М.

— ЛЕНОРМАНОВА. Види Најновији.

— LISTINE. Види Ljubić Sime.

72\. LJUBIĆ SIME. Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike. Skupio —— —— pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti itd. Knjiga III. Od godine 1347 do 1358. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1872. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни XXXVII и 451 стр.

73\. ЛОЗАНИЋ М. С. Упутство за квалитативне хемијске анализе неорганских тела. Израдио по Ј. Ви-

слиценусу ——. У Београду. У државној штампарији 1873. На 8-ни 1 л. 26 стр.

74. М. П. Зашто смо несрећни у XIX веку? Cu isct bèsa atiè ischt corda. Посл. Арб. Написао —— Штампано накладом фонда епископа Јоаникија. Београд, штампарија Н. Стефановића и дружине. 1873. На 8-ни 56 стр.

75. MAJKSNER FRANJO. C. Salusti Crispi de bello jugurthino liber. Izdao i protumačio —— ——, profesor kr. gimnazija zagrebačkoga. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmána. 1873. На 8-ни 188 стр.

— МАКДУФ Др. Види Мијатовић Ч.

76. МАНОЈЛОВИЋ ПЕРА. Наша нова мера. По метарској системи написао —— ——, поручик у војничком географском заводу у Бечу. У Новом Саду 1873. На 8-ни 107 стр. са великом картом, на којој су насликана сва мерила.

77. MARŽIK ZABOJ VJENCESLAV. Pouka o kućanstvu. Za školsku i domaću porabu sastavio —— učitelj kaptolske glavne učione, član hrvatskoga književnoga pedagogičkoga sbora i dopisujući član fiziokratičkoga družtva u Zlatnom Pragu. Svezak I. U Zagrebu, 1873. Troškom spisateljevim. Tiskom Jul. Hühna. На 8-ни 96 стр.

Svezak II. На 8-ни 2 л. и 80 стр.

78. MARŽIK ZABOJ VJENCESLAV. Kratak prirodopis. Za gradjanske, više djevojačke i pučke učione sastavio —— —— učitelj na kapt. glavnoj učioni, pravi član hrv. pedagogičnoga književnoga sbora i dopis. član fiziokratičkoga družtva u Zlatnom Pragu Sa 244 bojadisane i 37 crnih slika. U Zagrebu 1873. Nakladom Lavoslava Hartmána. На 12-ни XVIII, 1 л. и 204 стр.

79. MARŽIK VJENCESLAV. Kratak sveobći zemljopis. U Zagrebu 1873.

— МАРМОНТЕЛ. Гледај Аделаида.

80. МАТИЋ АНДРИЈА. Природна историја за основну и домаћу наставу. Написали Ф. и К. Шуберти. Превео с немачког —— I. Наука о животињама. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 8-ни 2 л. 172 стр. и 1 л.

81. МАТИЋ М. ГАЈА. Општа и посебна наука о пољоделству. Израдио —— —— секретар друштва за пољску привреду. Књига I. Основи науке о производњи биља. Клима — Земља — Ђубрење — Обрађивање земље. У Београду у државној штампарији 1873. На 8-ни 1 л. и 163 стр.

Изашла је у три свеске.

— MATKOVIĆ PETAR Dr. Hrvatska i Slavonija.

82. МИЈАИЛОВИЋ М. Популарна физика за средње школе. Од Госен-а. Израдио —— У Београду, у државној штампарији 1873. На 8-ни 1 л. 6 и 244 стр.

83. (МИЈАТОВИЋ Ч.) Дуга у облаку или речи утехе за дане жалости. У Београду у државној штампарији 1873. На 12-ни 4 л. 142 стр.

Превод с енглеског од др. Макдуфа.

84. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Оцеви и деца у XIX веку. Написао Ернест Легуве, председник француске академије наука. С француског превео —— редовни члан српског ученог друштва; прави члан друштва руске словесности у Москви; уредник листа „Школе.“ (Младић и момак). Ова је књига награђена из Коларчевог фонда. У Београду у државној штампарији 1873. На 12-ни 2 л. и 240 стр.

85. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Школица за грађанска права и дужности. Удесио ——. У Београду у државној штампарији 1873. На 12-ни 4 л. и 288 стр.

86. **МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М.** Поглед на народно школовање у Србији. Написао ——. Прештампано из „Школе.“ У Београду у државној штампарији 1873. На 8-ни 1 л. и 34 стр.

87. **МИЛОЈЕВИЋ С. М.** Историјско-етнографско-географска мапа Срба и српских (југославенских земаља у Турској и Аустрији). Од —— ——. Издао Коста Атанасков Шуменковић у Београду 1873. Литографисао М. Јорговић литограф.

Карта је накићена колорисаним грбовима српских земаља.

88. **МИЛОЈЕВИЋ СИМА.** Како се деца одгајивају и васпитавају у кући и у школи. Написао по Салцману —— учитељ. Прештампано из „Јединства.“ У Београду, у државној штампарији. На 12-ни 213 стр.

— **МИЉ СТ. Ц.** Види Васиљевић А.

— **MODEC** Види: Novi rječnik hrv. i njem.

89. **(МОЈСИЈЕ** шабачки епископ). Живот и дела св. Стефана Немање (у монашеству Симеона) краља србског са претходним описом характера најстаријег доба србске историје од е. ш. М. У Београду у државној штампарији 1873. На 8-ни 1 л. и 70 стр.

90. **MOLNAR ANTUN Dr.** Pjesme u slavu svietloga bana Ivana Mažuranića. Zagreb. Albrecht 1873.

Obzor 1874 br. 76.

91. **НАЈНОВИЈИ** сановник госпођице Ленормanове са рождаником, вечитим календаром и једном збирком поучних и полезних ствари. Издање књижаре ВелимираВаложића. У Београду, штампано у државној штампарији 1873. На 8-ни 1 л. и 120 стр.

— **NALJEŠKOVIĆ NIKOLA.** Види: Dimitrović Nikola.

92. **НАРЕДБА** министра финанције за вршење закони опредјелења о шумама. (У Београду, држ. штам. 1873). На 8-ни 8 стр.

93. НАРОДНА ЛИРА. Приредио Д. К. Издао Велимир Валожић. Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине 1873. На 12-ни XXIV и 411 стр. и V стр.

Прво је издање изашло 1871. Ово је, као што се види, умножено.

94. НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ. Крагујевачка друштвена штампарија. На 4-ни 2. л.

Предлог посланика: Љубомира Каљевића, А. С. Николајевића, Симе Несторовића, Јована И. Бошковића, Григ. П. Брајковића. Предлог је потписан 20 Дек. 1873, али није пред скупштину изношен.

95. НАСТАВЛЕЊЕ за регрутне комисије. (У Београду држ. штамп. 1873).

Издање војног министарства.

96. НЕДЕЉКОВИЋ ТОША Др. Почетак српске државе. I. Написао —— ——. У Новоме Саду. Српска народна задружна штампарија. 1873. На 8-ни 23 стр.

97. НЕКОЛИКО народних песама за учење на изуст. У Новом Саду 1873. На 16-ни 94 стр.

Јавор. 1874, 94.

98. НЕКОЛИКО речи за љубав истини. Београд. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 8-ни 15 стр.

У одбрану мин. финансије П. Јовановића.

99. НЕСТОР архимандрит. Надгробна беседа генералу Миливоју Петровићу Влазнавцу. Говорена —— —— професором богословије. (Београд, у држ. штампарији). На 8-ни 7 стр.

100. НИКОЛИЋ М. ПАВЛЕ. Ћоса на првој седељци. Шаљиве приповетке и досетке из народа. Написао —— —— бивши општ. писар у Сараорцима. Београд. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1873. На 8-ни 103 стр.

101. НИКОЛИЋ СТЕВАН. Рачуница практично скраћених рачуна са објасњењем. Написао —— ——

бив. писар стајаће војске. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 12-ни 58 стр.

102. НИКШИЋ М. Н. Прогнанство шпанске краљице Изабеле или тајне двора мадридског. Исторични роман. Превео —— ——.

Свеска XIV и XV. 513—592.

103. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Физиологија гласа и гласови српскога језика. Лингвистичка студија —— На по се штампано из „Гласника српског ученог друштва“ XXXVII. У Београду у државној штампарији. 1873. На 8-ни 108 стр.

104. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Др. Јов. Шера општа историја књижевности. С четвртог немачког издања превео ——. Књига друга. Романски народи. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. Издање и штампа државне штампарије. 1873. На 8-ни 3 л. и 470 стр.

105. НОВИ ДОН ЖАН. Роман из енглескога друштвеног живота. По немачком преводу с енглескога. Прештампано из „Видова Дана.“ Издала књижара Велимира Валожића. У Београду, у државној штампарији 1873. На 16-ни 1 л. и 346 стр.

106. НОВИ НАСТАВНИ ПЛАН ЗА ГИМНАЗИЈУ. Распис министра просвете и црквених дела свима гимназијама, полугимназијама и гимназијским реалкама. № 3668. 14. Августа 1873 у Београду (у држ. штамп.). 2 л. у фол.

107. НОВИ НАСТАВНИ ПЛАН ЗА ВИШУ ЖЕНСКУ ШКОЛУ. Писмо министра просвете и цркв. дела управитељци више женске школе. № 3669. 14 Августа 1873 у Београду (у држ. штамп.). 2 л. у фол.

108. **НОВИНЕ.** —— БОСНА. Година VIII. Политичне службене новине. Излазе у Сарајеву један пут на недељу, на табаку in fol. српски и турски.

109. —— БРАНИК. Лист за политику и народне интересе. Година I. Излази три пут недељно, и то: недељом, средом и петком на целом, а средом на по табака. Издавалац и одговорни уредник Стеван Каћански. Штампано у државној штампарији На fol.

Први број изишао је 1. Марта. а последњи 23—27 Априла.

110. —— BRŠLJAN. List sa slikami za mladež početnih škola. Teč. I. Izdaje i uredjuje Ljudevit Tomšić. Tisak Lavosl. Hartmana i družbe u Zagrebu.

Први број на 12-ни 64 стр. изашáо је мјесеца свибња 1873. Други број стр. 65 до 128 истог формата изишао је мј. листопада исте године.

111. —— БУДУЋНОСТ. Лист за политику, народну привреду и просвету. Година I. Излази у Београду, недељом, уторником и четвртком. Издавалац Љ. Каљевић. Одговорни уредник У. Кнежевић. Трошком J. Лазаревића главног књижара. Штампано у државној штампарији, а после у штампарији Н. Стефановића и дружине на табаку in fol.

Наклада J. Лазаревића трајала је само донекле.

112. —— BUNJEVAČKA I ŠOKAČKA VILA. Poučni, gospodarski i politični list. Izlazi svake druge nedilje u četvrtak. God. III. Izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Antunović. U Kalači 1873. Tiskom Malatin i Holmayera.. На 4-ни на 2 л.

113. —— ВИДОВ ДАН. Година XIII. Излази сваки дан осим дана иза недеље и празника, а у те дане изванредно. Издаје, уређује и одговара М. Поповић. У државној штампарији. На fol. на по табака.

114 —— VIENAC zabavi i pouci. God. V. Izlazi svake subote. Odgovorni urednik Dr. Franjo Marković. Vlastničtvo, naklada i tisak „dioničke tiskare“ u Zagrebu. На табаку вел. 8-не.

115. —— ВРЗИНО КОЛО. Лист за сатиру и књижевност. Година I. Уређује, издаје и одговара Петар

Периновић. Штампарија Н. Стефановића и Дружине у Београду (а после издаваочева). Излази четири пута у месецу на 4-ни на 2 л.

Први број изашао 7 Дек. 1872.

116. —— ГЛАС НАРОДА. Година III. Лист за народне ствари, привреду, поуку и забаву. Власник и издавалац „Задруга за српску народну штампарију.“ Излази сваке недеље на табаку.

117. —— ГЛАС ЦРНОГОРЦА. Недјељни лист за политику и књижевност. Година I. Излази један пут нећељом. Издаваоц и уредник Симо Поповић. Штампано у државној штампарији. На табаку in folio.

Почео излазити у Априлу на место забрањеног „Црногорца.“

118. —— GLASNIK s. Josipa. Popularni list za puk. Izlazi u Zagrebu, jedan krat na mjesec.

Statistika nastave u Hrv. 145.

119. —— GLASNIK djakovačke biskupije. Izlazi u Djakovu jedan put na tjedan.

Statistika nastave u Hrv. 145.

120. —— GOSPODARSKI LIST. God. XXI. Izdaje hrvatsko-slavonsko gospodarsko družtvo. Tiska Dragutin Albrecht. Uredjuje u ime upravlj. odbora gospod. družtva Petar Zoričić. На 4-ни на 2 л.

121. —— ГРАНИЧАР. Лист за политику и привреду. Год. I. Издаје и уређује Тоша Бекић. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву. Излази четвртком и недељом на табаку in fol.

Почео излазити у Септембру место „Панчевца.“ Обустављен.

122. —— ЖИЖА. Излази 1. 10 и 20 свакога месеца Одговорни уредник Бранко Јовановић, Муша. Издавач власник змај Јован Јовановић. Српска народна задружна штампарија у Новоме Саду 1873. На 4-ни.

123. —— ZAGREBAČKI KATOLIČKI LIST. Tečaj XIV. Izlazi svake nedjelje jedan put na tabaku. U Zagrebu.

124. —— ЗАСТАВА. Година VIII. Излази три пут у недељи, средом, петком и недељом. Властник и издаватељ др. Свет. Милетић. Одговорни уредник Стеван Поповић. Српска народна задружна штампарија. На вел. fol. табаку.

125. —— ZEMLJAK. List politični. God. I. Izlazi u Zadru. Na fol.

126. —— ИСТОК. Лист за материјалне интересе, политику и књижевност. Год. III. Излази у Београду: понедеоником, четвртком и суботом. Одговорни уредник и издавалац Аксентије Мијатовић. Штампано у државној штампарији. На fol. на 2 л.

127. —— ЈАВНОСТ. Лист за науке и политику. Година I. Излази уторником, четвртком и суботом. Одговорни уредник: Димитрије Јов. Стојковић. Издавалац Крагујевачка друштвена штампарија. На табаку in folio.

Почела излазити 10-г Новембра.

128. —— ЈЕДИНСТВО. Год. V. Излази сваки дан на по табака, само не понедељником. Издавалац и одговорни уредник Вукашин Ј. Петровић. Штампано у државној штампарији. На fol.

Престало излазити 23 Октобра.

129. —— ЛИСТ ЗА НАРОДНЕ УЧИТЕЉЕ. Недељни гласник за дадиљишта, основне и више народне школе у краљевини Угарској. Издаје га уг. кр. министарство богочасти и јавне наставе. VI. година. Уређивао га Максим Мајер. Преводио Стеван В. Поповић. У Будапешти. Штампано у кр. уг. свеучилишној штампарији. 1873. На 8 листа велике осмине.

130. —— LIST ZA NARODNE UČITELJE. Izdaje ga kr. ugarsko ministarstvo bogočasti i javne obuke. U Pešti.

131. —— NAPREDAK. God. XV. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Glasilo „Hrv. ped. knjiž. sbora." Uredjuje ga Ljud. Modec. Tiska Drag. Albrecht. Izlazi triput u mjesecu na tabaku u 8-ni.

132. —— NAROD. Politični list. Izlazi u Zagrebu svaki dan, izim nedjelje i blagdana.

Лист владине странке пре Мажуранића.

133. —— NARODNE NOVINE. Godina XXXIX. Izlazi svaki dan osim nedelje i praznika na čitavom tabaku.

Службени лист хрватски.

134. —— NARODNI LIST. Il Nazionale. Urednik Juraj Bìankini. Tiskom istoga lista u Zadru. Na fol.

135. —— NAŠA SLOGA. Izlazi dva put na mjesec u Trstu.

136. —— OBZOR. Godina III. Izlazi svaki dan osim nedelje i blagdana na cielom arku. Odgovorni urednik Mirko Hadvig. Vlastništvo, naklada i tisak „dioničke tiskare" u Zagrebu. Na fol.

137. —— OBJAVITELJ DALMATINSKI. Zvanični list za Dalmaciju. Urednik N. Katnić. U Zadru.

138. —— ПАНЧЕВАЦ. Лист за просветне и материјалне интересе. Година V. Власник и издавалац Јован Павловић. Одговорни уредник Др. Љубомир Ненадовић. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву. Излази четвртком и недељом на табаку in folio.

139. —— ПОЗОРИШТЕ. Година II. Уређује А. Хаџић. Излази четири пута преко недеље на 2 л. у 4-ни Српска задружна штампарија у Новоме Саду. 1873.

140. —— PRAVO. Pravničko-upravni list. Godina I. Izlazi jedan put svakoga mjeseca. Vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik Antun Šimonić.

Излазило у свесцима од 2 штампана табака на 8-ни.

141. —— ПРАВОСЛАВЉЕ. Часопис духовни. Год. III. Издавалац и одговорни уредник Никодим Петровић,

свешт. и професор богословије. У Београду, у државној штампарији 1873.

142. —— ПРЕОДНИЦА. Књижевни лист. Год. I. Одговорни заступник уредника Петар Периновић. Штампарија Петра Периновића у Београду. Излази сваке недеље по један пут.

Изашла само два три броја. Први је изашао 15. Септембра 1873.

143. —— ПРИЗРЕН. (Сравни прошлу годину. Оводишњега нисам видео ни једног броја, али држим поуздано, да је излазио).

144. —— PRIMORAC. Nedjeljni list. U Kraljevici.

145. —— PUČKI PRIJATELJ. Tjednik za prosvjetu puka. Uredjuje Dragutin Jagić. U Varaždinu.

146. —— САРАЈЕВСКИ ЦВЈЕТНИК. Год. V. Уредник Мехмед Шаћир. Излази један пут на недељу у вилајетској штампарији на табаку in folio на српском и турском језику.

147. —— СЕ́ЛО. Год. I. Лист за забаву и разговор. Излази сваке недеље на целом табаку. Издаје, уређује и одговара Аксентије Мијатовић. У државној штампарији. У Београду. На 8-ни.

Изашла свега три броја, а после се због слабог одзива публике није могло одржати.

148. —— SMILJE. Zabavno-poučni list sa slikami za mladež. Izdaje hrv.-pedagog.-književni zbor. Teč. I. Uredjuje Vjenceslav Z. Mařík. Tiska Drag. Albrecht. Izlazi 1. svakog mjeseca na cielom arku.

149. —— СРПСКЕ НОВИНЕ. Година XXXXI. Излазе сваки дан осим недеље и празника. Државна штампарија. На таб. fol.

Уредник Јов. Баланцки. Званични лист кнежевнни Србије.

150. —— СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Год. V. Властник, издаваоц и одговорни уредник Др. Јован Грујић. Брзотиском

Игњата Фукса у Новом Саду. Излази средом и петком на табаку in folio.

151. —— СТРАШНИ СУД. Год. I. Лист за шалу, сатиру и забаву. Излази три пут месечно. Властник, издавалац и одговорни уредник М. Ј. Данојловић. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 4-ни 2 листа.

Није се дуго одржао, ја сам видео само два броја од месеца Априла.

152. —— ТЕЖАК. Илустровани лист за пољску привреду. Годину V. Издаје „Друштво за пољску привреду.“ Уређује привремено Милован Спасић. Излази 15. и 30. сваког месеца. У државној штампарији, на таб. вел. 4-не.

153. —— УЧИТЕЉ. Издају и уређују земунски учитељи. Одговара Мита Нешковић. Излази 15-ог и последњег сваког месеца на табаку. Печатња Сопронова у Земуну. На 8-ни.

Тако само на првом броју од 13 Јан. 1873, а на другом броју пише: „Издаје, уређује и одговара Никола Брашован нар. учитељ. Печатња удове Кирхнера у Вршцу.“ И тако до конца године. Други број издат је 31 Јула 1873.

154. —— ЦРНОГОРАЦ. Недељни лист за политику и књижевност. Година III. Уредник Симо Поповић. Властник Ј. Сундечић. Излази један пут недељом.

155. —— ШКОЛА. Лист за учитеље, родитеље, и децу. Год. VI. Излази три пут на месец. Издаје и уређује М. Ђ. Милићевић. У државној штампарији у Београду. На 8-ни на табаку.

156. —— ŠKOLSKI PRIJATELJ. Izdaje društvo „Narodna škola.“ Uredjuje Josip Gall. Izlazi na četvrtini dvaput svakog mjeseca. Počeo od 1-og Stud.

Vienac 1873, 719.

157. NOVI RJEČNIK hrvatskoga i njemačkoga jezika. II. dio (hrv.-njem.) I svezak. I svežčić. Neues Wörter-

buch der kroatischen und deutschen Sprache. II Theil (kroatisch-deutsch). I Band. 1—5 Lieferung. U Zagrebu. 1873. Naklada knjižare Lavosl. Hartmána. На 16-ни 1—400. До речи kožušak.

Раде: Иван Филиповић, Дежелић и Модец.

158. ОБРАДОВИЋ СТОЈАН. Живот и радња заслужних Срба из окружија шабачког и подринског у књажеству Србији у устанцима противу насиља турског од 1804 и 1815 године. У два одељка. Прибрао по казивању савременика и других акта —— —— председник окружног суда у пензији и редовни члан друштва пољско-привредног. Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 8-ни 156 стр. и 1 л.

159. ОГРАДА и молба поднесена њег. цес. краљевском апостолском величанству Францу Јосифу I. цару аустријском, краљу угарском и војводи српском и т. д. и т. д. од стране слоб. граничарске вароши Панчева против закључака угарскога сабора од 11. 13. и 14. јуна 1873 у ствари границе. На фол. 1 л. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву. Датирано из главне скупштине слободне граничарчарске вароши Панчева, држане 13. Јуна 1873.

Разашиљано као додатак уз новине „Панчевац."

— ОЛЕНДОРФ. Види Поповић Д. Стеван.

— ОТАЧАСТВЕНИЦА I. Види Вукићевић Ђ. Никола.

160. PAVLINOVIĆ M. Pjesme i besjede M. Pavlinovića. Zadar. Tiskarnica Nar. Lista. Na 8-ni 333 str.

161. ПАВЛОВИЋ J. ЈАКОВ. Руска читанка за ученике II. разреда богословије. Саставио —— —— протојереј. У Београду, у државној штампарији 1873. На 8-ни 3 л. и 208 стр.

162. ПАПАКОСТОПУЛОС Др. Проф. Софоклова трагедија Антигона. Превео с јелинског оригинала (у

прози) ——. Ова је књига награђена из књиж. фонда И М. Коларца. У Београду, штампано у државној штампарији. 1873. На 12-ни 1 л. XIII и 61 стр.

163. ПАЧУ ЛАЗА И ИВАН. С оне стране мора. Приповетка од Фр. Хофмана. Превели ——. У Новоме Саду. Издала српска штампарија дра Јована Суботића. 1873. На 12-ни 101 стр.

164. ПЕВАНИЈА. По избор песме што се најрадије певају. Панчево, накладом књижаре браће Јовановића. На 12-ни 288 стр.

— PEDAGOGIJSKA biblioteka. Izdaje pedagogijsko-književni sbor. Knjiga II. Zagreb 1873. Види Stojanović Mijat.

— ПЕТАКОВИЋ СТЕВАН. Види Робинзон Крусе.

165. ПЕТРОВИЋ МИТА. Нове мере у Аустро-Угарској. Написао —— —— професор учитељске школе у Сомбору. 1873. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву. На 8-ни IV. 42 и 1 л.

166. ПЕЦИЋ ЈОСИФ. Познавање човека. Удешено за предавање у основној школи. Књига за учитеља. По Фридриху Хардеру, Дреслеру, својим записками и школској практици за природне науке. Израдио —— секретар министарства просвете и црквених дела. Одобрио министар просвете и црквених дела. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1873. На 8-ни 4 л. и 64 стр.

Чини трећу књигу „Ручне књижице за учитеље основних школа.“

167. PILAR GJURO Dr. Trećegorje i podloga mu u glinskom Pokupju. Geognostička iztraživanja od godine 1871. Opisao —— ——. Preštampano iz XXV knjige „Rada“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu. Štamparija Dragutina Albrechta. Na 8-ni 127 i 2 str. i 3 litogr. lista.

— ПЛАТОН. Гледај Алексијевић Ј. Д.

168. ПОПОВИЋ ВАСИЛИЈЕ. Православље. Књига II. Написао —— —— православни свештеник у Мошорину. Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 8-ни 61 стр.

169. ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН. Немачка граматика. По Трауту. (Олендорфова метода). II део. За III разред средњих школа. Превео и прерадио ——. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1873. На 8-ни 2 л. 160 стр. 2 л.

170. ПОПОВИЋ ТОДОР. Нешто о чиновницима или покушаји да се стање млађих чиновника поправи. Написао —— ——. У Београду, у државној штампарији 1873. На 12-ни 61 стр.

171. ПОСЛОВНИ РЕД београдскога кредитног завода I. Оделење залога. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине 1873. На 8-ни 8 стр.

172. ПОСТАНАК и развитак београдске читаонице. (У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1873). На 8-ни 33 стр.

173. ПРАВИЛА друштва „Уједињења“ у 1872 год. Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 8-ни 13 стр. и 1 л.

174. (ПРАВИЛА ГАРН. И ГРАДСКЕ СЛУЖБЕ). Министарство војено. Обште војено оделење Ф№ 1223. 3. Априла 1873. Правила гарнизонске и градске службе. У Београду, у државној штампарији. 1873. На 16-ни XX и 229 стр.

175. ПРАВИЛА о поступању у неспорним (ванпарничним) делима. Издање министарства правде. У Београду, у државној штампарији 1873. На 12-ни 56 стр.

176. ПРАВИЛА за земљоделско-шумарску школу. Прописана министром финансије. У Београду, у државној штампарији 1873. На 8-ни 13 стр.

177. ПРАВИЛО за управу државне ергеле у Љубичеву. (У Београду у државној штампарији). На 8-ни 52 стр. и 1 лист.

178. ПРЕДРАГОВИЋ ПЕТАР. Кратка упутства за предавање гимнастике у основним школама. Од —— —— учитеља гимнастике при гимназији и учитељској школи у Крагујевцу. Са 60 слика. У Београду, штампано у државној штампарији. 1873. На 8-ни 2 л. и 83 стр.

Слике су литографисане и књизи додане.

179. PRERADOVIĆ PETAR. Pjesnička djela ——. Izdana troškom naroda. U Zagrebu. Brzotiskom dioničke tiskare. На 8-ни XXXIX, 599 стр. и 4 л.

— ПРИПОВЕТКЕ ЗА ДЕЦУ. Уређује Бранко Рајић. I. Што је дикла навикла. Приповетка Фрање Хофмана, итд. Види Симеоновић Младен.

180. ПРИЧЕ о небу и земљи. Превод. Ова је књига награђена из књижевног фонда Илије Коларца. У Београду у државној штампарији. 1873. На 12-ни 72 стр.

181. ПРОГРАМ велике гимназије карловачке за школску годину 1873. Уређује и издаје гимназије управитељство. Година XXI. Књига XIV. У Новоме Саду, штампарија Игњата Фукса 1873. На 8-ни 45 стр. и 2 л.

Напред је чланак Стевана Лазића: Размер у опште и Хорацијевих епода напосе.

182. ПУЉЕВСКИ М. ЂОРЂЕ. Речникъ отъ четири језика. I Српско-Арбански. II. Арбанско-Арнаутски. III. Турски. IV. Грчки. Скројена и написана отъ —— —— архитекта у Галичникъ окружије ди-

бранско 1872. годин. I-ва часть. Београдъ, штампарія Н. Стефановића и Дружине 1873. На 12-ни 98 дуплих страна и IX стр.

183. ПУТНИКОВИЋ П. ЈАНИЋИЈЕ. Босеја путовања по сјеверној Америци од год. 1750—1757. С руског посрбио —— ——. Свеска I. Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 8-ни 101 стр.

— PUĆKA KNJIŽNICA izdavana družtvom svetojeronimskim.

Knjiga XII. Život svetaca i svetica božjih Od dr. Fr. Ivekovića.

Knjiga XIII. Danica. Koledar i ljetopis za godinu 1874.

Knjiga XIV. Priprema. Silarstvo (Mehanica). Od dr. Bogoslava Šuleka sv. I.

Види посебне наслове под именима писаца.

184. RAD jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1873. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни.

Knjiga XXII: 2 л. 257 стр. и 4 стр. литографисаних слика. О храстових жупаније беловарске, од Љ. Вукотиновића; О заимену, од А. Вебера Ткалчевића; О глагољу, од А. Вебера Ткалчевића; Хрвати након бана Бериславића до Мухачке битке, од М. Месића; Закључци VIII засједања интернационалнога статистичкога конгреса у Петербургу, од дра П. Матковића; Јан Еразим Воцел, од дра Фр. Рачкога.

Knjiga XXIII. 2 л. 223 стр. и 5 стр. литографисаних: Трећогорје у околини загребачкој, од Љ. Вукотиновића; Бројна вредност слова ю (глагољског), од дра Ив. Црнчића; О праву насљедства код Срба, од дра Б. Петрановића; Босанске ступњевине, од дра П. Матковића; Истраживања сунчане дуге од проф. М. Секулића; Панонија римска, од Ив. Кукуљевића Сакцинског; Коперник према својему животу и науку, од Јос. Торбара; О глаголу Objicere, од Фр. Курелца; Изводи из записника; Књиге југосл. акад. примљене.

Књига XXIV. 2 л. 266 и 3 стр. литогр.: Муљ говора неспретна и неподобна или о барбаризмих, од Фр. Курелца; Које су у нас речи за вухвенике, вухвенице итд., од Фр. Курелца; Борба јужних Словена за државну неодвисност у XI вијеку, од дра Фр. Рачкога; Механичка теорија о топлоти, Од дра С. Шубића.

Књига XXV, 2 л. 256 и 2 стр. литогр.:Ројаница или десет глаголских зрнац, од Фр. Курелца; Жупе у хрватској држави за народне династије, од М. Брашнића: Трећегорје и подлога му у глинском Покупју, од Ђ Пилара; Борба јужних Словена за државну неодвисност у XI стољећу, од др. Фр. Рачкога; Свечана сједница југосл. академија дне 27 студ. 1873. Бесједа предсједника дра Фр. Рачкога; Извјештај привр. тајника Ј. Торбара.

185. РАДИЧЕВИЋ БРАНКО. Песме ——— ———. IV. издање. Панчево 1873. Накладом књижаре браће Јовановића. На 12-ни 6 л. и 348 стр.

186. РАДОВАНОВИЋ М. М. О границама сазнавања природе. Предавање Емила Ди Боа-Рајмона. (Emil Du Bois-Reymond). У другој јавној седници 45-ог збора немачких природњака и лекара у Лајпцигу 14 Авг. 1872. In nature's infinite book of secrecy a little we can read. С немачког од ——— мед. на берл. унив. Прештампано из „Истока." У Београду у државној штампарији 1873. На 12-ни 4 л. 43 стр.

— РАЈИЋ БРАНКО. Види Приповетке за децу.

— РАЈХЕ К. Види Здравковић Светозар.

187. РАСПИС министра просвете и црквених дела директорима гимназија, реалке и полугимназија. Бр. 1962, 18. Маја 1873, у Београду (у држ. штамп.) 2. л. у фол.

188. RAČKI FR. Dr. Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana. Skupio ——— predsjednik jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Na sviet izdala jugoslavenska akademija darežljivom podporom svoga preuzv. pokrovitelja. U Zagrebu 1873.

Štamparija Dragutina Albrechta. На 8-ни X и 595 страна.

189. РЕНАН ЕРНЕСТ. Живот Исусов. Од Ернеста Ренана. Српски превод. 1873. Накладом штампарије Јовановића и Павловића. Панчево. На 8-ни 1 л. 224 стр.

— РИГЕР Ф. Х. Види Шапчанин П. Милорад.

190. РИСТИЋ Х. КОСТА. Српске народне пјесме. Покупљене по Босни. Збирка —— На корист фонда К. Х. Ристића издало на свијет Српско учено друштво. У Биограду у државној штампарији 1873. На 8-ни XV, 121 стр. и 3 л.

— RJEČNIK hrvatsko-njemački. Види Novi rječnik.

191. РОБИНСОН Крусе. Од Данила Феа. Српско издање по најновијем немачком преводу. Са 100 слика. Издао Константин Мандровић. У Бечу 1873. Накладом књижара Г. Ј. Манца. На 12-ни 1 л. и 224 стр.

Превод Стевана Петаковића.

— РУЧНА КЊИЖНИЦА за учитеље основних школа. II књига. Грађа за писмена вежбања у основној школи (в. Шапчанин.)

III. књига: Познавање човека удешено за учитеље основних школа (в. Пецић).

IV. књига. Упутство за предавање domовине и света. (в. Шапчанин).

Као I књига сматра се Упутство за предавање буквара у свези са очигледном наставом Н. Ђ. Вукићевића, штампано 1872.

192. С. Л. П. Живот и смрт Миливоја П. Блазнавца. Саставио по казивању савременика и других извора ——. Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873. На 8-ни 72 стр.

193. САВИЋ Ј. П. Џинксово детенце. Његово рођење и друге несреће. Политичко-сатиричка приповетка.

По енглиском са руског превео на српски ——. Прештампано из „Истока." У Београду у државној штампарији. 1873. На 12-ни 1 л. 139 стр.

194. САВИЋ СВЕТОЗАР. Светозара Савића одговор господину Владимиру Јакшићу на његову броширу, која је писата на очеве 1872 а изашла из штампе 14. Марта 1873 год. под насловом: „Постанак и развиће штампе у Србији од Владимира Јакшића." Београд штампарија Н. Стефановића и Дружине 1873. На 8-ни 19 стр.

Озго је штампано: Ова се брошрица продаје за један грош у корист сиротиње београдске,

195. SAKCINSKI KUKULJEVIĆ IVAN. Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije. Od —— —— ——. Pretiskano iz „Hrvatskoga Sokola" i „Vienca." U Zagrebu. Tiskom dioničke tiskare, 1873. На 8-ни 142 стр.

— САЛЦМАН. Види Милојевић Сима.

— SALUSTIUS. De bello jugurthino. Види Maiksner Franjo.

196. SBORNIK zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1873. Komad I—XXI. Broj 1—61. U Zagrebu 1873. Brzotiskom narodne tiskarne dra Ljudevita Gaja. На 4-ни XIX и 314 стр.

— СЕН-ПЈЕР ДЕ Б. Види Дера Ђорђе Др.

197. СИМЕОНОВИЋ МЛАДЕН. Што је дикла навикла. Приповетка Фрање Хофмана. Превео —— —— реалац. Панчево, 1873. Штампарија Јовановића и Павловића. На 12-ни 2 л. 110 стр.

Чини I део збирке „Приповетке за децу. Уређује Бранко Рајић."

— СИМИЋ П. ЖИВОЈИН. Види Глишић Милован.

198. СЛАВЕНСКИ буквар. За основне српске школе. У Београду у државној књигопечатњи 1873. На 12-ни 1 л. 104 стр.

— СОФОКЛО. Види Папакостопулос Др. Проф.

199. СПИСАК књижаре браће Јовановића у Панчеву. I. Панчево. Штампарија Јовановића и Павловића 1873. На 12-ни 23 стр.

200. СРПСКИ БУКВАР са основном читанком за први разред народне школе. Кр. угар. министром богочасти и јавне наставе наградом увенчано дело. Цена му је увезаном 15 нов. Задржава се право превађања и прерађивања. У Будиму. Својина угарске краљевине. 1873. На 8-ни 120 стр.

Чини прву свеску „Читанке за народне школе."

201. СРПСКА ЧИТАНКА за трећи разред народне школе. Краљевско угарским министром богочасти и просвете наградом увенчано дело. Цена му је увезано: 28 нов. Задржава се право превађања и прерађивања. У Будиму. Својина угарске краљевине. 1873. На 8-ни 172.

Чини трећу свеску „Читанке за народне школе."

202. СРПСКА ЧИТАНКА за други разред народне школе. Краљевско угарским министром богочасти и просвете наградом увенчано дело. Цена му је увезано: 24 нов. Задржава се право превађања и прерађивања. У Будиму. Својина угарске краљевине. 1873. На 8-ни 144 стр.

Чини другу свеску „Читанке за народне школе."

203. СРПСКО ДАЛМАТИНСКИ магазин. Књига XXX. У Задру. Печатња Ивана Водицке. 1873. На 8-ни 160 стр.

— STARI PISCI HRVATSKI. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga peta. Види Dimitrović.

204. STARINE. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga V. U Zagrebu 1873.

U Knjižarnici Fr. Županа (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни 2 л. и 288 стр.

Садржај: Описи и изводи из неколико југословенских рукописа, од др. В. Јагића, Грађа којих расправа у „Radu“: Листине и исправе. Од дра М. Месића.

205. СТАТУТ друштва „беогр. читаонице“, од 21. Октобра 1873 год. (У Београду у државној штампарији 1873). На 12-ни 8 стр.

206. STOJANOVIĆ MIJAT. Zablude uzgoja. Preradio prema narodnomu domaćemu uzgoju —— —— c. k. kotarski školski nadzornik i član hrv. pedagogijsko-književnoga sbora. Zagreb. Knjigotiskarna Dragutina Albrechta. На 8-ни XV, 129 и 3 л.

Чини књигу II. Pedagogijske biblioteke. Izdaje pedagogijsko-književni sbor.

207. СТОЈАНОВИЋ МАРКО издао је књижицу без имена, у којој је жалба министру правде на г. Вас. Д. Мацаревића председника суда. Озго стоји I свеска, а после место имена два кота. Штампарија Н. Стефановића и дружине у Београду. На 8-ни 28 стр.

208. СТРЕЉАЧКИ РОВОВИ. Печатано по налогу војеног министра од 24 месеца Новембра 1872 И№ 1909. У Београду у државној штампарији. 1873. На 8-ни.

209. СУББОТИЋ ЈОВАН. Дѣла ——. Књига IX. Приповѣсти. 1. Црни Мијаило. 2. Художници. 3. Краљевски састанак у Вишеграду. 4. Крстоносци. У Новоме Саду. Српска штампарија дра Јована Субботића 1873. На 12-ни 1 л. и 308 стр.

210. TKALČIĆ KRST. IV. Povjestni spomenici zagrebačke biskupije XII i XIII. stoljeća. Objelodanio ih —— —— ——. Knjiga prva. U Zagvebu 1873. Tiskom Karla Albrechta. Други наслов: Monumenta historica episkopatus zagrabiensis saec. XII et XIII. Edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Volumen primum. На 8-ни 2 л. XXII. 280 стр.

211. TOMŠIĆ LJUDEVIT. Naša zemlja ili dvanaest razgovora s djecom. Po slov. spisih priredio —— —— učitelj dolnjograd. gl. učione. Izdalo društvo „Narodna škôla.“ U Zagrebu 1873. Tiskom Lav. Hartmána i družbe. На 12-ни 63 стр.

— ТРАУТ. Види Поповић Д. Стеван.

212. ТРИФКОВИЋ КОСТА. Избирачица. Шаљива игра у 3 чина с певањем. Написао —— У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1873. На 12-ни 70 стр.

213. УПУТСТВО за наставу у српском букввару са читанком намењено народним учитељима. Краљевско угарским министром богочасти и јавне наставе наградом увенчано дело. Цена му је увезаном 22 нов. Задржава се право превађања и прерађивања. У Будиму. Својина угарске краљевине. 1872. На 8-ни 96 стр.

Касно сазнавши могао сам ову књигу овде у 1873 год. уврстити.

214. УСЛОВИ концесије за грађење и радњу (експлоатацију) гвозденог пута у Србији. К И№ 782. 21 Јуна 1873. У Београду. (Издање министарства грађевина, у држ. штамп.) На 4-ни 17 стр.

215. УСЛОВИ концесије за грађење и радњу (експлоатацију) жељезнице у Србији. К И№ 1190 10 Септ. 1873 год. у Београду. На 8-ни 23 стр.

Оно прво, само са неким изменама.

— ФЕ ДАНИЛО (Defoe). Види Робинсон Крусе.

— ФИЛИПОВИЋ ИВАН. Види Novi rječnik hrv. i njem.

— ФИНГЕР АВГУСТ ФРИДРИХ. Види Шапчанин П. Милорад.

216. FREUDENREICH JOSIP. Udmanić, ili zlo rodi zlo. Izvorna gluma iz života u 2 čina i predigrom pod naslovom: propala obitelj, ili Jocin prvi bjeg. U 1

činu. Napisao —— —— nadreditelj i glumac narod. zem. kazališta. Pravo predstavljanja kao i prevoda pridržaje spisatelj sebi i svojim nasliednikom. Izdao spisatelj na svoj trošak. U Zagrebu 1873. Narodna tiskarna dra Ljudevita Gaja. На 12-ни 206 страна.

— ХАРДЕР ФРИДРИХ. Види Пецић Јосиф, Шапчанин П. Милорад.

217. ХАЏИЋ А. Љубав није шала. Шала у једној радњи. По туђој мисли од А. Хаџића. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1873. На 12-ни 39 стр.

— HORACIJA FLAKA. Poslanica Pisonima o pjesništvu. Види Izvješće o dubrovačkoj gimnaziji.

— ХОФМАН. Види Пачу.

— ХОФМАН ФРАЊО. Види Симеоновић Младен.

218. ЦРНОГОРАЦ КОСТА. Рачуница за гимназијске ђаке. Написао —— ——, директор II београд. полугимназије. У Београду у државној штампарији 1873. На 8-ни 2 л. и 119 стр.

— ЧИТАНКА ЗА НАРОД. Види Поповић В. Ст.

219. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Јавна предавања ——. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине. 1873. На 12-ни 1 л. 63 стр.

220. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Грађа за писмена вежбања у основној школи. Књига за учитеља. По Карлу Керу, К. О. Вајгелту и Х. Ф Ригеру и другима и својим белешкама. Израдио —— секретар министарства просвете и црквених дела. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, издање и штампа државне штампарије. На 8-ни 4 л. и 108 стр.

Чини другу књигу „Ручне књижнице за учитеље основних школа.“

221. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Упутство за предавање домовине и света у основној школи. Књига за учитеља. По Фридриху Хардеру, Бернарду Шлотербеку, дру Фридриху Августу Фингеру и својим белешкама. Израдио —— секретар министарства просвете и црквених дела. С одобрењем министра просвете и црквених дела. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1873. На 8-ни 10 л. 127 стр. и 8 листа литографисаних слика.

Чини IV књигу „Ручне књижнице за учитеље."

222. ŠAFARIK JOS. PAV. Památky dřevního písemnictvi Jihoslovanu°v. Díl předchozí. Sebral a vydal —— ——. Vydání druhé, doplnky z pozu°stalosti Šafaříkovy rozmnožené, upravil Josef Jireček. **Нзборъ югословенскыхъ достопаматностїн.** V Praze. Nakladem B. Tempského. 1873. На 8-ни.

223. SCHWARZ ANTE Dr. Opisna anatomija ili razudbarstvo čovječjega tiela. Napisao —— žup. fizik varaždinski. Svezak I. Opis kostura, mišičja i ćutilâ. Zagreb, tisak dioničke tiskare 1873. На 8-ни 239 и IV стр.

— ШЕЛ. Види: Јовановић Богољуб.

224. ŠENOA AUGUST. Vienac izabranih pjesama hrvatskih i srbskih. Sastavio ga ——. Za svjetsku izložbu u Beču natiskao Dragutin Albrecht. Zagreb, 1873. Naklada knjižare Franje Župana (Albrecht i Fiedler). На 8-ни 2 л. 255.

225. ŠENOA AUGUST. Margareta (Faust). Velika dramatična opera u pet čina. Po Göthe-u sastavio ju Halevy. Pohrvatio August Šenoa. Glasba od Gonnoda. U Zagrebu. Tiskom Dr. Albrechta. 1873. На 12-ни 85 стр.

— ШЕР JOB. Гледај Новаковић Стојан.

— ШЕРФ В. Види Ђорђевић Павле.

226. ŠIMONČIĆ GJURO. Tjeloslovje. Kratki tumač Dr. Fiedlerovim anatomičkim stjennim laščicam. Napisao

——— ——— učitelj gojitbe na kr. učiteljištu u Zagrebu. Iz „Školskoga prijatelja“ pretiskano. U Zagrebu 1873. Tisak Lavoslava Hartmana i družbe. На 8-ни 44 стр.

— ШЛОТЕРБЕК БЕРНАРД. Види Шапчанин П. Милорад.

227. ШОБАЈИЋ М. МАКСИМ. Млади Црногорац или историјски списи. Написао и на свет издао ——— ———. Приход овога дјела прилажем фонду сиротни ђака црногорски на Цетињу. Београд. Штампарија Н. Стефановића и дружине, 1873. На 8-ни 93 стр. и 5 л.

228. ŠRABEC ARMIN. Marka Tulija Cicerona rad i život. Kano uvod u čitanje njegovih djela za gimnazijsku mladež i prijatelje klasičke drevnosti. Spisao ——— profesor na kr. gimnaziju u Zagrebu. Zagreb. Troškom pisca a slovi Drag. Albrechta. На 12-ни 75 стр.

229. ŠTATISTIKA nastave u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji i hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini školske godine 1871—72. Kao dopunak predmeta 26 hrpe iz ovih krajeva na bečku svjetsku izložbu 1873 prinešenih. Unterrichts-Statistik des Königreiches Croatien und Slavonien und der croatisch-slavonischen Militär-Grenze im Schuljahre 1871—72. Als Anhang zu den aus diesen Ländern auf die Weltaustellung zu Wien 1873 gelangten Gegenständen der 26 Gruppe. U Zagrebu 1873. Dionička tiskara u Zagrebu. На 4-ни 145 стр. и 1. л.

230. ШТАТУТИ београдске друштвене штампарије. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1873. На 8-ни 13 стр. и 1 л.

— ШУБЕРТ. Види Матић Андрија.

231. ŠULEK BOGOSLAV Dr. Prirodni zakonik za svakoga iliti popularna fizika. Napisao ——— I knjiga. Prirema. Silarstvo. Na sviet izdalo društvo sv. Jero-

nima, Zagreb. Tiskom dioničke tiskare 1873. На 8-ни 466 и XXIV стр.

Први део (до 161 стр.) у Pučkoj knjižnici družtva svetojeronimskoga knj. XIV; све у засебном издању с овим насловом. На корицама такође стоји наслов: Pučka knjižnica isdavana družtvom svetojeronimskim. Knjiga XIV. Popularna fisika od dr. Bogoslava Šuleka. Ova knjiga je nadarena Draškovićevom nagradom.

— ЧИТАНКА за народне школе. Види: Српски буквар, Српска читанка.

III.

БЕЛЕШКЕ О ОНОМЕ, ШТО СУ СТРАНЦИ О НАМА ПИСАЛИ.

1. BAROZZI NICOLO E BERCHET GUGLIELMO. Le relationi degli stati europei. Lettre al senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo dicimosettimo. Raccolte ed annotate da ——. Turchia. Volume unico. Parte I. Venezia 1871 стр. 434. Parte II. Venezia 1872. стр. 355.
2. BOGLIĆ JAKOV Prof. Studi storici sull' isola di Lesina. Zara 1873. fasc. I. стр. 200.
3. BOUÉ. Extraits d' une lettre de M. Ami Boué à M. d' Avezac (Bulletin de la Soc. de géogr. de Paris, Janvier 1873 стр. 91—94).

   Ту су неке белешке о путовању ботаничара Кнапа по Босни и Херцеговини 1871 год.

   Peterm. Mitth. 19. 280.
4. CZOERNIG FREIH. CARL. Görz. Oesterreich's Nizza nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca. I Band. Das Land Görz und Gradisca. Wien 1873. Wilhelm Braumüller. На 8-ни XVII, 993 и 1 л. с картом.
5. ДОБРОНРАВИНЪ П. Очеркъ исторіи славянскихъ церквей. Ст. Петербургъ. 1873.

6. DUMONT ALBERT. Souvenirs de l' Adriatíque. Revue des deux mondes, 1872. 1-er Octobre.
7. DUMONT ALBERT. Le Balkan et l' Adriatique. Paris Libraire Didier et C-ie.
8. ENGELHARD, француски консул из Београда публиковао је чланак о насељењу Турске у Bull. de la Soc. de géogr. de Paris. 6-me série t. III. 1872. стр. 327.
9. L' EUROPE orientale, son état présent sa réorganization avec deux tableaux ethnographìques et politiques et une carte. Tchèques — Polonais; Madgyars; Slovènes — Croates — Serbes — Roumains, Bulgares; Albanais, Hellènes. Paris Librairie Germer Baillière 17 rue de l' école-de-medecine, 17. 1873. На 12-ни 15 и 231 стр.
10. GEIGER u. LEBRET: Studien über Bosnien u. Herzegovina mit besonderer Berücksichtigung des Eisenbahnbaues in diesem Lande. (Försters allg. Bauzeitung. 3. Jg. S. 60—68, 206—217. Wien 1873).
11. ГИЛЬФЕРДИНГА А. Собраніе сочиненій. Томъ третій. Боснія, Герцеговина и Старая Сербія. С. Петербургъ. Изданіе Д. Е. Кожанчикова 1873. На 8-ни. VIII и 541 стр.
12. ГОЛОВАЦКІЙ Ѳ. Я. Библіографическія находки во Львовѣ. Санктпетербургъ. Типографія императорской академіи наукъ. 1873. На 8-ни 43 стр.

Нас се тиче белешка о преводу Шимуна Будинића Задранина књиге Петра Канисија „Сума наука крстјанскога.“
13. GOLF VON BUCCARI — PORTO RÉ. Bilder und Skizzen. 4-o 124 стр. mit 1 Karte, 1 Stadtplan, 14 Grundplänen u. 53 Ansichten Prag. Mercy 1871.

Rad XXVI. 210.
14. HANDTKE F. Spezialkarte der Europäischen Türkei, 18 Bl. 1-576000. Glogau Fleming, 1873.

15. HELLE. Europäische Türkei. (Austria. Archiv für volkswirthschaftliche Gesetzgebung und Statistik. Wien, 24 Mai 1873, Berichtigungen у броју 7 Juni 1873.

Писац је Мајор придодан аустријскоме посланству у Цариграду.

16. HOCHSTETTER. Das Vitoš-Gebiet in der Central-Türkei. (Petermanns geogr. 18 Bd. 1872. H. I. стр. 1—5, H. II. стр. 87—97.

17. HOCHSTETTER. Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der europäischen Türkei nebst einer geologischen Karte im Farbendruck. Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt Bd. XX. страна 365—461; Bd. XXII N-ro 4. Wien 1870 и 1873.

Rad XXVI. 190.

Исти је писао и путописне чланке о своме путовању по балканском полуострву у Mitth. der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien. 1870, стр. 193. 350, 545, 585; 1871 стр. 65, 161; 1872 стр. 112.

18. HOPF C. Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques par C. Hopf. Berlin. 1873. Weidmann XLVIII, 536 страна.

19. IVELLIO DEGL' ANTONIO. Saggio d' uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinaggio nel territorio di Ragusa. Di ——. Ragusa. Carlo Prettner, editore 1873. На 8-ни 8 и 312 стр.

20. ISAMBERT. Dr. E. Itinéraire descriptif, historique et archéologique de l' Orient. Première partie. Grèce et Turquie d' Europe, 18-o à 2 col. 1171 pp. са 11 карата и 23 плана. Paris, Hachette 1873.

Peterm. Mitth. 20. 153.

21. JURIEU DE LA GRAVIÈRE E. M. La délimination du Montenegro. Revue des deux mondes. 1-er Avril 1872.

22. KANITZ. Die Kunstindustrie der Bulgaren des Balkans (Das Ausland 1873. № 6).

23. —— Die Reiseskitzen aus Bulgarien. Mit Illustr. (Leipzig. illustr. Zeitung 8 März 1873).
24. —— Zur Synonimik der Ortsnamenclatur Ost-Bulgariens. (Mitth. der geogr. Gesellschaft in Wien XVI. 1873. стр. 170—172.
Peterm. Mitth. 19. 280.
25. KAPPER SIEGFRIED Dr. Zpěvy lidu srbského. 1. Přeložil ——. V Praze. Tisk a náklad dra Ed. Grégra. 1872. Чини V део у збирци Poesie světová. Sbírka básnickych spisu°v jinojazyčných. На 16-ни 138 и 3 листа.
26. KLERIĆ LJUBOMIR. Die theoretische und praktische Verwendung einer neuen Sprengpatrone und Ladungsmethode. Erfunden von —— —— Fürstlich Serbischer Bergingenieur. Mit 5 Holzschnitten. Separat-Abdruck aus der Berg- und hüttenmännischen Zeitung. Jahrgang 1872. На 8-ни 15 стр.
27. КОВАЛЕВСКІЙ П. Е. Черногорія и славянскія земли. Съ рисунками и картою. С. Петербургъ. 1872. (Собраніе сочиненій Егора Петровича Ковалевскаго. Томъ IV.). Ст. Петерсбургъ 1872. На 8-ни VIII и 371 стр.
28. КОЛОСОВЪ М. Преподаваніе отечественнаго языка и литературы въ сербскихъ гимназіяхъ. Изъ отчета о заграничной командировкѣ. Воронежъ 1872. Перепечатано из „Филологическихъ записокъ.“ На 8-ни 18 стр.
29. KOSTRENČIĆ IVAN. Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1565. Gesammelt und herausgegeben von —— ——. Mit Unterstützung der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Wien. Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn. 1874. На 8-ни IV и 244 стр.

30. КУСТОДІЕВЪ К. прот. Церковь угорскихъ Русскихъ и Сербовъ въ ихъ взаимноотношеніи. Москва. Въ универс. типографіи 1873. На 8-ни 44 стр.

— LEBRET. Види Geiger.

31. LEGER LOUIS. Le monde slave. Voyages et littérature. Par ——. Paris. Librairie académique. Didier et C-ie libraires-éditeurs. 1873. На 8-ни 3 л. 338 стр.

32. ЛЕОНИДЪ АРХИМ. Объясненіе къ областной картѣ трехъ автокефальныхъ славянскихъ церквей на Балканскомъ полуостровѣ. Записки имп. рус. географ. общ. по етногр. Том IV. СПтбргъ, 1871.

Било је и у Гласнику XXVII.

33. LÖSUNG, ZUR —— der serbischen Kirchenfrage. Von einem gew. Congressmitgliede. Budapest. 1873. На 8-ни 1 л. и 74 стр.

34. MASCHEK LUIGI. Manuale del regno di Dalmazia per l'anno 1872, compilato da —— —— consigliere Imperiale, Direttore degli Uffici d' Ordine dell' I. R. Luogotenenza dalmata. A spese dell' autore. Zara. Tipografia Fratelli Battara Anno II. 1872. На 8-ни 336 стр. Anno III. 1873. На 8-ни 379 стр.

35. MASCHEK LUIGI. Repertorio della localitá del Regno di Dalmazia. Zadar. 464 стр.

Vienac 1872, 676.

36. MEMORANDUM, gerichtet an die europäischen christlichen, die Pariser Verträge garantirenden Grossmächte, über die gegenwärtige Lage und die Leiden der Christen in Bosnien. Ueberreicht am 12 August 31 Juli und 13 August Sr. Majestät dem Kaiser von Oesterreich und den Vertretungen der übrigen europäischen Grossmächte. Wien 1873. 19 страна на 8-ни.

37. MEULEMANS AUGUSTE. Études historiques et statistiques au point de vue du commerce et de l' industrie belges. Par —— —— Bruxelles, 1872.

Serbie стр. 63—88.

38. MIJATOVICS LAWTON ELODIE. The history of modern Serbia. By —— —— ——. London William Tweedie, 1337, strand. 1872. На 8-ни XVI и 272 стр.

39. MIKLOSICH FRANZ Dr. Über die Mundarten und din Wanderungen der Zigeuner Europa's, I. Von —— ——. Wien, I. 1872; II. 1873. На 4-ни I. 59 стр. II. 83 стр.

Као сва остала, и ово је дело Миклошићево рађено с погледа слов. језика.

40, MIKLOSICH FR. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Von —— Vierter Band. Syntax. Wien 1873. Dritte und vierte Lieferung. Bogen 16—32. Fünfte Lieferung. Bogen 33—40.

41. MONUMENTA spectantia historiam Slavorum meridionalium. Edidit Academia scienciarum et artium Slavorum meridionalium. Volumen tertium. Zagrabiae 1872.

42. MOSTRAS C. Dictionnaire géographique de l' Empire ottoman. St. Petersburg, Eggers, 1873. 8-o 253 pp.

Peterm. Mitth. 19, 280.

43. PARČIĆ A. CARLO. Grammatica della lingua slava, compilata da P. Carlo A. Parčić. Zara. Spiridion Artala. „Obzor“ br. 19. 1874 god.

44. ПОПОВЪ АНДРЕЙ. Описанie рукописей и каталогъ книгъ церковной печати библiотеки А. И. Хлудова. Составилъ —— —— Москва 1872. На 4-ни 10 л. 664 стр. и на крају: Каталогъ книгъ церковной печати. 1 л. и 54 стр.

45. ПОПОВЪ НИЛЪ. Исторія славянскаго благотворительнаго комитета въ Москвѣ. Выпускъ II. Второе пятилѣтіе (1863—67). Составилъ секретаръ комитета —— ——. Москва 1872. На 8-ни 1 л. 62 стр. 1 л.

46. ПОПОВЪ НИЛЪ. Православная церковь въ Далматіи подъ венеціанскимъ и австрійскимъ владычествомъ. XVI—XIX в. Чланци I—XIII. У часопису „Православное Обозрѣніе“ за 1873.

47. RAČKI FR. Dr. Acta coniurationem bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia. Collegit —— praeses scientiarum et artium academiae Slavorum meridionalium. Edidit eadem academia sumptus praebente illius excellentissimo protectore. Zagrabiae. 1873. Typis Caroli Albrecht. На 8-ни X и 595 стр.

48. RAJAČICH. Das Leben, die Sitten und Gebräuche der im Kaiserthume Oesterreich lebenden Südslaven. Verfasst und aus dem Serbischen ins Deutsche übersetzt von Baron —— k. k. Hauptmann. Wien. Alfred Hölder. Beck'sche Universitäts-Buchhandlung 1873. На 8-ни VII и 196 стр.

49. RASCH GUSTAV. Die Türkei in Europa. I und II. Band. Prag, 1873. Druck und Verlag der Buchdruckerei von J. E. Skrejšovsky. 367 и 353.

50. RASCH GUSTAV. Der Leuchtthurm des Ostens. Serbien u. die Serben. 2. Aufl. Prag. 1873.

51. ROESLER ROBERT. Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau. Abhandlung von —— —— corr. Mitgliede der k. Akademie der Wissenschaften. Wien 1873, Gerold's Sohn. На 8-ни 42 стр.

52. SAINT-MARIE, E. Pricot. La Narente (Dalmatie et Herzégovine). Bulletin de la Soc. de geogr. de Paris. Febr. 1873. стр. 195—198).

Peterm. Mitth. 19. 280,

53. SERBES, Les —— de Hongrie, leur histoire, leurs privilèges, leur eglise, leur état politique et social. Prague. Grégr et Dattel, libraires éditeurs. 1873. На 8-ни 1—160 première partie.
54. SITUATION DE LA SERBIE pendant les quatre dernières années exposée par la regence princiere a S. A. S. le Prince de Serbie Milan M. Obrenovitsch IV. a l' occasion de la proclamation de sa majorité 10|22 Août, 1872. Belgrade, Imprimerie de l' état 1872, На 4-ни 23 стр.
55. SLAVES DU SUD. La France et les ——. Bayonne. Imprimerie P. Gazals, Rue Boufflers. На 8-ни 15 стр.
56. STATUTEN der Belgrader Credit-Anstalt. Belgrad. Druck von N. Stefanović et Consorten 1872. На 8-ни 24 стр. и 3 л.
57. SYNVET A. Traité de géographie générale de l'empire ottoman. Par —— Ancien Elève de l' Ecole Normale Spéciale, Chargé du Cours de Géographie au Lycée Imperiale de Galata-Serai. Constantinople. Typographie et Lytographie Centrale. 1872. На 8-ни IX и 235 стр.
58. TAILLANDIER SAINT-RENÉ. LA SERBIE. Karageorge et Milosch. Par —— —— professeur a la faculté des lettres de Paris, secrétaire général du ministère de l' instruction publique et des cultes. Paris 1872. Didier et C-ie. На 8-ни XII и 413 стр.
59. ТРОЈАНСКИ А. Статистическія свѣдѣнія о Сербіи. Статья чл. сотрудн. А. Н. Троянскаго. Записки имп. рус. географ. общества по отдѣленію статистик. Томъ II. Ст. Петерб. 1871. Стр. 317—338.
60. TURNER PAUL. Das Familienrecht bei Slaven. Academische Dissertation. Strassburg.
61. WOJCIECHOWSKI T. Chrobacja. Rozbiór starożytności slowiańskich. Tom I. Krakow. 8-o 341 стр.
62. ЗИГЕЛЬ Ѳ. Законикь Стефана Душана. Сочиненіе Ѳ. Зигеля. I. Выпускъ. Санктпетербургъ. Типографія товарищества „Общественная польза." По Мойкѣ, № 5. 1872. На 8-ни 4 л. 220 стр. и 149 стр. Приложенія. С једним снимком.

РАДЊА И СТАЊЕ

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

у 1873-ој години.

прочитао секретар

НА ГОДИШЊОЈ СКУПШТИНИ СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА,

17. Февр. 1874.

Господо,

Ред је да се обазремо на радњу посебних грана и целокупног представника „Српског ученог друштва" од онога доба од како се потоњи пут на месту овом искуписмо.

Ако се добро сећамо, поред осталих важних питања особита брига и пажња потоњих састанака била је обрнута неудесноме имовном стању друштвеном. Па како се не да порећи да су материјалне прилике основ који има голема утицаја на подузетљивост и развитак радње друштвене, то ћемо погледати најпре на имовно стање друштва у овој минулој години, за тим на научну радњу друштвену и завршити са осталим, нарочито вањским, везама и приликама друштвеним.

I.

Друштвена каса примила је ове 1873 године:

	чаршијских гроша	пара
1. Државне помоћи на своје редовне трошкове	29.876.	—
2. Државне помоћи на научна истраживања и путовања	10.712.	—

	гроша.	пара.
3. Државне помоћи на плату секретару	3.084.	—
4. Легат пок. Ристе Станковића из Ужица	1.468.	28.
Свега .	45.140.	28.

Од ове суме утрошено је:

	гроша.	пара.
1. На подмирење дуга 1872 године учињеног и у лањскоме извештају поменутог	4.578.	37.
2. На хонораре за чланке печатане у „Гласнику“	42.348.	10.
3. На хонораре за друга друштвена књижевна издања	10.800.	—
4. Помоћ писцу „Политичног речника“, коме је исплаћено само 2/3 од већ досуђене суме за ову годину	6.975.	—
5. На екскурзије и путовања . .	3.900.	—
6. На плату секретару (до 1 Јануара)	3.084.	—
7. На плату послужнику (до 1 Јануара)	2.880.	—
8. На шиљање књига ученим друштвима и на остале канцеларијске трошкове	2.590.	—
9. На уређивање библиотеке што је приликом пожара поремећена . . .	661.	10.
10. На повез друштвених књига .	2.392.	—
Свега .	80.210.	7.

Кад се овај број расхода упореди са бројем доходака за прошлу годину, онда се види да је минула година већ до сада пала на терет години 1874 са 35.069 гроша и 19 пара.

Уз ово ваља још напоменути:

1, да је лањски дуг у штампарији ове године још увећан, а ни у колико још не одплаћен.

2, да неке суме на хонораре и издавалачку помоћ, које су суме још у минулој овој години досуђене, тек су у пола исплаћене и у расходе друштвене увршћене.

3, да чланци за Гласник, које ћемо у данашњем извештају побројати, већином су већ примљени и оцењени, а ни у колико нису исплаћени.

Према томе може свако видети колишно маха остаје друштву на предузећа ма које врсте, и у каквој би се истом незгоди оно видело данас, да му се ни ове године није у помоћ притекло са повишицом државне помоћи.

У сред такве незгоде пријатна нам је дужност, да са признањем изнесемо овде, како је још летос у кругу највише власти земаљске радило се на томе да се друштву одмах одреди изванредна помоћ у 500 дуката и како је ова намера разбила се једино о стену позитивних закона. А у буџету за нову 1874 годину повећана је помоћ државна у 279 дуката, тако да је сада и помоћ на екскурзије и помоћ на плату секретару и помоћ на остале трошкове заједно са овом повишицом спојена у једну суму од 1000 дуката.

Истина је, да и ова материјална повишица куд и камо заостаје иза оне повишице умних обвеза, које се обвезе из дана у дан множе и развијају на челу прве и једине чисто научне дружине у младој пробуђеној домовини нашој. Али кад помислимо у какво доба имовних општих непогода долази нам ова припомоћ, онда ће доиста свако између нас са хвалом поздравити ову државну пажњу као знамење озбиљне и даље неувеле бриге око обилатога и потпунога развитка науке, која у исто време држи огледало пред садашношћу и прошлошћу и ужиже свећу пред будућношћу нашом.

II.

Суша у материјалним средствима друштвеним није могла да не произведе мршавост у целокупној радњи друштвеној. Што је мање друштво могло упуштати се у важна подузећа тиме је мање рада и предлагано, а по томе и мање друштвених састанака било.

У лањскоме извештају помињу се 34 састанка. Ове године било их је свега 19, и то: 6 одборских, 2 састанка философског и филолошкога одсека, 4 у одсеку историчком и државничком, 4 у природничком и математичарском и 3 у одсеку уметничком.

У лањскоме извештају помињу се 24 књижевника са 37 послова. Ове године јавило је се друштву 11 књижевника са 11 послова, и то овим редом:

1. Капетан Ј. Мишковић: Опис рудничког округа, књига друга, топографија и комуникација, са сликама.

2. Капетан Ј. Драгашевић: Опис Хомоља, уз карту која је још лане поменута.

3. Г. Владимир Јакшић: Стање земљорадње у Србији, са таблицама у години 1867-ој.

4. Г. Архимандрит Н. Дучић: Црна гора, са једном историском картом.

5. Г. Ј. Јиричек: Типак Св. Саве за манастир Студеницу.

6. Др. В. Јагић: Још нешто о животу Св. Ђурђа Кратовца, додатак Гласнику XXXI.

7. Г. С. М. Лозанић: Синтетички проналасци хемијски.

8. Г. Г. Витковић: Критички поглед на прошлост Срба у Угарској, — од погибије Пере Сегединца до свршетка Темишварског сабора, 1736—1792 год.

9. Г. Драг. С Милутиновић: Техничка образованост у Срба и занатлијство у Србији.

10. Г. Љубомир Клерић: Мера дужине (comparator) независна од промене топлоте.

11. Г. Михаило Илић: Клисура моравска између Овчара и Каблара, са цртежом.

Од ових послова већина је већ примљена и оцењена, а остало је на прегледу код одређене господе оцењача.

Књижевна издања своја умножило је друштво ове године са 3 књиге Гласника (XXXVII, XXXVIII и XXXIX) и са 2 књиге (III и IV) другог одељка Гласниковог, у којима је наставак споменика из Будимског архива.

Осим тога друштво је у особитој књижици на свет издало: Српске народне песме, покупљене по Босни, из збирке Косте Х. Ристића, а у спомен овоме врсном покојнику. Ту нам је с великом хвалом поменути да су браћа покојникова са особитом предусретљивошћу покрила трошак који је преко пренумерације заостао био.

Други део превода Дреперове Историје умнога развића јевропског још је у штампи. И од V књиге другог одељка Гласниковог, у коме је наставак споменика будимског архива, штампало је већ преко 20 табака.

А за „Босански Зборник“, за који је лане одлучено да се прикупи, уреди и штампа из легата К. Х. Ристића, до сада су се јавили са својим прилозима књижевним:

Г. Ар. Н. Дучић: Босански патници.

Г. Р. А: Задруга и општина у Босни.

Г. М. Б. Фр; Скопље (у Босни), етнографска црта.

Политичким незгодама отежана веза са браћом у Босни и још већма отежани рад око непосредног озбиљног изучавања земље и народа у везирској Босни, успорили су надметање књижевних радова за „Босански

зборник." Али баш те поменуте незгоде показују колико је важно и потребно и колико би служило на част и друштву и посебним писцима да што пре угледа света књига, у којој ће се у једно исто време околни крајеви нашега народа зближити. познањем са Босном, некада поносном, и у којој ће Босанац моћи погледати себе у јасној човечанској и народној светлости.

Снимање и испитивање живописних и архитектонских старина по манастирима српским продужио је ове године сам г. М. Валтровић, пошто је његов другар у овоме раду г. Драг. Милутиновић био спречен званичним пословима. Као успех свога овогодишњег путовања г. Валтровић је изнео пред учено друштво два врло красна акварела у којима су снимљене важне слике жичке и неколико нацрта, нарочито са Жиче, а потом са Љубостиње, Велућа и Руденице.

Колико је крајње време било да се сачувају ови најочигледнији споменици наше велике старине, јасно ће бити свакоме кад напоменемо: да је по извештају друштвених изасланика већ данас што шта пропало што је при почетку њихова рада још сачувано било. Шта више, ове године примило је друштво званичан акт у коме му се јавља да је манастирска власт наумна рушити знамениту стару кулу Жичку за то што „хоће да падне". Да падне? После седам векова бура и пустошења, данас — у сред мирних дана наших! На ово, а према извештају својих изасланика, одбор је одлучио да умоли земаљску владу, да не допусти да се и шта око овога одржања — или управ рушења — предузимље без друштвенога повереника и без стручних савета, и у исто време да се умоли: да за будућност не одобри никакве преинаке на споменицима наше старине, док не би своје мнење казало и ово друштво у коме је већ обра-

зован одсек уметнички, који се стара да сакупи у себи интелигенту уметничку снагу нашу.

Даље за избављење од заборава — а можда и од пропасти — рукописа музичких покојнога Корнилија Станковића, који је у 17 књига оставио црквене песме наше народне, верно преписане и за четири гласа удешене, одбор је, према оцени и препоруци уметничкога одсека, писмено умолио високу владу, да одкупи ове драгоцене рукописе од наследника у чијим су рукама.

А шта је са радњом око образовања српскога историјско етнографскога музеја? И шта је са уређењем и прибирањем метеоролођијских бележака по Србији? Опште новчано стање наше није дало ни овим корисним и важним подузећима друштвеним да се помакну са лањскога места свога, и осудио их је да чекају прву „бољу прилику“, ма да се можемо надати да лањска воља не само није малаксала, него је развитком времена и његових потреба још удвостручена.

Поред тога не можемо а да не споменемо на овоме месту да је друштво у првој половини ове године изгубило вреднога покретача своје радне снаге оставком свога секретара г. Ст. Новаковића, чије вредне услуге навикли смо се већ очекивати и од сада, као што је и за време од свога растанка са овим местом остао му веран непрестанце оним скромним али тврдим и здравим добитима за науку и образовање, који су непосредно или посредно њиме учињени.

У опште узевши, радња овога друштва постаје сваки дан све озбиљнија и свеснија, и све већма оправдава ову потребу која је друштво ово у живот изазвала. Па оправдава је, можемо слободно рећи, и самим тим што је у стању да покаже више ваљана рада и корисних намера, но што му данашња материјална средства његова допуштају. Али на овоме месту дозвољено је,

— а и потребно је — да будемо и мало строжији спрам самих себе. Кад оставимо на страну покренуте намере о изради енциклопедије наука или о изради општег научног речника, што, хајде да рекнемо, премаша и нашу снагу материјалну, а и количину приправе наше научне. И кад оставимо на страну намеру да се друштво у једно прихвати популарисања знања и ширења у масу народа, за који је посао друштво пре мало година од државе помоћи тражило, али није до сада добило; остаје нам отворено питање: је ли ово друштво у самоме себи већ свршило свој први проћес развитка? Је ли у опште на радњу друштвену већ ударен један печат, један свестан и разрађен правац? Колико има истинске и потпуне критике у свима радовима друштвеним, — једном речи, колико утиче ова удружена снага наша на наше лично образовање, на образовање посебних чланова својих? Јели се и колико је се оживотворио предлог и сама одлука посебних одсека: да наши састанци постану доиста научна претресања оних истина које кроз прсте наше пролазе, да се на састанцима читају оне расправе које друштво усваја и да по томе друштвени састанци буду чешћи и интензивнији. То су питања, која узимамо слободу напоменути овде, и за која држимо да не важи никаква формална одлука друштвена, но заузетност и воља друштвених чланова.

III.

Изван својих унутрашњих радова друштво ово није пропустило да се пријатељски одазове позиву родољубиве општине Горњо Карловачке, која је овога лета свечано подигла споменик владици и књижевнику Л. Мушицком, познатоме нарочито са свога будилачког корисног утицаја на све готово знатније раднике свога доба. Друштво је на ову племениту свечаност послало

лично свога секретара, колико да би се тиме показало живо братско учешће и са ове стране Саве и Дунава, толико и да се покаже поштовање спрам човека који и у мантији умео љубити и другима милити школу и просвету, што су једине у стању да збратиме браћу вером раздвојену.

У нову сталну свезу ступило је ове године Српско учено друштво са „Историским друштвом за горњи Пфалц и Регенсбург“.

И одлучило је ове године да бесплатно пошље своје књиге још и:

Благодјетелном завода Бошк. Ђур. и Лакет. у Ерцег Новоме,

Општини сентомашкој,

Хрватском педагошко књижевном збору,

Читаоници Ивањичкој, и

Ђачкој дружини „Вили“ у Н. Саду,

Рукописна архива Српског ученог друштва умножена је ове године родољубивим поклонима:

Живка Митровића, Вобића из Лопатње, окр. Ваљевског, који је послао једно турско писмо са преводом, и

Стеве Богдановића из Брода, који је послао један стари рукопис немачки о призивању духова.

Библиотека друштвена умножена је ове године са нешто више од 100 свезака. Од ових је већина дошла од друштава које стоје у свези са српским ученим друштвом. И то: од краљ. пруске академије наука, царске академије наука у Бечу, Матице далматинске, руског географског друштва из Петербурга, Мађарске академије у Пешти, казанскога университета, московског университета, новоруског университета у Одеси, московског математичког друштва, ученог друштва у Прагу, југословенске академије знаности и уметности, варшавског уни-

верситета, московског археолошког друштва, панчевачког српског црквеног певачког друштва, педагошког књижевног збора у Загребу, гимназије Карловачке, од закладе Осолињских, бугарског књижевног друштва у Брајили и од университета у Христијанији.

Остале су књиге поклон господе: Јована Гавриловића, Владимира Јакшића, Стевана Шулцера, Алексеја Веселовског, Владимира Саблера, С. П. Микуцког, Д. Ровинског, Платона Лукашевића, Сергија Соловјева, Нила Попова, Милана Ђ. Миличевића, Богољуба Јовановића и А. В. Поповића. На овој пажњи указаној друштву нека приме ова господа искрену хвалу.

Докле су се редови друштвених ханилница овако умножавали, дотле је број друштвених чланова и ове године разредио се смрћу ђенерала М. П Блазнавца, знаменитог по новију историју наше домовине, смрћу владике ужичког Јанићија чувеног са својих светлих особина старог српског свештенства и смрћу Николе Боројевића, који је некада био чувен нарочито као песник сатирички и дидактички, и чијих песама још и сада има по „лирама" нашим. Нека им је жива успомена међу нама!

На завршетку овога извештаја мила нам је дужност да напоменемо како је од судске власти извештено Српско учено друштво, да је једна поштована личност. која данас не фигурише у списку друштвених чланова, у своме завештају оставила неки извесни део имања и српском ученом друштву.

А толико исто учешћа мислимо да ће примити цео скуп овај у срдачноме спомену једнога „практиканта" у Ужицама, Ристе Станковића, који је на смрти оставио цело своје — ма и малено — имање, да се подели између српског ученог друштва, уједињене омладине српске и друштва за пољску привреду. Наш кореспо-

дентни члан др. Л. Докић овлашћен је те је примио и оправио друштву овом трећину од чисте заоставштине врлога покојника, коме нека је светла памет међу нама!

Није без икаква значаја, да баш имовно најтањи људи у Србији највише желе да учине, а куповањем књига највише и чине за просвету у Србији. Од судске власти извештено је недавно Српско учено друштво да и од масе покојнога Мате Павловића из Ваљева, који је своје имање завештао Српском ученом друштву није могло ништа да претекне, пошто је у ово доба новчане кризе све оно, што је завештач имао, продато много јевтиније, него што би се очекивати могло. Ово је већ други легат ученоме друштву, од кога није му могло ништа да остане. Али част нека је покојнику на доброј вољи његовој. Кад би се само на ове мале људе угледали други многи живи, велики и богати, које је свет својим услугама много више задужио! Онда не бисмо имали данас да се довијамо како да изиђемо на крај са својим најобичнијим послом, него би смо својски предавали се оцењивању најкориснијих планова за изучавање и унапређивање нашега образовања. Или зар не наилазимо на свакоме кораку своме на толико неосветљених стаза, на толико неизрађених питања? Или ћемо можда из туђих руку да ишчекујемо и по туђим књижевностима да тражимо чисто огледало свога народног живота и осветљену стазу своје будућности!?

Секретар
Мил. Кујунџић.

Председник
Српског ученог друштва
државни саветник
Др. Ј. Шафарик.

ЧЛАНОВИ ОДБОРА:

Мих. Панић. **Арх. Н. Дучић.**
Драг. Милутиновић. **Мил. Ђ. Милићевић.**

ε
βε
πά
πο

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА XLI

СА 12 ГРАФИЧКИХ ТАБЛИЦА И ЈЕДНОМ ТАБЛИЦОМ ДАЉИНА.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1875

Где је што.

СТРАНА

СТАЊЕ ЗЕМЉОРАДЊЕ У СРБИЈИ.

État agricole de la Serbie.

ОД РЕДОВНОГ ЧЛАНА СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

Владимира Јакшића

НАЧАЛНИКА СТАТИСТИЧНОГ ОДЕЛЕЊА.

par

Vladimir Jakchitch.

Први покушај к прикупљању статистичке грађе за нашу земљодјелску статистику учињен је у години 1834. када је први пут и житељство Србије по целисходнијим обрасцима пописано било. Оном приликом ишло се на то, да се неки род пореског катастера сачини ради праведнијег разрезивања јавних намета, те с тога се на рачун узе: колико у којој општини има дана ораће земље, коса ливада, мотика винограда и колико дрвета шљива. Одма наскоро букнувша Симићева буна у месецу Јануару 1835. године осујети благотворну намеру ондашње финансијалне управе а и сви податци ондашњег катастера неосташе у целини нарочито услед почешћег пресељавања владе из Крагујевца у Београд и обратно.

Економно оделење министарства внутрењи дела скупљало је такође грађу за пољскопривредну статистику од године 1846. до 1848. односећу се како на земљорадњу тако исто и на број домаће стоке по родовима. Непојатним неким предрасудама руковођени осујетише неки депутирци на народној скупштини у години 1848. у Кра-

гујевцу држаној, започета статистична свакогодишња снимања а с тиме одузеше и влади из руку врло снажно средство за унапређење благостања земље; јер кад истој инвентар народног тецива познат није, онда с никаквим правом од исте ни изискивати се не може, да се за ширење благостања по народу брине, немајући најважнијег помоћног средства за то при руци, а то је земљоделска статистика.

Министарство внутрењи дела издало је било налоге, те је у наведеним годинама сва обрађевина по родовима жита пописана била, а на томе су поглавито среске старешине радиле приликом чињених служебних визитација по својим срезовима, које извршиваху о Ђурђеву и Митрову дану. У овоме спису послужили смо се са податцима пољскопривредне статистике покупљеним у години 1847. и сравнили смо исте са онима у години 1867. прибраним од стране општинских судова, када су све порез плаћајуће главе поименце у пописној књиги забележене своје имовно стање примирителном суду показале. Ови податци печатани су у V. части „Државописа Србије“, које је статистично оделење министарства финансије израдило. Како у години 1847. тако исто и после двадесет година у 1867. години изражене су житом посејане земље у данима орања, како је у коме месту обитавања уобичајено. Математична величина дана орања није једнака у Србији; то је свакоме познато, које осим годишњег доба у коме се оре, качества земљишта, погоде, јаче и слабије стоке поглавито јошт од тога зависи, што се у некима врлетнијим пределима с плуговима од четири вола неоре већ с ралицама, у које се тек по два вола прежу. Неимајући дакле стално математично тачне одређене мере за мерење пољских површина удалити се од истине много нећемо, ако узмемо, да један прави дан орања по 1.000 квадратних аустријских хвати мери, а дани орања ра-

лицом урађени тек половину ове величине, дакле само 500 квадратних хвати. Ради једнакости за сравнење сви дана орања с ралицом урађени преобраћени су у праве дане орања од 1000 квадратних хвати, које није тешко било израчунати када је статистиком доказано, колико у коме месту у Србији плугова а колико ралица има, и тако је размер за обе године 1847. и 1867. што се плугова и ралица тиче у рачун узет. Сто дана орања од 1000 квадратних хвати равни су ·3625 француски ектара, т. ј. оне мере на коју се свака друга свести мора ако желимо сравнење међу појединим државама да држимо, као што је и у овом спису покушано и то с пожртвовањем не малога труда. Осим поменуте две године није иначе у целом двадесетолетно-временом простору никакви земљоделски снимања предузимано, а да их је нешто било имали би сада подпунији облик отачаствене земљоделске индустрије, као најважније у земљи, почем се њоме деведесет од сто целог људства занимају.

Приликом пописа обрађевина у години 1867. предузетог имала се у виду само величина површног простора а никако и количина усева и жетве, из које је три чињенице управо земљоделска статистика и сложена. И у години 1847 није се такође на количину усева и жетве обзирало, већ само на обрађену површину. Што се поред обрађене површине и пожњевене количине у рачун у Србији неузимају, поглавито узрок тај је, што наши земљоделци јошт навикнути нису, да своје сировине мере, нити при сејању, нити после свршене жетве. Но почем је од неисказане вредности по народну привреду, да се дозна нарочито са којом количином ране сваки народ за своју и своје стоке израну располагати може, то смо се потрудили да подобне статистичне податке у краљевству Рватској и Славонији приликом сачињавања провизорног катастера у години 1851. прибрате, употребимо и на

наше привредне околности применимо. Ово је поглавито са пожњевеним количинама случај, јер што се семена тиче, ово се тако јако између једног и другог краја Европе у умереном појасу лежећег не мења, већ остаје спрам известне земљане површине у једнакој снази. Признати се истина мора, да је начин обрађивања земљишта у унгарским крајевима преко Саве савршенији но што је у Србији, те услед тога и плодови обилатији са известне површине добивати се могу; али с друге стране и безпрекословна истина на среду се истиче, да је и природна плодност нашег земљишта јача од онога нарочито у собственој Рватској налазећег се, тако, да у средњу руку узети се може, да ће са известне површине прикупљени плодови једнаке тежине бити како у Србији тако и у пределима преко Саве.

Одузимајући семе употребљено за усеве од пожњевене количине имамо остатак у два вида: како за израну људи и домаће стоке, тако исто и за извоз у заграничној трговини. У старијим годинама увоз и извоз жита и брашна од истог држали су приличну равнотежу међу собом, докле је од године 1866. почевши извоз ране од увоза далеко јачи постао. Сва смо ова привредна одношења у виду имали кад смо у слећедим таблицама израчунати трудили се, коју су количину ране наши сажитељи на своју годишњу израну и на крм стоке употребљавали како у периоду од 1847. тако исто и у оном од 1867. године средином кроз пет година за сваки.

Подлини податци па прву 1847. годину односећи се постоје за цела окружија у главним скуповима а не и за срезове а много мање за села, пак како су се у течају двадесет година неким окрузима границе мењале, нарочито Алексиначком и Крушевачком, од кога је последњег источно-моравски срез одузет и ономе додат, то у сле-

дећим прегледима стављене су за оба округа границе онако, као што су пре двадесет година суштаствовале, а не као сада што су.

А.) ОБРАЂИВАЊЕ ЖИТА.
Culture des céréales.

I. Пшеница.
Froment.

Текући број / Numeros d' ordre	Окрузи / Cercles	Број житеља / Nombre d' habitants		Дана орања / Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Београдски . Belgrade.	50.146	*63.880*	12.827	*24.918*
2.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	17.874	*24.934*
3.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	7.324	*20.264*
4.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.720	*83.483*	26.575	*28.126*
5.	Књажевачки . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	14.905	*15.187*
6.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	18.279	*18.832*
7.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*97.293*	20.692	*24.769*
8.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	14.323	*11.102*
9.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	7.672	*10.974*
10.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	13.669	*23.900*

Приметба. — Дан орања = ·365; мотика = ·058; коса = ·218 ектара.

Nota. — Un arpent de terres arables = ·365; un arpent de vignobles = ·058; un arpent de prairie = ·218 hectars.

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
11.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	3.281	*5.645*
12.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	5.361	*8.847*
13.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*48.413*	3.338	*6.830*
14.	Крушевачки . Krouchevatz.	54.914	*80.201*	5.701	*9.191*
15.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	4.914	*4.989*
16.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	4.752	*7.617*
17	Чачански. . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	1.885	*2.312*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	260	*499*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**183.632**	**248.936**

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles	Дана орања на 100.000 житеља Nombre d'arpents par „ habitants		
		године — Années		Било је у 1867 г. више него у 1847 Excédant pour 1867
		1847	1867	
1.	Београдски. . Belgrade.	25.579	*39.008*	**13.429**
2.	Шабачки . . Chabatz.	27.582	*33.869*	**6.287**
3.	Смедеревски . Smederevo.	17.066	*33.780*	**16.714**

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles	Дана орања на 100.000 житеља Nombre d'arpents par * habitants		
		године — Années		Било је у 1867 г. више него у 1847. Excédant pour 1867.
		1847.	1867.	
4.	Ваљевски . . Vaglévo.	37.573	*33.691*	— 3.882
5.	Књажевачки . Knéjevatz.	42.460	*27.573*	— 14.887
6.	Крајински . . Kraïna.	34.589	*26.779*	— 7.810
7.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	29.156	*25.458*	— 3.698
8.	Црноречки. . Cerna Reka.	36.942	*20.836*	— 16.106
9.	Јагодински. . Yagodina.	15.430	*17.648*	2.218
10.	Пожаревачки . Pojarevatz.	13.562	*16.937*	3.414
11.	Алексиначки . Aleksinatz.	14.342	*15.896*	1.554
12.	Ћуприски . . Tchouprïa.	12.315	*15.831*	3.516
13.	Руднички . . Roudnik.	8.431	*14.108*	5.677
14.	Крушевачки . Krouchevatz	10.382	*11.455*	1.073
15.	Подрински. . Podrigné.	12.235	*10.218*	— 2.017
16.	Ужички. . . Oujitze.	6.389	*7.298*	909
17.	Чачански . . Tchatchak.	3.891	*3.984*	93
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	1.807	*1.989*	198
	Србија. Serbie.	**20.067**	**20.467**	**400**

Пшеница је најплеменитије и највкусније жито за рану људи, а пореклом је из југозападних крајева Азије, куда стари завет и саму колевку рода човечијег ставља. Она се искључно за препитање људи употребљује а никако за рану стоке а врло ретко каткад и за пециво ракије, но много за прављење штирка. Условија не само климатична већ и друштвена од великог су уплива на производство пшенице, тако се она обично у јужним крајевима Европе производи а у севернима врло мало; у Енглеској, у пркос неудобној клими, ипак много због великог богатства њених житеља, а далеко мање у сиромашнијој Русији, где јој већ и љуте зиме на пут стају. У опште се пак рећи може, да се обделавање пшенице све више и више у Европи шири на штету свију осталих жита, чему је поглавито узрок тај, што се она од варошана скоро искључиво троши, а ови се опет по свима државама јаче бројем множе него житељи села. Ово и јесте главни узрок зашто је пшеница у светској трговини онај вид жита, са којим се најживље ради, докле сва друга рана далеко подчињенију улогу има.

И код нас у Србији обрађивање пшенице напредовало је кроз двадесет година, и то нешто брже него и само људство, нарочито су се у том погледу одликовала окружија на Сави и Дунаву лежећа: Београдско, Шабачко, Смедеревско и Пожаревачко, из који се јефтиније рана у Аустрију извози него из врлетних предела Ужичког и Чачанског округа. Сама земљоделска радња око пшенице подаје нам следеће приближне резултате.

Године Années	Пшенице је — Froment		
	посејано ensemencement	пожњевено récolte	на чисто остало produit net
	ока — oques		
1847.	7,863.662	*57,240.361*	49,376.699
67.	10,702.054	*77,828.250*	67,126.196

Овде приметити треба, да права плодност у обе сматране године у рачун узета није, већ средине од неколико година све с погледом на обрађени простор; а у ствари биле су обе назначене године врло плодне, т. ј. у истини је пожњевена количина средњу годишњу може бити и са 20°|₀ надмашила. Она као чист донос претекша количина или је доиста од људи појedена или је из земље извезена, као што нам то следећи преглед објасњава.

ЗАГРАНИЧНА ТРГОВИНА С РАНОМ.
Commerce extérieure de blé.

Године Années	Брашна — Farines		
	извезено Exportation	увезено Importation	више извезено Excédant d' exportation
	ока — oques		
1846.	105.594	*216.005*	110.411
47.	441.070	*197.552*	— 243.518
48.	7.515	*136.598*	129.083
49.	551.495	*113.858*	— 437.637
50.	44.120	*199.255*	155.135
Годишње. Annuellem.	**229.959**	**172.654**	**— 57.305**

Године Années	Брашна — Farines		
	извезено Exportation	увезено Importation	више увезено Excédant d' importation
	ока — oques		
1866.	86.808	*1,575.399*	1,488.591
67.	69.614	*451.834*	382.220
68.	133.693	*676.516*	542.823
69.	15.586	*1,339.230*	1,323.644
70.	32.998	*761.444*	728.446
Годишње. Annuellem.	**67.540**	**960.885**	**893.345**

Године Années	Пшенице — Froment		
	извезено Exportation	увезено Importation	више извезено Excédant d' exportation
	ока — oques		
1846.	776.130	*144.417*	631.713
47.	1,140.940	*139.997*	1,000.943
48.	811.189	*201.314*	609.875
49.	689.335	*80.690*	608.645
50.	1,436.535	*13.700*	1,422.835
Годишње. Annuellem.	**970.828**	**116.024**	**854.804**
1866.	6,877.946	*89.783*	6,788.163
67.	17,828.274	*71.756*	17,756.518
68.	45,880.212	*106.670*	45,773.542
69.	8,581.296	*2.228*	8,579.068
70.	11,157.623	*8.361*	11.149.262
Годишње. Annuellem.	**18,065.070**	**55.760**	**18,009.310**

Наша заграничнa трговина извозила је пре двадесетину година не само пшенице него и самога пшеничног брашна више но што је увозила, сада је пак увоз брашна знатно претегнуо али је у исто доба и извоз пшенице знатно увеличан, спрам кога је увоз сасвим незнатан постао. Брашно се поглавито за у Турску извози, а пшеница за у Аустрију а нешто и за Влашку; увоз брашна бива само из Аустрије а пшенице из Влашке а мање из Турске. Предпостављајући; да се нашем брашну 15°|₀ количине додати мора ако ћемо исту на тежину пшенице да сведемо, а увозном и 30°|₀, а то за то, што је наше обично песејано а аустријско већином сејано и по неке су количине сасвим изредног качества, то имамо за оба времена следеће скраћене прегледе извоза и увоза пшенице и брашна у прву обраћеног.

ВРЕМЕНИК Période	Пшенице — Froment		
	ИЗВЕЗЕНО Exportation	УВЕЗЕНО Importation	ВИШЕ ИЗВЕЗЕНО Excédant d' exportation.
	о к а — o q u e s		
Од 1846—50.	1,235.281	*340.468*	894.813
„ 1866—70.	18,142.741	*1,304.911*	16,837.830

У првом временику мала је количина пшенице из Србије изнашана, али је још мања за потрошњу унашана, тако, да је у том погледу трговина дјејствителна била: у последњем пак знатно је извоз увеличан, пак у исто доба и увоз нешто већи показао се; одузмемоли пак увоз од извоза онда се види у којим је размерама наша житна извозна трговина сада полетнија но што беше пре прусско-аустријског рата. Следећи преглед објасњава нам чисту количину пшенице на рану људи у оба временика употребљену у земљи.

Временик Période	Пшенице — Froment			
	чист донос Produit net	вишак извоза Excédant d' exportation	потрошено је у земљи Consomation intérieure свега totale	на милион житеља par un million d' habitants
	ока — oques			
Од 1846—50 г.	49,376.699	*894.813*	**48,481.886**	52,980.000
» 1866—70 «	67.126.196	*16,837.830*	**50,288.366**	41,352.000

Из предходних врста уверили смо се, да је нешто више простора сада пшеницом запремљено но некада, но почем је извоз у далеко снажнијем размеру увеличан, а култура интензивније природе није боља но што некад беше, то и неможе резултат друкчији испасти већ да се сада у Србији мања количина пшенице на израну људи употребљава но некада, и то са 22°|₀ мање за сваку душу.

II. Раж.
Seigle.

Текући број Numeros d' ordres	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Књажевачки . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	8.586	*7.387*
2.	Крушевачки . Krouchevatz.	54.914	*80.201*	21.991	*5.675*
3.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	882	*1.354*
4.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	914	*2.207*

Текући број Numeros d' ordres	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
5.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	248	*1.889*
6.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	2.829	*1.993*
7.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	364	*1.676*
8.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	1.459	*1.770*
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	1.669	*2.121*
10.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*48.413*	1.008	*672*
11.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	25	*971*
12.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	175	*827*
13.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*97.293*	1.095	*1.192*
14.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	700	*373*
15.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	693	*228*
16.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	35	*94*
17.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	—	*36*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	10	*5*
	Србија. **Serbie.**	**915.080**	**1,216.346**	**22.683**	**30.470**

Текући број / Numeros d' ordres	Окрузи / Cercles	Дана орања на 100.000 житеља / Arpents par „ habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847 г, / Excédant en 1867
		1847	1867	
1.	Књажевачки. . Knéjevatz.	24.461	*13.412*	— 11.049
2.	Крушевачки. . Krouchevatz.	3.626	*7.073*	— 3.447
3.	Алексиначки . Aleksinatz.	3.855	*3.813*	— 42
4.	Смедеревски. . Smederevo.	2.130	*3.679*	1.549
5.	Чачански. . . Tchatchak.	512	*3.255*	2.743
6.	Јагодински. . Yagodina.	5.690	*3.205*	— 2.485
7.	Црнoречки. . Cerna Reka.	939	*3.145*	2.206
8.	Ужички. . . Oujitzé.	1.962	*1.696*	— 266
9.	Пожаревачки . Pojàrevatz.	1.656	*1.507*	— 149
10.	Руднички . . Roudnik.	2.549	*1.388*	— 1.161
11.	Крајински . . Kraïna.	47	*1.381*	1.334
12.	Београдски. . Belgrade.	349	*1.295*	846
13.	Крагујевачки. Kragouïevatz.	1.542	*1.225*	— 317
14.	Ћуприски . . Tchouprïa.	1.608	*667*	— 941
15.	Подрински. . Podrigné.	1.726	*467*	— 1.259
16.	Ваљевски . . Vaglévo,	49	*112*	63

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par „ habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847 г. Excédant en 1867
		1847	1867	
17.	Шабачки . . Chabatz.	—	*49*	49
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	70	*20*	50
	Србија. Serbie.	**2.479**	**2.505**	**26**

Ово се жито обично разводи у земљама са строгом климом и где је земљиште мање плодно, као што су предели у Европи испод 45 степена географичне северне ширине. Сходно ботаничним испитивањима као да се праотечество ражи у северној Азији поставити може. И у нас се оно у источним мање плодним крајевима производи и уопште износи тек десети део пшенице. И оно се само за рану људи узима а у северним крајевима и за пециво ракије где доста кромпира нема. Лебац од ражи худији је од леба пшеничног, пак зато је раж далеко мање предмет међународне трговине. Докле у Немачкој и у Русији не само војници а и сви сељаци само ражаницу троше већ и многи грађани, дотле се она у Енглеској у врло незнатној количини обделава, а у Француској троши је само сиротиња у горским пределима настањена.

Подобно пшеници и раж се сада у Србији нешто више производи но некада, као што се из следећих бројева уверавамо.

Године Années	Ражи је: — Du seigle on a:		
	посејано Ensemensé	пожњевено récolté	на чисто остало produit net
	ока — oques		
1847	985.804	*5,171.571*	4,195.767
67	1,267.433	*7,055.224*	5,787.791

Године Années	Ражи је: — Du seigle on a:		
	извезено exporté	увезено importé	више извезено exporté en plus
	ока — oques		
1866	—	—	—
67	157.459	*9.891*	147.568
68	1,007.888	—	1,007.888
69	708.392	—	708.392
70	274.520	—	274.520
Годишње. Annuellem.	**429.652**	**1.978**	**427.674**

У првом овде сматраном времeнику трговине с ражи и није било, јер она је тек у години 1867. одпочета и то у незнатним количинама. Раж се извози за у Турску и нешто за Аустрију али највише се од ње ипак у самој земљи потроши, као што се из следећег прегледа дознати даје.

Временик Période.	Ражи — Seigle. чист донос Produit net.	вишак извоза Excédant d' exportation.	потрошено је у земљи Consomation intérieure свега totale.	на милион житеља par million d' habitants.
	ока — oques			
Од 1846—50 г.	4,195.767	—	**4,195.767**	4,585.000
» 1866—70 »	5,787.791	*427.674*	**5,360.117**	4,393.000

Трошење ражи само је са 4°/₀ спрам људства сада слабије но што беше некада, и то је свакојако незнатна разлика.

III. Јечам.
Orge.

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants. године — Années. 1846	1866	Дана орања Arpents. 1847	1867
1.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	4.917	*8.728*
2.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	9.176	*6.382*
3.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	3.069	*3.241*
4.	Крушевачки. . Kroutchevatz.	54.914	*80.201*	2.050	*5.636*
5.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	1.738	*4.420*
6.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.522	*55.888*	3.226	*3.248*
7.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	5.577	*3.543*

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
8.	**Пожаревачки .** Pojarevatz.	100.791	*140.790*	9.456	*7.888*
9.	**Ваљевски . .** Vaglévo.	70.729	*83.483*	1.955	*4.529*
10.	**Крагујевачки .** Kragouïevatz.	70. 71	*[illegible]8.141*	3.143	*3.901*
11.	**Црноречки. .** Cerna Reka.	38.772	*53 284*	1.175	*1.796*
12.	**Смедеревски .** Smederevo.	42.915	*59.980*	1.242	*1.162*
13.	**Руднички . .** Roudnik.	39.593	*47.565*	1.574	*878*
14.	**Ужички. . .** Oujitzé.	74.379	*104.377*	1.288	*1.418*
15.	**Чачански . .** Tchatchak.	48.448	*58.037*	1.265	*689*
16.	**Крајински . .** Kraïna.	52.847	*70.324*	2.514	*718*
17.	**Вар. Београд.** Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	230	*247*
18.	**Подрински. .** Podrigné.	40.162	*48.827*	967	*291*
	Србија. **Serbie.**	**915.080**	**1,216.846**	**54.562**	**58.715**

Текући број Numeros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Шабачки . . Chabatz.	7.588	*11.856*	+ 4.268
2.	Књажевачки. . Knéjevatz.	26.142	*11.587*	14.555
3.	Алексиначки . Aleksinatz.	13.415	*9.127*	4.288
4.	Крушевачки. . Krouchevatz.	3.733	*7.025*	+ 3.292
5.	Београдски. . Belgrade.	3.465	*6.919*	+ 3.454
6.	Ћуприски . . Tchouprïa.	7.411	*5.812*	1.599
7.	Јагодински. . Yagodina.	11.217	*5.698*	5.519
8.	Пожаревачки . Pojarevatz.	9.382	*5.603*	3.779
9.	Ваљевски . . Vaglévo.	2.764	*5.425*	+ 2.661
10.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	4.428	*4.010*	418
11.	Црноречки. Cerna Reka.	3.031	*3.371*	+ 340
12.	Смедеревски . Smederevo.	2.894	*1.937*	957
13.	Руднички . . Roudnik.	3.975	*1.813*	2.162
14-	Ужички. . . Oujitzé.	1.732	*1.359*	373
15.	Чачански . . Tchatchak.	2.611	*1.187*	1.424
16.	Крајински . . Kraïna.	4.757	*1.021*	3.736

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	1.599	*981*	608
18.	Подрински. Podrigné.	2.408	*596*	1.812
	Србија. Serbie.	**5.962**	**4.827**	**1.035**

И јечма се код нас као и ражи много не производи и ако су условија климатична и она нашег земљишта за његово развођење врло поспешна. Ово се жито двојако употребљава: за рану људи у врлетним пределима и кад су године житом оскудне, и за крм стоке у плодним са житом годинама. Оно се у пиварским земљама троши као преобразина пива, које пиће вино и ракију у велико замењује и све јаче у обичај долази, а у Турака коњи се само јечмом ране а овсом никако. У наведеним приликама налази јечам своју потребу и код нас у Србији. Какво је пак стање јечма у отачественом земљоделију, види се из следећег прегледа.

Године Années.	Јечма је: — De l'orge on a:		
	посејано ensemensé.	пожњевено récolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques		
1847	2.047.898	*12,803.418*	**10,755.520**
67	2.211.859	*15.831.761*	**11,619.902**

Године Années.	Јечма је: — De l'orge on a:		
	извезено exporté.	увезено importé.	више извезено plus exporté.
	ока — oques		
1846	—	—	—
47	482.336	*56.691*	425.645
48	—	—	—
49	34.000	—	34.000
50	17.300	*115.850*	— 108.550
Годишње. Annuellem.	**104.727**	**34.508**	**70.219**
1866	1,436.209	*71.973*	1,364.236
67	1,444.147	*25.294*	1,418.853
68	2,737.978	*50.661*	2,687.317
69	4,187.339	*167.920*	4,019.419
70	468.293	*313.736*	154.557
Годишње. Annuellem.	**2,053.593**	**125.917**	**1,927.676**

Јечма је пређе слабо извожено и јошт мање увожено, у новије пак доба извоз је знатно увеличан, докле је увоз сразмерно јошт нејак. Извоз истог узима свој правац у све три земље с којима се Србија граничи и ако и овом приликом Аустрија претеже.

Времевник Période.	Јечма — De l'orge.			
	чист донос Produit net	вишак извоза Excédant d' exportation	је потрошено у земљи consommation du pays.	
			свега total.	на милион житеља par million d' habitants.
	ока — oques			
Од 1846—50 г.	10,755.520	*70.219*	**10,685.301**	11,676.000
» 1766—70 »	11,619.902	*1,927.676*	**9,692.226**	7,969.000

По овоме мањак потрошње за јечам износи и до 32°|₀, који се појав поглавито тиме толкује, што је код нас број коња у последње доба знатно смањен и што се они сада слабије негују но некада, те тако се сада и много мање јечма за њи трошити мора. Они се сада више по угарима, утринама и пашњацима издржавају а ређе на јаслама ране.

Довде прегледана жита, пшеница раж и јечам, сеју се као озимица и као јарица и ако од прве много више, с том приметбом, што се јарице у толико више добива у колико је природно качество земљишта неплодније или у колико се даље од Дрине к Тимоку удаљавамо.

Сад долазе на ред жита, која се само с пролећа сеју.

IV. Кукуруз.
Maïs.

Текући број Numeros d' odre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	28.759	*34.151*

Текући број / Numeros d' ordre	Окрузи / Cercles.	Број житеља / Nombre d' habitants.		Дана орања / Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
2.	**Смедеревски** . Smederevo.	**42.915**	*59.980*	**25.460**	*31.921*
3.	**Крајински.** . Kraïna.	**52.847**	*70.324*	**29.549**	*34.367*
4.	**Ћуприски** . . Tchouprïa.	**43.532**	*55.888*	**23.295**	*26.843*
5.	**Београдски.** . Belgrade.	**50.146**	*63.880*	**32.308**	*30.592*
6.	**Пожаревачки** . Pojarevatz.	**100.791**	*140.790*	**58.370**	*66.787*
7.	**Јагодински.** . Yagodina.	**49.721**	*62.179*	**23.073**	*27.212*
8.	**Књажевачки.** . Knéjevatz.	**35.094**	*55.079*	**19.384**	*21.749*
9.	**Шабачки** . . Chabatz.	**64.803**	*73.622*	**37.118**	*26.874*
10.	**Ваљевски** . . Vaglévo.	**70.729**	*83.483*	**38.087**	*30.108*
11.	**Крагујевачки** . Kragouïevatz.	**70.971**	*98.141*	**31.014**	*31.638*
12.	**Алексиначки** . Aleksinatz.	**22.877**	*35.511*	**3.936**	*10.972*
13.	**Подрински,** . Podrigné.	**40.162**	*48.827*	**19.946**	*13.737*
14.	**Крушевачки** . Krouchevatz.	**54.914**	*80.201*	**14.567**	*21.692*
15.	**Руднички** . . Roudnik.	**39.593**	*47.565*	**13.596**	*12.708*
16.	**Чачански** . . Tchatchak.	**48.448**	*58.037*	**9.918**	*10.203*
17.	**Ужички.** . . Oujitzé.	**74.379**	*104.377*	**9.490**	*13.778*

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	675	*488*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**421.543**	**445.820**

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années		Било је у 1867 г. мање него у 1847 Deminution en 1867
		1847	1867	
1.	Црноречки. . Cerna Reka.	74.175	*64.092*	**10.083**
2.	Смедеревски . Smederevo.	59.327	*53.211*	**6.116**
3.	Крајински. . Kraïna.	55.914	*48.870*	**7.044**
4.	Ћуприски . . Tchouprïa.	53.512	*48.033*	**5.479**
5.	Београдски. . Belgrade.	64.428	*47.890*	**16.538**
6.	Пожаревачки . Pojarevatz.	57.912	*47.437*	**10.475**
7.	Јагодински. . Yagodina.	46.405	*43.760*	**2.645**
8.	Књажевачки. . Knéjevatz.	55.225	*39.487*	**15.738**
9.	Шабачки . . Chabatz.	57.278	*36.504*	**20.774**
10.	Ваљевски . . Vaglévo.	53.849	*36.065*	**17.784**

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années		Било је у 1867 г. мање него у 1847 Deminution en 1867.
		1847	1867	
11.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	43.700	*32.518*	11.182
12.	Алексиначки . Aleksinatz.	30.319	*30.897*	+ 578
13.	Подрински. . Podrigné.	49.664	*28.134*	21.530
14.	Крушевачки. . Krouchevatz.	26.527	*27.036*	+ 509
15.	Руднички . . Roudnik.	34.339	*26.248*	7.091
16.	Чачански . . Tchatchak.	20.471	*17.580*	2.891
17.	Ужички. . . Oujitzé.	12.759	*13.200*	+ 441
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	4.692	*1.938*	2.754
	Србија. Serbie.	**46.065**	**36.654**	**9.411**

Ово је жито и по запремљеној површини и по својој привредној употреби најважније у Србији. Пореклом је из тропичног предела Америке, али сада је свуда и у Европи одомаћено где довољно преко лета кише има и где средња тополота лета 20° по Целзијусу прелази; изискује добро земљиште — најволе крчевине — а тако исто и много радне снаге за своје брзо успевање. Оно је драгоцено не само зато, што вкусни лебац за људе даје већ и по томе, што се њиме сва кућевна стока и перната живина не само ранити већ брзо и угојити може. Производство кукуруза код нас је по свим местима освеобштено, која испод 1000 стопа над огледалом мора леже, те нестрадају од повремених

мразева и ладних киша преко лета, као што то несрећом лане случај беше.

Године Années.	Кукуруза је: — Du maïs on a:		
	посејано Ensemensé.	пожњевено Récolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques		
1847	3,356.942	*130,317.471*	126,960.529
67	3,554.694	*137,995.049*	134,440.355

Код кукуруза влада карактеристична околност, да ни пети део количине за семе непотребује, која се изискује за друга стрмна жита, зато је он у гладним годинама врло полезан, почем се велика количина за семе чувати немора. И рад око њега непада у оно доба, када га друга жита изискују и штете у зрну кад се бере, нема, које су често осетне код стрмнине на кишним годинама.

Године Années.	Кукуруза је: — Du maïs on a:		
	извезено exporté.	увезено importé.	више извезено plus exporté.
	ока — oques		
1846	414.250	*390.179*	24.071
47	844.337	*546.213*	298.124
48	26.005	*290.867*	— 264.862
49	49.431	*807.951*	— 758.520
50	24.500	*240.950*	— 216.450
Годишње. Annuellem.	**271.705**	**455.232**	**— 183.527**
1866	1,014.276	*273.797*	740.479
67	1,463.418	*148.109*	1,315.309

Годиие Années.	Кукуруза је: — Du maïs on a:		
	извезено exporté.	увезено importé.	више извезено plus exporté.
	ока — oques		
1868	2,284.520	*281.959*	**2,002.563**
69	2,873.754	*61.019*	**2,812.735**
70	1,776.996	*124.152*	**1,652.844**
Годишње. Annuellem.	**1,882.593**	**177.807**	**1,704.786**

Свагда се је с кукурузом у нас трговало, само што је пређе од истога више унашано — нарочито из Влашке — а мање изнашано; у новије пак доба извоз је нарастио, пре свега за у Босну, а увоз је знатно смањен; но спрам целог потрошка овог жита ипак је саобраћајна загранична живост сасвим слаба.

Временик Période.	Кукуруза — Maïs.			
	чист донос produit net.	вишак извоза Excédant d' exportation.	потрошено је у земљи Consommation interieure.	
			свега total.	на милион житеља par million d' habitants.
	ока — oques			
Од 1846—50 г.	126,960.529	— *183.527*	**127,144.056**	138,940.000
» 1866—70 »	134,440.355	*1,704.786*	**132,735.569**	109,149.000

Чисти остатак какуруза за нашу домаћу потребу обраћен по одбитку вишка извоза испада као год и код пшенице, да је сада са 22°|₀ слабији но некада што је био; пак како је кукуруз главна рана народа, то се овај појав

код пшенице и кукуруза другчије објаснити неможе но тако, да се велике количине кукуруза пређе на гојење стоке употребљавани сада на рану људи узимљу — јер је огромни број свиња затрвен, као што нам то и пописи стоке наочиглед потврђују.

V. Крупник.
Épeautre.

Текући број / Numeros d' ordre	Окрузи / Cercles	Број житеља / Nombre d' habitants — године — Années 1846	1866	Дана орања / Arpents — 1847	1867
1.	Црноречки. Cerna Reka.	38.772	*53.284*	6.805	*6.094*
2.	Књажевачки. Knéjevatz.	35.094	*55.079*	3.692	*2.828*
3.	Ужички. Oujitzé.	74.379	*104.377*	6.023	*3.867*
4.	Крајински. Kraïna.	52.847	*70.324*	2.513	*2.042*
5.	Пожаревачки. Pojarevatz.	100.791	*140.790*	2.319	*2.782*
6.	Ћуприски. Tchouprïa.	4[illegible].532	*55.888*	332	*845*
7.	Руднички. Roudnik.	39.593	*47.565*	2.576	*724*
8.	Београдски. Belgrade.	50.146	*63.880*	3.323	*901*
9.	Крушевачки. Krouchevatz.	54.914	*80.201*	526	*1.049*
10.	Јагодински. Yagodina.	49.721	*62.179*	734	*683*
11.	Алексиначки. Aleksinatz.	22.877	*35.511*	28	*367*
12.	Чачански. Tchatchak.	48.448	*58.037*	393	*374*

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
13.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	3.383	*603*
14.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	608	*374*
15.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	996	*257*
16.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	11	*13*
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	5	*4*
18.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	9	. —
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**34.276**	**23.807**

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		Било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Црноречки. . Cerna Reka.	17.551	*11.437*	**6.114**
2.	Књажевачки. . Knéjevatz.	10.518	*5.134*	**5.384**
3.	Ужички. . . Oujitzé.	8.098	*3.705*	**4.393**
4.	Крајински. . Kraïna.	4.755	*2.904*	**1.851**
5.	Пожаревачки . Pojarevatz.	2.301	*1.976*	**325**

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
6.	Ћуприски . . Tchouprïa.	763	*1.512*	+ 749
7.	Руднички . . Roudnik.	6.506	*1.495*	5.011
8.	Београдски. . Belgrade.	6.62	*1.410*	5.217
9.	Крушевачки. . Krouchevatz.	958	*1.307*	+ 349
10.	Јагодински. . Yagodina.	1.476	*1.098*	378
11.	Алексиначки . Aleksinatz.	122	*1.033*	+ 911
12.	Чачански . . Tchatchak.	811	*644*	167
13.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	4.767	*620*	4.147
14.	Ваљевски . . Vaglévo.	860	*448*	412
15.	Смедеревски . Smederevo.	2.301	*428*	1.893
16.	Подрински. . Podrigné.	27	*27*	—
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	35	*16*	19
18.	Шабачки . . Chabatz.	14	—	14
	Србија. Serbie.	**3.745**	**1.957**	**1.788**

И ово се жито како за рану људи тако и за крм стоке употребљује, само што се при првом опредељењу љуска с њега предходно скинути мора. Ољуштени крупник даје врло

пријатног вкуса брашно сасвим на подобије пшеничног, а има земаља као што су: Виртемберг и Баденска, у којима крупник пшеницу скоро сасвим заступа, будући се од последње врло мале количине производе. Неољуштени пак крупник има економну равновредност са јечмом и даје се као и овај домаћој стоци а пре свега коњима. Сравњен са предименованим житама, крупник је у далеко слабијем размеру у Европи разведен.

Године Années.	Крупника је: — De l' épeautre on a: посејано ensemencé.	пожњевено récolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques		
1847	1,272.642	*7,456.596*	**6,183.954**
67	890.361	*5,207.842*	**4,317.481**

Заграничне трговине с крупником у нас нема, и то поглавито зато, што се у место њега радије чиста пшеница употребљује, и кад крупника и буде а оно се он у ред јечма уврсти, с којим се подједнако уцењује. Осим тога у пограничној Угарској слабо народ крупник троши, јер за људе има чисту пшеницу а за пиво доста бачког јечма.

Временик Période.	Крупника — De l' épeautre. чист донос produit net.	потрошено је у земљи Consommation intérieure. свега total.	на милион житеља par million d' habitants.
	ока — oques		
Од 1846—50 г.	6,183.954	**6,183.954**	6,757.600
„ 1866—70 „	4,317.481	**4,317.481**	3,552.800

Производство и трошење крупника у Србији једва је у пола онако јако као што беше пре двадесет година. Ово је сасвим јасно: нетражи се за коње, јер се ови дуже с пашом издржавају но са зрном, а нетражи се ни у међународном саобраћају из узрока, што би се на подвозу љуске штетовало. Усљед ових причина изостала је и побуда за стално производство, јер за рану људи претиче јошт довољно количине кукуруза — од утамањених свиња уштеђеног.

VI. Овас.
Avoine.

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
1.	Књажевачки . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	9.137	*8.046*
2.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	10.469	*5.618*
3.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	7.429	*6.308*
4.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	1.037	*2.458*
5.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	848	*2.940*
6.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	1.433	*4.249*
7.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	2.964	*4.557*
8.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	1.171	*2.048*
9.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	1.256	*2.628*
10.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	2.011	*1.837*

Текући број Numéros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
11.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	893	*2.651*
12.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	1.031	*1.840*
13.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.791*	1.710	*2.903*
14.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	513	*1.044*
15.	Чачански. . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	735	*746*
16.	Смедеревски. . Smederevo.	42.915	*59.980*	54	*532*
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	210	*207*
18.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	—	*5*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**42.901**	**50.617**

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Књажевачки. . Knéjevatz.	26.031	*14.608*	**11.428**
2.	Шабачки . . Chabatz.	16.155	*7.631*	**8.524**
3.	Ваљевски . . Vaglévo.	10.503	*7.556*	**2.947**

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
4.	Алексиначки . Aleksinatz.	4.533	*6.922*	2.389
5.	Београдски. . Belgrade.	1.691	*4.602*	2 911
6.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	2.019	*4.368*	2.349
7.	Ужички. . . Oujitzé.	3.985	*4.366*	381
8.	Руднички . . Roudnik.	2.958	*4.230*	1.272
9.	Јагодински. . Yagodina.	2.526	*4.226*	1.700
10.	Подрински. Podrigné.	5.007	*3.762*	1.245
11.	Крушевачки. . Krouchévatz.	1.626	*3.304*	1.678
12.	Ћуприски . . Tchouprïa.	2.368	*3.293*	925
13.	Пожаревачки . Pojarevatz.	1.697	*2.062*	365
14.	Црнoречки. . Cerna Reka.	1.323	*1.959*	626
15.	Чачански . . Tchatchak.	1.517	*1.285*	232
16.	Смедеревски. . Smederevo.	126	*887*	761
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	1.460	*820*	640
18.	Крајински . . Kraïna.	—	*7*	7
	Србија. Serbie.	**4.688**	**4.162**	**526**

Овога жита определење је за исхрану кућевне стоке, пре свега коња, ал по некад у оскудним годинама прави се од њега крупа, која се у виду каше и од самих људи троши. И код нас у Србији на прву се цел оно употребљује, осим врлетних округа, у којима друго жито због хладноће слабије успева, те се почешће и овсеницом прирањују. У поладним северним крајевима много се овас разводи, докле га у јужним крајевима врло мало има. Уобште се овас у плодореду разумне пољске привреде за пшеницом сеје, јер ова природну снагу земље јако црпи а овас ју штеди.

Године Années.	Овса је: — De l'avoine on a:		
	посејано ensemensé.	пожњевено recolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques.		
1847	1,398.179	*8,411.755*	**7,013.376**
67	1,666.463	*10,025.872*	**8,359.409**

Године Années.	Овса је: — De l'avoine on a:		
	извезено exporté.	увезено importé.	више извезено plus exporté.
	ока — oques.		
1866	248.339	*275*	**248.064**
67	759.209	*160*	**759.049**
68	694.165	*2.967*	**691.198**
69	174.500	*120*	**174.380**
70	665.496	*1.484*	**664.012**
Годишње. Annuellem.	**508.142**	**1.001**	**507.141**

У првом временику од године 1846—50. заграничне трговине с овсом у нас било није или ако је и било, то су дотичне количине због својих незнатности међ јечам увршћиване. У новије пак доба прилично се почело овса извозити и то за Аустрију, докле је општи увоз истога сасвим незнатан. Кад се Аустрија за рат спрема, као што чињаше 1866 и 1870 године, онда се овас и код нас живље потражи и више га се извезе било у истим било у следећим годинама.

Временик Période.	Овса — Avoine.			
	чист донос Produit net.	вишак извоза Excédant d' exportation.	потрошено је у земљи Consommation intérieure.	
			свега totale.	на милион житеља par million d' habitants.
	ока — oques.			
Од 1846—50 г.	7,013.376	—	7,013.376	7,664.000
» 1866—70 »	8,359.409	*507,141*	7,852.268	6,457.000

И од овса потрошак је сада слабији но некада што бејаше и то са 16°|₀, поглавито зато, што је коњоводство опало. У колико је пак овсеница као рана људи с другим питатељним житом замењена само се као напредак урачунати мора.

VII. Просо и елда.
Millet et Sarrasin.

Текући број Numéros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Проса дана орања Millet, — arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	171	*165*

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Проса дана орања Millet, — arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
2.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	144	*183*
3.	Чачански. . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	140	*91*
4.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	50	*59*
5.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	13	*55*
6.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	9	*22*
7.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	106	*20*
8.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	10	*7*
9.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	—	*16*
10.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	18	*11*
11.	Ћуприски . . Tchoupria.	43.532	*55.888*	10	*8*
12.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.791*	8	*17*
13.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	39	*10*
14.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	20	*7*
15.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	10	*5*
16.	Крајински. . . Kraïna.	52.847	*70.324*	—	*4*
17.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	—	*1·6*

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Проса дана орања Millet, — arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
18.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	—	*1·1*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**740**	**683**

Текући број Numéros d'ordre	Окрузи Cercles.	Проса дана орања на 100.000 житеља Millet — arpents par 100.000 habitants.		
		године — Anneés.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Подрински. . Podrigné.	426	*328*	88
2.	Ужички. . . Oujitzé.	194	*175*	19
3.	Чачански . . Tchatchak.	289	*157*	132
4.	Руднички . , Roudnik.	126	*122*	4
5.	Шабачки . . Chabatz.	20	*75*	+ 55
6.	Црноречки. . Cerna Reka.	23	*41*	+ 18
7.	Београдски. . Belgrade.	211	*31*	180
8.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	70	*28*	42
9.	Смедеревски . Smederevo.	—	*27*	+ 27
10.	Јагодински. . Yagodina.	36	*18*	18

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Проса дана орања на 100.000 житеља Millet — arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
11.	Ћуприски . . Tchouprïa.	23	*14*	9
12.	Пожаревачки . Pojarevatz.	—	*12*	+ 12
13.	Ваљевски . . Vaglévo.	55	*12*	43
14.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	28	*7*	21
15.	Крушевачки. . Krouchévatz.	18	*6*	12
16.	Крајински . . Kraïna.	—	*5*	+ 5
17.	Алексиначки . Aleksinatz.	—	*5*	+ 5
18.	Књажевачки. . Knéjevatz.	—	*2*	+ 2
	Србија. Serbie.	**81**	**56**	**25**

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Елде дана орања Sarrasin — arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
1.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	849	*1.279*
2.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	75	*390*
3.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	—	*237*

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Елде дана орања Sarrasin — arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
4.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	334	*58*
5.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	26	*22*
6.	Ћуприски. Tchoupria.	43.532	*55.888*	—	*8*
7.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	—	*9*
8.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	1	*5*
9.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	—	*4*
10.	Пожаревачки . Pojarevaiz.	100.791	*140.791*	—	*4*
11.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	—	*2*
12.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	10	*1·6*
13.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	—	*0·7*
14.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	—	*1·*
15.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	—	*0·5*
16.	Крајински. . . Kraïna.	52.847	*70.324*	—	—
17.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	—	—
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	—	—
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**1.295**	**2.022**

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles	Елде Дана орања на 100.000 житеља Sarrasin arpents par " habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847. Piur en 1867.
		1847.	1867.	
1.	Ужички. . . Oujitzé.	1.141	*1.225*	84
2.	Чачански . . Tchatchak.	155	*672*	517
3.	Крушевачки . Krouchévatz	—	*295*	295
4.	Руднички . . Roudnik.	844	*120*	— 724
5.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	37	*23*	— 14
6.	Ћуприски . . Tchoupria.	—	*14*	14
7.	Ваљевски . . Vaglévo.	—	*11*	11
8.	Београдски. . Belgrade.	2	*8*	6
9.	Смедеревски. Smederevo.	—	*7*	7
10.	Пожаревачки . Pojarévatz.	—	*3*	3
11.	Јагодински. . Yagodina.	—	*3*	3
12.	Подрински. . Podrigné.	25	*3*	— 22
13.	Алексиначки . Aleksinatz.	—	*2*	2
14.	Шабачки . . Chabatz.	—	*1*	1
15.	Књажевачки . Knéjevatz.	—	*1*	1
16.	Крајински . . Kraïna.	—	—	—

Текући број Numéros d'ordre	Окрузи Cercles	Елдe Дана орања на 100.000 житеља Sarrasin Arpents par „ habitants		
		године — Années		вило је у 1867 г. више него у 1847 г. Plus en 1867
		1847	1867	
17.	Црноречки. Cerna Reka.	—	—	—
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	—	—	—
	Србија. Serbie.	**141**	**166**	**25**

Но осим до сад набројени шест родова жита има још и два друга: просо и елда, за која такође наша пољска привреда зна, ако ће и у малом размеру бити. Речено је, да је кукуруз пореклом из новог света, из Америке, сва остала су жита из Азије, али ова два су из жарке Африке. Оба ова жита имају у Европи ограничену употребу за људе и то далеко више у виду крупе за кашу а много мање за пециво безвкусног леба. Западна Француска троши доста елде а и фини иначе Грци више се њоме ране неголи ма којим другим житом изузев пшеницу. Оба се жита добивају на узвишеним ладним и неплодним њивама, пак и с тога су цењени, што обично у оним годинама најобилније роде, кад друга жита због неудесних климатичних услова необично оману, те с тиме израну људи и стоке допуњавају.

Године Années.	Просе је: — Du Millet on a:		
	посејано ensemencé.	пожњевено recolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques		
1847	3.500	*127.950*	**124.450**
67	3.227	*118.398*	**115.171**

Године Années.	Елдеје: — Du Sarrasin ona:		
	посејано Ensemensé.	пожњевено Recolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques		
1847	19.250	*192.450*	173.200
67	29.893	*298.933*	269.040

Оба ова жита због своје споредне економне вредности нису никакав предмет заграничне трговине и тако се сав чисти производ у самој земљи потроши. Потрошак је од истих само са 3°|₀ слабији но што некада беше, с којим се делом потврђује истина, да се са реченим житом као и са ражи само становници ране а не и кућевна стока, бројем сада знатно смањена. Најпробитачније би беспрекословно било, кад би се оба жита у исхрани народа кукурузом заменути могла.

Сва жита.

Toute sorte de céréales.

Текући број Numéros d'ordres	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Књажевачки . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	64.980	*61.581*
2.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	51.948	*55.885*
3.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	51.326	*64.623*
4.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	35.990	*56.363*

Текући број Numéros d'ordres	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
5.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	70.400	*66.246*
6.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	74.728	*69.558*
7.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	52.880	*56.939*
8.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	41.159	*47.046*
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.791*	87.193	*106.402*
10.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	33.955	*42.012*
11.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	60.806	*66.381*
12.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	15.233	*24.039*
13.	Крушевачки . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	25.738	*46.136*
14.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	23.647	*23.977*
15.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	28.723	*21.262*
16.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	26.969	*34.469*
17.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	14.659	*16.694*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	1.400	*1.457*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**761.734**	**861.070**

Текући број Numéros d'ordres	Округи Cercles	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par „ habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847 г, Excédant en 1867
		1847	1867	
1.	Књажевачки. . Knéjevatz.	185.128	*111.804*	73.324
2.	Црноречки. . Cerna Reka.	133.984	*104.881*	29.103
3.	Београдски. . Belgrade.	102.352	*101.163*	1.189
4.	Смедеревски. . Smederevo.	83.864	*93.956*	+ 10.092
5.	Шабачки . . Chabatz.	108.637	*89.985*	18.652
6.	Ваљевски . . Vaglévo.	105.653	*83.320*	22.333
7.	Крајински . . Kraïna.	100.062	*80.967*	19.095
8.	Јагодински. . Yagodina.	82.780	*75.656*	7.124
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	86.510	*75.576*	10.934
10.	Ћуприски . . Tchouprïa.	78.000	*75.176*	2.824
11	Крагујевачки. Kragouïevatz.	85.677	*68.229*	17.448
12.	Алексиначки . Aleksinatz.	66.586	*67.695*	+ 1.107
13.	Крушевачки. . Krouchevatz.	46.870	*57.501*	+ 10.631
14.	Руднички . . Roudnik.	59.725	*49.524*	10.201
15.	Подрински. . Podrigné.	71.518	*43.545*	27.973
16.	Ужички. . . Oujitzé.	36.260	*33.024*	3.236

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
17.	Чачански. . . Tchatchak.	30.257	*28.764*	1.493
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	9.733	*5.786*	3.947
	Србија. Serbie.	**83.241**	**70.794**	**12.447**

Из досад казаног види се, да се у Србији сва она жита производе, која се у осталој Европи налазе с том примедбом, што кукуруз највећу површину запремајући и највећу количину плодова даје намењених за рану људи и крмлење стоке. За кукурузом следује пшеница, коју варошани једу и која је од године 1866. постала стални предмет наше извозне трговине с Аустријом. Сва остала жита од подчињеније су вредности у србској пољско-привредној радњи.

Наша земљоделска статистика представља нам у главним скуповима следећи облик од свију жита.

Године Années.	Од свију је жита: — Total de céréales.		
	посејано ensemensé.	пожњевено recolté.	на чисто остало produit net.
	о к а — o q u e s		
1847	16,947.877	*221,721.572*	**204,783.495**
67	20,325.984	*252,361.329*	**232,035.345**

ВРЕМЕНИК Période	ИЗВЕЗЕНО Exportation	УВЕЗЕНО Importation	ВИШЕ ИЗВЕЗЕНО Excédant d' exportation.
	ока — oques		
Од 1846—50.	1,611.713	*850.208*	781.505
„ 1866—70.	23,016.721	*1,611.614*	21,405.107

Временик Période.	СВЕГА total.	НА МИЛИОН ЖИТЕЉА par million d' habitants.
	ока — oques	
Од 1846—50 г.	204,001.990	222,930.000
„ 1866—70 „	210,630.238	173,210.000

Почем је одма у почетку наговештено, да смо званично прибране у Рватској и Славонији катастарске податке из земљодељске статистике за изналазење сабраних плодова усвојили у недостатку положних из нашег отечества, то неможе друкче ни бити, но да ће неодносно узевши сада и већа количина жита пожњевена бити у правом размеру к више пооораном земљишту; пак почем је и размер употребљеног семена за обе сматране године једнаки остао, то отуда сљедује, да је и жетва целе Србије од свију родова жита у години 1867. веће количине дати морала неголи у години 1847., а разлика износи свега $13^1|_2$ $^0|_0$. За сматрани времени простор од двадесет година порастило је становничество њено са $33^0|_0$ али имајући у виду знатно сведени број кућевне стоке — поглавито коња и свиња, жита трошећа — могли би смело потврдити, да у израни људи оскудице спрам старијих година било неби. Међутим у том времену јаки полет загранична житна трговина добивша учини, да је у народном препитању доиста недостатак настао, почем би требало да је саотвјетно већем извозу жита

и већи простор земљишта у новије доба производству жита посвећиван но што пређе беше. Узмемоли дакле и заграничну трговину у рачун, то нам онда као резултат остаје, да сада спрам негда на сваку душу у Србији и по 22°|₀ мање ране преко године за потрошак остаје; но колико се опет од ове сада мање но некада на рану стоке одузима, која је бројно смањена — статистика нам наша ни приближне податке дати у стању није.

Из предходних таблица уверили смо се, да је у новије доба нешто већа површина пшеници посвећена но што је негда бивала, све спрам људства узимајући, и то зато, што је пшеница у велико предметом извозне трговине постала. Ражи, проса и елде прилично се онолико обделава као и пређе; али због знатно смањеног броја коња и свиња у најновије доба јечма, кукуруза, овса и крупника много се мање сеје но некада. Неодносно узевши сада се додуше само у окрузима преко Колубаре, и то: у Ваљевском, Шабачком и Подринском мање земље оре но пређе, али и дотично људство у рачун кад узмемо, дознајемо, да су сада само два окружија са обрађеном површином напреднија и то: Смедеревско и Крушевачко, а донекле и Алексиначко, а сва друга у том су погледу оназађена; најмање су на штети: Београдско и Ћупријско, а највише су: Подринско, Књажевачко и Црноречко. Ови се неповољни појави одчасти тиме објасњавају, што се сада доста простора производству пшенице посвећује, но како она у јачем размеру питателне частице у земљишту станујуће изсиса од свију осталих жита, то се чешће и они одмарати морају у виду угара, како да се боље опорављена на ново за производство пшенице употребити могу. Као главни резултат овог прегледа показује се: да је у новије доба обделавање земљишта за жита са 15°|₀ по простору слабије него што је негда било све спрам људства рачунајући.

Кромпир
Pommes de terre.

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	524	*2.211*
2.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	630	*1.437*
3.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	580	*1.198*
4.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	325	*748*
5.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.791*	910	*1.609*
6.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	403	*797*
7.	Ћуприски . . Tchoupria.	43.532	*55.888*	337	*598*
8.	Руднички . . Roudnik.	39.598	*47.565*	294	*508*
9.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	407	*1.052*
10.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	304	*621*
11.	Подрински, . Podrigné.	40.162	*48.827*	183	*444*
12.	Крајински. . Kraïna.	52.847	*70.324*	86	*361*
13.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	138	*273*
14.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	132	*292*
15.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	32	*177*

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
16.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	138	*244*
17.	Крушевачки . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	134	*250*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	20	*18*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**5.577**	**12.838**

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	738	*2.273*	**1.535**
2.	Београдски. . Belgrade.	1.256	*2.250*	**994**
3.	Ваљевски . . Vaglévo.	820	*1.435*	**615**
4.	Смедеревски . Smederevo.	757	*1.247*	**490**
5.	Пожаревачки . Pojarevatz.	903	*1.143*	**240**
6.	Шабачки . . Chabatz.	622	*1.083*	**461**
7.	Ћуприски . . Tchouprïa.	974	*1.070*	**296**
8.	Руднички . . Roudnik.	743	*1.049*	**306**

Текући број Numéros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
9.	Ужички. . . Oujitzé.	547	*1.008*	461
10.	Јагодински. . Yagodina.	611	*999*	388
11.	Подрински. . Podrigné.	456	*909*	453
12.	Крајински. . Kraïna.	163	*513*	350
13.	Црноречки. . Cerna Reka.	356	*512*	156
14.	Чачански . . Tchatchak.	272	*503*	231
15.	Алексиначки . Aleksinatz.	140	*498*	358
16.	Књажевачки. . Knéjevatz.	385	*433*	58
17.	Крушевачки. . Krouchévatz.	244	*312*	68
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	139	*72*	— 67
	Србија Serbie.	**609**	**1.056**	**447**

И ово је чудновато полезно растеније као и кукуруз, дар новог света, само штета што се од нашег народа по својој изредности не цени. Кромпир се подобно ражи и овсу са мршавом земљом задовољава у којој прилично песка има а много мање иловаче, коју никако не воле. Затим изискује довољно кишног талога и да се брижљиво окопава подобно свом земљаку кукурузу. Производство његово шири се све више код нас, али пре само четрдесет година у толикој је

мери непознат био, да је у години 1837. државни савет за преко нужно држао, да се нарочитим расписом наши земљоделци на сејање кромпира опомену представљајући им неоцениме користи отуд. И доиста сад је двапред већи простор њиме засејан но што беше пре двадесет година а с тиме наравно увеличан је и његов донос, које се приближно на следећи начин дознаје.

Године Années	Кромпира је:— De pommes de terre on a:		
	посејано Ensemensé	пожњевено recolté	на чисто остало produit net
	о к а — o q u e s		
1847	1,211.880	*12,118.800*	10,906.920
67	2,584.800	*25,848.000*	23,263.200

Почем се код нас трговина са кромпиром врло слабо води, и то само с увозом, то сав у земљи добивени отуда плод и потроши се, но више од људи но од стоке. Узимајући у призрење размер вредности питателних његових частица к кукурузу, дознајемо, да су три оке кромпира толике вредности у приватној привреди колико је једна ока кукуруза, пак горње бројеве сводећи на овај питателни размер имамо ове резултате.

Потрошено је кромпира у кукуруз обраћеног On a consommé de pommes de terre converties en Maïs.		
Године Années	свега total	на милион житеља par un million d' habitants.
	о к а — o q u e s.	
1847	3,635.640	*3,973.000*
67	7,754.400	*6,376.000*

Недостатак у житама назначени за нашу народну привреду попуњава се донекле са обилнијим жетвама у кромпирима у неплодним пределима.

Овде би сада на свом месту било да и земљиште варивом заузето изложимо; но како се у нас врло мало сочива, боба, грашка и састрице производи, но највише граха, а овај опет много мање на нарочитим њивама већ заједно с кукурузом, то и нисмо могли никакве посебне поуздане податке за вариво изложити, који би већ и по томе неподпуни били, што се оно ређе на њивама но много чешће по баштама за зелен производе, те обично поред потока лежећи почешће се на суши художествено заливати морају.

Пре него што наш говор о житном производству Србије завршимо, неће излишно бити, да подобне статистичне податке и из суседног краљевства Угарског на среду изнесемо и са подобним из Србије полученим сравнимо.

У Мађарској је одма иза грађанског рата у години 1848. и 1849. вођеног наређено било, да се по цели праведнијег порезивања провизорни катастер сними, који је посао у години 1851. већином и свршен био. Из истога дознаје се: колика је површина у аустријским јутрама разним родовима жита засејана и која се количина жита годишње средином у мерицама добива. За сравреће наведених сведенија узети су податци на годину 1869. односећи се, када је унгарско статистично надлежателство наредило, да се по струци пољске привреде опширна истрага у земљи предузме, од кога су посла податци већ јавности предани. Но осим суседног мађарског враљевства држали смо за уместно да и најновије податке из земљоделске статистике такође оближњег књажества Влашке изложимо, из кога се знатне количине ране за све земље на средиземном мору лежеће извозе. Скупни бројеви за обе у речи стојеће године односно стања обрађевина како у Мађарској тако исто и у Ердељу и у Влашкој показују се из следећег прегледа.

Текући број Numéros d' ordre.	Разне обрађевине жита. Cultuus des céréales diverses.	Годинé. — Années. 1851	1869	
		Засејано је у On a ensemensé en: Угарској и Ердељу Hongrie et Transylvanie	Угарској и Ердељу Hongrie et Transylvanie	Румунији Roumanie
		Ектара. — Hectares,		
1.	Пшенице . . . Froment.	892.675	*2,174.845*	958.636
2.	Крупника. . . Epeautre.	—	*6.280*	—
3.	Наполице . . Méteil.	611.298	*355.459*	—
4.	Ражи . . . . Seigle.	1,216.025	*1,266.248*	131.786
5.	Кукуруза . . Maïs.	1,241.199	*1,415.669*	1,172.415
6.	Јечма . . . Orge.	620.593	*794.563*	276.170
7.	Овса . . . . Avoine	1,343.903	*897.009*	63.533
8.	Проса . . . Millet.	3.520	*36.406*	—
9.	Елде . . . . Sarrasin.	47.151	*16.947*	84.442
	Свега жита . Toutes les céréales	**5,976.364**	**6,968.429**	**2,687.022**
10.	Кромпира . . Pommes de terre.	174.581	*336.702*	6.976
	Скупа Total	**6,152.945**	**7,300.130**	**2,693.998**

По овим бројевима судећи и у облишњој Угарској посвећује се пшеници сада далеко већи простор но некада — више него двапут већи — наполица напротив једва половину негдашњег простора задржа, из чега сљедује, да се је ове земљиште у оно пшенице обратило, почем је пшеница

прелазно жито између ражи и пшенице. Ражи сене производи на већем простору оније што некада, али обделавање кукуруза очевидно напредује, а тако исто и јечма, проса и елде. Простор овсом запремљени у новије је доба знатно смањен, које је у корист на цени боље стојеће пшенице само учињено.

Румунска има такође своју земљоделску статистику за сваку годину почев од године 1862. — но како је времени простор за сравнење ове са годином 1869. врло скучен, то смо пвдробнији посао на будућа времена одложили, када ће занимљиво бити забележити: од каквог је уплива ослобођење сељака од спахијских дажбина и робота кроз то време за земљоделије било, прошли пак седам година показују доиста напредак ако ће само и са $1\frac{1}{4}$ °|₀ годишње бити. Но предходећи бројеви целокупни су без призрења на дотични број житеља па како су само односи од прегледне вредности то и број житеља за речене земље а и Србије стављамо ради удобнијег проучавања велеважних земљоделских интереса дотичних крајева. Све поместне мере површина, као што су дани орања у Србији, аустријска јутра у Угарској, погони у Влашкој и Фалчи у Молдавији, сведене су ради удобнијег упоређења међу собом на једнаког именитеља — на ектар француски.

Број житеља био је у: Nombre d' habitants a été en:					
Србији Serbie		Мађарској и Ердељу Hongrie et Transylvanie		Румунској Roumanie	
Година Années	Душа Jndividus	Година Années	Душа Jndividus	Годинe Années	Душа Jndividus.
1866	1,216.346	1850 69	11,356.547 13,219.150	1868	4,150.000

Текући број Numéros d' ordr.	Видови жита Espéces de céréales	На 1,000.000 душа обрађено је године Par „ individus on a cultivé		
		1867	1869	
		у — en		
		Србији Serbie	Мађарској Hongrie	Румунији Roumanie
		ектара. — Hectares.		
1.	Пшенице . . . . Froment	72.404	*164.520*	230.996
2.	Наполице . . . . Meteil.	—	*26.890*	—
3.	Ражи . . . . . Seigle	9.083	*95.790*	31.756
4.	Јечма . . . . . Orge.	17.892	*60.110*	66.547
5.	Кукуруза . . . . Maïs.	132.892	*107.090*	285.510
.	Крупника . , . , Epeautre.	7.096	*480*	—
7.	Овса . . . . . Avoine.	15.088	*67.860*	15.310
8.	Елде . . . . . Sarrasin.	603	*1.280*	—
9.	Проса . . . . . Millet.	204	*2.750*	20.347
	Свега жита Total	**256.670**	**526.770**	**650.466**
10.	Кромпира . . . . Pommes de terre.	3.546	*25.470*	1.681
	Жита и кромпира . . Céréales et pommesdeterre.	**260.216**	**552.240**	**652.147**

Родови обраћевине Espéces de culture	Године — En		
	1847	1851	1862
	хектара. — Hectares		
Жита . . . . Céréales	300.405	*526.430*	594.000
Кромпира . . . . . . Pommes de terre.	2.209	*15.370*	2.250
Жита и кромпира . . Céréales et pommes de terre.	**302.614**	**541.800**	**596.250**

Изведена бројна збирка од превелике је поуке за народне привредитеље.

И ако сва три сматрана краја пшеницу извозе ипак у нас једва пола има од количине у Мађарској добивене и тек трећина оне, која се у Влашкој разводи.

Наполица је само у Угарској уобичајена за рану собственог народа мађарског; у Србији и у Румунији није у употреби.

Раж се само мало у источним крајевима Србије обделава а тако исто мало и у Румунији, напротив сви северни крајеви Угарске производе је много.

Јечам се већ више код нас него у Мађарској сеје, али једва пола оног простора има, који му Румуни дају.

Крупник допуњујући потребу у јечму прилично је код нас заступљен, а у обе друге земље скоро и нема га.

Овас за стрњиком пшенице долазећи освеопштен је у Мађарској, но много мање у Србији и у Румунији.

Просе и елде мало и у нас и у Мађара има, али прилично доста у сједињеним књажествима.

Кромпиру се у сва три краја јошт незнатна површина посвећује, а што га и има, то је у словачким врлетним жупанијама, где другог рода жита слабије успевају.

Прегледајући сав простор нашега земљишта житом запремљени пада нам јасно у очи, да исти тек 50°|₀ онога

заузима, који се у Угарској налази, и једва 40°|₀ износи од подобног у Румунији под плугом налазећег се. Најкривље нам је пак, што је сно спрам ранијих година у нас сада са 17°|₀ мање, докле је у Унгарској једнако велико а у Румунији и са 9°|₀ већа но што пре седам година беше, све дотично људство у рачун увлачећи.

Но није по разумну пољско-привредну управу довољно знати учињене напредке у три сматране једна другој на близу лежеће земље, већ од далеко је веће занимљивости дознати у ком одношењу и остали европски крајеви стоје што се како посејаног земљишта тако исто и добивене количине жита тиче. За ову цјел израдили смо следећи преглед по најдостовернијим статистичним податцима из најновијих времена за сваку земљу нежалићи за љубав напредка привредне науке никаквог труда. Државе су изложене по реду опадајуће обрађене величине и мера је узета из метричног система: *ектар*, првобитно у Француској мера за пољске површине

Житом засејана површина у Европи.
Su perficie ensemensée en céréales en Europe.

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants.	Засејано пшенице En semensement en froment. ектара — Hectares
1.	Пољска . . . . Pologne.	1857—58	*5,234.000*	**353.136**
2.	Данска . . . . Danemark.	1860	*1,600.000*	**61.807**
3.	Румунија . . . Poumanie.	1869	*4,150.000*	**958.635**
4.	Мађарска-Ердељ . Hongrie-Trasylv.	1868—70	*11.834.000*	**2,090.741**

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants.	Засејано пшенице En semensement en froment. Ектара — Hectares
5.	Пруска . . . . Prusse.	1872	*24.600.000*	1,696.710
6.	Француска . . . France.	1862	*37,382.000*	7,456.931
7.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	1851	*865.000*	30.637
8.	Шведска . . . Svède.	1851—55	*3,560.000*	26.888
9.	Шпанија. . . . Espagne.	1857	*15,460.000*	2,961.316
10.	Аустрија . . . Autriche.	1860	*13,834.000*	627.726
11.	Сицилија и Сардин. Sicile et Sardaigne.	1856	*2,683.000*	666.226
12.	Немачка . . . Allemagne.	1863	*12,577.000*	541,471
13.	Белгија . . . . Belgique.	1856	*4,530.000*	267.366
14.	Норвешка . . , Noivége.	1855	*1,490.000*	4.131
15.	Швајцерска . . Suisse.	1862	*2,550.000*	43.451
16.	Грчка . . . . Grèce.	1860	*1,328.000*	109.393
17.	Холандска . . . Pays-Bas.	1861—65	*3,420.000*	80.324
18.	Велика Британија. Grande-Brétagne.	1871	*31,611,000*	1,551.577
	Свега Total	—	178,708.000	19,508.466
	На милион житеља . . Par un million d' habitants	—	*1,000.000*	109.551

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants	Засејано пшенице En semencement en froment. — ектара — Hectares.
	Србија . . . . Serbie.	1847	*915.000*	66.292
		67	*1,216.000*	90.237
	На милион житеља . . Par un million d' habitants	1847	*1,000.000*	72.442
		67	*1.000.000*	74.204
	Северна Америка . . Amérique du Nord.	1867—70	*37.650.000*	7,645.416
	На милион житеља . . Par un million d' habitants	1867—70	*1,000.000*	203.862

Текући број Numeros d' ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemensement en		
		Крупника Epeautre	Наполице Méteil	Раже Seigle
		ектара — Hectares.		
1.	Пољска . . . . . . Pologne.	—	—	1,617.740
2.	Данска . . . . . . Danemark.	—	*33.591*	208.380
3.	Румунија . . . . . Roumanie.	—	—	141.786
4.	Маџарска-Ердељ . . Hongrie Transylvanie.	4.759	*351.637*	1,256.278
5.	Пруска . . . . . . Prusse.	—	—	4.072.198
6.	Француска . . . . France.	16.443	*514.542*	1,928.208
7.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	2.105	*25.791*	71.779
8.	Шведска . . . . . Svède.	—	*108.011*	269.449

Текући број / Numéros d'ordre	Државе / Etats	Посејано — Ensemensement en		
		крупника / epeantre	наполице / méteil	ражи / seigle
		хектара Hectares.		
9.	Шпанија . . . . Espagne.	—	—	1,199.554
10.	Аустрија . . . . Autriche.	35.421	*126.447*	1,502.223
11.	Сицилија и Сардинија. Sicile et Sardaigne.	—	—	4.360
12.	Немачка . . . . Allemagne.	299.994	*69.102*	933.864
13.	Белгија . . . . . Belgique.	58.443	*41 411*	292.102
14.	Норвешка . . . . Norvége.	—	*49.975*	11.864
15.	Швајцарска . . . Suisse.	120.170	—	175.745
16.	Грчка . . . . : . Grèce.	368	*36.183*	2.412
17.	Холандска . . . . Pays-Bas.	—	—	192.560
18.	Велика Британија . Grande-Bretagne	—	—	32.894
	Свега Total.	**546.703**	**1,356.697**	**14,076.078**
	На милион житеља . . . Par un million d' habitants.	3.067	*7.621*	78.965
	Србија. 1847	12.357	—	8.065
	Serbie. 67	8.629	—	11,045
	На милион житеља. 1847	13.503	—	8.812
	Par un million d' hab. 67	7.096	—	9.083
	Северна Америка . . . Amerique du Nord.	—	—	613.434
	На милион житеља . . . Par un million d' habitants.	—	—	16.292

Текући број Numéros d'ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemencement		
		Кукуруза Maïs	Елде Sarrasin	Јечма Orge.
		Ектара — Hectares.		
1.	Пољска . . . . . Pologne.	—	*199.580*	354.698
2.	Данска . . . . . Danemark.	—	*27.630*	302.359
3.	Румунија . . . . Roumanie.	1,172.414	*84.442*	276.170
4,	Мађарска и Ердељ . Hongrie et Transylvan.	1,456.932	*67.082*	804.643
5.	Пруска . . . . . Prusse.	—	—	1,247.369
6.	Француска . . . . France.	586.032	*707.709*	1,086.991
7.	Рватска и Славонија . Croatie et Slavonie.	142.616	*44.055*	32.238
8.	Шведска . . . . Svède.	—	—	252.280
9.	Шпанија . . . . Espagne.	—	—	1,288.750
10.	Аустрија . . . . Autriche.	224.239	*257.800*	612.846
11.	Сицилија и Сардинија. Sicile et Sardaigne.	2.711	—	220.426
12.	Немачка . . ; . Allemagne.	5.675	*60.338*	688.211
13.	Белгија . . . . Belgique,	—	*24.501*	44.587
14.	Норвешка . . . . Norvége.	—	—	68.902
15.	Швајцерска . . . Suisse.	—	—	25.959
16.	Грчка . . . . . Grèce.	22.579	*51.259*	36.287

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemencement		
		кукуруза Maïs	елде Sarrasin	јечма Orge.
		ектара — Hectares.		
17.	Холандска . . . . Pays-Bas.	—	*61.356*	41.995
18.	Велика Британија . Grande Brétagne.	—	—	1,061.447
	Свега Total.	**3,613.198**	**1,585.752**	**8,446.158**
	На милион житеља . . . Par un million d' habitants.	20.269	*8.896*	47.372
	Србија. . . . Serbie. 1847	152.453	*738*	19.611
	67	161.610	*981*	21.284
	На милион житеља. Par un million d' hab. 1847	166.597	*806*	21.431
	67	132.892	*807*	17.500
	Северна Америка . . . Amérique du Nord.	14,033.440	*383.173*	432.554
	На милион житеља . . . Par un million d' habitants.	372.734	*10.178*	11.489

Текући број Numeros d' ordre	Државе Etats	Посејано — Ensémensementen		
		овса Avoine	варива Legumes secs	све обрађевине Total de cultures
		ектара — Hectares.		
1.	Пољска . . . . Pologue.	883.831	*190.528*	3,599.513
2.	Данска . . . . Danemark.	357.095	*41.479*	1,032.348
3.	Румунија . . . Roumanie.	63.533	*22.278*	2,719.258
4.	Мађарска и Ердељ. Hongrie et Transylv.	922.060	*41.040*	6,995.171

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Посејано — Ensémensementen		
		ОВСА Avoine	ВАГИВА Legumes.	СВЕ ОБРАЂЕВИНЕ Total de cultu.
		ектара — Heclaus.		
5.	Пруска . . . . Prusse.	2,714.737	*509.013*	10,239.937
6.	Француска . . . France.	3,323.875	*484.530*	16,105.351
7.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	41.225	—	390.446
8.	Шведска . . . Svède.	372.074	*46.981*	1,075.682
9.	Шпанија . . . Espagne.	620.333	—	6,069.953
10.	Аустрија . . . Autriche.	1,228.789	*100.980*	4,716.470
11.	Сицилија и Сардин. Sicile et Sardaigne.	—	*107.442*	1.001.165
12.	Немачка . . . Allemagne.	944.651	*116.057*	3,822.047.
13.	Белгија . , . . Belgique.	219.169	*58.285*	1,005.864
14.	Норвешка . . . Norvége.	132.557	*5.520*	272.949
15.	Швајцерска . . Suisse.	116,826	—	491.151
16.	Грчка . . . . Grèce.	8,381	*13.020*	279.882
17.	Холандска. Pays-Bas.	96.813	*45.310*	518.359
18.	Велика Британија. Grande-Brétagne.	1,765.092	*381.466*	4,792.470
	Свега **Total**	13,811.041	2,163.923	65.128.016
	На милион житеља . . Par un million d' habitant.	77.478	*12.139*	365,358

Текући број Numéros d'ordre	Државе Etats		Посејано — Ensemensement en: овса Avoine (ектара — Hectares)	варива Legumes secs (ектара — Hectares)	све обрађевине Total de cultu. (ектара — Hectares)
	Србија . . . . Serbie.	1847	15.386	—	274.902
		67	18.349	—	312.137
	На милион житеља Par un mill. d' habit.	1847	16.814	—	300.405
		67	15.088	—	256.670
	Северна Америка . . Amérique du Nord.		3,871.740	—	27,009757
	На милион житеља . . Par un million d' habitants		102.835	—	713.389

Текући број Numéros d'ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemensement en: кромпира pommes de terre (ектара — Hectares)	свега жита и кромпира céréales et pommes de terre (ектара — Hectares)	на милион житеља par un milion d' habitants (ектара — Hectares)
1.	Пољска . . . . Pologne.	512.018	*4,111.531*	785.553
2.	Данска . . . . Danemark.	30.438	*1,062.786*	664.241
3.	Румунија . . . Roumanie.	6.975	*2,726.233*	656.920
4.	Маџарска-Ердељ . Hongrie et Transylv.	349.253	*7,344.424*	555.555
5.	Пруска . . . . Prusse.	2,036.052	*12,275.989*	499.020
6.	Француска . . . France.	1,234.807	*17,340.158*	463.864
7.	Рватска и Славон. Croatie et Slavonie.	1,838	*392.284*	453.508
8.	Шведска. . . . Svède	438.350	*1,514.032*	425.288

Текући број Numéros d'ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemensement en		
		кромпира pommes de terre	свега жита и кромпира céréales et pommes de terre	на милион житеља par un milion d' habitants
		хектара — Hectares.		
9.	Шпанија. . . . Espagne.	—	*6,069.953*	392.623
10.	Аустрија. . . . Autriche.	515.037	*5,231 207*	378.160
11.	Сицилија и Сардин. Sicile et Sardaigne.	—	*1,001.165*	373.151
12.	Немачка. . . . Allemagne.	627.447	*4,449.494*	353,900
13.	Белгија. . . . Belgique.	149.737	*1,155.601*	255.100
14.	Норвешка . . . Norvége.	76.423	*349.372*	234.478
15.	Швајцарска. . . Suisse.	79.195	*570.346*	223.665
16.	Грчка. . . : . Grèce.	—	*279.882*	210.754
17.	Холандска . . . Pays-Bas.	107.108	*625.467*	182.886
18.	Велика Британија . Grande-Bretagne	635.997	*5,478.467*	173.309
	Свега Total.	6,850.675	71,978.691	402.770
	На милион житеља . . Par un million d' habitants	38.431	*402.770*	—
	Србија. . . . Serbie. 1847	2.020	*276.922*	302.614
	67	4.312	*316.449*	260.216
	На милион житеља. Par un million d' hab. 1847	2.209	*302.614*	—
	67	3.546	*260.216*	—
	Северна Америка. . . Amérique du Nord.	482.586	*27,492.343*	730.207
	На милион житеља. . . Par un million d' habitants.	12.818	*730.207*	—

У прегледима житом засејане површине уврштене су осим тога и оне, на којима се вариво и кромпир добивају. Од варива у нас се највише грах сеје и то махом скоро с кукурузом заједно, а много ређе на одвојеним њивама, од боба пак, сочива, грашка и састрице врло се незнатне количине добивају и то искључно по градинама а никако на обичним њивама. Приликом обштег пописивања обрађевина у години 1867. отворени су били процепи у пописним књигама додуше и за наведена сва варива, али получени резултати за сву земљу тако су малени испали, да није вредно било одвојено ни излагати их. Кромпиром запремљена површина стављена је додуше сва за сваки округ сходно чињеним пописима у обе године, али од ове подтропичне биљке такође се још и сада врло слабе количине добивају а пре четрдесет година наши земљоделци за исту ништа готово и незнадоше. Међутим ово случај за осталу Европу није, изузимајући јужну; у Пољској, Скадинавској, Великој Британији и у свим земљама германском расом насељеним, производи се толико кромпира што се количине тиче с питателном вредношћу на раж сведене, колико и свега осталог жита и то подједнако како за рану људи тако исто и за крм кућевне стоке: свиња и говеди; поред тога употребљују се знатне количине кромпира и на печиво обичне ракије и шпирта, нарочито у земљама у којима због климатичних неудобности винова лоза напредовати неможе.

Земље са непрегледним плодним равницама: Пољска, Данска и Румунска показују и највеће делове земљишта под плугом спрам равног броја житеља. Земље Св. Стевана, Пруска и Француска такође знатне улоге у пољској привреди показују. Остале су у средини, Белгија и Холандска због пренасељености — преко 7000 душа на квадратној миљи — мало земље под плугом имају, исто тако: Норвешка, Швајцерска и Грчка због неплодности земљишта већином из врлетних стена састављеног, а што Велика Британија најмање

земље под плугом има и ако је земљиште плодно толкује се тиме, што она жито због свог фабричног становништва из свију крајева света, ал' највише ис Северне Америке, увози а друго и зато, што су тамо пашњаци сваке врсте саразмерно много више у запремини но ма игде у Европи. Сви у таблици изложени крајеви двапут јаче насељени но што је Србија ипак много већи под плугом лежећи предел показују од ње, као што нам следећи скупни преглед то наочиглед тврди.

Текући број Numéros d' ordre	Земље Pays	Рачуна се на милион Il y a par un million	
		житеља d' habitants	земљоделаца de cultivateurs
		обрађене површине: ектара en superficie cultivée: hectares	
1.	У Северној Америки. Amérique du Nord.	730.207	1,106.374
2.	„ Европи . . . . Europe.	402.770	805.540
3.	„ Србији . . . . Serbie	260.216	289.129

Овај преглед тврди, да докле се у Србији 1,000.000 ектара жита и кромпира на дати број житеља сеје, дотле их има слабо насељена Америка 2,890.000 ектара; или с другим речима: Равни број житеља сеје жита у Северној Америки три пут већу површину него наши земљоделци а и Европљани обрађују такође у пола већи простор од нас. Но како је даље познато, да од целог становништва једнаки процент на земљоделску класу неспада, јер докле код нас од 100 душа 90 њих земљу раде, у Европи је овај размер на 100 душа само 50 а у Северној Америки 66 глава. Желимоли дакле пољско-привредну вредноћу у ужем смислу да на видик изнесемо, то морамо обделани простор само са ратарским делом становничества делити, па да видимо

у коме је крају он вредан а у коме ли опет није. Ово се на очиглед из оног другог стубца горњег прегледа изводи, јер што известан број ратара код нас 100.000 ектара житом усеје исти број људи сељака уради у Европи 278.770 а у Америки чак и 382.827 ектара, које ће да каже: да су европски сељаци скоро три пут а Американски безмало и четири пута вреднији од наших; али и без наведених числених доказа свакоме је у нас јасно позната ствар, да наши ратари за рад онако охотно непријањају као што би могли, али су у томе сви Срби једнаки па ма где му драго живили, те их и сви остали Славени у том погледу јако надмашују.

Пожњевена количина жита и кромпира у Европи.

Quantitées recoltées en cèréales et pommes de terre en Europe.

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants.	Производство Production пшенице en froment. ектолитра hectolitres
1.	Пруска . . . . Prusse.	1872	*24,600.000*	28.882.484
2.	Данска . . . . Danemark.	1861	*1,600.000*	1,288.676
3.	Француска . . . France.	1862	*37,382.000*	117,183.162
4.	Пољска . . . . Pologne.	1863	*5,234.000*	4,158.300
5.	Немачка . . . Allemagne.	1860	*12,519.000*	8,386.451
6.	Румунија . . . Poumanie.	1862-69	*4,100.000*	9,591.378
7.	Белгија . . . . Belgique.	1866	*4,819.000*	6,633.922
8.	Мађарска-Ердељ . Hongrie-Trasylv.	1868-70	*13,220.000*	23,519.371

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants	Производство Production пшенице en froment. ектолитра hectolitres.
9.	Шведска . . . Svède.	1865-66	*4,114.000*	887.103
10.	Велика Британија. Grande-Brétagne.	1866	*29,078.000*	38,373.630
11.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	1851	*865.000*	404.588
12.	Аустрија . . . Autriche.	1860	*17,402.000*	9,143.922
13.	Холандска. Pays-Bas.	1861-65	*3,420.000*	1,728.296
14.	Норвешка . . . Norvége.	1855	*1,490.000*	64.482
15.	Швајцерска . . Suisse.	1862	*2,550.000*	767.195
16.	Турска . . . . Turquie.	1864	*8,114.000*	9.228.706
17.	Финланд . . . . Finnlande.	1855-65	*1,765.000*	20.563
18.	Италија . . . . Jtalie.	1866	*24,883.000*	34,397.168
19.	Португалска . . Portugal.	1847-51	*3,900.000*	2,520.444
20.	Грчка . . . . Grèce.	1860	*1,328.000*	1,326.090
21.	Шпанија . . . Espagne.	1857	*15,464.000*	31,389.949
	Свега Total.	—	217,847.000	329,895.877
	На милион житеља. . . Par un million d' habitan.	—	*1,000.000*	1,514.301
	Србија . . . . . . Serbie.	1847	*915.000*	969.190
		67	*1,216.000*	1,317.783

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants	Производство Production Пшенице en froment. ектолитра hectolitres
	На милион житеља . . Par un million d' hab.	1847 67	*1,000.000* *1.000.000*	1.059.200 1,083.703
	Северна Америка. . . Amérique du Nord.	1867-71	*37,650.000*	81,890.135
	На милион житеља. . . Par un million d' habitan.	1867-71	*1,000.000*	2,175.037

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Производство — Production en Крупника Epeautre	Наполице Méteil	Раже Seigle
		ектолитра — hectolitres.		
1.	Пруска . . . . Prusse.	—	—	53,850.812
2.	Данска . . . . Danemark.	—	*638.632*	3,240.309
3.	Француска . . . France.	343.494	*8,510.914*	26,668.361
4.	Пољска . . . . Pologue.	—	—	13,736.830
5.	Немачка . . . Allemagne.	7,755.845	*1,328.395*	16,842.333
6.	Румунија . . . Roumanie.	—	—	1,033.077
7.	Белгија . . . . Belgique.	1,327.686	*762.197*	5,989.116
8.	Мађарска и Ердељ. Hongrie et Transylv.	56.558	*4,280.856*	17,300.891
9.	Шведска . . . Svède.	—	*1,536.784*	5,895.747
10.	Велика Британија. Grande Brétagne.	—	—	720.771

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Производство — Production en		
		крупника épeautre	напoлице Méteil	ражи seigle
		ектолитра — hectolitres		
11.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	18.324	*376.847*	811.125
12.	Аустрија . . . Autriche.	—	*504.237*	24,113.200
13.	Холандска . . . Pays-Bas.	—	—	3,574,239
14.	Норвешка . . , Norvége.	—	*646.255*	221.204
15.	Швајцерска . . Suisse.	—	—	2,923.826
16.	Турска . . . . Turquie.	—	—	2,712.487
17.	Финланд . . . . Finnlande.	—	—	3,149.882
18.	Италија . . . . Jtalie.	—	—	2,799.951
19.	Португалска . . Portugal.	—	—	2,015.968
20.	Грчка . . . . Grèce.	4.243	*428.172*	25.023
21.	Шпанија. . . . Espagne.	—	—	8,723.100
	Свега Total	9,506.150	19,013.289	196,348.252
	На милион житеља. 1847 Par un million d' habit. 67	43.637	87 381	901.313
	Србија. . . . 1847	167.679	—	91.129
	Serbie. 67	117.109	—	124.321
	На милион житеља . .	183.200	—	89.000
	Par un million d' habitauts.	96.307	—	102.138
	Северна Америка . . Amérique du Nord.	—	—	6,972.824
	На милион житеља . . Par un million d' habitants.	—	—	185.201

Текући број Numéros d' ordre.	Државе Etats.	Производство — Produniion en		
		кукуруза Maïs	елде Sarrasin	јечма Orge.
		ектолитра — hectolitres.		
1.	Пруска . . . . Prusse.	—	—	36,940.675
2.	Данска . . . . Danemark.	—	*317,061*	5,140.126
3.	Француска . . . France.	9,300.328	*12,231.235*	21,326.763
4,.	Пољска. . . . Pologne.	—	*1,370.340*	4,679.306
5.	Немачка . . ; Allemagne.	119.136	*103.224*	12,703.854
6.	Румунија . . . Roumanie.	14,170.235	*969,106*	3.480.540
7.	Белгија . . . Belgique.	—	*440.559*	1,532,102
8.	Мађарска и Ердељ. Hongrieet Transylv.	19,755.045	*703.322*	9,796.155
9.	Шведска . . . Svède.	—	*7.887*	4.322.373
10.	Велика Британија. Grande-Brétagne.	—	—	32,431.462
11.	Рватска и Славон. Croatie et Slavonie.	2,159.871	*390.346*	437.416
12.	Аустрија . . . Autriche.	4,085.966	*2.126.448*	11,565.512
13.	Холандска . . Pays-Bas.	—	*1,173.534*	1,585.204
14.	Норвешка . . . Norvége.	—	—	1,135.336
15.	Швајцерска . . Suisse.	—	—	534.107
16.	Турска . . . . Turquie.	12,040.980	*758.089*	5,746.168

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		КУКУРУЗА Maïs	ЕЛДЕ Sarrasin	ЈЕЧМА Orge.
		ЕКТОЛИТРА — hectolitres.		
17.	Финланд . . . Finnlande.		—	1,669.398
18.	Италија . . . Jtalie.	16,352.141	*6,543.905*	3,733.620
19.	Португалска . . Portugal.	4,789.440	—	889.802
20.	Грчка . . . . Grèce.	208.599	*1,003.186*	599.753
21.	Шпанија . . . Espagne.	2,195.810	—	9,021.249
	Свега Total	85,177.551	28,138.242	169,270.915
	На милион житеља . Par un million d' habitant.	390.629	*129.165*	776 981
	Србија . . . . 1847 Serbie.	2,308.138	*6.408*	266.128
	67	2,444.121	*8.373*	287.503
	На милион житеља 1847 Par unmill. d' habit.	2,522.500	*7.000*	290.800
	67	2,009.968	*6.885*	236.433
	Северна Америка . . Amérique du Nord.	326.326.528	*5,408.409*	9,242.760
	На милион житеља . . Par un million d' habitant.	8.667.371	*143.649*	245.492

Текући број Numéros d' ordre.	Државе Etats.	Производство — Production en		
		ОВСА Avoine	ВАРИВА Legumes secs	СВЕ ОБРАЂЕВИНЕ Total de cultures.
		ЕКТОЛИТРА — Hectolitres.		
1.	Пруска . . . Prusse.	42,267.535	*7,635.195*	169,576.701
2.	Данска. . . . Danemark.	5,020.756	*753.282*	16 398.836

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		овса avoine	варива legumes secs	свију жита Total de céréales.
		ектолитра — Hectolitres.		
3.	Француска . . . France.	81,900.280	*7,311.940*	284,776.477
4.	Пољска . . . Pologne.	9,371.993	*960.640*	34,277.409
5.	Немачка . . . Allemagne.	21,822.683	*1,648.556*	70,710.477
6.	Румунија . . . Roumanie.	695.526	*121.418*	30,061.280
7.	Белгија . . . Belgique.	7.411.239	*1,178.262*	25,275.083
8.	Мађарска и Ердељ. Hongrie et Transylv.	11,889.072	*362.939*	87,664.209
9.	Шведска . . . Svède.	9,930.794	*757,949*	23,338.637
10.	Велика Британија. Grande Bretagne.	64,562.340	*9,751.650*	145,839.853
11.	Рватска и Славон. Croatie et Slavonie.	609.361	—	5,207.875
12.	Аустрија . . . Autriche.	25,788.861	*1,152.996*	78,481.142
13.	Холандска . . Pays-Bas.	3.849.320	*935.623*	12,846.216
14.	Норвешка . . . Norvége.	3,073.405	*73.410*	5,214.092
15.	Швајцерска . . Suisse.	3,120.776	—	7,345.904
16.	Турска . . . . Turquie.	1,650.410	—	30,322.300
17.	Финланд . . . Finnlande.	1,449.418	—	6,289.261
18.	Италија . . . Jtalie.	3,733.619	*3,955.899*	71,516.303

Текући број Numéros d'ordres	Државе Etats.	Производство — Production en		
		ОВСА avoine	ВАРИВА legumes sec	СВИЈУ ЖИТА Total de céréales.
		ЕКТОЛИТРА — Hectolitres.		
19.	Португалска . . Portugal.	177.985	*464.559*	10,858.198
20.	Грчка . . . . Grèce.	88.761	*48.952*	3,732.779
21.	Шпанија . . . Espagne.	4,007.520	—	55,337.628
	Свега Total	302,421.654	37,113.270	1176,805.200
	На милион житеља. Par un million d' habitant.	1,388.230	*170.565*	5,400.386
	Србија. Setbie. 1847	227.714	—	4.036.384
	67	271.410	—	4.570.628
	На милион житеља. Par un mill.d' habit. 1847	248.600	—	4,410.300
	67	223.199	—	3,758.733
	Северна Америка. Amérique du Nord.	93.280.993	—	523,121.639
	На милион житеља. Par un million d' habitant.	2,477.583	—	13,894.333

Текући број Numéros d' odre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		КРОМПИРА pommesde terre	СВИЈУ ЖИТА toute sore des céréales	НА МИЛИОН ЖИТЕЉА Parunmillion d' habitants.
		ЕКТОЛИТРА — Hectolitres.		
1.	Пруска. . . . Prusse.	316,919.322	*275,216.475*	11,187.640
2.	Данска. . . . Danemark.	681.816	*16,626.108*	10,391.318
3.	Француска. . . France.	142,684.306	*332,337.912*	8,890.260

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		кромпира pommes de terre	свију жита toute sorte de céréales	на милион житеља Par un million d' habitants.
		ектолитра — Hectolitres.		
4.	Пољска . . . Pologne.	20,490.163	*41,107.463*	7,859.930
5.	Немачка . . . Allemagne.	74,347.816	*95,493.082*	7,626.814
6.	Румунија . . . Roumanie.	200.817	*30,128.219*	7,348.346
7.	Белгија . . . Belgique.	29,506.373	*35,110.541*	7, 85.856
8.	Мађарска и Ердељ Hongrie et Transyl.	13,438.256	*92,143.628*	6,970.000
9.	Шведска . . . Svède.	13,438.138	*27,818.016*	6,761.800
10.	Велика Британ. Grande Bretagne.	92,377.200	*176.632.253*	6,074.429
11.	Рватска и Славон. Croatie et Slavon.	38.438	*5,220.684*	6,035.473
12.	Аустрија . . . Autriche.	58,616.504	*98,019.977*	5,632.700
13.	Холандска . . Pays-Bas.	14,949.183	*17,829.277*	5,213.239
14.	Норвешка . . Norvége.	5,977.525	*7,206,600*	4,836.644
15.	Швајцерска . . Suisse.	9,252.600	*10.430.104*	4.090,200
16.	Турска . . . . Turquie.	—	*32,136.840*	3,949.952
17.	Финланд . . . Finnlande.	—	*6,289.261*	3,563.321
18.	Италија . . . Jtalie.	9,513.043	*74,687.317*	3,001.540
19.	Португалска . . Portugal.	1,538.413	*11,371.002*	2,915.642

Текући број Numeros d' ordre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		кромпира pommesdeterre	свију жита toute sorte des céréales	на милион житеља Parunmillion d'habitants.
		ектолитра — Hectolitra		
20.	Грчка . . . Grèce.	—	*3,732.779*	2,810.828
21.	Шпанија . . Espagne.	—	*55,337.628*	3,578.840
	Свега Total	803,969.913	1.444.875.166	6,632.523
	На милион житеља. Par un million d'habitan.	3,694.884	*6,632.523*	—
	Србија. Serbie. 1847	201.979	*4,103.710*	4,485.000
	67	430.800	*4,714.220*	3,876.826
	На милион житељ. Parunmill.d'habit. 1847	220.700	*4,485.000*	—
	67	354.276	*3,876.826*	—
	Северна Америка. Amérique du Nord.	45,626.035	*538,330.317*	14,298.292
	На милион житеља. Par un million d'haqitan.	1,211.847	*14,298.292*	—

И ова је таблица у премногом погледу исто тако занимљива као што је и она на поорану површину односећа се. Пруска, Данска и Француска они су крајеви у којима се највише ране спрам народа жање, па тек у други ред долазе: Пољска, Немачка, Румунска, Белгија, Угарске земље и Шведска. Остали крајеви држе се умерене средине куда и Велика Британија спада; а најмање ране производе: Швајцерска, Турска, Италија, Португалска и Грчка. Што у Швајцерској и Финској ране много нероди томе су како геологичне тако и климатичне неприлике узрок, у Турској пак, Шпанији, Италији, Португалској и Грчкој осим производства житног добивају становници много и другог племенитијег рода производа, као што су: сваковрстно јужно

воће, пиринач и маслине, што у севернијим крајевима Европе нероди, а с последним производима, које није тако лако у бројеве извести, имају јужњаци неки вид накнаде у томе, што се у њих кромпир у незнатној само количини разводи, а из Турске, Грчке и Шпаније никаквих података о кромпиру ни навести немогасмо, јер их тамошња званична статистика и не бележи.

У изложеним прегледима узета је такође обштеусвојена метрична мера за запремину, а то је *ектолитар,* првобитно у Француској уведена житна мера садржавајућа врло приближно према каквоћи 60 ока пшенице и кромпира, а остала жита стоје у правом размеру к својој специфичној тежини. Као год што мера за пољску површину: *ектар* све веће право у привредном животу образованих народа добива, исто се тако мера запремине житне: *ектолитар* све више удомљава гонећи испред себе неупотребљиве већ средњевековне житне мерице, од којих је не само свака земља и област већ шта више и сваки повећи град своје властите имао.

Текући број Numéros d'ordres	Земље Pays.	Рачуна се на милион Il y a par un million	
		житеља d' habitants	земљоделаца de cultivateurs
		пожњевених ектолитра — Hectolitres produits.	
1.	У Северној Америки. Amérique du Nord.	14.298.292	*21,664.080*
2.	„ Европи . . . . Europe.	6,632.523	*13,264.100*
3.	„ Србији . . . . Serbie.	3,876.826	*4,307.584*

Оним истим речима, којим смо величину обрађене површине пропратили можемо оценити и количину житног и кромпирског производства у нас и на страни. Тако дакле

докле дати један број житеља производи жита и кромпира у Србији 100.000 ектолитра, раван број становника пожње у Северној Америки и 368.816 ектара а и у Европи 161.105 ектолитра. Европа је као што рекосмо двапут јаче према миљно од Србије насељена а северна је Америка много слабије. Односно кромпира приметити ваља, да смо овога произведену количину у два процепа ставили, и то: у први дејствителни број ектолитра а у други исту количину на једну трећину сведену, из узрока, што пољски привредници као средње правило узимају: да у три оке кромпира толико питателних частица има за рану људи и крм стоке, колико их има само једна ока ражи. — Но онај размер постаје по нашу земљу још и неповољнији ако само ратарско становничество у рачун узмемо, које се непосредно са производством житним и занима. Онда излази резултат тај, да што известан број Срба 100.000 ектолитра пожње од жита и кромпира у Европи произведу земљоделци већ и 307.895 а у северној Америки и 502.027 ектолитра а с тиме се до логичног закључења долази: да су сељаци у Европи трипут а у Северној Америки и пет пута вреднији од наших сељака.

Многе европске владе побринуле су се изодавна повремени инвентар своје земљорадње да сачинавају, а неке су тако просвећене биле, да су речени посао редовно и сваке године свршавале. Но међу свима у овом погледу Француској највећа се хвала одати мора, чија земљоделска статистика за урнек свима земљама с правом служити може. Неће дакле излишно бити, да и нашим читатељима неке главније црте из Француске пољско-привредне статистике пред очи изнесемо а с тиме у једно протолкујемо у новије доба обелодањено богатство те земље приликом плаћања ратнога пореза Пруској, које се никако остварати неби могло, да нешто француско прапроизводство кроз последњих тридесет година онако исполински напредовало није.

Стање француске земљорадње.
Situation agricole de la France.

Земљоделски размери. Proportions agricoles.	У години. — En		
	1812	1836	1862
Број житеља . . . Nombre d' habitants.	29,092.734	*33,540.908*	37,386.764
Засејана површина: житом, варивом и кромпиром-ектара. Superficie ensemencée: blé, legumes pommes de terre.	13'637,820	*15,770.701*	17,340.158
Пожњевено ектолитра: жита, варива, кромпира . . . Récolté en ectolitres. blé, legumes pommes de terre.	149,544.203	*226,389.348*	332,337.919
На милион житеља: ектара . . . . Par un million d' habitants: hectares.	468.771	*470.192*	470,602
На милион житеља. ектолитра . . . Par un million d' habitants: hectolitres.	5,140.292	*6,749.351*	8,889.186

Јошт у години 1812. имала је Француска јаку густину људства, преко 3000 душа на квадратној миљи, а у години 1862. скочила је она и на 3890 душа, па при свој доказаној насељености ипак се уверавамо, да је Француска земљорадња једнаки корак с множећим се житељством држала односно засејане површине. С погледом на произведену количину јошт и повољнији напредак францрска статистика на видик износи, јер на сваких 100.000 ектолитра које је дати број Француза у години 1812. произвео, после пол

века добио је он већ и 173.000 ектолитра, које је скоро безпримерни напредак у пољској привреди у нашој части света. Па у истом размеру развиле су се и остале обрађевине поменуте земље, као што су: репица, хмељ, цвекла броћ, дуван и пр. тако исто: виногради, дудовњаци, маслињаци и т. д., које је све званична статистика за речено време прибележила, а да је с тиме и пореска способност тога народа снажно подигла се, ствар је сасвим поњатна.

Виногради.

Vignobles.

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Мотика Arpents.	
		У години — En			
		1846	1866	1847	1867
1.	Крајински. . . Kraïna.	52.847	*70.324*	38.859	*48.681*
2.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	26.832	*33.986*
3.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	31.640	*31.329*
4.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	35.150	*32.290*
5.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	7.747	*17.644*
6.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	31.632	*26.328*
7.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	38.786	*25.631*
8.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	28.877	*37.022*
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	43.875	*55.323*
10.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*97.293*	34.477	*33.609*

Текући број Numéros d'ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Мотика Arpents.	
		У години — En			
		1846	1866	1847	1867
11.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	17.482	*21.992*
12.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	13.657	*17.544*
13.	Руднички . , Roudnik.	39.593	*48.413*	7.240	*8.074*
14.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	9.819	*10.934*
15.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	12.147	*6.680*
16.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	1.505	*1.506*
17.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	1.527	*1.953*
18.	Ужички. . . Oujitzé.	74 379	*104.377*	41	*165*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**381.293**	**410.691**

Текући број Numéros d'ordres	Окрузи Cercles.	Мотика на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — En		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Крајински . . Kraïna.	73.531	*69.224*	4.307
2.	Смедеревски . Smederevo.	62.524	*56.654*	5.870
3.	Ћуприски . . Tchouprïa.	72.682	*56.061*	16.621

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Мотика на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		години — En		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
4.	Јагодински. . Yagodina.	70,694	*51.927*	18.767
5.	Алексиначки . Aleksinatz.	33.863	*49.937*	+ 16.074
6.	Црноречки. . Cerna Reka.	81.585	*49.411*	32.174
7.	Књажевачки. . Knéjevatz.	110.520	*46.535*	63.985
8.	Крушевачки. . Krouchevatz.	52.586	*46.143*	6.443
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	43.531	*39.295*	4.236
10.	Крагујевачки. Kragouïevatz.	48.579	*34.544*	14.035
11.	Београдски. . Belgrade.	34.862	*34.427*	435
12.	Ваљевски . . Vaglévo.	19.309	*21.015*	+ 1.706
13.	Руднички . . Roudnik.	18.286	*16.677*	1.609
14.	Шабачки . . Chabatz.	15.152	*14.852*	300
15.	Чачански. . . Tchatchak.	25.072	*11.510*	13.562
16.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	10.462	*5.981*	4.481
17.	Ужички. . . Oujitzé.	3.800	*4.000*	+ 198
18.	Подрински. . Podrigné.	55.	*158*	+ 103
	Србија. **Serbie.**	**41.668**	**33.765**	**7.903**

Још у оно доба кад су се наши праотци пре двадесет и пет човечијих векова у данашње крајеве старог *Илирика* из закарпатских крајева доселили, затекоше они винови чокот свуда где му климатични услови противни нису — посађени римским легионима наскоро по рождеству Христову. И сама пролазна влада ислам исповедајућих Турака немогаше неговање истога из наших крајева истиснути, кога вкусни сокови онако дивно срећнога блаже и невољног у надежди крепе. Изузев крајеве са 1000 стопа и више над огледалом мора ложеће, као што их много по окрузима: Ужичком, Подринском и Чачанском има, свуд се иначе виногради обделавају, но чешће на источном а ређе на западном крају земље, из узрока, што у последњим преко лета обилнији атмосферски талог пада, који чокоту поспешан није. Окружија: Крајинско, Смедеревско и Ћупријско највише винограда и најизреднијег качества вина имају, докле су гореисчислена три окружија са Рудничким с њима најоскуднија.

Ливаде.

Prairies.

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Коса Arpents	
		године — En			
		1846	1866	1847	1867
1.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	42.381	*48.618*
2.	Црнoречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	58.164	*40.491*
3.	Смедеревски. . Smederevo.	42.915	*59.880*	43.150	*45.030*
4.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	29.936	*36.174*
5.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	56.902	*50.840*

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Коса Arpents.	
		години — En			
		1846	1866	1847	1867
6.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	89.852	*85.538*
7.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*48.413*	31.010	*29.085*
8.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	14.572	*18.425*
9.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	39.913	*36.090*
10.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	44.204	*35.420*
11.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*97.293*	46.029	*45.883*
12.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	38.609	*26.872*
13.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	50.267	*45.315*
14.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	27.614	*32.263*
15.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	29.209	*21.287*
16.	Подрински. Podrigné.	40.162	*48.827*	23.036	*18.644*
17.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	21.452	*20.613*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*26.178*	192	*218*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**686.573**	**636.806**

Текући број Numéros d' ordre.	Окрузи Cercles	Коса на 100.000 житеља Arpents par „ habitants		
		у години — En		било је у 1867 г. мање него у 1847 г, Moins en 1867
		1847	1867	
1.	Београдски. . Belgrade.	84.515	*76.108*	8.407
2.	Црнoречки. . Cerna Reka.	150.015	*75.991*	74.024
3.	Смедеревски. . Smederevo.	100.548	*75.064*	25 484
4.	Ћуприски . . Tchouprïa.	68.768	*64.731*	4.037
5.	Ваљевски . . Vaglévo.	80.451	*60.899*	19.552
6.	Пожаревачки . Pojarevatz.	89.147	*60.756*	28.391
7.	Руднички . . Roudnik.	78.322	*60.074*	18.248
8.	Алексиначки . Aleksinatz.	63.697	*51.885*	11.812
9.	Крајински . . Kraïna.	75.526	*51.320*	24.206
10.	Шабачки . . Chabatz.	68.213	*48.113*	20.100
11	Крагујевачки . Kragouïevatz.	64.856	*47.160*	17.696
12.	Чачански . . Tchatchak.	79.859	*46.301*	33.558
13.	Ужички. . . Oujitzé.	67.582	*43.415*	24.167
14.	Крушевачки . Krouchévatz.	50.286	*40.212*	10.074
15.	Књажевачки. . Knéjevatz.	83.231	*38.649*	44.582
16.	Подрински. . Podrigné.	57.358	*38.148*	19.210

Текући број Numéros d' ordre	Округи Cercles	Коса на 100.000 житеља Arpents par „ habitants		
		у години — En		било је у 1867 г. мање него у 1847 г. Plus en 1867
		1847	1867	
17.	Јагодински. Yagodina.	43.145	*33.148*	9.997
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	1.335	*866*	469
	Србија. Serbie.	**75.029**	**52.356**	**22.673**

Многобројна стада наше кућевне стоке налазе лети довољно ране на пашама: утрина, угара и воћњака, али зими издржавају се она обично у топлим кошарама и полаже им се питомо сено а тек пореће и рана у зрну. С тога морају у нас и ливаде веће сразмерно просторе заузимати но у осталој Европи, па да нешто јошт и непремерими забрана у густим дубравама наше красне шумадије нема, предел сочних ливада морао био онај пооране земље далеко превазилазити.

Приликом сачинења првог пореског катастера у години 1834. био је он у ствари већи, у години 1847. већ је смањен на три четвртине а у години 1867. већ и на половину. Овај се појав лако толкује постепеним умалењем броја домаће стоке у последње доба. —

Кад сва три рода обрађевина у рачун узмемо: њиве, винограде и ливаде, и исте на дотичне бројеве житеља сваког окружија применимо, то налазимо следеће разлике у времeнику од двадесет минувших година.

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles	Њиве Terres arables	Виногради Vignobles	Ливаде Prairies
		На сто хиљада — Par 10 000		
		дана орања разним житом засејане земље arpents. de terres arables en générale	мотика arpents	коса arpents
		у години 1847. било је 1867. године en „il y en a eu „		
1.	Алексиначки . Aleksinatz.	113.750	*147.468*	81.456
2.	Смедеревски . Smederevo.	112.034	*90.602*	74.655
3.	Крушевачки . Krouchévatz	111.530	*87.748*	79.969
4.	Београдски. . Belgrade.	98.838	*98.752*	90.055
5.	Ћуприски . . Tchouprïa.	96.379	*77.132*	94.130
6.	Чачански . . Tchatchak.	95.046	*45.908*	57.978
7.	Јагодински. . Yagodina.	91.394	*73.453*	76.829
8.	Ужички. . . Oujitzé.	91.314	*287.283*	64.240
9.	Пожаревачки . Pojarévatz.	87.361	*90.270*	68.153
10.	Шабачки . . Chabatz.	82.831	*98.020*	70.533
11.	Крајински . . Kraïna.	80.912	*94.143*	67.950
12.	Руднички . . Roudnik.	80.133	*91.201*	76.701
13.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	79.637	*71.109*	72.715
14.	Ваљевски . . Vaglévo.	78.862	*108.835*	75.697
15.	Црноречки. . Cerna Reka.	78.278	*60.564*	50.656

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Њиве Terres arables	Виногради Vignobles	Ливаде Prairies
		На сто хиљада — Par 10.000		
		дана орања разним житом засејане земље arpents de terres arables, en générale.	мотика arpents	коса arpents
		у години 1847. било је 1867. године en „ il y en a ue „		
16.	Подрински. . Podrigné.	61.020	*105.210*	66.508
17.	Књажевачки . Knéjevatz.	60.393	*42.105*	46.436
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	59.765	*57.379*	65.094
	Србија. Serbie.	**84.611**	**81.036**	**69.781**

Ови нам прегледи потврђују следујућа дела:

Њива сада више има но пређе само у три округа: Алексиначком, Крагујевачком и Смедеревском; у Београдском има их као и пре; а у свима другим мање. Мањак овај најјаче се изражава код: Подринског и Књажевачког округа а у целој Србији износи 15%

Негледајући на незнатне површине у Подринском и Ужичком округу *виногради* су се размножили такође само у два округа: у Алексиначком и у Ваљевском, иначе су свуда простором смањени, поглавито у Чачанском и опет у Књажевачком округу. Мањак је у свој Србији 19% велики.

Са *ливадама* у овом погледу наша пољска привредна још најудније стоји, т. ј. нема ни једног округа у нас, у ком би оне наспрам људства сада већу област показале но што ју имадоше пређе. И овде је Књажевачко окружије најлошијег удеса било а не мање и Црноречко, у којима ливаде једва половину негдашњег простора за свакога становника задржаше. Знатно смањивање ливада у Србији на-

лази своје објаснење у следећем економном процесу следовавшем после двадесет прошли година.

Повећа тражња наших жита у зрну — нарочито пшенице — поста предметом извоза усљед незапамћене суше у години 1863. када житница Угарске — Банат — ужасно пострада. Следеће 1864. године устукну се извоз да престане у години 1865. сасвим са опорављеним у Маћарској земљоделијем; али за војене магацине Аустрије нужна готовина поводом великог аустро-пруског рата учини, да је у ратној 1866. години знатна количина пшенице извезена а у следећој години 1867. јошт и већа донде незапамћена. Овај преврат у нашој пољској привреди имаде за следство, да се најплоднија земљишта сејању пшенице подвргоше, но како у томе много готовине небијаше, то се на ту цељ употребише велики простори ливада у слатинама лежећи. Да је нешто метод интензивног обрађивања посредством удобравања, гнојења и. пр. наших њива постепено се у нас развијао, онда неби до речене економне револуције ни дошли, али усљед тога недостатка морадосмо из једног узрока, — што пшеница има својство да за најкраће време питателне частице црнице из земљишта исцрпи, које с другог рода житом случај није — пшеничним усевима и сочне ливаде посветити, остављајући лошијег качества прљуше богоданој природи да као угари одмарајући се тек кроз неколико година из атмосфере изгубљену снагу получе, која би јој се у разумној привреди художественим удобравањем само кроз годину дана дати могла.

Предпоставка савршено места има, да су сада у нас угари простором сиромашнији но што некада беху.

Све остале обрађевине у години 1867.
Toutes les autres cultures en »

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Купуса Choux	Дувана Tabacs	Лана Lins.
		Дана орања — arpents.		
1.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	1	*89*	—
2.	Алексиначки . Aleksinatz.	506	*559*	36
3.	Београдски. . Belgrade.	936	*227*	117
4.	Ваљевски . . Vaglévo.	858	*309*	1.036
5.	Јагодински. . Yagodina.	906	*95*	30
6.	Књажевачки. . Knéjevatz.	590	*93*	27
7.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	3.920	*393*	89
8.	Крајински. . . Kraïna.	1.045	*156*	11
9.	Крушевачки. . Krouchévatz.	972	*153*	5
10.	Подрински. . Podrigné.	482	*413*	1.101
11.	Пожаревачки . Pojarevaiz.	1.300	*444*	838
12.	Руднички . . Roudnik.	536	*12*	51
13.	Смедеревски . Smederevo.	649	*212*	135
14.	Ћуприски. Tchoupria.	783	*121*	148
15.	Ужички. . . Oujitzé.	846	*76*	9

Текући број Numeros d'ordre	Окрузи Cercles.	Купуса Choux	Дувана Tabacs	Лана Lins
		Дана орања — Arpents.		
16.	Црноречки. . Cerna Reka.	368	*96*	31
17.	Чачански . . Tchatchak.	385	*225*	7
18.	Шабачки . . Chabatz.	507	*215*	701
	Србија. Serbie.	**15.590**	**3.888**	**3.872**

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Конопље Chanvre	Башта за зелен Jard ins potagers	Воћњака Vergers.
		Дана орања — Arpents		
1.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	—	*95.*	39
2.	Алексиначки . Aleksinatz.	1.023	*734*	3.904
3.	Београдски. . Belgrade.	1.441	*1.131*	11.112
4.	Ваљевски . . Vaglévo.	2.012	*1.161*	15.512
5.	Јагодински. . Yagodina.	1.687	*739*	7.420
6.	Књажевачки. . Knéjevatz.	1.373	*1.864*	3.721
7.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	6.482	*3.405*	20..364
8.	Крајински. . Kraïna.	1.938	*1.488*	2.837

Текући број Numéros d' orbre	Окрузи Cercles	Конопље Chanvre	Башта за зелен Jard ins potagers	Воћњака Vergers.
		Дана орања — Arpents.		
9.	Крушевачки. . Krouchévatz.	1.529	*1.279*	5.063
10.	Подрински, . Podrigné.	1.154	*564*	5.075
11.	Пожаревачки . Pojarevatz.	3.895	*1.449*	9.353
12.	Руднички . . Roudnik.	851	*294*	9.209
13.	Смедеревски . Smederevo.	1.481	*744*	8.595
14.	Ћуприски . . Tchoupria.	1.268	*551*	4.107
15.	Ужички. . . Oujitzé.	1.792	*831*	12.916
16.	Црноречки. . Cerna Reka.	1.502	*940*	4.167
17.	Чачански . . Tchatchak.	858	*685*	7.592
18.	Шабачки . . Chabatz.	1.381	*714*	9.043
	Србија. Serbie.	**31.667**	**18.668**	**140.029**

Но осим обрађевина о којима је досада говор вођен има у Србији и других, које су такође у пописним књигама заведене и то зато, што приличне површине у отечественом земљоделију запремају. Овамо спадају пре свега: купус, дуван, лан, конопља, баште за зелен и воћњаци. Да би се цело производно земљиште дознало, пописано је сврх тога колико је било угара и испуста под именом пашњака познатих независно од сенокоса. Друге овде неименоване обрађевине, које знатне доходке европским ра-

тарима доносе, као што су: репица, мак, хмељ, цвекла и. пр., или у нас за сада ни познатне нису, или ако и јесу, а оно су у тако незнатним размерима, да није вредно било посебно о томе податке прибирати и пописне комисије па и народ узалудно с излишним питањима и одговорима обтерећивати. Простори под именом угара и пустих пашњака познати, додуше су на препис узети, но почем су получени резултати у очи падајуће слабе бројеве показали, који истини безпрекословно никако неодговарају а никако и немогу због тога, што кад се на њима орало није управо се поуздано и неможе знати ни од самих собственика од које су истинске величине — из овог су прегледа сасвим испуштени.

Купус се обично по нарочитим баштама са другом зелени разводи, али има случајева кад га земљоделци и посебно саде. Купус сачињава с грахом важни кухински прибор наших сажитеља преко целе године у непознавању остале зелени у Европи уобичајене. Али купусишта изискују плодне поред потока лежеће слатине, које се на жарким данима художествено заливати морају.

Ако нам купус за израну људи служи, дуван се производи само као уживаће средство раскоши, без кога би бити могли а да ништа нештетујемо. Пре само једног човечијег века налазило се у Србији по доста села у коме ни једног човека небијаше, који дуван употребљаваше, докле је у новије доба пушење правом потребом за многе постало. Но уобште узевши и сада се незнатни простор овој наркотичној биљки посвећује, будући се она у знатним количинама из Старе Србије довози, која је изреднијег качества од наше.

Лан и Конопља производе се само за чисту преобуку наших сажитеља и то у довољним количинама. Но и ако је по здравље од истих добивено ткиво поспешније, ипак довоз јефтинијих памучних ткива опасно сатециво својом јефтиноћом чини, иначе би производња лана и конопља јошт и огромније размере узела. Лан по качеству више цењена биљка производи

се највише у најплоднијим жупама Србије између Колубаре и Дрине, где је под имених ћетена опште познат и лепо рухо даје.

Поместне дане орања преобратили смо за све у речистојеће обрађевине у једнаке дане орања од 1000 квадратних хвати велике, ради лакшег сравнивања појединих округа међусобно, али величину башти за зелен и воћњаке оставили смо онако као што су их пописне комисије у књиге завеле. Предходеће обрађевине доиста се ору и дотичне дане орања свави ратар памти; али баште се редовно мотиком копају, зато се њин простор, као и онај од воћњака приближно оцењују и на дане орања обично од 1000 квадратних хвати своде.

Баштованство већ је неки вид индустрије у нашој земљи и ради се више од странаца из Бугарске повремено досељавајући се — неголи од домородаца. Оно заузима односно к људству врло малени део земљишта спрам других држава, из чега слeдује: да се наш народ више мрсним смоком него са зељени рани.

Воћњаци напротив запремају у многим окрузима пространа земљишта, нарочито шљиваци, као што их нигде у Европи у подобном размеру нема, изузев само нешто полуостров Иберски. Из шљива се пече ракија, која са стола наших ратара никад изостати несме, а често се оне и суше како за извоз у Аустрију тако исто и за саму народну исрану. У годинама када прероде, те се покупити све немогу, ране се с њима не само сва перната живина већ и саме свиње лачно их гутају.

У предидућим врстима изложене су све обрађевине Србије званично пописане у две године у временом растојању од двадесет година, па као главни закључак из подробних рачуна подаје се, да је наша пољска привреда у земљорадњи назадња, као што је подобно и са отечественим сточарством доказано: обе гране искључног скоро народног занимања

претрпиле су узајмне поразе у толикој мери, да за мислећег државника лака ствар није узрок од дејства да разлучи. Међутим дело је опет статистиком доказано у нас, да је опадање наше земљорадње у правој мери с неставшом теглећом стоком ишло, а ово се на очиглед објасњава следећом таблицом.

Србија је бројала. — On a compté en Serbie.			
Родова стоке Espèce de betail.	у години — En		
	1846	1859	1866
Говеди . . . . . . Bêtes à cornes.	672.738	*802.692*	741.425
Ораће стоке: — Bêtes d' attélage:			
Коња . . . . . . Chevaux.	—	—	18.680
Волова и бикова . . . Boeufs et taureaux.	280.334	*334.349*	307.516
Скупа Total	**280.334**	**334.349**	**326.196**
Житом и кромпиром засејане земље било је дана орања Terres cultivées en blé et pommes de terre arpents.			
Свега Total	767.311	—	873.908
На 100.000 глава ораће стоке било је: Par „ têtes de bêtes d' attéllage il y a eu:			
Дана орања . . . . . Arpents.	266.892	—	267.900

Кад је у години 1846. први обшти попис стоке био, није ова и по видовима дељена, те се тако и неможе прави број тада сустествовавших волова уватити, но почем су говеда од речене до идуће 1859. године редовно с људством напредовала, то и неможе се другче узети но да је и у оној години размер волова спрам целокупног броја стоке остао као што је нађен и у 1859. години те тако добивамо

за годину 1846. вероватним рачуном изнађену цифру у 280.334 вола. Када даље ову у број тада забележених дана орања разделимо а тако исто и са истим податцима од године 1866. учинимо, онда добивамо за количнике последњи ред цифри које се готово сасвим слажу. Даље свакоме је позната ствар да у години 1846 није обичај у земљи постојао и с коњима да се оре, па кад би и на ту цел коју тисућу коња одвојили, као што их попис у години 1866. доиста па 19.000 наброја, онда би се наши закључци готово на длаку подударали, то јест: да смањени број ораће стоке и смањење броја дана орања за собом вуче, јер код нас се и сада од сељака на исти патриархални начин земља обделава, као и пре двадесет година што је. Ови узајмно подпомажући се аритметични елементи најодсудније обарају мнење неких незналица народне привреде, који се узалудно труде без цифара доказати, да је наша статистика празнинама испуњена, које отуд своје порекло води, што бајаги наши ратари пописне комисије обмањујући мањи број домаће стоке и пораног земљишта оглашују но што је имају.

На завршетку овог занимљивог по народне привредитеље списа неможемо а да неисповедимо наше уверење, да би се и са овим бројем ораће стоке као што нам је последњи попис показао, много више земље за усеве спремити могло, кад би се она на рад разумније употребљавала, као што нам заведене интензивне културе у многим крајевима Европе речено потврђују. За објаснење реченог ево података из повише крајева.

Размери ораће стоке у Европи.
Proportions de bêtes d' attélage en Europe.

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Волова Boeufs	Коња Chevaux	Скупа Total.
1.	Доља Аустр. Basse Autriche.	1866	94.600	*31.500*	126.100
2.	Пољска. Pologne.	63	569.038	*484.828*	1,053.866
3.	Француска. France.	52	2,880.499	*2,236.817*	5,117.316
4.	Ирска. Jrelande.	67	—	*390.799*	390.799
5.	Баденска. Bade.	1867	56.086	*57.861*	113.947
6.	Румунска. Roumanie.	59	961.973	*248.028*	1,210.001
7.	Грчка. Grèce.	60	168.927	—	168.927
	Свега Total	—	4,731.123	3,449.833	3,180.856
	Србија . . . . Serbie.	1866	307.516	*18.680*	326.196

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Обрађене површине Superficie cultiveé	На 1000 ораће стоке долази Par 1000 têtes de bêtes d' attélage.
			ектара — Nectares	
1.	Доља Аустр. Bass. Autriche.	1866	*549.312*	4.356
2.	Пољска. Pologne.	63	*4,111.531*	3.901
3.	Француска. France.	52	*17,340.198*	3.388

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Обрађене површине Superficie cultivée	На 1000 орађе стоке долази Par 1000 têtes de bêtes d' attélage
			ектара — Hectares	
4.	Ирска. Jrelande.	67	*1,290.489*	**3.304**
5.	Баденска. Bade.	67	*318.008*	2.790
6.	Румунска. Roumanie.	59	*2,123.867*	1.755
7.	Грчка Grèce.	60	*241,788*	1.432
	Свега Total	—	**25,976.193**	**3.175**
	Србија . . . . Serbie.	1866	*316.448*	970

И ово јеупоређењеу многом погледу врло занимљивоа. Из предидућих скрижали увидили смо, да кад србски ратари 100.000 мерица жита произведу њима раван број Европљана пожње већ и по 308.000 мерица, или с другим речима: сељаци су у Европи трипут вреднији од наших сељака. Сасвим се истоветна истина и за радну нашу стоку изводи судећи по горњим численим ставовима. Тако известан број коња и волова пооре у нас 100.000 ектара а на западу пооре тај исти број и до 327. 300 ектара. Овде треба нешто већу радну снагу коња на спрам волова у рачун узети, који се у јачем размеру за пољскопривредне радње тамо но у нас употребљују, иначе би се дотичне цифре вредноће људи и стоке готово сасвим подударила, као што се то и с применом ораће стоке на поорани простор за годину 1847. и 1867. до очевидности подударило. Свакојако поучљива истина на видик излази: да, као год што наши ратари тек трећи део свога могућег прилежања на рад употребљују

— у истом размеру и своју стоку за рад прежу, и тако једва трећину производе што они тамо у Европи.

Из свега дојакошњег народнопривредног нашег у овоме спису сматрања потврђује се безпрекословна истина, да наше ратарство равни корак с прираштеним људством кроз двадесет минувших година држало није, а то је исто и за стање кућевне стоке другом приликом засведочено. Угинуло пак врело народног благостања у пољској привреди није могло другче но са позлеђеним друштвеним појавима из живаља покрета људства потврдити се; јер што се који народ злочестије рани било због недовољности или лошег качества исте, с тиме и помор у истоме све већма ширити се мора. Но пре него што маса народа до гроба доспева из истих наведених узрока, она је предходно трајавијег здравља па нити је снажна да издржи материјални рад изнурујући физичну снагу, нити политични рат крепку снагу војника за успех тражећи. Ево потврде и за речено.

Покрет људства Србије.

Mouvement de la population de la Serbie.

Временик Période	Број житеља Nombre d' habitants	Годишње је — On a en registré annuellement			
		венчано Mariages	рођено Naissances	умрло Décès	прирастло Augmentat.
1843—47	*881.800*	8.995	*31.284*	18.033	13.250
68—72	*1,295900*	14.843	*56.500*	41.697	14.803
	На 1,000.000 житеља Par „ habitauts				
1843—47	*1,000.000*	10.200	*35.490*	20.482	15.008
68—72	*1,000.000*	11.455	*43.833*	31.820	12.013

Овај преглед неизискује дугог толковања; услед смањених питатељних производа из земљорадње и сточарства у Србији порастио је број сиротиње а с тиме је ојачала смртност. Са учестаним умирањем кидају се раније брачне

свезе а са обнављањем истих, и то у млађим годинама, рађа се сада и више деце но некада. Као резултат сва три елемента покрета људства одостоверава се мањак у природном вишку житељства, чему последње границе јошт достигнуте нису а показаће се непремено у текућој години као и у следећим. Разлика пак из наведених бројева на милион душа за оба периода јошт се и јасније објашњава када за све елементе покрета људства у временику од 1843.—47 број од 10.000 ставимо, онда добивамо за онај од 1868 до 1872 године следеће числене вредности.

У место 10.000 у првом периоду било је у другом:
Au lieu de „ dans la première période on a compté dans la seconde:

Венчаних Mariages	11.230
Рођених Naissances	12.350
Умрлих Décès	15.540
Вишка Excédants.	8.000

Штета дакле претрпљена у најглавнијем капиталу сваке државе, у људству — усљед опале пољске привреде између првог и другог временика — врло је убеђавајућа, но која се јошт и више увеличава кад разсудимо, да статистика заграничне сеобе такође знатан мањак показује, јер докле је у првом времену преко 6.000 душа више у Србију годишње досељавало се него што се из ње исељавало на милион житеља, добит ова спала је у последње доба само на 3.000 глава, који се појав такође сам собом толкује, јер где користне заслуге нема, као што је негда било — усљед смањеног обрађиваног земљишта — тамо страни раденици неврве већ шта више догађа се, да се и старожилци разсељавају, као што нам подобни факт отечествена статистика селења

за последње две године у самом делу и потврђује и то у крају јошт слабо насељеном, као што је наша Србија са 1.600 душа на квадратној миљи а у којој би и пет пута јача насељеност становати могла.

Приметба. — У приложени 12 таблица покушалисмо да у графичном прегледу изнесемо пред наклоњене читатеље размере свију родова жита отечеогвене земљорадње сходно званичним податцима изнађеним пописом под јесен 1867 г. Вредни статистичар, г. Богољуб Јовановић, указао је неоцењену рукопомоћ при сачињавању истих.

У Београду у месецу Јулију 1873 год.

ОПИС РУДНИЧКОГ ОКРУГА

(СА ПЛАНОМ, СЛИКАМА И ТАБЛИЦОМ ДАЉИНА.)

израдио

ЈОВАН МИШКОВИЋ,

ЂЕНЕРАЛ-ШТАБНИ ОФИЦИР.

IV.

ТОПОГРАФИЈА.[1])

Сад ћемо да посмотримо обитавана места у рудничком округу. У овом опису држаћемо се административног подељења, а овај смо поредак још у првом одељку изложили.

Али пре него што одпочнемо поједине срезове да описујемо, рећи ћемо најпре коју о Горњем Милановцу, као окружноме месту.

Горњи Милановац. Варош ова лежи на десној обали поред реке Деспотовице у пријатном месту, пред којим се према југу диже Вујан планина (око 1 сах. даљине), а према северу на догледу је Рудничка планина (на 3 сах, удаљена); са свију пак страна опкољена је брежуљцима и брдашцима нешто голим, а нешто обраслим младом растовом шумом. По своме географском положају и према садањем виду Рудничког округа, Горњи Милано-

[1]) Прва 3 одељка штампана су у Гласнику српског ученог друштва Свеска XXXIV.

вац није прâви његов центрум, јер се више притакао источном крају округа, а западни је крај остао удаљен. Тако у правим пругама по карти имамо ове димензије:

Горњи	Милановац	Прањани (западни крај)	23.000	метара
„	„	Црна ријека (источ. крај)	9.000	„
„	„	Сирдљивковац (најудаљеније северно ћоше рудн. окр.)	34.000	„
„	„	Каменора (најудаљенији југоист. кут рудн. окр.)	38.000	„
„	„	Чачак (јужни крај)	18.000	„

Из тога се види, да би окружна варош, прави центрум, (средиште) свога округа, према садањем његовом виду, била, треба да је нешто западу намештена, а то би одприлике било око таковачког чувеног грма, у долини реке Дичине, где Љесковица у њу улази. Или би требало Руднички округ другче регулисати, и на источном крају (Борач и Коњушу) додати му; а на северном (Сирдљиковац) и југоисточном крају (Сирча) одузети му нека села. Онда би тек Милановац постао приближним средиштем свога округа.

Главна варош овог округа, за време владе кнеза Милоша, а и касније донекле, била је Брусница, која за $^{1}|_{4}$ часа (преким путом) од садањег Гор. Милановца лежи. (О њој види опширније код наслова: „Брусница“.) Али како положај тога места није имао такве вредности, да може одговорити захтевима једне окружне вароши, то се је још од 1850 год. почело на томе радити, да се варош оданде исели, и на коме угоднијем месту насели. У тој цели долазио је најпре у Брусницу, од стране правителства послат, тадањи саветник Јеврем Ненадовић, који је имао задатак, да место за насеље нове вароши избере. Али како наиђе у Брусници на отпор, то се врати у Београд ништа и несвршив. 1852 год. у истој цељи дође и други саветник Стеван Книћанин, и без икаквих

призрења на отпоре, које су му неки од Бруснићких житеља показивали, назначи за нову варош место, **Дивље поље**, на коме је садањи Горњи Милановац подигнут. Одма затим буду размерени сокаци и плацеви и план за целу варош начињен. Кад ово размеравање буде готово, почну се одма приватне зграде подизати и новој вароши буде дато име: **„Деспотовица“**, по реци на којој лежи. У 1855 години буде и здање за начелство и суд довршено, и тако се и надлежателства те године преселе у нову варош. Чим ово би поче нова варош све више да оживљава, а стара нагло да пропада, и сад једва још здање господара Јована и неки остатци од појединих дућана наговешћују, да је ту пре 15 година нека варошица постојала; тако је напречац Брусница ишчезла. То је најбољи доказ, да је природно било кадтад преселење Браснице, јер то место није имало никаквог изгледа ни простора, и зато је пресељење врло умесно било. Само штета, што кад се је већ хтело учинити, да се је бар више о новом месту размислило; јер држимо, да би за нову варош боље одговарало, из наведених напред разлога, место у Такову, или бар **Велеречко поље** (1/2 сата од садање вароши), спрам Дивљаке, где се Руднички и Крагујевачки пут састају, — него где је садањи Милановац, осем ако се је гледало, да што ближе Брусници буде.

Наравно због овог су преселења много, Брусничани у имању посрнули, јер им ово вредност изгуби; али од како се путови к Милановцу просекоше и направише, благостање је међу Милановчанима све боље, а изглед је да ће и унапредак све боље бити, док се још направе и путови, који су започети и који се тек у пројекту находе.

Нова варош зваше се **Деспотовица**, до 1859. г. а тада је кнез Милош назове **„Милановац“**, за спомен своме брату војводи Милану Обреновићу II. Па како у крајинском округу већ постојаше један **Милановац**, то за њихову раз-

лику овога назову „Доњи“, а Деспотовици даду назив „Горњи Милановац“,[1]) које име и данас носи.

Правци главних (уздужних) сокака у Милановцу иду од североистока на југозапад, а попречних од северо-запада на југоисток. Сокаци су прави и пространи, и стоје под правим углима. Пијаца је на среди вароши и пространа. Од јавних грађевина Милановац има: лепу цркву са торњем од тесаног камена озидану. Ова је црква задужбина кнеза Милоша. Над црквеним вратима, што у припрату воде, на мемерној плочи стоји ово написано: „Изволением Бога Отца поспешением сина и содѣйствием духа свјатаго, начасѧ здати храмъ сеи во славу и чест пресвятыѧ и живоначалныѧ троицы во градие Гор. Милановце 1860 лѣта, иждивением благовѣрнаго Государа и княза србскаго Милоша Обреновића I-ваго, в памат и спасение души своего брата Милана, совершисѧ же при владѣнии сина его государа и княза сербскаго Михаила Обреновића III-г. 1862. лѣта. Мајстор Настас Ђорђевић. — Поред тога књаз Милош је и 2 топчића од бронзе поклонио цркви Милановачкој. Од грађевина на реду је после цркве здање, у коме је суд и Начелство смештено, и које као и црква лепо варош украшава. Издање и црква у средини су вароши и на пијаци. Осем тога Милановац има мушку и женску школу, болницу, канцеларију среза Црногорског[2]) и пошту. Од приватних зграда има до 30 зиданих кућа, које би се при одбрани корисно употребити могле. Варош још није калдрмисана, али је почетак у велико учињен. У вароши има 4 општинска и више приватних бунара, из којих обитаоци воду за пиће узимљу. Одма изнад вароши налази се и једна чесма са које се такође вода за пиће носи. Вода је чиста и здрава.

[1]) Види височајше решење од 3-ћег Априла 1859 године, ВН. 1540, Зборник XII, страна 36.

[2]) Ова се сада зида и кошта ће преко 10.000 дуката. Врло красно и пространо здање какво ће се ретко налазити.

Површина на којој је Милановац насељен, чиста је и осушна; није савршена равница, а није ни под стрмим нагибом. Место је здраво;[1]) ваздух чист. Са висова, што Милановац окружавају лепо се виде: Рудничка планина, Вујан, Црни врх, Тријеска, Парац и друга мање важна брда. Само због тога, што је Милановац високим бреговима готово свуд около опкољен, честа је промена температуре, и с' тога мора се на опрези бити односно одела, јер је лако назепсти.

Варош нема никаквих утврђења. У војничком смислу апсолутно нема вредности по своме положају, јер ју сви околни висови надмашују, па ју је лако туђи. Само као окружна варош има своје релативне вредности.

Милановац нема никаквих предграђа или џемата (мáла) и никако се недели. Фабрика никаквих нема.

У Милановцу има обитаоца 515 мушких и 361 женских, свега 879 душа, и 211 пореску главу.[2]) Од ових 37 су странци.

Из Милановца воде ови путови:

1. У Крагујевац, насип, 9 сати.
2. У Чачак, насип, 4 сата.
3. У Пожегу, сад просечен, ненасут.
4. У Ваљево, сад просечен, ненасут, 12 сати.
5. У Београд, преко Рудника, још нерегулисан.
6. У Карановац преко Пријељине и Мојсиња, насип. (Има и преки пут преко Луњевице).

И други мање важни путови, који у околна села воде.

Код Милановца је зборно место Црногорском батаљону, батерији, ескадрону, пионирској и болничкој чети,

---

[1]) Процент годишњег умложавања људства је за прошлих 10 година 1.5%, дакле бољи него у целој Европи. Види о томе чланак у Србији за 1870 годину под именом: „Истину на видело.“

[2]) Ово је по попису за 1866-ту годину, и то обитаоци, а пореске главе по попису за 1870 годину.

занатлијском, радничком и профијантском воду. А кад се сва војска из целог округа искупи и целој рудничкој бригади.

Граница атара Милановачког води: од утока Ивичког потока у Деспотовицу (на североисточној страни Милановца), низ њу до утока Глибског потока, па уз овај до глибске вратнице, затим окреће северу преко брда и силази у Ивички пôток, и низ овај до његовог утока у Деспотовицу. Цела површина атара Милановачког износи на 750 хектара.[1]) Највеће димензије овога атара јесу: од глибске вратнице на Деспотовцу: 1000 метара; и од Ћуприје на Глибском до Ћуприје на Ивичком потоку: 800 метара. Последња је најглавнији сокак, куда пролази и крагујевачки и чачански насип. Овај сокак води кроз средину вароши и пијаце. Ћуприје на овим путовима су од тесаног камена и врло добре —

Сад ћемо редом и сва сѐла појединце да посмотримо и да кажемо шта где знаменито буде, и то по реду као што је административно поделење овог округа изложено.

а, Црногорски срез.

1, **Горња Црнућа.**[2]) Ово село лежи на југоистотној страни под Рудничком планином, и граничи се са атарима ових оближњих села, и то: од севера Мајданом, од истока Каменицом и мр. Врећешницом, од југа Доњом Црнућом, Врбавом и Свpачковцима, а од запада опет Мајданом. Ово село заузимље изворни предео Осјачке реке, Црнућаре и Клисуре. Граница атара овог села иде овако: Са Белог поља по врх Каменичке реке водолучницом њеном и Осјачког потока на Борачко гробље, Голо брдо, Змијинац,

[1]) Један хектар = 10.000 □ метара хоризонатне површине.

[2]) Ово се село звало најпре „Белућа," „па се доцније, пошто су Белућани готово сви на Косову изгинули, то ојађено село у течају времена прозвало Црнућа, тако се прича у околини овој," вели М. Ђ. Милићевић. Види Гласник српског ученог друштва свеска XXI, страна 32.

Давидовицу и Трокраки крш; одавде окреће југозападу прелази Осјачку реку, водолучницу између Селишта и Лепе Главице, Црнућару, удара на Дреновац, пресеца Клисуру и излази на Маркову ливаду. Одавде окреће водолучницом северо западу и пење се на Градину, а са ње иде венцом Рудничке планине на Збеговишта, Вис, Ћелову чесму, Бијели камен, Марковац и излази опет на Бело поље.[1]) Осем споменутих назива у атарау овог села налазе се и: Турско гробље (брдо), Плоча (брдо), Попов дб, Шапоровац и Трњаци (потоци). У Горњој Црнући има 152 мушка и 163 ж. обитаоца, 36 задруга, а 44 пореске главе. Највећа задруга од 16 душа. Ово је село знаменито због тога, што је у њему неко време кнез Милош живио. И сада постоји кућа у којој је он обитавао.

2. **Доња Црнућа.** Ово село лежи јужно од Горње Црнуће, и граничи се: од севера Горњом Црнућом; од истока манастиром Враћевшницом, Прњавором и Липовцем; од југа Крагујевачким округом и Белим пољем; а од запада Доњом Врбавом. Граница пак атара села Доње Црнуће иде местимично овако: са Лепе Главице водолучницом на Орловац, па силази у поток Косовињак и низ овај у Гружу, коју прелази и пење се на брдо Таламбасе, силази опет у Гружу, затим пресеца насип Крагујевачки, води преко Калипоља на Висошац и Маркову Ливаду, одатле окреће истоку, пресеца Клисуру и преко Дреновца прелазећи, пресеца и Црнућару и излази на Лепу Главицу. Ово село заузимље доњи део Црнућаре и Клисуре. На граници атара овог села налази се зборно место чете Црнућске.

У овом селу има 162 мушка и 164 женска обитаоца,

---

[1]) У ова ограничења ушле су и општинске и општенародње шуме и планине, а то с тога, да се знаду међе, докле поједина села од од ових планина себи као присвајају, и што је тешко определити границу између општинских и општенародних шума, где их има.

46 задруга, и 59 пореских глава. Највећа задруга од 13. лица.

3. **Каменица.** И Каменица лежи на југо источној страни рудничке планине и захвата цео басен реке Каменице. Граничи се: од севера са Мајданом (руд.) и Бушинцима (крагуј. окр.); од истока, Вољавчом манастир, Рамаћом (крагујев. окр.) и Кнежевцом; од југа, Љуљацима (краг.) и Липовцем; а од запада Горњом Црнућом и манастиром Враћевшницом. Местимично пак граница атара овог села иде овако: Са белог поља води водолучном међом на ниже, на: Милатовац, Орловицу, Саму Букву, Сламиште, Џавино поље, Ковачевац, Тикву, Голо брдо, Трску, Петковац и Ковиљачу; одатле на југозапад, силази у реку Каменицу, води мало низ њу, прелази је, иде у поточак Слатину, па уз овај на Маковицу, и даље вододелницом уз брдо на мали Клик, Раскрснице, Тршевину, Змијањац, Голо брдо, Борачко гробље те узилази на Бело поље. Осим поменутих назива вода и брда у захвату овог атара спадају и следећа: Ђу́ковац (брдашце), Кленовац, Глоговац и Оро̂вац (потоци), Брежине (коса), Варег, Саричке поток, Медведњак и Ковачевац (потоци), Дикован[1]) (извор), Кастун[2]) развалине од неке цркве). Оборски, Тршевачки, Рајски, Оборски, Дубоки, Брадин, Шабанов до̂, Пљакина че-

---

[1]) Дикован то је извор према Кастуну на десној страни реке Каменице. Ова је вода некада лековита била и млоги су њој долазили; сад је засута.

[2]) За ове развалине прича се да је некада постојала црква Кастун, која је славила Ваведеније. Кастун се спомиње и у једном запису, који је стављен на једном стубу, с десне стране врата, на која се улази из женске у мушку цркву, у манастиру Враћевшници. Ту се вели: да је Челник Радич Поступовић, који је Враћевшницу манастир подигао, уступио половину своје баштине коју је у реци Каменици имао, манастиру Враћевшници а пола »манастиру Кастунскому«. Из чега се види, да је ту некада манастир постојао. Види Гласник срп. учен. друштва, свеска XXI стр. 32.

сма, Шумелски и Лесков (све сами потоци што у Каменицу с обе стране утичу). Атар овога је села дугачак а узан. Ово је село на граници крагујевачког округа. У Каменици има 224 мушких и 236 женских обитаоца, 97 пореских глава, 77 задруга. Највећа задруга од 13 лица.

4. **Кнежевац.** Ово село само на западној страни граничи се са рудничким округом, а са свију осталих страна опкољено је селима крагујевачког округа, и то: са севера Рамаћом: од истока, Барама; од југа Љуљацима, а од запада Каменицом. Местимично пак овако иде граница овога атара: са Петковца силази у мали Кереш, овај прелази, преко брда Турски гробови води по врх вел Кереша, код Барањске механе излази на насип крагујевачки, низ овај води на брдо Думачу, силази с њега те пређе преко Врбице и попне се на брдо Ковиљачу, а одатле окрене северу те се попне на Петковац (брдо). Ово село заузимље област потока Врбице; само врх малог Кереша није у његовом атару. Место је таласастог вида врло питомо и плодно. Осим досад споменутих назива у овом селу нема их више. Вид је атара овог села троугласт. Кнежевац је ћошак један рудничког округа, који се као какав клин на североисточној страни у Крагујевачки округ увукао. У Кнежевцу има 106 мушких и 121 женски обитаоц, а задруга 30. Највећа задруга од 14 лица. Пореских глава има 45.

5. **Липовац.** Атар овај лежи између реке Каменице и Враћевшнице, и граничи се од севера и истока Каменицом; од југа Љуљацима и Коњушом; од запада Црнућом доњом, Прњавором и Враћевшницом. Граница овог атара пролази преко ових места: Са малог Клика, (тромеђа Враћевшнице, Каменице и Липовца) брдом на Маковицу па низ поток Слатину силази на насип Крагујевачки, који прелази а затим и Гружу, окреће брдом на запад преко Липовачке Главице и по врх потока старог

Липовца, удара на брдо Таламбасе и низ ово силази опет у Гружу, испод механе прелази је, а затим и насип, пење се на Миново брдо и преко Циновског гробља иде на велеки Клик, а са овога на мали Клик. Осем досад споменутих назива има у овоме атару и ово: Кешавац (поток, Липовачко поље) на левој обали Груже плодна равањ) и Станићара (такође). Липовац заузимље басен потока Кешевца и неки део Груже. То је место брежуљковато и доста плодно, особито су овде добри виногради. У Липовцу има 135 мушких и 138 женских обитаоца, а 48 задруга. Највећа задруга од 11 душа. Пореских глава у Липовцу има 56.

6, **Прњавор.** То је врло мало сеоце, лежи на утоку Враћевшничке реке, и манастир Враћевшница сматра га као својину, јер наводи, да то село на манастирским земљама борави. Граничи се: од севера атаром манастира Враћевшнице; од истока Липовцем; од југа и запада Доњом Црнућом. Граница ова иде местимично овако: Са великог Клика на Миново брдо па с њега силази те пресеца крагујевачки насип и удара у Гружу, па уз њу до утока потока Косовињака (Ђерин п.), сад окреће северозападу уз овај поток, пење се на Граовац, а са овога к истоку силази у Враћевшницу, прелази је, и успне се на велики Клик. Место је плодно и питомо. Осем споменутих места у овоме атару има и ова: Маква (извор, на левој обали Груже) и Росуље (коса између Косовињака и враћевшничке реке.) У Прњавору има 73 м. и 63 ж. обитаоца. Задруге 24; највећа од 11 лица. Пореских глава има 25.

7. **Бело поље.** И ово је село на граници крагујевачког округа, у долини реке Груже. Граничи се: северно, доњом Црнућом; источно и јужно Коњушом (краг) а западно доњом Врбавом. Местимично пак граница атара Белопољског иде ооако: Са Калипоља силази на насип крагујевачки, пресеца га и удара у реку Гружу, мало

уз њу води до утока Коњушаре, па уз ову донекле, а после окрене уз брдо по врх потока Сајмена, а затим вододелницом на Типац, Збеговишта, Перунику, Стругонице, Вел. врх, Боцу и Крстове; па онда окреће северу и низ поток Врановац, пошто опет пређе насип, силази у Гружу, прелази је, па преко Облог луга удара по врх потока Слатине и излази на Калипоље. Осем споменутих назива налазе се у атару Белопољском још и ови: Ајдучка вода, Дмитрина вода (извори), Кусача (коса поред Врановца), Столице (коса), Јовановача (пот,), Радмиловац и Кленовац (потоци), Орнице и Забел (косе) и Карачица (раван поред Груже) У овом атару има понајвише грмове горе. У Белом пољу има 133 м. и 140 ж. обитаоца, а 46 задруга, од којих највећа је од 12 душа. Пореских глава има 54.

8. **Горња Врбава.** Ово село захвата изворе реке Груже и пружа се на обе њене стране. Граничи се: од севера, Сврачковцима; од истока Доњом врбавом; а од запада Грабовицом. Мистимично пак иде међа овако: Са врха потока Луњевца све низ овај пресецајући насип крагујевачки, до утока Луњевца у Гружу, прелази Гружу, па уз Коњски поток излази преко Ровина на Гувништа, одавде води брдом преко Ћаве и Врлетне стене, силази низ поток у Гружу па онда уз Репушину иде скоро до врха, затим окреће к истоку, прелази по врх Речице и удара у врх потока Луњевца. Али осем досад наведених назива има у овоме округу још и ових: Врело, Кршеви, Крушка, Трска, Лаз, Ђурђијин, Тополски и Криваја (потоци); Чукара (брдо), Говеђе брдо, Дуго поље, Лаз, Ланиште, Ђаков гроб и Расадник (косе); Велика ливада и Лука (равни у долини поред Груже.) У горњој врбави има 121 м. и 131 ж. обитаоца, а 42 задруге, од којих највећа је од 16 лица. Пореских глава има 40.

9. **Доња Врбава.** Доња врбава је источно од Горње

и с једне и с друге стране реке Груже. Граничи се: са севера, Сврачковцима и Горњом Црнућом; од истока Доњом Црнућом и Белим пољем; од југа Борчом (крагуј.) и Јабланицом, а од запада Горњом врбавом. Граница Д. врбавског атара местимично овако пролази: Са Калипоља по врх Слатине и преко Облог Луга силази у Гружу, прелази је, а затим и насип крагујевачки, па све уз поток Врановац излази на брдо Крстове, на Крагујевачку границу, одатле се дотиче врха Црне ријеке (Поточани), па окреће на север брдом преко Црног врха, удара на Ровине и са Гувништа силази у Коњски поток и низ овај у Гружу, коју прелази па и насип, и уз поток Луњевац узилази до на његов врх, одакле удара на брдо Маркову ливаду (између Клисуре и Луњевца) и косом силази на Калипоље. Осем досад изложених назива налазе се у овом атару још и следећи: Јасик, Водица, Сатавци, Вел. поток, Брзавац, Ивковача, Коњска вода, Гаће, Долина и Ковачевац (потоци); Седи врана, Јасик, Шумица, Осредчић, Орнице, Кршеви, Спасовина, Косица, Округлица (косе) и Крчевина, равањ поред Груже; на послетку још и брдо Висошац, по коме се и један засеок овог села тако зове, У Доњој врбави има 235 м и 210 ж. обитаоца. Задруга има 69, од којих највећа је од 18 лица. Пореских глава има 94.

10. **Грабовица.** Ово је село здраво протегнуто и има врло неправилну форму. Граничи се: од севера, Невадама и Сврачковцима; од истока Горњом Врбавом и Јабланицом; од југа, Јабланицом и Луњевицом; а од запада Брусницом, Гор. Милановцем и Велеречом, Местимично пак иде међа овако: Са Великог врха (Невадско брдо) северо истоку те пресеца Глоговац и Репушину, па окреће низ ову, прелази насип краг. и уз поток излази на Велику стијену, и са ове на Ћа̂ву, одакле силази низ поток Лазовац у Грабовичку реку, која поред Тријеске прола-

из па низ ову реку до испод великог Лаза, одавде почиње ићи косом око Парца, по врх Ражаничког потока и поља Ражаника, дотиче се мало Деспотовице, па окрене уз брдо на изворе Ждребан и Кобилан, и обилазећи око Парца силази у поток Задужбину и на његов уток у Малу реку; одавде окрене уз малу Реку, и даље прелазећи насип под Рапај брдом, води донекле уз Глоговац, па онда окрене лево и испне се на вел. Врх. Но осим поменутих назива налазе се у овом атару још и ови: велики Врх, мали Врх, Метаљка, Кршеви, Бабин нос, Кеља и Рапај брдо. Све брдашца и врхови. Даље: Јајовац, Чокањац и Јованов извор (потоци). Село Грабовица већином брда заузимље; мало има воде. Стен су гранитне формације. У Грабовици има 268 м. и 257 ж. обитаоца. Задруга има 89, од којих највећа је од 15 лица. У овом селу има 106 пореских глава.

11. **Луњевица.** Ово село захвата доњи део Луњевичке реке и достаје плодно. Граничи се овако: са севера Гор. Милановцем и Грабовицом; од истока Јабланицом; од југа Гор. Трепчом и Прислоницом (срез моравски); а од запада Брусницом. Местимично међа њена пролази преко ових мѣста: Од Деспотовице спрам Горњег Милановца, косом око Парца обилази и сиђе у Јабланичку реку испод утока јабланичког потока, затим води уз брдо између Крушевичког и Јабланичког потока, до на водолучницу која од Буковика иде, где окреће западу на Вис и даље вододелницом на Церје, Добру воду и узилази на велики Вујан, са овога преко Столица на мали Вујан и даље преко Врхова на ниже слази у Деспотовицу, испод утока Луњевичке реке, и одатле води све уз Деспотовицу, до Ћуприје на истој, код вашаришта Милановачког. Осем досад поменутих у заплаву села Луњевице спадају и ови називи: Газдин поток, Мали дô, Велики дô, Липље, Бистри, Крушачки пот, Дубоки пот, Ражанички и Чапљак (све

сами потоци); Вучијак (извор испод Вујна); Дугачка коса Кратка коса, Биорац и Липовац (косе); Ражаник и Мећурача (равни) и Клик (вис испод Вујна). У Луњевици има 222 м. и 173 ж. обитаоца. Задруга има 66, од којих највећа је од 22 лица; али иначе задруге су у слабом стању. Пореских глави у Луњевици има 75. Из овога је села онај чувени Србин Никола Луњевица, који је новчаним жртвама устанак у 1815 години доста потпомогао. О томе види опширно у одељку „Историја".

12. Јабланица. Ово село лежи источно од Луњевице, на источном крају рудничког округа. Граничи се: од севера Грабовицом, Горњом и Доњом Врбавом; од истока Борчом (крагујевачки округ); од југа Вујетинцима и Горњом Трепчом (мор. срез); а од запада Луњевицом и од чести Грабовицом. Местимично пак ова граница иде овако: Са Ћаве на Гувниште и преко Равнина на Црни врх, па с њега силази у Црну ријеку, њом води до у Поточане (пот), а одатле узилази на Буковик, са њега силази косом између Крушевичког и Јабланичког потока, до у Јабланичку реку, ову прелази, води мало страном, па опет у њу слази, иде уз њу до потока Лазовца, затим окреће уз овај поток, те узилази на Ћаву. Осем поменутих назива у овоме су атару и следећи: Тријеска, Вел. лаз, Црешњетина, Савићевица, и Вис, све сама брда, и коса Дуго поље. Јабланица захвата изворни предео Луњевачке реке. У Јабланици има 176 м. и 179 ж. обитаоца. Задруга има 56; од ових највећа је од 18 лица; иначе су задруге у хрђавоме стању. Пореских глава има 55.

13. Мајдан. Мајдан захвата доста велики простор и лежи у заплави реке Деспотовице, на западној страни Рудничке планине. Граничи се: од севера Рудником; од истока, Бушинцима (краг. окр) и Горњом Црнућом; од југа, Сврачковцима и Велеречи; а од запада Шилопајем и Мутњом. Местимично пак иде његова међа преко ових та-

чака: Са великог Штурца Рудничком планином, њеном водолучницом на мали Штурац, Молитву (Славу), Бело поље, Марковац, Ђелову чесму, Вис и Збоговишта, одатле окреће косом низ брдо и слази низ поток Номину у реку Деспотовицу, прелази је, узилази на косу Ковиљачу, и затим узимље северозападни правац, па иде вододелницом исмеђу Велеречке речице и Деспотовице, те се попне на Брекињу. Са Брекиње води североистоку вододелницом Деспотовице и Брезовице на Рапшинце (Вел брдо) и Стражевицу, одавде наниже слази у рудничку реку и низ ову на састав њен са Плужевиначким потоком, на „Јелин камен“ (види у „Хидрографији“ о њему). Сад води донекле тим потоком (уз њега), па онда уз косу у североисточном правцу узилази на велики Штурац. Осем досада споменутих назива у атару овога села налазе се и следећи: Красојевачка река, Малињак, Гушавац, Стражевица, Марковачки, Извори, Молитва, Рапшиначки п. Каловити, Јанића поток и Поповића, све потоци; даље Рапшиначка коса, Пшеничишта, Ђумурџиница, Дуга коса, Чеков бријег и Ра̀нац (косе). Брда: Бојов ла̀з, Молитва и Ђумурана. Красојевци то је засеок овог села. У Красојевцима на десној обали потока, спрам утока п. Молитве, налази се заравањ од 5—800 кор. дужине и 3—400 ширине. Ту је постојала некада стара рудокопна варош. Од ње за у стару Рудничку варош водио је стари рудокопни пут све страном по врх потока: Гушавца, Злокућанског, Мимовца и Прлинског потока, па на Катру, испод в. Штурца и Рашћа. Овај пут нигде нема већи пад од 8°. До потока Гушавца мање му треба оправке па да употребљив постане; од Гушавца до Красојеваца једва и стаза води. — На том пак месту у Красојевцима, где је негда рудокопна варош постојала, заиста се и познају неке уставе и корита (жљебови) од старих фабрика и ливница. На левој обали код потока Молитве, била им је црква.

На десној обали потока Извора, испод Ћумуране, а на левој обали Красојевачке реке, налазе се остатци некакве куле, коју мештани зову: „Кула Павла Орловића“. У Красојевцима има 2 воденице са по 1 витлом (за 24 сата једна самеље 100—200 ока). Красојевачка је река глава Деспотовици, и то: Молитва и Малињак поглавито.

У Мајдану има 394 м. и 398 ж. обитаоца, а 138 пореских глава. Задруга има 128, од којих највећа од 13 лица. У Мајдану има школа и црква; оне се налазе на десној обали Красојевачке реке, 5 минути од састава њеног са Мајданском реком. Црква је дрвена, али је на лепом месту. У атару овог села налази се и једна меаница поред Рудничког пута, а код утока Рапшиначког потока у Мајданску реку.

Мајдан је добио име отуда, што су се у његовом атару некада руде вадиле. Ево шта барон Хердер[1]) о Мајдану вели: „У извору красојевачке реке биле су старе рудокопње, које су под Карађорђем због оскудности ствар разумевајућих људи и рудара, за кратко само време обделаване биле. — Овај мајдан садржава оловне, бакрене, гвоздене и друге руде, а у дубљини без сумње и благородне метале и мора простран бити, јер из једног лагума крај реке Гушевачке (то је извор Гушавац J.), где се ова са Крашовачком (ваљда Красојевачком! J.) састаје и име Деспотовице прима, силна вода истиче, која силан талог прави, у зиму се не смрзава. Барон Хердер држи, да се ова вода у пространим доловима и јамама мајдана купи и слива, и вели да се овај мајдан на сваки начин опет што пре предузети и обделавати има. — У долини код Мајдана налазе се на 6 мѣста развалине топионица и развалине једне рударске вароши, која је овде у стара времена стајала.“ —

[1]) Види барона Хердера Рударски пут по Србији, страна 43 и 44

14. **Сврачковци.** Ово село лежи јужно од Мајдана и граничи се: са севера Мајданом; са истока Горњом Црнућом и Г. Врбавом; од југа Гор. Врбавом и Невадама; а од запада селом Велеречи и Мајданом. Местимице пак међа иде овако: Са Збеговишта на Градину, па с ове силази косом близу до Маркове ливаде, са које окреће у југозападном правцу, те прелази преко извора Луњевца, Речице, Репушине и Глоговца до на велики Врх, са њега прелази у Кривачића поток и низ овај и Пастрмички поток слази у Деспотовицу, затим иде мало низ њу до утока Крловачког потока, па уз овај на Ковиљачу, затим опет слази у Деспотовицу, код утока Номине пресецајући као и пре и руднички пут и реку, узимље североисточни правац и косом узилази на венац Рудничке планине, — на Збеговишта. Но осим досада споменутих назива у Сварчковачком атару налазе се још и ови: Румића и Лазића потоци; Дугачка коса, Велико брдо, Плоча и Отрешњак (косе). У овом селу има 174 м. и 148 ж. обитаоца, а 55 пореских глава. Задруга има 37, од којих највећа је од 20 лица.

Име овог села по свој прилици долази од „свраке“, којих је ваљда некада ту млого било.

Од атара села Сврачковаца припада већи део заплави Деспотовице, а мањи заплави реке Груже.

15. **Неваде.** Лежи јужно од Сврачковаца, и граничи се: од севера са њима; од истока Грабовицом; од југа опет Грабовицом; а од запада селом Велеречи. Местимично пак иде међа овако: Са Великог врха, где је тромеђа Сврачковачка, Невађанска и Грабовичка, у поток Глоговац, и низ овај док неизађе на насип Крагујевачки под Рапај брдом, прелази га и иде даље низ малу Реку до утока потока Задужбине, затим окреће уз брдо и страном Парца излази на ливаду Рајевицу, на северној страни Парца, до Кобилан извора, и одатле слази у Деспото-

вицу испод утока Мале реке, прелази и Деспотовицу и насип Крагујевачки, иде уз поток Липе, узилази на Широко велеречко поље, с њега слази на Руднички пут, прелази га те сиђе Деспотовици, води уз њу до утока Пастрмичког потока, па окреће уз овај а затим уз Поповића поток и попне се на Велики врх. Поред досада поменутих назива има у овоме округу још и следећи: Милијин п. Водица, Миловановац, Слâвље, Јасење, Луке, Куси п. Мали и Велики п. (све сами потоци); Мали врх, Главица, Мало брдо, Мала ливадица и Чукара (косе и брдашца); Молитва, в. Равањ, Дивљака и Доње поље (рâвни у дну долине Деспотовице). У овоме селу има 187 м. и 158 ж. обитаоца, а 62 пореске главе. Задруга има 51 од којих највећа је од 16 лица. Атар села Невада спада сав у заплаву реке Деспотовице. Ово се село најпре звало Лановци.

16. Велереч. Ово село лежи на десној страни Деспотовице и захвата цео басен мале Речице. Граничи се: са севера Мајданом; са истока Сврачковцима и Невадама; са југа Грабовицом и Брусницом; а са запада Клатичевом и Љутовницом. Местимично пак иде међа овако: Са Брекиње пресеца Јаклево пот, па слази низ Крловачки поток у Деспотовицу, затим води нешто низ њу, па окреће у Широко Велеречко поље, слази низ поток Липе, пресеца насип Крагујевачки и Деспотовицу, иде уз Парац на Рајевицу и Кобилан, па испод Ждребана окреће на ниже те сиђе у Деспотовицу, где у њу утиче мала Речица; пресеца опет насип, окреће уз брдо, пресеца насип Ваљевски, излази на Осређе, па око потока Стублине, води донекле насипом Ваљевским, па близу потока Завидруг, окреће десно северу, вододелницом Љутовничке и Велеречке реке и долази на Брекињу. Осим споменутих назива налазе се још и ови: Дубоки пот, Репиште, Спрдњански, Боквички, Бурин п. Добрички, Слатина, Студенац, Горички, Крушевички п. и Водица (потоци); Студенац и Бацковац

(Бачковац извор); Међурача, Ванарице, Велика коса, Спрдња (гробље) Гробљице, Добрич, и Брешће (косе, врхови и рâвни). У овом селу има 237 м. и 222 жен. обитаоца, а 87 пореских глава. Задруга има 82, од којих највећа је од 12 лица.

17. **Љутовница.** Граничи се: од севера Накучанима и Шилопајем; од истока Велеречом; од југа Велеречом и Клатичевом; а од запада Клатичевом и Калиманићима. Местимично пак иде овако граница: Са Триповца вододелницом Љутовничке и Велеречке реке до насипа Ваљевског, затим водећи њиме неприкидно, прелази Љутовничку реку, долази у поље Срчаник, пење се на Тетребушу, затим окреће северу и венцом долази на Трйповац. Осем поменутих назива у овоме су атару и следећи: Дубока, Селинац, Мочилац, Пеловац, Рачи поток (све потоци), Шабанова бара; Чесма Бintroduced Барактаровића (у Триповцу); Бели камен и Гола коса. Село Љутовница заузимље изворни предео Клатичевачке реке, где се она зове Љутовничка река. То је здраво питомо место; од дрва највише има грмове горе. У Љутовници налази се дрвена црквица и школа. Оне су испод Триповца (на југу), на врху потока Мочилца. У Љутовници има 150 м. и 118. ж. обитаоца, а 39 задруга, од којих највећа је од 17 лица. Пореских глава има 46.

18. **Брусница.** То је село на западној страни Милановца, и по коме се звала и до скора овружно место „Брусница." Атар овога села граничи се: од севера Клатичевом и Велеречи; од истока Горњим Милановцем[1]) и Луњевицом; од југа Брђанима (мор. срез); а од запада Семедражом. Местимично пак међа атара Брусничког иде овако: Са Осређа на Ваљевском насипу силази косом близу

[1]) Горњи Милановац управо се увукао у Бруснички атар, јер је варош на атару Брусничком и постројена, и потребна земља од Брусничана и одкупљена.

Крушевичког потока, пресеца насип Крагујевачки и силази на уток мале Речице у Деспотовицу, захвата мало од Парца и слази опет у Деспотовицу на уток Ивичког потока, и обилазећи Милановац води уз Ивички поток до врха (уз Бадањ), излази на брдо код Записа, па силази у Глибски поток, и низ овај, прелазећи Чачански насип, удара у Деспотовицу на уток Глибског потока, сад води низ Деспотовицу до испод утока Луњевичке реке, па окреће уз брдо и преко врхова излази на Мали Вујан, са овога слази у западном правцу у поток Грачаницу и низ овај излази на насип Чачански, пресеца га те сиђе Деспотовици, уз ову води до Пећинског потока, а ту окреће уз брдо преко Пећинске стране и даље брдом на Брусничко Осоје и Црни врх, ту окреће северо источно и коловозом идући удара у Ваљевски насип, и њиме долази на Осреће. Али осем поменутих назива налазе се у овом атару и следећи: Слатина, Поњавски пот, Трњаци, Орашће, Забран, Диловац, Слатина, Бања, Ковиљача, Добра вода, Изворачки пот, Падински, Дубоки (камените), Врелски пот, Мауковац све сами потоци; Бранково брдо, Силистарово (Јелен), Салаши, Крижевац, Ковиљача, Осоје, Пуовац, Дреновити врх, Криви Рид; Велика пећина, М. пећина, Падине, Росуље, Рељино брдо и мало Косово, све косе и брда; Međуречје, раван при утоку Речице у Деспотовицу; Диловац, Млаковац извори и Газдина вода или Луњевачина чесма[1]) (Ковач). У Брусници има 342 м. и 341 ж. обитаоца, а пореских глава 125. Задруга има 105, од којих највећа је од 15 лица.

---

[1]) Ову је чесму направио чувени Никола Луњевица, а поправио је син његов Панта Луњевица и његова Мајка Ђурђија. На тој је чесми камена плоча, и на ово стоји следеће написао: Источник овај подигнут бист у 1800 г. поч. Г. Николом М. Лунѣвицом бив. маіором с. изъ Лунѣвице обновлѣн насльѣдником и сином нѣговим г. Пантом Н. Лунѣвицом съ матером своіом г: Ђурђиіом 27 Септембра 1858 год. ради спомена блаженопочившем отцу своме".

У Брусници има лепа црква са торњем, која је у старој вароши служила. Од старе вароши постоји још по који остатак, по којима се види да је ту некада нека варошица постојала. Од зграда држи се још конак господ. Јована и још неке по јаче куће. Остало је све зубом времена порушено и ишчезло. Атар села Бруснице спада у заплаву реке Деспотовице. Брусница сигурно носи име од „брусника“ камена, кога има у њеној околини.

19. Семедраж (и Семедражи). Ово село граничи се: са севера Клатичевом; са истока Брусницом; са југа Брђанима (моравс); а са запада Шаранима. Местимично пак иде међа овако: Са Црнога врха све брдом на Брусничко Осоје; па преко Пећинске стране силази у Деспотовицу на уток Пећинског потока. Одатле води низ Деспотовицу све до утока Зрњачког потока у њу, ту окреће уз тај поток, излази на Зрнац (Зрњача), са њега слази у Савића поток и Дичину, води мало уз њу, па окреће лево уз Курјачки поток, удара на Ливадице и слази опет у Дичину, води мало уз њу, па онда узимље правац на североисток, пење се на Крвавац, и даље брдом на Топилине и Црни врх. Осим споменутих назива у овом атару налазе се још и следећи: Дренов, Грдановац, Врањак, Тршће, Глоговац, Сирдански п, Пауновац, Јегдин (Куси п.), Вучијак, Чесма, Љуљачки и Дебели, све потоци разне величине: Равни гај, Јазавачке рупе, Ћувик, Широки рид, Ковачка коса, Илијак, Руда главица, Ристово кућиште, Голо брдо, Озрића брдо, Бели камен, Сува страна, Никшин дô, Рујево гувно, Крива греда, в. Стражевица, (Кликови), Пландиште (средња), Бабина рупа (м.), Пољице, Црвено брдо и Велика стијена све саме косе, врхови, брда и брдашца. У овом селу има 111 м. и 118 ж. обитаоца а 35 пореских глава. Задруга има 38, од којих највећа је од 8 лица.

Атар овога села припада од чести заплави Дичине

а од чести заплави Деспотовице. Одакле долази име овоме селу незна се.

20. **Клатичево.** Граничи се: од севера Калиманићима и Љутовницом; од истока, Велеречом и Брусницом; од југа Семедражом и Таковом. Местимично пак његова граница иде: Са Тетребуше насипом Ваљевским, прелази Клатичевачку реку и даље до изнад потока Завидруга, затим окреће југозападу и водолучницом између Деспотовице и Клатичевачке реке води на Црни врх, па завија северу низ поток Заједницу до у Клатичевачку реку, води уз њу до утока, потока Јовца, па уз овај и преко брда на Сочивишта и излази на насип Ваљевски и све њиме долази на Тетребушу. Али осем поменутих назива у овоме атару налазе се и следећи: Пољана, Вучијак, Закоп, Каловити пот и Ђавин, све сами потоци. У овоме округу налази се 121 м. и 126 женских обитаоца. Пореских глава има 52, а задруга 36 од којих највећа је од 13 лица.

21. **Калиманићи.** Ово село лежи скоро северно од Клатичева. Граничи се: од севера Накучанима (качер. срез); од истока Љутовницом и Клатичевом; од југа Таковом; а од запада Синошевићима и Врнчанима. Преко ових пак места појединце иде граница овог атара: Са Мрамора (Маџарско гробље), Ваљевским насипом у поток Палучак, затим окреће уз брдо док неизађе на вододелницу Калиманске и Љутовничке реке, па окреће коловозом који том вододелницом води, удара на насип ваљевски опет и њиме донекле води, затим иде даље вододелницом преко Сочивишта и између њих и Кусање обрће северозападу силази низ поток Дубоко у Калиманску реку, прелази је, иде уз брдо до на вододелницу Врнчанске и Калиманске реке, окреће њом, излази на Камаљ, па онда окреће на исток и долази на Мрамор. Мрамор је голо брдо, има великих плоча надгробних и зове се „Маџарско гробље,“ Осим споменутих назива има у овоме атару

и следећи: Ћопин, Змајевац и Медљен потоци. У овом селу има 142 м. и 138 ж. обитаоца. Пореских глава има 48; а задруга 42, од којих највећа је од 18 лица.

22. **Врнчани.** Ово село граничи се и то: са севера Ручићима (Качер); са истока Накучанима (Качер) и Калиманићима; са југа Синошевићима и Љевајом; а са запада Љевајом и Доњим Бранетићима. Местимично пак иде граница овако: Са Јасика вододелницом Бољковачке и Врнчанске реке на Превоје и даље северу испод Врнчанске механе, те пресеца Ваљевски насип, одатле донекле иде вододелницом Врнчанске и Калиманске реке па окреће западу, прелази Врнчанску реку узилази на брдо, окреће северу и водолучницом Врнчанске реке и Љевајице узилази на Јасик. Осим досад споменутих назива има још и ових у томе атару: Живобара, Рôвача, Превојски и Петров, све потоци; Локва, бара једна; Становиште је избрежак код Локве, са мало грмења и ливаде; Камаљ је мали врх у коме се камење вади. У Врнчанима налази се једна механа стара на ваљевском насипу, која је 2 сах. од Милановца удаљена. Врнчани заузимљу изворни предео и већи део Врнчанске реке; у томе атару већином је млада растова шума. У Врнчанима има: 177 м. и 187 ж. обитаоца, а 65 пореских глава. Задруга има 54 од којих највећа је од 17 лица.

Осим ових Врнчана има још једни у Каратку — моравском срезу.

23. **Синошевићи.** Ово село захвата саставке Врнчанске и Калиманске реке са Љевајицом, одакле се почиње звати Љесковица. Граничи се: од севера Врнчанима; од истока Калиманићима и Таковом; од југа Таковом; а од запада Љевајом. Местимично пак иде граница овако: Из Врнчанске реке уз брдо те излази на водолучницу њену и Калиманске реке, па слази у Калиманску реку, прелази је, и иде уз поток Дубоко, на венац између Клатичевачке

и Калиманске реке, води венцем преко Кусање и слази низ Рид у Љесковицу, пресеца је, довата мало од Побрђа и затим се спушта у Љесковицу, на састав Љеваје са Врнчанском и Калиманском реком; одатле све иде уз Врнчанску реку до места одакле је и почела. Ово је место доста питомо и има лепу, младу растову шуму. Ово село има 91 м. и 106 ж. обитаоца, а 31 пореска глава. Задруга има 32 од којих је највећа од 12 лица.

24. **Љеаја.** Ово село захвата доњи део реке Љеваjице и граничи се: од севера, Доњим Бранетићима; од истока Врнчанима и Синошевићима; од југа Таковом; а од запада Лочевцима и Доњим Бранетићима. Местимично пак међа Љеваjска иде овако: Из долине Врнчанске реке низ ову до састава њеног са Љевајицом, ту почиње уз брдо и узлази на Побрђе, па онда косом изнад друма пожешког удара по врх Љевајског потока на Арнаутски тор, па преко Пејовог брда удара у Браничицу и одавде иде донекле уз њу, па одна скреће истоку те пресеца Љевајицу, води мало венцом измеђуње и Врнчанске реке, и затим слази у исту на оно место одакле је и пошла, У овом селу има 73 м. и 72 ж. обитаоца, а пореских глава 21. Задруга има 22. од којих највећа је од 18 лица.

25. **Горњи Бранетићи.** Ово село лежи на граници Ваљевског округа и Качерског среза, и граничи се: од севера, Славковицом (ваљ. окр.), Лалинцима и Бољковцима (качер. ср.); од истока, Ручићима (качер. ср.), од југа Доњим Бранетићима и Озремом; а од запада Бањанима (Црцогор.). Местимично пак ова међа иде преко следећих места: Са Проструге планинским венцом на Врановицу, и даље на Јасик; одатле окреће западу те пресеца Љевајицу, Браничицу и Озремицу до у Грку Брусницу, и ту почиње на север уз Дубоки поток (Грка Брусница) да води, па уз брдо на Кршеве, Мајдан, док не изађе на

главну вододелницу, која са Штурцан а Сувобор и Маљен иде, и то у Честу букву; па одавде води све тим венцом истоку на Велико брдо, Кладе, Липову пољану, Пријеко брдо, Сланац и Простругу. Осем поменутих назива налазе се у овом атару још и следећи: Ајдучка чесма, Љескови поток, Ријека, Звекара, Јасиковача, Јасик, Јазовина и Котарић (све потоци и састојци Озремице); Боблија (Бобовац), Корнет и Љескова бара (косе и стране); Бубњевац (Буровац) извор. Горњи Бранетићи са Доњима имају 459 м. и 413 женск. обитаоца, а 142 пореск. главе. Домова или задруга има 107, од којих највећа је од 23 лица.

26. **Доњи Бранетићи.** Леже на југу од Горњих Бранетића и граниче се: од севера са њима; од истока Врнчанима; од југа, Љевајом и Лочевцима; а од запада Озремом. Местимично пак међа иде овако: Са Јасика венцом к југу између Љевајице и Врнчанске реке донекле, па окреће западу, пресеца Љевајицу, и допире до у Браничицу, води неко време низ њу, па опет скреће западу на Забел, и ту узимље правац северу и брдом према Озремици води донекле, па онда у правцу источном прелази Браничицу и Љевајицу и излази на Јасик. Других особених назива у овом атару нема. Број обитаоца, пореских глава и домова споменулисмо при горњим Бранетићима. У атару овог села налазе се остатци неке старе цркве, која је славила светога Јована (и отуд је добила име Јовање). Код те цркве има старинског гробља, у коме су плоче призматичког троугластог вида. Остатци ови налазе се на граници (метеву) атара Озремског и Бранетићског. Ту и сада постоји часна трапеза, где се о преславама врши служба Божија. По својој прилици ту је народ од зулума турског начинио црквицу, те да би се у миру Богу помолио. Црквица је, веле, била дрвена.

27. **Озрем.** Граничи се: од севера Горњим Бранетићима; од истока Доњим Бранетићима; од југа Бершићима;

а са запада Лозњем. Озремска међа местимично иде овако. Из долине Озремице страном између ње и Браничице до на Забјел, ту окреће на запад пресеца Озремицу и излази на Дубово, па узимље северо западни правац, води косом, силази у Слатку Брусницу, прелази је, брдом води на Лисине и даље, скреће на запад, пресеца Грку Брусницу (Дубоки поток) а затим удара опет у Озремицу одакле је и пошла. Особених назива нема. Озрем захвата доњи део басена реке Озремице, која је своје име од овога села и добила. У Озрему има 227 м. и 233 ж. обитаоца, а 84 пореске главе. Задруга (домова) има 71, од којих највећа је од 21 лица; иначе стање задруга уопште је слабо.

28. Таково. Граничи се: од севера, Љевајом, Синошевићима и Калиманићима; од истока Клатичевом, од југа Шаранима; а од запада Дреновом и Лочевцима. Местимично пак иде међа овако: Са Сочивишта на ниже у поток Јовац, пресеца пожешки друм и силази у Клатичевску реку, води низ њу до утока потока Заједнице, па уз овај поток до на Црни врх, одатле венцом преко Тоцилина на Таковачко Осоје, и низ Поток Крке слази у Дичину, ову прелази и затим се пење на Мрђеницу, па онда окреће венцом између Дреновице и Дичине и спрам Љевајског потока силази у Дичину, прелази је опет, иде уз Љевајски поток, пресеца по други пут пожешки друм, води страном на Побрђе, где се дотиче друма, па окреће те сиђе у Љесковицу, пређе је и уз Рид узилази на Кусању и одатле на Сочивиште. Осим досада споменутих назива у томе атару налазе се још и ови: Стублина, Јагњилов Добриловац, Јасеновити, Жупањевац, Цветков точак[1]), Штовна, Сирдан и Уровача, све сами потоци; Пркосава,

---

1) „Цветков точак" поток, добио је име отуд, што је у њему неки „Цветко" направио чесму која „точи," па му је по њему и име наденуто.

Ста́рац[1]) и Раскрснице, (косе); Вртине, раван између Љесковице и Клатичевачке реке, на последку и Таковачки грм, који је у целој Србији чувен, и о коме ћемо мало ниже коју опширније рећи. Ста́рац, Пркосава и Осоје покривени су са буковом гором; Рид и Мрђеница са грмовом а Побрђе је голо. У Такову на 181 м. и 207. ж. обитаоца, а 68 пор. глава. Задруга има 62, од којих највећа је од 12 лица. У Такову на дивној узвишеној равни, опкољена са великим грмењем, постоји још и сада она чувена и за историју нашу знатна древена црквица, (види сл. 1) (а и б)а у којој је 1815 године на Цвети одпојана најзнатнија за нас Божија служба, после које наши витешки борци за слободу заверише се: „да се бију и крваве с' Турци;“ у Таковској цркви посејано је прво семе наше народне слободе, које је уродило данашњим плодовима, што их ми овако безбрижно и рахат уживамо. Црква је сва од брвана покривена шиндром. Врата су украшена са древеним резаријама, које сам нарочито у већој размери нацртао, те да се види ступањ развитка те вештине код нас у оно доба; а уједно, са подробним нацртом „Таковачке цркве“ ишао сам на то, да искореним погрешно уображење, које је слика, што ју је г. Стеван Тодоровић саставио, („На Такову 1815“), о тој цркви у гледаоцу произвела; јер је у тој слики претстављена некаква црква зидана с торњом; а Таковска је црква од 10 реди брвана.[2]) Звонара је близу поред цркве на три ката, сва од древета. Црква је врло правилно истоку окренута. Никаквих старинских гробова нема.

Таково обухвата састав Љесковице и Клатичевске реке са Дичином; оно заузимље врло питом предео. Таково је по положају своме готово у средини Рудничког

[1]) На „Старцу“ налазио се је некада један „стари грм,“ као и онај у Таковачком пољу, па му је од њега име остало.

[2]) Овде је умесно приметити, да слика која представља устанак 1815 год., и коју је издало уредништво „Србадије“, веома млого природи самога места доликује.

округа, и боље би било, да је варош овде насељена била, јер је и средокраћа и предео млого лепши.

На $^1/_4$ сахата од Таковачке цркве западу, у долини Дичине, на њеној левој обали, а између ње и Љесковице, уливадама постоји још и сада Таковачки грм, који у нашем ослобођењу игра важну улогу. То је онај грм, под којим се је неумрли кнез Милош са нашим витешким предцима договарао да устану на своје диндушмане и крволоке, и под којим је 1815 год. на Цвети, кнез Милош развио барјак, и узвикнуо: „ето мене а ето вам рата с Турцима:“ то је оно место, где се је први пут из Српских уста зачула реч слобода, после жалосне 1813 године. С тога и јесте то место тако важно, да се никада заборавити неће, и с тога ћемо и ми коју више о њему рећи.

Таковачки грм. Дебло му има у периферији 7·5 метр; у круни је још и дебљи. Некада је имао 5 великих главних грана, а сада је остала још само једна. Причају људи, да се је један велики стуб одломио оне године кад је кнез Милош умро, а други (мањи) 1868 године, када нам и кнеза Михајла нестаде. То народ доводи у свезу надмоћном силом са породичним стањем онога човека, који је први Српски барјак за слободу развио после 1813 год. Грму су даскама затворили све оне отворе где су гране оченуте, да неби трулио. Некада је овај грм у дну имао отвор, да дијете можеући, и могло је унутра стати око 20 свиња; али је сада тај отвор зарастао. Около грма обележена је земља са каменим квадратно отесаним белегама. Простор који захвата ово камење квадратног је вида. Једна страна има 27 хвати. Свега има 12 белега. Камење је побијено у растојању од 8 хвати. Ово је учинио пок. кнез Михајло, који је одплатио и ту земљу обележену на којој је Грм, и те белеге, те тако већу важност даде оном месту, где се је први Српски збор за слободу држао. Сад се то зове Књажева ливада.

На овом грму је и запис Таковачки, и кад Таковци крста носе увек са литијама посете и ово свето место.

Од грма води пут низ Дичину на цркву Савинац ($\frac{1}{2}$ сахата). —

У таковачком атару има и грмове (Мрђеница, Рид, Кусања) и букове (Стáрац, Пр̂косава, Осоје) горе.

29. **Бершићи.** Ово је село здраво протегнуто; оно припада и заплави Дичине (више) и заплави Чемернице (мање). Граничи се: са севера, Брезном, Лозњем и Озремом; са истока Лочевцима и Дреновом; са југа, Милићевцима (морав. срез); а са запада Срезојевцима и Брезном. Местимично пак међа Бершићска иде овако: Са Забјела преко Диздарева поља у Дичину, ову прелази па уз поток Запада излази на венац Дреновице и Дичине, слази управо у Дреновицу, прелази је, води мало уз њу до утока потока Перало (Браклуча), па уз овај, затим око Дреновачког брда и излази на коловоз кој кроз Рожањ у Брђане води, и све овим до спрам Јелена и Дуге пољане; сад окреће западу, удара на Јељен, прелази Милићевачку реку и излази на Јајачку; ту узимље правац на север, води венцом између Горевничке и Милићевачке реке (коловозом), на Камениту, обилази десно око извора Горевничке реке, удара око Галича (с јужне стране) на Бор, ту узимље северо-источни правац, и преко Овчице слази у Брезањску реку, па низ ову до састава њеног са Ђуриком ријеком; сад почиње уз ову да води до места, где пожешки насип Ђурину реку прелази, па онда иде уз брдо и излази на венац између Теочинске реке и Дичине, преко косе Гороцвет, силази низ поток Мацарац у Дичину, малчице иде низ њу, па узилази на Дубово, води мало њиме, па слази Озремици испод утока Бруснице у њу, а затим се успне на Забјел. Ал осем досад поменутих назива у овоме атару налазе се још и следећи: Јасење, Јасик, Тршће, Глоговац и Ливадице (потоци);

Главица, Метаљка, Јасење, Мишчевица, Нероде, Збориште и Бијело гробље (косе и врхови); Кључ и Међурача (равни између Озремице и Дичине). У атар овога села спада и Галич, доста високо силикатне формације брдо, одакле се добар преглед имати може. У Вершићима има 242 м. и 216 ж. обитаоца, а 80 пореских глава. Домова има 63, од којих највећа је задруга од 18 лица. У Вершићима се, у долини Дичине, на Пожеском друму налази једна механа. Из Вершића родом био је кнез Танаско Мијајловић, старац господара Јована Обреновића, и господар Васа Поповић, некадањи командант Пожешке нахије.

У Вершићском атару има и грмове и букове шуме подједнако.

30. Дренова. Граничи се: са севера Вершићима и Лочевцима; са истока Таковом; са југа Шаранима; а са запада Вершићима. Местимична пак међа је ова: Од утока потока Перало у Дреновицу (с десна) мало низ њу води па онда окреће уз брдо и излази на венац између Дреновице и Дичине, окреће југоистоку и води венцом тим преко Мрђенице, савија на Шеварице и спушта се у Дреновицу, прелази је изнад њеног утока у Дичину, и преко Дуге пољане пење се на Рожањ планину, и излази на коловоз кој кроз Рожањ води; одатле окреће северу све коловозом и венцом Рожња, обилази око Дреновачког брда и силази у поток Перало, и низ овај у Дреновицу на његов уток. Осим споменутих назива има у овоме атару још и следећих: Чварота, Совљак, и Ражишта (брда и висови); Ратковац (поток). У Дренови има 191 м. и 158 ж. обитаоца. Пореских глава има 68; а задруга 57, од од којих највећа је од 18 лица.

31. Шарани. Ово село лежи у долини реке Дичине, испод Такова. Граничи се: од севера Таковом; од истока сСемедражом; од југа Брђанима и Милићевцима (морав рез.); а од запада Дреновом. Местимице пак међа иде.

овако: Са брда Мрђеница слази у Дичину, ову прелази, иде уз поток Крке, и преко Таковачког Осоја излази на венац код Тоцилина, па окрене југозападу и брдом иде на Крвавац, преко Рујевог гувна и Криве греде на Црну бару, слази у Дичину опет, прелази је, иде уз Црвени извор и излази на венац Рожња планине, на коловоз, окреће њиме дуж венца — северу, и спрам Дуге пољане, узимље правац на североисток, силази Дреновици изнад њеног утока, прелази је, и преко Шеварица узилази на брдо — Мрђенице. Али осем досад споменутих назива у атару Шаранском налазе се још и следећи: Долови, Гаришта, Рускавац, Савинац[1]), Боговосоје, Криви до̂, Лијепи до̂, Студе́нац, Срнећи, Марков пот, Медник, Јелен, Дубоки пот, Ђуровац, Јоковића, Дубрава и Јасиковача, све сами потоци разне величине; Гари́ште, Стани́ште, Главица, Спасовина, Полашевица, Мала коса, Дуга коса, Маркова коса, Лу́ка, Црвена прљуша, Кроти коза, Орлојевица, Руњавац, Трештеник и Прстеновац све косе и стране. У Шаранима има 155 м. и 122 ж. обитаоца, а 47 задруга, од којих највећа је од 11 лица. Пореских глава има 49. Ово село по свој прилици добило је назив од „шарана“ змије, којих по Крвавцу и другим тамошњим серпентинским камењарима довољно имаде.

На атару Шаранском постои и црква Савинац, коју је зидао кнез Милош за спомен своје супруге кнегиње Љубице. Црква је озидана од лепог белог и црвеног тесаног камена. Припрата дограђена је од дрвета; исто тако и нова древна звонара поред припрате. На цркви је шестоугаоно кубе. На каменој плочи над јужним вратима постављеној стоји овај натпис: **„Во Христа Бога благовѣрный княѕь србскїи Милошь Обреновичь I-вый по-**

---

[1]) И у овом потоку има некакви извор св. Саве који је студен и веле да помаже од грознице, па се многи у њему и купају.

дише храмь оваи годние 1819., **а обнови га годние** 1860 **ꙁа покон дꙋше свое благопоуивше сꙋпрꙋге благовѣрне кнагинѣ србске Любице.“**

Поред цркве на југоисточној страни има доста гробова и надгробни плоча. Осим осталих ту су сарањени: Лука, Петар и Теодор Вукомановићи из Срезојеваца, браћа кнегиње Љубице. Осем тога једна плоча каже, да су ту сарањени родитељи кнегиње Љубице: отац Радосав Вукомановић, и мати Марија. Обе ове плоче подигла је кнегиња Љубица. Поред њих трећа је плоча на белом мрамору и на њој пише: **„Овде поуивлюю кости раба божиег ОБРЕНА Мартиновића рожден бист и преставися в’ Брꙋсинцие** ҂а77. **Єгоже сии бист Петар, Милан.“** То је кажу брат кнезу Милошу. Свега гробова код Савиначке цркве има 25—30. — Има још једна плоча од белог мрамора и на тој глава са веђама, брадом и брковима изрезана. —

Вук Караџић у својој Даници за 1826 годину, књига прва, Савинац спомиње и увршћава га међу манастире. И доиста је пређе духовно лице и боравило у Савинцу; сада је Савинац претворен у мирску цркву.

Спрам цркве је у реци вода Савинац (светиња). Ту вода из речног корита на више куља. Лети је студена, а зими млака, и нигда се ту Дичина неможе да заледи. Код Савиначке цркве налазе се неке жлеботине у камену, за које веле, да су стопале „светога Саве,“ и отуда је добила црква име „Савинац.“ Ту је и једна воденица на Дичини.

Код цркве је попова кућа, општинска кућа, а сад нурија намерава и школу, код цркве подићи, за које је одобрење већ добивено.

Савинац је на прекрасном месту. То је као једна карличица у долини Дичине, која се и изнад и испод стешњава и затвора, а ту је се шири и тле је обложено зеленим

ливадама, које су пуне света кад савиначка црква слави (прва млада недеља по Петрову дне).

32. **Лочевци.** То је мало село, које лежи у долини Дичине, на њеној десној обали. Граничи се: од севера Доњим Бранетићима; од истока Љевајом и Таковом; од југа Таковом и Дреновом; а од запада Дреновом и Бершићима. Местимично пак иде међа овако: Са брда Забјела силази у Браничицу, прелази је, води преко Пејовог брда, на Арнаутски тор, у врх Љевајског потока (Слатина), па низ овај те прелази Дичину и затим уз један поток те излази на вододелницу Дреновице и Дичине, води њом у северозападном правцу до врха потока Западе, па низ овај силази у Дичину, опет је прелази и преко Диздарева поља излази на Забјел. Осем ових назива налазе се још: Студенац (поток); Велико поље, Лучица и Брестови (равни с једне и с друге стране Дичине). У атару овога села налази се зборно место Таковачке чете. У Лочевцима има 60 м. и 74 ж. обитаоца; а задруга 22, од којих највећа је од 14 лица. Пореских глава има 21.

33. **Брезна.** Граничи се: са севера Теочином; са истока Лозњем и Бершићима; са југа Срезојевцима; а са запада Теочином. Местимично пак граница иде овако: Са утока потока Ковачевића (с десна) из долине Дичине, води десном обалом Дичине низ њу до утока Брезањског потока (с лева), па окрене уз овај док неизађе на брдо Дубово, води малом страном њиме, па опет силази Дичини, на уток потока Маџарца (с десна), па уз овај изађе на брдо на косу Гороцвет, прелази венац и сиђе у Ђурову ријеку баш онде где је насип пожешки пресеца, води низ њу до састава њеног са Брезањском реком, па окрене уз ову ићи до изнад утока потока Глоговца, где води уз брдо на Овчицу и даље на Бор, па ту излази на пут, који из Чачка на Мијоковачку цркву удара и преко Брезне

и Теочина у Ваљево води; одатле међа Брезањска окреће северозападу тим коловозом до у Равни гај[1]), где опет пресеца пожешки друм, па онда обилази изворе р. Брезанске, удари на Орашчић, и даље те пресеца оба извора Теочинске реке: Велико и мало Врѐло, и преко вододелнице Дичине и Теочинске реке прелазећи, низ поток Ковачевића силази у Дичину на исто место одакле је и одпочела. Али осем досад споменутих назива налазе се у Брезањском атару још и следећи: Васовића, Аџића, Послониште, Суви пот. и Кракаш (потоци); Кремен, Дуварине Ђурово брдо, Младак, Аџићева страна, Пшеничи́ште, Ластва и Бо̀ско брдо, (косе, стране и брда). Пшеничиште, су њиве и ливаде испод Ластве, на десној обали Послоништа потока. Цела страна од пот. Маџарца до међе Лозањске је букова шума, а противна страна је од грмове горе. Брезањско врело, то је главни извор Брезањске реке, који је близу изнад Брезањске цркве. У Брезни има 169 м. и 185 ж. обитаоца, а 56 пореских глава. Задруга 22 од којих највећа је од 16 лица. Мисли се да ово село добија име од „брезе,“ којих је некада у овоме атару млого било. У Брезни се налази лепа зидана црква. Црква је бакаром покривена. Њу је обновио најпре господар Васо, а после је нурија поправила. Часна трапеза је мислим из Коштунића пренешена (види у Хидрографији у заплави Чемернице, поток „Човеково трло“ стр. 276 Гласника XXXIV.) Око Брезањске цркве има доста камените плоча, које су све сечене у Бранетићима у Врановици. Код Брезањске цркве сарањен је господар Васо Поповић из Вершића[2]), који је ову цркву иподигао. На

[1]) У том равном Гају била је некада школа, у којој су се више њи од садањих живих чиновника школовали.

[2]) За господара Васу причају да је био у оној комисији која је нашу суву границу обележавала, па је том приликом за грдне новце ишао на руку члановима турским те је граница на неким

мермерној плочи, која је у олтарном дувару узидана, стоји овај натпис: „**Василю Поповићу нахие пожешке управителю, дражайшему своимъ родителю у Бершићныи нахие Рудничке рожденоме, поживше му** 55 **година, а** 17 **Януара** 1832 **године у Београду умершему за знакъ синовлѣ любови и вѣрнаго воспоминания, поставише овай споменик** 1833 **год. благодарни синови нѣгови, Стеванъ, Михаило и Ранко.**“ Код Брезањске цркве сарањен је и Танаско Мијајловић из Бершића, који је некада био кнез, затим у Магистрату и најпосле капетан, кад је нова организација у Србији настала била.

Код Брезањске је цркве школа, општинска кућа и механа. Поред цркве пролази друм из Горњег Милановца за Пожегу.

У атару Брезањском, и то у реци Брезањској пече се креч. У Брезанској реци изнад потока Глоговца је грм; а у Угљешици и Ђуровој реци највише буква.

34. **Леушићи.** Граничи се; од севера Теочином; од истока Срезојевцима; од југа Срезојевцима и Прањанима; а од запада опет Прањанима. Местимично пак овако: Од утока Шибана у Чемерницу међа овога атара иде уз брдо преко Леушићског Кремена на Равни Гај, па окреће југу између Царевца и потока Ковачице, прелази овај поток и преко Мађарског гробља силази у Чемерницу на уток потока Долине, а одатле уз Чемерницу до утока Шибана. Осим досада споменутих назива има још и ових: Стублина, Ма́ца и Со́бина, све потоци. У Леушићима има 119 м. и 122 ж. обитаоца; а 32 задруге, од којих највећа је од 11 лица. Пореских глава има 45.

35. **Срезојевци.** Граниче се од севера Леушићима, Теочином, Брезном и Бершићима; са истока Бершићима;

местимa штетно по Србе испала. Зато је од кнеза Милоша касније кажњен, а неки веле да је отрован. И сад у Бершићима у брду изнад Бершићске механе, поред Пожешког друма постоји „конак господара Васе“.

с југа Горњом Горијевницом; а са запада Прањанима. Овако пак местимично иде граница овога атара: Са Равног гаја, где је тромеђа Теочина, Брезне и Срезојеваца, па скоро и Леушића, иде вододелницом између Коњске и Брезањске реке, и то коловозом који из Чачка и Мијоковаца преко Сувобора води, на Бор и Галич, па прешав преко овога, према Дреновачком брду промењује правац и окреће југу водолучницом Горијевничке и Милићевачке реке, на Камениту и Јајачку, где узимље правац западу, пресеца Горијевничку реку, удара на Дерловачу, Јасик, Ружин гроб, па низ Бугарку слази у Чемерницу, па уз ову све до испод утока потока Стублине, где окреће уз брдо североистоку, косом на Маџарско гробље, затим прелази поток Ковачицу и брдом излази на Равни гај. Но осем досада изложених назива припадају атару овога села још и ови: Дубоки поток, Вучијак, Четковац, Долина, Царевић и Радичев све потоци; Слон, Годојевина, Ладиновци, Космај, Равнаш, Бабина греда, Вучија Главица, Округли гај, Орлојевица, Осоје срезојевачко, Метаљка, Каменита, Бубалиште, Главајић, Укине куће, Дебели гај, Лакино брдо и Језеровина, све саме косе, стране и брда. Осоје Срезојевачко, као и Кремен Леушићски од племена је рожнаца (кремештак); Језеровина носи име од једне баре — језера; Каменита од камена кремештака (племе силиката). У Срезојевачкој, каогод и у Г. Горевничкој планини преовлађује грмова гора; друге горе врло мало има. Равнаш, Рид, — језик голи, који се од Вучијака пружа мимо Јелиног брда у Чемерницу, на њеној левој обали. Изнад Бабине је греде, која у Чемерницу силази, Равни гај, шумовити зараван; Вучијак је шумовита коса и поток од Космаја према Четковцу. У Срезојевачкој планини већином је добра грмова гора. У Срезојевцима има 158 м. и 158 ж. обитаоца, а 56 пореских глава. Задруга има 43 од којих највећа је од 14 лица.

У Срезојевцима и то у Царевићу, рођена је кнегиња Љубица, од племена Вукомановића.

36. **Бањани.** Ово село лежи у изворном пределу реке Дичине; на њеном се атару састављају велика и мала Дичина. Граничи се: са севера Славковицом (Ваљевски округ); са истока Горњим Бранетићима; са југа Лозњем; а од запада Теочином. Ово се село дало на дуж од југа западу. Местимично граница његовог атара иде овако: Са Великог брда вододелницом Дичине и Озремице са Брусницом, низ пут, што у Славковицу и преко Рајца води, и то на Мајдан и Кршеве, те у Дубоки поток, одакле окреће западу, пресеца поменути пут и силази у Дичину, испод Драјића потока, затим води уз Дичину десном њеном обалом до састава велике и мале Дичине, одакле окреће уз велику Дичину до утока Коленичког врѐла у исту, где почиње уз њу ићи, пење се на један крај Стȍвишта, прелази Грашачки (Ранков) поток, а затим и Вучији (Каловити) поток, удара на Јелѐн стену и кроз Честу букву излази на Ваљевску међу, на главну вододелницу, што од Рудника на Сувобор и Маљен иде, па њоме излази на Велико брдо, одакле је и почела. Него кром досад споменутих назива налазе се у овоме атару и следећи: Црвени пот, Вурунски, Ристивојевац, Симановац, Ерића поток и Студенац све потоци; Савинац, Бања и Зукановац извори; Руда Главица брдо између обе Дичине, код њиховог састава, има и грмове и букове горе. У Бањанима има 93 м. и 87 ж. обитаоца, а 39 пореских глава. Задруга има 28, од којих највећа је од 19 лица. Ово село добило је назив од једног извора, који се на десној обали Дичине одма код састава обе Дичине налази, и који је у лето студен, а у зиму млак и неможе се смрзнути, и зове се „Бања," па отуд и селу име. Ту код састава обе Дичине, на њеној левој страни, налази се црква, школа, општинска кућа и један дућан. Над западним вратима Ба-

њанске цркве стоји натпис: „Сеи храмь созидание рождес. пресвятия Богородици собственим трудом и трошк. Г. Адж Атанасия Симића парока Бањанског сь Іованомь братом его при владѣнию княза С. Михаила Обреновића са благословениием г. Іоанникия Епископа ужичког 1861 г.

У селу Бањанима, у реци Дичини пече се креч; а у брду Мајдану, на 1¹|₂ сата од цркве, сече се воденичко камење.

Ови се Бањани зову горњи за разлику од оних Бањана што су у Качерском срезу, и који се зову доњи.

37. **Ловањ.** Ово се село граничи се: са севера Бањанима и од части са Озремом; од истока Озремом; од југа Вершићима и Брезном; а од запада Теочином. Оно лежи у долини реке Дичине на њеној левој страни и местимично иде му граница атара овако:

Са Лисина косом између Грке и сладке Бруснице, прелази последњу и страном долази на Дубово, па води њиме до у врх Брезањског потока, затим низ овај до утока у Дичину, где окреће све уз Дичину њеном десном обалом те испод утока Драјића потока, где окреће попреко к истоку, прелази Дичину, па уз косу на Виноградине и даље брдом на Лисине. Ово је село по свој прилици добило име од „лозе“, и морало је некада ту бити много винограда, а које сведоче називи „Виноградине“ и „Парлог“, којих више у атару овог села имаде. У Лозњу има 190 м. и 171 ж. обитаоца; пореских глава пак 76. Задруга има 56, од којих највећа је од 14 лица.

38. **Полом.** Полом захвата изворни предео велике Дичине и граничи се: са севера Баом; са истока Бањанима; са југа Теочином; а са запада Врајићима. Поједине пак преко ових места иде међа атара овога села: Са Сувобора главном водолучницом, преко Дебелог брда на Анатему, Шиљак[1]), Груковицу, Рајац па код

[1]) Шиљак неки зову још и **Кнежево трло**, а неки и **Остра главица**.

Чёсте букве окреће југу, на Јелен стену, прелази Рајачки и Вучији (каловити) поток, затим и Грашачки (Ранков) поток, пење се на један део Стőвишта, па с њега силази низ Коленичко врело у велику Дичину, сад води све уз велику Дичину, на Поломске воденице и даље до састава Равне ријеке са сувом Дичином; ту иде уз косу на Коњски тор, па преко малог Јёља узилази на велики Сувобор. Али осем поменутих назива налазе се у атару овога села још и следећи: Велико јеље, Добра вода, Баштића поток, Шишковац, Репушњак, Пањевац, Шодин пот, Пањевица, Драшкића пот, Саставци, Бубовачки и Јоловића, све сами потоци; Добра вода, Топлик, Бубовац и Ајдучка чесма, извори и чесме; Шиљкова коса, Добро поље, Вучије тркалиште, Добро брдо, Црни врх, Крстова главица, Склӓп, Пањеви, Молитва, Амбари́ште, Пановица, Бубовачка коса, Коленичка коса, Велико брдо, Грȁшац, Вучија коса, Пёглача и Вијуљак све саме косе, врхови, брда и стране; и напослетку Љилкова рупа и Звекара пећине на Рајцу. Од свију ових места: Велико брдо је голо, тако и Грашац, Стовиште, Молитва, Амбариште и Анатема; Петлача је голи врх серпентински; Склӓп је шумовита коса према Шишковцу; Вијуљак коса према Рајачком потоку, грмовом гором обрасла; Црни врх је обрастао гором грмовом, тако и Пањеви; о пећинама говорено је, где је реч била о „Рајцу[1]).“ У овом селу има 129 м. и 140 ж. обитаоца, и 46 пореских глава. Задруга има 32, од којих највећа је од 22 лица. Име овоме селу по свој прилици долази ће отуд, што је „ломно,“ кршно место, па отуд и „Полом“.

39. **Баа.** Ово село лежи с оне стране (према северу) главне вододелнице, и по своме природном положају пре би требало да припада Ваљевском округу, него што се у руднички округ узимље. Али они су на то навикли па никако нежеле да се од рудничког округа оделе. Ово

---

[1]) Види Гласник свеска XXXIV.

село граничи се: од севера Палежницом; од истока Славковицом; од југа Половом и Коштунићима; а од запада Планиницом. Граница пак овога атара местимично пролази преко ових места: Од састава Палежничке и Бȁшке рijеке уз брдо на Грађȇник (чардак), па на више до на Рајац; сад води све главном вододелницом на Гр̏уковицу, Шиљак, Дебело брдо, па испод Сувобора косом у поток Барице до некле, па окреће североистоку на Букови врх и даље страном преко неких ваљевских поточањака на клисуру, прелази поток Дубраву, затим и Орнички поток и преко Бабине главе долази на састав Палежничке и Бȁшке реке. Али осем поменутих назива налазе се у атару овога села још и следећи: Вр̏ело, Орашков пот, Сувашина, Рујевац, Врезеце и Поноре (потоци); Гучево, Ступ, Овчица и Рујевац (брда и стране). У Бау има 202 м, и 207 ж. обитаоца; а пореских глава 80. Задруга имаде 54, од којих највећа је од 21 лица. У Бау код извора Бȁшке реке, или управо Љига (вр̏ела) налазе се развалине једне манастирине коју су сад Башани наумни да оправе и цркву саграде, на шта су и одобрење добили[1]). Зидина има дужине на 25 а у ширину на 10 корака. Зидина се држи још и на 8 метара у висину. Прозори и врата имају около резотине од камена; зидина је од тесаног камена. Има рупȁ где су греде за затворање врата биле утуране. Познаје се место ђе је иконостас био. Веће камење је из Врановице, а мање онде из места. Кров не̏ постоји. Ове су зидине сада обрасле и покривене бршљаном

[1]) Кад сам ове 1872 год. по други пут ово место посетио, на место оне старе опустеле развалине, белила се нова црквица, подигнута на темељу старе црквине, и ваљда неће проћи још ни $^1|_2$ године па ће се и у овом одавна зачамелом дому божијем почети опет да служи света литурђија. С овим обновљењем истина је уклоњена једна развалина више; али је уједно њиме уништен још један стари споменик, што нас на нашу давнашњу и славну прошлост опомињаше.

и глоговином, па и кроз камење зида избила су стабла бршљанова и другога рашћа, те зид пореметила. Цела слика што је ова рујина са пећином и горовитом околином представља, пробуђује у човеку тужне мисли на минулу прошлост. Зидина је на 50 корака од пећине, из које куља Љиг, и одма испод зидине чини вода, падајући преко громиле вапнатих стена, — водопад. Около цркве наднела се са три стране голема, висока планина, обрасла буковом шумом, те затвара хоризонт; а само према северу блуди поглед у недоглед. Све то даје тако дивну слику каква се ретко наћи може; јер све ове појединости састављају једну целину, која се само претставити може. Зајиста дивно парче за једну дагеротипну слику; то је место, које потпуно одговара самостану, и које би кадро било да и у најокорелијој души пробуди побожност и кајање!

За западна врата на овој цркви прича се, да им је Високи Стеван (син Лазарев) висину омерио. Висока су 2.м5. Патос ове цркве, вели се, да је у Боговађу пренешен. Ублизини налази се камен за тесање (у Врановици) и за патос (глимершифер).

Од натписа у цркви нашло се ово:

На једном камену *озго на цркви* био је овај натпис:

ИКОКАНН ЛАѮА
НМАКІ

У цркви пак на *левој* страни био је овај натпис на камену урезан:

ЬО = DOEISCH

А на *десној* страни код иконостаса:

ПѢТР 1665 — 205.

ниже:

ПАРѲЄННЄ 1798
ХІЛЄНДАЦЪ — 73

Из ових натписа може се закључити да је ова црква доста стара.

Црква није баш правилно истоку окренута.

Десно од цркве налази се згура, а ниже у десној страни реке налазе се, веле, остатци од некакових земљаних казана и топионица. По овоме суди се, да је овде некад морала каква фабрика бити, коју је вода окретала.

На горњој тераси к северу око цркве има старинско гробље без натписа.

У одсеку испод тог гробља налази се пећина за склониште 20—50 љ. Улазило се озго; а према северу у одсеку има отвор а изнутра код улаза постоје жљеботине у стени, које су служиле за затварање тога отвора. Испод те пећине у истој страни налази се друга, у коју може стати до 500 свиња. У обема су а нарочито у првој пећини били ваљда збегови за време ратовања за наше ослобођење.

Толико о Бау и Бâшкој манастирини! —

40. **Теочин.** То је једно врло протегнуто село, које допире до Дичине и до Чемернице. Граничи се: са севера Враћима и Поломом; са истока Бањанима и Лозњем; са југа Врезном, нешто Срезојевцима и Леушићима; а од запада Коштунићима. Местимично пак овако: Од састава велике и мале Дичине, све низ Дичину до утока потока Ковачевића, где окреће уз њега, пресеца Бŏско брдо, затим Теочинску реку (велико врȅло) и Мало врело те излази на Орашчић, одатле води брдом између Шибана и Врезанске реке на Равни гај, а с њега низ Кремен на уток Шибана у Чемерницу. Одавде све уза Шибан до његовог врȅла, па на Коштунићски крст, затим ваљевским коловозом све вододелницом (повијарцем) Дичине и Чемернице, до у врх Дреноваче, где окреће десно, силази у Браћску реку и низ њу у Дичину велику, па низ ову до састава њеног са малом Дичином. Али осем споменутих назива налазе се у Теочинском атару још и ови: Дуб-

кица, Вучија долина, Пановац, Ваљица, Драића и Ботића пот, Ћелије и Црквина (потоци); Просјеченица, Врлётница, Теочински клик, Браник, Теочински крст, Аџијина кула, Кршеви, Дринчића, Ботића, и Драјића (косе, врхови и брда). У овом селу има 274 м. и 326 ж. глава, 122 пореске; задруга има 91, од којих највећа је од 18 лица. Причају, да је родом из Теочина био Павле Орловић војвода руднички, који је са 77 сабаља (друга) у бој на Косово отишао. Веле, да је то написано на једној плочи у гробљу Теочинском, а да је то прочитао неки калуђер, који је туда пропутовао; а та плоча неналази се више на виделу, јер је по казивању неко од обитаоца Теочинских у дувар своје куће узидана. Вредно би било да се та старина пронађе, па ма се каква материјална жртва учинила, јер би то осветлило постојбину тога чувенога косовског јунака, што га је и песма народна овековечила! — Из Теочина је родом био и **Милић Дринчић**, војвода руднички, који је чувен у нашем ослобођењу од 1815 године Погинуо је у боју на Дубљу. Барјак се његов, кажу, налази негде код његове родбине.

41. **Коштунићи.** Ово село има понајвећу планину и просторију од свију села у рудничком округу (појединце). Граничи се: од севера Планиницом (ваљевски округ) и Баом; од истока Бранићима и Теочином; од југа Теочином и Прањанима; а од запада Прањанима и Дружетићима (Ужички округ). То је село на западном крају Рудничког округа, где је тромеђа Ужичке, Ваљевске и Рудничке нахије. Местимично граница овога атара иде овако: Са Сувобора све повијарцем (венцом, вододелницом) и колозом ваљевским до на Коштунићски крст, са кога слази на Шибанско врёло, па све низ Шибан до утока његовог у Чемерницу, ту прелази Чемерницу, па води повијарцем између ње и Смрдуше, па сиђе у реку Дучину код утока потока Пŏдовца у исту, затим све уз Дучину до на врх,

потом уз косу док неизађе на велики Риор (тромеђа), с кога слази на Риорак (м. Риор), па на Дамњанову стијену, прелази Суви граб, удара на Мокру пећину, и преко Округле Ливаде слази у Суви граб, па све уз овај до на врх Барица, и даље косом на Велики Сувобор. Него осим споменутих назива има у овоме атару још и следећих: Миђирађа, Шо́ловац, Грађе̑ник, Дубоки пот (четири), Човеково трло, Геџов пот, Мeђица, вел. и м. Вуковача, Поноре, Вежикур, Дубока долина, Баића пот, Курјачки, Танки пот и Граб, (потоци и речице); вел. Брдо, Грађеник, Бабина Глава, Јеверички тор, Равна Гора, Поноре, Сигова греда, сува Пећина, вел. и м. Вис, Зелена коса, Међица, Шиљак, Рудине, Осредци, По̏д, Греда, Дугачка коса, Црвени рид, Трлине, Пањеви, Брезица, Злопат, Маџарево брдо, Мађарско гробље, Велики рид, Кандијина орница, Виногради, Галовићи, Мујов гроб, Сига, Сигово врело, Оштри рид и страњи пут (све висови, брда, врхови, косе и Стране). У целој планини Коштунићској све је сама грмова гора, осем Равне горе (платов), која је са густом буковом шумом обрасла. Са грмовом гором обично су само стране потока и стрмени обрасле, а леђа и висови огољени и сам је камен. Тако су: Бабина глава, Грађеник, Риор, Велики вис... Од камења највише је распрострто племе серпентин. У Коштунићима има 380 м. и 359 ж. обитаоца, и 123 пореске главе. Задруга има 89, од којих највећа је од 25 душа.

Општинска је кућа код Шибанског врела, где се и једна капелица наоди.

42. **Браићи.** Граниче се: од севера са Коштунићима; од истока са Поломом; од југа са Теочином; а од запада са Коштунићима. Местимично пак овако: Са Сувобора низ косу на Мало Јеље и Коњски тор, па слази на састав Равне ријеке и Суве Дичине, одакле све води низ Дичину до утока Браићске реке, одавде окреће уз њу до некле

па онда уз брдо на Дреновити врх, и даље све путом ваљевским и повијарцем и преко Страњег пута на мали и велики Сувобор. У Браићском атару налазе се још и следећи местни називи: Зовље, Слатина, Васиљевића пот, Поточак и Свињчине (потоци); Јаћимово Становиште, Преслијеш, Вршак, Растова коса, Врдан, Луње и Данилов врх (врхови, косе и стране). Браићска планина сва је обрастла највише буковом гором. У Браићима има 58 м. и 63 ж. обитаоца. Пореских глава имаде 16. Задруга има 11, од којих највећа је од 20 душа. У овом селу има фамилија „Бајића,“ који веле, да доводе своје порекло од „Пивљанина Баје,“ које се име у њиховим читуљама спомиње. Од „Бајића“ по својој прилици постао је временом и тај назив „Брајићи“.

Ово је село најмање у целом округу.

43. **Прањани.** Ово је село по људству највеће у целом округу. Граничи се: са севера Коштунићима; са истока Коштунићима, Теочином, Леушићима, Срезојевцима и Горњом Горијевницом; са југа Мијоковцима; а са запада Дружетићима. (окр. Ужич.) Местимично пак граничи се овако: Од утока потока Подовца у Дучину брдом преко Галовића и винограда, па слази у Чемерницу код утока Шибана, затим све низ Чемерницу до утока Љубоводе у исту, па уз овај поток, излази на вододелницу Каменице и Чемернице, прелази пут и слази брдом на Ђевојачки мрамор, и даље до у Каменицу, зати води уз ову до испод брда Рујевца, где окреће уз један поточак, остављајући Рујевац (лево), и излази на поменуту вододелницу Каменице и Чемернице, па све њом и тамошњим коловозом што у ужички округ води, слази најпосле у Плану, пошто пресече насип, који из Милановца у Пожегу иде, из Плане окреће уз једну њену приточицу до на врх и затим преко брда силази у Дучину где Подовац у њу утиче. Али осим поменутих назива налазе се у овом атару још следећи: Сирдуша, Арнаутски

поток, Бралски, Алуга, Перилишта, Вајатина, Томовина, Симовац, Катрића пот. и Колибар (потоци и речице); Воденичко брдо, Ридови, Јелино брдо, Клик, Сватовско гробље[1]), Дуго брдо, Мишоједина, Кикић, Ђуверак, Кита, Крајна коса, Лекеница и Главај (брда и косе). Ридови су од серпентина; околна су брда покривена редком грмовом гором; Воденичко брдо има грмове шеварице, ливаде и њиве. У Прањанима има 700 м. и 737 ж. обитаоца; пореских глава 266. Задруга има 226, од којих највећа од 22 лица. Ово село захвата целу заплаву реке Плане (са Сирдушом) колико овоме округу припада, и врло је питомо место. Његово име по свој прилици долази од реке Плане, — „Плањани," и отуд временом „Прањани". У овом селу има и црква и школа и обе се налазе на пожешком насипу између Плане и Сирдуше, а близу њиховог састава, на прекрасном месту. Ту је и општинска кућа. Црква је стара, од брвана начињена.

б, Моравски срез.

44. **Рожци.** Граниче се: Од севера са Јанчићима и Прањанима; од истока Мијоковцима и Пријевором; од југа Пријевором, Видовом и Моравом (Чачански округ); од запада Вричанима и Јанчићиима. Местимично пак: Са Ђевојачког мрамора међа иде управо североистоку, излази на пут дружетањски па све њиме и повијарцем идући Мијоковачком гробљу до изнад потока Ћурила, где окреће на ниже, пресеца Ћурила преко Рујака и слази у Каменицу, прелази и ову — па преко Врљеве баре излази на брдо, и по врх Вѐћине главице и Селца обилази, па удара на Каблар

---

[1]) Сватовско гробље зове се зато тако, што су се на томе месту за стара земана сусрели двоји сватови па се потукли огњем из пушака и млоги изгинули, па их на том месту и покопали. Отуда „сватовско гробље". То је увек некада тако чињено кад год су се сватови сусретали, јер је врачано да то неваља, по младу, које се нипошто нису смеле сагледати.

и с' њега слази у Мораву, изнад манастира Благовештења, па одатле преко једног дела Кијевчице, уз брдо, закучује нешто од Шеста па на Ветрињу и Букову гору, одакле окреће попреко те слази низ поток Јеловац, у Каменицу, коју прелази те се попне уз пот. Црквиште и преко Ливадица на Ђевојачки Мрамор. Осим поменутих назива налазе се још и следећим: Грабовац, Дуги дô, Милошева вода, Главајски, Јôвац (Јововац), Рајно дô (Рајина дола, у Рајином долу), Врѐла, Буковац, Селачки, Мâла, Кајнак, Разбијени камен и Раковица (потоци); Каменита глава, Кесецијин гроб, даље: Седло, Голи бријег, Буђевац, Воблија, Стражара,[1]) Брезица, Трмчиште, Ново село, Љȗта страна, Бабин нос[2]) Војтинац, Кичер, Клисовац, Почивала (клупе), Шерметовача, Цагања, Острвица, Разбијени камен, Бајино Осоје, Облук, Мечково брдо, Ваганци, Шаник, Пилопаћ и Већина главица (врхови, стране, рâвни, косе и извори). У Рожцима има 273 м. и 283. ж. обитаоца; а пореских глава 101. Задруга има 81, од којих најећа је од 18 душа. Име селу дошло је ваљда од некаквих „рогова“.

45. **Јанчићи.** Ово село лежи на десној обали реке Лôмнице и захвата нешто од Каменице онде где Лôмница у њу утиче. Граничи: од севера Гојном гором; од истока Прањанима и Рожцима; од југа Рожцима и Врнчанима; а од запада Добрињом и Гојном гором. Местимично пак граница овог села иде овако: Од утока Ломнице у Каменицу води уз ову донекле (1/4 сах.) па излази уз брдо на Ђевојачки мрамор, а с њега слази управо у Каменицу преко Ливадица и низ пот. Црквиште, иде мало уз Каменицу, па уз поток Јеловац на Букову гору, са ове узимље правац на северо запад, и све венцом планински преко Дубца, Равнина (Ражина) и Шиљковице, где окреће

---

1) Некад су биле страже на том брду против Турака, па зато је име такво добило.

2) Некој „баби“ у збегу Турци одсекли „нос“, па отуда име томе вису

више западу и слази у Ломницу, па све низ њу до њеног утока у Каменицу. Осем споменутих назива налазе се у овом атару и следећи: Чокањски, Клисура, В. поток, Топлик, Јанчићски и Падински (потоци); Даље: Дреновача, Вис, Гувна, Мрамор, Црна Стијена, Осоје, и Главај (висови, стране и равни). У Јанчићима има 169 м. и 139 жен. обитаоца; а задруга 37, од којих највећа је од 20 лица. Пореских глава имаде 53. Име овога села постало је из ове приче: У старо време ово село звало се „Кѡњѹва." Па у време кад су Турци господарили по Србији, био је закон, те је оно село плаћало глобу у чијем се атару нашао погибалац (утопљеник, обешењак, или иначе ванредном смрћу уморен.) У то доба нека баба „Јана" из Коњуве, терала козе по планини Гојногорској, али је ту ували град, који је тада падао, па је ту и умлати. Сад Гојногорци, да неби платили глобу, баце бабу на атар Коњувски и назову село Коњуву „Јанчићи", због те бабе, почем је отуд била, само да Коњушани плате глобу, и тако то име од онога времена задржа се и дан дањи.

46. Врнчани. Ово је село на југозападном углу рудничког округа, а на тромеђи чачанске ужичке, и рудничке нахије. Граничи се: са севера Добрињом (ужич.) и Јанчићима; са истока Рожцима; са југа манастиром Благовештењем и и Моравом (чачански округ); а са запада Тучковом и Папратиштем. Местимично пак међа овог атара иде: Са Шиљковице вододелницом на Равнине, Дубац, Букову гору, Вјетрињу, па преко једног дела Шеста па Муставину воду и низ Кијевчицу слази близу Асановца потока у Мораву: одавде окреће северозападу боком Кијевчице, пресеца Врнчанску реку па левом страном Папратишке реке све док неизађе на Шиљковицу. Осим поменутих назива налазе се још и ови: Церовица, Скок, Змијоглавац, Студенац и Јасеновац (потоци); Маљеник[1]) извор у месту; Орујевица, Годун,

[1]) Маљеник је извор, кога вода утиче у Студенац, па обоје у реку·

Разманоавац, Змијоглавац и Баримиште[1]) (врхови и косе). У Врчанима има 158 м. и 191 ж. обитаоца; а задруга 40, од којих највећа је од 19 лица. Пореских глава имаде 56. Кажу, да име овом селу долази од „Врчанице“ на опанцима.

Приметба. Цео предео око Каблара, што долази између Мораве с' једне и Каменице са Ломницом с' друге стране, и где спадају села: Јанчићи, Врчани, Рожци, Видова (Рудничко), Тучково, Папратиште и Табановићи (ужичко), зове се **Карадаг.** У његову област спадају и кабларски манастири: Благовештење, Преображење, Никоље и Јовања. За Карадаг може се казати: да су људи доста оскудног стања, али врло поштени. Код њих је задруга још у врло добром стању; обичаји и породични кругови још су задржали патријархални тип. Они су са земљом хрђаво, јер је све неплодна брдска земља, али у толико боље стоје са стоком због планине. Карадачани (људи из Каратка) су послушни властима и налоге издате први испуњавају; у врчанској општини порез се покупи за 7 дана; прирез за одело цела општина издала је уједанпут. Слогом се одликују.

Мисли се, да је отуд добио један срез у рудничком и један у ужичком округу име „црногорски“, од „карадаг“ (црна гора).

47. **Мијоковци.** Леже на десној обали Чемернице и граниче се: од севера Прањанима, од истока горњом Горевницом; од југа Трбушанима и Пријевором; а од запада Рожцима. Местимично пак овако граница иде: од утока потока Љубовода у Чемерницу све низ њу до утока

---

[1]) Ова коса добила је име од некаква Турчина„ Барјама“, који је ту седео, па са Хајдуком Шестом, који је у брду „Шесту“, преко реке, код извора Маљеника боравио, гађао из пушака, небили се издалека погодили: али пушке нису могле дотурити,

потока Јасиковца у исту, па уз овај до на брдо Матораково, где окреће северу све венцом (повијарцем) коловозом што у ужички округ води, до наспрам Ђевојачког мрамора, где окреће десно на ниже те све низ поток Љубоводе до утока његовог у Чемерницу. Осим поменутих назива налазе се у овом атару још и следећи: Лужански, Црни, Топлик, Куреповац, Бајиновац, Бојани, Дрндарски, Топалски и Граорина (потоци); Црни врх, Лужански забран, Греда, Бусике, Црна коса, Веке, Ридови, Пôд, Жудовина, Спужињак, Дријење, в. Врх, мали Врх, и Црквина (врхови, косе и равни). У Мијовцима има 398 м. и 435 ж. обитаоца. Задруга пак 117, од којих највећа је од 23 лица; а пореских глава има 151. Баш на граници самог Мијоковачког атара налази се црква звана „Мијоковачка“ и школа. Ова црква и школа налазе се на Трбушанској земљи али је тако названа; налазе се на утоку потока Јасиковца у Чемерницу. Ту је и општинска кућа. Ова је црква Метох манастира Никоља.

48. **Горња Горијевница.** Ово је село на левој обали Чемернице према Мијоковцима и граничи се: са севера Срезојевцима; са истока Милићевцима, Враниђима и Трбушанима; са запада Мијоковцима. Местимично пак граница иде преко ових места: Од утока Бугарке у Чемерницу води све уз ову до на врх, затим на Ружин гроб, Јасик, Дерловачу, пресеца Горевничку реку, пење се на Јајачку, па с’ ње окреће на југ, и све брдом и коловозом, што из долине Чемернице у Бершиће и Дичину води, до близу силаска у Чемерницу, где иде у Горевничку реку, и низ њу удара у Чемерницу; а одавде вôди све уз њу једнако до утока Бугарке, одакле је и започето. Али осем досада споменутих назива има у овоме атару још и следећих: Змајевац, Вучијак, Руство, Дубоки — п. (Вел. дô). Јерински пот, Бојани, Чесмински, и Ајдуковац (потоци); Велики, и мали Космај, Кукавица, Јељен, Бабина глава, Дуга коса, Коби-

лиште, Топаљаста коса, Чопин рид, Ршава и Тресине (врхови, косе и стране). У Гор. Горијевници има, 418 м. и 417 ж. обитаоца; а 158 пореских глава. Задруга има 133. од којих навеећа је од 21 лица.

49. **Пријевор.** Ово се село ослања на Каменицу и Мораву. Граничи се: од севера Рожцима и Мијоковцима; од истока Трбушанима; од југа Чачанским округом (Морава); а од запада Видовом и Рожцима. А преко појединих места иде овако граница: Од утока Каменице у Мораву уз Каменицу донекле, па окреће уз брдо, пресеца поток Ђурила и излази на венац, затим води све Колозовом за Чачак (повијарцем) до спрам Мијоковачке цркве, ка Матораковом брду, где окреће југу и управо Морави, те низ Ђерасимовац, пресеца Мора́вац док у Мораву не-удари, а потом уз њу до утока Каменице. Неспоменути називи у овом атару јесу Бјелушки, (Суви), Шаловића, Јагликовац, Потураков, Ђуровац, Гвозденовац, Јасење и Јуната (потоци); Питомина, Воденичко поље, Зарији гај и Баточина (равни у долини Моравској); Томића и Бузића пољана (зборно место чете Мијоковачке); Селиште, Граорина (косе и стране). У Пријевору има 288 м. и 289 ж. обитаоца; а 121 пореску главу. Задруга има 106 од којих највећа је од 14 душа. За Пријевор, прича се, да му је име остало од некакве „пријеваре“ која се ту некад догодила.

50. **Видова.** То је мало село у куту између Каменице и Мораве. Граничи се: од севера Рожцима; од истока Пријевором; од југа Моравом (Чачански окр.), и манастиром Јовањем; а од запада манастиром Никољем и Рожцима. Местимично пак овако иде међа атара овог села: Од утока Каменице у Мораву води уз Каменицу донекле, па окреће уз брдо на Брљеву бару, удара поред брда Сѐлца и слази наниже близу поред Селачког потока у Мораву, па низ њу и око манастира Јовања на уток Ка-

менице. Поред поменутих назива у Видови су још и ова места: Смиљевац (заравањ где су видовске совре), Оцин до (ту је имао неки оца винограде, па му од њега и име остало), Међедовник (шумовито брдо), Стјенице и Липовица (вршови). У Видови има 78 м. и 78 ж. обитаоца; задруга пак 28, од њих највећа је са 11 лица. Пореских глава има 29. За постанак назива „Видове" прича се овако: Било дивно једно велико дрво на овом брду између Каменице и Мораве, где Видова лежи, па се „видило" чак из Трнавског среза, Чачанске нахије; (а тада је Видова припадала чачанском округу), па су људи испреко Мораве, угледавши то големо дрво, викали: „ено, „види" се дрво, „види" се дрво!" и тако се постала „Видова".

51. **Трбушани.** Ово село лежи између Чемернице и Мораве. Граничи се: од севера Мијоковцима, Гор. Горијевницом и Враниђима; од истока Љубићом; од југа Чачанским округом (Моравом); а од запада Пријевором. Местимично пак овако: Од утока Горијевничке реке у Чемерницу иде граница овог села све низ Чемерницу до близу утока Милићевачке реке у ову, ту узимље правац на југ, прелази преко брда и слази Морави спрам Чачка баш на ћуприју, одатле води уз Мораву донекле, па окреће на север, прелази Моравац и уз Ђерасимовац излази на брдо Матораково, пресеца коловоз за Чачак, низ Јасиковац слази Чемерници код цркве, и низ Чемерницу долази на уток Горијевничке реке. Осим споменутих назива има у овом атару и поток Студенац што се у Чемерницу улева. У Трбушанима има 204 м. 198 ж. обитаоца; а задруга 73, од којих навећа је од 11 душа, пореских глава има 71. У Трбушанима има слана бара, где грлице и голубови млого подају. У атару је овом још и „Трбушански брод" на Морави, код старе Трбушанске механе, изнад Чачка, где се Морава гази кад је омања вода.

52. **Милићевци.** Граниче се: од севера Бершићима; од истока Брђанима; од југа Раковом и Вранићима; а од запада Гор. Горијевницом. Местимично пак граница иде овако: Са Јајачке слази у Милићевачку реку, пресеца је, излази на Јељен, и с' њега на венац Рожња и коловоз који њиме у Брђанску механу води, па све овим коловозом кроз Рожањ до на Високу, с ње удара по врх Раковске речице, пресеца Милићевачку реку и излази на коловоз који од цркве Мијоковачке брдом у Бершиће води, те све овим коловозом излази на Јајачку. У Милићевцима су: Каљавац, Тодоровац, Орашине, Сува Јаруга и Рожањски (потоци); Тороманушe (њиве); Прокоп и Широко поље (висине). У Милићевцима има 290 м. и 267 ж. обитаоца; а пореских глава 107. Задруга има 92, од којих највећа је од 18 лица.

53. **Вранићи.** Лежи на левој обали Чемернице, и граничи се: Од севера Гор. Горијевницом и Милићевцима; од запада Раковом; од југа Трбушанима; а од запада Гор. Горијевницом. Местимично пак овако: Од утока Горијевничке реке уз ову донекле па онда окреће десно преко брда те слази у Милићевачку реку и низ ову на њен уток у Чемерницу, па све уз ову до утока Горијевничке реке. У овом је атару Зарића поток, у Вранићима има 105 м. и 111 ж. обитаоца, пореских глава 40. Задруга има 40, од којих највећа је од 8. лица.

54. **Ракова.** Леже такође на левој обали Чемернице, Граничи се: са севера Милићевцима и Брђанима; са истока Соколићима и Пријељином; са југа Љубићом и Коњевићима; а са запада Вранићима. Местимично пак овако иде граница: Од утока Милићевачке реке у Чемерницу уз ову донекле, па окреће попреко по врху Раковске речице, одакле удара на Грабик и Кравајце, пресеца Слатину (Каљавац) и преко Вилина кола слази код Бента у Дичину и низ ову на састав њен са Чемерницом, затим све уз Чемерницу на уток

Милићевачке реке. Осим споменутих назива има у овом атару још и следећих: Слатина, Пејчин[1]) Крупеж (јазбине) потоци. У Ракови има 191 м. и 196 ж, обитаоца. Задруга има 70, од којих највећа је од 14 лица. Пореских глава имаде 82.

55. **Љубић.** Ово село лежи између Чемернице и Мораве. Граничи се: од севера Раковом; од истока Коњевићима; од југа Чачком; од запада Трбушанима. Местимично пак иде међа овака атара као што следује: Од утока Милићевачке реке у Чемерницу све низ ову, до близу састава њеног са Дичином, где окреће уз брдо, прелази преко брда Љубичког, излази на насип Чачански, пресеца га, удара на извор Бунковац и Терзијину бару и тучи у Мораву где она аду почиње да прави; одатле води све уз Мораву на Дрварски брод и даље до спрам Чачка, код понтонског моста, где узимље правац к северу и преко брда слази у Чемерницу на уток Милићевачке реке. Осем споменутих назива има у атару овога села још и следећих: Водица, Никитов, Гманов, Танчов (Дубоки), Радуловића и Богићевића (потоци); Алилова Јасика[2]) (големо дрво). У Љубићу има 244 м. и 238 ж. обитаоца. Задруга има 86, од којих највећа је од 24 лица. Пореских глава има 107. У атару овога села, на брду Љубићу, налазе се остатци (једва приметни) оних шанчева, на којима је Милош Обреновић 1815 прву победу изборио, а која је ударила темељ ново васкрснувшој слободи под Милошем Обреновићем. О томе види опширније у одељку „Историја“.

56. **Коњевићи.** Ово село лежи на десној обали Чемернице у куту који она са Моравом прави. Граничи се: од севера Соколићима и Пријељином; од истока Прије-

[1]) На десној страни овог потока, при врху, налазе се неке рујне које мештани зову „црквина“

[2]) Неки Турчин Алил посадио је, или је он притежавао, па је отуд име остало. Дебља је од грма Таковачког. Веле, да су у овој јасици нађени неки новци, кад је црква Чачанска оправљана.

љином и Балугом; од југа Чачанским округом (Моравом); а од запада Љубићем. Местимично пак граница овога атара води овако: Од састава Дичине и Чемернице све низ ову последњу до утока њеног у Мораву, па онда уз ову до оног места где почиње аду да гради, ту окреће североистоку, удара на Терзијину бару и извор Бунковац,[1]) пресеца насип Чачански па преко једног дела брда Љубића слази Чемерници одма изнад њеног састава са Дичином и затим низ прву у ове саставке. У атару је Коњевичком још и Бруснички кључ (раван). У Коњевићима има 180 м. и 152 ж. обитаоца; пореских глава има 66; а задруга 62, од којих највећа је од 10 лица. У Коњевићима налази се једна механа по плану III класе и то на саставу Мојсињског и Чачанског насипа. У Коњевићима има и једна капела одмах изнад насипа, спрам механе.

57. **Врђани.** Леже између Дичине и Деспотовице код њиховог саставка. Граниче се: са севера Шаранима., Семедражом и Брусницом (Црногорски срез); од истока манастиром Вујном и Прислоницом; од југа Прислоницом и Соколићима; а од запада Раковом и Милићевцима. Местимично пак иде међа овога атара овако: Од утока Грачанице у Деспотовицу води уз Грачаницу до на врх и даље уз косу на мали Вујан, с њега слази у југозападном правцу све повијарцем на Побиље и Аћимов гроб[2]), пресецајући Чачански насип и сиђе управо саставку Дичине и Деспотовице. Одатле води донекле низ Дичину, па онда окреће западу уз брдо, излази на Грчко гробље, и с њега сиђе у поток Скоковац (Пасији поток), пресеца га, удара косом по врх Раковске речице, затим иде уз брдо и изађе на

[1]) На овом извору налази се мермерна плоча, и веле, да је то остава Милоша Обилића. Кажу, да су на њој грчки написане ове речи: Јасика, Бунковац, Овчар, Сабља.

[2]) Неки Аћим из Прислонице пошао да краде из нечијег подрума, а овај га дочека те убије и ту буде после сарањен, па отуд и томе месту такав назив.

Високу у Рожањ, па све његовим венцом и коловозом који Вершићској и Брђанској механи (Јелића хан води), до на спрам Црвеног извора (поток), па низ овај те у Дичину, мало иде низ њу, па опет окреће уз брдо Дугу косу, прелази преко брда и низ Курјачки поток опет сиђе Дичини, прелази је и уза Савића поток изађе на Зрнац (Зрњача), преко Равног гаја сиђе низ Зрначки поток у Деспотовицу, прешав Чачански насип, и потем све уз Деспотовицу до утока Грачанице, одакле је и почело. Али осем споменутих назива налазе се у овом атару и ови: Ајдучица, Мисија долина, Врањача, Суви, Лозањац, Сурдук, Сињевац, Кљаинаци и Балатин (потоци); Сирдљива бара и Ајдучица (извори); Градобитина и Међу рача (ра̂внӣ између Дичине и Деспотовице); Каменац, (прелаз на Дичини); Ковиљача, Висока, Власићи, Заравице, Милићеврид, Амбари́ште, Лиса пољана (Веља), Парлог и Вла̂с (брда, врхови, стране и косе). Лиса пољана (Веља) има ливада и њива и нешто шуме; Милићев рид има неколико кућа и мало ретке горе; Вла̂с је страна стеновита; Заравице су зараван изнад власа, и имају нешто младе растове шуме; Ајдучица је извор у курјачком потоку; испод воденице манастира Вујна на Дичини налази се за прелаз Каме́нац. Засеоци (џемати. ма́ле) су села Брђана: Парлог, Сурдук, Лозањац, Вујан и Воћњаци. У Брђанима има 314 м. и 326 ж. обитаоца. Задруга има 104, од њих највећа је од 22 лица. Пореских глава имаде 129. У атару овога села налази се механа позната под именом „Јелића хан.“ То је стара двокатна зграда, на десној обали Деспотовице, поред Чачанског насипа, пре него што овај Деспотовицу на дрвеној ћуприји пређе. Овај је хан знатан због тога, што је у њему некада била канцеларија среза Моравског, док није била начињена нова зграда. Поред овог пак хана постоји и сада једна кућа у којој је некада школа била.

Ми споменусмо мало више Сирдљиву бару као што

је народ у околини зове, али ми ћемо о њој сада коју више рећи, јер је то лековита вода, поглавито од грознице, јер дејствује на чишћење. Ова вода има мирис на барут и покварена јаја, и очевидно је да доста сумпора у себи има. Ево шта г. Линденмајер[1]) о овој води вели: „Брђани село у окружију Рудничком, у срезу моравском, има једну сумпоровиту ладну воду; но засада ништа више о тој води опширније познато није.“ У Брђанима близу Деспотовице налазе се: рожнац и јаспис (племе рожнаца[2]).

58. **Соколићи.** Ово село лежи на десној обали Дичине близу састава њеног са Чемерницом. Граничи се: од севера Брђанима; са истока Прислоницом и Пријељином, са југа и запада Раковом. Местимично овако: Са Грчког гробља слази међа управо у Дичину, па низ ову до Бента, затим уз брдо преко Вилиног кола, па у поток Каљавац (Слатина), пређе овај, па на Криваjце и Грабик, окреће попреко (истоку), те пресеца Скоковац (Пасији поток) и излази на брдо, на Грчко гробље. У овом су атару још и ови називи: Орашки (Вератин), Баћин и Бубановац (потоци); Студенац (извор); Воћњаци и Сандук (косе). Сандук има њива; Кравајци — је венац између Каљавца и Раковске реке, има нешто шуме и њива; Грабик има нешто грабове и гр мове горе; Равни гај је засеок Соколићски. Вилино је коло између потока Каљавца и Бента венац, ту су виногради. Бент има шумарје растове горе и ливаде; у њему има Слана бара. У Соколићима има 98 м. и 88 ж. обитаоца. Задруга 39, од њих највећа од 9 лица. Пореских глава има 33.

59. **Прислоница.** Лежи на левој обали Дичине на Чачанском насипу. Граничи се: од севера Брђанима и манастиром Вујном; од истока Горњом Трепчом; од југа

---

[1]) Види „Опис минерални и лековити вода, списао др. Ем. П. Линденмајер, 1856 год. Београд. страна 86.“

[2]) Минералогија и Геологија од др. J. Панчића, стр. 346.

Пријељином; а од запада Брђанима и Соколићима. Местимично пак овако: Од састава Дичине и Деспотовице иде међа прислоничка уз косу на Аћимов гроб, пресеца насип, затим Побиљем уз косу до на Мали Вујан, затим испод манастира Вујна излази на Велики Вујан, па с овог све водолучницом Бање и приточица Дичиних, низ коловоз који канцеларији у Пријељину води, до изнад Пријељанског потока, па низ овај до његовог утока у Дичину, затим уз Дичину, све до њеног састава са Деспотовицом. У овом атару налазе се и следећи називи: Вујанска (Чкипина) р. Прислоничка р. и Вујански поток (Орашје); Правдићи, Рјечани, Илијћи и Пејово брдо (косе); Горње, Средње и Доње поље и Јабучје (равни према Дичини). У Прислоници има 434 м. и 392 ж. обитаоца. Пореских глава има 154, а задруга 123, од којих највећа је од 20 душа. Из овога је села чувени војвода руднички Лазар Мутап, који је 1815 године рањен био у опсади Чачка и наскоро умро. Опширније о њему види из одељка „Историја."

60. **Пријељина** (и Прељина). Ово село лежи на левој обали Дичине и Чемернице код њихног саставка. Граничи се: Са севера Прислоницом; са истока Доњом Трепчом; са југа Балугом; а са запада Коњевићима, Раковом и Соколићима. Местимично граница овог атара иде овако: Од утока Пријељанског потока у Дичину, уз тај поток све до на врх док не изађе на коловоз, који са Вујна среској канцеларији води, одатле на ниже низ косу, на Вучију Главицу и Калеме па низ Парлошки поток, док неизађе на Мојсињски насип, прелази га, и одма испод њега окреће западу, пређе поток Орашје, удара на Катовац (бара), пређе Бајин поток и тучи се у Чемерницу, одакле води све уз њу до на састав њен са Дичином а одатле све уз Дичину до ушћа Пријељанског потока., Неспоменути називи у ово атару следећи су: Плана (Кучице, Бијела урвина), и Калйње (потоци); Јовашка коса,

Калиње и Аниште[1]) (косе). У Пријељини има 376 м. и 353 ж. обитаоца. Задруга има 121, од њих највећа је од 15 душа. Пореских глава има 141. У Пријељини, поред Чачанског насипа, баш, где се овај почиње Чемерници да спушта, налази се канцеларија среза Моравског; то је ново по плану начињено здање од тврдог материјала. Према њему је на другој страни пута скоро отворена школа, и мало даље, опет поред пута, механа по плану II. класе. Овде је зборно место Пријељанске чете.

61. **Горња Трепча.** Заузима изворни предео Бање и граничи се: Од севера Луњевицом и Јабланицом: од истока Остром; од југа Доњом Трепчом и Мојсињем; а од запада Прислоницом. Преко појединих пак места међа иде овако: Са великог Вујна све водолучницом на Столице, Церје, Вис, па на Буковик, са овога слази страном близу Језера, па на Увијену Оскорушу и Котарно, одакле препречује западу, пресеца Бању и излази на косу и водолучницу Бање и Дичине, па уз њу и коловозом Пријељанским излази на Велики Вујан. Неспоменути називи ови су: Добра вода, Вилина вода, Ивова бара, Језера (дубоки п.), Бесни поток, Бијела вода и Вргања (потоци); Јасик, Липар, Грчка страна и Станишића брдо (висови и стране); Трлинац (доља). У Горњој Трепчи има 160 м. и 149 жен. душа. Задруга 52, од њих највећа са 15 лица. Пореских глава има 61. У Горњој Трепчи код Језера налази се једна црквица, али која једнако непоји. О језеру види опширније у одељку „Хидрографија,“ и то по именце где је говор о Бањи и Врановцу (Гружа) стр. 266 и 308 Гласника XXXIV.

62. **Доња Трепча.** Граничи се: од севера Горњом Трепчом; од истока Мојсињем; од југа Станчићима; а од

[1]) Аниште је обрежак ома преко пута од среске канцеларије; ту су некада Турски анови били, па отуда и име. Налазе се и неки остатци од калдрме и камене плоче.

запада Пријељином. И то местимично овако: Из Бање води њеном десном страном до Мојсињског насипа, где узимље западни правац све до потока Парлошког, па уз овај пресецајући Мојсињски насип, док неизађе на пут који од среске канцеларије на Вујан води, на Калеме и Вучију главицу, ту окреће на исток, док недоспе до Бање на исто место одакле је и почела. У Доњој Трепчи има 261 м. и 285 ж. обитаоца. Пореских глави имаде 110; а задруга 95, од којих највећа је од 13 лица.

63. **Станчићи.** Леже на десној обали Бање између ње и Мораве. Граниче се: од севера Доњом Трепчом; са истока Мојсињем; са југа Чачанским округом (Морава); а са запада Балугом. Појединце пак преко ових места иде међа: Од утока потока Матијевца (Ратковца) у Мораву уз овај све до близу мојсињског насипа, ту узимље источни правац, па у том пресеца Мојсињски насип, и одма затим узме јужни правац, прелази опет насип, и даље на ниже иде док у Мораву неудари, затим уз Мораву до утока Матијевца. У атару Станчићском (и станачком) је Крива бара. У Станчићима има 79 м. и 93 ж. обитаоца, а 36 пореских глава. Задруга има 33, од којих је највећа са 11 душа. Станчићима припада скела станчићска[1]) на утоку Чемернице у Мораву.

64. **Балуга.** Ово село лежи између Чемернице (на левој обали) и Матијевца. Граничи се: од севера Пријељином; од истока Станчићима; од југа чачанским округом (Морава); а од запада Коњевичким атаром (Чемерница). Местимично пак овако иде међа балушког атара: Од утока Чемернице у Мораву све уз Чемерницу до близу прелаза Мојсињског насипа преко исте, где окреће на исток, пресеца Бајин поток, удара на бару Ка́товац, пресеца затим Орашје и Парлошки поток, и низ овај и Ма-

[1]) Станчићска скела постојала је од пре 50—80 година, још док је био неки Латив ага у Чачку.

тијевац (Ратковац), слази Морави на уток Матијевца, а одатле уз Мораву на уток Чемернице, где је Станчићска скела. У Балуги има 63 м. и 72 ж. обитаоца. Задруга има 27, од којих највећа је од 10 душа; а пореских глава има 27. У атару балушком налази се станчићска скела на Морави.

Атари села Коњевића, Балуге и Станчића налазе се у дну долине Моравске и с тога су по све равни и плодни особито у кукурузима.

65. Мојсиње. Захвата доњи део реке Бање. Граничи се: са севера Горњом Трепчом; са истока Остром и Доњом Горијевницом; са југа Чачанским округом (Морава); а са запада Станчићима и Доњом Трепчом. Местимично пак овако: Са Котарна иде међа између Солинца и Рђуше, пређе последњу, удари на Стожине, па нагиње на југозапад, пресеца насип што на Вумбарево брдо води, прелази Бању близу њеног утока у Мораву, иде мало уз ову, па окреће на север, те у томе прелази опет насип, приближава се Бањи, води њеном десном страном, до испод утока потока Вргање, ту обрће на исток те пређе Бању и излази на Котарно. У Мојсињу има 267 м. и 243 ж. обитаоца. Пореских глава има 116; а задруга 98, од којих највећа је од 13 душа. У Мојсињу налази се дрвена црквица и школа. На насипу, на левој обали Бање налази се механа по плану III. класе. Изнад цркве и школе наоди се зборно место Моравског батаљона и Мојсињске чете. О цркви Мојсињској види у одељку „Историја:“ Положај и борба на Љубићу.

66. Остра. Захвата изворе Островачке реке. Граничи се: Од севера Горњом Трепчом, Јабланицом и Вујетинцима; од истока Вујетинцима, Бечњом и Мрчајевцима; од југа Доњом Горевницом; а од запада Мојсињем и Горњом Трепчом. Местимично пак међи се овако: Са Буковика силази граница низ водолучницу Островачке и Вујетина-

чке реке, до превоја пред Острицом, где окреће лево, остављајући у десно Острицу, и слази у Вујетиначку реку, прелази је, па води брдом према југу донекле, затим узима западни правац, прелази Островку реку испод састава Островачке и Вујетиначке речице, а одма испод утока Солинца у Островку, удара на Стожине, пресеца поток Рй̑ђушу, затим иде уз косу између ње и Со́линца, док не изађе на Котарно, па на Увијену Оскорушу, приближава се Весном потоку, води његовом левом страном све уз брдо док неизађе опет на Буковик. Неспоменути називи ови су: До́лови, Чу̑валица, Бр̑зица, Ку̑ко̂љина, Мали поток и Кутлача (потоци); Кукољ и Поклопити (извори); Соколица и Момчиловица (стијене); Савина планина и Кремењача (брда). У Острииа 430 м. и 468 ж. обитаоца; задруга има 155, од којих највећа је од 15 лица. Пореских глава има 157.

67. **Вујетинци.** Леже под планином. Граниче се: од севера Јабланицом и Борчом; од истока Вресницом и Бечњом; од југа и запада Остром. Местимично пак овако се мећи: Са Буковика слази управо низ Поточане у Црну ријеку и одма из ове на венац на брдо Стојковац, (Липар); с њега окреће на Камените клик, па вододелницом Буковца и Вујетиначке реке донекле, окреће западу, пресеца Вујетиначку реку, иде уз брдо, и остављајући лево Острицу, све уз косу пење се на Буковик. У атару овога села је страна Добриње. У Вујетинцима има 153 м. и 158 ж. обитаоца; а пореских глава 49. Домова има 52, од којих је највећи од 12 душа.

68. **Мрчајевци.** Граниче се: са севера Остром; са истока Бечњом и Катргом; са југа Чачанским округом (Морава); а са запада Доњом Горевницом. Појединце пак овако: Од Мораве, са скеле Мрчајевачке иде међа управо северу, пресеца Островку реку и насип, води уз Каљавац и даље донекле, па изнад Илијачког потока удара те пресеца

Буковац и низ Јаругу слази на насип, пређе га а затим и Островку по други пут, те сиђе Морави, па уз ову до Мрчајевачке скеле. У атару овога села је скела Гушавац или Мрчајевачка скела. У Мрчајевцима има 507 м. и 539 ж. обитаоца. Задруга има 198, од којих највећа је од 13 лица. Пореских глава имаде 221. У Мрчајевцима налази се црква с торњем; сада су наумни и школу да подигну. Поред тога на насипу има једна механа по плану III. класе и неколико дућана. У Мрчајевцима су засеоци: Илијак, Корићани (Густа међа), Гушавац и Крњине.

69. **Доња Горевница.** Граничи се: Од севера Остром; од истока Мрчајевцима; од југа Чачанским округом (Морава); а од запада Мојсињем, и то овако: Са Стожина иде истоку те пресеца Солинац, а затим одма и Островку изнад утока Солинца, излази на брдо, окреће југу низ Каљавац (поток), прелази насип, а затим опет и Островку, силази Морави на скелу Гушавац, води уз Мораву до близу утока Бање, пређе је па окреће на север, пресеца опет насип, те се попне на Стожине, одакле је и одпочето. Осим поменутих назива у атару овог села налази се и голо брдо Голишевац, које неки зову Миличино брдо и на коме се д. Горевничко гробље налази. У Доњој Горевници има 323 м. и 303 ж. обитаоца. Пореских глава има 125, а задруга 118, од којих је највећа од 12 душа.

70. **Бечањ.** Ово је врло протегнуто село. Граничи се: од севера Вујетинцима; од истока Бресницом: од југа Катргом; а од запада Мрчајевцима и Остром. Местимично пак иде овако граница: Са Каменитог клика вододелницом Бреснице и Буковца преко Пилетина и даље низ поток Макву, пресеца насип, удара у Бресницу па узима западни правац, пресеца Бечањски поток (Жујевац) и удара у Јаругу, па све уз њу до на врх, прелазећи опет насип, затим окреће Буковцу, прелази га, па водолучницом његовом и Вујетиначке реке излази на Каменити клик. У

атару овога села је Попов сломиврат (поток). У Бечњу има 366 м. и 336 ж. обитаоца. Домова налази се 119, од њих највећа је од 16 душа. Пореских глава има 131.

71. **Бресница.** Граничи се: од севера Вујетинцима и Борчом; од истока Претокама и Бумбаревцом; од југа Тавником и Катргом; а од запада Бечњом. Местимично овако иде међа Бресничког атара: Са Стојковца (Липар) све вододелницом и окружном међом на Марино брдо, Синушу, Буљубашаћ и Перачу, те сиђе на Бумбарево брдо низ Циганску (зелену) бару, па опет уз планински венац до на спрам Вољавче, где окреће низ њу па лево, спрам утока Макве узимље правац северу, прелази реку Бресницу, па уз Макву, пресецајући насип, до на врх Макве, па онда водолучницом Бреснице и Буковца на Пилетине и даље на Камените клик и напослетку на Стојковац. У овом су атару: Дубокац, Дубоки пот, Зверушин, Средојевац, м. Бресница и Перача (потоци), и Циновска коса. У Бресници има 553 м. и 548 ж. обитаоца; а 202 пореске главе. Задруга има 187, од којих највећа је од 21 лица. У Бресници налази се црква, школа и механа по плану III. класе.

72. **Тавник.** Граничи се: од севера Бресницом; од истока Гунцатима и Лађевцима; од југа Лађевцима а од запада Обрвом и Катргом. Местимично пак иде овако међа: Са Осаћанског гроба низ косу, па низ поток Вуковљак све до испод пута који у Милочај и Карановац са Бумбарева брда води, сад узимље правац северу пресеца пут што иде на Мутапову Ћуприју, и даље до близу Вреснице, где окреће више истоку поред Вољавче, прелази бреснички пут, па све уз поток Вољавчу до на врх и даље на венац, где обрће њиме Котленику и долази на Осаћански гроб. У овоме је атару Церовита коса. У Тавнику има 378 м. и 335 ж. обитаоца. Задруга налази се 127, од којих је највећа са 14 душа. Пореских глава има 140.

73. **Катрга.** То је село у ра̂вни поред Мораве. Земљиште је ниско и на млого места подводно и баруштинама покривено, а лужњацима прошарано. Граничи се: са севера Бечњом; са истока Тавником и Обрвом; са југа Чачанским округом (Морава); са запада Мрчајевцима. Местимично пак овако: Од скеле Обрвске, где Рвеница у Мораву иде, све уз Мораву до на спрам утока Буковца у Островку, ту узимље правац северу, прелази Островку испод ушћа Буковца, пређе и пут што из Мрчајевца на Мутапову ћуприју води, па окреће истоку, пресеца Жујевац а затим и Бресницу, па обрће на ниже Морави и долази њој на скелу Обрвску, код протове воденице. У овом селу састају се Островка и Бресница, које потом иду у Мора́вац. Пре одвајања рукава Моравиног, што се Моравац зове, налази се скела Катршка. У Катрзи има 252 м. и 242 ж. обитаоца. Пореских глава налази се 106, а задруга има 99, од којих је највећа са 10 душа.

74. **Лаћевци.** Леже под планином Котлеником. Граниче се: од севера Тавником, Гунцатима и Губеревцима; (окр. крагујев.) од истока Губеревцима и Цветкама; од југа Цветкама; а од запада Обрвом и Тавником. Овако пак местимично међа иде: Са Осаћанског гроба све Котлеником — водолучном међом, на Ракљасту косу, Пиле, Велики врх Црни врх па до Превоја између Црног врха и Орловца, где окреће на запад на ниже, и низ десни крак Цветачке реке слази до испод пута што из Бреснице у Милочајску механу води, па у поље, где обрће северу и у том правцу тера док не тучи у Лаћевачку реку, па онда најпре уз њу а после све уз Буковљак до на врх и док се неузпење на Котленик и то на Осаћански гроб, одакле се је и почело. У овом атару налазе се још и поток Суваја и Коритна коса. У Лаћевцима налази се 423 м. и 396 ж. обитаоца. Пореских глава има 148; а задруга

127, од којих највећа је од 21 лица. У Лађевцима је општинска кућа општине Лађевачке.

75. **Цветке.** До Лађеваца под Котлеником. Граниче се: од севера Лађевцима; од истока Губеревцима и Сирчом (Трговиште); од југа Милочајем; а од запада Обрвом. Местимично пак овако иде граница: Са Велике ливаде повијарцем на Остру Главицу, па с ње по врху Милочајске реке, прелази је и прешав преко брда силази у Ђурин поток, те низ овај иде до састава његовог са Цветачком реком, где окреће уз ову све до пута који из Вресничке механе води, па одатле уз десни крак Цветачке реке ћа до на врх и даље уз брдо до на планински венац Котленика, на Превоје између Црног врха и Орловца, одавде води све венцом на Орловац и Велику ливаду. У овоме је атару Ђакова чесма, баш изнад Цветачке црквице и Никшића поток. У Цветкама има 319 м. и 312 ж. обитаоца; пореских пак глава 126. Задруга има 99 од којих је највећа од 20 лица. У Цветкама налази се црква под Котлеником, на врху села. То је стара дрвена црквица, која је у скорашње време вишом начињена, опет од брвана. Црква има 15 корака дужине. Код ове је цркве сарањен чувени српски јунак из нашега устанка на Дахије, Јово Курсула, из Цветака, који је славне мегдане чинио и најпосле преваром на Делиграду 17 рана добио, и затим код своје куће 16 Августа 1810 год. умро. Отоме има више у одељку „Историја“, где се прича о животу тога дичнога јунака. У Цветкама до скора била је и школа, која и сада постоји, али зато, што је здање попузнуло, затворено је и неучи. Него ће скоро бити подигнута голема школа и то на лепом месту, мислим у атару Лађевачком.

76. **Обрва.** Налази се у р̂авни поред Мораве. Граничи: од севера Катргом и Тавником; од истока Лађевцима, Цветкама и Милочајем; од југа Чачанским округом

(Моравом); а од запада Моравом и Катргом. Местимично пак овако: Са скеле Обрвске иде на североисток до некле па окреће југу, прелази Лађевачку реку и допире до Цветачке реке, па онда све уз њу до у Мораву, па све уз ову до скеле Обрвске, одакле је и почето. Неспоменути називи у овом атару следећи су: Жутоја и Царевац (поток и река); Капетануша, Разбојиште и Ивезинка (њиве у рâвни). У Обрви има 220 м. и 194. ж. обитаоца. Пореских глава има 77. Задруга пак налази се 67, од којих највећа је од 13 лица. У овом је атару скела Обрвска на Морави, баш где се Моравац и Бресница са Моравом састају. Име овога села веле да долази из овог догађаја: Некада је куга по овоме крају јако морила, па да би тај помор престао, по нечијем наговору, два брата близнаца „оборали,“ су ово село и то са два црна вола опет близнаца, и тако веле да се је помогло. Па отуда и име.

77. **Милочај.** Граничи: од севера Цветкама; од истока Сирчом (Трговиштем) и Поповићима; од југа Поповићима и Мòравом (чачански окр.); а од запада Чачанском нахијом (Морава) и Обрвом. Местимично иде међа овако: Са утока Цветачке реке до утока Ђуриног потока у ову, па све уз овај поток и даље преко десног крака Милочајске реке па на Остру Главицу, затим донекле низ Андријину косу, па обрће наниже низ Поповићску реку (Чукљевац) до њеног утока у Мораву, па уз њу до ушћа Цветачке реке. У овом атару налазе се и ови називи: Моравиште (рукав Моравин); и поток Вишњевац; Бошњовац (ада) и Градина (врх планински). У Милочају има 317 м. и 296 ж. обитаоца; а пореских глава 112. Задруга пак имаде 95, од којих највећа је од 18 лица. У овом селу налази се на путу, који из Бреснице у Карановац води, једна механа по плану III класе; а на оном месту, где тај пут слази Морави, налази се скела Милочајска. Спрам механе је зборно место чете Милочајске.

Испод утока Цветачке реке, у атару овога села, одваја се један рукав од Мораве, под именом Моравиште, те гради аду, (острово) која се Бошњовац зове.

78. **Поповићи.** Граниче се: од севера Милочајем; од истока Сирчом (Трговиштем); од југа Опланићима и Моравом; а од запада Моравом и Милочајем. Местимично пак овако: Од утока Поповићске реке међа иде све уз ову (Чукљевац) до на врх и излази на Андријину косу, па низ њу донекле, затим узимље правац на југозапад, низ један поток слази у Мораву, па уз ову до на уток Поповићске реке. У атару су овом још: Грабâчки поток и Чукљевац. У Поповићима има 103 м. и 93 ж. обитаоца; а задруга 30, од којих је највећа са 12 душа. Пореских глава има 37. У атару овога села налази се на Морави Поповићска скела, и то близу утока Грабачког потока.

79. **Опланићи.** Граниче се: од севера Поповићима и Сирчом (Трговиштем); од истока Сирчом; од југа Чачанским округом (Моравом); а од запада Поповићима. Међа пак преко појединих места иде овако: Од утока једног потока уз овај све док неизађе на венац, на Андријину косу, где окреће на југ, и преко Равног Гаја и Сирачког брда слази низ поток Жутачу у Мораву, па уз њу до утока оног потока одакле је и одпочела. Осем споменутих назива има у овом атару још и следећих: Дубоки, Слатина, Биниćски, Зимовачки и Староселски (потоци); Крошњевац (брдо). У Опланићима има 197 м. и 188 ж. обитаоца. Пореских глава има 64; а задруга 69, од којих највећа је од 16 лица. На атару овог села, на десној страни староселске[1]) речице, испод Крошњевца, налази се Латинско гробље. Гробови су окренути северу и североистоку, и на њима су по где где изрезани крстови. Плоче су необрађене као и на другим старинским гробљима.

---

[1]) Некада је у томе потоку било село, па отуда »староселска«.

80. **Сирча.** Ово село лежи на југоисточном углу Рудничког округа, и то је готово најудаљенији његов крај. Лежи између Котленика и Мораве, у куту који они граде. Граничи се: од севера Цветкама и Губеревцима; од истока Милавчићима и Витановцем (крагујевач. окр.); од југа Чачанском нахијом (Моравом); а од запада Опланићима, Поповићима и Милочајом. Местимично пак овако међа иде: Са Велике ливаде све венцом Котленика на Црни врх, Пљакову шиндру, Татарлук, Седам грма, малу Борчу, па преко извора потока Витановца на извор Краљицу и даље низ поток Камицорски слази Морави баш спрам утока Ибра у ову; одавде иде све уз Мораву до ушћа потока Жутаче, па уз овај поток на Сирчанско брдо, Равни гај, Андријину косу, па на Остру главицу и с ове на Велику ливаду, све водолучницом. Неспоменути називи ови су: Бурмански поток, Дубирога, Борчански, Чукарски и Сирчанска река; Мендина коса, Јаова бара, Чемерница, Градина, Борча и Камицора (косе, брда). У Сирчи има 352 м. и 321 ж. обитаоца; Задруга има 126, а од њих највећа је са 18 душа. Пореских глава има 135. У Сирчи је засеок Трговиште са 36 кућа. Тај је засеок под Котлеником, испод Велике ливаде и захвата изворе Сирчанске реке. Туда су некада били трговачки свињци, па отуда име „Трговиште.“ На атару овога села, баш код утока Ибра, на Морави налази се скела Сирчанска, или тако звана „Камицора,“ јер се налази испод каменитог брега истог имена од кога је и име добила (види „Котленик“ стр. 245 Гласника XXXIV). Ова је скела од свију на Морави најпостојанија, јер је ту корито Моравино уско дубоко и постојано, јер се међу камењарима налази. Ту се превози за Карановац.

За Сирчу село, вели се, да је назив добило отуд, што су се туда некада војске тукле, па се крв „усирила“ и отуд „Сирча.“

в, **Качерски срез.**

81. **Рудник.** Ово од хисторијског значаја село, лежи на београдском путу, испод планине Рудника, а поименце на западној страни испод великог Штурца. Граничи се: Од севера Заграђом и Војковцима; од истока Гуришевцима и Јарменовцима; од југа Мајданом; а од запада Заграђом. Местимично пак граница овог атара иде овако: Са Великог Штурца низ косу и низ Плужевиначку реку све до састава њеног са Рудничком реком, па уз ову мало, окреће лево на Дугу косу, па уз њу те изиђе на брдо Стражевицу и с ње силази на Лӧмове, где окреће десно, прелази Салашки поток, уз један крак Заграђске реке, пролази испод Ђуревице, па окреће северу, удара поред мале и велике Кӧље, силази у десни крак заграђске реке, прелази Изворац и излази на Дрењак, пресеца пут за Калањевце, сиђе у врх Мале реке, пређе је, па уз Мраморита косу изађе на брдо и с њега сиђе у Стојановачки пот, па низ Поточане у Јасеницу, уз ову иде до утока Милићева пот, па уз овај и даље уз косу, до на мали Штурац, а са овога преко Превоја изађе на велики Штурац. Осим споменутих назива има у овоме атару још и следећих: Златарица, Драгића и Лучин, пот. од Суве чесме, од Берберове чесме, од Мисе и Прлински (потоци); Кȁтра Теферич, Азна и Пиздина вода (извори): Виуљ, Краљица, Прлине, Рашће, Ракића гроб, Сенековића ливада, Маријанов гроб (Маријанац), Ждрело, Јавор, Бостаниште, Рудничиште, Чеков бријег, Плужевина, Делалића Прлина, Блата и Метаљка (косе, брда и стране). Засеоци Рудника јесу: Звезда, Златарица, Ћерамиде, Прлине и Салаши. У Руднику има 332 м. и 298 ж. обитаоца. Пореских глава има 116; а задруга 93 од којих највећа је од 18 лица. У Руднику налази се среска канцеларија, школа, механа по плану I класе и 1 дућан. У Старом Руднику има развалина неких цркава и града. О томе види опширније

у одељку Орографије, под насловом „Рудничка планина.“ (страна 217—227 Гласник XXXIV.) Ово је село добило име од „руда“, које су се некада у његовој околини вадиле, па од куда су и цела планина и округ имена добили. О Руднику барон Хердер[1]) вели: „Место на коме је Карађорђе руде почео копати, ѕове се Прлине. У неговим заоставленим мајданима, тако се силне рудне жиле показују, да се одма видети може, како ће се ту, ако само она оловна руда сребро садржава, и ако се на близу топионице и ступе подићи могу, ново обделавање одма с великим добитком отворити моћи.“ „А за Рудничиште, где је одпре стара рударска варош постојала,“ вели се, „да је положај тога места раван и млого згоднији него код старог Рудника, који је на стрмом месту, далеко од главних мајдана лежао.“ Рудник и Плана спомињу се и у писму Дубровника **славном и велможном господи кѵрь Євгенню и господину кнезу Стевану,** месеца Марта године **м. сссс ij.**[2])

82. **Јарменовци.** Захватају један део Јасенице и граниче се: од севера Војковцима и Трешњевицом; од истока Манојловцима; од југа манастиром Благовештењем; Страгарима и Мајданом (Красојевцима); а од запада Рудником, Гуришевцима и Војковцима. Местимично пак овако граница иде: Са Малога Штурца низ косу преко Звезде и Жилавице у Јасеницу, коју пресеца па уз косу донекле, те се спусти у Војковачку реку, уз коју мало иде, затим води уз брдо, около врха потока Вучака до на брдо Гуџу, а с ње преко Језер-баре низ косу те прелази поток Вучак и преко Страже сиђе се Јасеници, коју опет прелази, па води уз косу на Боговицу и преко Савине Гла-

---

[1]) Барона Ж. А. В. Хердера рударски пут по Србији. Страна 43 и 44.

[2]) Види Споменици србски од 1395 до 1423, преписао с дубровачке архиве кнез Медо Пуцић. У Београду књигопечатња књажества србског 1858. Страна 37 и 38.

вице на Црни врх и одатле све венцом до на мали Штурац. Неспоменути називи ови су: Врућци[1]) Дундовача (извор Јермановачке реке), Водице, Осредци, Пећински, Велопољски, Орнички, Лазаревац, Јандровац, Липовац, Маринац, Бања, Долови, Суви поток, Ћирков дô, в. Калиманац, м. Калиманац, Тôчак (потоци[2]); Делови, Главица, Гајеви и Крст, Ђуричина ливадица, Мачија коса, Власната коса, Бакарно гувао[3]) и Двориште[4]), (косе и стране). У Јарменовцима има 166 м. и 170 ж. обитаоца; а задруга 48, од којих највећа је од 20 душа. Пореских глава има 61. У Јарменовцима налази се црква и школа близу утока Војковачке реке у Јасеницу, на левој обали последње. Црква је дрвена. Осим тога у овом селу налази се и једна механа по плану III класе. Ово село добило је, веле, свој назив отуда: Потрли били људи сву гору па остало само неколико јавора, и њи су оставили за прављење „Јармова", и отуда „Јарменовци".

83. Гуришевци. Леже такође у долини Јасенице. Граничe се: од севера Војковцима; од истока Јарменовцима; од југа Рудником и Јарменовцима; а од запада

---

[1]) Изнад Врућака је чесма Водице. То је на највишој апсолутној висини наодећа се жива вода у Рудничкој планини. У Врућцима лéгли су се курјаци.

[2]) Који се год од потока, било овде, или у другом коме селу сада помињу, а нису при хидрографији означени, ти су потоци каснијим путовањима у 1871 и 1872 год. пронађени, па се тако овде први пут именују; у нарочитом пак додатку, који ће се целом овом „опису" приложити, разложиће се све допуне и неке исправке, које су каснијим путовањима пронађене.

[3]) Бакарно гувно добија назив отуда, што је некад — кад је Звезда ората — било опште гувно за вршење направљено, па бакаром потковано. Ту се налазе остатци од некаквих подрума и зидина.

[4]) То је рâван између Бање и Ћиркова дола, а опасао га Горњи крш као град, а доњи је крш испод Дворишта, поред реке. Двориште било пијаца, кад је у Јарменовачкој реци била варош, и кад је Звезда била обделавана; тако се прича. Двориште има 4 дана ораће земље у површини.

Рудником. Местимично пак овако међа иде: Од утока Поточана у Јасеницу, уз Поточане до близу Змајевца, па окреће десно страном преко Жеравца, обилази Жеравачки поток и силази у Јасеницу, пређе је, па преко Жилавице води уз косу на Звезду, и с ње на ниже, низ Милићев пот, у Јасеницу, и низ њу до утока Поточана. Неспоменути називи ови су: Амбарине (поток); Парлог, Запис и Величковци (косе и стране). У Гуришевцима има 128 м. 118 ж. обитаоца; а задруга 34, од којих је највећа од 28 лица. Пореских глава имаде 46.

84. **Војковци.** Захватају планински венац: изворе главних састојака Качера и Јасенице. Граниче се: са севера Босутом; са истока Трешњевицом и Јарменовцима; са југа Јарменовцима, Гуришовцима и Рудником; а са запада Рудником, Заграђом и Труделџом. Местимично пак: Са Главице на граници Крагујевачкој, удара међа по врху велике Босуте па излази на Стражевицу, и даље до близу брда Гуце, а с ње силази низ косу те у Војковачку реку, пређе је, и иде на ниже те се Јасеници приближава, обилази око потока Жеравачког, иде западу док несађе у Поточане, па све уз ове, прелази Стојановачки поток и преко Торина, излази на венац и с њега слази у Малу реку на Мрамориту косу, а одатле све низ Малу (Островачку) реку, до спрам Грчког гробља, где окреће десно уз косу, удара преко Корушца на Грчко гробље, и даље по врху мале Босуте те излази на Главицу. У овоме су атару још Калуђеровац и Раковита Лука (потоци); Забел, Дебело брдо, Суво брдо и Коклотич (Клокотич) (све брда и врхови); Торине и Јеличин део (косе). У Вајковцима има 136 м. и 142 ж. обитаоца; пореских глава пак 54, а задруга 32, од којих је највећа од 17 лица.

85. **Манојловци.** И ово село лежи у Јасеници и то на крају округа. Граничи се: од севера Јарменовцима и Трешњевицом; од истока Трешњевицом и Шаторњом; од

југа Шаторњом и манаст. Никољем; а од запада Јарменовцима. Преко појединих пак места граница овог атара иде овако: Из Јасенице испод утока Јарменовачке реке, води уз косу, па силази у поток Вучак, пређе га, води даље уз косу док неизађе на брдо на границу Крагујевачку, ту окреће наниже, те низ поток Парлог у Јасеницу, пређе је, иде уз један поток и излази на Црни врх, а с њега слази на Совину Главицу и даље преко Боговице, низ косу у Јасеницу, одакле је и почето. У овом су атару још: Цеврљин, Репиште и Калуђерски[1]) Светињачки и Збеговачки (потоци); Парлози, Орашина и Дивљачка коса (стране и косе); Бостаниште (раван у Јасеници). У Манојловцима има 67 ж. и 78 ж. обитаоца; а задруга 19, од којих највећа је од 16 лица. Пореских глава има 22. У Манојловцима налази се једна механа по плану II класе, и то близу утока потока Вучака.

86. Заграђа. Лежи у врху Брезовице. Граничи се: од севера Рељинцима и Трудељом; од истока Најковцима и Рудником; од југа опет Рудником; а од запада Церовом, Давидовицом и Рељинцима. Местимично пак: Са Градске горе иде међа на Ћајино брдо, па слази на коловоз Руднички и преко њега те у Малу реку, уз њу до на врх, излази опет на коловоз Руднички, пређе га, па преко Дрењака сиђе у Изворац, у врх Заграђске реке, из ње излази те удара испод Велике и Мале Ћеље, сиђе у други крак Заграђске реке — управо Брезовице — и низ њега до утока Салашког потока, где окреће уз брдо

[1]) Калуђерски поток зове се тако, што је ту некад манастир постојао. Дуварине се зову и сада »Ђурине ћелије“, по неком калуђеру „Ђури“. У Калуђерски поток с десна утиче Светињачки. У том Светињачком потоку налази се један удубљени камен и неки као гроб. Та је „светиња“ припадала ономе манастиру, па се по њој и поток тако прозвао. Ту и сада долази свет те воду узимље, умива се и купа. Кажу, да помаже од очобоље и грознице.

те излази на венац, те све њиме на Принципову заседу, Високу, Пушкарице, Марков чадор и спрам Гра̂чице сиђе у Загрaђску реку, води низ њу до утока потока Рицинца, па уз њега преко Малог села излази на планински венац а затим и на Градску гору, одакле је и пошла. У овоме су атару још и ова места: Доћен, Опањац и Драгуш (извори); Мала и Велика Островица и Коњевац (и Куњујевац) (брда и брегови) и Скраси Камен; Даље потоци: Изворачки, Дубрава, Височки, Прскавац, Дубоки пот, Сребрница и Кијевачки; ра̂вни: Војводина, на којој је црква (између потока Драгуша и Брезовице реке) и Агалуци. О Островици види опширније у Орографији под насловом „Островица (стр. 237 Гласника XXXIV.) У Заграђи има 276 м. и 264 ж. обитаоца; а пореских глава 100. Задруга има 85, од којих нвјвећа је од 14 душа. У Заграђи направљена је већ и нова црква, под имепом капеле, али у ствари то је красна црквица са торњем. Име „Заграђа“, мисли се да долази отуд, што је „За градом“ — Островицом.

87. **Рељинци.** Испод Заграђе у долини Брезовице. Граниче се: од севера Угриновцима; од истока Труделом и Заграђом; од југа Заграђом и Давидовицом; а од запада Давидовицом и Угриновцима. Местимично пак: Са Кљештевице силази међа овог атара у Заграђску реку, од утока Рицинца, низ овај, па уз Заграђску реку до спрам Грачице (поток што иде у Давидовачку реку и низ њу све једнако до састава њеног са Кривом реком а затим и са Заграђском, ка до утока пот. Милатовца, а затим уз овај поток док неизађе на брдо Кљештевицу одакле је и почето. У овом атару налазе се још Ресица и Дреновача (стране и косе), даље: поток Сурдук и извор Близанци. У Рељинцима има 103 м. и 88 ж. обитаоца; а пореских глава 48. Задруга има 30, од којих је највећа од 12 душа.

88. **Калањевци.** Ово село лежи у долини Качера и Оњега.

Граничи се: од севера Крушевицом; (Беогр. окр.); од истока Живковцима; од југа Живковцима, Трудељом и Козељом; а од запада Шутцима. Местимично овако: Од утока потока Врѣла у Оњег, води међа уз овај све до улива Пеињака, где окреће уз овај до на врх и даље те изађе на венац, и преко Дебела брда силази по врху потока Медевца, а затим низ косу на Глоговицу, и с ње сиђе у Качер, пређе га, води уз један поток, изађе на водолучницу Козељице и Качера, води мало њоме и силази низ Црешњев поток у Качер, на уток Берисаве, одакле све уз њу води скоро до на врх, где је напушта, излази на вододелницу Качера и Оњега и, преко Кљештевице, низ поток Врело силази у Оњег. У овом атару налазе се још и следећи називи: Моруговац, Белановица и Собљак (потоци); Собљак, Језеро и Змајевац (извори); Стражара[1]), Средњак, Беч, Бобѡшка и Качерско брдо (брда и врхови). Језеро и Змајевац (извори). У Калањевцима има 293 м. и 279 ж. обитаоца; а пореских глава 104. Задруга имаде 82, од којих највећа је од 16 лица. У овом селу налази се црква с торњем (под Глоговицом), школа, најбоља у целом округу, механа по плану III класе и један дућан. Ту је и примирителни суд општине Калањевачке.

89. **Живковци**. Леже у Качеру и Оњегу, а граниче се: од севера Прогоревцом; од истока Гарашима (краг. округ); од југа Драгољом и Трудељом; а од запада Калањевцима. Местимично пак: Са Вагана иде међа све вододелницом, преко Лескове баре, на Штѡвну и Главицу, с ње окреће десно; обилазећи око потока Претурице и низ Оњешки поток силази у Качер, пређе га, па уз Дубоки пот. излази на брдо, води мало страном, и спрам Глоговице силази опет

---

[1]) Стражара" добила је назив од „стража," које су ту некад против Турака постављане; а који су се на другом брду „Бечу," преко потока налазили, и на њи „бечили," одкада му и име Беч остало.

низ један поток у Качер, пошто га пређе иде уз брдо на Глоговицу и даље уз косу, удара по врх потока Медевца и излази на вододелницу Оњега и Качера, на Средњак, па с овога слази низ поток Пеињак у Оњег и затим све уз овај до на врх и даље на брдо Ваган, где је тромеђа Београдског, Крагујевачког и Рудничког округа. У овом атару налазе се још и следећи називи: Катра (извор); Живковачка река; Дрењина, Ћумурница и Рајевица (стране и брда). У Живковцима има 289 м. и 265 ж. обитаоца; а пореских глава 97. Задруга има 79, од којих највећа је од 18 душа.

90. **Пољанице.** Ово село лежи у долини Качера. Граничи се: од севера Моравцима и Липљем; од истока Шутцима и Козељом; од југа Козељом; а од запада Ивановцима и Моравцима. Местимично пак: Од утока потока Врањеваче у Качер, води међа мало низ овај до ушћа потока Црквине, па уз овај до на венац и вододелницу Козељице и Качера; води њом преко Парлога и изнад утока Козељице силази у Качер, пређе га, иде уз косу док неизађе на венац између Љига и Качера, силази Брестови; удара на Церовити рт и по врх велике Брестове прелазећи излази на венац, и затим спушта се низ поток Врањевачу у Качер, одакле је и почето. У овом су атару још: Дубока јаруга, Крњевац, Челар и Врбовац (потоци); Дебељак, Трлине, Лисине и Крњевац (косе и стране). У Пољаницама има 180 м. и 156 ж. обитаоца; а задруга 55 од којих највећа је од 12 лица. Пореских глава има 66.

91. **Шутци.** Леже испод Калањеваца у долини Качера. Граниче се: од севера Сирдљиковцем; од истока Калањевцима; од југа Козељом; а од запада Липљем и Пољаницама. Местимично пак: Са Дудовачког брда иде међа страном изнад Песковите, удара на Крстату липу и Лазину механчину, допире до Кљештевице, силази у Бе-

рисаву, и низ њу до у Качер, пређе га, па уз поток Црквине излази на вододелницу Качера и Козељице, води њом преко Врлаје, слази Качеру спрам утока Врањеваче, па уз ову до на врх те излази на водолучну међу Качера и Љига, и преко Чикера и Танког Рта пење се на Дудовачко брдо. У овоме су атару: Крњин, Добриловац и Црквине (потоци); вис: Цер. У Шутцима има 223 м. и 231 ж. обитавца. Пореских глава има 83; а задруга 71, од којих највећа је са 16 душа.

92. **Босута.** На граници Рудничког округа у изворном пределу Качера. Граничи се: од севера Јеловиком; од истока Вукасовцима (краг. окр.); од југа Војковцима; а од запада Драгољом и Труделом. Преко појединих пак места иде међа овако: Са Дудинца слази у Букуљу, пређе је, па уз косу преко Барјамова поља на Маџарско гробље, пређе по врху поток Бобовик, сиђе у Босуту велику близу утока потока Врлаје, затим води преко Лисина уз косу до на Главицу, а с ње окреће истоку, прелази малу Босуту по врху њеном, излази на Корушац код Грчког гробља, и с њега сиђе управо у Островачку реку, затим води њеном левом страном, испод Крње јеле и преко Теовца слази у Драгољицу (Драгољушу), излази на брдо, па сиђе у Качер и затим уз косу пење се на Дудинац. У овоме су атару: Љубичица[1]) (коса); Рњковац, Вртоломина[2]) Милинов дô, Медна и Станковача (потоци); Вис, Врановац велико брдо и Чађавац (брда). У Босути има 256 м. и 249 ж. оби-

[1]) На коси Љубичици, испод виса био је некада манастир; и сад се познају развалине и зову се „Манастирина„.

[2]) Поток Вртоломина, кажу, да је некад окретао ливнице, које су биле на утоку Вртоломине у р. Босуту. Назив је томе потоку отуд постао, што је неки човек почео да оре, а у то udари Св. Сава па му каже: »што ореш, кад је данас Св. Вратоломије ?« Онај му одговори: »Ко оће да врти, нека врти, а ја ћу да орем.“ Онда се провали земља те прогута и орача и ручконошу (младу), па та провалија и сад постоји. У том потоку веле, да пред кишу увек потече црвена вода.

таоца; а задруга 82 од којих највећа је од 15 лица. Пореских глава има 89. За ово село веле да је добило назив отуда: што је у старо време нека женска пошла у госте у пријатеље боса, па је на овом месту где је садања Босута, ухвати снег и вејавица, те је морала онако „боса“ по снегу да иде, и отуд „Босута.“

93. **Драгољ.** Лежи у долини Качера испод Босуте. Граничи се: од севера Живковцима и Гарашима; од истока Јеловиком (Краг.) и Босутом; од југа Трудељом; а од запада Трудељом и Живковцима. Местимично пак: Са Дудинца силази међа управо у Качер, пошто га пређе иде уз брдо па сиђе у Драгољицу, прелази и њу, удара преко Теовца и око извора Драгољице на Кикове, па с њих слази низ Дубоки поток у Качер, пошто га пређе иде уз Оњешки поток и око потока Претурице излази на венац испод Плећове механе, па низ косу те на Дудинац. У овом атару налазе се још: Стражевица, Каоник и Претурица (потоци); Сопот извор у врху Стражевице (лековит од грознице); Прсковача и Широковац (стране и косе). У Драгољу има 206 м. и 209 ж. обитаоца. Пореских глава има 74, а задруга 58, од којих највећа је од 15 лица. Из овога је села чувени наш војвода Арсеније Ломо. О њему види више у одељку: „Историја“.

94. **Трудељ.** Захвата изворни предео Козељице. Граничи се: од севера Калањевцима и Живковцима; од истока Драгољом, Босутом и Којковцима; од југа Заграђом; а од запада Рељинцима, Угриновцима и Козељом. Граница пак преко појединих места иде овако: Са Кикова изнад извора Драгољице на Теовац, одакле окреће уз Р̂аслову, њеном левом страном, испод Крње Јеле, док несађе сасвим у Островачку реку (Раслову), те води уз њу близу до испод Островице, где окреће уз косу, излази на венац, пресеца коловоз који из Рудника за Калањевце води, пење се на Ћајино брдо и Градску гору, па затим даље води све

вододелницом Брезовице и Козељице, на Кљештевицу, Мотику, Братинце, Нерезине и Вис, одакле силази преко потока Драгмирца у Козељицу на Бељошину бару, па уз Цареву воду излази на водолучницу Козељице и Качера и идући страном према Качеру, по врх потока Дубоког, долази на Кикове, одакле је и почето. У овоме се атару налазе још и следећи називи: Црна река, Трудељска река, Староселска, Рâчи, Бунаја, Јелашје, Ћелински и Вучији (потоци и речице); Орловац (Тремушњак), Топовиште, Шаториште, Гуњице, Мекоте, Воблија, Близанци, Бошанско гробље; Мртвеник, и Кла́ђа (врхови, брда, стране и косе). У атару Трудељском на левој страни Трудељске реке је букова, а на десној већином је грмова шума. Варнице су засеок Трудеља. У Трудељу има 277 м. и 258 ж. обитаоца. Пореских глава има 104; а задруга 85, од којих највећа је од 18 душа. У овом селу има врло добрих вода.

95. **Козељ.** Захвата доњи део Козељице. Граничи се: од севера Пољаницама, Шутцима и Калањевцима; од истока Трудељом; од југа Угриновцима и Штавицом; а од запада Штавицом и Ивановцима. Местимично пак овако: Са утока Козељице у Качер мало уз овај, па уз косу на Парлог, док неизађе на венац, води мало њиме, па скреће лево и низ поток Црквине сађе у Качер, води уз њега до утока потока Врањеваче, а одатле уз брдо док неизађе на вододелницу Качера и Козељице, па све њоме преко Врлаје до изнад Цареве воде, где окреће на ниже и низ Цареву воду, силази код Бељошине баре у Козељицу, пошто је пређе, иде уз брдо, пресеца поток Драгмирац и излази на Вис и Нерезине, одакле почиње водити водолучницом Козељице и Брезовице на обадва Обешењака и близу потока Тисовицê окреће десно на ниже, те низ Голубац силази на уток Тисовице у Козељицу и низ ову до на њен улив у Качер. У атару овом наоде се још

и следећа места и називи: Кнежевац, Плочник, Јеловачки и Српски пот, Манастирски и Мркиње (потоци); Кнежевац, Липет, Котрљ и Јасење (косе, врхови и стране); Обешењак (поље у Качеру); Матијевац (извор испод Јасења). У Козељу има 203 м. и 182 ж. обитаоца; а задруга 63 од којих највећа је од 15 душа. Пореских глава имаде 64.

96. **Шилопај.** Припада басену (области) реке Брезовице, а поименце долину реке Грнчарице или Шилопајске реке. Граничи се: од севера Давидовицом; од истока Церовом, Мутњом и Мајданом; од југа Љутовницом; а од запада Накучанима и Кривом реком. Преко појединих пак места иде овако граница: Од састава Грнчарице и Церове реке иде мало уз последњу па окреће уз косу, те преко Камаришта и Липе излази на коловоз руднички и на вододелницу Брезовице и Деспотовице (а непосредно Колубаре и Мораве), одавде све венцом до на Брекињу, и даље преко Забрнице на Триповац, на чесму Барјактаровића; са Триповца коловозом низ косу слази све вододелницом Криве реке и Грнчарице, док несађе у поље, где окреће десно, и испод састава Грнчарице и Церовске реке спушта се реци, те уз њу на састав поменутих речица. У овом је атару брдашце Циганка код састава Шилопајске (Грнчарице) и Церовске реке. У Шилопају има 119 м. и 105 ж. обитаоца; а задруга 37, од којих је највећа са 16 душа. У Шилопају налази се општинска кућа.

87. **Накучани.** Граниче се: од севера Кривом реком; од истока Шилопајом; од југа Љутовницом и Калиманићима; а од запада Килиманићима и Врнчанима. Припада басену Брезовице. Местимично пак иде међа овако: Са Триповца силази у врх Калиманске реке, у поток Палучак, који прелази, па изађе на Мрамор и Мађарско гробље, а одатле преко Камаља сиђе страном испод Врнчанске механе, узимље правац источни и изнад утока Пељина пре-

сеца Накучанску реку, пење се и изађе на вододелницу Криве реке и Грнчарице, па све уз њу, док се не попне на Триповац, код Барјактаровића чесме. У Накучанима налазе се још и следећи називи: Дријенови, Дрме, Мандева и Врановац (потоци); Цвети поље, Летина, Падина и Тричиште (косе и стране). Цвети-поље је коса и засеок Накучански; Тричиште ливада с леве стране потока Дрме; Палучак је засеок Накучански под Триповцем. У Накучанима има 85 м. и 107 ж. обитаоца. Пореских глава има 30; а задруга 28, од којих највећа је од 13 лица.

98. **Давидовица.** Лежи испод Шилопаја. Граничи се: од севера Рељинцима; од истока Рељинцима и Заграђом; од југа Церовом и Шилопајом; а од запада Кривом реком. И то местимично овако: Од састава Давидовачке и Криве реке иде граница све уз прву до утока потока Војчиновице, па уз овај поток до на венац, води њим до на Марков чадор, одакле слази у Церовску реку изнад њеног састава са Грнчарицом, па низ прву до испод овог саставка, а ту окрене лево уз брдо, излази на Голубац и с њега сиђе управо на састав Криве реке и Давидовице. У овом је атару поток Грачица и Дебело брдо (стране). У Давидовици има 88 м. и 88 ж. обитаоца; а домова 28, од којих највећи има 11 лица. Пореских глава има 32.

99. **Церова.** Лежи изнад Давидовице. Граничи се: од севера Давидовицом и Заграђом; од истока Заграђом; од југа Мутњом: а од запада Шилопајом. Местимично овако: Са Маркова чадора води све венцом, вододелницом Церовске и Заграђеске реке до близу врха, ту узимље западни правац, пресеца потоке: Зовљак (Доброковац), Вел. поток и Царевац и излази на вододелницу Грнчарице и Церовске реке, а одавде све низ њу док не удари у Церовску реку изнад њеног састава са Грнчарицом, а с тога места иде уз брдо до на Марков чадор. У овоме селу има добра вина. У Церови има 84 м. и 75 ж. обитаоца; а

пореских глава 35. Задруга има 25, од којих највећа је од 16 лица.

100. **Мутањ.** Изнад Церове. Граничи се: од севера Церовом; од истока Рудником; од југа Мајданом; а од запада Шилопајем. А преко појединих места овако међа пролази: Са брда Стражевице води све водолучном међом Мораве и Колубаре на Рапшнице (В. брдо) до спрам Липе, ту окреће на ниже и преко Липе и Камаришта слази низ вододелницу Грнчарице и Церовске реке донекле, па узимље источни правац, те пређе потоке: Царевац, Велики поток и Доброковац (Зовљак) и изађе на вододелну међу Церовске и Заграђске реке, па уз њу те на Стражевицу. У Мутњу има 75 м. и 77 ж. обитаоца; а пореских глава 27. Задруга има 25, од којих је највећа са 14 душа. За ово село веле, да му име отуд долази, што кад киша пане, због прљуша тамошњих (гола брда) вода се „замути“ одма, и отуда и Мутањ.

101. **Крива река.** Граничи се: од севера Бољковцима, Угриновцима и Давидовицом; од истока Давидовицом и Шилопајом; од југа Накучанима и Врнчанима; а од запада Ручићима и Бољковцима. Местимично пак: Од састава Давидовачке и Криве реке води међа уз косу до на Голубац, а затим све вододелницом Криве реке и Грнчарице до испод потока Дријенова, где узме западни правац пресеца Криву реку и прелази на водолучницу Бољковачке и Криве реке, на Ваљевски друм, испод механе Врнчанске, одакле води све друмом, до изнад потока Буковца, где окреће десно, сиђе низ Буковац до његовог састава са Плочником, па уз овај те излази на Јелет и преко Виса те у Влашки поток, и низ овај на његов уток у Криву реку, па низ њу до састава њеног са Давидовачком реком. У овом су атару: Падина, Мали поток и Пељин (потоци). У Кривој реци има 103 м. и 98 ж. оби-

таоца; а задруга 26, од којих највећа је од 25 лица. Пореских глава имаде 40.

102. **Бољковци.** Граниче се: од севера Лалинцима и Штавицом; од истока Угриновцима и Кривом реком; од југа Ручићима; а од запада Горњим Бранетићима. Местимично пак овако: Са Лисина силази међа све низ Велики поток близу до изнад његовог утока, па окрене уз брдо, те излази, преко Соколовице, на Јелет, а с овога препречује западно, пресеца Ваљевски насип и Бољковачку реку и даље у томе правцу излази на Врановицу. С ње иде све главном вододелницом Мораве и Колубаре на Проструту и Сланац, одакле окреће десно, на ниже низ коловоз и Ждребетин, па низ поток Сла́нац, док несађе Бољковачкој реци, коју пресеца, а затим и Ваљевски насип по други пут, пење се уз брдо те излази на Јасиковачу а с ње прелази на Лисине, одакле је и одпочето. У овоме су атару: Вучија вода, Бела вода, Лазина вода, Слатина, Мркаљ, Мијајловац, Ранци, Ши́ковац, Клисура и Чортановац (потоци); Кик и Буковача (брда). У Бољковцима има 260 м. и 239 ж. обитаоца; а задруга 80, од којих највећа је са 17 душа. Пореских глава има 89. У Бољковцима налази се зидана црква с торњем, школа, општинска кућа, механа по плану III. класе и неколко дућана[1]).

103. **Ручићи.** (и Рујчићи). Ово село захвата изворни

---

[1]) У Бољковцима и околини дознадох за разне врсте јабука, крушака, и шљива; ја и ово излажем, шат небуде и то од какве год користи по терминологију пољске привреде. Тако:

Јабука. Стрекња, тврдокорка, тиквајa, белица, илијињача памуклија, петровача, зуквара, бедрика, шећерлија, зеленика, шареника, вајлија, црквињача и прутача. Свега 15.

Крушка. Арапка, медњак, морска арапка, карамаика, озимњача, такиша, јагодњача (најранија), јечмењача (видовача), водењача, цеђац (сијерак), ранац, округлица и лончара. Свега 13

Шљива. Маџаруша (маџарка) пискор (пискавац), трновача, дреновка, ценарика, болешљива и волујача. Свега 7.

предео Бољковачке реке. Граничи се: од севера Бољковцима; од истока Кривом реком; од југа Врнчанима; а од запада Горњим Бранетићима. Местимично: Са Врановице силази на Камените бријег, па на Кичер, пређе Бољковачку реку, и Ваљевски насип, пење се на Белу стену (Ртови), па на Јелет[1]) планину, с њега силази у поток Плочник, на састав његов са Буковцем, па уз овај на Жуту бару, и Ђурђевим гајом на раскрснице, у друм велики (насип), а одавде, испод Врнчанске механе, брдом (вододелницом Мораве и Колубаре) и застраним путом те на Јасик (брдо, гробови), а с њега уз брдо на Врановицу. У атару овога села налазе се ова места: Девесиловица (пролази пут ваљевски, поље, расте девесиље, отуд име); Марлине и Отава (њиве); Равница, Грујића пољана (ливаде и њиве); Лаушев гај (ливада, од неког турчина Лауша); Пољане (ливада); Крушчање, Дабино кућиште (ливаде и њиве); Вито (воћњаци); Ситово[1]) (виногради као и у Страгарима, округ крагујевачки); Трлине (виногради); Мучна Главица (брдо); Пусто поље (некадашње зборно место Бољковачке чете); Слатка вода (извор испод Врановице); Ливада под Остјенцима (Жљебина); Батињевац (чесма и црквина, — била нека дрвена црква); Мартиновица (ливаде); Подкућница, Гоч (брдашце) и Слатина (слана вода где падају голубови, до Мартиновице). Гробља има два: једно у Девесиловици (ново), и старо, где се и сада копају. Ту се срели двоји сватови са младама и потукли, па и изгинули, те их ту и посарањивали. На камену изрезан је смиљевац. У овом селу крста носе о великом Спасову дне. Највише славе Јовањ дан, а преслављају Ивањ дан. У Ручићима има 136 м. и 128 ж.

---

[1]) На Јелету јелен убио човека, па отуд име; веле, да ту на камену има изрезан јелен.

[1] Некада су ови и страгарски виногради били први у рудничком округу, па отуд једнаки назива; а страгари су до 1866 г. били све под рудничким округом.

обитаоца; а задруга 47, од којих највећа је од 13 лица: Пореских глава имаде 44. Некада су били око Јасика све виногради, (прича се за 70 газда) и захватали су простор око 200 плугова ораће земље. Можда зато, што је у овом селу много винограда било, који су производили изредно „рујно“ вино, да је и село добило назив „Ручићи“ (и Рујчићи). Засеоци овог села јесу: Јелет, Пусто поље и Парлози. У атару овога села највише има церове и граничеве шуме, а најмање букове горе.

104. **Штавица.** Граничи се: од севера Вањанима (доњим); Ивановцима и Козељом; од истока Угриновцима; од југа Бољковцима; а од запада Лалинцима и Вањанима. Местимично пак овако међа иде: Од утока Тисовице у Козељицу иде међа уз Голубац те, преко Руде Главице, изађе на вододелницу Козељице и Брезовице и пење се на Обешењак, са овога силази у Брезовицу, те низ поток Чесмицу, пређе је, иде уз поток Кла́ђу, па се попне на Голубац, на вододелницу Бољковачке реке и Брезовице, и води њом на Лисине, с њих силази преко Јасиковаче на Ваљевски стари пут, па све њиме и вододелницом поменутих река, долази на Јаси́ке, па низ Црвену плочу сађе опет Брезовици и пошто је пређе, иде уз брдо управо у врх Тисовице, па низ ову те на њен уток у Козељицу. У овоме су атару: Читлук, Топлик, Грабовац, Милошевац, Подрумина, Лу́ка и Бождаревац (потоци); Велико брдо, Рид, Кла́ђа и Јеле́нац (косе и брда). У Штавици има 191 м. и 192 ж. обитаоца; а пореских глава 73. Задруга има 58, од којих највећа је од 20 душа.

105. **Лалинци.** Леже испод Бољковаца у долини Бољковачке реке. Граниче се: Од севера Вањанима; од истока Штавицом; од југа Бољковцима; а од запада Славковицом (ваљев. окр.) Местимично пак иде овако међа Лалиначка: Са Липове пољане брдом, на Репино брдо, Широку плочу и Кошуту, а одатле истоку, те сиђе у Бољковачку реку, пресеца

њу и ваљевски насип и попне се на Јасике, па одавде вододелницом Бољковачке реке и Брезовице, старим ваљевским путом, до на Јасиковачу, одакле силази Бољковачкој реци пресецајући по други пут насип, а пошто пређе и реку, води уз поток Сла́нац и Ждребетин, док се неуспење на превоје Сланац, што лежи у главној водолучници која са Штурца на Сувобор, Риор и Маљен води, па са Сланца иде њоме и преко Пријеког брда долази на Липову пољану. У овоме су атару: Антонијева вода, Сеч и Дубрава (потоци), и Антонијева вода (извор). У Лалинцима има 93 м. и 89 ж. обитаоца; а пореских глава 31. Задруга пак имаде 29, од којих највећа је од 13 лица.

106. **Бањани.** Налазе се на утоку Бољковачке реке у Брезовицу. Граниче се: од севера Дићима и Бранчићима; од истока Ивановцима и Штавицом; од југа Штавицом и Лалинцима; а од запада Лалинцима и Славковицом (Ваљев. окр.) Преко појединих пак места овако међа иде: Са Дићске главице брдом док неудари у врх Тисовице, па одавде окреће на ниже управо Брезовици, низ Лепопоље, и сађе Брезовици испод потока Бождаревца, пређе је и уз Црвену плочу изађе на Јасике, па с њих сиђе управо у Бољковачку реку, пресекав ваљевски насип, и пошто пређе и реку, пење се уз брдо на Кошуту и Широку плочу, води мало брдом, па окрене на ниже, низ Белушки поток, пређе по други пут Бољковачку реку и насип и сиђе у Брезовицу изнад утока Бољковачке реке, пређе Брезовицу и пење се до на Главицу. У Бањанима има 70 м. и 65 ж. обитаоца. Задруга има 18, од којих највећа је од 17 душа. Пореских глава имаде 21. Ови Бањани зову се „доњи“, за разлику од Бањана у срезу Црногорском, у долини Дичине, који имају још и придев „горњи.“ (види Бањани у Црногорском срезу).

107. **Угриновци.** Ово село лежи у долини реке Брезовице. Граничи се: од севера Штавицом и Козељом; од

истока Трудељом; од југа Рељинцима, Давидовицом и Кривом реком; а од запада Бољковцима и Штавицом. Преко појединих пак места иде међа овако: Са Обешењака иде вододелницом Брезовице и Козељице на Јасење, Нерезине, Вратенце, Мотику и Кљештевицу, ту окреће западу и силази на ниже и низ поток Милатовац у Брезовицу, па уз њу на уток Криве реке, па у Криву реку на састав њен и Давидовачке реке, и даље до на уток, Влашког потока у Криву реку, па све уз Влашки поток до на врх и даље на Лисине и Голубац, с њега слази низ Клађу поток у Брезовицу, пређе ову и затим уз поток Чесмицу и уз брдо излази на венац и вододелницу, пење се на први Обешењак и водећи венцом долази на други Обешењак, одакле је и одпочела. У овом су атару: Дубоки, Немирањ, Вајинац, Сјеверовац, Турски, Јагњило и Радојчића (потоци). У Угриновцима има 224 м. 190 ж. обитаоца; а задруга 64, од којих највећа је са 13 душа. Пореских глава има 88.

108. **Смрдљиковац.** Ово је село најсевернији део Рудничког округа, припада басену Љига. Граничи се: од севера Барзиловицом и Трбушницом; од истока Крушевицом и Шутцима; од југа Шутцима; а од запада Дудовицом и Барзиловицом (Беогр. окр.) Местимично овако међа иде: Са Виса на Граници Београдској, силази по врху Бабине реке у поток Црнишаву, који пређе и у Оњег се спусти код утока пот. Врела, пресекав Оњег, води уз пот. Врело и брдо на Кљештевицу и обилазећи изнад Сува Оњега долази на Лазину Механчину и Крстату липу, па око Песковите силази на Дудовачко брдо, а с њега сађе у Оњег, код ушћа велике Криваје, па уз ову све до на венац, и њиме те се попне на Вис. У овом атару као неспоменути налазе се још: Мала Криваја, Грабовита, Брзак, Ликарница, Заломити, Јастребовац, Плочник, Дуга јаруга, Плачковац, Кулине, Дубоки пот, Гиловачки и Срнин (све

потоци); Путно брдо, Нишани Миладровица, Чакљановица (брдашца и косе). У Сирдљиковцу има 300 м. и 314 ж. обитаоца; а задруга 117, од којих највећа је са 18 душа. Пореских глава имаде 123. У Сирдљиковцу налази се једна сумпоровита кисела вода, на утоку потока Брзака у Кривају. Ту из камена избија добра кисела вода, али која нема никакви зграда ни спреме. Од ове воде добило је по свој прилици и село име „Сирдљиковац.“ Ево шта о овој води вели Линденмајер[1]):

„Сирдљиковац, село у округу Рудничком, срезу Качерском, има неку воду, које главна жица из камена извире. Вода ова чиста је и бистра; вкуса је пријатног и накиселог, но у отвореном суду постаје бљутава. Ѕадаја има нешто на покварена јаја, она пушта доста ваздушни меурића. Донешено неко количество у Београд 1855, подвргнуто је хемијском испиту у правител. апотеки, па нашло се, да у једној грађанској фунти, садржава 12 грана тврди части. Даље испитано је својство те воде, па доказало се је да има:

„Идротионог гаса.
„Угљокиселог гаса (млого).
„Сољне киселине (подоста).
„Сумпорне киселине.
„Сумпорно киселог натрона (млого).
„Сумпорно киселог кали.
„Угљено киселог натрона (млого).
„Угљено киселог креча.
„Угљено кисело гвожђа (знак).
„Сољно киселог натрона (подоста).

„Из овог изложеног види се, да ова вода прилично количество лековити части садржава и да спада у ред ладни сумпоровити вода са знаменитом части чудовате и

[1]) Опис минерални и лековити вода, списао Др. Ем. П. Линденмајер 1856 г. Београд. Страна 110.

лужне соли; као што је предвидети да ће се она с временом у свима оним болестима полезном показати, које су избројане, где је уопште реч била о тога рода водама. Засада она се јоште никако неупотребљава.“

Овоме имамо ми додати, да је само мештани и и околине људи по мало употребљују, и није на далеко чувена само с тога, што нема никаквих зграда за ту цел. Али како се чује, већ је једно ондашње лице предузело, да спреми нужне зграде за употреблење те воде, и ми несумњамо да ће она добити ону важност и код удаљенијег света, коју по своме хемијским саставу и заслужује.

У Сирдљиковцу има једна капела од дрвета и механа. А и школу су пре годину дана отворили.

109. **Моравци.** Леже поред Љига. Граниче се: Од севера Бабаићем, Цветановцем (ваљ. окр.). и Липљем; од истока Липљем и Пољаницама; од југа Пољаницама и Ивановцима; а од запада Бранчићима и Велишевцима (ваљ. окр.) Овако пак местимично међа иде: Од утока реке Брестове у Љиг, све уз велику Брестову до на врх, па преко Церовитог Рта окрене те све брдом и вододелницом Качера и Љига до на врх потока Тутменца, пи низ овај те у Љиг, па све низ Љиг те на уток Брестове. У овоме су атару потоци: Чворовац, даље Киселица, Казанџијница, Јабука и Камен. У Моравцима има 178 м. и 159 ж. обитаоца; а задруга 57, највећа од 13 душа. Пореских пак глава имаде 69. У Моравцима налази се зидина црква с торњем, школа, механа по плану III класе и неколико дућана (ситничар, туфегџија, сарач и каљавац-лончар). У Моравцима био је некада манастир. Сада се налази још само једна ћелија у којој је школа. Али је врло влажна и по децу шкодљива. И црква је на хрђавом, месту и испрепуцала; камење с брда прети да је зарони. Црква у Моравцима као некадањи манастир има своје сопствене земље. Тако има забран на међи Бранчићској, изнад цркве у брду и њиве

поред Љига. Код ове је цркве сабор о малој Госпојини, и тада се силан свет скупља из ваљевске, београдске, рудничке, па из крагујевачке нахије, јер је на тромеђи скоро. Међутим место је врло тескобно јер Љиг поред брда дере. Због толиког људства из разних нахија често се и до крвавих сукоба овде долазило.

Над вратима ћелије негдашњег Моравичког манастира, а садање школе, налази се овај натпис:

„Сіє мѣсто соѕидашаса трудом и настоанієм҃ъ ієроаджи Герасимъ Геіоръ и кнеѕъ Никола, спом ов. прк. хр. сїа 1798 септ. 27 д.“

Испод цркве поред пута налази се чесма, и на њој стоји овај натпис:

„Ова задужбина блаĝ Павла Даниловића целог капетана и старешине тамнавског среза места Уба окружија ваљевског мца. Јулија 8. 1838.“

У Моравцима налазе се слане баре где голубови и друге тице млого падају.

За Моравце казују, да носе име од некаквих „Морачана“, који су се из Црне горе још за турска земана доселили и ту цркву малу саградили, која је почетак садањој цркви. Касније пошто се намложе, некаквим злим удесом раселе се одатле на све стране, у околини, од којих неки дођу у село Барзиловицу, окр. Београдски, од које фамилије и сада потомака живих има, међу којима је и садањи потполковник пешачки г. Илија Марковић.

110. **Ивановци.** Граниче се: од севера Моравцима; од истока Пољаницама и Козељом; од југа Штавицом и Бањанима; а од запада Бранчићима. Местимично пак: Са утока Козељице у Качер води међа уз Козељицу до утока Тисовице, па уз ову до на врх, па обрће брдом, до близу потока Божданчевца и ту низ Таване слази у Качер, пређега, пење се на брдо, води њиме донекле, па силази опет Качеру изнад утока Козељице, и низ Качер, те на

тај уток. У овоме су атару: Киселица и Рашковац (потоци); Јелење (страна) и Тепчово поље (раван поред Качера код утока Козељице, на левој обали њеној). У Ивановцима има 196 м. и 174 ж. обитаоца; а задруга 59, од којих је највећа са 17 душа. Пореских глава имаде 66.

111. **Липље.** Поред Љига. Граничи се: од севера Цветановцем и Дудовицом (беогр. окр.); од истока Шутцима, од југа Шутцима и Пољаницама, а од запада Моравцима. Овако пак местимично међа овог атара иде: Са Дудовачког брда преко Танког Рта и Чикера па све брдом до у врх велике Брестове, и низ ову те у Љиг, па све низ овај до на уток Липовице, а одавде уз Липовицу и уз косу те на Дудовачко брдо. У овоме су атару још и ова неспоменута места: В. и мала Липовица, мала Брестова, Гемовац и Дубокаш (потоци); Бубан (извор) и Ржовиште (коса). У Липљу има 126 м. и 133 ж. обитаоца. Задруга имаое 43, највећа са 15 душа; а пореских глава 44. Ово село по свој прилици добило је назив отуда, што у његовом атару млого „липа“ имаде.

112. **Бранчићи.** Леже на утоку Качера у Љиг. Граниче се: од севера Велишевцима (ваљ. окр.); од истока Моравцима и Ивановцима; од југа Бањанима и Дићима; а од запада Гукошима. Местимично пак: Од утока потока Тутменца у Љиг, уз тај поток до на брдо — вододелницу Љига и Качера, пређе преко исте, и спусти се у Качер, прелази га испод потока Киселице, иде уз косу Тавани и пење се на венац између Брезовице и Качера, — на Дићску Главицу, води са ње поменутим венцом док неудари у Ваљевски насип, па све овим те сиђе меани на Љигу, код каменог моста, а одавде све низ Љиг на уток Качера и даље до утока потока Тутменца. У овоме су атару: Грозничавица, Клење и Бождаревац (потоци); Јасеновац и Ум (косе). У Бранчићима има 158 м. и 142 ж. обитаоца; а задруга 55, од њих највећа је са 16 душа. Пореских глава има 60.

113. **Гукоши.** Леже поред Љига. Граниче се: од севера Велишевцима (ваљ. окр.) и Бранчићима; са истока Бранчићима и Дићима; са југа Дићима и Кадијином Луком (ваљ. окр.) а са запада Кадијином Луком. Местимично овако међа пролази: Од механе на Љигу и Каменог моста уз брдо и уз поток Тодоровац ваљевским насипом, све док на венац неизађе, па одатле управо се у Брезовицу спушта и с ње излази на брдо Каменитицу, а одавде правцем пресеца и спушта се преко Липовице на уток Брезовице[1]) у Љиг, па све низ овај до на Камену Ћуприју. У овоме су атару: Јасеновац и Слопови (потоци), и коса Липовица. У Гукошима има 137 м. и 121 ж. обитаоца. Пореских глава има 49, а задруга 46, од њих највећа је са 15 душа. На атару Гукошком је механа на Љигу код каменог моста, по плану II. класе.

Напослетку:

114. **Дићи.** Граниче се: од севера Гукошима и Бранчићима; од истока Бранчићима и Вањанима; од југа Бањанима; а од запада Славковицом (ваљ. окр.). Преко појединих места пак овако иде Дићска међа: Са Дићске главице лази у Брезовицу изнад утока Бољковачке реке, пређе је и одма затим прелази и Бољковачку реку изнад њеног утока, пење се уз Бјелушки поток до на брдо Славковицу, па њиме на Каменитицу, и с ње силази у Брезовицу, пошто је пређе, пење се уз косу до на венац између Качера и Брезовице и уз њега иде, док се непопне на Дићску Главицу. У овоме је атару Нинковића поток, на утоку кога наоде се развалине неке црквине (види „Брезовица“ стр. 325 Гласник

---

[1] Осем што се ова река зове општим именом „Брезовица“, као што је и у одељку „**Хидрографија**“ звана, и осем местимичних назива „Заграђска“, „Угриновачка“, „Штавичка“, „Дићска“ и „Гукошка“, као што је обитаоци појединих села, кроз која она протиче, зову, још се она на саставу свом са Љигом зове и „**Петаковац**“ од кога састава тек се и почпње звати **Лиг** а све навише до врела, зове се **Вâшка река**.

XXIV.), и Дуги Рт (коса). У Дићској главици копа се и сече камење за мртвачке биљеге, а некада се и за воденице секло. У Дићима има 89 м. и 88 ж. обитаоца; а задруга 26, од којих највећа је од 18 душа. Пореских глава имаде 33.

* * *

С овим смо завршили описивање појединих села у овоме округу. При овоме опису, ми смо код сваког села помињали, у колико смо то у народу дознати могли, одакле је назив кога села постао. Међутим има млого села, чији називи, по свој прилици, долазе од имена људи, који су се ваљада први у та места доселили. Тако ће бити: село „Угриновци,“ добило је ваљада назив од неког „Угрина“; Манојловци — од Манојла; Рељинци — од Реље; Живковци — од Живка; Војковци — од Војка; Бранчићи — од Бранка; Срезојевци — од Срезоја; Милићевци — од Милића; Вујетинци — од Вује, и томе подобно; а тако исто има доста села, која су ваљда добила свој назив од каквог древета, камена, или какве животиње. Тако је ваљда Врусница добила име од Вруса; Јабланица — од јаблана; Грабовица — од граба; Липовац — од липе; Каменица — од камена; Вранићи — од врана; Ракова — од рака; Соколићи — од сокола; Коњевићи — од коња; и томе подобно. Код таквих села ми нисмо примећавали да назив долази отуд, као што је овде наведено, почем из народа није се чуло да је тако, само се даје закључити, па с тога ово само и помињемо овде узгред. Међутим приметити се даје: да највише села, која назив од личних имена доводе, има у Качерском срезу; која доводе име од дрва и камења у Црноречком срезу; а од животиња у Моравском срезу.

Сад нам остаје још да бацимо један поглед на окончање имена села у овоме округу, па да онда коју речемо и о манастирима, који рудничком округу припадају. Тако села, којих су називи у множини, има 50; а у једнини 64.

За сва ова села, којих су називи умложини, држимо, да су ови називи отуда постали: У прва времена садања села била су засеоци других села великих и добила су назив по фамилијама, н. пр. Поповићи, село у срезу Моравском, то је по свој прилици фамилијарно име, које је после прешло као опште име за један џемат (малу, крај) села, а по времену, кад се народ намложио, и засебно село постало. Па тако вреди и за остала млога села: Живковци, Ивановци, Милићевци, ... Даље села у Рудничком округу имају окончење, и то: на ци 22; на ћи 17; на ца 12; на ни 9; на ва 6; на ац 4; на ањ 3; на љ 3; на на 2, и тако даље друга окончења. Ово смо само за то споменули, еда би се и из ових окончења назива појединих села млого што извести, што би боље расветлило од куда су та имена произашла. Поред тога по почетним писменима узимајући има, и то: са Б — 17; са В и М — по 9; са Г и Р — по 5; са Д, О, Ц и Ш — по 4; са Ж, З, И и У — по 1; са К — 10; са Л — 11; са Н — 2; са П и С — по 8; са Т — 7; и са Ј — 3 села започињу своја имена. —

А сада да кажемо што о манастирима у Рудничком округу.

МАНАСТИРИ У ЦРНОГОРСКОМ СРЕЗУ

1. **Враћевшница.** Лежи у долини реке истог имена и то близу састава манастирског потока са Осјачком речицом, на ½ сахата северозападу од Крагујевачког насипа, у подножију планине Рудника, — у присоју његовом. Припада области (басену) Груже. 1847 г. била је опредељена од стране правитељства комисија, у којој је, осим полицијске надлежне власти и других чиновника, учествовао и тадањи саветник Стеван Книћанин, и којој је задатак био, да определи синор (међу) тога манастира и добра, која њему припадају. По највишему акту В№ 1999 од 26 Новембра

1849 године, који је потписао и тадањи кнез, синор манастира Враћевшнице био је следећи:

„Из реке Осјачке од ћуприје бабе Вишње, косом у Трокраки крш, између два потока, на унку у Осјечкој главици, па косом на Давидовицу и сокаком на Змијињак, одавде у крш Пљакине чесме, па путом испод манастирског стана на Врадин гроб и Локву, затим путом на унку око Цера код Рудакове њиве, на унку између путовâ на унку на Тршевини, на унку више Дубоке јаруге, па у Бару и преко превоја путем на унку и даље јаругом на унку код сокака, сокаком поред чаира манастирског, а одавде преко пута на унку код Трешње и право поред шљивара манастирског у реку Гружу, и уз њу до Ђеровог (Косовињак) потока, њиме на брдо, на унку код Крушке, одавде низ косу у реку Осјачку више чесме Огњановића, и уз реку до ћуприје Бабе Вишње.“

„Изван овог синора има манастир још добара: на Гружи једну воденицу са два витла и са земљом од 3 плуга“.

У Забрану менастирском има највише грмове горе, него се налази и букове и друге. Гора је добро подигнута, јер је забран сав врљикама ограђен.

Овај синор манастира Враћевшнице има околне дужине на 4 сахата.

У томе кругу манастирском налазе се поједини комади земаља по неких од житеља села: Прњавора, Белог поља, Горње Црнуће, Сврачковаца и Липовца.

У овом атару манастирском има около: 40 плуга ораће земље, ливаде 200 коса, винограда 100 мотика, 4400 дрвета шљива, једну воденицу са једним витлом, 1 чаир од 100 плугова земље, на друму крагујевачком и једну механу са нужним зградама.

Осим тога има у Гривцу половину дућана и механе.

Ево шта М. Ђ. Милићевић [1]) о манастиру Враћевшници вели:

„Манастир је овај на подножју руднички планине с јужне њене стране, на реци Враћевшници, која се, не далеко одавде, слива у реку Гружу. Зидао га је године Адамове 6939 [1]) велики челник Радич Поступовић, који је у време српских деспота, живео у селу Белући, које се сада зове Црнућа. То се најбоље може видети из записа на једном црквеном стубу[2]), који ниже излажем у верном препису.

„Величина цркве ова је: дужина је 11, висина 4, а ширина 3½ хвата. Сва је озидана од брусног камења и изнутра молована, као што записи веле, 1737 год.

„Још године 1825 подигао је овде блажено почив. кнез Милош један конак на два боја својој мајци Вишњи за спомен.

„Године 1841 дозидан је уз цркву велики торањ, који доцније падне па и саму цркву повреди. Но у најновије време, од 1859—1860 пок. кнез Милош, обнови цркву онако како је била од Радића подигнута и то опет за покој душе мајци својој Вишњи, која је ту сахрањена 1819 године. И двоје деце пок. кнеза Милоша, Гаврило и Марија ту су укопани.

„У Враћевшницу пренели су калуђери у почетку 1807 год. св. краља, где је остао до пропасти народне те исте године, па је тада пренет био у Срем.“

---

[1]) Гласник српског ученог друштва књига IV. Свеска XXI (старога реда). Чланак „Манастири у Србији.“ Страна 30—34.

[2]) 1431 од Хр. рођ.

[3]) На томе стубу, који је с десне стране врата, на која се из женске у мушку цркву улази, између осталог, спомињу се села: **Враћевшница горња и доња, Красовац** (засеок садањег Мајдана; садањи **Красојевци** ваљда), Коњуша и Заселак **Осјаци** на реци Враћевшници (садањи засеок Горње Црнуће, глава Враћевшничке реке); даље код Рудника село **Брестово и Кукавље** (која сада непостоје, као ни гор. и д. Враћевшница. Која ли су од садањих села на место ових старих, што се овди помињу поникла? — Незна се).

Ту после помиње неке ствари архимандрита покој. Мелентија Павловића, које су од историјског значаја. И напослетку наводе се записи, који су се у овом манастиру сачували, а имају неке вредности.

Као што се из записа на левој страни врата, што из женске у мушку цркву воде, и која је такође на једном стубу, да је манастир **Вральевьщница**, **храм свѧтаго великомѹченика Георгиа**, обновљен 1737 год. при цесару Каролу шестом[1]).

Ова села су нурија манастиру Враћевшници: Љуљаци, Каменица, Кнежевац, Д. Црнућа, Коњуша, Липовац, Прњавор, Варе, Гор. Црнућа, Доња и Горња Врбава, и Бело поље.

Године 1864 овај је манастир имао готовине 4379 гроша и 39¹/₂ пар. чаршијски.

МАНАСТИРИ У МОРАВСКОМЕ СРЕЗУ.

2. **Вујан.** Манастир овај налази се на југозападној страни планине Вујна, баш испод превоја што је између великог и малог Вујна и то у врху Вујанског потока што се у Дичину, с лева, испод утока Деспотовице, улива, Припада дакле басену Дичине. Забран манастирски захвата изворе тога потока. У њему има и букове и грмове горе. Осем тога овај манастир има једну воденицу на Дичини, у селу Брђанима, изнад прелаза Каменца.

Ево шта Милићевић[2]) о овоме манастиру вели:

„Манастир овај бејаше опустио па га обновише године 1805 блаженопочивши господар Милан Обреновић и Никола Милићевић, Луњевица, из села Луњевице рудничког округа“.

Овај је манастир опустио 1597 год. и тада су му десетак давали: Прислоница, Брђани и Луњевица. Ово се

[1]) Гласник свеска XXI, стр. 33.
[2]) Гласник књига IV (свеска XXI), страна 63.

знаде из једног записа, што је стављен на једној каменој плочи, а која је нађена 1805 године када је манастир обнављан. Овај је запис ставио М. Ђ. Милићевић у „опису манастира у Србији," одакле је и горње извађено. Разлика између г. Милићевићевог записа и онога на плочици ова је: место **временꙋ** стоји **време**; место **„манастирь** стоји **„монастир**; место **„села нєна Десєтакь**, треба **био Десєтакь**. У осталом је све истоветно.

Манастир овај звао се Обровин и (Обров) — Ујан (и Хујан), па се касније у говору то претворило у Вујан. И у запису, што је у манастиру Враћевшници, с десне стране врата, на која се улази из женске у мушку цркву, и у коме се запису набрајају села, што се дају Враћевшници, између осталог вели се: . . .; **на Морꙋвє половина Ѡбровскихь сєль шосє кь Обровꙋ прєдрьжи, половинꙋ ꙋастномꙋ Благовєщєнїю.** Овај Обров, што се овде помиње, зацело ће бити садањи Вујан-Обровин.[1]) За овај наслов дознаје се такође из поменуте плочице.

Над западним вратима припрате стоји овај натпис: **Изволєниємъ отца и поспѣшєниємъ сина и совєршєниємъ свѧтаго дꙋха содѣласѧ свѧтаѧ обитєлъ зовомо Ујан храмъ свѧтаго Архистратига Михаила. При владѣнию србскаго вожда Карагьоргьа, трꙋдомъ и настоꙗниєм ієрєа Радисава Милошєвикьа одъ сєла Прислоницє 1805. По смєрти ієрєа Радисава сродникъ ємꙋ постриживихъ бистъ ієромонахъ Іосифъ Милошєвикь 1807. С проѵимъ ктиторомъ и приложникомъ.**

(Оба ова храма изнутра и с поља молован од Андреје Диаковића 1851).

Са поменутом каменом плочицом при обнављању цркве 1805 год. нађен је и један печат. Обоје је нађено испод часне трапезе. Печат је од туча. Круг печата има $4^1/_2$ сантиметра у пречнику. Она камена плочица пак има $2^1/_2$

[1]) Гласник Уч. Др. свеска XXI. страна 32.

дуж. а 1½ десиметар ширине. На нађеном печату, у средини је лик архистратига Михајла, а около натпис: ✝ си печть храмъ стго архристратига михаила. ѕок. а ѵ Іанъ: (слика 2).

У женској цркви има један као гроб озидан, за који се на оној плочици спомиње, да је светиња; више се ништа о томе незна.

У цркви се налази једна икона са грчким натписом, за коју се прича, да су је Срби из Сјенице, у првим ратовима за ослобођење (1809 г.) донели. На икони је израђена кула и неки свеци.

Осим тога, у цркви се храни и сада барјак војводе Лазара Мутапа, из Прислонице, с којим је војвода Мутап своје људе у бој водио.

Барјак Мутапов.[1]) (Слика 3). На једној је страни црвена и ту је у средини изображено: с десне стране грб Тривалије (садање Шумадије[2]), а с леве стране грб Србије, у златним округластим оквирима са разним шарама. Изнад њих је осим неких шара по једна глава у шлему са круном, а изнад обе грб Раме (рука са сабљом). У истој висини, а изнад оба прва грба налази се круна царска. Испод оба грба укрштени су убојни знаци: штит, пушке, копља, барјаци, топови, добош и синџирли ђуле. Испод свега овога словенским словима пише: „Једна воља в жителска, согласна јест изрима. Как за земли плоднија дјејут брани силни. Кріепост сили вјашчшими. Тврдо укрепајут многа дјела ужасна Серби содјелајут утверждајут кровију. В' златом неоцењајут по воздуху до небес. Своја хвали сјејут.“

---

[1]) Држимо да смо са описом и сликом ове старе и славне успомене наших дедова, принели неку корист изучавању и прибирању српске хералдике (наука о грбовима); као год што држимо, да смо са сликом стр. печата манастира Вујна допринели штогод испитивању српске сфрагистике.

[2]) Гласник друштва србске словености свеска IX. стр. 341—348.

На противној је страни бела свила, и на њој извајан двоглави црни орао, са златним крунама на челу и црвеним кљуновима и канџама. У њима десни држи земљу с крстоми, а леви скиптар. Над орловима златна круна с крстом. У среди свети великомученик Ђорђе на коњу, опкољен разним знацима; а испод њега свети првозвани Андрија. Испод свега стоји овај натпис славенски: „Сеј орел росијски, зашчишчајет Серблију. Милостиво за храброст, сотворит пространу; устројајет да в напред сербскаго народа. Зашчититсја от навјет, обшчаја свобода, по свјех надлежателствах дајет своје слово. Даби лице и имја потверждено ново[1]).“

Свуд около барјака од жуте срме ресе. На врху по златна јабука. Мотка је врло неукусна; касније од обична дрвета изтесана.

Кажу, да је тај барјак Мутап негде у дупљи нашао,ваљда где га је 1813 год. сам оставио, па пошто је неко време с њим војевао и код Чачка рањен био, пред смрт своју преда га манастиру Вујну.

У припрати, на десној страни цркве, код светиње, у гробу вечни сан борави, војвода Лазар Мутап. Само му једна мала, скромна, бела плочица покрива јуначке кости. На плочици урезана су ова слова: **овдє лєжить костї Лазара Мутапа сербскога воїводє храброга** 1815[2]).

За његову, јуначку проливану крв на Чачку и другим убојним местима, на којима се решавала судбина садање Србије, једва је Мутап заслужио, да му потомство удари ону плочицу над гробом, и да му невешто длето уреже

[1]) Свуда у оба написа е = є
ја = ѧ; иначе обично словенски писано.

[2]) Опширније живот војводе Мутапа види у одељку „Историја.“

име и презиме, те да му потомству за вечити спомен остане. Али је опет Мутап срећнији од својих других убојних другова. Њему бар она плоча показује где се нáлази, те да му благодарно потомство може којом сузом гроб прелити; али где ћемо да нађемо Ајдук-Вељка, где Синђелића и Рајића, а где ли остале наше славне јунаке и витезове? Тако су Срби захвални својим јуначким претцима, што су своју крв проливали, да им садању слободу, коју овако рахат уживају, откупе!!! — — — —

Никола Луњевица, чувени Србин из нашег ослобођења, сарањен је на северној страни код олтара, напољу, до цркве[1]).

Нурију овом монастиру граде села: Прислоница, Коњевићи, Соколићи, Брђани, Луњевица и Семедраж.

Године 1864 овај је манастир имао готовине 12688 гр. чарш.

Вук Караџић[2]) о Вујну, измеђ осталога, вели:

Да га је 1808 г. поновио пок. Милан Обреновић, с помоћу још којекаквих титора; а да је опушћео 1577. „Код овог је манастира, — вели — гроб знатног српског војводе Лазара Мутапа, који је измолован на цркви с поља, с десне стране".

Путне даљине између Милановца и Вујна ове су:

Од Гор. Милановца до Луњевичине куће 1|2 с.

Од ње до Шапчине ћуприје (превоје) 1|2 сата.

Одавде до на врх великог Вујна добро 1|2 с.

С В. Вујна до других столица (превоје измеђ в. и малог Вујна) 1|4 с.

Од ових столица до манастира 1|4 с. (стрм силазак).

За повратак низ поток Бању:

Од манастира Вујна до на брдо. 1|4 сата добро.

---

1) И његов животопис (биографију) види у одељку „Историја".

2) Даница, Забавник за годину 1826, страна 37.

Одатле низ поток Вању до Деспотовице и насипа Чачанског 20—25 минути.

А од тога места до Милановца горњег добро 1/2 сата.

А има и трећи пут за мр. Вујан из Милановца; а тај је: на Брђанску механу, па косом уз Сињевац, па преко брда и мало уз манастирски поток те у Манастир.

3. Благовештење. Овај манастир лежи на левој обали Мораве изнад планине Каблара.

Као најзнатније испод овог монастира, поред Мораве налази се минерална вода, о којој се Линденмајер[1]) овако изражава:

„Благовештење манастир, у окр. Рудничком, у срезу Моравском, под планином Кабларом, има на близу једну лековиту воду, која се види садржавати нешто гвожђа; но одликује се топлотом, јер показује 30°R. Ова вода јоште није испитана, нити се зна, да л се она и у каквим болестима употребљава.“

За допуну овога ми наводимо, да се ова вода како које године све више посећује, и да су за ту цел неколико колиба од дасака спремили старешине манастира Благовештења и Тројице.

Покојни В. Караџић[2]) о овом манастиру вели:

„Благовјештеније, око по сата више Преображенија, на лијевом бријегу Мораве, под Кабларом, на поузвишеном затаванку и врло на лијепу и створену мјесту.“ А мало даље:

„Више овог манастира имају некаке зидине на бријегу; калуђери мисле, да је и онђе била кула за писање књига као и више Јовања. Под намастиром у сред Мораве има један велики камен, који се зове Мосна стијена (ваља да је онђе некад био мост преко Мораве)“.

---

[1]) Опис минералних и лековитих вода, списао Др. Ем. П. Линденмајер 1856 г. Београд Страна 82.

[2]) Даница, Забавник за 1826 годину, страна 22 и 23.

О постанку овога манастира стоји, по Вуку, над црквени врати написано: „Да је овај божествени храм сазидан трудом и усрдијем игумана Никодима и братије године 7110 од постанка света.“ (дакле 1602 од рођења Христова).

Пок. старина Караџић изређао је даље старине и натписе који су се онда у монастиру могли видети, зато их ја нећу повторавати.

Црква је озидана од камена са кубетом. (Слика 4.) Црква је изнутра бојадисана од старина. Врата су од дрвених резарија украшена. Доцније је дограђена припрата од древета. Од овог манастира лепо се види, теснац, кроз који је овде Морава између Овчара и Каблара продрла, те даље у равницу отиче.

Са Мечкова брда, изнад манастира Благовештења, где се лево одваја стаза за мр Преображење, лепо се виде: Овчар и манастири на десној обали Мораве: **Сретење** и **Тројица**. (Узвишени вршак измеђ оба манастира зове се **Корона**, а онај врх изнад Тројице **Лиса стијена**. О називу Короне види „Вуков Рјечник“ страна 292).

На $^1/_2$ сата уз Мораву, утиче у Мораву, између брда Облука и Кобиље главе, поток Асановац[1]). Дотле се манастирски забран и земља протеже; а дотле је и граница Рудничког округа, одакле одма настаје Ужички округ, и то прво село Тучково, које је до скоро Рудничком округу припадало.

---

[1]) Спрам утока Асановца на Чачанској страни налазе се ове стене **Манђелица** и **Секира**. Секира је вертикална стена од више него 50 фати релативне висине. Испод ње у страни налази се једна пећина »Каљеница«, која је пуна људских костију. Кажу, да је за време нашег ослобођења ту био збег од више него стотину људи. Једна девојка у дан изађе напоље да нешто ради, па је тад спазе Турци, који су се око Чачка врзли, и виде да је ту збег. Донесу сламе, натрпају на врата и запале, те све живо, што се ту у пећину склопило било, подави се од дима и отуд толике косте. Оне су касније „окађене“ и опојане, и отуд име пећини.

Овом манастиру из Рудничког округа гради нурију само село Врнчани; остала су села Чачанског и Ужичког округа.

1864 год. овај је манастир имао готовине 2175 гр. и 38 пара чарш.[1])

4. **Преображење.** Лежи под самим Кабларом, на југу, поред Мораве. Одмах изнад њега дижу се високе и стрме стјене кршевитог Каблара; а испод њега хуји бујна Морава, што се у Клисури, између Овчара и Каблара, ломи преко њихових каменитих огранака. Из преображења види се Каблар са свима његовим пећинама. У овим пећинама за време устанка под кнезом Милошем, били су збегови у Каблару. У тим пећинама могло је по 300 и више душа стати, а отвор им је, да једва човек уђи може. Турци да би до плена дошли, укуцавали су у стене големе ексере и по њима се као по стубама (мердивенима) пели на више до у пећине Једном, неки Турчин попео се тако по тим гвозденим клиновима, до уласка у једну пећину, а ту је баш тада једна баба месила леб, па кад Турчина спази, она га, оним замјешеним тестом удари по лицу; а то га тако збуни, да се озго стрмоглави на ниже, и тако се нејач у збегу ослободи душмана. Од тада се та пећина прозове Турчиновац, па се и сада тако зове. У то време налазили су се Турци у Чачку под Ћаја пашом, па им неко проказа збегове у Овчару. Тада су жене с децом и девојке, по читаве лесе, уватив се за руке, скакале у мутну мораву, само да их бесни Турчин неоскврнави, и нејач им на јатагане недочекује. Тако Србкиње умеду јуначки за своје поштење и свој род погинути![2])

---

[1]) Гласник XXI, страна 96.

[2]) И у једном минеју у мру Благовештењу има овај запис:

„Нагнаше Турци збег, те се давио у Морави против Преображења 4 маја 1815 год.“

(Види Гласник XXV, страна 85. Чланак записи из Овчарских и Кабларских манастира од Панте Срећковића).

Али како тада ускоро погибе Ћаја паша код Чачка и Турци се разбегоше, онда су им се и Срби у потери осветили за сва та свирепства и недела, насјекли се турских глава и накупили турскога рува и оружја. —

Манастир Преображење прави је самостан, јер је у правој пустињи. Сада он само у извесне празнике служи (н. пр. на Преображење), и у њему нико неборави.

Ево како пок. В. Караџић[1]) о њему пише:

„Преображеније, око по сата више Никоље, на лијевом бријегу Мораве, под Кабларом врло мали манастирић (18 стопа од краја до краја на пијевницама). Незна се кога је и кад први пут начинио; више црквени врата пише, да је више од сто година био пуст, па 1811 поновљен трудом јеромонаха Никифора. Тако је стари зид ружан, као да су прву цркву сами калуђери зидали. И овђе зидине свједоче, да је негда било више ћелија и калуђера“, ... Даље наводи неке старине и записе, који су се тада затекли у манастиру, када их је старина Вук обилазио.

Од Благовештења до Преображења води вратоломна стаза и траје скоро читав сахат; а има и преча, али козија стаза преко стења и камења, о које се ломе таласи мутне и валовите Мораве; али вештом само човеку могуће је туда проћи, јер најмања погрешка у кораку, кошта живота. Кад је мала вода, као што по некад бива, може се и бродећи Мораву на 2 места доћи из мра Благовештења у Преображење и обратно.

5. **Никоље.** Баш под самим Кабларом, с противне стране Преображења, ¹|₂ сата испод њега. Црква је зидана и изнутра од старина бојадисана, без кубета (слика 5: а и б).

В. Караџић2) о овом манастиру вели:

---

[1]) Даница, Забавник за 1826 годину, стр. 18—21.
2) Даница за 1826 г. стр. 2—17.

„Незна се чија је задужбина, и по приповиједању, никад се у њему није ватра гасила (т. ј. није бивао пуст), и у стара времена живило је у њему око триста калуђера“ . . . „Премда је никакав зулум није палио, али је двапут горела неотице: први пут кажу, да је ђаче некакво запалило; а иза тога, што је била остала једна страна, запалило се некако некад у очи Божића, кад су арачлије биле на конаку.“ . . . .

„У овом је намастиру најзнаменитија књига једно јеванђелије, писато на артији, на половини табака (in folio). Писато је врло лијепо минејским словима, точке су златне, и прва слова извезена златом и различним бојама; такођер су у њему изображена сва четири јеванђелиста, сваки пред својим јеванђелијем, с различним шарама и гранама до удивљенија прекрасним, како мајсторијом, тако и бојама (особито плавом) и златом. Сваки је лист опервожен златом с обје стране; и како ти первази, тако и писмо, све је једнако, као да је штампа; а тако је све чисто и ново, као да је јуче писано.“

Даље се излажу записи из разних књига и старина.

Овај манастир слави светог Николу летњег, 9 Маја.

Као метох овог манастира јесте Мијоковачка црква, одакле доста добар пут води, и то до мра Јовања за кола; а одатле само за коњике и пешаке.

Нурија мра Никоља и цркве Мијоковачке (метоха) уједно, ова су села: Јанчићи, Рожци, Мијоковци, Љубић, Ракова, Враnићи и Милићевци.

Године 1864 овај манастир имао је готовине 8171 гр. и 13 пара чарш.[1])

Из Никоља у Преображење и даље у Благовештење, неможе се другаче отићи, него обилазећи Каблар, и то опет пешке, или на коњу. Кола свуда немогу. Тек врло вешти горштаци, веругајући се по стрмим Кабларским

[1]) Гласник XXI, стр. 96.

стенама, што су се над учеђу Мораву наднеле, могу пречим путом доћи у Преображење, али са великом опасношћу. Кад је вода мала може се на коњу и уз Мораву, бродећи је.

6. Јовање. Лежи на једном полуострову (језику), што га Морава са три стране својим валима запљускује, на 1/2 сата испод Никоља. Земље, које захвата друга окука, што је изнад Јовања, припадају овом манастиру, и ако су на десној обали Мораве, и по положају, требало би да припадају Чачанском округу. То је једини изузетак; иначе свуда на овој страни, Морава је међа Чачанском и Рудничком округу.

Пок. В. Караџић,[1]) измеђ осталога вели о овом манастиру:

..... „На црквеним вратима (која су испријека с десне стране од Мораве), и око прозора стоји мајсторски изрезано и ишарано камење, и бијели се као да је јуче сјечено, само што је ђешто испуцало од ватре. Ћелије су биле на два ката свуд наоколо ...... Више намастира на бријегу имају зидине од некааве куле, које се сад зову Градина; и приповиједа се, да је Јовања некад била као лавра, и из ње се заповиједало и судило свима осталим намастирима око Каблара и Овчара; а на овој кули да им је била општа звонара, под звонаром писарница (ђе су књиге писате), а под писарницом тавница.“

Кад је пок. Вук обилазио Кабларске и Овчарске манастире, тада је овај манастир био пуст; али је он сада обновљен и у њему се редовно служи служба Божија.

Јовањи су нурија: Пријевор, Трбушани и Видова.

Овај је манастир 1864 год. имао готовине 12 гр. и 12 пар. чарш.2)

Сва ова четири манастира: Благовештење, Преобра-

---

[1]) Даница, Забавник за 1826 год. стр. 17 и 18.

2) Гласник XXI, страна 96.

жење, Никоље и Јовања, зову се једним општим именом Кабларски, као год што се они, према њима, манастири под Овчаром, на десној обали Мораве, зову Овчарски манастири, а ти су: Тројица, Сретење, Ваведење и Вазнесење.

Ево шта о свима мисли М. Ђ. Милићевић:[1])

„По несрећи извесно се незна ни за један од тих манастира: ко га је и када зидао, тек би се човек смео одважити да каже: ди ниједан није од времена српске славе. Сви су морали поникћи или за владе турске, или за ратова аустријских са Турцима". С овим мишљењем тешко бих се могао сложити; јер невоља и душманска сила неподиже манастире, него слава и величина, као што нам сведоче: Дечани, Студеница, Седмовратна Жича и други.

А Панта Срећковић 2), наш други књижевник овако се о тим манастирима изражава:

„Манастири Кабларско-Овчарски звали се „Српска света гора." Они су то име потпуно заслужили, јер прије освојења Турцима српских земаља сва је наша црквено-књижевна радња била усредсређена у Вилиндару и Студеници, а доцније, пошто буде прекинута свеза са светом гором, склоне се писци црквених књига под окриље Каблара и Овчара и ту се одпочне књижевна радња ондашња. Колико је израђивано књига у истим манастирима, доста је напоменути, да су пребројане Србуље у монастиру Никољу 1829 год. и нађено их 234" Даље излаже књиге и записе, који се у тим манастирима налазе.

После свега овога казаног о тима манастирима, ми немамо више ништа да додамо. —

У Качерском срезу нема никаквих манастира, сем којекаквих развалина, које су на својим местима помињате.

---

[1]) Гласник XXI, страна 46

2) Гласник српског ученог друштва XXV, страна 73 и 74.

*

И с овим завршено је топографијско описивање овог округа. Ако и изгледа да је овај опис опширан и потанко изведен, опет недржим да је савршено исцрпљен; још имаваљда толико назива, који у народу живе, али их све засада добавити нисам могао. Другом приликом зар ће се моћи и више учинити, а за сада нека је довољно и оволико.

На реду је **Комуникација**.

V

КОМУНИКАЦИЈА[1])

(с таблицом путних даљина)

При опису комуникације (саобраћаја) овога округа ми ћемо се држати оне класификације, која је изложена у закону „о сувоземним и јавним друмовима,“ од 15-тог Априла 1864 године. У овоме закону вели се: „Сувоземни јавни друмови или су државни, или окружни, или срески“. И пошто је дефиниција за сваку врсту од поменутих путова изречена, напослетку дода је се: „Сви остали јавни друмови или путови јесу обштински.“

И тако ми ћемо редом о свима овим врстама путова посебице говорити, и то:

а, Државни друмови.

Према изложеним пругама, које су, у поменутом закону, за државне друмове назначене, у Рудничком округу нема никаквог државног друма, јер тамо означене пруге кроз друге округе пролазе, за свезу наше престолнице са околном турском државином. Зато дакле прелазимо одма, да видимо који су и какви су:

б, Окружни друмови.

Поменутим законом у рудничком округу назначене су следеће пруге за окружне друмове и то:

---

[1]) О комуникацијама овога и Чачанског округа писано је нешто и у Србији на концу 1869 год. Види чланке: „Значај Чачка, Гор. Малановца и Карановца“ и „Истину на видело“.

1, Од Горњег Милановца на Љиг, за Ваљево.

2, Од Горњег Милановца, преко Бара, за Крагујевац и

3, Од Горњег Милановца, преко Пријељине, за Чачак.

Али ми држимо, да се и следеће пруге, према класификацији и дефиницији у реченом закону, могу у окружне друмове ставити, и то:

4, Од Горњег Милановца, преко Рудника, за Београд, и

5, Од Горњег Милановца, преко Дружетића, за Пожегу и Ужице.

Да посмотримо дакле сад редом све ове друмовне пруге, и да видимо: каквог су квалитета, преко којих места воде, који се споредни путови од њих одвајају, које су путне даљине између разних места, кроз које те пруге пролазе, јесу ли израђене или не, имали ћуприја, и томе подобно.

1. Од Горњег Милановца на Љиг — за Ваљево.

Овај друм излази из вароши на њеном западном дѐлу почиње одма да се пење до на место Запис; а одавде брдом према Ивичком потоку готово водоравно, и испод Осређа пролази, преко врха потока Стублине, што у Бачковац иде, и мало затим спушта се Клатичевској реци, прелази је, одваја се од пожешког пута, који води низ Клатичевску реку лево, па се почне пети уз Срчаник и даље на Тетребушу, између Љутовничке реке и Каловитог потока. Са Тетребуше спушта се у окукама Калиманској реци и пошто је пређе, опет у окукама пење се те излази на Мрамор (маџарско гробље) и даље, венцом и вододелницом Дичине и Брезовице (Мораве и Колубаре) преко Камаља и Становишта удара па Врнчанску механу. Од ове механе спушта се постепено низ косу између Бољковачке и Криве реке, удара преко Девесиловице, спушта се Клисури, води њеном десном страном, и прелазећи по-

токе: Слатину, Мркаљ и Мијајловац, силази у Бољковце цркви, пошто у самом селу пређе поток Ранци. Од цркве и школе Бољковачке води и даље низ реку Бољковачку најпре њеном десном обалом затим пређе на леву страну пресецајући потоке: Округлају, Милошевац и Лазину воду, прелази опет на њену десну страну, и затим пресецајући потоке Маговац и Котленик, удара на совре Бањанске и долази, с друге стране брда, на уток Бољковачке реке у Брезовицу. Ту, изнад њиховог саставка овај друм пређе преко Брезовице води мало низ њу, њеном десном страном, па се почиње пети уз брдо у окукама, док се непопне на вододелницу Брезовице и Качера, испод Дићске главице, води подуже том размеђом, а затим у окукама силази Гукошкој механи на Љигу, код камене ћуприје. А одавде преко Мијонице води у Ваљево.

Главни правац овога друма је северо северо-западни. Он везује четири велика речна басена (области) међусобом, и то: Дичину и Деспотовицу са Љигом и Колубаром. У Рудничком дакле округу он прелази главну вододелницу Мораве и Колубаре, која се са Рудника на Сувобор, Маљен и Торник пружа, код Врнчанске механе, и дели воде овим двема главним рекама Србије. Осем тога он пресеца и више других споредних вододелница, и то најпре Деспотовице и Дичине, а затим Брезовице и Качера, а да друге маловажније и неспомињемо. Води у неколико косама а у неколко страном речних долина (Бољковачка река); али ова пруга и неке долинице попречно пресеца. Тако прелази: Клатичевачку речицу, Калиманску, два пут Бољковачку и једанпут Брезовицу, док се на Љиг неспусти. На овом дакле путу мора бити две мање и 4 повеће ћуприје, особито она на потоку Стублини, где је земља ровита и нестална. А осим ових знатнијих ћуприја биће још више ситних на разним јаругама и поточањцима, које долазе у ред олука.

Од овог пута одвајају се на разним тачкама више коловоза, од којих најважнији су ови:

1, Пошто пређе поток Стублину и попне се на венац, ту на тој водолучници Деспотовице и Дичине (Вацковца и Клатичевачке реке непосредно) укршта се с овим путом коловоз, који са Рудника брдом преко Брекиње у Стару Брусницу води.

2, Код Тетребуше укршта се с њиме други пут, који из Такова (долине Дичине) преко Триповца у Шилопај и даље (долина Брезовице) води.

3, У долини Бољковачке реке пресеца га опет коловоз, што низ Ждребетин, преко Бранетића и Проструге долази, те преко Штавице у Београд води.

4, Код Бањанских софра долази брдом коловоз из Бољковаца и одваја се десно преко Бањана, Липља и Сирдљиковца за Београд.

5. И код Дићске главице одваја се коловоз за у Моравце.

Овај друм не пење се на велику релативну висину; највећа је код Врнчанске механе (главна вододелница). Предео, кроз који овај друм пролази, мешовит је и шумом доста покривен. Овај друм пресеца два среза: Црногорски и Качерски и пролази кроз атаре следећих села: Врснички, Велеречки, Међом Клатичевачког и Љутовничког, па кроз Калимански и међом Накучанског атара, затим кроз Врнчански, Ручићски, додира се Криворечког, даље кроз Бољковачки и Лалиначки, па кроз Бањански, Дићски и међом Гукошког и Бранчићског атара. Дакле овај друм додира непосредно 15 селских атара, која се сва села могу њиме користити, осем још и других оближњих села, која су у суседству са поменутим атарима.

Ова је линија само обележена и просечена, али још сасвим готова није. Ове године по свој прилици израдиће се тако, да се њоме може удобно путовати. Ћуприје још

нису свуда направљене; особито она на Стублини задаће доста посла. Најтеже су тачке на овоме друму: прелаз преко Калиманске реке и прелаз преко вододелнице Качера и Брезовице, где су завојице изведене.

На овоме друму ове су путне даљине:

Од Горњег Милановца до Врнчанске механе 2 сата.

Од механе Врнчанске до Бољковаца (црква) 1½ сах.

Од Бољковачке цркве до на Љиг (Гукошка механа) преко 3 сах.

И тако дакле од Горњег Милановца до на Љиг, код механе у Гукошима, има преко 6 сах. хода. Бољковци су одприлике у средини тога одстојања, т. ј. по 3 сата одстоје и од Милановца и од Љига; али је при свем том парче према Љигу у нешто краће.

Од Љига до Ваљева, веле, да има 6 сати.

И тако би од Горњег Милановца до Ваљева било добрих 12 сати.

На овом друму има свега 4 механе: у Врнчанима, Бољковцима, у Дићима и на Љигу. У Бољковцима и на Љигу по плану су; у Врнчанима и Дићима старе, а последња слабо и ради.

2, Од Горњег Милановца, преко Бара — за Крагујевац.

Овај друм из Милановца излази на његовој североисточној страни, и води уз Деспотовицу њеном десном страном,те пресеца најпре Ивички пот. затим пот. Крушевички, малу Речицу, Липље, код Дивљаке раздваја се са Рудничким путом те окреће десно, прелази Деспотовицу и води уз Малу реку њеном десном страном, и у томе пресеца потоке: Славље и Милијин поток, а затим и сам Глоговац, и у окукама пење се на Рапај брдо, на вододелницу Груже и Деспотовице. Са Рапај брда силази у басен Груже, низ поточак Слатину, пређе Репушину (главни извор Груже)

и иде низ Гружу левом страном, прелазећи: Речицу, Ђурђијин пот, Луњевац, Ковачевац, Долину, сад пређе Гружу те води десном обалом и пресеца Велики поток и Врановац, па опет прелази на леву њену страну, води крајем Калипоља, остављајући мало у десно Гружу, слази опет њој, пређе Црнућску реку, Косовињак (Ђерин п.) и Враћевшничку реку и долази код механе Враћевшничке. Од ове механе води овај друм и даље долином Груже, пређе поток Кёшевац, Слатину а затим и Каменачку реку, пење се мало уз брдо, сађе се и пошто пређе поток Врбицу, оставља десно Гружу и води уз брдо, уз поточак Думачу, у малим завојицама (окукама, серпентине), док неизађе на брдо, код Баранске механе, где престаје сасвим Руднички округ[1]). Ту се укршта с путом који од Клисурске механе долази, те води преко Гривца на Бумбарево брдо.

Главни правац овога друма јесте западни. Он веже два речна басена: Деспотовицу и Гружу, (а с њиме даље и Лепеницу), јер њихову водолучницу прелази на Рапај брду, а која са Рудника долази. Иначе овај друм води већим делом све долином Груже и Деспотовице. Непење се на велику релативну висину. Највеће су код Баранске механе и на Рапај брду.

Осим Рудничког пута, који се са овим код Дивљаке састаје, вежу се још с њиме и ови маловажнији коловози:

1, По прелазу Деспотовице лево се одваја коловоз, који преко Невада, поред Главице, у Сврачковце и Црнућу иде.

2, На Рапај брду пут, што из Гор. Милановца преко Грабовице за Сврачковце и Црнућу води.

---

[1]) Управо Руднички је округ на овоме друму престао још код прелаза потока Слатине, (пред Каменичком реком); али зато, што се села Рудничког округа: Каменица и Кнежевац пружају до на спрам Баранске механе на овом друму, то смо ми довде и њега описал

3, Од Рапај брда до механе Враћевшничке више коловоза с лева и с десна слазе на овај пут, нешто у поље, а нешто за саобраћај између села Г. и Д. Врбаве, Сврачковаца, обе Црнуће и Белог поља.

4, Код Мех. Враћевшничке одваја се лево коловоз уз реку Манастиру Враћевшници.

5, По прелазу Каменице пресеца га пут што из села Каменице у Љуљаке води. И

6, Код потока Думаче пресеца га опет коловоз који из Каменице и Кнежевца долази те води у Баре и Гривац.

Овај пут прелази дакле једанпут Деспотовицу и 3 пут Гружу; а осим тога и 15 некаквих потока и јаруга. На целом овоме друму налази се једна камена ћуприја на излазку из вароши Милановца, на Ивичком потоку; древени мостова налазе се: на Деспотовици, на свима прелазима Груже, на Враћевшничкој и Црнућској реци, на Врбици, Луњевцу, Речици, Врановцу, Малој речици и другим потоцима. На Глоговцу и Каменичкој реци нема моста.

Овај друм пролази кроз атаре следећих села: Бруснички, Велеречки, Невадски, Грабовички, Горњо и Доњо Врбавски, Бело пољски, Доњо Црнућански, Прњаворски, Липовачки, Каменички и додира Кнежевачки атар. Свега дакле 12 атара осем Милановачког.

Ова је линија истрасирана и израђена. Насип почива на калдрми и у добром је стању. Ћуприје су такође у добром стању где их има. Најтежа су места на овоме друму уз Рапај брдо и уз поток Думачу, јер је ту доста стрм нагиб (преко 5“ на фат). Поред тога може и Каменичка река за кратко време саобраћај да прекине, кад придође.

На овоме друму ове су путне даљине:

Од Горњег Милановца до механе Враћевшничке скоро 3 сата.

Од Враћевшничке до Баранске механе 1 доб. сат.

И тако из Гор. Милановца до Баранске механе има 4 добра сахата пута.

Барањска механа рачуна се да је на половини пута између Горњег Милановца и Крагујевца. т. ј. и Милановцу и Крагујевцу од Баранске механе има по 4 сахата; а иначе поштанских од Горњег Милановца до Крагујевца рачуна се 9 сахата.

На овом друму дакле има свега две механе: у Враћевшници и Барама; обе су по плану.

Поред свега досадањег, уз ову друмовну пругу води и телеграфска жица. А тако исто овуда је и поштанска линија, за свезу Милановца са Крагујевцом и целим југоисточним и северним крајем Србије.

3. Од Горњег Милановца, преко Прњељине — за Чачак.

Овај друм излази на југозападној страни из вароши, и води долином Деспотовице, њеном десном страном, све низ воду, прелазећи потоке: Глибски, одма на изласку из вароши, а затим Дйловац, Слатину, Рѐчицу, (брусничку), Врелски пот, Камѐнити (дубоки), Пàдински, Пећински и Људачки поток; сад броди Деспотовицу и води левом обалом, те прегази поток Грачаницу и опет Деспотовицу, пење се мало уз брдо и удаљава се од Деспотовице, те пресеца Зрњачки поток и долази код механе зване „Јелића хан." Код Јелића хана пређе преко Деспотовице и пресеца поток Сињевац, а одма затим почиње се пети и дође на Аћимов гроб, а одавде води долином реке Дичине, левом страном, све низ њу, пење се и спушта док непређе Вујански поток (Орашје) и Прислоничку реку, а даље продужи у правој пруги равницом све до среске канцеларије у Пријељини, прелазећи потоке: Вујанску ријеку, Пријељански пот, Плану и Калиње. Од среске канцеларије пут се нагло спусти у дно долине Чемернице, коју одма затим прелази,

те дође механи у Коњевићима. Са те тачке одваја се лево насип за Мојсиње и даље низ Мораву. Од Коњевићске механе насип води у правој пруги Чачку, долином Моравском, пред Чачком самим савија се на лакат те долази мосту понтонском на Морави, и одма затим прелази се у Чачак, који на обали (десној) Мораве лежи.

Коловози, који се од овог пута одвајају и њиме се вежу, ови су:

1, На утоку Речице десно коловоз уз Речицу води за у стару варош — Брусницу; а лево стаза уз пот. Бању за мр Вујан.

2, Код Луњевичине чесме, одваја се десно коловоз уз Пећински поток, те води у село Семедраж и даље у долину Дичине.

3, Код Брђанске механе лево силази испод ћуприје с брда коловоз из мра Вујна, а десно изнад ћуприје на Деспотовици, одваја се пут те поред Смрдљиве баре, а преко Дичине води у Рожањ за Бершиће и Теочин.

4, Више коловоза слазе на овај пут с лева у простору од Брђанске механе до Пријељине, којима се служе села Прислоница и Пријељина за у поље.

5, Код Пријељине, с лева, долази коловоз, који са Вујанског седла брдом из Г. Милановца долази; а десно се одваја пут који уз Чемерницу Мијоковачкој цркви и даље иде. Поред овога, одваја се лево један пречи коловоз за у Мојсиње.

6, Код Коњевичке механе, од овог насипа одваја се лево насип за Мојсиње, преко Чемернице; а десно коловоз брдом преко Љубића и Трбушана све, вододелницом, па на Ужичку границу.

7, Баш код Чачанског моста, одвају се у десно два коловоза: један преко Трбушана; а други преко Видове за Карадаг.

Главни правац овога друма јесте јужни. Он везује

четири речна басена: Деспотовицу, Дичину, и Чемерницу са Моравом. Непрелази никакву праву вододелницу, већ све води странама поменутих главних речних долина. Као што смо видели, овај друм прелази три нут Деспотовицу, једанпут Чемерницу и Мораву, једанпут пред улазак у Чачак, осем прелаза других незнатних речица и потока. На овоме дакле насипу има једна камена ћуприја, на Глибском потоку, код вароши; дрвене су ћуприје: на Деспотовици (у Брђанима), Речици Брусничкој, Врелском потоку, Вујанском и Прислоничком потоку, Вујанској и Прислоничкој реци, ... На Морави је мост на понтонима. Мостова нема него се броде: Чемерница, Деспотовица (двапут у Клисури), Грачаница, Зрњачки поток и други.

Овај насип води готово све равницом, кроз плодну долину Дичине и Мораве; само од потока Сињевца до Прислоничке ријеке мало је неравно. Пролази кроз следеће селске атаре: Врусрички, па међом Семедражком, затим кроз Брђански, Прислонички, Пријељански, Љубички и Коњевићски атар. Али како овај друм води низ долине најзнатније у овоме округу куда се сутичу и млоге друге мање долинице и путови, то је врло лако могућно и другим околним селима, кроз чије атаре овај пут непролази, да се њиме користе, и ако не баш непосредно.

Ова је пруга, као и она Крагујевцу већ изтрасирана, и у истом стању као и она Крагујевачка. Ћуприје су у добром стању, особито она на Деспотовици у Брђанима. Најопасније тачке на овоме друму јесу: прелази преко Деспотовице у Клисури, где је брод, и прелаз преко Чемернице, где такође моста нема, него је само прелаз за пешаке начињен. Клисура траје од Пећинског потока и Газдине воде, те до Зрњачког потока. Ту кроз целу Клисуру, пут пролази све поред реке обалом, јер је долина врло тескобна и скучена, и за то кад су кише бујне и

повеће, придође Деспотовица, и на бродовима је опасно прећи, јер вода због уске долине нарасте и врло је бујна и опасна. Тако је исто и на прелазу Чемернице, која би због веће множине воде (јер ту су воде све три: Деспотовице, Дичине и Чемернице) још опаснија била од Деспотовице, да није на томе броду, испод среске канцеларије, дно долине Чемернице равно и пространо, те се вода разлије и тако није дубока, али опет за неколико сахати а и читав дан може саобраћај прекинути.

На овој друмовној пруги ове су путне даљине:

Од Горњег Милановца до Јелића хана (у Брђанима) $1^1|_2$ сах.

Од Јелића Хана до Пријељине (среска канцеларија) $1^1|_2$ сах.

Од Пријељине до Чачка 1 сахат пута.

Од Пријељине до Коњевићске механе $^1|_4$ сах.

И тако од Горњег Милановца до Чачка има 4 сахата хода.

На овом друму налазе се 4 механе, и то: у Брђанима, Пријељини, Коњевићима и на обали Мораве код скеле. Све су по плану.

Овом пругом води и телеграфска жица те везује Миланoвац са Чачком. Исто тако овуда је и поштанска свеза са Чачком и југозападним крајем Србије.

4. Од Горњег Милановца, преко Рудника — за Београд.

Овај Руднички друм води са Крагујевачким до Дивљаке заједно, $^1|_2$ сата од вароши, а ту се раздвајају: десно води Крагујевачки, а лево Руднички, и то уз долину Деспотовице њеном десном обалом, прелазећи потоке: Ковачића, Крловачки и Румића поток, па на $^3|_4$ сата од раздвоја слази Деспотовици, пређе је, а затим је до Аганове чесме ускоро пређе још два пут, и почне да води њеном левом

страном, све до близу Мајданске механе, и у томе прелази Красојевачку реку, а пред самом механом пређе и Деспотовицу (Мајданску реку). Од механе на више води једнако уз главни крак Деспотовице — најпре уз Мајданску а после Рудничку реку звану, — и пошто је пређе 6—7 пута, води неко време левом страном, а напослетку пређе на десну страну Рудничке реке, и почиње се у окуки, уз брдо пети, док неизађе на Рудничиште, прешав врх Заграђске реке (Врезовице). Од Ракића гроба спушта се доста нагло, и пошто пређе Златарицу долази среској канцеларији и механи на Руднику. Од среске канцеларије пут се и опет нагло спушта те да сиђе у Јасеницу, и у том пресеца опет поток Златарицу, што се у Јасеницу улева, води низ долину Јасенице, њеном левом страном, и све постепено спуштајући се прелази Драгића поток и даље док несиђе у дно долине Јасенице, коју пређе одма и даље прешав је неколко пута учесто, води десном страном, пређе поток Амбарине, и код Жеравачког потока гази Јасеницу 2 пута и долази Јарменовачкој механи. Одавде гази Јасеницу трипут и пошто пређе и поток Вучак, дође Манојловачкој механи, а од ње води све левом обалом Јасенице до на границу Рудничку и даље у Шаторњу (код Брестова).

Од овог описаног пута одвајају се или на њега излазе следећи, више или мање важни путови:

1, У простору од Дивљаке до првог брода неколико коловоза десно и лево излазе на овај пут, којима обитаоци села Сврачковаца, Невада и Велереча међусобно саобраћај одржавају и у поље слазе.

2, Више утока Красојевачке реке одваја се у десно пут, који води Мајданској цркви и даље преко Красојеваца у Каменицу и Сребрницу (Страгаре).

3, На Рудничишту долази с лева коловоз, који преко

Брекиње брдом у стару варош иде; и коловоз, који низ Заграђску реку у ово село води.

4, Код среске канцеларије на Руднику укрштају се путови: лево води пут поред Островице у Калањевце, од кога се десно одваја један за на Корушац и Ваган. Десно води пут на Превоје између великог и малог Штурца за у Благовештење и Страгаре.

5, У долини Јасенице, на утоку Војковачке (лево) и Јарменовачке (десно) реке одваја се по један коловоз, као и код Манојловачке механе (лево), који у поменута села воде, и којима се она за међусобни саобраћај служе.

Главни правац овога пута је североисточни. Он везује долину Деспотовице са долином Јасенице. Прелази само једну вододелницу и то на Руднику, иначе води све дуж долина поменуте две реке. Овај пут, као што видесмо, гази око 12 пута Деспотовицу (Мајданску и Рудничку реку) и око 10 пута Јасеницу, осем других потока (9), и нигде нема ћуприје. Само се ћупријце налазе на прва три потока, које пут прелази у долини Деспотовице (Ковачића, Крловачки и Румића пот); остало су све бродови, али који су опасни кад је кишно време; јер је Јасеница врло бујна и лако придође, а тако и Деспотовица, почем обе имају тип планинских река.

Овај пут води кроз Црногорски и Качерски срез, пролази кроз атаре следећих села: Неваде, Велереч, Сврачковци, Мајдан, Рудник, Гуришевци, Јарменовци и Манојловци.

Ова пруга још нити је обележена нити израђена. Пут је обичан коловоз, и уз долину Деспотовице и Јасенице, кад нису бујне кише, употребљив, али уз Рудник врло тегобан, јер је неправилно изведен. Овај је дакле пут још у врло природном стању, али ће скорим и он морати да се изради, јер је то најпреча свеза Чачка и

Милановца са Београдом, и њиме се млого путује само кад је могуће.

Најтегобније су тачке на овоме путу прелаз преко вододелнице Деспотовице и Јасенице (Рудник), и у време киша, прелазење ових река. А кад мало по више киша пада овим је путем, особито са иоле товарним колима, непролазно. Од Златарице до Поточана пут води кроз најстрожији теснац, који нема ни 20m у профилу. Земљиште је покривено шумом густом; а тле је од камена глимершифера највише.

На овоме путу ове су путне даљине:

Од Гор. Милановца до Мајданске механе 1½ с.

Од ове механе де на Рудник 1½ сах.

Од Рудника до Јарменовачке мех. 1½ с.

Од Јарменовачке до Манојловачке мех. ¼ с.

Одавде на границу округа до ¼ с.

И тако од Гор. Милановца до на Рудник 3 сах, а одавде до на границу непуна 2 сата.

Од Гор. Милановца пак до на границу непуни 5 сати; а до Јарменовачке мех. 4 ½ сах.

На овом друму налазе се 4 механе: у Мајдану, на Руднику, у Јарменовцима и у Манојловцима. Од ових прва није по плану, а последње три јесу, и то на Руднику I. класе.

5, Од Гор. Милановца, преко Прањана и Дружетића — за Пожегу и Ужицу.

Овај, у војничком смислу врло важан пут, води са Ваљевским путом заједно до прелаза Клатичевачке речице, а ту се с њим раздвоји; и Ваљевски иде у десно, уз брдо, а овај окреће лево, низ Клатичевачку реку, њеном десном страном, те прелази потоке: Пољану, Каловити, Јо̂вац, Стублину, Јагњилов и Добриловац и приспева Таковачкој црквици. Ту прелази реку Љесковицу, пење се уз Побрђе

и ступа у долину реке Дичине. Одавде води уз Дичину њеном левом страном, и остављајући лево знаменити „Таковачки грм“ близу Дичине, пресеца Љевајски пот (Слатину), а затим и реке Браничицу и Озремицу, и одма окреће управо Дичини, пређе је и доспева Берширској механи на Дичини. Од ове механе пут води уз брдо, у завојицама (серпентинама), — 4 већих и неколко мањих, — те се пење на вододелницу Дичине и Берширске реке, а с ње слази у правој пруги у Ђурину реку (Теочинску), и пошто је пређе опет у правој пруги излази на брдо, на вододелницу Брезањске и Теочинске реке, и после неког времена слази Брезањској реци спрам Брезањске цркве, води мало уз ову реку, левом страном, пређе поток Кракаш, а затим и сами главни крак Брезањске реке и у окукама (2 велике) излази на водолучну међу Чемернице и Дичине и то на Равни гај. Са овога места почиње се спуштати те да дође у басен Чемернице, силази Коњској најпре, и пређе поток Собину (у 2 големе окуке), а затим у завојицама непрекидно спуштајући се, прелази Мацу и сиђе Чемерници. Ову прелази испод утока Шибана и излази на вододелницу Сирдуше и Чемернице, савијајући спусти се Сирдуши, пређе је, па се пење на брдо између Плане и Сирдуше, код Прањанске цркве, сиђе Пла́ни, пређе и ову, па од чести у завојицама, а од чести у правим пругама води уз Дуго брдо, на вододелницу Каменице и Плане непосредно, а посредно Каменице и Чемернице, а то је: на границу Рудничког и Ужичког округа.

Осем Ваљевског пута, који се још у Срчанику у десно од овог пута одваја, силази на овај пут, или се од њега десно или лево одвајају више коловоза разне вредности, од којих најзнатнији су:

1, У пољу испод Таковачке цркве силази с лева на овај пут, коловоз, што преко Бруснице — преко брда — долази; а мало даље у десно, одваја се колски пут,

који води водолучном међом Калиманске и Клатичевачке реке, преко Кусање и Сочивишта, и пресеца Ваљевски пут, код Тетребуше.

2, Баш спрам „Таковачког грма,“ код Побрђа, лево се одваја коловоз, од кога лева грана поред грма води низ Дичину, за на „Савинац“ и даље; а десна грана води брдом преко Лочеваца у Бершиће.

3, Пред Бершићском механом, на левој обали Дичине, десно се од овог пута одвају 2: један, што уз Дичину за Вањане и Полом води; а други, брдом преко Лозња за Славковицу, и преко Рајца у Ваа.

4, Код Бершићске пак механе, на десној обали Дичине одваја се лево коловоз, који преко брда и Бершићске реке води Рожњем у Брђане.

5, На брду код Главице, крсти се с њим коловоз, који тим венцом (између Дичине и Дреновице) од Таковског грма за у Врезну и Теочин води.

6, На брду, код Дуварина, одваја се опет десно један коловоз, који у Теочин и на Сувобор иде.

7, На Равном Гају крсти се с овим пут, који из Чачка преко Срезојеваца и Сувобора за Ваљево води.

8, У долини Чемернице, пошто се ова пређе, лево се одваја један коловоз, који низ Чемерницу, њеном десном обалом, на Јелино брдо, и даље уз Равнаш, за Срезојевце и Чачак води.

9, Код Прањанске цркве пресеца га коловоз, који од Ридова иде и поред цркве на више брдом у Ужичку нахију води. И

10, На граници ужичкој прекрштага пут, што од Коњевичке механе све вододелницом Чемернице и Каменице иде за у Ужички округ.

Главни правац овога друма јест западни. Он у Рудничком округу веже 3 главна речна басена међусобом:

Деспотовицу, Дичину и Чемерницу, осем других мањих речних области.

Овај је друм најкарактеристичнији од свију досадањих, јер неводи нигде никаквом вододелницом или дужом какве повеће долине речне, и то повише, него води попречно према речним долинама и вододелницама њиховим. И тако пресеца: Дичину и Чемерницу, а затим и: Плану, Сирдушу, Брезањску, Ђуријину реку, Враничицу, Озремицу, Љесковицу и друге незнатније потоке. Ова дакле пруга прелази две важне реке, 7 речица и 10 којекаквих јаруга и поточића. На Дичини и свима речицама и потоцима има древних ћуприја доста добрих, само се Чемерница, Плана, Сирдуша и Ђурина река (Теочинска) газе. Осим овога пресеца 3 веће вододелнице: између Деспотовице и Дичине пошто се пређе поток Стублина у Брусничком атару; Дичине и Чемернице код Равног гаја; и Чемернице и Каменице на граници Рудничког и Ужичког округа, у врх Прањана. Поред њих прелази још и 4 водолучнице споредне вредности, (Дичине и Ђурине реке, ове и Брезанске реке, Чемернице и Сирдуше, и напослетку ове и Плане), као што смо поредом при опису самог пута местимично видели.

Овај пут изазвала је највише војничка потреба, али је и иначе у економном смислу врло важан, јер просеца изворне пределе најважнијих река, и тиме је једном најнепроходнијем делу рудничког округа дата прилика да своје производе може изнети на пијацу, и од њих користи имати. Овај друм сече само Црногорски срез, и пролази кроз атаре следећих села: Брусницу, Клатичево, Таково, Лочевце, Бершиће, Брезну, Теочин, Леушиће, близу Коштунића и кроз Прањане.

Ова пруга обележена је и истрасирана, само још није сасвим довршена и насута. Најтегобније су тачке на овоме путу, прелаз преко вододелница и прелаз Чемернице.

Међутим, овај би пут, по целој својој дужини био врло неудобан за путовање, зато што кроз планинске пределе води, да није вештина томе у помоћ притекла, те је угодним завојицама избегла се она врлетност, коју сама природа гради, и целоме путу дат је угодан пад (нигде није већи од $4^{1}|_{4}$" на фат), тако, да се и непримећава прелаз преко поменутих вододелница или спуштање у оне млоге реке, и само док се ова линија доврши, биће врло угодно њоме путовати; а због планинског и горостасног типа околине и врло ће пријатно бити овом друмовном пругом пролазити.

Ова непосредна свеза Гор. Милановца са Пожегом отворена је поглавито с тога, што досадања свеза њиова, а то је пут из Милановца, на Чачак, Гугаљ у Пожегу, није увек отворена, а то је у кишна времена, и кад се лед увати; јер та стара свеза прелази два пут Мораву, а ова је врло бујна и често саобраћај прекида. Овај пак нови пут непрелази нигде Мораву, него само Дичину, Чемерницу и Каменицу и то у њиховим изворним пределима, где не могу тако опасне бити да саобраћај прекину; а баш ако би кадгод у изванредним тренутцима и било, то неби тако дуго трајало као на Морави, већ само по неколко десетина минута.

Овај друм веже Милановац и Крагујевац са Пожегом и Ужицом и даље са Старом Србијом, преко Василине чесме (Јавор) и са Босном преко Мокре горе и Вишеграда.

На овоме друму ове су путне даљине:

Од Гор. Милановца до Таковачке цркве $1^{1}|_{2}$ с.

Од Таковачке цркве до Бершићске механе $^{1}|_{2}$ с.

Од Бершићске до Брезанске цркве и механе $1^{1}|_{2}$ с.

Од Брезанске цркве до Прањанске 2 сах.

Од Прањанске цркве до на границу 1 сах.

И тако од Гор. Милановца до границе Ужичке овим путом, има $6^{1}|_{2}$ сахта хода.

На овоме је путу дакле Брезна од прилике у средини.

На овоме друму сада находе се свега две механе: у Бершићима и у Брезни. Обе нису по плану, али раде. Него ће се по свој прилици скоро подићи још две механе, и то у Прањанима и на Чемерници, или на вододелници Дичине и Чемернице, само док се пут сасвим доврши. Воде су добре, али их поред пута нема много. —

Сви ови досада изложени окружни друмови зрачно из центрума — Горњег Милановца, иду ка периферији — граници Рудничког округа.

С овим завршисмо говор о окружним друмовима. Из овога прегледа види се: Да су најдуже пруге Ваљевска и Пожешка (по $6^1|_2$ — 7 сах.), затим долазе Рудничка и Крагујевачка (преко 4 сах), а најкраћа је пруга за Чачак (4 сах.)

в, Срески путови.

У поменутом закону „о сувоземним и јавним друмовима“, у Рудничком округу спомиње се поименце као срески пут, (само онај од Милановца преко Рудника) али ми смо га због његове важности међу окружне путове уврстили; него по опредељењима тога закона, и према важности земљишта кроз које би који путови проводили, ми стављамо у ранг срееких путова, ове путове у Рудничком округу.

1, Од Коњевића, преко Бумбарева брда — за Крагујевац.

2, Од Пријељине уз Чемерницу, преко Пријевора, на Брљеву бару у Карадаг па преко Кијевчице за у Пожегу.

3, Из Пријељине, преко Обрве, Малочаја и Сирче на Камицору — за Карановац.

4, Од Гор. Милановца, преко Буковика, Бреснице и Милочаја — за Карановац.

Напослетку

5, Са Рудника, преко Трудеља и Калањеваца на Вагана — за Београд.

Тако дакле, ми ћемо редом којединце, све ове среске путове да посмотримо, као што смо то учинили и са окружним друмовима.

1, Од Коњевића, преко Бумбарева брда, за Крагујевац.

Овај — срески пут одваја се од окружног друма код Коњевичке механе, окреће десно и на скоро прелази Чемерницу, а одавде у правој пруги долази механи у Мојсиње, пошто одма у почетку пређе јаруге: Бајин пот, Орашје и Парлошки пот, а пред самом механом и реку Вању. Од Мојсињске механе готово у истом правцу, са малим кривинама, после 1½ сата долази на Горевничку реку, коју пређе, и даље прешав и поток Каљавац приспева Мрчајевачкој механи. Од ове механе одма се пређе поток Буковац а затим и јаруга, (Грдешки поток), и даље ра̂вном водећи, пошто пређе потоке: Жујевац (Бечањски) и Макву, долази механи у село Бресницу. Из Бреснице пошав прелази малу и велику Бресницу речицу, и затим све уз брдо водећи, излази на планинско седло (Превоје) између Котленика и Пераче, на границу округа Рудничког и Крагујевачког, и пошто пређе поток Циганску бару, приспева механи, на Бумбаревом брду.

Од овог пута одвајају се следећи више или мање важни коловози десно и лево, и то:

1, Код Мојсињске механе, лево, уз брдо, одвајају се 4 коловоза: први, преко Трепче за Милановац; други, преко Остре, у Буковик па у Гружу или у Милановац; трећи брдом Мрчајевачкој цркви; четврти преко Остре, у Бечањ и Бресницу.

2, У Доњој Горевници код реке одваја се лево коловоз за Бечањ, Остру и Бресницу.

3, Код Мрчајевачке механе лево се одваја коловоз

који поред цркве на Буковик, те у Милановац или Гружу иде; а десно коловоз, преко Катрге и Обрве, Милочајској механи и скели.

4, Код Бресничке механе пресеца се са среским путом, што из Милановца у Карановац води, и који ће се описати под 4.

Главни правац овога пута је источни. Он спојава долину Мораве у Рудничком округу и њених приточица са басеном Груже. Карактеристика му је та: што води све равницом — пространом долином Моравском, прелазећи 3 реке и око 10 потока, а нигде вододелницама неиде. Прелази пак само једну главну вододелницу, између Мораве и Груже, и то на Бумбаревом брду. Овај пут води само кроз Моравски срез, и служи за непосредну свезу Чачка са Крагујевцом. Само на Бресничкој реци нема ћуприје, него се гази, иначе на свима осталима водама налазе се приличне дрвене ћуприје.

На овом путу су врло хрђаве воде и слабо се налазе; већином се из бунара точе, због ниског земљишта.

Овај пут од Коњевића до Бреснице изтрасиран је и нешто насут, али још не савршено готов, него се опет може њиме удобно путовати. Од Бреснице до на границу није ни дирнут, него је прост коловоз. Води кроз атаре следећих села: Коњевиће, Пријељину, додира се Балуге, даље кроз Станчиће, Доњу Трепчу, Мојсиње, Доњу Горевницу, Мрчајевце, Бечањ и Бресницу.

Најтегобнија је тачка на овоме путу прелаз преко Бумбарева брда, али и то не у великом степену.

Путне даљине на овој линији јесу:

Од Коњевића до Мојсињске мех. 1 сах.

Од Мојсињске до Мрчајевачке мех. 1 сах.

Од Мрчајевачке до Бресничке мех. добар 1 час.

Одатлу до на границу $^3/_4$ сата.

Дакле од Коњевићске механе тим путом до на границу скоро 4 сата.

Мрчајевачка механа од прилике је на половини пута.

На овом путу налазе се 4 механе: у Коњевићима, Мојсињу, Мрчајевцима и Бресници. Све су по плану.

2, Од Пријелине уз Чемерницу, преко Пријевора на Брљеву бару у Карадаг, па преко Кијевчице за у Пожегу — и Ужице.

Овај пут одваја се од окружног Чачанског насипа код среске канцеларије у Пријељини и одма окреће десно прелази 3 пут Чемерницу испод састава њеног са Дичином, а једанпут саму Чемерницу изнад њиховог састава, и почиње да води уз долину Чемернице њеном левом страном, па у томе прелази потоке: Крупеж (Јазбине) Поток, п. Пејчин, Раковску речицу, Милићевачку реку, Зорића поток па и Горевничку реку, и одма по прелазу ове реке, спрам школе Мијоковачке, прелази и Чемерницу и приспева школи и цркви тамошњој. Од цркве и школе Мијоковачке пут води уз брдо и долази на вододелницу Чемернице и Мораве, коју прелази, па се почне спуштати Морави и Каменици, пролазећи кроз село Пријевор. У томе прелази поток Јасење, а затим и поток Јунату, затим кроз Заријин гај и Воденичко поље силази до близу саме Каменице, па окрене уз њу, њеном левом обалом, прегази поток Ђурила, код Стањевачког брода, а пошто још неколико незнатних торента пређе, све уз Каменицу водећи после $^1|_4$ часа, прегази Каменицу и почне се уз брдо пењати и после 20 минути пењања, узилази на вододелницу Каменице и Мораве, на превоје: Брљеву бару. Одавде за у Пожегу, преко Кијевчице, пут води све брдом вододелницом Мораве и Каменице на: Стјенице, Бећину Главицу, Дољане и Потркању, остављајући у лево потоке: Кајнак, Разбијени камен и Селачки поток, а десно Рако-

вицу. Код Дољана одваја се лево једна стаза те се силази у манастир Никоље; пред Потркањом лево одваја се коловоз што низ поток Асановац у манастире: Благовештење и Преображење (стаза) води; а на самој Потркањи у десно одваја се пут, те венцом — водолучном међом — између Каменице и Врничанске реке, преко Каменове главе, Кесеџијина гроба и Букове горе води на Дубац и ту, састав се са оним што из Каменице оздо долази, — иде даље до на Ужичку границу за Добрињу, и т. д.

Од Потркања срески пут иде даље венцом, обилази брдо Вјетрињу — десно је остављајући — удари на Муставину воду, па на Кијевчицу, с које доста стрмо и у завојицама силази Морави, прешав у Ужички округ, у атар села Тучкова. За Пожегу даље води све уз Мораву.

Осем коловоза и стаза, за које је већ примећено, да се с овим путом везују, још се и следећи путови с њим састају, или се од њега одвајају:

1, Код Мијоковачке цркве и школе, пресеца се с њиме пут, који из Чачка преко Трбушана за на Сувобор и у Ваљево води.

2, На брду пак изнад цркве пресеца га онај коловоз, што вододелницом Чемернице и Мораве од Коњевића у Прањане иде.

3, У Воденичком пољу пресеца га опет пут који из Прањана у Чачак води.

4, Пре прелаза Каменице код Брљеве баре, у десно се одваја коловоз, што уз Каменицу у Рожце и Јанчиће иде. И

5, На Брљевој бари, одвајају се у лево 2 коловоза: први, који преко Видове у Чачак иде, и други, што у манастире: Јовање и Никоље води.

Овај пут има главни правац југозападни. Веже Чемерницу и Дичину са Каменицом и даље у Пожеги са целим изворним пределом западне (српске) Мораве. Овај пут

пола води уз долину страном (до Мијоковачке цркве и уз Каменицу) а пола брдом (у Каратку). Прелази 8 потока и речица и две реке: Чемерницу и Каменицу, од којих прву 4 пута. На ниједном од ових прелаза нема моста, него су све сами бродови. Осем овога пресеца описани пут и једну водолучницу (између Чемернице и Мораве) а другом води (између Каменице и Мораве). Прелази кроз атаре следећих села: Пријељине, једног делића Коњевића, крајем Ракове, Вранића, Милићеваца, Гор. Горевнице и Трбушана, па кроз Пријевор, крајем Видове, кроз Рожце и Врнчане.

Најтеже тачке на овоме путу јесу бродови на Чемерници, јер кад придође опасна је, и за неко време и саобраћај сасвим прекида код среске канцеларије па и код Мијоковачке цркве; затим кад се из Чемернице и Каменице на брдо узилази, а и при спуштању са Кијевчице Морави. Међутим има се приметити, кад су кишна времена, врло је тегобно долином Чемернице и преко Пријевора ићи, јер је земља смона, па се големо блато начини.

Ова пруга још није обележена, нити што рађена, него је обичан прост коловоз, али се доста њиме служе; јер води једном од најзнатнијих долина у овом округу; што се млога села њиме служе, да Кабларским манастирима одилазе, и што њиме и доста Ужичана пролази. Него кад су мочарни дани, због великог блата, неиде се уз Чемерницу, него од Коњевићске механе брдом Љубићем и све вододелницом Чемернице и Мораве док се са оним путом на брду, изнад Мијоковачке цркве несастане.

Путне даљине су ове:

Од среске канцеларије до школе Мијоковачке 2 с.

Од школе и цркве Мијок. до на Брљеву бару $1^1/_2$ с.

Од Брљеве баре до Потркање (општинска кућа) 2 с.

Од Потркање до на границу непун 1 сах.

И тако од среске канцеларије у Пријељини до на границу Ужичку тим путем има скоро 6 часова.

Од прилике је брод на Каменици на средини пута.

На целој овој линији само се у Мијоковцима налази нова механа по плану; иначе нигде.

3. Из Пријељине, преко Обрве, Милочаја и Сирче на Камицору — за Карановац.

Од Пријељине и Коњевића па до Мојсиња, исти је пут, који је описан под 1, за на Бумбарево брдо, зато ћемо ми овај пут почети описивати тек од Мрчајевачке механе.

Од Мрчајевачке механе овај коловоз окреће Морави, прелази Буковац двапут и Грдешки поток један пут, затим и р. Бресницу у Катрзи, а у Обрви Царевац, Цветачку реку и Ђурин поток и доспева механи у Милочај. Од ове механе окрене на више, прегази Милочајску реку, пење се мало, па узимље правац југоисточни, водећи крајем огранака, што се од Котленика Морави спуштају и пресеца: Поповићску реку, потоке: Грабачки, Ковачки, Дубоки, Томићски, Слатину, Зиковачки, Староселску р, пот. Жутачу, Сирчанску реку, Борчански поток, Дубирогу и Камицорски поток, и ту доспева на границу Крагујевачку, где се, код утока Ибра састаје са насипом што низ Гружу води, — за Карановац, прешав на Камицорској скели.

Овај пут има главни правац југозападни. Као што смо видели он прелази 5 речица и некаквих 14 именованих и преко 6 неименованих потока, торента и јаруга, разне велнчине и важности, који се свя у леву обалу Мораве стачу. Само на Бресници и Лађевачкој реци има дрвене ћуприје, а остало се гази. Земљиште, којим овај пут пролази, од Мрчајевачке до Милочајске механе је раван, — дно долине Моравске, — коју Морава и речице, које су

у томе простору поменуте, потапље, тако, да је с пролећа и јесен особито, кад је мочарно време, у томе крају тако големо блато, да је апсолутно немогућ пролаз и са празним колима, а камоли са товарним. У томе времену саобраћај се са овим крајем савршено прекида док непросуши. Од Милочајске пак механе до Камицоре пут је оцеднији јер води страном, особито од Староселске реке, где земљиште од серпентина и трахита настаје. Овај пут просеца атаре следећих села: Мрчајеваца, Катрге, Обрве, један део Цветака, даље кроз Милочај, Поповиће, Опланиће и Сирчу.

Ова пруга од Мрчајевачке механе још је прост коловоз и у простору од поменуте до Милочајске механе требало би насип доста знатних размера подићи, да га поплава Моравска плавити неби могла. Само у кишно доба немогуће је кроз Катргу и Обрву проћи, као што је мало пре примећено; иначе у сушно доба овим је путом удобно ићи.

Ова пруга веже доњи део Чемернице и Рудничку долину Мораве са доњим делом Груже; и Пријељину (канцеларију среза Моравског) са Карановцем, непролазећи кроз Чачак. Осем у опису означених путова који се с овим везују, код Милочајске механе у кршта се с оним, што из Милановца преко Вреснице за Карановац води. У Катрзи долази с лева коловоз из Тавника за на скелу у Катрзи; а у Обрви долази коловоз из Лађеваца и одваја се десно један за скелу Обрвску на Морави.

Путне даљине на овоме путу јесу следеће:

Од Мрчајевачке механе до Катршке капеле 1 с.

Од Катршке капеле, преко Обрве, до Милочајске механе 1½ с.

Од Милочајске механе до Сирчанске скеле (Камицоре) 2½ с.

И тако од Мрчајевачке механе до Камицоре 5 с.

Дакле је Милочајска механа на половини пута.

А од Пријељине до Камицоре било би 7 сах.

И онда би у Обрви била негде половина пута.

На овоме путу, узев од Мрчајевачке механе, налази се свега једна механа, у Милочају, која је по плану III. класе.

4. Од Гор. Милановца, преко Буковика, Бреснице и Милочаја — за Карановац.

Из Гор. Милановца излази овај пут на његовој југоисточној страни, и ударив преко вашаришта, прелази одма Деспотовицу, па преко поља Ражаника, пређе поток Ражанички, води мало уз брдо, између Ражаничког потока и Луњевичке реке, спушта се овој, те је прегази, а наскоро затим и Крушевички поток, води уз косу Биорац, прелази некаква два поточања, што се с лева у Луњевичку реку уливају, затим уз Дуго брдо кроз Јабланички атар, на Дивљаку и излази на вододелницу Деспотовице и Мораве посредно, а непосредно Луњевичке реке и Бање, испод Виса. Одавде води све том вододелницом, остављајући десно Јасик и Липар и изворе Бање, а лево Јабланичке потоке и доспева Буковику. Кроз Буковик води његовом јужном страном, ударајући на камене мајдане и постепено спушта се Вујетиначкој реци и долази на Превоје између Острице и Буковика. Ту се састаје пут, што с десна из Мојсиња преко Остре долази. Са овог места пут донекле води левом страном Вујетиначке речице до раздвоја са коловозом, који се десно спушта, те косом између Островачке реке и Буковца води Мрчајевачкој цркви и механи. Од овог раздвоја води овај пут изнад каменитог Клика, прелази поток Попов сломиврат, па окрене југо-јужно источно, венцом између р. Бреснице и Моравских потока, преко Пилетина, затим између Велике и мале Бреснице, прелази ову последњу и доспева механи

Бресничкој. Ту се састаје са оним среским путом, што од Пријељине на Бумбарево брдо води. Од Бресничке мех. даље прелази р. Бресницу одма испод механе, окреће на више, те пролази кроз село Бресницу и наскоро се састаје са коловозом, који од Бумбарева брда венцом долази. Од овог саставка пут узимље главни правац јужно, прелази поток Вољавчу, пролази кроз Тавник, доспева Тавничкој општинској кући, пређе Буковљак и Лаћевачку реку, пролази кроз Лаћевце, и пошто пређе још Цветачку реку и потоке: Никшића и Ђурин, доспева механи у Милочају, где се састаје са оним коловозом, који од Мрчајевачке механе, преко Катрге и Обрве за на Камицору иде. Од Милочајске механе одма се пређе Милочајска река, и потом равницом долине Моравске после $^1/_2$ сата стигне се скели Милочајској, на Морави, где се прелази у Чачански округ. Од ове скеле до Карановца направљен је приличан насип.

Овај пут има главни правац југо-југо-источни. Као што смо видели прелази 6 речица и некаквих 10 потока разне јачине и величине. Само на Деспотовици и Ражаничком потоку што има ћуприја, иначе на ниједној више од тих вода нема. Осим тога овај пут прелази једну главну вододелницу Деспотовице и Мораве, да друге незнатне и неспомињемо. Он води кроз Црногорски и Моравски срез, а поименце кроз атаре следећих села: Луњевицу и Јабланицу, па међом Горње Трепче и Јабланице, па кроз Вујетинце, део Остре, даље кроз Бечањ, Бресницу, Тавник, Лаћевце, Цветке и Милочај.

Ни ова пруга још није обележена, нити израђена, него је прост коловоз. Најтеже тачке на овом путу јесу при прелазу Јабланичких потока и од Бресничке меанхе до скеле, кад је мочарно време, због блата. Њиме кола могу ићи, али с муком на означеним местима, јер на првом је камењар и велики пад; а на другом Морава кад при-

дође, са Милочајском реком, прави такви глиб и пролом, да од пута ни помена нема. Па и у Вујетиначкој реци доста је тегобно од камењара. Најпостојанији део овога пута јесте кроз Буковик, где се осим тврдог каменитог земљишта, јоште и добре воде налазе.

Ова пруга веже Милановац са Карановцем непосредно, неударајући на Чачак.

Путне даљине на њему ове су:

Од Гор. Милановца у Луњевицу (прелаз преко реке) $^1|_2$ сата.

Одавде до у Вујетиначку реку (састав са Мрчајевачким путом) 2 сах.

Од тог места до Бресничке механе 2 сах.

Од Бресничке механе до Милочајске добра 2 сах.

Од Милочајске механе до скеле $^1|_2$ с.

Од скеле у Карановац $1^1|_2$ сат.

И тако од Гор. Милановца до Бреснице, где се састаје и насип за Вумбарево брдо, $4^1|_2$ с.

А од Горњег Милановца до на скелу Милочајску 7 часова.

Од Милановца пак до у Карановац тим путом око непуних 9 сати.

И тако је Бресничка механа од прилике на средини овога пута.

На овоме путу налазе се свега две механе: у Бресници и Милочају. Обе су по плану.

Од овог пута, осем помепутих, одваја се у Луњевици, на коси Виорцу у десно коловоз, који у Мојсиње и Пријељину води, делећи се на седлу Вујанском, код Добре воде, као што ће мо видети, кад на опис ових општинских путова дошли будемо.

5. *Са Рудника, преко Трудела и Калањеваца, на Ваган — за Београд*[1]).

Овај пут одваја се лево од окружног пута, који је под 4, описан, и то мало више механе на Руднику, прелази поток Златарицу, иде између Кеље и Блата вододелницом Брезовице и Јасенице (Поточани), па испод Дрењака и мале Островице (лево), долази под Островицу, код чесме Јасенице. Одавде прелази преко брда Шаторишта, оставља десно Топовиште, па почиње да се спушта низ Труделску реку (Варнице) њеном десном страном, и у томе прелази Вучијак поток и Јелашје и слази у дно Труделске реке, па пошто је кроз 1 сахат 6 пута прегази, код утока Црне реке, скреће мало у десно, прегази Староселску реку, па окрене уз брдо, док не дође на чесму Царевац, води страном и брдом, пређе још два потока, иде и даље брдом, удара поред Осоја, па код Остружника спушта се у Качер, који прелази, и пошто наскоро пређе и Белановицу, приспева у Калањевце, код школе и цркве.

Одатле за на Ваган, пут води на више, прелази на леву обалу Белановице, па непрекидно води уз брдо до на Дебело брдо, сад иде донекле венцом између Пејињака и Живковачке реке, и после $^1|_2$ сата окрене све вододелницом Оњега и Букуље и постепено пењући се, преко Лескове баре доспева после $^3|_4$ сата на Ваган тромеђу Рудничког, Београдског и Крагујевачког округа.

[1]) Овај је пут стављен у ранг „среских" путова, а онај низ Јасеницу, који је под 4, описан, у ред „окружних" путова, и ако је последњи, у закону „о сувоземним друмовима" као „срески пут означен. Који ће пак од ова два пута бити срески, а који окружни, зависи од тога, који ће давати краћу свезу Милановца са Београдом, засада пак, док ово питање још није решено, стављен је Јасенички пут као важнији, јер је сада и познатији и употребљивији од оног преко Калањеваца. Ако се пак докаже, да је Калањевачки краћа свеза са Београдом и користан и у погледу мреже путова Београдског округа, онда ће он бити „окружни" а јасенички „срески" пут. Ово пак треба мешовита комисија да реши; јер су путови вечита ствар.

Путови, који се с овим описаним везују и на њега излазе, ови су:

1, Код Кеље одваја се лево пут низ Изворачки поток у Заграђу и даље низ Брезовицу.

2, Пред Островицом, код Дрењака одваја се од њега десно колски пут што Корушцем у Босуту и даље на Ваган иде.

3, У Калањевцима лево један се пут одваја те низ Кичер у Моравце иде, а други преко брда у Сирдљиковац; десно пак одваја се коловоз преко Глоговице — уз Качер, за у Босуту.

4, На Дебелом брду долази с лева коловоз из Моравaца и Сирдљиковца. И

5, Близу Штôвне на брду, долази с десна колски пут, што из Шаторње и онај што из Рудника, преко Корушца, води.

Овај пут има главни правац северо-северно западни. Он веже долину Јасенице са Качером. Он више води брдом и страном, него долином. Прелази Качер, 6 пута Труделеку реку и 8 разних потока, од којих само на Качеру и Белановици налазе се дрвене ћуприје; остало се све броди. Код Дрењака, осем тога, пресеца овај пут и главну вододелницу Качера и Јасенице посредно, а непосредно Островичке реке (Рâслове) и Поточана, а код Шаторишта Островичке реке и Козељице (обе приточице Качера). Пролази кроз атаре села: Рудника, Заграђе, Труделља, Драгоља, Калањеваца и Живковаца.

Најтегобније тачке на овом путу јесу: испод Островице, дуж целе Труделске реке, па и док се у Калањевце не дође. Тек парче од Калањеваца до на Ваган може се као узети нешто сталније и употребљиво у свако доба године и при свакои времену, јер је оцедно а од чести и каменито. Испод Островице пак у Труделској реци и око Царевца, у кишно доба, и кад се снег почне топити, због

пиштољина, отворе се такви глибови и провале, да је пролаз са товаром савршено немогућ; а због камења, којим је тле посуто, и само јахање на коњу са опасностима живота је окопчано. У зимње доба најладније је на Шаторишту, у врх Варница; ту јаки ветрови владају.

И овај пут још није обележен, негоје у примитивном стању, али се о њему, као год и о ономе што из Милановца преко Рудника низ Јасеницу води, почиње говорити, да је већ крајње време, да се и њиховој изради приступи. Кад ће се пак та жеља остварити незна се.

Путне даљине ове су:

Од Рудника до Калањеваца 4 сата. Средина је од прилике око потока Јелашја у Трудељској реци.

Од Калањевачке школе до на Ваган има 2 сах.

И тако од среске канцеларије на Руднику, до на Ваган — границу Боградску — има 6 сахата.

Средина је негде око старе бивше Трудељске мех.

Само у Калањевцима налази се механа и то по плану.

С овим завршисмо и опис среских путова у овом округу. Из досада казатог види се: да је најдужа четврта пруга (7 сах.), и трећа, ако се од Пријељине рачуна (7 сах.) затим долазе друга и пета (по 6 часова), па трећа, ако се од Мрчајевачке механе, а не од Пријељине узме (5 час.), а најкраћа је прва линија, (око 4 сата.

Као што смо из описа видели, правци ових среских путова негде се међусобно укрштају, а неки се и са окружним друмовима секу; али нису онако зрачнога вида као окружни, него опет и сви среcки путови излазе на окружну границу.

Сад нам још остаје да проговоримо штогод и о општинским путовима овог округа.

г, Општински путови.

Овиx има врло много, али ми ћемо пробрати понајважније, а ти су:

1, Из Гор. Милановца, поред Вујна, у Мојсиње.

2, Из Гор. Милановца, поред Вујна, у Пријељину.

3, Из Гор. Милановца на Савинац.

4, Из Гор. Милановца у Шилопај и Угриновце.

5, Од Чачка, преко Сувобора, за Ваљево.

6, Од Чачка, преко Видове, за Кабларске манастире.

7, Од Коњевића, преко Љубића све брдом у Прањане, на границу.

8, Од Брђанске механе, Рожњем, у Вершиће (мех.)

9, Од Брљеве баре у Јанчиће и на границу Ужичку.

10, Из манастира Благовештења, преко Потркање — за у Добрињу.

11, Од Вершићске мех, уз Дичину, за Бањане, Полом и Баа.

12, Од Вершићске механе, брдом на Рајац — за Славковицу.

13, Из Рудника, Корушцем на Ваган.

14, Из Рудника, низ Врезовицу, у Диће.

15, Из Калањеваца, низ Качер, у Моравце.

16, Из Калањевца, у Сирдљиковац.

17, Из Моравaца у Сирдљиковац.

18, Са Рудника, преко Брекиње, на Савинац и стару варош.

19, Из Теочина преко Проструге и Штавице, — за Београд.

20, Са Рудника, преко Штурца, у мр Враћевшницу и механу.

Да посмотримо појединце све ове разне коловозе.

1. Из Гор. Милановца, поред Вујна, у Мојсиње.

До косе Биорца, одма по прелазу Крушевичког потока овај је пут заједнички са оним среским, што преко

Бреснице за Карановац води, и који је описан под 4, Са тога раздвоја овај пут окреће десно, к југу, пресеца опет у врху Крушевички поток, затим и Газдину воду и постепено пењући се доспева на превоје између Виса и планине Вујна, код Шапчине ћуприје. Ту се у десно дели од њега пут, што испод Вујна, брдом у Пријељину води, и који ће се касније описати. Са овога раздвоја пресеца Мојсињски пут поток Добру воду, па све низ косу, што се од Виса, између Вилине воде (Весног потока) и Добре воде пружа, спусти се постепено у Вању (Весни поток), и прелази на њену леву обалу, изнад утока Добре воде. Сад се пење уз брдо, пресеца поточак Бијелу воду, па испод Савине планине излази на Увијену оскорушу. Одатле све вододелницом Вање и Островке, преко Котарна, води на ниже, поред школе и цркве Мојсињске, док се неспусти механи Мојсињској, на срески насип, што из Коњевића на Бумбарево брдо води. Изнад школе, код зборног батаљоног места, пресеца га један коловоз, који из Доње Трепче с десна долази, те води лево у Остру, Вечањ и Мрчајевце (цркви).

Главни правац овога пута јест јужни. Он има једну велику узбрдицу (пењање на Вујанско седло код Шапчине ћуприје) и једну низбрдицу (силазак од Шапчине ћуприје у Вању). Дакле код њега су два главна нагиба. Његов део до Шапчине ћуприје мучнији је, него оданде до Мојсиња, где је уопште удобан за путовање, осем у кишно доба, кад се нешто блата начини. Он прелази вододелницу Деспотовице и Вање (посредно, а непосредно Луњевичке реке и Весног потока); а осем тога и 7 речица и потока, рачунећи од Милановца, а 5 од Виорца. Само се на Доброј води налази дрвен мост; остало су све бродови.

Путне су даљине ове:

Од Гор. Милановца до Шапчине ћуприје $1^1|_4$ с.

Одатле до Мојсиња $1^3|_4$ сата.

Од Милановца дакле до Мојсиња има добра 3 сата, овим путом; а Шапчина је ћуприја скоро на средокраћи.

Од раздвоја пак на Биорцу до Мојсиња има добра 2½ сахата.

Ово је преки пут за свезу Милановца са зборним местом Моравског батаљона. Он веже Милановац, као центрум путова, са среским путом, што од Коњевића за на Вумбарево брдо води — долину Деспотовице са долином Моравском. Пролази кроз атаре: Луњевички, Гор. Трепчански, иде крајем атара Островачког и кроз атар села Мојсиња.

Механе налазе се само на крајњим тачкама: у Г. Милановцу и Мојсињу.

2. Из Гор. Милановца, поред Вујна, у Пријељину.

Овај је пут заједнички са оним за у Мојсиње, од Гор. Милановца до Шапчине ћуприје на Доброј води.

Од тога раздвоја Пријељански пут окреће десно, води југоисточним окомцима испод великог Вујна, преко Грчке стране, и нагло се спушта између Добре воде и Чкипине реке, те силази на вододелницу Бање и Дичине, па све њоме равно води, поред Станишића брда, на Зелену бару, Вучију Главицу и Калеме, па окреће југозападно и косом спуштајући се постепено, слази на Аниште код среске канцеларије у Пријељини.

Овај се пут пресеца са једним што уз Чкипину реку из Дичине за у Гор. Трепчу, низ Вргању иде. Даље на Зеленој бари одваја се један коловоз десно, те слази низ Пејово брдо Дичини; а на Вучијој главици одваја се лево опет један коловоз, те преко д. Трепче води механи у Мојсиње и у село Станчиће њиховој скели.

И овога је пута, може се рећи, у главном правац јужни. И он има у главном два нагиба: једну велику узбрдицу (до на Шапчину ћуприју) и једну дугачку низбр-

дицу (од Шапчине ћуприје у Пријељину). И овај пут прелази једну главну вододелницу Деспотовице и Мораве на превоју између Виса и Вујна, код Добре воде. Он веже два речна басена: Деспотовицу и Дичину па и Мораву. У дѐлу до Шапчине ћуприје пресеца, као што је код пређашњег пута означено 5 потока; а одатле до Пријељине негази никакву воду.

Пролази кроз атаре следећих села: Луњевице, води границом између Гор. Трепче и Прислонице и кроз атар Пријељански.

Путне су даљине ове:

Од Гор. Милановца до Шапчине ћуприје 1¼ с.

Одатле до Пријељине (среске канцеларије) скоро 2 с.

И тако од Гор. Милановца до среске канцеларије у Пријељини, тим путом, има јаче од 3 сата.

Механе налазе се само на крајњим тачкама: у Милановцу и Пријељини.

Овај пут нема засад друге вредности, осем кад би се окружни насип, који из Гор. Милановца у Чачак води, поплавама покварио (као што је 1863 и 1871 г.), или би се од леда у Клисури загатио, онда би свеза била овим путем. Иначе овај је пут доста сталан. Најтежи је део преко Крушевичког потока, и од Шапчине ћуприје док несиђе на вододелницу Бање и Дичине код Станишића брда.

3. Из Горњег Милановца на Савинац.

Он је заједнички са окружним Ваљевским друмом, што је под 1. описан, и то до Записа. Ту се деле: Ваљевски окреће десно, а овај лево, те се спушта у изворе Брусничке речице — у поток Оращје, који пређе, па се онда почне пети, доста припрто и пење се непрекидно до на Црни врх. Ту се десно одваја један коловоз који слази у Клатичевачку реку — цркви Таковској; Савина-

чки пак пут окрене лево, спушта се мало до под Брусничко Осоје, па онда вододелницом Клатичевачке реке и Дичине, између потока: Јасеновита и Цветков точак с десна, а Глоговца и Сирдана, с лева, поред Ста́рца и Главице, слази у долину Дичине, код Савинца — цркве, где је и општинска кућа Таковске општине.

Овај пут, дакле, у главном води брдима, веже долину Деспотовице са долином Дичине. Он пресеца њихову вододелницу код Црног Врха и Брусничког Осоја и прелази само један поток, на коме се дрвена ћупријца налази. Овај је пут употребљив, поглавито његов део од Црног Врха до Савинца. Кад су мочарна времена, онда се неиде преко пот. Орашја, већ брдом, Ваљевским насипом, до с оне стране Осређа, па ту окреће лево, вододелницом Клатичевачке и Брусничке реке између: Завидруга, Вучијака и Закопа, с десна, и Трњака, с лева, док неизађе, код Црног Врха, на онај коловоз, преко Орашја водећи, јер је у кишно доба врло мучно преко Орашја узићи.

Правац је овом путу западни. Пролази кроз атаре: Бруснички, међом Таковског и Семедражког и кроз Шарански атар.

Од Гор. Милановца до Савинца има 2 сахата. Механе нема.

4. Из Гор. Милановца у Шилопај и Угриновце.

Овај пут иде са Крагујевачким насипом, до прелаза Крушевичког потока заједнички, ту се у лево одваја од насипа, прелази Крушевички поток, а одма затим и Бацковац, па окрене на више уз косу, између Бацковца и Велеречке реке, док неизађе на вододелницу Дичине и Деспотовице, код Велеречке суднице, где се укршта са путом, што од Рудника, преко Брекиње, за на Савинац и стару Брусницу води. Са овога раскршћа се спушта у долину Љутовничке реке, уз коју неко време иде њеном

левом обалом, изнад утока пот. Мочилца, прелази на десну обалу, пење се мало па спусти те пређе поток Дубоку, и уз поток Се́линац излази на брдо, на пут, који десно на Брекињу иде; овај окрене лево и брдом водећи после кратког времена долази чесми Барјактаруши на Триповцу. Код ове чесме састаје се са описаним путом с лева долазећи коловоз, који се од Ваљевског насипа код Тетребуше одваја и венцом између Калиманске и Љутовничке реке на цркву и школу Љутовничку удара и код Барјактаровића чесме с њиме се везује. Управо је пруга, на Љутовничку цркву и даље Ваљевским друмом врло мало и преча за свезу са Милановцем, па и удобнија; али ми смо узели, те смо овом приликом узгред описали и онај пут преко Велеречи и Љутовнице, јер се њиме скоро читава та општина служи. Од чесме Барјактарице, која је глава Грнчарици (басен Брезовице), пут узимље северо-северно-западни правац, низ косу, која дели воде Кривој реци и Грнчарици и постепено силазећи спусти се Шилопајској судници. Ту се путови деле: леви пресеца Криву реку и Пељин поток, пређе преко вододелнице Криве реке и Бољковачке и у Девесиловици састаје се са Ваљевским друмом; десни удара на брежуљак Циганку, прегази Давидовачку реку, пређе преко вододелнице Давидовице и Брезовице, и спушта се у долину последње, цркви Заграђској; средњи, који у Угриновце води, — у долину Брезовице — продужава и даље ићи низ Криву реку, њеном десном страном, пролази испод брда Голубца, близу састава Криве реке и Давидовице, прегази прву, и после неколико минути хода, прегази и Брезовицу испод утока Криве реке у њу, и ту се — у долини Брезовице — састаје са путом, који са Рудника низ ову долину у Угриновце и даље води, и који ће се касније подробно описати.

Цео овај пут има главни правац северо-северно за-1

падни. Он веже долину Деспотовице са басеном Дичине (Љутовница) и Брезовице, и као што смо видели више води брдом и странама него долином. Он пресеца две главне вододелнице: код Велеречке суднице међу Дичине и Деспотовице, и код Барјактарице водолучницу Дичине и Брезовице. Осим тога, узимајући преко Велереча, прелази преко 8 разних река, речица и потока; а Ваљевским друмом на Тетребушу, само 4. Од ових има мостова само на 3 прелаза, а остали се броде. Са свакога пак гледишта део Ваљевским путом на Тетребушу идући, претежнији је од оног преко Велеречи. Уопште вредност овог пута у средњу је руку, и што се сталности и доброте пута и што се његове важности тиче. Пролази кроз атаре села: Велеречи, Љутовнице, Шилопаја, кроз Криву реку, а дотиче се и Накучана и Угриноваца, где се и зауставља.

Најтегобније тачке на овом путу јесу у долини Љутовничке реке, кад су мочарни дани и при прелазу Криве реке.

Даљине на овом путу ове су:

Од Горњег Милановца до чесме Барјактаровића на Триповцу 1½ сах.

Одатле до Шилопајске општине ¾ часа.

Од Шилопајске суднице до у Брезовицу (састав са Рудничким путом) ¾ сата.

И тако од Гор. Милановца до почетка Угриноваца 3 сахата, и онда је тим путом чесма Барјактарица на половини пута.

Механе нигде нема.

5. *Од Чачка, преко Сувобора, за Ваљево.*

Овај коловоз почиње од Чачка, и чим пређе понтонску ћуприју на Морави, одваја се одма од окружног насипа што у Милановац води, окреће лево пољем Љубичким,

води донекле дном долине Моравске кроз лужнике, и готово у правој пруги, после $^3/_4$ сата излази на вододелницу Мораве и Чемернице, на превоје у селу Трбушанима. Ту се укршта са оним коловозом, који од Коњевичке механе брдом за у Прањане иде. Са ове раскрснице Сувоборски пут спушта се Чемерници, коју прелази; наскоро затим прелази одма изнад њеног утока и Горевничку реку, пење се уз косу и ту се састаје са путом, што од цркве и школе Мијоковачке (које су лево остале) преко Чемернице долази. Од овог саставка пут све води уз косу која дели воде Чемерници и Горевничкој реци, кроз село Гор. Горевницу, имајући главни правац северни. Од саставка, после јачег ода од једног сата, пење се овај пут на серпетинско брдо Јељен, у врх села Г. Горевнице, између Дерловаче и Јеринског потока. Са Јељена и даље пут води поменутом вододелницом (Чемернице и Горевничке р.) на Кобилиште, Јасик, Ружин гроб. На овом месту одвајају се у лево два пута, који преко Чемернице у Прањане и Коштуниће иду. А мало унапред опет се лево одваја један коловоз, који преко Царевца прече води и на Равном Гају с овим се састаје. Даље води сувоборски пут брдом на Метаљку, Камениту и Галич, где окреће западно, те почне ићи вододелницом Дичине и Чемернице, које се од Галича до на Сувобор једнако придржава. Појединце пак од Галича до Равног Гаја иде водолучницом Брезањске р. и Коњске. Код Равног Гаја укршта се са окружним друмом, који из Гор. Милановца у Пожегу и Ужице иде. Од Равног Гаја до Теочинског крста води преко Орашчића, венцом између Брезанске и Теочинске реке десно и Шибана лево. У врх Брезанске реке, близу Коштунићског крста укршта се с овим путом коловоз, који из долине Чемернице и општинске Теочинске куће низ Брезањску реку, цркви Брезањској иде. А пре тога код Орашчића одваја се десно пут, који преко Лозња, Шта-

вице и Липља у Београд иде, и који ће се доцније описати. Од Теочинског крста иде пут местимично вододелницом десно Брајићске реке (Дичина) а лево Дреноваче (Шибан — Чемерница) све до Преслијеша, и то на Брајићско гробље, и поред Кршева, Дреновитог и Црног врха. Код Брајићског гробља удесно се одваја један коловоз, који између Аџијине куле и Теочинског крста, низ поток Пановац слази у Дичину код Аџијине цркве у Бањанима. Сувоборски пут већ од Брајићског гробља почиње се пењати постепено до на Преслијеш. Одатле се постепено спушта водећи вододелницом Дичине и Чемернице (непосредно в. Буковаче), док несађе на Превоје између Сувобора и Преслијеша. Одатле се пут нагло пење (6—10°), вијуга између серпентинских вршака, и остављајући поред себе лево Сувоборак (мали Сувобор) пење се до на велики Сувобор (главни врх), који десно поред пута остаје. То је највиша тачка, на коју се овај пут пење. Од Сувобора овај коловоз и даље иде, испод Дебелог брда (лево), и код Анатеме излази на границу, где прелази у Ваљевски округ, или се десно, преко Анатеме одваја једна грана, која у Баа слази.

Са Границе за Ваљево он силази низ поток Рије у Планиницу, Струганик, Попадиће, и ту се дели: десни иде у Топлицу (дућани — у Рибници конак); леви у Мионицу и даље у Ваљево.

Овај пут Сувоборски има углавном скоро северни правац. Он веже долину Мораве са долином Колубаре. Његова је карактеристика, да све брдом води (у Рудничком окр.) јер само две воде прелази (Чемерницу и Горевничку реку), на којима ћуприје нема. Осим тога пресеца овај пут једну најглавнију вододелницу у овом округу, на Сувобору, а то је она, што дели воде басену Колубаре (Сава) и Чемернице (Морава), и другу такође главну у Трбушанима између Мораве и Чемернице. Пролази кроз

Моравски и Црногорски срез, и то кроз атаре села: Љубића, Трбушана, дотиче се Вранића, па кроз Горњу Горевницу, Срезојевце, и међом Брезне, Теочина и Брајића с једне и Коштунића с друге стране.

Најтегобније су тачке на овом путу: у кишно и влажно доба кроз лужњаке у долини Моравској и кроз Горевницу, јер се големо блато због смо̂нице гради; кад је велика вода прелаз преко Чемернице опасан је; а увек је тегобно са товарним колима уза Сувобор узићи (само пењање уза Сувобор траје 30 минути), због стрмог пада и крупног камења, којим је пут посут.

Путне даљине на овом коловозу јесу:

Од Чачка до спрам Мијоковачке цркве добар сах.

Одатле на Јељен 1½ с.

Од Јељена до Теочинског крста 2½ сата.

Од Теочинског крста до на Сувобор 1½ сах.

Са Сувобора на границу ½ сата.

И тако од Чачка, преко Сувобора, на границу има 7 сахата.

Од прилике је Галич на средини.

Механе се нигди неналазе, осем у Мијоковцима, која од пута лево за ¼ — ½ сата остаје.

6. Од Чачка, преко Видове, за Кабларске манастире.

И овај коловоз има своју полазну тачку од понтонске ћуприје на Морави, код Чачка, где се у лево одваја од Милановачког насипа, те води равном и блатном долином Моравском, кроз њиве кукурузом засејане, прелази Мора́вац, и после 1½ сата пута од Чачка, све уз Мораву водећи, долази до реке Каменице. Од Чачка до Каменице силазе на овај пут више коловоза из: Трбушана и Пријевора, којима се ова села као и: Мијоковци, Горевница, Теочин, Брајићи, ... служе, за силазак својим њивама у Морави, и за у Чачак. Каменицу прелази овај пут код воденице

мра Никоља, па окрене уз брдо пењати се на водомеђу Каменице и Мораве и излази код совара видовски, на место Смиљевац. Одатле све иде тим венцом, кроз село Видову, преко Međедовника и силази на Брљеву бару, где се укршта са оним сресеким путом, који из Пријељине преко Каратка за у Пожегу и Ужице иде, и који је под 2, описан. Са Брљеве баре почиње овај пут да се спушта Морави, пређе преко једне камене ћуприје у врх једног потока, затим се и даље и то нагло спушта (8°—10°) к Морави, док се код Кривог Вира сасвим Морави неспусти, гди прелази потоке: Кајнак, Разбијени камен, а затим и Липовицу. Одатле се почиње опет пењати доста стрмо, док се неуспе на ивицу брда, гди се у лево одваја колово за у манастир Јовање, који на једном планинском језику лежи, што се у Чачански округ увукао, и око кога Морава змијевидно увија. Са овог раздвоја, пут за у манастир Никоље окреће десно и спушта се опет Морави, и пошто се до ње сиђе, пресеца Селачки поток, а наскоро и поток Малу, и затим се доспева у мр. Никоље, који је под Кабларом, на његовој источној страни.

Одавде за свезу са мрима: Преображењем, и Благовештењем, који изнад Каблара, на његовој западној страни стоје, неможе се другаче, него или пешке или тек на коњу, и то: или преко брда уз пот. Малу и поврх Селачког потока на Дољак, па отален око Каблара и низ Асановац на Мечково брдо, па у Благовештење (десно) и Преображење (лево). Или: из Никоља, уз Мораву, управо у Преображење, веругајући се преко стрмих окомака и литица Кабларских, које су се у вертикалним стенама над мутну и валовиту Моравуаднеле. Овуда могу само вешти горштаци пролазити, који се научили за козама по овим врлетним местима веругати се, па и они морају на неким местима овуда и четвороношке ићи, а на неким местима и уз розге се пети или низ њих силазити, где

најмања погрешка кошта живота. Таква је свеза Никоља са Преображењем! — Кад је мала вода, може се полагано на коњу и уз Мораву бродити прелазећи је 2 пут, било у Преображење, било у Благовештење.

Од манастира Благовештења за свезу са Пожегом, даље уз Мораву, настаје опет неки вид колскога пута. Овај од манастира води уз косу изнад манастира до на Мечково брдо, (6 минути ода), где се састаје са оном коњском стазом, која из Преображења долази. Ту, на Мечковом брду састаје се с десна долазећи и коловоз, који око Каблара обилази и од Потркање низ Асановац силази. Са Мечковог брда коловоз води страном, прелази поток Милошеву воду, затим Дуги дō и на Облуку силази низ брдо (10—12° пада) до у поток Асановац, овај прелази, и одма затим, испод Кобиље главе прелази се у Ужички округ у село Тучково. Пут и даље води за у Пожегу све уз Мораву.

Као што видесмо овај је пут најгори у целом овом округу, и скоро његова половина неможе ни носити назив пута; јер од раздвоја са Јовањским путом, кола у мр. Никоље немогу долазити, због ускости његове; а од Никоља до Преображења, једва поједини вешти пешаци могу прећи с опасношћу. Од Преображења до на Мечково брдо, за свезу са Благовештењем, води такође једна вратоломна стаза. Одатле до границе може се назвати приличан, и ако има велики пад, и на многим местима горња му страна виша од доње. Део пак од Чачка до Каменице, кад су кишни дани и мочарна времена, због блата је неупотребљив, одатле уз брдо видовско тегобан због стрме узбрдице (8—10°), и тако остаје као добро употребљиво парче брдом видовским од Смиљевца па до Јовањског раздвоја, и ако и ту има грдних нагиба (10 и 12°). У опште овај се пут само за невољу може као пут сматрати.

Овај пут има више западни правац, али се мало се-

веру окреће. Као што смо видели он води и долином, и брдом и страном. Само за долину Моравску служи. Прелази, осим Каменице, и 8 некаквих горских потока (торента), од којих само на једном ћуприја имаде. Несече никакву вододелницу. Пролази кроз атаре следећих села: Трбушани, Пријевор, Видова и Рожци, у чијем су атару и она 4 манастира.

На овом путу следећа су одстојања:

Од Чачка до Каменице 1½ сах.

Одатле до на Брљеву бару 1 д. сах.

Са Брљеве баре у Јоване 1 сат.

Оа Јовања до Никоља ½ сах. доброг.

Од Никоља до Преображења преко Каблара (козији пут) ½ сата; а около преко 2 сата.

Од Преображења до Благовештења (стаза) 1 сат.

Од Благовештења до границе ½ сата.

И тако од Чачка преко ових манастира све уз Мораву идући има мучнога пешачкога пута, до Ужичке границе, на Морави преко 6 сати хода.

На овом путу само се налази једна механа у Трбушанском атару, код Трбушанског брода.

7. *Од Коњевића, преко Љубића, све брдом у Прањане — на границу.*

Од насипа Чачанско-Милановачког, код Коњевичке механе, одваја се овај коловоз општински, узме правац западу и почне се одма уз Љубићско брдо пењати и то доста припрто, док на његово теме, у врх Танчова и Никитова потока неузиђе. Одавде све води венцом тога брда, водолучном међом Каменице и Мораве, ударајући поред места, где су шанчеви 1815 год. били и постепено спушта се на превоје Трбушанско, где се укршта са путом, што из Чачка за на Сувобор води. До овог пак места, три се је коловоза са овим укрстило и 3 се од њега

одвојило (2 удесно и 1 у лево), од којих најважнији је онај, што из Милићеваца, низ Милићевачку реку на њен уток у Чемерницу слази и овај пут сече; и други, што из Рожња преко Ракове уз поток Водицу долази, и оба за у Чачак преко Љубићског брда воде. Са Превоја продужава описани пут и даље брдом водити на Матораково брдо, изнад Мијоковачке цркве и школе, где се укршта са оним среским путом, који од Пријељине, на Брљеву бару, и преко Каратка за Пожегу и Ужицу води. Затим истим венцом — вододелницом Каменице и Чемернице на Спужињак и Мијоковачко гробље. Ту с десна долази коловоз, који од цркве Мијоковачке уз Чемерницу и Дрндарски поток иде. Даље описани пут иде на Равни Гај, Челин гроб[1]) (Мрамор, Лединак), на Катрића брдо, поред Главаја, на Лекеницу док не приспе на окружни друм, који из Гор. Милановца долази, да преко Гојне горе у Пожегу и Ужицу иде. Ту се та два пута укрштају, на брду, а затим овај општински води још и даље, и прелази у Дружетиће — Ужички округ, а једна грана удесно одваја се, те иде по врх Прањана и у Коштунићску планину.

На Катрића брду пресеца овај описани пут један коловоз, који од цркве Прањанске долази и низ Катрића поток слази у Јанчиће на уток Лбвнице у Каменицу, и даље на Дубац и Ужичку границу. Осим овога одвајају се од описаног пута, од Мијоковачког гробља па на даље, још некаква 4 коловоза, који у села: Мијоковце и Прањане воде, или служе за одлазење у планину и доношење дрва.

Карактеристика је овога пута та, што ниједног досада није била, да нигде никакву воду непрелази, него све брдом води, а то је: водолучном међом Мораве (и Каме-

---

[1]) „Челин гроб“ зато се зове, што су ту челе неког човека тако испецале, да је од тога и умро, па га ту и саранили и камен му ударили, који и сада постоји, па зато се и „Мрамор“ зове.

нице) с лева и Чемернице (и Плане) с десне стране. Он дакле служи за свезу долине Чемернице и Мораве са Каменицом — њеним изворним пределом; а уједно веже међусобно и два окружна (Чачански и Пожешки) и један срески пут: на Брљеву бару, јер их сва три попреко пресеца. Он пролази кроз део Моравског и Црногорског срез (Прањани), и то кроз атаре ових села: Коњевићи, Љубић, Трбушани, Пријевор, Мијоковци, међом Рожаца и кроз Прањане. Његов је главни правац северо-западни.

Најтегобније су тачке на њему: пењање од Коњевичке механе на Љубић; спуштање код Челина Мрамора и у кишно доба због блата у атару Прањанском. Иначе у сушно доба овај је пут врло употребљив и постојан. Предео је од чести шумом покривен; а на многим местима и врљикама ограђен, због оближњих обиталишта.

На овом су путу следеће даљине:

Од Коњевичке механе до на Матораково брдо, изнад Мијоковачке цркве, скоро 2 сах.

Одатле на Катрића брдо 2 сахата.

Са овог раскршћа до Пожешког пута $1^1|_2$ сат.

И тако од Коњевићске механе до Ужичке границе (Пожешког пута) има око $5^1|_2$ часова.

Механе нигде нема, осем на полазној тачки: у Коњевићима. Мијоковачка механа одстоји од овог пута за $^1|_2$ часа (код Матораковог брда).

8. Од Брђанске механе Рожњем у Бершиће — механи.

Од насипа, који из Милановца у Чачак води, одваја се овај коловоз десно, баш код ћуприје на Деспотовици, што је на 100 кор. од механе Брђанске, окреће десно, те води пољем Брђанским, у подножију брда Зрњаче, удара на Сирдљиву бару и на Брђанску општину, па код Вујанске воденице, одма више Каменца, прегази Дичину, води уз

поток Сурдук док се неиспне на брдо Соколићско. Ту се путови раздвајају: лево води један коловоз кроз село Соколиће, све венцом брда на Грчко гробље и слази на састав Дичине и Чемернице, а може и лево спустити се у Дичину. Десно одваја се пут за у Рожањ, који узимље северо-западни правац, и води све планином Рожњем — његовим венцом, а то је вододелницом Чемернице и њених приточица (Раковска и Милићевачка река) лево и Дичине и њених приточица (Дреновица и неки потоци) десно, непрекидно пењући се док недоспе на Ковиљачу највишу тачку у Рожњу. Са ове тачке пут се спушта и то близу Совљака доста стрмо, затим обилази око брда Совљака (десно остаје), имајући стрме нагибе и доспева на Бијело гробље, где је опет једна путна раскрсница.

Од раскрснице у Соколићима до раскрснице код Бијелог гробља, у врх потока Ратковца (иде у Дреновицу), следећи се коловози одвајају од Рожањског пута: 1, Код Црвене земље, у врх пот. Лозањца, одваја се лево један коловоз, који преко Широког поља и Милићевачке реке води у село Милићевце и излази код Милићевачке општинске куће на онај срески пут, што од Пријељине уз Чемерницу на Брљеву бару иде. 2, На истом месту, десно одваја се опет коловоз, који низ косу слази у поток Лозањац и Дичину и састаје се са овим Рожањским путем, баш код Дичине, пре прелаза воде. Овим путем обично иде горњи крај Моравског среза за у Милановац. 3, Мало даље од Црвене земље одваја се опет лево један коловоз од Рожањског пута, који слази на Прокоп и на Широком пољу састаје се са оним што преко Милићеваца води. 4, Мало опет унапред одваја се десно један путић, који низ Црвени извор слази у Дичину и води Савинцу. 5, На Ковиљачи лево се одваја један коловоз, који низ Милићевачку реку и преко исте, низ Горевничку реку у Чемерницу на поменути срески пут излази.

На раскрсници пак код Бијелог гробља, овако се деле путови: лево одвајају се од описиваног пута два коловоза: један што брдом између Милићевачке и Горевничке реке слази у Чемерницу, и други, који преко Бијелог гробља и Галича излази на Сувоборски описани пут. Бершићски пак пут, одваја се од њих десно, силази низ поток Перало (Враккључ) страном Дреновачког брда, док се у Бершићску реку, испод састава Теочинске и Брезанске реке, неспусти. Ту се од њега лево одваја коловоз, који уз Брезанску реку цркви Брезанској води и излази на Пожешки друм. А описани пут прелази Бершићску реку (Дреновицу), пење се на вододелницу њену и Дичине, близу Главице, и одатле се доста нагло спушта механи Бершићској на Дичини, где се састаје са Пожешким окружним друмом. На брду укршта се с овим путом коловоз, који од Таковског грма и са Савинца долази том вододелницом и даље њоме преко Главице води за у Теочин, пресецајући Пожешки друм.

Главни правац овога пута јест северо-западни. Он веже долину Деспотовице са долином Дичине. Више води брдом него долином, јер највећи његов део води Рожњем — венцом планинским и речном вододелницом. Прелази само Дичину, 1 поток и 1 речицу, и нигде нема ћуприје. Вододелницу Дичине и Чемернице пресеца на Бијелом гробљу, а њом води кроз цео Рожањ. Пролази кроз један део Моравског и Црногорског среза и то кроз атаре следећих села: Брђана, па међом Милићеваца, Шарана и Дренове и кроз Бершићски атар.

Најгоре су тачке на овом путу: пењање на Соколићско брдо и местимично у Рожњу (Ковиљача и код Совљака). У осталом земљиште је, куда овај пут проводи чврсто: камен рожнац и серпентин; а предео шумом обрастао. Пут је доста сталан: само у Брђанском крају образује се блато кад су мочарни дани.

Од Врђанске механе, Рожњем Вершићској механи у Дичини 3 сахата.

А истим путом само лево, Брезањској цркви и механи опет 3 сах.

Механе се налазе само у Брезни и Вершићима, и то нису по плану.

9. Од Брљеве баре у Јанчиће и на границу Ужичку.

Од среског пута, који од Пријељине, преко Брљеве баре, у Пожегу води, одваја се овај општински пут код Брљеве баре, пре прегаза Каменице (на левој обали), и то десно, те води све уз Каменицу, коју пређе двапут, затим и поток Грабовац, па код рȃвни Цагање, прелази опет Каменицу двапут једно за другим, па поток Јовац, затим испод Гола бријега прође, па пресече Главајски поток. После овога опет 2 пут ускоро прегази Каменицу, па поток Црквиште, и неко време водећи у подножију коса Главајских, доспева у Јанчиће, на уток реке Лȏмнице (Ловнице). За сво ово време, само се један коловоз од описаног одвојио, и то лево, у месту Вуђевцу, пре прелаза потока Јовца, те уз поток Раковицу иде, уз брдо се пење и излази опет на срески пут преко Брљеве баре, за Пожегу водећи, негде близу Потркање. Код утока Ломнице, долази с десна, са Катрића брда и низ Катрића поток и Каменицу, коловоз, те се са овим веже. Овај пак, за на границу Ужичку, прелази Каменицу баш испод утока Ломнице, после мало прелази и планински поток, који с десна у Ломницу утече, па се почне врло стрмо уз брдо да пење, па све уз Падински поток (његов крак Топлик), и испод Гувна,[1]) једнако пењући се, излази

---

[1]) Кажу, да су некад за стара земана, туда све њиве биле, и на томе месту, да су имали опште »гувно“, где су сво жито врли. Отуда томе брегу и име. Испод њега, на његовим странама, што су према Топлику, веле, да су некад све сами виногради били, које се посведочава тиме, што се и сада крље од винограда и вињаге налазе, а и по који жбун закржљалих гуња (дуња).

на Мрамор и даље на Дубац, где с лева долази пут од Потркање, преко Каменове главе и Кесецијина гроба. Са Дубца овај пут иде брдом на Рамине, и преко Шиљковице прелази у Ужички округ — у Добрињу. На Дубцу, одваја се лево још и један коњски пут, који у Врнчане, Добрињу и Папратиште води, по врх потока Церовице.

Главни је правац овога пута северо-западни. Као што смо видели он поглавито служи за комуникацију у долини Каменице и води пола долином, а пола брдом. Он прелази 6 пута Каменицу и 6 разних горских потока, а и једном водолучницом води (Каменице и Мораве), од Дубца до Шиљковице, где у Ужички округ прелази. Овај пут пролази кроз атаре села: Рожаца и Јанчића и дотиче се у врху и села Врнчана.

За овај пут неможе се рећи на ком је месту тегобнији ни црњи: да ли на бродовима Каменице и у целој њеној долини, због великог гранитског камења, којим је бујна Каменица своју долину и бродове испунила, а особито кад су веће кише и кад придође, те својим бесним таласима прекида сваку свезу; дали гди се од утока Ломнице уз Падински поток и Топлик уз брдо до на Дубац пење, и где је нагиб пута од 4—12°? Само за парче пута од Мрамора до Шиљковице може се рећи да је угодно за свакојаке прилике.

Путне су даљине на овом коловозу следеће:

Од Брљеве баре до у Јанчиће (уток Ломнице) има $1^1|_2$ сах.

Од утока Ломнице уз брдо на Дубац и до Ужичке границе има 1 добар сах.

И тако од Врљеве баре уз Каменицу до на Ужичку границу има $2^1|_2$ сата.

Механе нигде нема.

10. Из мра Благовештења, преко Потркање, за у Добрињу — Ужички округ.

Овај пут полази од манастира Благовештења на његовој северној страни, води одма уз брдо док неизађе на Мечково брдо, гди с десна долази стаза, која Преображењу слази. Са Мечкова брда наш пут води све странама врхова, који су се југозападно од Каблара дали, те увија по врх потока: Милошеве воде и Дуга дола и савијајући у десно, спушта се у поток Асановац у место Шаник. Ту прелази Асановац, води уз овај поток, прелази га опет у врху, спрам Пилопаћа (косе) а изнад Ваганаца,[1]) па уз брдо, удара на чесму Мелениж и излази на Потркању,[2]) на онај срески пут, који од Пријељине, преко Брљеве баре, долази. Са Потркање одваја се од среског овај пут у десно, и води венцом преко Каменове главе, Кесецијина гроба[3]) и Букове горе[4]) и излази на Дубац, где се састаје са оним путом, који из Каменице долази, и који је мало пре описат, па с њим заједно, преко Шиљковице води у Ужички округ — у Добрињу.

Овај пут има у главном правац северо-северно-западни. Највише води страном и брдом. Само прелази Асановац двапут, више никакву воду. Никакву вододелницу непресеца, а води од Потркање међом Каменице и Мораве. Води кроз Рожчански атар и међом Јанчићског и Врнчанског. Његов најмучнији је део уз поток Асановац. Иначе је доста сталан и употребљив пут. У Асановцу одваја се

---

[1]) То су као чанци у камену ижљебљени, где вода извире, отуда име.

[2]) Потркања, то је планинско седло измеђy Вјетрињe и Каблара. Ту су обично сватови Карадашки коње тркали, јер је мало обравнито место, па отуд му име наденуто. Ту се налази опет једно сватовско гробље.

[3]) Неки турски кесеџија (хајдук) ту је закопан, зато се тако зове.

[4]) На врху су велике букве у гомили, одакле је и брду име наденуто.

од њега лево један коловоз, те преко Бајиног Осоја на Кијевчицу излази.

Од мра Благовештења до Потркање $1\frac{1}{4}$.

Од Потркање до Дубца $\frac{3}{4}$ сата.

И тако од мра Благовештења до Дубца и Ужичке границе има 2 сах. хода.

11. Од Бершићске мех., уз Дичину, за Бањане, Полом и Баа.

Од моста код Бершићске механе на Дичини, одваја се овај пут од пожешког окружног друма удесно, те води уз Дичину њеном долином, и то до Брезанског потока, њеном левом обалом, а ту прегази речени поток а после и двапут ускоро Дичину, те опет уз њену леву обалу иде прелазећи потоке: Млакву, Драговац, Селиште и Мартиновића поток. Код Ковачевића пот, прелази пут на десну обалу Дичине, и ту одма пресеца Ковачевића пот, а затим Ћелије и Ботића пот, па опет пређе на леву обалу, и до цркве Вањанске непрекидно њоме води и у томе простору пресеца још и поток Студенац.

Од цркве у Бањанима, која је на саставу Велике и мале Дичине, а на левој обали последње, за у Полом и Баа, прелази пут у малу Дичину те води уз велику Дичину, пресеца Коленичко врело и одавде се почиње беспрестанце пењати до на Рајац. Од Коленичка врела најпре иде уз Коленичку косу, оставља десно Стовиште, води испод Грашца, кога такође десно поред пута оставља, па све уз брдо остављајући лево Петлачу, пење се на Рајац. Одатле више узима западни правац, те води овим планинским венцом, што дели воде Љигу и Дичини (а посредно Колубари и Морави), и то до изнад Груковице; ту узима северо-западни правац и почне се спуштати; код Гучева савија северо-западу, и у неколико окука спусти се у Баа, испод главног извора Љига, код манастирине. Из Баа може

се низ Баашку реку (главни извор Љига) сиђи у Љиг ка Ваљевски друм, код Гукошке механе, и у томе прелази Баашку реку 13 пута и некаквих 6 потока и торената.

Од овог описаног пута одвајају се, или на њега излазе следећи коловози:

1, Код утока Ковачевића потока укршта се с њиме пут, што из Теочина са Боског брда долази, те уз Дакића брдо излази на пут горњи, преко Лозња.

2, Код Вањанске цркве десно се одваја један коловоз те излази на горњи пут; а с лева долази коловоз од Сувоборског пута низ поток Пановац.

3, На Рајцу с десна долази коловоз из Лозња; а код Груковице лево се одваја коловоз за на Сувобор, преко Анатеме.

Главни је правац овог пута северо-западни. Он веже долину Дичине са долином Љига: Пожешки пут (Вершићска мех.) са Ваљевским (Гукошка механа). Он води пола долином, а пола косама и брдима и пресеца најглавнију водолучницу у Рудничком округу на Рајцу — која дели воде Љига и Колубаре (басен Саве) десно, а Дичине и Чемернице (басен Мораве) лево. До у Баа, осем што Дичину 4 пута и малу Дичину једанпут прегази, пресеца још 10 разних поточањака и нигде нема ћуприје. Пролази кроз атаре села: Вершића, Брезне, Лозња, крајем Теочина, кроз Вањане, Полом и Баа.

Кад је кишно доба и кад се снег топи, уз Дичину од Вањанске цркве врло је тешко од блата и глибова проћи. Од Вањанске цркве до на Рајац, истина је пут сталан, јер је земљиште од серпентина, али је тегобно што је узбрдно и што има доста стрме нагибе (местимично око 10°). Са Рајца води кроз Букову гору до Груковице, где илоге жиле и кладе смећу пролазу, поред вртина, које се украј пута наоде. Од Груковице у Баа опет доста је стрм пад. Земљиште је до Вањана обделано (њиве

и ливаде), од Бањана до на Рајац доста голо, а одатле до у Баа обрасло доста честом буковом шумом. И тако може се узети да овај пут до Бањана није увек употребљив, и тада се обично путује горњим путом, преко Лозња, који ће се за овим описати; од Бањанске цркве пак до у Баа, може се као горски пут сматрати, којим се велики товари немогу однети.

Низ Башку реку, до утока Славковице реке, мучно је с колима ићи, због силног камења и многих горских потока.

Путне су даљине:

Од Бершићске механе до Бањанске цркве $1^1/_2$ с.

Од Бањанске цркве до на Рајац $1^1/_2$ сат.

Са Рајца у Баа (црквини) имаће скоро толико.

И тако од Бершићске механе, преко Рајца, у Баа имаће јаче од 4 сахата.

Механе нигде нема.

12. *Од Бершићске механе, брдом, на Рајац, — за Славковицу.*

И овај се пут одваја од окружног Пожешког друма, близу ћуприје на Дичини, код Бершићске мех. и то на левој обали, па одма окрене уз брдо Дубово, и излази на вододелницу Озремице (слатке и Грке Бруснице непосредно) и Дичине, па све овим венцом водећи, негде се пењући, а негде по мало спуштајући се, после $1^1/_2$ сата доспева изнад Бањанске цркве на раскрсницу. За ово време, у врх Слатке Бруснице одвојио се десно један коловоз, који у Лозањ слази; а у врх Змајевачког пот, с лева долази коловоз уз Дакића брдо, из Теочина, који ћемо ми касније описати. На раскрсници изнад цркве с лева, долази пут од цркве, а десно се одваја пут за на Простругу и даље — за Београд (преки). Од ове раскрснице пут за на Рајац води уз брдо на Кршеве (камени мајдан) и преко Честих

букава те излази на главну вододелницу Дичине и Љига.

Ту на тој вододелници, на превоју између Великог брда и Рајца, близу Ајдучке чесме, деле се путови: десни, води том главном вододелницом на Пространу за у Бољковце и Бранетиће; леви иде на Рајац и веже се са оним путом за Баа; а средњи, слази у село Славковицу — Ваљевски округ.

И овај пут као и предидући веже област (басен) Дичине са заплавом (басен) Љига, — друм Пожешки са друмом Ваљевским (код Гукошке мех.) Карактеристично је, да никакву воду у Рудничком округу непрелази, него све планинским венцима води. Он је сталан и у свако време употребљив. Код Кршева има по већи пад, иначе је свуда удобан. Пролази кроз атаре села: Бершића, Лозња, Вањана и мећом Гор. Бранетића.

Од Бершићске механе до на Рајац 3 сахата; изнад Вањанске цркве од прилике је средокраћа.

Механе нигди нема.

13. Из Рудника, Корушцем на Ваган.

Овај пут иде са оним среским путом преко Калањеваца, до Дрењака, у врх Мале реке, заједно. Ту се овај пут од срескога у десно одваја, те води планинским венцом, најпре вододелницом Јасенице и Качера (а непосредно Поточана и Војковачке реке десно и Островачке реке лево), завијајући око Сувог брда и Коклотича (Клокотича), који обадва гола брда на левој страни оставља. Код Коклотича одваја се удесно један коловоз, који води у Војковце и преко Стражевице, Језер — Варе и Гуце слази у Јасеницу, код Манојловачке механе; а други коловоз одваја се код Сувог брда, опет десно, те низ Дебело брдо и Забељ води у Војковце и у Поточане. Од Коклотича описани пут даље води споредном водолучницом Островачке реке (Раслове) и Босуте, низ Корушац, на Грчко

гробље, Пасјачу између Великог брда и Виса, па низ поток Вртоломину спушта се у реку Босуту, и пошто ову пређе четири пута, излази у долину Качера, на састав Букуље и Босуте, — одакле назив „Качер“ настаје, и испод реченог саставка прелази га. Са овог места пут води уз брдо и преко Маџарског гробља, пење се на Дубинац на вододелницу Букуље и Качера, па узимајући северни правац све њоме води, преко Главице и Штôвне и састаје се пред Лесковом баром са среским путом, који преко Калањеваца на Ваган иде, где заједнички доспевају.

Главни правац овога пута јесте северни. Његова је карактеристика, да и полазну и долазну тачку има исту са среским путом, који је под 5 описат. Он веже долину Јасенице са Качером а даље и са Колубаром (у Београдском округу Пештан). Више води брдом но долином, прелази једну главну вододелницу: Јасенице и Качера (од Дрењака до Клокотича) и води двема спореднима. Осим тога гази 5 бродова. Пролази кроз атаре следећих села: Рудника, Војковаца, Босуте, Драгоља и Живковаца. Од Дудинца до на Ваган иде окружном границом.

Најтеже су тачке на овом путу: силазак у Босуту и прелази преко ње и Качера, особито кад су мочарни дани. Па и брдом од Дрењака до Сува брда није најбоље јер местимично има стрмих нагиба и великог камења. У осталом може се рећи да је сталан и удобан пут.

Путне су даљине ове:

Од Рудника до у Босуту 2½ сата.

Од Рудника до Плећове механе у Гарашима (код Главице) добра 3 сахата.

Од Плећове механе до састава са Калањевачким путом ½ сата; а на Ваган 1 сат.

Дакле од Рудника, овим путем, на Ваган има добра 4 сата пута.

Од раздвоја пак са Калањевачким путом (код Дрењака) па до њиховог саставка опет има добра 3 сата.

Механе нигде нема; Плећова механа у Гараштима, на окружној граници, била је некад, али сад више непостоји, јер је стара затворена, а нова још подигнута није.

14. Из Рудника, низ Брезовицу, у Диће.

На превоју између Влата и Кеље, одваја се овај пут од оног, што преко Калањеваца на Ваган води, и силази низ Изворачки поток у долину реке Брезовице, прешав Изворачки п. баш код утока у Брезовицу. Ту с лева долази коловоз, који се од Рудничког пута на Делалића прлини одваја и низ Салашки поток слази. Одаде води све низ Брезовицу, њеном десном обалом, прелазећи потоке: Дубраву, Дубоки поток, Сребрницу, сад пролази испод косе Војводине, на којој се Заграђска црква налази, пресеца Драгуш и поток Рицинац и после кратког времена доспева на уток Криве реке у Брезовицу. Овде долази, с лева, пут, који преко Шилопаја из Милановца води. Од овог места описани пут и даље иде низ Брезовицу све њеном десном обалом, пресецајући потоке, који се у њу стачу: Милатовац, Сјеверовац, Турски поток, Радојичића пот, Јагњило, Чесмицу, Топлик и Грабовац. Сад се састаје са коловозом, који с лева, из долине Бољковачке реке, преко села Бољковаца долази. Даље води наш пут уз брдо удаљавајући се од Брезовице, на Јеленац, па се у селу Штавици, на брду, у десно одваја један коловоз, који брдом води до у врх Бождаревца, где се опет састаје са оним, што из Теочина за Београд иде, који ће се касније описати. Наш пут за Диће силази са овог раздвоја у Брезовицу, доста стрмо, прелази је, па одма почиње уз брдо, по врх Тространог потока, и на Јасицима — код совара Бањанских (доњих) излази на Ваљевски друм, с којим у Диће и даље води.

Главни је правац овог пута северо-западни. Он веже долину Јасенице са долином Брезовице: Руднички друм са Ваљевским. Прелази једну главну вододелницу Брезовице и Јасенице и прегази некаквих 15 река, потока и поточањака и на ниједном моста нема. Пролази кроз атаре следећих села: Рудника, Заграђе, Рељинаца, Угриноваца, Штавице и Бањана.

У сушним данима овај је пут врло угодан, јер се непење на никакву велику висину, и што по готову непрекидно долином води. У мочарном времену није баш најбољи због блата, које се местимично у долини Брезовице образује. Најтеже су тачке: силазак и прелазак Брезовице у Штавици и прелазак код Јагњилова потока и Чесмице, особито кад су кише.

Даљине су на овом путу следеће:

Од Рудника до Заграђске цркве 1 сахат.

Одатле до састава са ваљевским друмом преко 2 сах.

И тако са Рудника тим путом до Дићске мех. имаће на $3^1|_2$ сата.

Механе нема нигде.

15. Из Калањеваца, низ Качер, у Моравце.

Од Калањевачке механе пут овај води све низ Качер, његовом десном обалом, прелазећи одма Берисаву, затим поток Добриловац, после $^1|_2$ сата Врањевачу. На скоро после овога пут улази у мали теснац, затим прелази потоке: Челар и Врбовац, па се онда пење уз брдо покрај Церовитог рта и излази на венац: вододелницу Качера и Љига. Води овом водолучном међом и доспева у врх пот. Рашковца, где се путови укрштају: с лева долази коловоз из Штавице (за Београд) те пресеца овај пут и иде на ниже преко Липља — за Београд. За Моравце пак пут и даље брдом иде и између потока Киселице и Казанџијнице спушта се Љигу у његову долину, окрене запа-

ду пређе поток Киселицу, и после кратко времена приспе се цркви и школи у Моравцима. Пре прелаза Киселице, одваја се десно коловоз, који долином Љига у Сирдљиковац води.

У главном правац је овога пута западни; готово пола води долином, а пола брдом. Он веже долину Качера са Љигом. Пресеца некаквих 6 потока и једну вододелницу, (Качера и Љига). Просеца ове селске атаре: Калањевачки, Шутачки, Пољанички, Ивановачки и Моравачки.

И овим путом кад је сушно доба врло је угодно путовати, јер је већим делом ра̂ван; само у Ивановцима при пењању уз брдо тегобна је ствар, јер је нагиб око 10—12°. У кишно и снежно пак доба тешко је долином Качера проћи због многих глибова, провала и пиштољима, и тада се обично брдом иде, по врх Шутаца, Пољаница и Ивановаца.

Од Калањеваца до у Моравце има 3 сата.

Механе се налазе само на полазној и долазној тачки: у Калањевцима и Моравцима, и обе су по плану.

16. Из Калањеваца у Смрдљиковац.

Пут од Калањевачке механе, за у Сирдљиковац води преко Качерског брда, изнад механе, прелази Верисаву, па онда уз косу на Цер (у врх пот. Добриловаца), Лазину механчину (у врх Верисаве). Ту се десно одваја коловоз, што брдом преко Средњака и Дебела брда, излази на онај пут који из Рудника, преко Калањеваца, за на Ваган иде. Са овог места даље Сирдљиковачки пут удара брдом на Гробове, па на Крстату липу. Ту се опет у лево одваја коловоз, што брдом, преко Чикера, у Моравце води. Са Крстате липе спушта се пут низ косу између Кулина и Срнина потока, на Нишане, па остављајући лево Дубоки поток, доста стрмо спушта се у Оњег, који прегази, и после краткког времена приспе Сирдљиковачкој механи, на уток м. Криваје у Бабину реку, где

се путови састају; десни, што од Вагана и из Аранђеловца брдом силази; леви, што из Моравaца долази, и средњи, који низ Оњег, Љигу за Ваљево води.

Главни је правац овог пута северо-северно-западни. Он веже долину Качера са долином Љига. Пресеца и води неко време вододелницом Качера и Љига (од Лазине механчине до Крстате липе), и прегази само две речице, на којима мостова нема. Најтеже су тачке: силазак у Оњег, и у мочарне дане уз Берисаву, због блата. Брдом је пут доста сталан. Предео доста гоо; према Оњегу буковом шумом обрастао. Овај пут пролази кроз следеће атаре: Калањевачки, Шутачки и Сирдљиковачки.

Из Калањеваца у Сирдљиковац нема пуна 2 сах.

Механе се налазе такође само на полазној и долазној тачки: у Калањевцима и Сирдљиковцу. Последња није по плану, али је пространа.

17. Из Моравaца у Смрдљиковац.

Од Моравачке цркве док се не пређе поток Киселица, Сирдљиковачки пут је заједнички са оним за у Калањевце. Ту се деле и за Сирдљиковац окреће се лево подножијем коса̑, што се Љигу пружају, низ Љиг, прелазећи потоке; Казанџијницу, Чворовац, Јабуку, Камен, Врестову, Гемовац и Липовицу једно за другим. Довде је било обравнито и отворено поље; али од прелаза Липовице пут се почиње пети, па се непрекидно постепено пење до на Дудовачко брдо. Ту учини једну окуку у лево, па се почне спуштати, те сађе на уток Песковите у Оњег, који пређе на њиховом саставу, и одатле по равном тлу и готово у правој прузи, после 10 минути приспе се Сирдљиковачкој механи.

Пре прелаза потока Камена, долази с десна пут из Теочина и Штавице за Београд, који се од овог на брду, пре прелаза Липовице, у лево одваја.

Главни је правац овога пута северо-источни. Он служи само за долину Љига, јер веже ову са Оњегом, који је Љишка приточица. Он води све долином, пресеца некаквих 9 потока и на њима моста нема осем на Врестови и Липовици. Осем овога прелази споредну вододелницу Оњега и Липовице на Дудовачком брду. Пресеца атаре села: Моравaца, Липља и Сирдљиковца.

Најтеже су тачке: прелаз преко Липовице, пењање на Дудовачко брдо и силазак у Оњег; а кад су кишни и влажни дани и целом дужином, јер се блато гради.

Од Моравaца до Сирдљиковца има 2 сахата.

Механе се, као што је већ познато, налазе у Моравцима и Сирдљиковцу.

18. *Са Рудника, преко Брекиње, на Савинац, и стару варош (Брусницу).*

Док је стара Врусница била окружно место, и док су турци у Руднику аговали, овај је пут био главни за свезу та два места, преставника српских и турских власти.

Са Рудника до на Рудничиште, код Делалијћа прлине, овај пут је заједнички са Рудничким окружним путом (низ Јасеницу) и који је под 4. описан. Ту се пак овај на Брекињу одваја у десно, и пошто пређе преко Делалијћеве прлине, одваја се десно коловоз, који низ Салашки поток у Заграђу слази. Сад се Брекињски пут почне у окуки стрмо пењати и излази на Стражевицу. Одатле води све брдом: вододелницом Деспотовице (лево) и Брезовице (десно) на Велико брдо, Рапшинце. Са Рапшинаца силази стрмо и после неког времена долази на Брекињу. [1]) На Рапшинцима лево се одваја један коловоз, који низ Рапшиначки поток механи Мајданској силази. Пре доласка

[1]) На томе је месту некада било једно дрво „брекиња" па отуда је и то место име добило; а некад је и „механа код Брекиње" постојала, кад је тај пут у јеку био.

на Брекињу одваја се десно други коловоз, те силази у Мутањ и Церову, преко Липе и Камаришта. На самој Брекињи пак одваја се десно трећи коловоз који брдом на чесму Барјактарицу, у Триповцу, води. Са Брекиње пак описани пут води и даље брдом, али одатле вододелницом Деспотовице (лево) и Дичине (десно — река Љутовничка), удара на Забрницу и Велеречку судницу и излази на Ваљевски и Пожешки друм, код потока Завидруга. Од Брекиње до овог раскршћа код велеречке суднице укрстио се с овим путом пут, који из Милановца, преко Велеречи и Љутовнице у Шилопај иде; а осим тога један се више велеречке суднице, а други ниже ње, лево од описаног пута одвајају, те силазе у Велереч, а затим сва три скупа на Крагујевачки насип излазе код ћуприје на Крушевичком потоку. Од састава пак са Пожешким и Ваљевским друмом, води мало њиме к' Милановцу, окрене југозападу и код Црног врха излази на онај пут, који из Милановца у Савинац иде. До близу Брусничког Осоја води њиме, па се лево одваја и низ мало Косово силази у стару варош Брусницу. Од Брусничког пак Осоја за на Савинац пут је већ описан под 3.

Главни је правац овога пута југо-западни. Он веже три окружна пута: Руднички са Ваљевским и Пожешким. Он све брдом иде, и то вододелницама главним, што му је карактеристика. Пролази кроз атаре села: Рудника, затим међом Мајдана, Мутња, Шилопаја, Љутовнице, Велеречи, Клатичева, и кроз Брусницу. Најтеже су тачке, пењање на Стражевицу, силазак Велеречкој судници и силазак у стару варош од Брусничког Осоја. Иначе цео је пут сталан и удобан за путовање, јер води брдом, само у кишна времена прави се доста големо блато до Црног врха, особито близу Брекиње, и тада је на тим местима доста мучно од блата проћи.

Од Рудника до на Брекињу има око 2 сата.

Одатле до састава са Ваљевским друмом добар 1 сат.

Са тога места у стару варош 1 сат; а на Савинац 2 сахата хода.

И тако од Рудника у стару варош 4 сата; а на Савинац има 5 сахата хода.

Механе нигди нема.

19. *Из Теочина, преко Проструге и Штавице — за Београд.*

Овај се пут одваја од оног, што из Чачка преко Сувобора у Ваљево води, у Теочину, код Орашчића, готово у врху Брезањске реке, окреће десно од њега, прелази Суви поток, за тим мало и велико Теочинско врѐло, па преко Бо̏ског брда (вододелница Дичине и Теочинске реке — Дреновице) низ поток Ковачевића силази Дичини, коју одма ту и прелази, пење се уз Дакино брдо, и излази на пут, који од Бершићске механе брдом, преко Лозња на Рајац води. Иде њиме до раскрснице изнад Бањанске цркве, па се ту од њега одваја, те окреће десно, обилази око Кршева (каменог мајдана), па водећи страном кроз Гор. Бранетиће пресеца изворе Озремице (Бранетинске реке) и уз Боблију (Бобовац) узилази између Сланца и Проструге на главну вододелницу Мораве и Колубаре, која се од Рудника на Сувобор и даље пружа. Одатле силази низ Ждребетин и поток Сланац у долину Бољковачке реке, коју прелази, па се опет пење на брдо: вододелницу Бољковачке реке и Брезовице, води неко време тим венцом до у врх Тррострука потока, па низ овај силази у Брезовицу. И ову воду прегази, уз поток Бождаревац пење се те излази на вододелницу Брезовице и Качера, ову пресеца и после неког времена спушта се у долину Качера најпре реци Козељици, коју пређе близу изнад њеног утока у Качер, а одма наскоро пређе и преко Качера, па прегазив и поток Рашковац, пење се и

опет уз брдо те излази на вододелницу Љига и Качера. Ту се у врх Рашковца укршта са путом, што из Калањеваца у Моравце иде, па се почне Љигу спуштати и код потока Камена састаје се са оним описаним путом, који од Моравачке цркве у Сирдљиковац води. Од тога места, па до Липовице (пре прелаза исте) иде с' тим путом заједно, а на том месту одваја се од њега у лево, пресеца Дудовачки поток и Оњег прелази у Београдски округ — водећи даље за у Београд.

Овај пут у главном има северни правац. Његова је карактеристика, да води попречно према речним долинама, вододелницама и путовима, јер пресеца 3 главне (Дичину, Брезовицу и Качер) и 4 споредне (Теочинске реке, Озремице, Бољковачке реке и Козељице) *долине;* 6 разне важности *вододелница* ових именованих река, између којих ону најглавнију на Прострузи; а 1 окружни (у долини Бољковачке реке — за на Љиг) и 5 општинских путова (у Дичини, на брду у Лозњу, у врху Бождаревца — пут што од Рудника низ Брезовицу иде, у врху Рашковца и у долини Љига).

Већ по самом његовом попречном правцу што толике речне долине и њихове вододелнице пресеца даје се закључити, да тај пут мора бити мучан и тегобан, са стрмим нагибима, многим узбрдицама и низбрдицама. И зајиста, овај се пут, по целој својој дужини рачунећи, пре може узети за коњски, него за колски пут. А њиме се и служе највише један део ужичанских и Чачанских кириџија, те своје производе: луч и катран, овим понајпречим путом у Београд носе. Једино дакле у томе погледу овај пут има вредности, па је с' тога и описан; иначе по својој доброти и правцу неби ни споменут био.

Он просеца један део Црногорског и Качерског среза, пролазећи кроз атаре следећих села: Теочина, Брезне, Лозња, црногор. Бањана, Гор. Бранетића, Лалинаца, међом

Вољковаца, и качер. Бањана, кроз Штавицу, Ивановце, и Липље. Свега 12 атара пресеца.

Удалења на овом путу следећа су:

Од Орашчића (полазна тачка) на Проструту (главна вододелница) има скоро 2 сата.

Са Проструге до у Брезовицу 1 сат.

Из долине Брезовице до прелаза Качера опет ће бити 1 сахат.

Од ћуприје на Качеру до границе Београдског округа имаће опет на 1 ½ сат.

И тако цела дужина овог пута од Орашчића до Београдске нахије има 5 ½ пуних часова.

Механе нигде на целом овом путу нема.

Описани пут у Рудничком округу пресеца 16 разних река и потока и од свију само се на Качеру налази добра дрвена ћуприја; све се остале воде броде.

20. *Од Рудника, преко Штурца у мр. Враћевшницу и механу.*

Овај планински пут одваја се од Рудничког окружног пута, баш код среске канцеларије, окреће десно уз брдо, те пресеца Лучин поток у врху (код П .. дине воде), па преко Турске старе вароши и изнад градића и Мисе све пењући се и што даље то све стрмије, док неузиђе на Превоје, између великог и малог Штурца. Са овог превоја пут води страном, испод малог Штурца, по врху Красојевачке реке на Славу (превоје између Штураца и Белог Поља). Пре тога, близу малог Штруца одваја се у лево пут, (негде стаза а негде коловоз), који све планинским венцом води на: Округлицу, Паунову ливаду, на Крушку више Власнате косе, па к' Јавору, на Дебели дô, суво Бучје, на Црни врх и даље на Гробове, Сиге, Дрење, Бор, па или *десно* у мр. Никоље, или *лево* преко Букиновца низ косу у Јасеницу — Шаторачкој механи (код

Брестова). Сад се у лево одваја стаза са у Манастир Благовештење (басен Сребрнице). Од Славе долази се између Белог поља (лево) и Марковца (десно). Одатле може се двојаким путом отићи у мр. Враћевшницу: преко Каменице, који је пут нешто бољи, али и млого дужи; и брдом који ћемо ми сад описати.

Краћи пут окреће од Белог поља десно, и испод Бијела камена а поврх извора Каменичке реке води вододелницом Каменичке и враћевшничке реке, на Борачко гробље, Голо брдо, Змијинац и Трокраки крш, који пошто пређе приспе манастиру Враћевшници.

Од манастира Враћевшнице, за механу Враћевшничку, на насипу Милановачко-Крагујевачком, води пут низ Враћевшничку реку све њеном левом обалом, и прелазећи поток Совојевац, где с' лева долази онај дужи пут преко Каменице, а затим још један подворак излази на насип Крагујевачки — механи Враћевачкој.

Главни је правац овог пута југоисточни. Он веже долину Јасенице са долином Груже; окружни Руднички друм са окружним Крагујевачким насипом. Он се пење на највећу висину (превоје в. и м. Штурца) од свију путова у овом округу. Од Белог поља до Борачког гробља само је коњска стаза; а на осталом простору може се и колима служити. Већим делом води брдом; само од манастира до механе иде долином. Најтежи је пролаз преко Рудничке планине, особито у зимње доба, када велики снег напада, па се од ветрова сметови (намети) направе.

Предео, кроз који овај пут проводи планински је и већим делом старом буковом гором обрастао. Планински венац од Црног врха до Штураца сав је буковом бором обрастао, али има прилично и јаворова, а ређе липе и млечова. Паунова ливада, код Крушке, као и превоје између оба Штурца, а и врхови и косе, њима идући са превоја, голе су. Воде свуда около само ниже испод врхова

у дубодолинама има, и то врло студене и бистре. Камење око Теферича листац (глимершифер). На Рудничкој планини може нападати снег и до 2^m висине, а на неким западним местима и јаругама држи и по $^1|_2$ године, као у Водицама и Теферечу. —

Толико узгред нека је уједно и као карактеристика природе овог планинског предела.

Овај пут просеца следеће селске атаре: Руднички, неко време води окружном границом, затим међом Каменичког и гор. Црнућанског, даље кроз атар мрс. Враћевшнице и кроз Прњавор.

Од среске канцеларије до на превоје има добар сах.

Од Превоја до Велог поља има скоро 1 сат.

Одатле до у мр Враћевшницу 1 $^3|_4$ сахата,

Из манстира механи враћевачкој биће $^3|_4$ с.

И тако од среске канцеларије на Руднику до у мр Враћевшницу има 3 $^1|_2$ — 4 сата; а до механе Враћевшничке на 4 $^1|_2$ сата.

Механе се, и то по плану, налазе на полазној и долазној тачки: Руднику и Крагујевачком насипу. —

Сви ови описани општински путови у природном су стању; још ниједан од њих није нити просечен, нити насут, како по целој дужини, тако ни у једном дѣлу своме.

С' овим пак завршен је опис и посматрање и свију знатнијих, *општинских путова* у Рудничком округу.

*

Држимо, даје с' овим досада довољно говорено и о *комуникацији* овог округа, јер је описано: 5 окружних, 5 среских, и 20 општинских путова, како у који ранг, по нашем мишљењу, они долазе. Свега дакле описано је 30 разних путова у овом округу. Наравно, да има још доста којекаквих путића, стаза и распутица, који ове описане путове међу собом вежу, или за друге споредне потребе служе, као: за свезу појединих суседних села међусобно,

за одилазак у планину, воденицу, ..., али почем ови путови немају опште стварне вредности, и нису од значајнијег уплива у ма коме погледу, и то ма кога дѣла овог округа, — то их ми и не спомињемо, што би се говор о томе, који је и овим доста дуг постао, готово у бескрајност протегао.

Напослетку помињемо, да је овоме одељку придата и једна таблица путних растојања појединих места и тачака у овоме округу. У тој је таблици назначено 50 разних мѣстâ, и тако она садржи у себи 1225 разних путних даљина у овоме округу. Сва обитавана места нису у таблицу стављена зато, што би ова прекомерно голема испала (од 14.400 квадрата), него су узете понајважније тачке.

А с' тим нека је завршен и овај одељак *Описа Рудничког округа.*

Сада би на реду био одељак: **Етнографија.**

КИНЕМАТИЧКИ ПРОБЛЕМИ

Неколико задатака о геометријским значењима и њиова примена.

(КИНЕМАТИЧКИ ПОСТАНАК КУПИНИХ ПРОСЕКА У РАВНИ).

1. Дате су три сталне праве a, b и c слика 1, и у правој c три сталне тачке O, M и N. Односно према том датоме креће се један променљиви триугао PQR тако, да његова два ћошка P и Q пузе непрестано по правилима a и b, док се међутим правци страна PR, QR и PQ око дати тачака M, N и O, као око неких осовина обрћу. Питање је сад, какав ће пут описати онај трећи ћошак R?

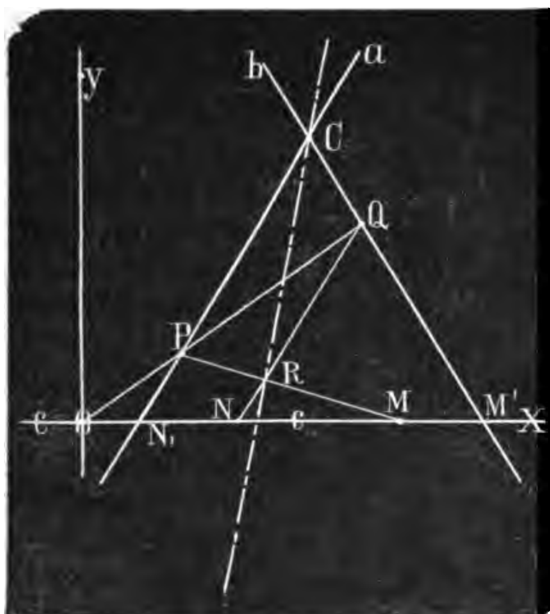

Сл. 1.

Ради олакшице у задатку, узмимо OX за абсцисну осовину ортогоналнога система, а сталну тачку O, за почетну тачку координата. Стална одстајања ON и OM ставимо односно равне β и α.

Тачка R, јесте пресечна тачка страна PM и QN. Ако дакле поставимо једначина тих двеју прави, па их онда у цељи изналажаја заједничке тачке R међусобом вежемо добићемо и потребан однос за тачку R. По овоме једначине правих PM и QN морају бити следећег облика:

$$y - y_1 = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1}(x - x_1). \text{ и } \ldots\ldots (k).$$

Овде је сада ток радње овај:

1.) Свезивање праве OQ са правима *a* и *b*, зарад изналажаја координата тачака P и Q.

2.) Замењивање координата најпре тачака, P и Q а после тачака M и N у образу (k), ради изналажаја једначина правих PM и QN.

3.) Избацај из једначина правих PM и QN, оног сачиниоца, који се у тим из једначине праве OQ налази и

4.) Тражење геометријског значења добивене једначине претресом исте.

Као резултат поменутог претреса изаћиће, да се трећи покретни ћошак промењивог троугла креће по извесној правој *d*, која кроз пресек правих *a* и *b* пролази.

РЕШЕЊЕ.

1.) Једначина праве *a*, јесте $y = A_1 + B_1$ једначина праве *b*, јесте: $y = A_2x + B_2$. Сачиниоци *A* и *B*ових једначина познати су јер су праве *a* и *b* дате.

Једначина праве *OQ*, као праве која кроз почетну тачку координата пролази, биће:

$$y = Ax..$$

Спајајући ову једначину са једначинама правих *a* и *b* добијамо координате тачака P и Q. Дакле координате тачке P јесу:

$$x_1 = \frac{B_1}{A - A_1},\ y_1 = \frac{AB_1}{A - B_1};$$

координате тачке Q јесу:

$$x_1 = \frac{B_2}{A - A_2},\ y_1 = \frac{AB_2}{A - A_2};$$

2.) Ставимо ли даље те вредности у ону једначину под (k), онда смо у исто доба и тај услов испунили, да нам права PM пролази кроз тачку P, а права QN кроз тачку Q. Напослетку заменимо у прву од добивених једначина, дакле за праву PM, да је $y_2 = o$, $x_2 = OM = \alpha$, а у другу за праву QN, да је $y_2 = o$ и $x_2 = ON = \beta$; па ћемо онда напослетку тих операције добити ове једначине, т. ј. за праву PM биће:

$$y = \frac{AB_1}{B_2 - \alpha\,(A - A_2)}\,(x - \alpha)$$

као и једначине праве QN биће:

$$y = \frac{AB_2}{B_2 - \beta\,(A - A_2)}\,(x - \beta)$$

3.) Избацајем произвољног сачиниоца A, из ових једначина, добија се и једначина геометријског места, које слободни ћошак *R* премењивог троугла PQR описује. Дакле кад избацивање или замену извршимо биће:

$$\frac{B_1 + \alpha A_1}{B_2 + \beta A_1} = \frac{B_2\,(x - \beta) + \beta y}{B_2\,(x - \beta) + \beta y},$$

Решењем ове једначине по непознатој *y*, изилази:

$$y = \frac{B_1\,(B_2 + \beta) - B_2\,(B_1 + \alpha A_1)}{B_1 + \alpha A_1)\,\beta - (B_2 + \beta A_2)\,\alpha}\,x$$
$$+ \left[B_1 B_2\,(\beta - \alpha) + \alpha\beta\,(A_1 B_2 - A_1 B_1)\right]$$

4.) Ова је једначина овог општег облика:

$$y = px + q,$$

из чега сљедује да је геометријско значење тачке R: права савршено одређеног положаја, јер сачиниоци у њеној једначини јесу познати бројеви. Напослетку се из те једначине даље види још и то важно, да та права пролази кроз пресечну тачку правих *a* и *b*, а то је врло увиђавно отуда, што су сачиниоци те нађење праве склопљени из сачиниоца последњих.

Отуда даје се овај став извести:

α) Ако се какав тригуго на тај начин по величини

и положају његовом мења, да му његова два ћошка пузе дуж двеју датих сталних правих, а правци његових трију страна да му се окрећу увек око трију сталних тачки једне треће праве — која је стална и дата — као око осовина, онда ће онај трећи триуглов ћошак, који је слободан, описати једну такву праву која ће да пролази и кроз пресечну тачку оних првих двеју.

Из тога става излази овај сљедујући оном *реципрокни :*

β) Ако се неки променљиви триуго тако мења, да се његова три ћошка крећу по трима датим правилима, а у исто доба да му се две његове стране окрећу око двеју датих сталних тачака, онда ће и она трећа страна — у сваком положају триугла — увек да пролази кроз једну и исту тачку, која ће са оним двема датим лежати у истој правој.

Оно што је под *α)* речено, може се са свим уопште овако изразити:

Ако се будикаквог n. угољка, n—1 њезових ћошкова, крећу по n—1 произвољно датих правих, а у исто доба да му се његови n страна увек окрећу око n произвољно датих сталних тачака једне праве, онда ће и онај n-ти или последњи ћошак описати једну праву која ће да буде савршено определења. И реципрокни став томе врло је лако изрећи.

Доказ о томе, путем аналитичне геометрије, био би доиста врло заплетен, а на против путем новије геометрије, — перспективитетом и пројективитетом, — оправдало би се просто са неколико речи, што је тамо и доказано па би доказ овде, био сасвим излишан.

Узмимо сада један специјалнији случај, нека су тачке M и N на правој c, и то на месту гди се она са b и a сече, дакле *M* да преместимо у M_1 а N да дође у N^1,

у том случају сваки зрак, који будемо из *O* повукли, гради са основицом *c* и оним двема датим правилима *a* и b по један четвороугољак н. пр. PQM_1N_1, који је тог својства да му се дијагонале секу у тачкама једне праве d, а то је геометријско значење пресека дијагонала — која пролази прво кроз пресек правих *a* и *b* а друго пресек њен са трећом *c* оп је *четврта хоризонтална тачка* са тачкама M, N и Q; што је без сумње врло увиђавно, и излази из посматрања, четвороугољка PQRC. Отуда излази и ово: Ако је тачка O дата, онда праву *c* можемо са будикалом од зракова кроз O заметути, или ако кроз O повучемо произвољан број зракова, они ће са правима a и b образовати саме четвороугољке, и њиве дијагоналесеће се у тачкама којих је геометријско место једна права што кроз пресек *C* пролази.

Отуд се дају још млого важна извести што сваки читаоц може за се учинити.

Напослетку, усљедујућем показаћу неколико важни а и занимљивих примера, у којима се горе изложени закони применути могу, па да се задатци просто графичким путем реше, и то само сретством прижника. Од ових задатака што ће да сљедују, први налази примену код решавања потенотовог проблема и то кад се Боненбергеро — Веселавом методом послужимо.

α) По реципракном ставу и то оном специјалном даје се овај задатак решити: *Дате су две секуће се t и t* слика 2; *захтева се да се из неке произвољне тачке R, повуче к пресеку првих нека друга права;* међутим пресек тих правих или неможемо н. пр. на хартији да добијемо — дакле кад нам се на цртежу не секу — или је можда та тачка због оштрог сечења не тачна, па је неможемо да употребимо, или је из R може бити неможемо ни да видимо; а сви ти случаји долазе врло често у задатцима геометрије.

Повуцимо кроз дату тачку R два произвољна зрака B'C и BC', које ће бити две дијагонале добивеног четвороугољка BCB'C'; за тим саставимо *B* са *B'* и *C* са *C'*, па продужимо те праве до њиовог пресека O, а то је једна помоћна тачка, која овди игра ону исту улогу што је и у првој слици чинила узимајући још нијзад, што и јест у самој ствари, да нам тачке B' и B као и C_1 и C играју улогу тачака N и M, онда ће нам и то бити врло јасно како сада средством тачке O, можемо наћи још

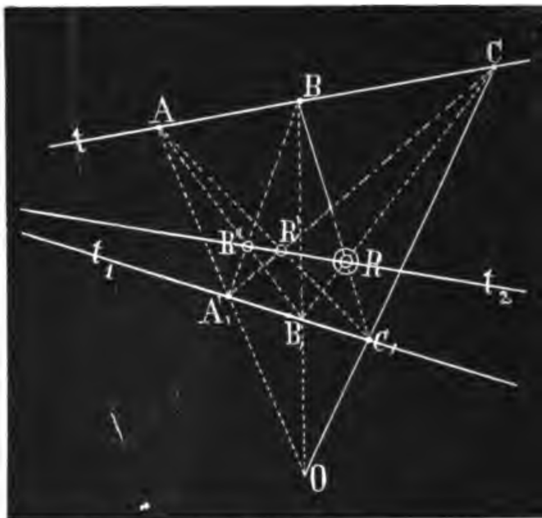

Сл. 2.

друге тачке R' и R'' који ће са R без сумње лежати у једној и истој правој, и то таквој, која ће к пресеку правих t и t' ићи, а тим решавамо и задатак. Дакле повуцимо кроз O још један зрак н. пр. OA, па ћемо онда додобити још два нова четвороугољка а та су AA_1C_1C и AA_1B_1B, којих дијагонале секу се у тачкама R' и R'' које заједно са тачком R леже у истој правој, која кроз пресек датих t и t' пролази. По томе дакле тражена права: она је t_2 и њом смо задатак решили. Доказ тога налази се у оба прво изречена става.

Ако би дијагонални пресеци (дакле R_1, R_1, . . .) пали на близо па можда би сумњали о тачности праве, која би кроз две или три такве на близо лежеће тачке пролазила (премда је права увек, и то савршено тачно опредељена и ако је дата двема на близу лежећим тачкама, јерваља

што лежи нормално на тетиви он је и полови), онда би тек само као ради контроле, могли узети, и још један или више помоћних зракова кроз тачку О, и тако би из пресека дијагонала добили још једну или више тачака.

Да је тај построј код нацртне геометрије а нарочито код геометријског цртања од велике користи то је јасно, а задатак је тај још и са тога користан, што се њим може да, или контролише или тачно определи неки оштар пресек, у ком случају ваља нам тачку R увек ван угла да узмемо па онда отуд да оштром пресеку повлачимо праву. У том случају пала би помоћна тачка измеђ правих t и t_1.

Примметба. Најзад мислим да је врло увиђавно то, како се та конструкција даје и онда употребити кад би t и t_1 готово паралелне праве биле а тачка R близо или баш и у математичној средини кракова t и t_1 лежала. У том случају би истиса добили тачку О ила врло далеко или у другом случају у самој бесконачности; а да би задатк решили та нам тачка баш треба, *јер из ње имамо још најмање један зрак да повучемо.* Кад је дакле само за тим стало да се из *О*, још један зрак повуче, онда се томе може лако доскочити. Ваља само узети неку произвољну тачку r и то најбоље ван прва два зрака која ка невиђеном О иду, из тачке r ваља повући најмање три зрака и то на она прва два, па ћемо добити познате четвороуголке, и дијагонале четвороуголака сеће се у тачкама које ће лежати у правој што к *О* иде, па та права, биће трећи тражени зрак. У таквој се прилици дакле задатак само удвојено повраћа; с том разликом што овди r произвољно бирамо дакле гди нам је драго.

Ту дакле, слику 1. тако рећи непосредно употребљавамо.

Професор велике школе г. Д. Нешић, показао ми је једну другу методу којом се опет из неке дате тачке, к непознатом пресеку двеју датих правих има да једна трећа

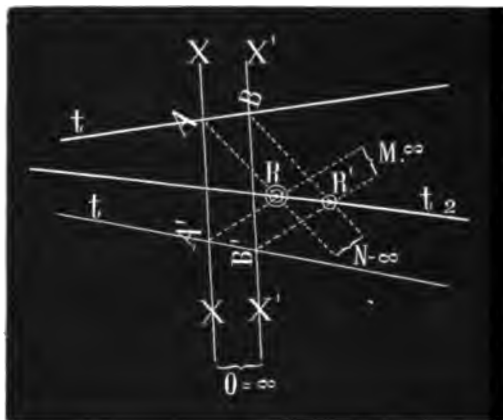

Сл. 3

права повуче. Г. Нешић сече дате праве t и t_1 слика 3. произвољном правом н. пр. XX а добија по датим правима пресеке A и A_1, саставља и исте са датом тачком R; за тим повлачи другу X'X', ка првој XX паралелну, избија пресеке B', и B повлачи паралелну из B, са AR а из B' паралелну са A'R, пресек њиов дакле R', лежи са дато R у оној правој која и кроз пресек прави t, t_1 пролази. Овај је начин решења доиста прост а и занимљив, и није ништа друго по специјалан случај закона што су сликом првом показани. Ова метода оправдава се просто тиме ако узмемо прву тачку O у безконачној даљини а друго у исто доба и праву c, дакле и тачке M и N. —

b) По првом ставу, т. ј. по ономе општем одговору на главни задатак, даје се овај интересантан задатак да реши. Н. пр. дато је *n произвољних правих и n сталних тачака што у једној правој леже, сад се захтева да се построји један такав n-то угољак кога ће прво стране да пролазе кроз тих n тачака а друго да му ћошкови леже у датим n правима.*

Решење тог задатка бива просто на овај општи начин. Кад би знали само један ћошак n-тоугољка и то на у којој од датих правих, онда би, што је природно, и сви они остали били опредељени, т. ј. могли би их просто постројити. Да би дакле тај први ћошак нашли ваља нам овако радити. Узмимо нек је дато само *n—1* правих од тих n датих, а у исто доба и сви n тачака. Постројавајући сада друге n-тоугољке, којих да им се *n—1*

ћошкова крећу по n—1 датим правима, док им међутим стране пролазе редом кроз тих n тачака, онда ће они последњи ћошкови, као што знамо, лежати у једној правој. Ако сад у тој нађеној правој изберемо ма коју тачку за последњи ћошак, тим смо онда определили потпуно одма и неки n-тоугољак. Али како та нађена права пресеца ону последњу — а у послу донекле изостављену — у некој извесној тачки, са тога је онда та пресечна тачка, која ће нам задатак да реши; јер тачка та даје нам такав n-ти угољак, који не само што задовољава n—1 дате праве но још и ону последњу изостављену; а исто тако и ону помоћну. Са тим је дакле и задатак решен; јер кад будемо ту тачку нашли, нацртаћемо врло лако и n-то угољак затеване особине. (Употребљене n—1 стране и она помоћна или нађена у том су положају, да ма у којој изберемо неку тачку за ћошак неког n-то угољка, добићемо увек такав, ког ће остали ћошкови лежати у осталим правима узимајући увек да му још и свака страна има да прође кроз једну од n тачака).

Ради боље јасности тог решења што је овди на општи начин показато, применимо тај задатак на једном особеном примеру, н. пр. на једном четвороугољку.

Дакле нек су нам дате четири произвољне праве: a, b, c и d слика 3, на таблици, и четири произвољне тачке: 1, 2, 3 и 4 које у истој правој xx леже. Ћошкове траженог четвороугољка, што леже на правима a, b, c и d означимо са писменима A, B, C и D; а сам четвороуго нека је тако положен, да му страна AD пролази кроз 1, страна AB кроз 2, страна BC кроз 3 и страна CD кроз тачку 4.

Ако хоћемо задатак по оном општем правилу да решимо морамо да изоставимо једну од датих правих, н. пр. праву d, па онда узмимо остале три a, b и c као дате, а што тако и све четири тачке па онда постројмо помоћне

четвороугоњке, који нека у свему одговарају оном четвороугоњку што га тражимо; са изузетком само последњих ћошкова, јер ће сви до некле лежати у другој правој а не у *d*. Дакле пређимо к раду и узмимо у правој *a* будикоју њену тачку $\overset{+}{A}'$ и саставимо је са 2, па кад тај правац $\overset{+}{A}2$ пресечемо са b, добићемо ћошак $\overset{+}{B}'$, саставимо $\overset{+}{B}'$ са 3 па ћемо у пресеку тог зрака са правом c добити тачку или ћошак $\overset{+}{C}'$, и на последак саставимо ћошак $\overset{+}{C}'$ са 4 а ћошак $\overset{+}{A}'$ са 1. Гди нам се сад $\overset{+}{C}'4$ и $\overset{+}{A}'1$ пресеку а то бива у тачки $\overset{+}{D}'$, ту добијамо четврти или слободан ћошак првог помоћног четвороугоњка. На савршено исти начин ваља изабрати на правој *a* неку другу тачку $\overset{+}{A}''$ као први ћошак другог помоћног четвороугоњка, па ћемо као и мало час што смо радили наћи његов четврти ћошак $\overset{+}{D}''$, и ако сад $\overset{+}{D}'$ и $\overset{+}{D}''$ саставимо, добићемо у тој правој $\overset{+}{d}$ ону праву, у којој морају да леже сви слободни ћошкови таковик четвороугоњака дакле и онога траженог. И доиста пресек праве $\overset{+}{d}$ са датом правом d, решава нам задатак, јер кад у њиовоме пресеку, а то је овди тачка D, нашли будемо ћошак траженог четвороугоњка, што у правој d лежи, онда идимо просто на трашке; т. ј. саставимо D са тачком 1, па пресеком зрака D1 са правом *a* добијамо први ћошак A, саставимо сада ћошак A са тачком 2, добићемо пресеком зракова A2 са правом b у истој други ћошак B, саставимо B са 3, добићемо пресеком зрака B3 са правом c ћошак C и најзад још контроле ради ако C саставимо са 4 онда C4 мора да пролази кроз тачку D, као што то и ваља да буде. *ABCD* је тражени четвороуго.

Дакле тако се задатак решава, и као што смо видили само са пружником, па због тога баш и јесте задатак првог ступња.

Међутим да је место једне будикоје од правих дата каква крива (види приметбу), онда би и задатак или његово решење било онога истог реда ког је и крива, осим тога ако би још и од n—1 правих била једна опет са неком кривом замењена, онда у овом случају не би описао последњи ћошак помоћног n-то угољка праву пругу но на против криву. И тај ћемо случај пропратити мало доцније, опет на једном особеном а врло занимљивом примеру. Кад би се сви такви примери решавали аналитичним путем, наишли би без сумње на врло велике тешкоће.

У примеру четвороугољка видели смо како су нам нужна била најмање два помоћна четвороугољка или у опште две помоћне манипулације; међутим кад би нам дате биле само три праве a, b и c слика 4, и три сталне тачке 1, 2 и 3 у правој xx, онда нам је довољна само једна помоћна манипулација или један помоћни триуго.

Ово долази отуда, што кад му нађемо његов слободан ћошак $\overset{+}{C}$, онда по познатоме знамо, да сви такви ћошкови осталих троугољика леже у правој $\overset{+}{c}$ која се може из $\overset{+}{C}$ к пресеку правих a и b повући, са претпоставком да смо праву c изоставили. Где се буду сад праве $\overset{+}{c}$ и c пресекле а то је овди у C, ту ће лежати и један ћошак траженог триугла који ће нам захтеве испунити. Триугао је тај ABC и он је тога својства да му страна AB пролази кроз 1, BC кроз 2 и AC кроз 3; ћошкови његови леже редом у правима a, b и c. Што се тиче построја, тај је из слике увиђаван, јер све што је помоћно узето, то је тачкастим правима означено, а над помоћним ћошком има одозго знак +, исто је тако и помоћна права тим знаком обиљежена.

Врло је занимљив задатак у том случају, кад је место оне треће праве, дакле н. пр. место c (у горњем примеру) дат некя купин пресек kk слика 4 на таблици и то

од тог пресека ништа више да није дано но само његових пет тачака: T, 𝔄, 𝔅, ℭ и T^1; па онда да купин пресек који тима тачкама одговара, и не цртамо, но да се просто само са тих његових пет елемената послужимо; т. ј. да решимо савршено подобан задатак о триуглу, као што смо то и мало час чинили. Дакле ваља постројити један триугао таквог својства, кога ће два ћошка лежати на правима a и b, а трећи на кривој *kk*, даље да му стране његове још пролазе кроз 1, 2 и 3 које у правој *xx* леже, и то н. пр. тако: да страна *AB* пролази кроз тачку 1, која нек лежи у бесконачној даљини праве *xx*, стране BF кроз тачку 2 а страна CF кроз тачку 3, ако овди са F означимо ћошак у купином пресеку што ваља да лежи.

Решавајући овај задатак учинимо овди подобно ономе што смо у њему сродном задатку извршили, т. ј. место што смо тамо изоставили праву *c*, изоставимо сада овди сам крупин пресек *kk;* па онда поступајмо са правима *a* и *b* а и тачкама 1_∞, 2 и 3 исто онако као и горе, па ћемо на тај начин добити помоћан триуго A_1^+ B_1^+ C_1^+, а са њиве и праву f^+. Та права f^+ коју будемо нашћи, она ће нам и задатак решити, јер у њој мора да лежи онај трећи ћошак траженог триугла, а само место тог ћошка биће без сумње оно, гди се права f^+ са купиним пресеком *kk* пресекла буде; јер онда задовољавамо и праву a у исто доба крупин пресек, што и треба да буде. Но како је познато да ће права f^+ пресећи купин пресек у двема тачкама то је и решење тог задатка другог ступња, што значи то, да има два триугла који постављеном услову одговарају, а то је са свим и природно. Дакле кад смо нашли помоћну праву f^+, онда нам остаје још само то, да нађемо пресек те праве са датом купином кривом *kk*, па тим налазимо и оно што тражимо.

У овој прилици налази се пресек праве f^+ са кри-

вом *kk,* као што је познато овако: ваља будикоје две тачке од датих пет тачака (којима се купин пресек опредељава) узети за темена два *„пројективна зрачна прамења у равнини“* (Ein ebenes Strahlen-Bücshel). Узмимо дакле за такве тачке овди нека су н. пр. T и T_1, па онда из истих тачака пројецирајмо остале три тачке 𝔄, 𝔅 и ℭ на праву f^* и пројекције тих означимо односно из тачке T са писменима A, B и C а из тачке T_1 са писменима A_1, B_1 и C_1. На тај начин имамо два пројективична реда у њиовом истоветном носиоцу f^*, те зато мора да је

$$(ABC\ldots) = (A_1B_1C_1\ldots)$$

Ваља нам сад том реду да нађемо његове двогубе тачке или елементе, што су као што знамо у правој f^* оне тачке, у којима ће се доистна тачка са њеним пројецијом у једно да се стекну, које без сумње неће ништа друго да буде но тражени пресек праве f^* са кривим *kk.* Дакле ако хоћемо да све могуће двогубе елементе изнађемо, ваља нам — што је најпрактичније — узети у помоћ један нови и то *цикличан* ред тачака, т. ј. изберимо у равни слике будикакав помоћан круг k′, а у његовој периферији будикоју тачку н. пр. τ, (τ') (која треба да носи два имена зато, што ће иста да буде сада носиоц два пројективна прамена у равнини), па ту сада сматрајмо као носиоца два нова пројективна прамена у равнини. Из те тачке даље пројецирајмо ABC . . . и $A_1B_1C^1$ . . . на саму периферију тога круга k′, па одговарајуће циклиничне пројекције означимо са писменима α, β, γ и $\alpha_1, \beta_1, \gamma_1$. Овом приликом дакле имамо прво један циклиничан ред тачака а друто још и два пројективна прамена: (τ. ABC) = (τ_1. $A_1B_1C_1$) истоветног носиоца (τ, τ_1'). Најзад имамо да нађемо за та два нова прамена све њиове двогубе зракове, које ћемо по познатоме врло лако постићи, ако само тачке $\alpha\beta\gamma$ $\alpha_1\beta_1\gamma_1$ сматрали будемо исто онако као и један *Паскалов* шесто-

угоњак; па нашавши Паскалову праву p, добиќемо на кружној периферији без сумње и два пресека $\varphi\varphi'$ и $\overset{+}{\varphi}\overset{+}{\varphi}'$, које тачке јесу таког својства, да кроз њих пролазе и тражени двогуби зраци, дакле саме тачке $\varphi\varphi'$ и $\overset{+}{\varphi}\overset{+}{\varphi}'$ оне су у исто доба и двогуби елементи циклиничног реда тачака. Дакле кад будемо на тај начин нашли двогубе зраке ваља их само продужити донде, док не пресеку праву f^{+}, па онда у пресеку томе а таква има два, која су FF' и $\overset{+}{F}\overset{+}{F}'$, добијамо без сумње и двогубе елементе пројективних редова у правој f^{+}, а тиме се и задатак решава, јер смо на тај начин нашли два места трећем ћошку триугла зактеваног својства.[1])

Дакле је у тачки F (или што је исто у F_1) лежи трећи ћошак једнога триуга ABF, а у оној другој тачки $\overset{+}{F}$ ($\overset{+}{F}_1$) или у купином пресеку лежи трећи ћошак другога триугла $\overset{+}{A}\overset{+}{B}\overset{+}{F}$, а оба та - постављеном услову одговарају потпуно.

Примитба: Задатак овај могли смо, без сумње и на овај начин да решимо; ваљало је да смо купин пресек из његови пет тачака построили па онда просто определи пресек праве f^{+} са купином кривом kk. Али тај начин био би, прво мало заметнији, а друго још што је најглавније и не тачан, јер тачке F и $\overset{+}{F}$ неби никад тако тачно определили као по горњем начину где добијамо те тачке готово математично тачно. Напротив да је место криве kk дат неки круг, онда би ова друга метода без сумње простија била. Најзад и то је јасно да ће решење у свакои случају бити доистно, ако само помоћница f^{+} дату криву kk пресеца, на против уображен ако то не чини. На том

1) Паскаљова права p, налази се овако: $\alpha\beta_1$ и $\alpha_1\beta$ кад се пресеку дају тачку I, праве $\beta\gamma_1$ и $\beta_1\gamma$ дају у пресеку тачку II исто тако и праве $\alpha\beta_1$ и $\alpha_1\beta$ дају у пресеку тачку III, све те три тачке I, II и III морају лежати у истој правој или p, а та је паскалова права.

малом задатку види се врло јасно, велика корист и плодност новије геометрије, која у себи свата још велику множину других а још важнијих задатака и теорема.

II. Овај други задатак биће са свим сродан оном првом, а разликоваће се од првог тиме, што у овом случају неће се кретати оба триуглова ћошка на правима, но на против један ће њи по правој а онај други креташе се по периферији некога сталнога круга; све оно остало остаје исто онако као и у првом примеру.

Дакле нека је дат неки промењљиви триуго GHQ слика 5 на таблици који по његовој садржини и положају тако нек се мења, да му се стране окрећу око трију сталних гачаке A, B и C које све три у правој xx леже, и то на тај начин да се HG окреће око A, страна GQ око B и страна HG око тачке C; даље, један ћошак G нека пузи по правој g која нека је на xx нормално положена, док на против онај други ћошак Q он нека пузи по периферији некога сталног круга k, ког средиште нека је одма у тачки C. На тај је начин и двизање триугла сасвим опредељено и остаје нам даље то као задатак, да још испитамо или нађемо геометријско значење онога трећег или слободног ћошка H.

У сљедујућем занимаћемо се дакле са решењем задатка, па тога ради да би нам исто простије испало, нек је права xx, одма и абсцицна осовина, а ординатна, на првој нормална нек пролази кроз центрум C датог круга, даље тачке Q нека су координате x_1, y_1 а исто тако и тачке H, коју тражимо, нека су јој координате x, y; ставимо краткоће ради нек је AO = a, BO = b и BC = c метимо још AC = a + b + c = d а полупречник датог круга означимо са ρ. Тим смо дакле означили све вредности што ће у рачуну да требају, и најзад онда неостаје нам ништа друго, но да склопимо једну једначину овога облика:

$$y = f\,(x;\ a,\ b,\ c,\ \rho);$$

до које ћемо сљедујућим путем доћи.

Једначина датог круга ова је:

$$1) \ldots\ldots x_1^2 + y_1^2 = \rho^2$$

права QH, она пролази кроз тачку $x_1\, y_1$, за то јој је и једначина овог облика

$$2) \ldots\ldots y = \frac{y_1}{x_1}\, x;$$

но како је трећи троуглов ћошак H пресек те последње праве са правом *AG*, која кроз A и G пролази, а међу тим тачка G она је, која се добија из пресека праве QB са правом *g*, са тога ваља пре све свега још да нађемо и саму једначину те праве. Једначину њену добићемо врло лако, ако само у општој једначини правих, дакле у

$$\frac{x}{A} + \frac{y}{B} = 1$$

просто место сталних количина A и B њиове вредности ставимо. Овди је дакле $A = -\,d$, а из подобности триуглове BGO и BQQ_1 а после из подобности триуглова AOG са ACC′ изилази:

$$CC_1 = B = -\,\frac{b y_1 d}{a\,(c + x_1)},$$

ако дакле те нађене вредности за A и B заменимо где је нужно и довољно сведемо добићемо и једначину праве AG, а та је ова:

$$3) \ldots\ldots y = -\,\frac{b y_1}{a\,(c + x_1)}\ (x + d)$$

На тај начин нашли смо оне три једначине које нам требају па да нађемо геометријско значење оном слободном ћошку. Дакле, ако хоћемо да имамо координатну једначину тог ћошка, ваља просто из тих трију једначина на бундикоји начин да избацимо количину x_1 и y_1. То ћемо можда најбоље на тај начин постићи да из једначина 2 и 3 определимо количину x_1 и y_1 а те су:

$$x_1 = -\frac{acx}{b(x+d)+ax} \text{ и } y_1 = -\frac{a\,c\,y}{b(x+d)+ax}$$

па те вредности заменимо у једначини *1*, на кад замену извршимо и довољно скратимо и по x уредимо добићемо оно што тражимо, које је претстављено у овој једначини:

$$y^2 = \left\{\left(\frac{\varrho\,(a+b)}{ac}\right)^2 - 1\right\}x^2 + 2bd\,(a+b)\left(\frac{\varrho}{ac}\right)^2 x$$

$$+\left(\frac{b\,d\varrho}{ac}\right)^2 \ldots\ldots \text{I.}$$

Једначину ову можемо и овако опште написати:

$$y^2 = AX^2 + BX^2 + C \ldots\ldots \text{II.}$$

у којој су сталне количине ове,

$$A = \left(\frac{\varrho\,(a+b)}{ac}\right)^2 - 1,\ B = 2bd\,(a+b)\left(\frac{\varrho}{ac}\right)^2 \text{ и}$$

$$C = \left(\frac{bd\varrho}{ac}\right)^2.$$

Сматрајући сад једначину II, опазићемо одмах на први поглед да је то координатна једначина неке хиперболе, чије је теме а и средиште у осовини XX, а средиште њено. оно није у почетној тачки координата.

На тај начин добијамо и одговор као решење задатка, т. ј. геометријско значење оног слободног ћошка, оно је у оваком случају Хипербола.

Међу тим за то што количине A, B и C могу да буду и разне вредности а и разно означење, са тога могу ту и специјални случаји наступити, па за то једначину II можемо као најопштије решење да сматрамо и она нам преставља најопштију једначину купиних пресека, за то је онда одговор на задатак, као решење тога, овај много прецизнији: *Геометријско је значење слободног ћошка у опште неки купин пресек и то: Хипербола ако добијемо једначину у виду II дакле кад су све три сталне*

количине положне, Елипса ако је В одречно а парабола ако је А = О.

По томе довле можемо слободноме ћошку да прописемо онаку путању какву ми желимо (која мора наравно да буде један купин пресек), јер тога ради имамо само параметре a, b и c, према мало час показатим условима да удесимо.

Дакле узмимо, нека нам слободан ћошак описује *параболу*. У том случају мора да је А = 0, т. ј. мора да постоји овај однос:

$$\varrho\,(a + b) = ac,$$

а ако још ту узмемо да је $\varrho = a$ онда је по томе $a + b = c$, као што је то у слици *6* претстављено. Ако даље од та три последња параметра два дамо, онда је наравно по томе трећи определен а са њиме и све остало, јер једначина I, добија на себе у овом случају следећи облик:

$$y^2 = (4b)\,x + (2b)^2 \ldots \text{III}.$$

За овај је случај у слици 6 види таб. извршен и построј, којије врло увиђаван, и не потребује објасненьа; од куд се још нека својства построја могу да спазе.

Даље, ако хоћемо да нам слободан ћошак опише *елипсу*, онда мора да је В одречно а то се може постићи само онда: прво, ако је b одречно и у исто доба $b < a$ даље друго, још и онда, ако је количина a одречна а у исто доба a опет веће од b.

Ради боље увиђавности и распореда тих сталних количина, први је случај претстављен у слици 7, а други случај у слици 8. види таб.

Дакле из свег тога врло је јасно како једначина I скрива у себи све те купине пресеке, због чега је и можемо назвати општа једначина купиних пресека, а исто тако и начин пестојања тих пресека — као што смо виделе двизањем некога триугла на известан начин — мо-

жемо слободно да назовемо, *општи постанак купиних пресека у равни.*

Напослетку важно ће бити да се у сљедујућем још и то каже, како се просто путем построја и само пружником могу да определе темена купиних пресека. Тога ради морамо се и овди резултатима првог задатка да послужимо, т. ј. користити се оним случајем где два троугла леже у перспективном положају. Узмимо дакле тачку C слика на страни 9 за носиоца или центар трију пројецирајућа зрака Cx, Cy и Cz; на се онда за такав случај вели:

Ако су два триугла $\mathfrak{A}\,\mathfrak{B}\,\mathfrak{C}$ и $\mathfrak{A}_1\mathfrak{B}_1\mathfrak{C}_1$ *Химологна* т. ј. тако положена да се њихове две и две одговарајуће стране секу у таквим тачком M, N и P које ће лежати у једној истој правој g, даље ако из будикоје тачке н. пр. Q будемо пројецирали првог триугла ћошкове $\mathfrak{A}$, $\mathfrak{B}$ и $\mathfrak{C}$ опет на праву g, и те пројекције које да означимо са α, β и γ, будемо спoили са оним другим ћошковима $\mathfrak{A}_1$, $\mathfrak{B}_1$ и $\mathfrak{C}_1$, онда је резултат тога овај: спојне праве $\mathfrak{A}_1\alpha$, $\mathfrak{B}_1\beta$ и $\mathfrak{C}_1\gamma$ секу се у једној тачки H, и уз то још, права QH пролази кроз центар C.

По томе дакле кад би хтеки да имамо само тачку H. онда би њу могли да нађемо само пројекцијом једне тачке $\mathfrak{A}$, јер кад би се још и тачкама $\mathfrak{B}$ и $\mathfrak{C}$ послужили, оне би нам истоветно H дале; претпостављајући наравно, да се само Q није променило. У том случају могли би дакле $\mathfrak{A}$ и $\mathfrak{A}_1$ заменити с тачкама $\mathfrak{B}$ и $\mathfrak{B}_1$ или са $\mathfrak{C}$ и $\mathfrak{C}_1$, а тек само контроле ради могли би све три тачке да употребимо, па да H изнађемо.

Да би све то што је ту речено доказали морамо првој да докажемо да се права $\mathfrak{C}_1\gamma$ доиста сече у оној истој тачки у којој се и праве $\mathfrak{A}_1\,\alpha$ и $\mathfrak{B}_1\,\beta$ пресецају. Ово се доказује овако.

Троугли $\mathfrak{A}\,\mathfrak{B}$ Q и $\mathfrak{A}_1$ $\mathfrak{B}_1$ H_1 имају такав положај, да се одговарајуће стране секу у таким тачкама M, α и β

које све три у правој *g* леже, па за то онда и *права QH пролази кроз* центар C (то се оправдава у почетку

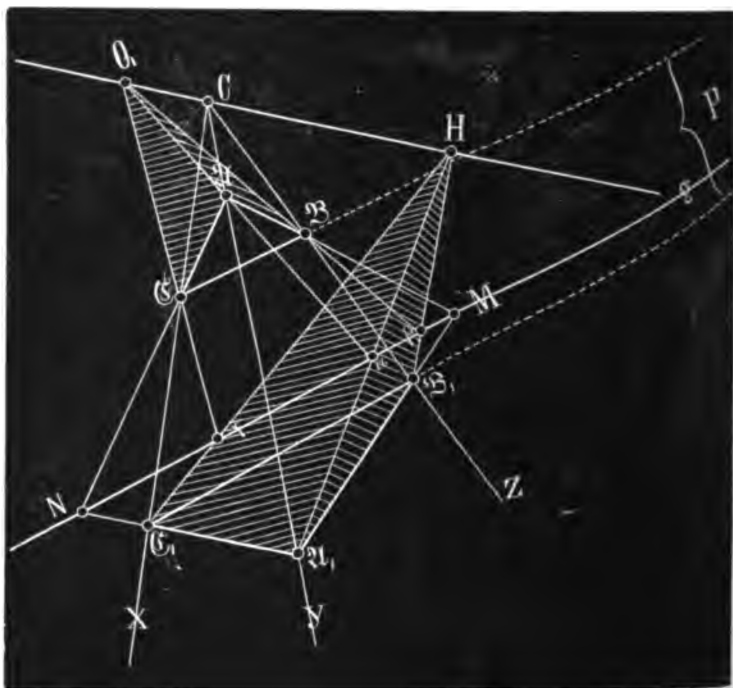

Сл. 4

првим примером); т. ј. кроз ону тачку у којој се стичу зраци што два и два ћошка тих триугла спајају.

Међу тим што кроз тачку C пролази и зрак $\mathfrak{C}\mathfrak{C}_1$, са тога и триугли $\mathfrak{A}Q\mathfrak{C}$ и $\mathfrak{A}_1H\mathfrak{C}_1$ имају такав положај да се зраци одговарајући ћошкова секу исто тако у тачки C. Дакле и пресеци хомологних страна морају у једној и истој правој лежати; и то са тога што се $\mathfrak{A}\mathfrak{C}$ а $\mathfrak{A}_1\mathfrak{C}_1$ у тачку N секу, даље $\mathfrak{A}Q$ и $\mathfrak{A}_1H$ сече се у тачки α, па мора онда да се и $Q\mathfrak{C}$ са $H\mathfrak{C}_1$ сече у једној тачки γ која у правој $N\alpha$ лежи или што је исто γ лежи на правој MN.

То са другим речима значи ово: зрак $\mathfrak{C}_1\gamma$ пролази кроз ону исту тачку H, у којој се тачки по напред реченом и зраци $\mathfrak{A}_1\alpha$ и $\mathfrak{B}_1\beta$ секу, што је и ваљало доказати.

Тачка је Н дакле потпуно опредељена пресеком правих $\mathfrak{A}_1 \alpha$ и QC. Ако даље сада још и сва остала докучења скупимо излази ово важно правило: *да ако тачке* $\mathfrak{A}, \mathfrak{A}^1$ *и Q не мењамо, можемо кроз центрум С провлачити произвољан зрак н. пр, CX и ако даље у правој g изберемо произвољну тачку N (па макар и безконачно удаљену), и ако ту саставимо са тачком* $\mathfrak{A}$ *и* $\mathfrak{A}_1$, *добићемо онда у пресеку зракова* $N\mathfrak{A}$ *и* $N\mathfrak{A}_1$ *на правој CX две нове тачке* $\mathfrak{C}$ *и* $\mathfrak{C}_1$, *које односно на тачку H имају оно и исто значање што и тачке* $\mathfrak{A}$ *и* $\mathfrak{A}_1$, *следователно ове се са оним новима потпуно самењују, наравно само онда ако хоћемо H да нађемо.*

Ако се у слeдујућем тим својством користимо, моћемо врло лако да нађемо и темења купиних пресека. Узмимо дакле нек у овој слици 9 права $\mathfrak{A}\mathfrak{A}_1$ оно исто значи што у слици 10 види таб. права AB, дакле она права у којој ће темена купиног пресека да леже, и ако по познатим правилима будемо постројавали тачке купиних пресека, доћићемо најзад до таког положаја да се зраци AH и BQ слика 10 савршено покривају, у ком случају не би могли ни пресек њиов определити, или штогод буде тачка β лежала ближе осовине, тим би H све нетачније налазили. Такви положаји тачке β доводе нас на нужност да построј предругојачимо, које ћемо врло лако да постигпемо ако само место тачака A и B слика 10 узмемо неке друге тачке, које ће их — што се тиче изналажаја и H — потпуно заменити. Ово бива овако:

Кроз тачку C повуцимодв а произвољна нова зрака cx и cy слика 10, види таб. на правој g изберимо две произвољне тачке D и E, па онда D саставимо са A и B исто тако и тачку E опет са тачкама A и B, на тај начин онда добијамо на зрацима Cx и Cy нове тачке $\mathfrak{C}_1$ и $\mathfrak{C}$ као и тачке $\mathfrak{B}_1$ и $\mathfrak{B}$. Те нове тачке имају — као што већ знамо — ту особину, да нам потпуно замене тачке A и B и то

тачку А замењују сада $\mathfrak{B}_1$ и $\mathfrak{C}_1$ а тачку В замењују $\mathfrak{B}$ и $\mathfrak{C}$. С' тим тачкама дакле можемо онаква иста пословања да чинимо као што смо са тачкама А и В радили кад смо тачке Н тражили.

Наизад на питање оно, како ћемо наћи темена купиног пресека, но то је сада врло лако одговорити, па и та темена наћи. Темена морају лежати у правој XX. Означимо темена купиног пресека са писменима S и S_1 за који случај та пасмена замењују писме Н, а тачка Q и она ће у овом случају прећи у N_s и N_s^1, или што је ист, то су пресеци праве XX са сталним кругом.

Дакле темена се овако налазе: пројецирајмо ћошкове троугла $\mathfrak{B}$BC на праву g и то једаред из тачке Ns а други ред из тачке N^1_s, па онда пројекције тих ћошкова (у првом су случају пројекције те β_n, O и γ_n а у другом β_{n1},O и γ_{n1}), саставимо са хомологним или одговарајућим тачкама оног другог троугла $\mathfrak{B}^1$A$\mathfrak{C}^1$. На тај начин добивени нови зраци или састављајуће праве, сеће се у првом случају у тачки или темену S а у другом случају у темену S_1. Овим смо дакле видили како се темена могу врло лако, а на прост и практичан начин да изнађу. Построј око изналажаја темена, цртан је на сликама са тачкастом пругом.

Построј тај око изналажаја темена а и других тачака што близу темења леже много ће простији да испадне у оном случају кад тачке D и E узмемо да су на правој g у безконачној даљини. У том ће случају и зраци CX и Cy сећи се са оним паралелнима које из А и В према правој g будемо повукли. Тачке оне које будемо тим путем добили на зрацима Cx и Cy имаће ону исту вредност као и пре, т. је. њима моћићемо тачке А и В заменити. А како већ знамо да ће тиме у XX лежати (са том поставком да је $g \perp XX$), биће нам довољан само један зрак

који кроз C повукли будемо, н. пр. Cx. У сликама 6 и 7 на таблици, ту је тај начин и употребљен.

Осим тога, ваља овди још и ово важно да напоменем. Кад би н. пр. — контроле ради из неке периферијске тачке Q слика 10, види таб., пројецирали тачке B, 𝔅 и ℭ на праву *g*, па би онда пројекције њиове спојили са тачкама које би првим хомологне биле дакле са: $A_1 𝔅_1$ и $ℭ_1$ онда би нашли на то, да се сви такви спојни зраци пресецају у једној тачки H, која је у исто доба и тачка купиног пресека. По томе свему јасно је како место траве XX можемо све могуће друге праве да узмемо које би кроз C пролазиле, па онда ако само у њима место тачака A и B друге изберемо. Све такве замењујуће тачке покреће се по правима које кроз A и B пролазе и према *g* паралелно стоје, дакле где зрак неки те две паралелне пресекао буде ту ће лежати онда и оне тачке које се место A и B узети могу. У тим случајима дакле не смемо C дирати. Стране промењивог троугла могу се по томе окретати и око других тачака а не само баш око A и B, но и око оних 𝔅 и 𝔅, које смо на познати начин добили, па опет да нам очај последњи ћошак купин пресек опише. Могли би дакле наћи безконачни број тачака, што би тачке *A* и *B* заменули па да се решење ниучему не мења. Или ако би место *A* узели да је нека друга извесна тачка замени, онда би одма и она друга била савршено опредељена која би морала да тачку *B* замени.

То је дакле све што се о том последњем задатку може у кратко да покаже; т. ј. о постанку купиних пресека у равнини. А да би се о томе имало још млого више написати и то је јасно, па би се може бити наишло још на нека важна конструктивна а и анамитична својства тога задатка. Нарочито могло би се породити ово питање: како би имали да стоје тачке A, O, B и C заједно и величина кругових пречника т. ј. које би морале да буду

бројне вредности количина a, b, c и ϱ? па да оне вреде за неки сасвим опредељени купин пресек. Дакле кад би нам били дати параметри купиних пресека како би ји онда по показаној методи нацртали? Ту би нам дакле требало знати тачке A, O, B и C а исто тако и полупречник ϱ. Ваља дакле тражити однос који измеђ пафаметара купиних пресека и количина a, b, c и ϱ постоји. Посматрајући најзад тачно како на показани начин купини пресеци постају, може се врло лако и једна таква справа саградити која би нам *механички све купине, пресеке нацртала*. Справа је та доиста за параболу врло употребљива, јер ту је врло лако наћи однос, за који мало час питах. Справа она, која би имала задаћу, да све купине пресеке црта, била би по мом схваћању тек онда важне практичне користи, кад би се на положено питање одговорило. Решење тога, остављам дакле другим математичарима, којима би више времена на расположењу стаало; а ако мени то за руком изпадне ја ћу и то одма јавности предати.

1. Маја 1868 год. у Београду.

Љубомир Клерић
инжињер рударски.

ПРИМЕНЕ ГРАФОСТАТИКЕ НА РЕШАВАЊЕ ГЕОМЕТРИЈСКИХ ЗАДАТАКА.

Као што се по геометријским правилима могу решавати задатци статике, исто тако и обратно можемо решити неки геометријски проблем по правилима која о статици важе. Кад се геометријски проблеми решавају путем статике, онда је решење њиово сасвим просте природе; јер доказа ради имамо само ово да упамтимо: како резултанта двеју компонената мора да пролази кроз пресечну тачку њиову, а правац резултанте и њена величина (а код паралелних сила и њено место) зависиће од правца и величине компонената. Две компоненте можемо спојити у једну силу (резултанту), једну силу можемо у две или три компоненте да разложимо, а исто тако и кад нам је резултанта по правцу положају и величини дата, заједно са једном од њених компонената, можемо врло лако и другу компоненту наћи, и то по правцу и величини њеној.

У оном случају кад су дате две компоненте, по величини правцу и положају, можемо врло лако наћи њиову резултанту, а да и не употребимо пресечну тачку тих компонената. Тога ради ваља нам построити само полигон сила, па ћемо тим наћи правац и величину резултанте, а затим ако построимо још и верижни полигон, наћићемо и једну будикоју тачку кроз коју мора резултанта проћи; а кад кроз ту тачку нацртамо праву, паралелно са резултантом што је у полигону сила, онда ће ова, као што је познато, морати пролазити и кроз пресечну тачку датих компонената. На тој правој ваља још и њену вели-

чину пренети, а та се добија из полигона сила, па је онда задатак решен.

Ако нећемо да повлачимо паралелну са нађеном резултантом, и то из тачке у којој се крајње стране верижног полигона секу, онда нам ваља само да начинимо још један верижни полигон првом паралелан, па где се његове крајње стране секу, и туда мора резултанта проћи. Дакле те две добивене тачке и она где би се компоненте секле, морају у истој правој да леже; а ова права је у исто доба паралелна и са резултантом што је у полигону сила. Како се полигон сила и верижни полигон дају да употребе на решавање геометријских задатака, видићемо у овим задатцима.

ЗАДАТЦИ.

1.) Дате су две праве a и b (слика 1) којих пресек *C* не пада на артију, па се тражи, да се њиовом пресеку

Сл. 1

С повуче једна права ϱ, која нека је паралелна са другом неком *r*.

РЕШЕЊЕ. Треба у будикојој од датих прави н. пр. у правој *b* узети неку произвољну тачку *o*, кроз ту тачку повући праву or′ || r и у тој узети произвољну величину н. пр. $\overline{02}$. па онда ту праву $\overline{02}$ сматрати као резултанту, коју ваља разложити у компоненте које ће у правима *a* и *b* дејствовати. Праву ту $\overline{02}$ сматрајмо као резултанту некога полигона сила, ког остале стране или компиненте добијамо престо на тај начин кад кроз 2 повучемо једну паралелну са правом *a*, гди она праву b сече, а то је ту у тачки *1*, одређен је у тој тачки и трећи ћошак полигона сила, гди је 01 једна компонента за праву b а $\overline{12}$ друга компонента што у правој а дејствује за резултанту $\overline{02}$.

Наишли би на исти резултат да смо из 0 (слика 2) повукли к правој *a* паралелну па онда из тачке 2 повукли паралелну правој *b*, гди би се те праве секле а то је овде у тачки 1, ту би био и трећи ћошак троугла сила који је резултанти противположен. И ту су $\overline{01}$ и $\overline{12}$ компоненте које ће у правима *a* и *b* дејствовати а за разултанту $\overline{02}$.

Ради одређивања самога места резултантиног, ваља нацртати још и *верижни полигон.* Узмимо дакле неку произвољоу тачку O за пол полигона сила (у обема сликама 1 и 2), па нам је онда OI II III одговарајући верижни полигон, гди је OI || Oo, I II || 01, II III || 02.

У тачки R секу се крајње стране верижног полигона а те су овде III II и OI, и то је она тачка кроз коју мора да пролази разултанта компонената што у правима *a* и *b* дејствују. Дакле кад кроз ту тачку R повучемо праву ϱ, паралелно са датом r или са or′, онда смо тиме

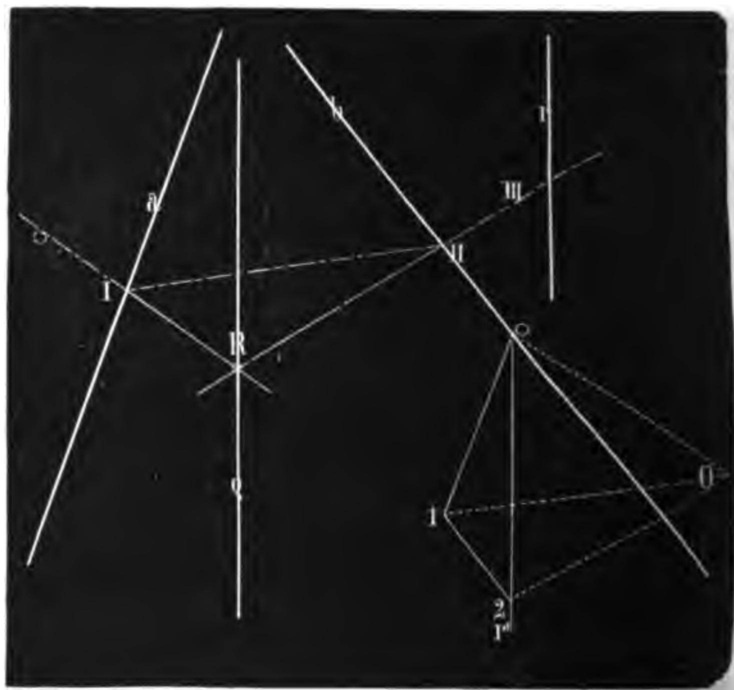

Сл. 2

и задатак решили; јер та права ϱ што кроз R пролази а паралелна је са *r*, мора у исто доба да пролази и кроз тачку C, а то са тога, што смо тај задатак решавали на тај начин, где смо тражили разултанту за компоненте 01 12, па зато права она ϱ која кроз R пролази а паралелна је са *r*, мора и кроз C пролазити.

Ако се није хтело да повлачи кроз тачку R права са датом r паралелна, могао се задатак и тако решити, да смо верижни полигон преместили на друго место а тај други био би н. пр. 0'I'II'III' сл.1 који је са првим паралелан. Ово можемо одма тако да извршимо кад страну 02 продужимо до пресека II' са правом *a*, па је онда II'III' одма и једна страна тог другог верижног полигона. И тог полигона крајње стране сеће се у тачки R' која мора да лежи у правој која R и C спаја, а у исто још иде са датим *r* паралелно.

Овај задатак има своју примену још и у графостатици, у оном случају, кад се крајње стране верижнога полигона не секу на хартији, а њиов пресек требамо са тога, што ту мора резултанта да пролази; без те тачке неби могли ни место резултанте одредити. У том случају се са тим странама верижног полигона на исти начин ради, као што смо са странама a и b у овом задатку радили. Резултанта што је у полигону сила има у овом случају смисао праве r.

2.) задатак. Дате су две праве a и b (слика 3) и још друге две a′ и b′ и то по њиховом правцу и положају, дакле

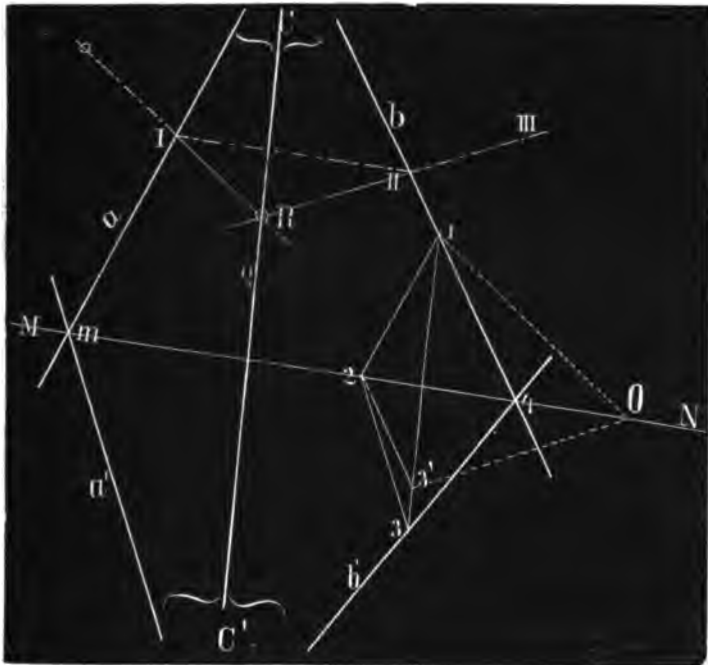

Сл. 3

оне заклапају један четвороуго. Четворуго тај је на хартији тако положен да пресечне тачке C и C′ страна a, b и a′, b′, не падају на хартији а напротив друге две тачке m и 4 оне су још на хартији. Дакле m4 то ће бити онда једна дијагонала тог четвороугља. Тражи се да се конструктивно нађе она друга дијагонала C′C или да се

повуче права која саставља пресечне тачке правих a, b и a', b'.

РЕШЕЊЕ.Ваља у будикојој од правих a и b, н. пр. у правој b узети неку произвољну тачку 1, из ње повући $\overline{12}$ ‖ a, гди та сече дијагоналу m4 а то је у тачки 2, повући отуда $\overline{23}$ ‖ a' до пресека исте у тачки 3 са правом b'. Сад је и врло јасно како је нови четвороугољак 1234 подобан са датим CmC'4, те са тога је и дијагонала 13 паралелна са оном CC' коју још незнамо.

У овом случају своди се задатак на онај први, т. ј. треба нам да повучемо праву, која да кроз C пролази а да у исто доба иде паралелно са правом $\overline{13}$.

Узмимо да нам је $\overline{12}$ одма једна компонента (што ће у правој a дејствовати), друга ће нам бити $\overline{13'}$ коју смо начинили са b да је паралелна, па је у овом случају резултанта равна правој $\overline{13'}$. На овај начин имамо за силе, које би у правима *a* и *b* дејствовале одма и троугао сила а тај је 123'. Ради одређивања једне резултантине тачке, узмимо н. пр. у правој MN тачку O за пол тога троугла сила, и начинимо му одговарајући верижни полигон OI II III, ког се крајње стране морају сећи у такој тачки *R* кроз коју мора резултанта проћи. Ваља дакле још кроз *R* повући паралелну према $\overline{13}$, па ће та иста морати проћи и кроз тачку C, коју на хартији немамо. Да ће права RC или ϱ морати проћи и кроз ону другу тачку C', то је врло јасно, са тога, што је RC паралелно самој дијагонали датог четвороугољка и са тога још, што та права ϱ пролази већ кроз тачку C, мора без сумње пролазити и кроз тачку C'.

Задатак овај могли смо и тако да решимо, да смо разлагање силе узели у правима a' и b' а тога ради задржали $\overline{13}$ одма за резултанту. У том случају биће $\overline{32'}$ и

$\overline{2'1}$ компоненте које ће у a' и b' да дејствују. Дакле 32'1 био би полигон сила. Ради одређивања верижног полигона узмимо неку тачку O за пол полигона сила. Одговарајући верижни полигон, том полу и полигону сила биће OI II'III, ког крајње стране секу се у тачки *R'*, а то је она кроз коју мора проћи резултанта компонената што у a' и b дејствују. Ако смо на начин што је пре овог изложен нашли још и другу тачку R, онда ваља R' са R да саставимо, па ће нам права ρ, пролазати кроз C и C', а тећи са $\overline{13}$ паралелно.

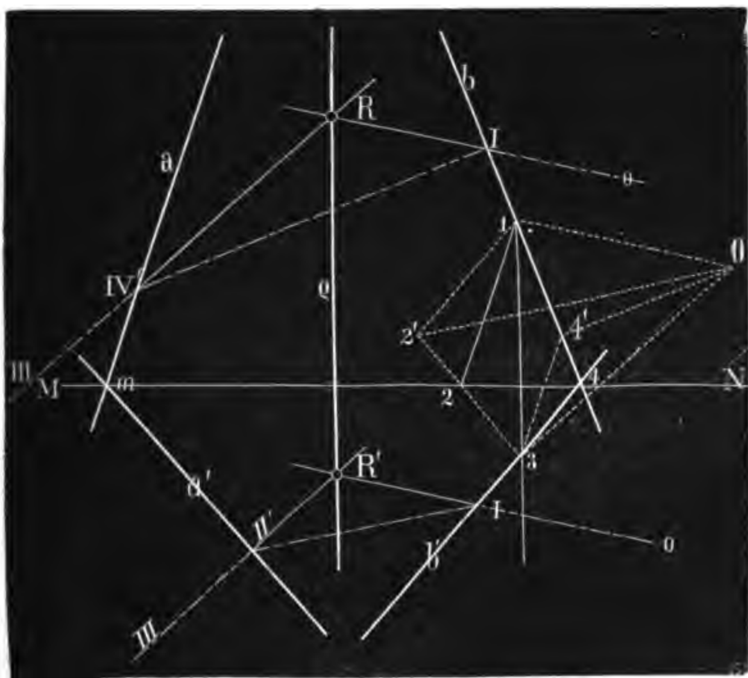

Сл. 4

Одовуд излази ово конструктивно правило: ваља начинити четвороуго 1244, који ће бити подобан са датим CmC'4, и то тако да дијагонала првога падне у дијагоналу m4 овог другога, а ћошак један 4 да је заједнички. Из тачке 3, ваља повући праву 34' ‖ 12, на ћемо добити полигон сила 14'3, затим ваља из неке тачке O повући

зракове O_1, O_4' и O_3 а исто тако и један полигон OIIV' III такав да је 01 || OI, 04' || I II и 03 || II'III. Полигон тај имаће то особено својство, да ће му се крајње стране OI и II'III довољно продужене сећи у такој тачки R, у којој ће лежати она права ϱ, која тачке C и C' веже, или тачка R то је тачка дијагонале $\overline{CC'}$. Дакле кад смо на тај начин тачку R добили, ваља кроз њу само да повучемо праву ϱ || 13, па ће иста кроз C и C' пролазати.

Ако нећемо да повлачимо ϱ са 13 паралелно, онда ваља још и из 1 повући паралелну 12' према страни, затим продужити страну 23 до пресека 2' са оном правом. Ту тачку 2' ваља саставити са тачком O и начанити други полигон OI II' III тако да је O'I' || 01, I'II' || 02' и II'III' || ... Ваља затим продужити стране OI и III II' до њиновог пресека R'. Кад смо још и R' добили, ваља само да R и R' саставимо са правом ϱ, па ће она кроз C и C' пролазити.

Оба та задатка налазе примену при решавању Пот[illegible]отовог проблема, у оном случају кад некога троугла abc трећа тачка c не лежи на асталу, а по таком троуглу имао би се проблем решити.

Дакле на асталу имамо само тачке a и b и правце из a и b на трећу тачку c, слика 5.

Кад се тај задатак на познате графиске начине решава, требају свакада да су нам све три тачке на асталу дате.

У случајима где су од троугла *abc* само две тачке a и b на асталу дате решава се задатак овако. Треба на асталу из неке тачке d'' која је вертикална над тачком *D* у природи, нацртати углове $\alpha = ad'C$ и $\beta = Cd''b$. Затим построити троуго $c'a'b \sim cab$, начинити $ya'b = \beta$ а $xba' = \alpha$. Праве bx и a'y сећи се у некој тачки z, и кад z са c' саставимо добијамо да је c'z. паралелно са правом dc, тек коју тражимо. Кад будемо даље начинили

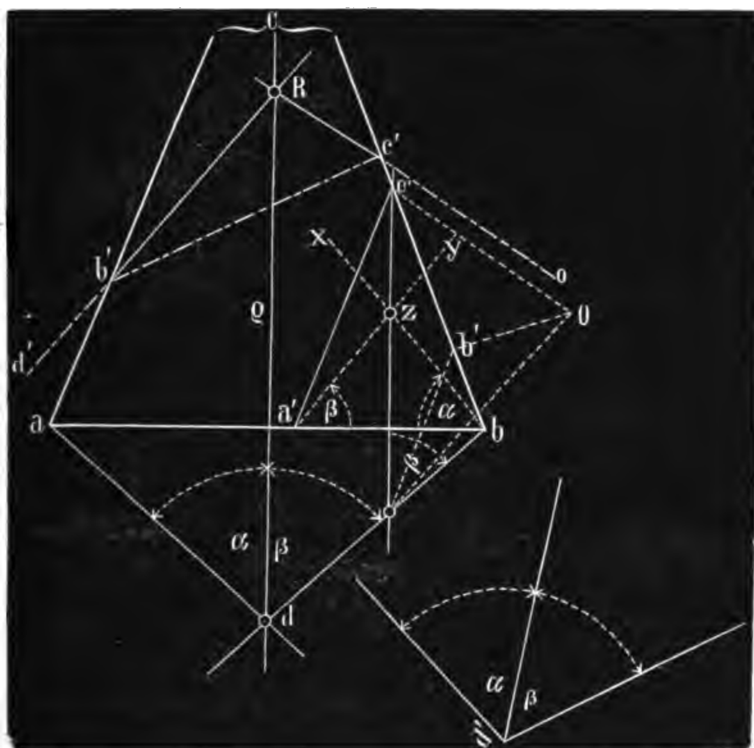

Сл. 5

c'd'b $= \beta$, онда ће d'b бити она права, у којој ће морати да лежи тражена четврта тачка d. Треба нам још повући праву ϱ која ће кроз c пролазити и са c'd' паралелно ићи, па онда где се та права ϱ буде са продуженом правом bd пресекла, а то ће бити овде у тачки d, то ће бити онда она четврта d која се тражила и која ће оној у природи D одговарати или троуго adb биће подобан троуглу ADB у природи. Кад смо добили праву cd' онда се овај задатак просто своди на онај први. Нека је ту дакле полигон сила c'b'd' где је b'd' || ac и узмимо још неку тачку O за пол истога, па онда томе одговара верижни полигон oc'b'd', у ком је oc' || OC' c'b, || Ob' и b'd' || Od'. Дакле кроз тачку R мора пролазити и ϱ у којој ће c и d лежати. Зато нам ваља кроз R повући ϱ || c'd' где се она са правом d'b

сече, а то је у тачки d, она нам је онда и она четврта која нам задатак решава.

Контроле ради ваља још d са a саставити, и ако је угао adc = α што га имамо нацртано, онда је и задатак добро решен, или што исто значи $\triangle$ adb $\sim$ $\triangle$ ADB.

Наизад имам овде још ово да приметим, да ми можемо пол O увек тако да изберемо да нам се крајње стране верижног полигона на артији пресеку, а под којим се углом секу крајње стране полигона сила или стране што резултанту заклапају под истим углом сећи се и крајње стране верижног полигона.

Љубомир Клерић

АНАЛИЗЕ БЕОГРАДСКИХ ПИЈАЋИХ ВОДА.

Све јавне пијаће воде београдске могу се у главноме на четворо поделити; тако Београд има чесама, којима долази воде из околине Авале, даље има турских чесама, које добијају воду од Булбулдера и најзад има Саву и Дунаво. Овим водама ваља додати још и бунарске воде, као пету групу пијаћих вода београдских. Ја сам се ограничио у овом моме првом испитивању само на прво поменуте четири воде, испитао сам их квантитативно на њихове главније саставне делове, којих у мерљивој количини имају.

1. Анализа воде с „Делинске чесме."

3. децембра 1873 год.

Температура ваздуха 2°C. + 29°C
Температура воде + 10°C. + 16°C
Специфична тежина воде 1,000248

Сви бројеви, који су овде изложени означују грамове, а однесе се на један литар (1000 кубичних сантиметара) воде; т. ј. они нам казују, колико грама означеног тела има у једном литру испитане воде. Ја ћу изложити овде у кратко ток саме анализе, одакле ће се видети методе, којима сам поједине саставне делове одређивао; да би опет резултати анализа што ближе истини били, све изложене бројеве узимао сам као средњи број из два или више опита, а контролне анализе тврде тачност њихову.

Одредба сталних тела. — Прво сам одредио укупно количину сталних тела, што се у овој води находе (не-

органска и органска тела). То сам учинио овако: испирао сам један литар воде до сува у тегли од платине, пазећи да прах из ваздуха у теглу не пада; остатак овај осушио сам на температури од 180° и измерио сам га. Учинио сам три опита оваква, и као што из следећих бројева видимо, они се међу се слажу:

1. Сталних тела у 1 литру воде	0,3073	грам.
2. „ „ „ „	0,3110	„
3. „ „ „ „	0,3116	„
Средњи број сталних тела у 1 лит. воде	0,30997	„

Пошто сам ова три остатка измерио, жарио сам их да би органска тела истерао, што се ту находе; да би опет калцијуму и магнезијуму повратио њихову угљену киселину, коју приликом жарења губе, грејао сам жарене остатак истија са амон-карбонатом, а после тога сам их по нова измерио. Сад сам нашао да су лакши; оно што је при жарењу излапило, то су органска тела. Ова три опита показаше ми следеће количине неорганских тела:

1. Неорганских тела у 1 литру воде	0,2268	грам.
2. „ „ „ „	0,2203	„
3. „ „ „ „	0,2376	„
Средњи број неорганских тела у 1 лит. воде	0,2282	„

Ако од првих бројева одузмемо ове друге, т. ј. ако неорганска тела одбијемо од укупне количине сталних тела, добићемо оно што је приликом жарења изгорело; добићемо дакле количину органских тела. И овде имамо три опита.

1. Органских тела у 1 литру воде	0,0805	грам.
2. „ „ „ „	0,0903	„
3. „ „ „ „	0,0740	„
Средњи број органских тела у 1 лит. воде	0,0816	„

Одредба хлора. Испарени остатак једног литра воде

искуван је у дестилисаној води; добивени раствор процеђен је и закишељен је азотном киселином, па је одатле хлор сталожен нитратом сребра. Два сам оваква опита учинио, па из добивеног хлорида сребра ове су количине хлора израчунате:

1. Хлора у 1 литру воде	0,00243	грам.
2. „ „ „	0,00247	„
Средња количина хлора у 1 лит. воде	0,00245	„

Одредба сумпорне киселине. Један лтар воде испарен је до четвртине своје запремине, за тим је остатак закишељен хлоро-водоничном киселином и сумпорна киселина баријум-хлоридом сталожена. Из добивеног баријум сулфата израчуната је сумпорна киселина као SO_3.

Сумпорне кисел. (као SO_3) у 1 лит. воде 0,0015 грм.

Одредба силицијумове киселине. Испарени остатак једног литра воде преливен је хлоро-водоничном киселином, раствор је до сува испарен, па остатак опет хлоро-водоничном киселином и водом преливен. Нерастворена киселина оцеђена је и измерена,

Силицијумова кис. (SiO_2) у 1 лит. воде 0,013 грам.

Одредба калцијума и магнезијума. Онај раствор, што је од силицијумне киселине оцеђен, неутралисан је амонијаком; пошто је оцеђен од малог мутнила (Al_2O_3 и Fe_2O_3), сталожен је одатле прво калцијум амон-оксалатом, а за тим магнезијум као магнезијум-амон-фосфат. Из ова два талога израчунат је калцијум- и магнезијум-оксид.

Калцијум-оксид у 1 литру воде 0,07051 грам.

Магнезијум-оксид у 1 литру воде 0,03030 „

Одредба натријума. Жарени остатак из једног литра воде преливен је хлоро-водоничном киселином, да би алкалне метале у хлориде претворили; раствор овај испарен је до сува, за тим му је додато мало воде, па онда амонијаком и амон-карбонатом преливен (сталожен Al_2O_3 је,

Fe_2O_3, $CaCO_3$ и $MgCO$). Оцеђени раствор испарен је до сува, остатак је жарен и у мало воде растворен; нестaложен магнезијум остаје сада у талогу (печена магнезија). Раствор је испарен до сува у тегли од платине, а остатак жарен, који се сад састоји из алкалних хлорида и то поглавито из натријум-хлорида, јер калијума има у минималној количини. Из добивеног натријум-хлорида израчунао сам да

Натријума има у 1 литру воде 0,01348 грам.

Одредба угљене киселине. Један литар воде преливен је баријум-хлоридом, коме је нешто амонијака додато. (Раствор овај награђен је раније и пре опита оцеђен је од мутљага). После 12 сахата оцеђен је талог и измерен; из баријум-карбоната израчуната је укупна количина угљене киселине што је била у 1 литру воде

Угљена киселина (израчуната као CO_2)

у 1 литру воде . . . . 0,1432 грам.

Од ове количине угљен-диоксида сједињено је с одређеним металима, градећи неутралне карбонате, 0,09493. Кад овај број одбијемо од првога, добићемо угљену киселину, која је сједињена с одређеним металима као кисели карбонат, и која се у води слободна находи. — Кисели карбонати лако се распадају, одпуштајући један део своје угљене кис., с тога се ова угљена киселина зове у пола везана угљена киселина.

Слободне и у пола везате укљене кис.

у 1 литру воде . . . . 0,04827.

Опитима овим дошли смо до бројева, који нам казују, колико од појединих саставних делова има у испитаној води, но из њих не видимо и то, на који су начин ови саставни делови сједињени међу собом. Овде нам помаже закон хемијског сродства, који постоји између база и киселина; тако узима се, да ће најјача база бити сједињена с најја чомкиселином, водећи у исто време рачун

и о растворљивости соли. Према овоме израчунао сам следећи квантитативни састав испитане воде. У једном литру ове воде има:

Натријум-хлорида $NaCl$	0,00307	грам.
Натријум-карбоната Na_2CO_3	0,01888	„
Калцијум-карбоната $CaCO_3$	0,12401	„
Калцијум-сулфата $CaSO_4$	0,00255	„
Магнезијум-карбоната $MgCO_3$	0,06780	„
Силицијум-диоксида SiO_2	0,01300	„
Неорганских тела у 1 литру воде	0.22931	„
Органских тела „ „ „	0,08160	„
Укупна количина сталних тела	0,31091	„

2. Анализа воде с „Чукур чесме.“

11. ЈАНУАРА 1874 ГОД.

Температура ваздуха	1,5°C.	29°C.
Температура воде	8°C	16°C.
Специфична тежина воде ...	1,00025.	

Стална тела у 1 литру воде	0,3213	грам.
у овоме има:		
Неорганских тела...........	0,2433	„
Органских тела............	0,0780	„

Стални део састоји се из:

Натријум-хлорида $NaCl$	0,00376	„
Натријум-карбоната Na_2CO_3....	0,02115	„
Калцијум-сулфата $CaSO_4$	0,00710	„
Калцијум-карбоната $CaCO_3$	0,11607	„
Магнезијум-карбоната $MgCO_3$ ...	0,09500	„
Силицијум-диоксида SiO_2	0,00620	„
Оксид алуминијума и гвожђа ...	0.00550	„
Неорганских тела у 1 лит. воде ..	0,25478	„
Органских тела „ „ „ ..	0,07800	„
Сталних тела „ „ „ ..	0,33278	„

3. Анализа савске воде.[1])

19. ЈАНУАРА 1874 ГОД.

Специфична тежина воде 1,00024.

Стална тела у 1 литру воде	0,1915	грам.
у овоме има:		
Неорганских тела	0,1784	„
Органских тела	0,0131	„
Стални део састоји се из:		
Натријум-хлорида $NaCl$	0,00314	„
Натријум карбоната Na_2CO_3	0,00148	„
Калцијум сулфата $CaSO_4$	0,00592	„
Калцијум-карбоната $CaCO_3$	0,12011	„
Магнезијум-карбоната $MgCO_3$	0,04441	„
Силицијум-диоксида SiO_2	0,00300	„
Оксид алуминијума и гвожђа (Al_2O_3 + Fe_2O_3)	0,00200	„
Неорганских тела у 1 литру воде	0,18006	„
Органских тела „ „ „	0,01310	„
Сталних тела „ „ „	0,19316	„

4. Анализа дунавске воде.

1. МАРТА 1874 ГОД.

Специфична тежина воде 1,00023.

Сталних тела у 1 литру воде	0,1856	грам.
у овоме има:		
Неорганских тела	0,1572	„
Органских тела	0,0284	„
Стални део састоји се из:		
Натријум-хлорида $NaCl$	0,0037	„
Натријум-карбоната Na_2CO_3	0,0236	„

[1]) Вода за анализу узета је испод војеног магацина, а више утока баре у Саву. Била је мутна нешто мало, с тога је прво кроз артију процеђена.

Калцијум-сулфата $CaSO_4$	0,0146	„
Калцијум-карбоната $CaCO_3$. , . . .	0,1003	„
Магнезијум-карбоната $MgCO_3$ . . .	0,0211	„
Силицијум-диоксида SiO_2	0,0040	„
Оксид гвожђа и алуминије (Fe_2O_3 + Al_2O_3) . . . , ...	0,0004	„
Неорганских тела у 1 литру воде . .	0,1677	„
Органских тела „ „ „ . .	0,0284	„
Сталних тела „ „ „ . .	0,1961	„

Ако упоредимо међусобно анализе испитаних вода, то ћемо видети, да у њима по највише има кречних соли, но опет за то, по укупној колични минералних делова, могу се уврстити у ред добрих пијаћих вода. Анализе ове и то нам показују, да су чесменске воде лошије од савске и дунавске воде, јер имају више минералних делова, а осим тога садрже много органских тела. Кад погледамо на стање водовода београдских чесама, биће нам растумачено, од куда долазе толика органска тела, што се у тим водама находе. Водоводи београдских чесама долазе из околине Авале и од Булбулдера, па и једни и други отворени су на више места у овоме путу. На ове отворе долази стока околна да воду пије, која ту своје измете оставља, а свиње се обично и купају у њима, сељаци пак перу у њима своје рубље, купају се и т. д. Осим овога у водоводе ове утиче и кишна вода с површине земље, која носи собом распаднута вегетабилна тела. Према овоме природно је, што наше чесменске воде садрже онако много органских тела. Имало би практичне вредности да се зна и то; да ли количина њихова није већа лети по зими. Идућег лета пофторићу овај опит још једаред, па ћемо онда видети, да ли постоји каква диференција органских састојака у разном годишњем времену, у исто време испитаћу микроскопски природу ових оргарских тела.

Овде није нужно велико хигијенско знање па да се увиди, колико је шкодљива вода с оволико много органских тела. Истина да се може лако одклонити ова мана наших чесама, уређењем бољих водовода, опет за то савска и дунавска вода имају превагу још и у томе, што и минералних делова имају мање; а то има и хигијенске, и економне вредности. Ако додам још и то, да ће ове две реке у свако доба давати Београду довољно воде, то нам онда ништа друго не остаје, но да приликом подизања водовода, свску или дунавску воду употребимо. Савска вода долази на свики начин на прво место, јер ће она бити увек изнад канала београдских. Неки ће ме можда опоменути на техничке тешкоће, које су скопчане с остварењем и одржањем оваквог водовода, а нарочито ће ударати на механичку снагу, која је нужна да се вода из корита реке у водовод доведе. Ја држим да цена не може имати никакав утицаг на решење овог питања само кад стоји то, да је савска вода боља, и да је има довољно. — Ако би се пак студијом терена околине наше дошло до закључка, да је могуће артезиски бунар ископати, то би онда оваква вода за наше прилике била најбоља и нај јефтинија.

Прошле године било је већања у једној комисији општине београдске: о подизању водовода и канализације Београда. Прво питање претресано је врло површно, и комисија исказа своју жељу да би добро било, да се садаљи водоводи боље уреде, и да се с канализацијом Београда кроз целу варош проведу. Канализација беше овде главни предмет већања, а о подизању водовода није се готово ни говорило. Да би идућа већања о водоводима београдским језгровитија била, и да би се предлози поједини с разлозима бранити и нападати могли, нужно је о томе факта прикупити, с тога износим на јавност ово неколико факта хемијских, која имају такође битни утицај на решење овог питања.

Београд, у априлу 1874.

С. М. Лозанић

О ДЕЈСТВУ МЕТАЛА ЈЕДНОГ НА ДРУГИ КАД СЕ У ВОДИ ДОДИРУЈУ.

На завршетку чланка мога „синтетични проналасци хемијски“ наговестио сам једну интересантну појаву, коју сам опазио кад два различита метала у води једно на друго дејствују. Том приликом обећао сам да ћу ова моја опажања продужити, и резултат друштву саопштити.

Прво ми је пало у очи како олово и платина једно на друго дејствују, кад се та два метала у води додирују, с тога сам на њи најпре пажњу обратио. Комад чистог олова метуо сам на једну плочу од платине, па сам онда оба метала дестилисаном водом прелио. Ми сви знамо да само олово може дуго време у води остати, па се неће при томе знатно поменути, али под овим приликама, кад је с платином у додиру, почеће брзо да се мења; тако после неколико сати приметио сам већ како се навлачи белим кристалним талогом, и за неколико дана толико сам овога талога накупио, да сам могао и неке опите с њим наградити. Талог овај састоји се из белих, као свила сјајних кристалних листића, који под микроскопом као шестостране призме изгледају; ово је тело доста постојано, тако на ваздуху се не мења, а кад сам га загрејао губи своју боју, добијајући лепу лимунасто-жуту боју, но у исто време опазио сам и то, да му се тиме и сам склоп његов мења, јер при жарењу знатно губи од своје тежине. Ја сам ово кристално тело осушио на обичној температури над сумпорном киселином и његова анализа показа да је то *оксид олова с 2 молекила кристалне воде:* $PbO + 2H_2O$.

		Теорија.	Анализа.
PbO	= 223.	86,101.%	86,16.%
$2H_2O$	= 36.	13,809. „	13,83. „
		100,000.%	99,99. „

Овакав оксид олова с кристалном водом не беше до сада познат.

Овакве опите градио сам и са многим другим металима, т. ј. опажао сам, како друга два метала једно на друго дејствују, кад се у води додирују. У сваком случају јавља се подобна реакција; увек се један, а често и оба метала оксидишу. Тако гвоздени лим брзо се у хидрат претвара, кад је с платином у додиру, и за неколико недеља нестаје га сасвим. Кад су опет гвожђе и олово у додиру, гради се хидрат гвожђа и мало час поменути оксид олова с 2 молекила кристалне воде. Бакар се при овоме претвара у црни оксид. Алуминијум, магнезијум и цинк претварају се у обичне (аморфне) хидрате, кад се с платином у води додирују.

Вероватно је да све ове реакције имају електрохемијску природу, и ја држим да се при оваком додиру два различита метала електрична струја развија, која воду на њене састојке разлаже, а ослобођени кисеоник оксидише метал. Да је опет оксидишуће дејство овог кисеоника много јаче но атморферског кисеоника излази из тога, што је то кисеоник у status nascendi; ту је кисеоник у тренутку ослобођења у атомском стању, па му је сва његова хемијска привлачна снага потпуно слободна, за то и дејствује на метале јако оксидишући. Атмосферски кисеоник пак находи се у молекиларном стању; ту се по два кисеонична атома својом хемијском снагом узајамно везују, па да би се тела овим кисеоником оксидисати могла, нужно је прво да раскину постојећи молекил кисеонични, па да се тек онда с ослобођеним атомима кисеоника сједине. Ако узмемо да се при овим процесима ослобађа ки-

сеоник из воде под утицајем струје електричне, онда можемо оксидишуће дејство његово и овако растумачити: Имамо много метода по којима кисеоник у лабораторијама добијамо, па је опажено да кисеоник, који је на неки известан начин добивен, дејствује много јаче оксидишући но обичан атмосферски кисеоник; ово је прво опажено на кисеонику, који се електролизом воде добија. Ја ћу овде навести само то, да се и сребро брзо оксидише у атмосфери овога кисеоника, оно брзо поцрни, кад неко време у њему постоји, међу тим ми сви знамо да сребро у обичном кисеонику задржава своју белу боју потпуно. Оксидишуће дејство електролитичног кисеоника на томе се оснива, што у њему по мало и озона има. Знамо дакле да се озон ствара из обичног кисеоника, кад на њега електрична струја дејствује, а тако исто кад се кисеоник електролитичним путем из воде одваја. Многи опити пак казују нам довољно огромну оксидишућу снагу озонову, па кад ово двоје доведемо у свезу са реакцијама, које сам мало час изложио, онда ће нам бити јасно, за што се метали под тим приликама онако лако у оксид претварху. — Може бити да се овим процесом могу растумачити многе геолошке и минералошке појаве. —

Нека ми друштво дозволи, да му овом приликом још једно моје опажање само узгред саопштим, које исто тако може бити од каквога значаја за органску хемију. У последње доба градио сам дифенил рад неких опита, па сам том приликом ово опазио: Кад етерским или алкохолним раствором дифенила овлажимо неки порозан предмет, а он добаја брзо мирис ружичног уља (ђулијак); тако овлажена артија овим раствором дуго мириши на ђулијак. Ја држим да ова промена дифенила долази од лагане оксидације његове, и да тиме у ружично уље прелази, јер сва порозна тела оксидишући дејствују. Ово ме наведе те сам дифенил са сунђером платане истрљао, у тој на-

мери да га оксидишем, па од иста и у овом случају добија мирис ђулијака, а у исто време опазио сам и то, да се претвара у неку густу течност. Вероватно је дакле да дифенил овде прелази у ружично уље. Важност ове реакције у томе би била, што би се тиме сазнао молекиларни склоп ружичног уља, који нам је за сада непознат. Према овој реакцији ружично уље било би оксидациони продукт дифенилов. Да ли је ово моје држање истинито, гледаћу да анализом потврдим.

Из хемијске лабораторије на вел. школи.

29 Јуна 1874. Београд.

С. М. Лозанић

ГОВОР

КОЈИМ ЈЕ ИЗАСЛАНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА ЗА СНИМАЊЕ УМЕТНИЧКИХ СТАРИНА ПО СРБИЈИ,

Михаило Валтровић

ОТВОРИО ДРУГИ ИЗЛОГ СНИМАКА АРХИТЕКТОНИХ, СКУЛПТУРНИХ И ЖИВОПИСНИХ;

14. Априла 1874. год.

Уметност је тековина целокупног духа једног народа; она му је нуждан израз духовног живота и тежње, да у хармонију доведе чулну природу са себи створеним духовним светом. Отуда се може рећи, да се људски ђеније у већој потпуности и особености показује у уметности но у религији; јер док у овој преобвлађује форма мисли или одухов љеног осећаја, дотле је за уметност нужно потпуно схваћање чулне природе и задоволење ове у створовима уметничким. Од јачине способности за ово двоје зависи и ступањ савршенства, до којег се све уметности дижу у једном народу. Народ који тражи духовно изван телеснога, неговаће поглавито оне гране уметности, које му се чине више духовне, зато, што се не ослањају непосредно на појаве из спољне природе; а то су: поезија, музика и архитектура. Народ пак, којег још збуњује обилност и узајмност у чулном свету, показаће да у њиме негованим уметностима има нејасности и неуспеха; и да се у њима још није показао дух лучења и истине.

се примљивост и правац, којим уметност код њих тежи својој мети. По томе и односно уметности историја човештва је састављена али непрекидна целина. Но непрекидност та не састоји се у томе, што ће један народ другоме просто предати оно, што је постигао, а овај то даље непромењено продужити; но се састоји у томе, што ће прималац наследство своје поступно претворити у своју духовну имаовину, па онда по роду и јачини својих духовних моћи, довести до новог плода.

Српска уметност кћи је византијској. Стара Византија, богат расадник за хришћанство, а особито за уметност на истоку и западу, растуривала је уз семе хришћанства одма и оно сваковрсног духовног рада свога, па и уметности. Све отуда поникле клице развиле су се према спољним и унутарњим утицајима и околностима, у више или мање стасита стабла. И тако српска уметност има достојну сестру у руској уметности, у бугарској и влашкој; ближу сродницу у јерменској и ђурђијанској уметности и у уметности у неким другим азијским пределима; а даље сроднице има у првовременој уметности неких западних народа, и у уметности неких мухамедоваца.

На изучавање византијске уметности по разним крајевима земљишта њеног, полагали су труд млоги врли мужеви Французи, Руси, Немци и Енглези, то износећи на свет новог и непознатог уметничког материјала, то доводећи већ познати у природан ред и свезу, чинећи га тим употребљивим и корисним. Од великог је значаја за потпуно познавање византијске уметности, 1859. год. започето предузеће од стране петроградске академије уметности, којега је задатак најбрижљивије испитати у светој гори све оно, што се односи на византијску црквену уметност. А познавање отачаствене руске уметности, како прехришћанске, тако и од времена примљеног хришћанства, подржавају и унапређују поред радова појединих лица,

нарочито руска археолошка друштва, обилна у свим потребним, како материјалним тако и интелектуалним снагама, а одликујућа се особитом енергијом.

Необичним одушевлењем почео је пре 27 година, Димитрије Аврамовић, живописац, испитивати уметничке старине по неким манастирима у Србији и у светој гори. Судећи по његовој, на јавност изнесеној грађи, више, но за познавање уметности српске, учинио је за познавање разних црквених и државничких одношаја српске земље спрам иностранства, какве одношаје поглавито расветљују и остали писмени документи, на свет изнесени трудом других заслужних раденика.

Са техничке, израдилачке стране чини неоценими материјал за потпуно познавање ступња уметности, у разна времена, трудом председника овога друштва г. Шафарика уређена и описана збирка српских старих новаца; који ће материјал као вођа кроз политичку историју, умети упутити нас у расветљавању уметничке.

Пре 12 година изишавша дела каницова имају заслугу, што су страном ученом свету изнела опште појмове о српској уметности. Али садржином својом и представлењем исте, она су себи ограничила употребљивост. Оскудица критичког претреса уметничко — историјских података; површно схватање карактерних особина на представљеним предметима, не уздижу их изнад боље илустрованих научних путописа. За просто констатовање уметности у Србији могу послужити; за дубље изучавање исте и за примену њену у данашњем животу, немају материјала.

Свестрана употребљивост и основност, девиза је оба изасланика српског ученог друштва, за снимање уметничких старина по Србији. Како археолога, тако и историчар, политички и културни, имаће у њиховом предузећу материјала за своја посматрања; како ново стварајући уметник, архитекта, скулптор и живописац, тако и прости при-

мењач уметности у разним занатима, наћи ће у њиховом раду поуке у српској уметности и доста биочуга за припињање својег духа, на цељ новог полета код нас досад нецењене српске уметности.

У тачним висинским, поширним и подужним мерама нацртани архитектонски споменици, са подробним нацртима основа, подужног и попречног пресека и детаља, изнеће потпуно естетичку вредност и ступањ технике у српских грађевина.

У контурама и карактеру верни снимци скулптурски и живописни, који последњи оживљени и бојама оригинала, показаће ступањ ових двеју, архитектури служећи уметности и даће потпуну слику српског духа оног времена, из којег су оригинали.

Минијатуре од којих је неколико одличних примерака у народној библиотеци, и којих има растурени по разним српским и страним манастирима; дрворези и резотине у слоновој кости; мозајици, златовези, златарски и други радови, на које се све простире програм изасланика, показаће јасно, колико је уметност већ била животна потреба у црквеним и мирским редовима. А нарочиту пажњу обраћају изасланици на у архитектури и живопису обилно употребљену орнаментику, која грана уметности, ма и једнострано и ограничено употребљена, и данас има плодног живота у српском народу.

Средства помоћу којих изасланици предмете српске уметности чине приступним осталом свету, дају графика, пластичко снимање у гипсу и фотографија.

У програм изасланика улази исто тако и прикупљање сваковрсног историјског материјала односно уметности. Њиме ће се дати одредити величина уплива суседства на српску уметност, решиће се загонетке, што их задају неки споменици уметнички, кад их сравнимо са предањима о њима; дознаће се за живот и имена како оснивача, тако и

извршиоца уметничких споменика; добиће се једном речи објасњавајући преглед рада на пољу уметности.

Оваковим програмом мисле изасланици, да ће потпуно одговорити захтевима за потпуно познавање и достојно признање уметничког рада српског народа, у колу светске образованости.

Што је осим горе наведеног иначе код нас учињено у издавању појединих уметничких старина, мислим да није засецало дубоко у познавање уметности код Срба, па не држим зато ни за нужно, споменути појединце у овом кратком прегледу.

У време доселења Срба у земље византијског царства, уметност је у овом била у почетку свога сјајног доба, и на оној висини још, до које се попела била под Јустинијаном I. Један низ од сто година био се већ обавио око непрестижне круне византијске архитектуре, око цркве св. Софије, кад је пети владар по Јустинијану, помоћу српских племена одбијао од границе непријатеља, којега суплеменици неколико векова затим поплавише једну грану словенства.

Тежња, да по нужди изабране пријатеље Србе и пре њих дошавше Хрвате привеже за себе и жеља, да отклони могуће неприлике, какове је Византија доживела од давно већ у суседству њеном настањених Словена, побудише је, да за дошљаке добави учитеље у хришћанству, с којим се међу њима одомаћи и сав прибор за развиће људског духа у правцу те науке.

Замишљам као најзанимљивију периоду из историјског живота српског народа ово време, кад је хришћанство почело пуштати корен у стабло незнабоштва и кад су употребљиви и ранећи сокови из овога напутили развиће нове науке оном плоду, који видимо у доцнијим вековима. Шта је, како и колико од оног духовног материјала, што

су га Срби са собом донели, могло имати утицаја на њихов хришћански живот, о томе нам може рачуна дати само подробно испитање, најпре свију првобитних, опште-словенских, затим посебних племенских одношаја и знакова живота; а најпосле и дознање пòдобности и тежње самих учитеља као народ.

Прирашћивање нове биљке за старо стабло, крепљење прве и губљење другог, како под ведрим, сунчаним, тако и облачним, олујовитим небом, износи нам политичка и црквена историја, цртајући нам светле слике о посланству српских племена цару Василију, ради нових учитеља у хришћанству; о сјајном појаву браће Кирила и Методa; о одблеску њиховог апостолског рада на зачетку оновремене словенске просвете у Бугарској; — али и не заборављајући у те слике уметути и црне сенке гоњења нове словенске цркве од стране Рима и њених по вери привржених народа, као и оне злог утицаја, сталност цркве поткопавајућих јереси. И за уметност је тако морало бити светлих и повољних, тавних и неповољних дана. Замућивањем извора из кога је истицала и њена је чистота страдала; непостојаност и попустљивост стуба, уз који се прислањала, морале су поколебати и њу.

У почетку чисто византијски карактер носећи разни уметнички створови међу Србима, постепено су попримали на се израз српског схваћаја и прерâђења; али тек ојачали и правца се лативши српски стварајући дух, јамачно није могао, а да не застрани или и застане, кад му пут спречише замке од запада и од неких јереси, што учаху да се треба клонити материје, као твора нечастивог; а материја је градиво за остварење уметничког замишљаја.

Ово усколебано време лучења, привлачења и одбијања разних животних елемената; ово време приправљања и полагања основа за нову животну периоду, која почиње са појавом Стефана Немање, исто је тако још нерасвет-

љено односно уметности, као што је у односу на остале гране српскога живота. Али резултати његови, који нас и у другим појавима српског духовног рада изненађују, чине то још више у уметности. Недовољност у испитивању уметничких споменика из немањина времена, не даје нам угледати јачину правог сјаја, од којег зрак један пада на мраморну Студеницу.

Унутарње крепљење народа, задобивање гласа и поштовања у странству, све ово завршено у тежњи заменути падајуће византијско царство, српским, што карактерише Немањиће, морало је имати благотворног уплива и на уметност. Но на жалост и ово најсветлије доба у историји српској још није уметнички испитано.

Од пропасти на Косову овамо, уметност силази са своје висине. Показујући у првом покосовском времену још врсне примерке српске архитектуре и живописа, српска уметност, под притиском мухамеданства, упути се понору, остављајући трагове тока свога у неким гранама, које закриљене челичном вером и природном љубављу, одржаше свежост своју до данас.

Сви сведоци српске славе осетили су мрску руку гониоца крста. Његовим палењем, рушењем и погрђивањем, неке је од њих довео до коначне пропасти, а за неке били би дани избројани, да их нису у новије време заштитили љубав и поштовање. У ове последње броји се манастир Жича, којега оштећени живопис изазове у лето 1871. године први полаз оба изасланика за снимање српских уметничких споменика.

Да би поред главне цељи — снимања најпре онога, чему пропаст грози — још и хронолошки радили, па почели на најстаријим споменицима — мој друг у послу овом, г. Драгутин Милутиновић и ја, свратимо се на путу у

Жичу, најпре у манастире Благовештење и Вољавчу код Страгара, знајући да је овај последњи по предању један од најстаријих манастира у Србији. Вољавча не оправда предање о себи; јер поред савршене оскудице ма и једне црте од уметничке вредности, и постанак јој није давнашњи. А што нам манистир Благовештење не имаде дати у архитектури, то богато надокнади својим занимљивим живописом. Комљењем добисмо и првобитни изглед тога манастира, који имаћаше у селу Страгарима по склопу друга, у сада од чести порушеној цркви Придворици. Путујући даље за у Жичу, посетисмо архитектуром и живописом занимљиву Враћевшницу, Драчу и развалине сада ново-оправљеног манастира Дивостина. Да све ове манастире у нечему надмашује Жича, увери нас њена величина, склоп и ваљаност живописног украса. У 19 архитектонских и 11 живописних снимака сакуписмо уметничког материјала из горњих манастира, на првом овом нашем путу од 8 недеља. Живописни снимци израђени су на месту пред оригиналима; а архитектони израдиће се тачно по сразмеру, кад се буде приступило издавању нашег рада.

Идућа 1872. година одведе нас изасланике најпре у Смедерево пред тамошњу стару цркву; за тим пред лепу задужбину Стефана високог, пред манастир Каленић. Богатство орнаментике на овој грађевини не даде нам времена за отићи у оближњу Љубостињу и у Жичу, ради довршења неких, прошлог лета овде започетих радова. Резултат тогодишњег рада изнесен је у 21ом листу. По садржини разликује се од прошло-годишњег, што су 20 листа архитектура, а 1 само лист живопис, у контурама.

Прошлога лета, године 1873ће садруга мога, Милутиновића, задржи званична дужност од омиљеног му рада снимања, те ја сам за време од 6 недеља, свршим у Жичи, године 1871. започету слику успенија Богородице и пре-

цртам још неке уметничке споменике ту, којима очевидно прећаше пропаст.

Да би што пре добио преглед од уметничког материјала у Србији, удесим свој повратак преко манастира Љубостиње, Велућа, цркве Руденице и Крушевца. Са 11 листова, које живописних, које архитектоних, умножим те године наш уметнички материјал. Много више листова би бројао и разноврснији би исти био, да се рад снимања у ширим размерима предузме, и да није скучен само на два месеца школског одмора — Јули и Август. И тако су сви ови данас јавно изложени снимци успех рада од не пуне пола године.

Гони ме, да и овом приликом у мога друга и моје име искажем захвалност српском ученом друштву, за његово материјално и морално потпомагање. Увидивши маленост новчане помоћи, дате нам прве године, спрам замашности и тешкоће посла нашег, оно нам друге године удвоји новчану помоћ; а свагда нас је препоручивало при свакоm нашем полазу, готовости за рукопомоћ од стране дотичних црквених и световних власти. Исто тако прећутати не могу и жељу нашу, да овај нама мили, али и трудан посао снимања и даље продужимо, што ће јамачно обрадовати свакога онога, који појми корисност овога посла по узвишење моралног положаја наше млађане државе.

У допуну историје нашег рада иде, да су године 1872. сви наши дотле израђени снимци изложени били у публичном музеју у Москви, и да смо се само пошиљањем неколико фотографија од наших снимака, могли одазвати овогодишњем позиву на археолошки састанак у Кијеву, достављеном нам од стране председника археолошког друштва у Москви, г. графа Уварова.

Ова наша збирка од архитектоних, скулптурних и живописних уметничких споменика, још не представља

потпун и непрекидан низ за познавање зачетка и развића српске уметности; но се састоји из појединих група, растављених стотинама година. Ред тај у послу нашем природа је саме ствари прописала. Желећи најпре снимити оно, што очевидно пропада, ми смо се од овога, као из средсреде пружали на испитивање и снимање само близу му лежећег.

Архитектура, што је видимо на Каленићу, Велућу и Руденици, Крушевцу и Љубостињи, даје нам чинити закључак на ступањ ове уметности у прошлим не испитаним вековима, а неки скулптурски знаци на некима од ових грађевина упућују нас на Далмацију, ако то не чини већ и име извршиоца Љубостиње, име Боровића Рада. И ранији неки архитектонски споменици, који су нами само по чувењу познати, имају већ градитеље из приморја. Познавање ових горњих грађевина, збрисало је старој смедеревској цркви број од 390 година, и учинило је савременом са њима.

Жича, у које се детаљи архитектони не дају ни принети онима у горњих цркава, велика нам је загонетка, која ће се дати потпуно решити тек раскопавањем брежуљака од сурвина око ње. Да је некад у лепшем сјају била, — јамачно равна Студеници —, показује у њене зидове уметуто веће или мање профилисано, мраморно, углачано камење и млоги мраморни остаци, који су око ње по сурвинама расути.

По разноврсности и лепоти живописа, Жича досад заузима прво место. Од наведених цркава из Лазарева доба, Каленић како архитектуром, тако и живописом надмаша све. Манастир Благовештење показује три разна живописа; а смедеревска црква има опет неке своје особине у живопису.

Разумевање техничког дела и уметничког склопа и раздела живописа, олашкали би нам подобни писмени до-

кументи, каквих је о живопису имала атонска школа и неке живописне школе у Русији. Ови подлиници изнели би поуздано особину српског духа у живопису, показали би могућа одступања у црквеним назорима. Овако то без њих докучујемо заходним путем сравњивања са савременим руским и светогорским живописом.

Што смо од ситнијег живописа, — икона на дрвету — налазили, брижљиво смо пописали, и уврсти ћемо у своје време у преглед српске иконографије, у колико овамо иду.

Од производа ситне уметности или тако званих уметничких заната, до сада никаквих снимака немамо. Бујица пљачкаша, што је више пута прелазила српску земљу, ове је покретне уметничке драгоцености са собом односила. Накнаду ће нам дати фрушко-горски и старо-српски манастири. Ови последњи садржином својих добро и сигурно смештених скровница.

Историјски материјал о досад снимљеним грађевинама није на жалост до данас у нашим рукама такав, који би изнео потпуну слику предмета, и ако више о њима знамо, но што је досад то случај био. Поједини записи, узгредни спомени у летописима, народна причања нису довољна грађа за нацрт укупног уметничког живота у српству. Желели би, да из извора са највећим поуздањем изнесемо како су — буди само као пример наведено — осим Данила архиепискега, кога по Ђурђу Бранковићу, Рајић наводи као искусног архитекту, још и други великодостојници црквени, одавали се или бар неговали и потпомагали коју грану уметности, као што су то чинили патријарси и митрополити у Русији, или сами живопишући, те тако оснивајући и школе са многобројним ученицима, којих се имена и дела и данас још знају; или купећи око себе венац од разних уметника, који готови бијаху уметничким створовима својим служити прослављењу цркве, ширењу побожности и утврђењу у правој вери. А и српски ма-

настири показали би се на основу поузданих података у потпунијој светлости као расадници сваковрсне науке и уметности, и неби се о појединим гранама њиховог духовног рада морао суд само по аналогији изрећи. Али више времена и средстава, услови су за рад овога рода.

Неоцењим би био принос за познавање стања уметности у Србији и критичко изучавање зачетка и развића српске музике, како црквене тако и световне.

Завршујем овај овлаш изведени нацрт нашег програма, искреном жељом, да наш рад што пре угледа широка света, како би овај дознао, чим се Србин може дичити у прошлим данима својим, и шта ће му помоћи крепити самопознање и самопоуздање за будуће.

ДВА ПРИЛОГА К СРПСКИМ СТАРИНАМА

од

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

I.

ЗВОНА ГРАДАЧКА

На месту где се копао темељ за подизање нове окружне куће у Чачку, нађена су и ископана три звона, 1. Септембра 1875. У највећем је 152 оке, у средњем 65, а у најмањем 12 ока и 3 литре. Та звона била су четири стопе под земљом. Сли́вена су не по данашњем кроју него дугуљасто. Што је на њима гвоздено било (клатна, клинци), то је све рђом поједено. На месту где су ископана звона, нађен је јужно и западно мален, танак зидић, који не може бити траг од какве веће зграде. Са́мо то место далеко је од садашње цркве чачанске 40 корака. Кад су пак цркви садашњој дозиђивани њени садашњи торњи, при копању темеља нађене су у земљи зидине. А ове године у пролеће, 50—60 хв. преко пута од цркве мало југо-источно, кад је копан темељ за реалку, нађени су пола хвата широки, велики кречем утврђени зидови.

На звонима горе поменутим, и то на највећем и на средњем има натпис старо-српски, а на најмањем само крст. Натпис је израђен красним чистим поцртом и чита се овако:

1. На највећем звону: **Сїє ѕвоно прнложи прѣѡсвеѱенныи митрополить градьчки Никифорь прѣсветои чюдо-**

творнцн градьчкон вь днин благовѣрнаго господина деспота Гюрга.

2. На средњем звону: **Сне ꙁвоно приложи прѣѡсвещенпын митрополить градьчкы Никифорь вь лѣто ,ѕꙋѯв.** (6962—1454). **Радое ꙁвонарь.**

Г. М. Ђ. Милићевић у својој књижици „Бележке узъ путъ крозъ петъ окружія. Београдъ 1862“ стр. 81 говори ово: „У Чачку најпре пада у очи велика црква са својим особитим штилом. Говори се, да је то задужбина жупана Страшимира, брата Немањина, и имала је чудну судбину: два пута, кажу, била је турска џамија, а трећи је ово пут, како се крст на њој виси.“ Летописац (Шафарик Památky, 58,59.) приповедајући, како је Немања подизао Хиландар и обнављао цркве, казује даље ово: **По томь же и братїа его старенши начеше ꙁдати црькви. Ꙁавидь сьꙁда црьковь светыихь апостоль Петра и Павла вь Босни на рѣцѣ Лимѣ. Прьвославь сьꙁда црьковь светаго Геѡргїа вь Боудимли. Сраципирь сьꙁда црьковь Богородици Градьць при рѣцѣ Моравѣ.** У повељи краља Стефана Првовенчаног датој манастиру Жичи дају се четирма краљевским манастирима особита изузетна права овим речима: **да и юще да соу ѡть протопопь свободне** и. д. **намастири кралевсци: света богородица стоуденичьска и светы Геѡргие оу Расѣ и светогорьски манастирь и света богородица градьчьска. Тѣми .д.-ми ни самѣми ними, или гдѣ нмь соу села подь конми пискоупиами, да не нмають надь ними никоре ѡбласти пискоупие** [1]) и т. д.

Држим да је то право Првовенчани дао цркви свога стрица, Градцу „**при рѣцѣ Моравѣ.**“

Но познато је, да има још Градаца. Тако имају и данас развалине манастира Градца 20 сах. далеко од Чачка више града Брвеника на левој страни реке Ибра, ко-

[1]) Monumenta Serbica 14.

јима народ и данас иде на славу о „светој Јели“ (т. ј. 21 Маја) као што ми је г. Милићевић имао доброту саопштити[1]) Те развалине показују, да је црква у свему једнакога кроја са Студеницом. Осим тога могао би се, може бити, придев **градьчкын** везати и за Грачаницу на Косову, у којој је била липљанска јепископија [2]) тим пре, што је и она имала храм Богородицу.

Од ове друге брани нас то, што је придев њезин не **градьчькын**, но **градьчаньскын**, као што се види из мало час поменуте повеље у Mon. Serbica, и што по томе свему где је придев **градьчькын** треба тражити друга места; а од обадве—осим горе поменуте врло јасне белешке летопишчеве **Градьць при рѣцѣ Моравѣ**, и друга једна белешка, коју ћемо одмах напоменути. У своме делу Památky у одсеку где су летописи, Шафарик је на стр. 54 и 55 из копривничког рукописа, писана 1453 год. наштампао списак *игумана* [3]) српских по хрисовуљи краља Милутина и архијепископа Никодима. Ту се под бр. .є. помиње „**градчкын**“ а под бр. .ѕ. „**моравскаго градца.**“ Право игуманства, као што су га на сву прилику имали сви ти манастири, који се у поменутом списку помињу, знамо ко је дао „**Градцоу при рѣцѣ Моравѣ.**“ Не може се дакле сумњати, да је у списку именовани „**моравскын градьць**“ исти Срацимиров „**при рѣцѣ Моравѣ.**“

Поредивши пак те спомене из старине са ископаним траговима, ми мислимо, да се слободно може извести одлукȁ, да су ископана звона припадала Срацимировој

---

[1]) Г. П. Ћелић начелник окружни у Чачку, који ми је податке о ископаним старинама и верне снимке натписа послао, јавио ми је, да Градцу свет иде на славу „чудотворици.“

[2]) Monumenta Serbica 562 и д. одакле се види, да је ту цркву из развалина дигао краљ Милутин.

[3]) Игумни су били велики црквени достоанственици, који су долазили по реду одмах после владика и бивали на збору земље српске У великим манастирима именовао их је краљ, а посвећивао их је архиепископ. Види Даничића Рјечник **игоумєнь** и **игоумьнь**.

задужбини, и да је њено, до сад непознато место, било у садашњем Чачку, где је црква и где су нађене горе поменуте развалине.

Држимо, да ће као потпора овој одлуци веома послужити и то, што су у самој близости Чачка кабларско-овчарски манастири, који су могли један по један постати на својим садашњим местима и поводом у старо српско време толико поштоване задужбине брата Немањина.

II

Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру трескавачком.

У Гласнику XI стр. 130 штампао је г. Ђ. Даничић хрисовуљу краља Стефана, којом „потврђује некој цркви многа села.“ Та је хрисовуља сад у народној библиотеци у збирци рукописа под бр. 51. У Гласнику XIII стр. 369. штампао је г. Ђ. Даничић хрисовуљу истога владаоца (потоњега цара српскога), којом „потврђује цркви богородичиној у Трескавцу прилоге старијих владалаца и сам јој прилаже многа села.“ Та је хрисовуља сад у народној библиотеци у збирци рукописа под бр. 78. Мало позније добављена је народној библиотеци још једна хрисовуља манастиру трескавачком, која је у збирци рукописа заведена под бр. 81. и случајно је остала до сада нештампана.

Као што се види, и ова је дата манастиру трескавачком као и она под бр. 78, и питање је, како стоји према њој. Али кад се и она под бр. 51. Гласник XI, 130 с овима двема спореди, види се, да је и она истој цркви дата, и да им је свима једно исто предмет; јер су све три даровне дипломе Душанове поменутоме манастиру. Тога ради питање је, како стоје њих три једна према другој?

Прво ћемо узети преда се потписе. На последњој

бр. 83, коју ми ниже штампамо, потпис је: **краль — самодрьжавьць вьсее срьбскые ꙁемле и поморскые**; на оној што је у Гласнику XI штампана потпис је **краль и самодрьжьць Срьблемь и поморию и Грькомь и Бльгаромь**; на трећој нема сачувана потписа, али се на стр. 376 Гласника XIII чита: **и ꙁговори се кралевьство ми с кралицомь и посласмо прѣвьꙁлюбленаага сына кралевьства нашего Ȣроша краля, да се поклони прѣчистои Богородици.** Према томе ова је трећа извесно писана после 1337 (године рођења Урошева) а пре 1347 (године зацарења Душанова) и то по својој прилици ближе 1347 него 1337., јер Уроша врло малена нису могли слати у Трескавац. За ову пак нештампану само по потпису мора се као извесно мислити, да је писана пре оне штампане у Гласнику XI. Кад се пак прочита ова нештампана и спореди с овом у Гласнику XI, а ова с оном у Гласнику XIII, онда излази: да је ова, коју ми сад штампамо, прва даровна повеља Душанова Трескавачком манастиру, као што се види и из године и из приступа, где говори да обдарује Трескавац поводом освојења Прилипа и осталих градова, и да је она у Гласнику XI поновљена та иста с неким приновцима и додацима, а да је она у Гласнику XIII опет поновљена и умножена та друга приликом доласка Душанова сина краља Уроша.

Рукопис, са којега штампамо ту прву трескавачку даровну хрисовуљу Душанову налази се под горе означеним бројем у народној библиотеци. Пергамен је дугачак 0·73 м. широк 0·35 м. и мало јаче. Није сав из цела, него је на дну пришивен сад љубичастим црвеним свиленим концем 0·14 м. дугачак комадић, на ком се виде рупе, кроз које је био провучен конац од печата. На томе комадићу је само црвеним ишарани потпис. Али хрисовуља није сачувана у целини. Правога почетка нема, јер је горњи крај похабан толико, да му је само узан крај на

врху остао, и избледео тако, да би се једва могао прочитати свршетак богословскога увода, красноречиве похвале Богородици, који је хватао скоро половину целе хрисовуље. Тога ради ми нисмо ни преписивали тога комадића, него смо почели оданде, одакле се почиње прави текст хрисовуље, који одмах за овим стављамо.

Сиꙗ оубо тако о сихь, азь же Стефань краль вьсеѥ срьбьскыѥ и поморьскыѥ земле изволениѥмь и помоштию вьседрьжителꙗ Господа Бога и прѣчистоую (тако) ѥго матере и молитвами светыхь моихь прѣродитель Сумеѡна и Савоу (тако) прѣѥмь грады довольны, надь ними же Грьци ѡбладахоу, прѣѥхь же и градь глаголѥмыи Прилѣпь, идеже ѥсть монастырь прѣсветыѥ Богородице, ꙗже глаголѥмоѥ мѣсто Трѣскавьць, не толико зданиѥмь и оукрашениѥмь вьнѣшьнимь оустроѥнь, ѥлико ѥсть закономь и ѹставомь светныхь (тако) ѡтьць живоуштихь вь немь прѣоукрашень и прѣпрославьнь. Аште бо кьто похвалить житиѥ инокомь живоуштимь вь Синаисцѣи горѣ или вь горѣ светыи Аѳоньсцѣи, да похвалить же и сихь житиѥ и оуставь не хоуждьше. Сего ради сиꙗевоѥ видѣвь и слышавь кралѥвьство ми любовию божьствьною испльнь се изволихь семоу монастирю дати хрисовоуль[1] свои по ѡбразоу древнихь цареи грьчьскыихь и бльгарьскыихь, иже прѣжде мене ѡбладали соуть тѣми странами, на оутврьждениѥ и похвалениѥ Христоу богоу нашемоу и прѣчистѣи матери ѥго, ꙗже славить се вь монастыри глаголѥмѣмь Трѣскавьци.

А се катастихь ѡ метохехь црьковныхь, ѡ нивьѥхь и ѡ виноградѣхь, о задоушьнихь и о коупеницахь: Село Бѣла црьква сь водѣничьѥмь што ѥ при црькви и дрѹго водѣничьѥ оу Ѡбрьшанехь двѣ ѡцѣ и дроугo водѣничьѥ што ѥ заѥдно сь Роуньзеремь. И при(ми) кралѥвьство ми село Трьновьци сь водѣничиѥмь и сь нивьѥмь и сь ли-

[1]) Ова реч црвеним словима.

вадами и сь вьсєю ѡбластию и правинами сель тѣхь и сь винограды и сь нивиємь що соу дали властеле ꙁа доушоу. Метохь свети Димитрие сь людми и сь винограды и сь нивиємь що є ꙁадоушница црькви; има си ѡтесь тьꙁи метохь. Метохь у Прилѣпѣ светии Феодори сь людьми и сь винограды и сь нивиємь ꙁадоушниимь и коупенницами и винограды що є даль Беривои вь Хоусаревьцихь ꙁа два кьбла. Има си ѡттесь тьꙁи метохь ѡдь Баровоу црьквоу та на светоу Петкоу, та на светаго Геѡргїа та на Анакоальноу, та по хрїдоу и ѡпирать се у Трѣскавьць, како походи поуть нєь Трѣскавьца оу тоу же црькь Баровоу. Вь Галичанехь коупенница ѡть Панарета, кьбломь .р.; коупенница ѡть Мисинополита оу царевѣ ꙁевьгелатии, кьбломь .р. Селище Жоурьче, ѡдь него половина и одь нивиѡ и ѡдь полѧ половина и ѡдь брьда. Метохь оу Порѣчи, манастиришь, сь людми и сь винограды и сь нивиємь и сь коупеницами и ꙁадоушниина що се находи. И Могилица ꙁаєдно сь планиномь и сь нивиємь. Селище поусто Питичь сь нивиємь и сь горомь. Селище поусто Калогерьць що є коупенница Пасарелова сь нивиємь и сь доубравомь и сь планиномь. Селище Вльчьє, що є насеаль светии краль сь людми и сь нивиємь и сь планинами и сь всѣми правинами оу Бабоунѣ. Селище поусто Хомораии и дроуго тоугере селище поусто Техово. Имають ѡттесь таꙁи селища ѡть царева кладеньца та на присадьскы поуть и на Чрьвеноу водоу и приємле и Лоупавницоу и слаꙁи оу Мрамора и вьсходи на врьхь Роуєновь и приємле вьсь Роуєнь и сьходи оу дольню клисоуроу хомораньскоу, и приємле вьсоу правиноу хоморанскоу до светоу Варварєу, и приємле вьсу правиноу теховьскоу до меге мокренскоу и вьсходи на Карьпасоу и приємлють планиноу Братоньскоу вьсоу и ѡбладоуєть Чрьноушь и слаꙁи на Мечь ю стѣноу и обладоує Боутинь и ѡпирать се вь Мраморь и ѡбладоує Небрѣгово и ѡбиходи Скрькоу и опирать се на

оу царевь стоуденьць. Метохь оу Хлерини Үрьтописе сь людми и сь нивиемь и сь винограды и сь воденичиемь и сь коупеницами и ȥадоушьнином. Село Доупништание сь людми и сь нивиемь и сь винограды и сь коупеницами ѡть кюрь Димитра и ѡть кюрь Ѿка и ѡть кюрь Василѣ меглигорьское ниве, кьбломь .р., коупеница ѡть кюрь Ѿкѣ кьбломь .о., нива оу Бохорине, стась Євьгенева, стась дроуга Үемерева, оу Прѣспѣ двѣ ловищи. оу Биждањехь половиноу воденице, оу Бабоунѣ стась и водѣница и перивоаь и виноградь. Оу Полоȥѣ метохь Крьпень сь водѣничьемь и и сь виногради и сь нивиемь и сь планинами и сь вьсѣми правинами его що приложи свето поучившии краль ȥа доушоу си. Селище вь Глоубоуанехь сь нивиемь и сь винограды и сь планином и сь вьсѣми правинами села того. Селище поусто 8 Могилѣнехь що приложи протосевасть ȥа доушоу си сь нивиемь и сь ливадами. Село Еленѣжьци, що приложи господинь краль ȥа доушоу си сь нивиемь и сь виногради и сь воденичиемь и сь планинами и сь ливадами и сь вьсею правиною, чие либо се находи[1]. Метохь светии Димитріе оу Прилѣпѣ, що приложихоу Мисинополитова дѣтьца, сь нивиемь и сь виногради и сь водѣницами и сь Коучьковѣне селищемь и сь панагиромь и сь вьсею правиною того. Стась вь Кривогащанехь, коупеница ѡдь кюрь Леѡ Арьгїропоула. Тоугере и дроуга стась що е приложиль Мамиль ȥа доушоу си. Црькава ве Лишинѣ светии Илиѡ сь областию и сь вьсѣми правинами що прїдаде Капиклеи ȥа доушоу си. Стась бѣлевьска ȥ горкоу, сь виногради и сь нивиемь и сь воденичиемь и сь вьсею областию и правинами що ихь дрьжаль кюрь Василь. Стась оу Глигоровьцехь игоумена брата Өеѡдорова вь Малихь Мраморанѣхь, коупеница ѡдь кюрь Димитриѡ Давидова кьбломь .ҳ.-мь Селище поусто лепьче[2] що приложи Просеникь

[1] Овде је врста празна за 0·16 м. Нешто је било, па је избрисано.
[2] Лепче, али није довољно јасно.

сь ѡбластию и сь вьсѣми правинами. Црькꙑ ꙋ Хлеріиѣ светии Никола што придаде влашьки пискоупь сь людьми и сь виногради и сь нивиıемь и сь водѣнициıемь и сь вьсею ѡбластию и правинами. Тоүгере метохь оу Калиницѣ, мати Божиıа, сь нивиıемь и сь вьсеми правинами. Стась[1] .... кьбломь .р. и водѣница коупена ѡдь Любникоу и ѡдь Ѳеѡдора Ꙃгоура на Радоуши и да не метеха пискоупь сь бьхь никако, тькмо помѣнь да имать, а веке ништо а да ıе подь ѡбластию архїпискоупа како и оу всѣхь хрисоволѣхь пише грьчьскыхь. Ѡпрѣмче ꙁимовище сь всѣми правинами. Селище поусто Дрѣновьци, ѡдь него половиноу, и ѡдь полıа и ѡдь планине и ѡдь Арбанась — половиноу. Селище днвые Маргарить сь ѡбластию и сь правинами и сь палиномь.

Сиıа вьса видѣвь кралıевьство ми любовию божьствьною испльнивь се иꙁволихь семоу монастирю дати хрїсоволь[2] свои, приложивь села и оутврьдивь по ѡбраꙁоу древнихь цареи грьчьскихь, иже прѣжде мене ѡбладали соуть тѣми странами на оутврьждение и похваление Христоу Богоу нашемоу и прѣчистѣи ıего матери, ıаже славить се вь манастири глаголемѣмь Трѣскавьци. Кто ли се наиде таковимь и прѣстоупить сиıа вьса ıаже соуть вьписана и оутврьждена вь хрисовоулѣ и мо .... да моу ıе мьстникь Господь Богь и пресветаа Богородица, да ıесть проклеть ѡдь .тиї. светихь ѡтьць никеискыхь и ѡть.д. еуаггелисть и ѡдь .ві. апостоль и ѡть всѣхь светыхь и ѡдь кралıевьства ми, и да имать честь сь Июдою.

Црвеним крупно испреплетано: Стефань кралъ, вѣрны вь Христа Бога самодрьжавьць всее срьбскиıе ꙁемле и поморьскиıе.

Испод тога обичним црвеним словима: Сии хрисовоуль написа се вь лѣто ҂ꙅѡмд. индикто .г. (6508-1336.)

---

[1] 0· 05 м. празна линија за име, које је остављено да се позније упише, па није ни уписано.

[2] Црвеним.

БИБЛИОГРАФИЈА
СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ[1])
С БЕЛЕШКАМА ОНОГА ШТО СУ О НАМА СТРАНЦИ ПИСАЛИ
ЗА 1874

САСТАВИО

Стојан Новаковић

---

1. АДРЕСЕ, ПРЕДЛОГ — Његовој Светлости узвишеном Господару и кнезу Милану М. Обреновићу IV. (У Београду у државној штампарији 1874) На fol 3 стр.
Предлог дванаесторице из одбора адрескога као одборске већине, штампан у мало експлара ради скупштинскога претреса.
2. АДРЕСЕ, Пројект —— мањином одбора усвојени. У Београду у државној штампарији 1874. На fol 2 стр.
Предлог петорице, као мањине одборске, штампан у мало експлара ради скупштинскога претреса.
3. ALAČEVIĆ M. O našim narodnim pjesmama. Rasprava od prof. M. Alačevića. (Izvadjeno iz Izvješća C. K. više Realke u Spljetu g. 1874.) Spljet, Brzotiskom Antuna Zannoni 1874. На 4-ни 16 стр.
— АЛБРЕХТ Ф. J. Др. Види Панић Никола.
4. АЛБУМ светковине двадесетпетогодишњег књижевног рада Змај-Јована Јовановића. Издали пријатељи песникови. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1874. На 8-ни 3 л. и 56 стр. (управо 28 стр. са по два ступца на свакој).
5. АЛЕКСИЋ А. МИЛАН. Верозаконска расправа. У

---

[1])Наставак делу „Српска библиографија 1741 — 1867, Београд 1869“ истога писца. Годину 1868. види у Гласнику XXVI, 1869 у XXVII, 1870 у XXXI, 1871 у XXXV, 1872 и 1873 у XL.

чему се разликује вероисповед римокатоличке, енглеске и протестанске цркве од вероисповеди православне источне цркве. С рускога превео ——, ђакон. Београд. 1874. На 16-ни 63 стр.

— АРХИВ. Види Српски архив

6. B. A. Prohodanje po području pravnoga mudroznanstva i narod. gospodarstva. Napisao V. Vanjorka dr. i prof. prava. Prevedeno iz češkoga. Pretiskano iz pravno-upravnog lista „Pravo". U Zadru 1874. На 8-ни 29 стр.

7. БАЈАЛОВИЋ СТЕВАН. Беседа, коју је говорио на светог Саву 1874 год. ——— ——, суплеиат шабачке полугимназије. У Крагујевцу. Крагујевачка Друштвена штампарија. 1874. На 8-ни 14 стр.

— BEYER Prof. Види: Oskudica vode u hrvatskoj vojničkoj krajini.

8. BAKOTIĆ A. C. Fizika neba ili zviezdarstvo. Од — Spljet, 1874. Vienac 1875. 32.

9. БЕГОВИЋ НИКОЛА. Историја цркве србске. Приљубио Младој Србадији —— —— У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1874. На 8-ни 83 стр. и 1 л.

10. БЕЛИ-МАРКОВИЋЕВА, Ствар —— пред народном скупштином у Крагујевцу 1874. године. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 1 л. и 192 стр.

— BERNSTEIN A. Види ESTER GJURO.

11. БЕСЕДА којом је Његова Светлост, књаз српски, Милан М. Обреновић IV, отворио другу законодавну народну скупштину у Београду, 10 Новембра 1874 године. (У Београду у државној штампарији) На fol 1 л.

— БИЛРОТ Види Српски архив.

12. BIŠĆAN M. A. Krišpin i kuma. Fantastično-šaljiva opera u tri čina. Od F. M. Piave-a. Pohrvatio —— Glasba od L. J. F. Ricci-a. U Zagrebu, tiskom narodne tiskarne dra Ljudevita Gaja 1874. На 12-ни 74 стр.

13. BOGIŠIĆ V. Collectio consuetudinum juris apud Slavos meridionales etiamnum vigentium. Zbornik sada-

šnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Osnovao, skupio uredio —— Knjiga prva. U Zagrebu, tisak dioničke tiskare 1874. Други наслов: Gragja u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga juga. Osnovao, skupio uredio —— Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1874. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju На 8-ни LXXIV и 714 стр. и 2 л. поправака.

14. БОЖИЋ. Дар доброј деци. Панчево, 1874. Издање и штампа књижарнице браће Јовановића.

15. БОЉАРИЋ ГАВРИЛО. Угарско-државни законик и министарске наредбе од 1867 до 1873 године, односеће се на све законом признате цркве и црквене. општине, с особитим обзиром на српско-народну цркву. По Др. Гр. Чики-ју. Скупио и издао —— парох кечкеметски. Панчево 1874. Штампарија браће Јовановића. На 8-ни 85 стр. и 1 л.

16. БОШКОВИЋ ЈОВАН. Извод из српске граматике. Написао —— —— Свеска прва: о гласовима и речима. Шесто издање. Нови Сад 1874. На 8-ни стр. 24

BOURDALOU. Види FIAMIN IVAN.

17. ВАЛОЖИЋ ВЕЛИМИР. Најновији српски секретар или књига, која поучава како да се пишу: писма, тужбе, уговори, процене, тапије, тестаменти, пуномоћија, облигације, менице и остале разне исправе. Издала књижара Велимира Валожића. У Београду штампано у државној штампарији. 1874. На 8-ни 1 л. VIII и 238 стр.

18. ВАЛТРОВИЋ МИХАИЛ. Грађа за историју уметности у Србији у трећој четвртини XIX века. III Пројекти за споменик почившем књазу Михаилу Обреновићу III. Од —— —— архитекта и професора. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1874. На 8-ни 3 л. и 33 стр.

— VANJORKA V. Види В. А.

— VEBER A. Гледај MOLNAR.

— ВЕБЕЛ. Види Ђорђевић Владан Др.

19. VELEBIT. Zabavnik hrvatske omladine. Izdalo djač-

ko društvo „Velebit“ u Beču. Zagreb, 1874. Tiskom Dragutina Albrechta. На 8-ни 373.

Србадија 1. св.

20. ВЕРКОВИЋ И. СТЕФАН. Веда Словена. Български народни песни отъ предисторично и предхристиянско доба. Открилъ въ Тракия и Македония и издалъ —— Книга. I. Le weda slave. Chants populaires, des Bulgares de Thrace et de Macedoine de l' epoque prehistorique et prechretienne. Decouverts et édites par Etienne J. Verkovitch. Volume I. Београд, државна штампария 1874. Belgrad, imprimerie de l'état. На 8-ни XVIII. 1 л. и 545 стр.

Предговор писан је српски.

— ВЕРН ЖИЛ. Види Гавриловић Т. Васа

21. VITALJIĆ ANDRIJA. Ostan božje ljubavi i razlike pjesni duhovne —— Novo izdanje po kan. Stj. Skurli. U Dubrovniku. Nakladom i troškom tiskarne D. Pretnera, 1874. На 8-ни XVI и 320 стр.

Чини II Narodne biblioteke, zbirke starih pisaca, коју је ове године почела издавати горе поменута књижара.

22. VIŠANIN M. F. Aristodem. Spjevao talijanski V. Monti. Preveo —— U Spljetu 1874. На 8-ни.

Vienac 1874. 57 6.

23. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Отачаствени и општи земљопис за српску децу са особитим обзиром на земље у којима наш народ живи, по најновијим и најбољим изворима. Написао —— српске учитељске школе Сомборске управитељ и члан народног школског савета. Друго издање. Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 3 л. 124. стр. и 1 л.

Други наслов: Отачаственица. Спомоћна књига за учење отачаственог и општег земљописа, српске и отачаствене повеснице у српским народним школама Свеска прва. Отачаствени и општи земљопис.

24. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Повесница народа српског од најстаријих времена до пропасти на Косову у XV приповедака за децу српску приредио ——

—— Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 38 стр. и 1 л.

25. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Угарска отачаствена повесница са особитим обзиром на прошлост Србаља у Угарској, Хрватској и Славонији. У XXX приповедака за српску децу. Написао —— —— Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 1 л. 61 стр. и 1 л.

26. ВУЛОВИЋ СВЕТИСЛАВ. Српска читанка за ниже гимназије и реалке. Књига друга. Саставио —— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. Штампа и издање државне штампарије 1874. На 8-ни XIV и 388 стр.

27. ГАВРИЛОВИЋ Т. ВАСА. Путовање са земље на месец и око месеца. Написао Жил Верн. Превео с француског —— великошколац. I свеска. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 8-ни 124 стр. и 2 л.

— ГАЈГЕР. Види Јанковић Ј. В.

28. ГЛАВНИ СПИСАК књижаре браће Јовановића у Панчеву. Издат о Малој госпођи. 1874. Штампарија браће Јовановића у Панчеву. На вел. 8-ни 26 стр.

29. ГЛАСНИК српског ученог друштва. Књига XL. С картом Црне Горе. У Београду, штампано у државној штампарији 1874 На 8-ни 2 л. и 375 стр.

30. ГЛАСНИК српског ученог друштва. 2-ги одељак. Грађа за новију српску историју. Књига пета. Споменици из будимског и пештанског архива од год.- 1749—1780. Прикупио, исписао и приредио проф. Гаврило Витковић редовни члан српског ученог друштва, и поч. члан Матице српске. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни XI и 494 стр.

31. ГРУЈИЋ САВА. Војна организација Србије. С критичким прегледом војне организације старих и нових народа. Војничка штудија —— —— б. управитеља тополивнице и арт. капетана. Издала Крагујевачка друштвена штампарија. У Крагујевцу. Крагујевачка Друштвена Штампарија 1874. На 8-ни 2 л. 150 стр. и 1

32. D. J. Kantorčica. Crtica iz gorskoga života od —— —— S českoga pohrvatio —— U Kraljevici tisak i naklada primorske tiskare. 1874. На 16-ни 340 стр Изашло у првих шест свезака Zabavne knjižnice, коју види.

33. Д — Я Дарак любови и пошговавя светоме владыци Герману православном Епископу Бачкоме, ордена гвоздене круне Кавалеру и проч. проч. принешен од приятеля на дан нѣговог посвештеня у Карловци 11 Августа 1874. На 4-ни 2 л. Место штампања није назначено, штампано је у Н. Саду код И. Фукса.

34. ДАНИЧИЋ Ђ. Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека. Написао —— У Биограду. Издање и штампа државне штампарије. 1874. На 8-ни VIII и 398 стр. и 1 л.

35. ДАНИЧИЋ Ђ. Облици српскога језика. Написао —— Седмо издање. У Биограду, издање и штампа државне штампарије. 1874. Други наслов: Српска граматика Написао —— Дио II. Облици. У Биограду, издање итд. На 8-ни 4 л. и 120 стр.

36. ДАНИЧИЋ Ђ. Др. Диоба словенских језика. Из лекција професора велике школе —— Прештампано из Видова Дана 1874 бр. 192 и 193. У Биограду у државној штампарији 1874. На 8-ни 15 стр.

— ДАНИЧИЋ Ђ. Види Павловић Јован.

37. ДЕСПОТОВИЋ П. Зоологија. Превео —— Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни VII стр. 1 л. и 54 стр.

38. —— Ботаника. Превео ——Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 3 л. 40 стр.

39. —— Минералогија. Превео —— Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића На 8-ни 3 л. и 40 стр.
Види Либен Август.

40. ДЕТЕ растављених. Роман из енглеског живота. Превод с енглеског по немачком. Прештампано из „Видова дана.“ Београд у државној штампарији.

— ДЕФО ДАНИЛ Види Шапчанин П. Милорад.

— ДОМИШЉАНОВА три сана. Види под Три ....

41. ДОПИС. Прештампано из „Кореспонденције.“ На 8 ни 16 стр. Штампарија Н. Стефановића и дружине.
О владици шабачкоме Мојсију.

42. ДР(АГАШЕВИЋ). Кронографија. Израдио —— професор космографије и историје. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л. 95 стр.

— ДРЕПЕР У. Џ. Види Ракић Мита.

43. ДРУГИ ИЗВЕШТАЈ о радњи смедеревске кредитне банке за 1873. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 4 л.

44. (DRUGA) II obća hrvatska učiteljska skupština. U Zagrebu 1874. Vienac, 1874, 32.

45. DUBROVNIK. Zabavnik štionice dubrovačke. IV godište. Uredio J. Bunić. I—III snopić. Cijena 36 novč. U Dubrovniku. Nakladom i tiskom Dragutina Pretnera. 1874. На 8-ни 204 стр.

46. DUJMOVIĆ PEROV PERO. Prve kolopisme —— kopača creskoga. U Mlecih kod Josipa Tordellia 1874 57 стр. Vienac 1875, 545.

47. ДУЧИЋ Н. Црна Гора. Биљешке архимандрита —— Прештампано из Гласника XL. У Биограду, штампано у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л. 120 стр. и 1 карта.

48. ЂЕРМЕКОВ ДУШАН. Поглед на данашње стање наше музике и библиографија српских музичких дела. Написао —— —— Прештампано из Летописа 116 Нови Сад 1874 На 8-ни 30 стр.

49. GJONOVIĆ PALMOTIĆ JAKETA. Dubrovnik ponovljen. Spjevao —— —— —— vlastelin dubrovački. Izdao i rastumačio Stj. Skurla. Snopić I. Cijena 40 novč. U Dubrovniku. Nakladom i troškom tiskarne D. Pretnera. 1874.
Чини први свезак прве књиге narodne biblioteke, zbirke starih pisaca, коју је ове године почела издавати горе поменута књижара.

50. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН. Путничке црте —— —— Књига трећа. Цариград и Букурешт. Други наслов: Цариград и Букурешт. Писано приликом путовања

Његове Светлости Господара књаза Српског Милана М. Обреновића IV. У Београду у државној штампарији. 1874. На 8-ни 2 л. и 190 стр.

51. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН. Франц. начин лечења противу дифтерије у гуши („гуштера"). Извештај који је на састанку српског лекарског друштва 23 Феб. 1874 поднео професор др. —— —— Из протокола засебно штампано по нарочитој одлуци друштвеној. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 7-ст.

52. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. Вевелова историја индуктивних наука. Српски од —— У Београду. Издање и штампа државне штампарије 1874. На 8-ни 6 л. и 415 стр.

53. ЂОРЂЕВИЋ ВЛ. Др. Начела војне хигијене. Предавања, која је држао у официрској школи у Београду 1873 —— војни лекар I-ве кл. професор војне хигијене у артиљериској школи. Са три статистичне табле о боловању српске стајаће војске од 1840 —1871 год. У Београду у државној штампарији 1874 На 12-ни 5 л. 392 стр. и 3 таблице.

— ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Види Српски архив.

— ЕСКИРОС А. Види Стоиљковић Драг.

54. ESTER GJURO. Pogled u lučbu. Po A. Bernsteinu. Preveo —— —— učitelj na glavnoj učionici u Koprivnici i pravi član hrv. pedagogijsko-književnoga zbora. Zagreb. Knjigotiskarna Dragutina Albrechta 1874. На 8-ни 2 л. и 129 стр.

— ŽEPIĆ SEB. Види Stari pisci hrvatski.

55. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Извод из српске граматике. Својим ученицима саставио —— —— У Новом Саду. Српска народна задружна штампарија 1874. На 8-ни 48. стр.

— ZABAVNA KNJIŽNICA. Zbirka izvornih i prevedenih romana, novella, pripoviedaka, priča itd. Dio I. Izdaje Primorska tiskara. Види: D J.

У свескама од 4 табака. Ове године изашло је шест свезака у којима је довршен превод романа Каролине Светле „Канторчица,"

— ZAJAC pl. Iv. Види Pretočki.

56. ZAKON od 3. ožujka 1874 o zadrugah s provedbenom naredbom. U Zagrebu. Tiskom narodne tiskare dra Lj. Gaja. На 12-ни 90 стр. са шест у текст уметнутих листова с таблицама.
57. ZAKON od 14 listopada 1874 ob ustrojstvu pučkih škola i preparandija u trojednoj kraljevini. U Zagrebu, tisak dra Ljudevita Gaja. На 8-ни.
Ово је службено издање.
58. ZAKON ob ustroju pučkih škola i preparandija za učiteljstvo obćih pučkih učiona u Hrvatskoj i Slavoniji i rasprava o njem u hrv.-slav. saboru god. 1874 U Zagrebu 1874. Tisak Lav. Hartmána i družbe На 12-ни.
59. ЗАКОН устројства гимназија. (у Београду у државној штампарији 1875.) На 8-ни 27 стр. Са увршћеним изменама и допунама и са додатком на закону основаних извршних наредаба.
— ZBIRKA. Види Sbirka.
60 ЗБОРНИК ЗАКОНА И УРЕДАБА у књажеству Србији изданих у 187$^{3}/_{4}$ години. XXVI. У Београду. у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л. 94 стр:
— ЗБОРНИК позоришних дела. Свеска осма. На свет издаје управа српског народног позоришта. Види, Трифковић Коста.
ZBORNIK Види Sbornik.
61. ИГЊАТОВИЋ ЈАКОВ. Дјела ——— ——— Књига прва Издање Матице српске. У Новом Саду у српској задружној штампарији 1874. На 8-ни 321 стр. и 1 л.
— ИГО ВИКТОР. Види: Ракић Мита.
— ИЕРИНГ др. проф. Види: Христић Н. К.
62. ИЗВЕШТАЈ министра финанције за 1874 У Београду у државној штампарији 1874. На 4-ни 2 л. и 83 стр.
63. ИЗВЕШТАЈ о срп. вел. гимназији у Новом Саду за школску годину 187$^{2}/_{3}$ и 187$^{3}/_{4}$. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1874. На 8 ни 32 стр.
64. ИЗВЕШТАЈ други о радњи Смедеревске банке. Види: Други и т. д.

65. ИЗВЕШТАЈ управе српских народних фондова и фундација, стојећих под њеним руковањем, за године 1869, 1870, 1871, 1872 и 1873. Нови Сад, у срп. нар. задружној штампарији 1874. На 9-ни 34 стр.
Србадија св. 1.

66. ИЗВЕШТАЈ о српској учитељској школи у Сомбору за школску годину 1873—4. Приредио Н. Ђ. Вукићевић, управитељ. Сомбор. 1874. На 8-ни 80 стр.

67. IZVJEŠĆE, Godišnje —— kr. velike realke u Zagrebu. Tiskom Dr. Albrechta 1874.
Уз извешће је чланак Драгутина Кеслера „Alpinski ledenjaci"

68. IZVJEŠĆE o kralj. velikoj gimnaziji u Osieku s koncem školske godine 1873—4 Osiek 1874 На 4-ни Садржај: Бечка свјетска изложба и наше школство, од проф. Ђурђа Пенза.

69. IZVJEŽĆE o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu U Zagrebu 1874. Tisak dr. Ljudevita Gaja.
Уз извешће је чланак проф. Клајића Ocjena odlomka iz kronologije Ivana arhidjakona.

70. ИЗВОД из протокола седме, а ванредне треће скупштине удеоничара „Прве београдске заједнице", која је била 20. Октомбра 1874 год. у Београду у дворани општинској. (У Београду у држ. штамп.) На 8-ни 9 стр.

71. ИЗВОДИ правила о дужностима војника, о војничким принадлежностима, о дисциплинарним и војеносудским казнима гарнизонске и градске службе. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л.84 стране.

— ИСОКРАТ Види Папакостопулос Проф Др.

72. ИСТОРИЈА цркве старозавјетне и новозавјетне за средње школе. Четврто поправљено издање. У Београд. Штампано у државној штампарији, 1874. На 8-ни 1 л. IV и 115 стр.

73. ИСТОРИЧКО-КАНОНИЧКИ поглед на установлење нове србско-румуњске митрополије. У Задру у печатњи Демарки-Руђеровој 1873. На 8-ни 52 стр.

74. JAGIĆ V. Dr. Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovin-

skih rukopisa. Priopćio —— I и II. Napose štampano iz V i VI knjige „Starina" jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1873 и 1874. На 8-ни I: 2, II: 4 л, и 200 стр. и 4 л. исправака.

75. JAMBREČAK DRAGUTIN. Izleti. Omanji putopisi Dragutina Jambrečaka. Troškom piščevim. Ciena 1 for. Zagreb. Tisak dioničke tiskare, 1874. На 12-ни 325 стр. и 1 л.

76. ЈАНКОВИЋ Ј. В. Успомене из пољске револуције. Саопштио Ј. Гајгер. Превео —— Панчево 1874. На 16-ни 48 стр.

77. ЈЕЛАДА И ЈЕЛИНИ. Путопис. — Статистика. — Администрација. — Политичка, религиозна и војна организација. —— Устав. — Извод из историје Јелина од године 1821 па до данас. Част прва. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 8-ни 6 л. и 170 стр. Други наслов. Сувремена Јелада и Јелини, итд.

Писао је А. Ј. Кумануди.

78. ЈИРЕЧЕК КОНСТ. ЈОС. Типик св. Саве за манастир Студеницу. Издао —— Прештампано из Гласника Српског ученог друштва књига XL. У Београду у државној штампарији 1874 На 8-ни 1 л. и 50 стр.

79. ЈОВАНОВИЋ БОГОЉУБ. О резултатима статистике људства и морала. По проф. Г. Шмолеру написао —— —— У Београду, у државној штампарији, 1874. На 8-ни 45 стр.

— ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР. Види: Мочник Ф.

80. ЈОВАНОВИЋ КОРНЕЛ. Кореспонденција и приватни списи. Од —— —— књиговође код „Српске задруге за међусобно помагање и штедњу" у Новом Саду. Књига II. Панчево. 1874. Штампарија браће Јовановића. На 8-ни 245 стр. и 3 л. уписника.

81. ЈОВАНОВИЋ КОРНЕЛ. Просто и двоструко књиговодство. Књига прва. Прерадио на српски —— ——, књиговођа код „Српске задруге за међусобно помагање и штедњу" у Новом Саду. Нови Сад. 1874 На 8-ни 5 л. и 232 стр.

82. ЈОСИМОВИЋ Е. Основи нацртне геометрије и перспективе у два дела. Ручна књига за ученике наших

највиших школа. Од професора —— Београд. Издање и штампа државне штампарије. 1874. На 8-ни 8 л. 272 стр. и XLIX таблица литографисаних.

83. ЈОСИМОВИЋ Е. МИЛИВОЈ Нацртна геометрија за више реалке кнежевине Србије. Написао Георг Козак. Превео с немачког —— —— у Београду. Издање и штампа државне штампарије 1874. На 8 ни 2 л. и 223 стр.

84. JUGOSLAVENSKA SLOVA. Izdanje i tisak oo. Mechitaristov u Beču (Seidl Mayer). На 8-ни 20 стр.

85. КАЖИПУТ где да се намести среска кућа среза козничког округа Крушевачког. Од једног путника. У Крагујевцу, крагујевачка друштвена штампарија. 1874. На 8-ни 1 л. 20 стр.

86 КАКО se služi sveta Missa. Zadar. 1874.

87. **КАЛЕНДАРИ**. —— БЕОГРАДСКИ ЗАБАВНИК Од Николе Панића, пређ. поштара. Јавор, бр. 13.

88. ——. ВЕЛИКИ КАЛЕНДАР. Издаје и продаје књижарница Ф. Штиглера у Новом Саду. Јавор, бр. 13.

89. —— DANICA. Koledar i ljetopis družtva svetojeronimskoga za prostu godinu 1874. Na sviet izdalo družtvo s. Jeronima U Zagrebu 1873. Tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 164 стр.

90. —— ДРАГАЧЕВАЦ. Српско-народни календар за просту 1874. Издао и уредио Милан Ђ. Станић. Година V. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. На 12-ни 96 стр.

91. —— DRAGOLJUB. Hrvatski kalendar za prostu godinu 1874. Tečaj XI. Uredio Gj. Stj. Deželić. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmána. На 7-ни 120 стр. календара и 98 „књижевнога дара."

92. —— ЗВЕЗДАР. У печатњи Игњата Фукса књиговесца и књигопродавца у Новом Саду. Јавор, бр. 13.

93. —— ЗОРИЦА. Календар за просту годину 1874. Издао Јеремија О. Карапић. У Веограду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. На 12-ни; календарски табак и 32 стр.

94. —— JEFTINI pučki hrvatski kalendar za prostu godinu 1874. Tečaj VI. Zagreb. Nakladom Lav. Hartmana.

95. —— КАЛЕНДАР са шематизмом књажества Србије за годину 1874. У Београду. Издање и штампа државне штампарије. На 8-ни 136 стр. и 4 л.

96. —— КАЛЕНДАР са сликама и огласима. Издање Петра Љ. Јоакимовића у Београду. Јавор, бр. 13.

97. —— МАЧВАНИН.Календар за просту годину 1874 Приредијо С. Обрадовић. У Биограду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. На 8-ни 63 стр.

Садржај; Мачва у округу шабачком. — Ријека Дрина — Три везира сва три Срба, — Епископија арилска у округу Ужичком. — Срез Јадрански у округу Подринском и његове старине. — Бања Ковиљача у округу подринском.

98. —— NARODNI KOLEDAR novi i stari za god 1874. Izdala Matica Dalmatinska. Dvanaesta godina. Zadar.

99. —— ПАНЧЕВАЦ. Издаје књижарница браће Јовановића у Панчеву.

100. —— ПОЛАЖАЈНИК. Календар за просту годину 1874. Година III. Нови Сад. Задр. штампарија.

101. —— ПОСТИЛИОН. Велики забавник за годину 1874. Година II. У Новоме Саду, издаје српска нар. задружна штампарија. На 8-ни 16 стр.

Удешено за поштарско честитање нове године. Календара нема.

102. —— СРБИН. Година пета. Издаје Милош Грабовачки. У Новом Саду. Јавор, бр. 13.

103. —— СРПСКО-НАРОДНИ ВЕЛ. БЕЧКЕРЕЧКИ КАЛЕНДАР за годину 1874. XIII година. Са више дрвореза. У Вел. Бечкереку. Штампао и издаје Франц Павле Плајц.

— КАМПЕ ХАЈН ЈОАК. Види Шапчанин П. Милорад.

104. КАРИЋ ВЛАДИМИР. Историја једнога залогаја хлеба. Писма једној малој девојчици о животу човека и животиња. Писао их Жан Масе, превео ——професор. Ова је књига награђена из књижевног фонда И. М. Коларца. Београд, штампарија Н. Стефановића и дружине. 1874. На 8-ни 180 стр.

— KASERER JOSIP Dr. Види Šimonić Antun.

— КЕНЕШИ К. Види Поповић В. Ст.

— КЕРИ ХЕНРИ, Види Поповић Ст.

105. KÖSSLER DRAGUTIN. Alpinski ledenjaci. Види Izvješće godišnje kr. vel. realke u Zagrebu.

106. KIRINSKI Š. S. Izvadak iz službovnika c. kr. vojske. Ponašio —— Zagreb. Dionička tiskara 1874.
Vienac 1874, 511.

107. KLAJIĆ FRANJO. Naputak sa porabu računala. Za hrvatske učitelje i pripravnike priredio —— —— U Zagrebu, nakladom Hartmana. 29 страна на 8-ни.

108. KLAJIĆ FRANJO Dr. E. Schwaba Radna učiona kao organička sastojna narodne učione. Prinosak za riešenje zadatka naobrazbe našega naroda. Ponášio i našim okolnostim prilagodio —— —— ravnatelj kr. učiteljišta, višje devojačke učione i svih gradskih glavnih učiona U Zagrebu 1874. Tisak Lav. Hartmàna i družbe На 14-ни 87 стр.

— KLAJIĆ У. Види Izvješće o kraljvskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu.

— КЊИГЕ ЗА ДЕЦУ. Свеска I. Види Шапчанин П. Милорад.

— КОЗАК ГЕОРГ. Види: Јосимовић Е. Миливој.

— КОЗЕН Б. Види Стојчић С.

109. КО ЈЕ КРИВ? Прештампано из „Истока“. Панчево, 1874. Трошком уредништва „Истока“. На 8-ни 24. стр.

Као што је опште познато, ову је политичну броширу писао г. Јов. Ристић.

110. КОМАРЧИЋ ЛАЗО. Само је производан рад користан рад. Јавно предавање. Држао —— —— на беле покладе у ваљевској читаоници ов. год. Прештампано из „Истока“. Београд 1874. На 16-ни 16 стр.

111. КОНДОЛЕНЦИЈА збора професорског гимназије Карловачке усљед смрти Живка Вукасовића, земаљског надзорника средњих школа и правог члана југославенске академије знаности и умјетности. У Новом Саду. Штампарија Игњата Фукса 1874. На 4-ни 2 л.

На другом је листу „Споменик Живку Вукасовићу 10 Августа 1874“ од Јов. Пантелића.

112. КОЊЕВИЋ А. СИМА. Рачуница за народне школе Књига пета. Издје а—— у Панчеву.
Јавор, 1088 стр.

113. KORINEK Poviest srednjega vieka. Zagreb, Lj Gaj.
Чини II део његове Историје света.

114. КОСТИЋ ЛАЗА. Песме —— —— Друга књига. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1874. На 16-ни 240 стр. и 2 л.

115. К ПИТАЊУ србско-хрватском у Далмацији. (У Задру 1874. Печатња Ивана Водицке). На 8-ни 23 стране.

116. KRALJEVIĆ ANGJEO FR. Zabava duhovna za djecu Napisao biskup hercegovački ——
Vienac 1874. 640

117. KRIŽAN A Dr. O postanku čovjeka. Po posledcih mudroslovnih i naravoslovnih znanosti. Napisao —— Knjiga I. Zagreb 1874 str. X и 289 Србадија св. 1

118. KUKULJEVIĆ S IV. Borba Hrvata u tridestljetnom ratu. Spisao —— —— Preštampano iz XII knjige Arkiva. S Zagrebu, tiskom Dr. Albrechta.

119. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Dio I. Od godine 503 — 1102. Troškom društva za jugoslovensku povjest i starine U Zagrebu 1874. Tiskom Dragutina Albrechta На 4-ни XXIV и 236 стр. Други наслов види под Monumenta.

120. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN. Povjestne pjesme —— —— —— U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta. 1874. На 8-ни 151 стр.

— КУМАНУДИ Ј. А. Види Јелада и Јелини

121. ЛЕТОПИС Матице српске. 1874. Уредник Јован Бошковић. Књига 116. У Новом Саду, у српској народној задружној штампарији. 1874. На 8-ни 253 стр.

Садржај: Рат и ратно право у свези с напретком човечанским, од Глише Гершића; Планине по Хомољу. Из Путовања по Србији. Од Ј. Драгашевића; Поглед на данашње стање наше музике и библиографија српских му-

зичких дела, од Душана Ђермекова; Девојачко васпитање и женске гимназије у Русији, с француског од Ст. В. Поповића; Споменица хришћанским гарантним великим силама о положају и страдању хришћана у Босни; Лука Вукаловић, херцеговачки велики војвода, од Јована Накићеновића; О сремском „санидин-трахиту", од професора Стевана Недељковића; Родољубиви завештаји: тестаменат Петра Класановића; Тестаменат Катарине Д. Јовановићке; Изводи из записника Матице српске 1873; Додатак: Распис награда. Правила за питомце и упутство за надзорника; Списак свих питомаца; Издања Матица српске.

—— Књига 117. На 8-ни 2 л. 204 стр.

Садржај I, Поглед на историју Игијене, написао др. Милан Јовановић: II. Естетички одношаји вештине ка природи (Н. Г. Чрнишевског), превео В. Вујић; Примедбе на „Естетичке одношаје" од дра Л. Костића; III. Рат и ратно право у свези са напретком човечанским, од Глише Гершића (наставак); IV. Повесна слова о кнезу Лазару, деспоту Стефану Бранковићу и кнезу Стефану Штиљановићу, од архимандрита И. Руварца; V. Грађа за историју штампарија у Срба, од Ђ. Рајковића; VI. Критика. Slovnica latinska A. Vebera, оцена дра J. Туромана; VII. Скупштина Матице Српске 1874; VIII. Додатак: Распис награде; Имениk Матице Српске; Издања матичина.

— ЛИБЕН АВГУСТ. Природопис написан по наставним начелима за основне школе. . Зоологија, II. Ботаника, III. Минералогија. Види Деспотовић Петар.

122. ЛОЗАНИЋ М. С. Хемија са гледишта модерне теорије. Први део: Неорганска хемија. Израдио —— Са 44 дрвореза. У Београду. Штампа и издање државне штампарије. 1874. На 8-ни 2 л. 411 стр. и хромолитографисана спектрална табла.

— LUCIĆ HANIBAL. Види Stari pisci hrvatski.

123. ЉУБИБРАТИЋ М. Животописи славних војсковођа I. Живот ђен. Суварова. Београд, држ. штамп. 1874.

124. LJUBIĆ SIME. Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike. Skupio —— —— pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti itd. Knjiga IV od godine 1358 do 1403. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1874 u knjižarnici Fr. Žu-

pana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. Други наслов: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium etc. На 8-ни XXXIII и 480 стр.

125. LJUBIĆ SIME. Sstraživanja o Hrvoji Na po se. štampano iz XXVI knj. Rada. Zagreb, 1874.

126. LJUBIĆ SIME. Spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira. Na po se štampano iz XXVI knj. Rada Zagreb 1874. Vienac 1874. 270.

127. М. П. Ч.[1] Историја развитка трговине, индустрије и фабричности у животу и радњи главних трговаца и индустријалаца у Европи и Америци. Свеска I. Извео — Београд. 98 стр. На 8-ни

— МАКДУФ ДР. Види Мијатовићка Л. Елодија.

128. МАЛЫЙ КАТИХИСИСЪ за начинателѣ србскихъ народнихъ училишта. Ц. кр. набавничтво шк. књ. Кошта везанъ и с леђма у платну 5 новчића. У Бечу. Ц. кр. набавничтво школскихъ књига. 1874. На 8-ни 17 стр.

129. МАНДРОВИЋ ЂОРЂЕ. Обрана верозакона, или вероисповест разних великих научењака. Написао —— —— парох пештански. Панчево 1874. Штампарија браће Јовановића. На 8-ни 2 л. 50 стр.

130. MARŽIK ZABOJ VJENCESLAV. Brojčano računstvo na temelju nove mjere i uteza. Za više razrede pučkih učiona. Po Dragutinu Schubertu sastavio —— —— —— Sa 13 slika. Ciena 40 novž. U Zagrebu 1874. Troškom spisateljevim. Tiskom Dragutina Albrechta. На 8-ни VIII, 74 и 1' л.

131. МАРКОВИЋ ЈОВАН. Госпођици Анки К. Цукића у спомен њеног одласка из Букурешта 28. Маја 1874 год. а за знак високопоштовања од искреног пријатеља њених милих родитеља —— Печатња Јосифа Андрића. На 8-ни 1 л.
Три строфе стихова.

132. МАРКОВИЋ СВЕТОЗАР. Начела народне економије или наука о народном благостању. По Н. Г. Чернишевском израдио —— —— Свеска I. (Произ-

---

[1] Чедомиљ П. Мариновић.

водња и теорија умножавања људства). Београд 1874. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 8-ни 200 стр.

На корицама је поврх овога наслова: Целокупна дела Светозара Марковића. Књига прва — с преводом руским француским и немачким и летописом 1875, који се унутра на насловном листу не налази.

133. MARKOVIĆ FR. Čitanka za IV raz. gimnazije. Sastavio dr. —— Zagreb, Lj. Gaj.

Vienac 1875, 64.

— МАСЕ ЖАН. Види Милићевић Ђ. М. и Карић Вл.

134. МАТИЋ АНДРИЈА. Природна историја за основну и домаћу наставу. Написали Ф. и К. Шуберти. Превео с немачког —— великошколац. II. Наука о биљу и III. Наука о минералима. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1874. На 8-ни 2 л. 102 стр. и 1 л. поправака.

— МАЧАЈ ДР. Види Савић М. Милутин.

135. МИЈАТОВИЋКА Л. ЕЛОДИЈА. Приче о Витлејему. Од дра. Макдуфа писца „Дуге у облаку" и т. д. С енглеског превела —— Прештампано из „Школе". У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 1 л. и 53 стр.

136. МИЛЕНКОВИЋ Ј. ТАН. У природи, књига за пријатеље њене. I. По Хумболту, Фогту, Шмецеру и др. написао —— Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 1 л. и 39 стр. Други наслов: Како је постао свет, наша земља и органски живот на њој. По Шмецеру и др. Написао Тан. Ј. Миленковић. Прештампано из „Истока".

137. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Галебова стена. Написао Жил Сандо, члан француске академије. С француског превео —— У Београду у државној штампарији 1874, 2 л. и 264 стр. на малој 12-ни.

Прештампано из „Школе".

138. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Шта бива од залогаја хлеба. Писма једној девојчици о животу човечијем и животињском. Француски од Жана Маса. Српски

од —— Прештампано из „Школе“. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л. и 216 стр.

139. МИЛОВУК М. Теоријски основи музике, од —— Друго издање. Београд, 1874.

140. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Одговор на измишљотине у 10 и 12 броју „Будућности“ од ове год. под именом: „Наша агитација на исток“ На 8-ни 56 стр. и 2 л. касније писана.

141. МИЛУТИНОВИЋ Д. ЈОВАН. Народне песме. I. издање. Спевао и на свет издао —— Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 8-ни IV и 90 стр. и 1 лист уписника.

142. МИНЕРАЛОГИЈА за ниже реалке и гимназије Друго поправљено издање. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, штампа и издање државне штампарије, 1874. На 8-ни 76 стр.

143. МИНИСТАРСТВО ВОЈЕНО. Војени шематизам за 1874. У Београду у државној штампарији На 8-ни XVI и 190 стр.

144. МИХАИЛ МИТРОПОЛИТ. Православна србска црква у княжеству Србіи. Израдіо —— У Београду у државной штампаріи 1874. На 8-ни 2 л. 218 стр.

— МИХАИЛ МИТРОПОЛИТ. Види Поуке и пријатељ младежи.

145. МИШКОВИЋ ЈОВАН. Путовање по Србији. Географијске, војничке и историјске белешке. Узето највише из Путовања питомаца војне српске академије за године 1861, 1862 и 1863. Написао —— —— капетан у Београду. Штампано у државној штампарији. 1874. На 8-ни 3 л. 205 стр.

146. (MOLNAR ANTONIUS Dr.) Carmen faustis sub auspiciis inauguratae Zagrabiae in regno Croatiae almae literarum universitatis Francisco-Josephinae sacrum die 19 Octobris A. 1874. Musae suis cultoribus lauros. Zagrabiae, typis Leop. Hartmán et soc. На 8-ни 8 л. Хрватски превод од А. Веберa.

— MONTEGAZZA. Види Fiamin Ivan.

— MONUMENTA spectantia historiam Slavorum meridionalum, гледај Ljubić Sime.

147. MONUMENTA HISTORICA Slavorum meridionalium. Povjestni spomenici južnih Slavenah. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Knjiga druga. Diplomatični zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom od god. 503 — 1102. Codex diplomaticus regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae ab anno 503 usque ad annum 1102. U Zagrebu 1874. Tiskom Dragutina Albrechta, Види: Kukuljević Sakcinski Ivan.

148. МОЧНИК ФР. Рачуница за ниже разреде средњих школа. Од др. —— Први део. Преведена и удешена за ниже разреде гимназије и гимн. реалака. Београд 1874. на 8-ни 270 стр.
Превод од Владимира Јовановића.

149. МРАЧНА КУЋА. Американски роман. Превод с немачког. Београд, 1874. Јавор бр. 22.

150. МУЖАК ПЕТАР. Школа основнога цртања за народне школе. Систематично уредио, кратким уводом снабдео —— —— 96 слика на 48 листова. У Прагу 1874. Штампом и накладом др. Ед. Грегра. На 4-ни 12 стр. увода и 48 листа

— НАЈНОВИЈИ српски секретар. Види Валожић.

151. НАКИЋЕНОВИЋ ЈОВАН. Лука Вукаловић, херцеговачки велики војвода. Од —— —— Прештампано из Летописа 116. Нови Сад 1874. На 8-ни 36 стр.

— NARODNA BIBLIOTEKA. Sbirka starih pisaca. I. Dubrovnik obnovljen od Jakete Palmotića Gjonovića Izdao i tumačio Stjepan Skurla. Izdaje D. Pretner u Dubrovniku; — II. Ostan božje ljubavi, od Vitaljića
Види под тим именима.

152. НАРОДНА СКУПШТИНА. Отштампано из „Гл. Јавности“. Издање уредништва „Рада“. Београд 1874 Штампарија Н. Стефановића и др. На малој 8-ни 31 стр.
Чини 1. свеску „Савремене библиотеке“.

153. НАРОДНЕ јуначке песме. Трошком Х. Алексе О. Поповића. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1874. На 12-ни 112 стр.

154. НАСТАВА о маршевима, предстражној, логорној служби и о служби, кад су војници по квартирима

размештени. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 79 стр. и 2 л.

155. НАСТАВЛЕЊЕ за гађање у нишан за стајаћу и народну војску. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 1 л. 58 стр.

— НАТОШЕВИЋ Ђ. Види: Хлеб и т. д.

156. НЕКОЛИКО поштених речи I-вом Управном одбору I-вог српског пиварског друштва. Лија лија па долија; На курјака повика, а лисице месо су нам јеле; Истину на среду. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине 1874. На 12-ни 30 стр.

157. НЕШИЋ ДИМИТРИЈЕ. Метарске мере. Написао —— —— професор велике школе. у Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 5 л. 162 стр. На корицама пише, да је књига „издање министарства финансије."

158. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српска синтакса. За ниже гимназије и реалке кнежевине Србије. Саставио —— ——. Треће на ново прерађено и раширено издање. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1874. На 8-ни 4 л. и 152 стр.

159. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Др. Јов. Шера општа историја књижевности. С четвртог немачког издања превео —— —— Књига трећа. Германски народи. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. Издање и штампа државне штампарије. 1874 На 8-ни 2 л. 627. стр.

160. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. С археолошке изложбе у Кијеву. 2—21 Авг. 1874. Белешке —— —— Белешка о књизи штампаној у митрополији Грачаници 1539 год.; II. Запис из јеванђеља писана по смрти деспота Стефана; III. Из јеванђеља Вуканова; IV. Лист јеванђеља Мирослављева. Поднето као прилог уз извештај г. министру просвете и цркв. дела. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 37. стр.

161. **НОВИНЕ** —— БЕОГРАДСКЕ НОВИНЕ. Лист за трговину, трговачку образованост, привреду и политику. Година I. Излази средом, петком и недељом на читавом табаку. Одговорни уредник Димитрије

М. Николић. Издаје штампарија Н. Стефановића и дружине. На fol. 2 л.

Почеле излазити 11 Дек. место „Кореспонденције“, која је тога дана престала излазити.

162. —— БОСНА. Година IX. Политичне службене новине. Излазе у Сарајеву на fol. српски и турски.

163. —— BRŠLJAN. List sa slikama za mladež početnih škola. Teč. I. Izdaje učiteljsko družtvo „Narodna škola.“ Uredjuje Ljudevit Tomšič, učitelj dolnjogradske učione.

Број 3-ћи I-ога течаја издан је мј. ожујка 1874. Прва два види у прошлој год. Даље знам за 4-и и 5-ти 193--318 стр.

164. ——БУДУЋНОСТ. Лист за политику, и народну привреду, просвету и право. Година II. Излази три пута на недељу на целом табаку. Издавалац и одговорни уредник Урош Кнежевић. У Београду 1874.

165. —— BUNJEVAČKA I ŠOKAČKA VILA. Poučni, gospodarski i politični list. Godina IV. Izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Antunović. Kalača

166. —— ВИДОВ ДАН. Година X V. Излази сваки дан осим дана иза недеље и празника, а у те дане изванредно. Издаје, уређује и одговара М. Поповић. У државној штампарији. На fol на 1 л.

167. —— VIENAC ZABAVI I POUCI. God. VI. Izlazi svake subote. Odgovorni urednik August Šenoa. Vlastničtvo, naklada i tisak „dioničke tiskare“ u Zagrebu На вел. 8-ни на табаку.

168. —— ВОСТОК. Србско-бугарски лист за политику, забаву и науку. Излази један пут у седмици у Букурешту. Издаје Александар Андрић.

Објављено у новинама да претплату прима В. Валожић. Не знам је ли који број изашао.

169. —— ВРЕМЕ. Излази сваки дан осим понедељника и дана по празнику. Издавалац и одговорни уредник Мита Ракић. Штампано у државној штампарији На fol.

Први број изашао 12 Новембра 1874.

170. —— ВРЗИНО КОЛО. Сатирични лист. Година II. Излази три пута месечно: Уредник П. Периновић. У Београду, 1874.

171. —— ГЛАС ЈАВНОСТИ. Лист за науку и политику. Уредник Стева Милићевић, издавалац друштвена штампарија у Крагујевцу. Излази два пута на недељу на табаку in folio.

Почео излазити у другој половини месеца Јула.

172. —— ГЛАС НАРОДА. Лист за поуку, забаву, привреду и за народне ствари. Н. Сад, задружна штампарија.

173. —— ГЛАС ЦРНОГОРЦА. Недјељни лист за политику и књижевност. Година II. Издавалац и уредник Сима Поповић. Штампано у државној штампарији. На табаку in fol.

174. —— GLASNIK sv. Josipa. Zabavno-poučni mjesečni list za puk katolički. Izlazi jedan put na mjesec na cielom arku u Zagrebu.

175. —— GLASNIK biskupije djakovačke u Djakovu. Izlazi dva put na mesec.

176. —— GOSPODARSKI LIST. God. XXII. Izdaje hrvatsko gospodarsko družtvo. Tiska Dragutin Albrecht. Uredjuje u ime odbora gospodar. Družtva Petar Zoričić Izlazi svake nedjelje na 4-ни па 2 l.

177. —— ГРАНИЧАР. Лист за политику, просвету и привреду. Власник и уредник Јован Павловић Година I. Излази четвртком и недељом у Земуну. Штампарија И. К. Сопронова. На таб. in fol.

Први број изашао 1 Декембра.

178. —— ДОМИШЉАН. Лист за сатиру и забаву. Издаје, уређује и одговара Никола М. Никшић. Година I. Излази три пута месечно. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 8-ни на табаку.

179. —— ЖИЖА. Уредник К. Јовановић. Издавач Змај Јован Јовановић. Година II. У Новом Саду.

Ове године 31 Марта изашао је 8-ми број. Јавор, 351

180. —— ЗАСТАВА. Година IX. Излази три пут у недељи, и то средом, петком и недељом. Власник, др. Свет. Милетић. Одговорни уредник Стеван Поповић. Издавалац „задруга за срп. народну штампарију." Српска народна задружна штампарија. На табаку in folio.

181. —— ZEMLJAK. Izlazi subotom i srijedom. Godina

II. U Zadru tiskom J. Woditzk-e На fol. 2 л.

182. —— ИСТОК. Лист за материјалне интересе и политику. Година IV. Излази у Београду, понедеоником, четвртком и суботом. Одговорни уредник и издавалац Аксентије Мијатовић. Штампано у државној штампарији. На fol. на 2 л.

183. —— ЈАВНОСТ. Лист за науке и политику. Год. II. Излази уторником, четвртком и суботом. Одговорни уредник Димитрије Јов. Стојковић. Издавалац Крагујевачка друштвена штампарија. На 2 л. in fol
Престала је излазити 20. Априла.

184. —— ЈАВОР. Лист за забаву, поуку и књижевност. Уређује др. Илија Огњановић. Излази три пут на месец. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду. На вел. 8-ни.

185. —— KATOLIČKI LIST. Излази сваке недеље један пут у Загребу.

186. —— КОРЕСПОНДЕНЦИЈА. Лист за трговину, трговачку образованост; привреду и политику. Одговорни уредник и издавалац Димитрије М. Николић. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На фол. на табаку.
Угледни лист изашао 15. Јуна ове године. Од 11. Дек. почеле место ње излазити „Београдске новине“.

187. —— NAPREDAK. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Glasilo „Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga Sbora“. Tečaj XV. Izdaje hrv. ped. Sbor. Uredjuje ga Ljudevit Modec. Tiska ga Drag. Albrecht. На 8-ни у таб.

188. —— NARODNE NOVINE. Izlaze u Zagrebu svaki dan osim nedelje i praznika na čitavom tabaku. Godina XL. Odgovorni urednik M. Zec. На таб. fol.

189. —— НАРОДНЕ НОВИНЕ. Лист политични. Година I. Излази три пут на недељу: уторником, четвртком и суботом. Издавалац и одговорни уредник Јован Балаитски. Штампано у државној штампарији. На табаку in folio.
Било је објављено у новинама да ће излазити, и први је лист био сложен и започео се штампати са 1. Јуна 1874, па је после све обустављено.

190. —— NARODNOST. Politički list. Odgovorni urednik

Vaso Gjurgjević. Izlazi dva put na nedjelju.

Први број, ћирилицом и латиницом, изашао је 8. Јула по римском. У редакцији учествује, како је „Обзор" јавно, и др. Ј. Суботић.

191. —— NARODNI LIST. Godina XIII. Izlazi sriedom i subotom. Juraj Biankini izdavatelj i odgovorni urednik. Dr. Miho Klaić vlasnik. Tiskarnica Nar. Lista. На fol 2 л.

192. —— NAŠA SLOGA. Излази два пута месечно у Трсту.

193. —— НОВО ДОБА. Новине за политику, народну економију и привреду. Издавалац и одговорни уредник Срећко Алексић. Излази средом и суботом. Штампарија Срећка Алексића. На fol. на табаку.

Први број изашао 6. Јуна

194. —— OBZOR. God IV. Izlazi svaki dan osim nedjelje i blagdana na cielom arku. Odgovorni urednik J. Mišković, vlastničtvo, naklada i tisak „dioničke tiskare" u Zagrebu. На fol. на табаку.

195. —— OBJAVITELJ DALMATINSKI. Zvanični list za Dalmaciju. Urednik M. Katnić u Zadru.

196. —— ПАНЧЕВАЦ. Лист за просветне и материјалне интересе. Власник и издавалац Јован Павловић. Одговорни уредник Ђорђе Петровић. Излази на целом табаку два пута на недељу. Година VI. Панчево у штампарији Јовановића.

После 1. броја обустављен на три месеца. Број 2 изашао је 4. Јула, и тим је издавање листа настављено

197. —— ПОЗОРИШТЕ. Година III. Уређује А. Хаџић. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду. Излази четири пута на недељу на по табака.

198. —— PRAVO. Pravničko-upravni list. Vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik Antun Šimonić. Godina I. Tiskom Ivana Woditzke u Zadru. Izlazi jedan put u mjesecu na 2 tabaka.

У ову годину ушао је 10 број I. године.

199. —— ПРЕОДНИЦА. Књижевни лист. Излази 5, 15 и 25 сваког месеца. Одговорни заступник уредника Петар Периновић. Штампарија Петра Периновића. На 8-ни на табаку.

Почиње од бр. 3-ег, прва су два у прошлој години. Није излазила целе године. Место ње је дошао „Рад".

200 —— ПРИЗРЕН.

Нисам видео ни једног броја али се може мислити да је излазио.

201. —— PRIMORAC.

Политички лист, који излази у Краљевици у тамошњој штампарији приморској

202. —— PUČKI PRIJATELJ.

Недјељни лист политичког, поучног и забавног садржаја Излази у Загребу. Уређује Драгутин Јагић.

203. —— РАД. Лист за књижевност, науку и критику. Година I. Издавалац и одговорни уредник Перо Тодоровић. Штампарија Н. Стефановића и Дружине Излази на месец четир пута свакога 1. 8, 16 и 22 на табаку у 8-ни.

Први број изашао 22 Јуна.

204. ——RADNIČKI PRIJATELJ.

Почео је излазити 4 Окт. ове године како извештава „Рад" стр. 286.

Овога листа половина излази немачки а половина хрватски.

205. —— САРАЈЕВСКИ ЦВЈЕТНИК.

Нисам видео ни једног броја, али држим да је и ове године излазио.

206. —— СИОН. Лист за свештенике, васпитатеље и родитеље. Година I. Излази сваке недеље. Издаје и уређује архим. и проф. богослов. Ностор. У државној штампарији. На 8-ни на табаку.

207. —— SMILJE. Zabavno-poučni list sa slikami za mladež. Izdaje hrv. pedagog-književni sbor. Izlazi 1. svakoga mjeseca na cielom arku. Tiska Drag. Albrecht.

Прва три броја уредио Вјенцеслав З. Марик, последњи девет Томислав Ивканец.

208. —— СМИЉЕ. Забавно-поучни лист са сликама за младеж. Издаје хрв. педагог.-књижевни сбор. Уређује Вјенцесл. З. Маржік. Тиска К. Албрехт. Излази 1. свакога мјесеца на цијелом арку.

Исто и латиницом. Но од овог издања чини ми се, да је само први број изашао.

209. —— СРПСКЕ НОВИНЕ. Година XLII. Излазе сваки дан осим недеље и празника. Државна штампарија. На fol на 2 л.

Званични лист кнежевине Србије. Уређује Јов. Баланцки.

210. —— СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Година VI. Власник, издавалац и одговорни уредник др. Јован Грујић. Брзотиском Игњата Фукса у Новом Саду,

211. —— SUBOTIČKI GLASNIK. God. II. U Subotici. Буњевачки орган.

212. —— ТЕЖАК. Илустровани лист за пољску привреду. Година VI. Издаје „Друштво за пољску привреду". У Београду. 1874. Привремени уредник Милован Спасић. Излази два пут на месец на четири листа на 4-ни у државној штампарији у Београду.

213. —— УЧИТЕЉ. Година II. Издаје, уређује и одговара Никола Брашован, нар. учитељ. Излази 15. и последњег сваког месеца на 1 таб. у 8-ни. Печатња удове Кирхнера у Вршцу.

214. —— ШКОЛА. Лист за учитеље, родитеље и децу. Година VII. Уређује и издаје М. Ђ. Милићевић. Излази на осмини три пута на месец. У Београду, у државној штампарији.

215. —— ŠKOLSKI PRIJATELJ. Излази два пута месечно у Загребу.

216. ОБЕРКНЕЖЕВИЋ ФИЛИП. Латинска читанка за први и други разред. Написао —— професор на српској великој гимназији у Новоме Саду. Потпором „Матице српске". У Новоме Саду. Српска народна задружна штампарија. 1874. На 8-ни 2 л. 175 стр.

217. ОБРАДОВИЋ СТОЈАН. Кратки исторични преглед турскога господарства над српским народом у XVI. веку на јужном полуострову. Извео из многих, историописних података највише по г. Ч. Мијатовићу —— —— председник окружног суда у пензији. Трошком фонда јепископа Јанићија. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874 На 16-ни, 61

218. OGRINAC J. Pčela kakva je, kako se razvija i kako živi, od J. Ogrinca.—
Штампано у Programm des k. k. S. Obergymnasiums zu Vinkovze 1874.

219. ОКРУГИЋ ИЛИЈА, СРИЈЕМАЦ. Грабанцијаши или Батине и женидба. Изворна весела глума с пјеваном предигром у 5 чинова с пјесмама. Написао —— ———— По пишчевим напјевима инструментирао Алфонс М. Цибулка, капелник пука баруна Мамуле у Златноме Прагу, за зборове удесио Ф. Петрик, учитељ глазбе у Новом Саду. Ова глума добила је од Матице Српске расписану награду од 200 фор. из Накине закладе. Нови Сад 1874. На 16-ни 176. стр.

220. ОПИС пушке и муниције Пибодијевог система и руковање истима. У Београду, у државној штампарији 1864. На 8-ни 80 стр. и 2 л.

221. ОПРЕДЕЉЕЊЕ наплате свештеника за њихна свештенодејства. Издало министарство просвете и црквених дела. На 8-ни 9 стр. (у Београду у држ. штампарији 1874.)

222. ОПШТИНА, суд и правда. Прештампано из „Јавности“. Штампано у Крагујевачкој Друштвеној Штампарији. У Крагујевцу 1874. На 12 ни 72 стр.

223. (ОРЕШКОВИЋ А.) Решење нашег жељезничког питања. Додатак брошури Жељезничко питање и Србија. Од А. О. Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине 1874. На 8-ни 86 стр.

224. ОРФЕЛИН ЗАХАРИЈА. Искусни подрумар. О винима у опште верно и јасно настављење природних и вештачких вина и о многим разним есенцијама, јулепима, миришљивим водама, ароматичним розолијама, шербетима и слаткишима. Са свим поњатно и важно за свакога. По Захарији Орфелину, прерадио Никола Панић поштар. Издавалац г. Стеван Марић. Панчево. 1874. Штампарија Јовановића и Павловића На 8-ни 2 л. 175 стр. и 3 л. уписника.

225. OSKUDICA vode po Krasu u hrvatskoj vojničkoj krajini. Po naredbi vis. generalkomande. U Zagrebu u knjižari Albrecht-Fiedlerovoj.
Ту су послови Prof. Beyera, dr. Lietze-a, dr. Pilara.

— ОТАЧАСТВЕНИЦА. Види: Вукићевић Ђ. Никола.

226. ПАВЛОВИЋ ЈОВАН. Мала српска граматика за основне српске школе. По Даничићу саставио ——

у Панчеву 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 2 л. 44 стр.

— ПАЛЕСТИНА. Види Стојичић С.

— PALMOTIĆ. Види Gjonorić.

227. ПАНИЋ НИКОЛА. Човек и његов подмладак (племе), или поучавање односно физичне љубави, природне цељи, управе телесног уживања, и односно према бремености и т. д. Производство здраве деце и одржавање снаге и здравља поред најновији искуства ослабљену производну имовину опет повратити, себе самог мрчења, семена и белог прања коначно лечење и т. д. Од др. Ј. Ф. Албрехта. Тринаесто поправљено и умножено издање. Превео с немачког —— —— У Београду, штампано у штампарији Срећка Алексића 1874. На 8-ни 48 стр.

— ПАНТЕЛИЋ ЈОВАН. Види: Кондоленција збора професорског и т. д.

228. ПАНТЕЛИЋ Р. СТЕВАН. Хемија за артиљеријску школу у Београду, и за употребу војене технике. Израдио —— арт. капетан и професор хемије у истој школи. По наређењу министра војеног штампано о трошку државном. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 2 л. XIV и 483 стр.

Ово дело, пропуштено у библиографији 1873, бележимо овде, да би, ради важности, раније било објављено.

229. ПАНТИЋ КОСТА. Употреба артилерије у пољу и при нападу и одбрани градова објашњена примерима из ратне историје са 2 плана за официре свију родова оружја од прајског пуковника Тауберта. С немачког превео —— —— поручик артилерије и аћутант артилеријске бригаде. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8 ни 2 л. 239 стр.

230. ПАНЧИЋ ЈОСИФ Др. Флора кнежевине Србије или васкуларне биљке, које у Србији дивље расту. по аналитичном методу сложио —— —— Flora principatus Serbiae. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1874. На 8-ни 1 л. XXXIV и 2 л. 798 стр. и 1 л.

231. ПАПАКОСТОПУЛОС Др. Професор. Исократова

беседа. Савет Димонику. С јелинског оригинала превео —— Прештампано из „Српских новина“. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 14 стр.

232. ПАПАКОСТОПУЛОС П. Др. Лукијанови разговори мртваца. Превео с јелинског оригинала професор др. —— (Прештампано из Срп. новина.) У Београду, у државној штампарији. На 8-ни -287 1 л. и 75 стр.

233. PARČIĆ A. DRAGUTIN O. Rječnik slovinsko-talijanski. Priredio ga za tisak —— Treć. Reda S. Frane Red. Obsl. Svećenik. U Zadru. Braća Battara tiskari-izdavatelji 1874. На 12-ни VIII и 1059 стр.

Исти наслов и талијански. Именом „словинскога“ назван је овде српски или хрватски језик.

— PEDAGOGIJSKA BIBLIOTEKA. Izdaje hrvatski pedagogijsko-književni zbor. Knjiga III. Види Ester Gjuro.

234. ПЕЛАГИЋ ВАСА. Путовање унакрст око цијеле земље. Са 11 слика. Написао —— ——. Биоград, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 8-ни 2 л. и 281 стр. и 1 л.

235. ПЕЛАГИЋ ВАСА. Научно-морално огледало. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду 1874. На 1 л. in folio као плакат.

— ПЕТРАНОВИЋ ГЕРАСИМ. Исторични преглед о православној цркви у Боки Которској. Види Шематизам.

236. ПЕТРОВИЋ МИТА. Наука о геометријским облицима За употребљавање у школи написао —— —— исп. гимназијални професор, главни учитељ учитељске школе у Сомбору, прави члан хрват. педаг. књижевног збора у Загребу. Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 56 стр. и 1 л.

У књизи су штампане у тексту 92 слике геометријске.

237. ПЕТРОВИЋ НАСТАС. О демократији у Америци. Од А. Токвиља. С француског превео —— —— Свеска друга. Ово је дело награђено из књижевног фонда г. Илије Коларца. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 3 л. и 314 стр.

238. ПЕТРОВИЋ НАСТАС. Независносност Црне Горе.

Од —— —— У Београду, у државној штампарији 1874.

239. ПЕТРОВИЋ Ј. НИКОЛА. Физика за учитеље основних школа. Израдио —— Са 50 дрворезних слика. У Београду. Издање и штампа државне штампарије 1874. На 8-ни 2 л. IV и 96 стр.

240. PECHAN ANTUN. Poetika. 8¾ tabaka srednje osmine. U Zagrebu.

241. ПЕЦИЋ ЈОСИФ и ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД Извештај о основним школама у Србији 1874. Поднесен министру просвете и црквених дела, господину Филипу Христићу, од —— —— секретара министарства просвете и цркв. дела. У Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 42 стр.

— PJAVE M. F. Види: Bišćan M. A.

— PILAR Dr. Види: Oskudica vode u hrvatskoj vojničkoj krajini.

242. ПИСМЕНИ САСТАВИ за српске народне основне школе. Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 35 стр.

243. ПИТАЊА за скупљаче грађе „Народној медицини." Прештампано из „Архива срп. лек. друштва". У Београду, у држ. штампарији 1874. На 8-ни 12 стр.

244. ПОПОВИЋ ЂУРО. Трговачко књиговодство. Трговачка практика. Први део. Према нашим приликама приредио за школу и самоуке —— —— Београд, у државној штампарији 1874. На 8-ни 4 л. 206 и XV стр.

245. ПОПОВИЋ МИТА. Одабране песме —— 1874. Накладом књижаре браће Јовановића у Панчеву. На 16-ни 406 стр.

246. ПОПОВИЋ СТ. Привредни извори и рат у Америци. Говор Хенрија Керија у седници статистичног друштва у Њу-Јорку у Декембру 1865. Превео с немачког —— у Београду, у државној штампарији, 1874. На 8-ни 40 стр.

247. ПОПОВИЋ В. СТ. Како ваља ђубрити. По К. Кенешију. Посрбио —— У Н. Саду 1874. На 16-ни 4½ табака.

Чини трећу свеску „Читанке за народ“

248. ПОПОВИЋ ТОДОР. Несрећни. Приповедка за оне, којима није историја. Написао —— —— У Београду, у државној штампарији 1874. На 12-ни 1 л. IV и 63 стр.

249. ПОУКЕ изъ житія светихъ. У Београд̂у. Штампано у државной штампаріи. 1874. На 8-ни 2 л. и 135 стр.

250. ПРАВИЛО за оцењивање способности рекрута и војника. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 34 стр.

251. ПРАВИЛА за пушкарнице при бригадама народне војске. (У Београду у државној штампарији, 1874) На 8-ни 33 стр.

252. ПРАВИЛА за вођење инвентара код војске. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 24 стр. и 4 л.

253. ПРЕГЛЕД радње по струци министарства правде за 187³|₄ годину. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 27 стр.

254. ПРЕДЛОГ закона о поступку судском у ванпарничним, (неспорним) делима. (Београд, у државној штампарији 1874) На 4-ни 32. стр.

255. ПРЕДЛОГ закона о изменама и допунама казнителног законика. (У Београду у државној штампарији 1874.) На fol на 2 л.

Штампано за народну скупштину.

256. ПРЕДЛОГ закона о изменама и допунама трговачког законика. (У Беог̂раду у државној штампарији 1874.) На fol 2 л.

Штампано за народну скупштину.

257. ПРДЛОГ закона о изменама и допунама закона о стецишном поступку. (У Београду, у државној штампарији 1874). На fol 2 л.

Штампано за народну скупштину.

258. ПРЕДЛОГ закона о испитима за азистенте у великој школи. (У Београду у државној штампарији 1874) На fol. 3 стр.

Штампан за претрес у народној скупштини.

259. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о издавању часописа министарства просвете и црквених дела. (У Београду у

државној штампарији 1874). На fol 3 стр.
Штампан за претрес у народној скупштини.

260. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о платама професора и наставника у великој школи, и стручним или средњим школама, које стоје под врховном управом министарства просвете и црквених дела. (У Београду, у државној штампарији 1874) На 8-ни 8 стр.
Штампано за претрес у народној скупштини.

261. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о изменама и допунама у закону о устројству гимназија од 16. Септембра 1863 године. (У Београду, у државној штампарији 1874) На fol, 3 л.
Штампано за претрес у народној скупштини.

262. ПРЕДЛОГ закона о устројству министарства просвете и црквених дела. (У Београду у државној штампарији 1874) На fol. 9 стр.
Штампано за претрес у народној скупштини.

263. ПРЕДЛОЗИ министра војног народној скупштини у 1874 години. У Београду, у државној штампарији 1874. На малој 4-ни 35 л.
Има свега дванаест предлога.

264. PRETOČKI Ž. F. Diačka. Rieči od —— Napjev od Ivana pl. Zaica. Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 1 л.
Песма и ноте за певање. Приликом свечаности о отварању универзитета у Загребу.

265. ПРІЯТЕЛЬ младежи. У Београду у државной штампаріи На 12-ни 2 л. и 91 стр.
Дело митрополита Михаила.

266. ПРОГРАМ велике гимназије карловачке за школску годину 1874. Уређује и издаје гимназије управитељство. Година 22, књига 15. Нови Сад 1874, у штампарији И. Фукса. На 8-ни 72 стр. и 1 табл.
Садржај: Метрика српских народних песама, упоређена с примерима из других словенских народних песама, од Луке Зиме.

267. PROGRAM pjevanja i sviranja kod vesele djačke večeri. (Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu). На 8-ни 4 л.
Приликом свечаности о отварању универзитета.

268. PROGRAM des k. k. Obergymnasiums zu Vinkovce, 1874. На 8-ни 60 стр.

269. PROGRAM pjevanja i sviranja kod vesele djačke večeri. (Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu) на 8-ни 4 л.
Приликом свечаности о отварању университета.

270. PROGRAM des k. k. Obergymnasiums zu Vinkovce, 1874 На 8-и 60 стр.
У садржају има и хрватски штампан чланак: Пчела каква је, како се развија и како живи, од J. Огринца.

271. ПРОТОКОЛИ народне скупштине, која је држана у Крагујевцу 1873 год. У Београду, у државној штампарији 1873. На 8-ни 1 л. и 793 стр.
Публиковано је касно у овој години.

272. ПРОТОКОЛИ ванредне народне скупштине, која је држана у Крагујевцу 1874. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л. и 486 стр.

— PUČKA KNJIŽNICA izdavana društvom svetojeronimskim. Knjiga XIII. Danica. Koledar i ljetopis za godinu 1874. Види Šulek

273. RAD jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1874. U knjižarnici F. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju.
Knjiga XXVI. 2 л. 228 стр. и 4 литографисана листа: О постанку билинских сустава по њихову кронологичком реду од др-а J. Шлосера Клековскога; Nom. sing. masc. на о и е, од др-а Ђ. Даничића; Прилог за историју компаратива у хрв. или српском језику, од др-а Ђуре Даничића; Повјестничка истраживања о Хрвоји великом босанском војводи и спљетском херцегу, од Шиме Љубића; Писан споменик из добе хрватскога војводе Бранимира: I Расправа Шиме Љубића, II. Расправа др-а Фрање Рачкога; Физика атома и молекила, од М. Секулића; Истраживања у писмарах и књижницах далматинских, од Фр. Рачкога; Најновије географске публикације о Балканском полуотоку, од др-а П. Матковића; Некоје важније окамине из покупскога трећегорја; Југославенска академија знаности и умјетности почетком г. 1874; Изводи из записника југославенске академије.
Knjiga XXVII 2 л. 221 стр. и I л. 2 л. литографисана: Јустус Либиг. Нацрт његове знаности и дјелателности од др-а Б. Шулека; О Јеђупки Андрије Чубрановића, од Луке Зоре; Бурњак, изумио и прорачунао М. Секулић; Борба јужних Словена за државну неодвисност у XI вијеку (наставак) од др-а Ф. Рачкога; Наравословне цртице са сјевероисточне обале Јадранскога мора, сабрао год. 1872 С. Брусина; Повјестни споменици јужних Словенах

издаје И Кукуљевић. од др-а Фр. Рачкога; Некоје ријетке билине на свјетској изложби у Бечу 1873, од Љ. Вукотиновића: Valencieunesia, од Љ.Вукотиновића: Изводи записника; Поклоњене књиге.

Knjiga XXVIII, 2 л. 212 стр. и 7 литогр. таблица: Прилози палеонтологији хрватској или копненс и слатководне терцијарне ископине Далмације, Хрватске и Славоније. Саставио Спиридон Брусина; Геологички и палеонтологички одношај у Радобоју, од Љ. Вукотиновића; Борба јужних Словена за државну неодвисност у XI. вијеку (наставак) од др-а Фр. Рачкога; О нарави хрватске изреке, од Адолфа Вебера; Изводи из записника; Поклоњене књиге.

Knjiga XXIX. 2 л. 224 стр. и 4 литогр. листа; Динамична теорија о плиних, од С. Шубића; Обрана неколико тобожњих барбаризама, од Адолфа Вебера; Вјекопис Фрање Курелца, од Адолфа Вебера; Свечана сједница југославенске академије, дне 26 студ. 1874: Бесједа предсједника др-а Фр. Рачкога; Извештај тајника др-а Ц. Матковића; Изводи из записника.

274. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Извешће о стању пољопривредном у округу пожаревачком. Поднео господину министру финансије ——— професор „земљеделско шумарске школе" године 1874. са 5 слика. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 1 л. и 33 стр.

275. РАКИЋ МИТА. Историја умнога развића Јевропе. Написао Џон Уилјем Дрепер др. медецине, др. права, професор хемије и физиологије на университету у Њу-Јорку; аутор „Физиологије Човечје, Статичке и Динамичке", „Силâ што производе Организацију Биљака", „Продукције Светлости Топлотом", „Мислû о Грађанској Политици у Америци", „Историје грађанског рата у Америци", „Требника Хемије", „Требника Физиологије", итд. итд. С инглиског превео ——— ——— професор II полугимназије београдске, редовни члан „Српског ученог друштва". Књига II. Издало „Српско учено друштво". У Београду у држ. штамп. 1874. На 8-ни XXIV, 396.

276. РАКИЋ МИТА. Јадници. Роман Виктора Ига. С францускога од ——— ——— V. У Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 144 стр.

У 1873 није забележено да су изашле: II, 1 л, 166 стр. III. 166 стр. и IV, 151 стр.

— РИСТИЋ ЈОВАН. Види: Ко је крив.

277. САВИЋ М. МИЛУТИН, МАЧАЈ ДР. Белешке о винодељу крајинском и смедеревском и о сортама виновe лозе у Србији с додатком о користи друштава винодељских, заламању лозе и прављењу бела вина. Извешће „Друштву за пољску привреду" у Београду о штудијама винодељским под јесен 1873 године. Од Милутина М. Спасића. II. Филоксера вастатрикс. Од Др-а Мачаја. Прештампано из „Тежака" од 1874 год. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни, 76 стр.

— SAKCINSKI. Види: Kukuljević.

278. САНДИЋ А. Ђурђев дан 1874. Написао —— Прештампан „Листак Заставин" бр.47. Нови Сад. 1874. На 8-ни 12 стр.

— САНДО ЖИЛ. Види МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М.

279. SBIRKA zakonah sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za god. 1874. Službeno izdanje. Zagreb.

280. SBORNIK zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju 1874. U Zagrebu.

— SVETLA KAROLINA. Види: D. J.

— СЕКРЕТАР најновији српски. Види: ВАЛОЖИЋ.

— SKUPŠTINA II obća hrvatska. Види: Druga (II) и т. д.

— SKURLA STJ. Види: Vitaljić Andrija.

281. СПИСАК свију књига и мапа, које су израђене о државном трошку у државној штампарији, и које се по означеним ценама у чаршијском течају купити могу у главној српској књижари у Београду и у свима подкњижарама по унутрашњости Србије. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1874. На 8-ни 39 стр.

282. СПИСАК књига књижаре Велимира Валожића у Београду. (Цене су у чаршијском течају). У Београду, штампано у државној штампарији. 1874. На 8-ни 30 стр.

283. СРПСКИ АРХИВ за целокупно лекарство. Издаје српско лекарско друштво у Београду. Уређује садањи секретар срп. лек. друштва. проф. Др. Владан Ђорђевић. Књига прва. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 3 л. I. део оригинални чланци

290 стр. II део преводи. 54 стр. У преводима долази превод од Владана Ђорђевића Билротове опште хирургије. На крају су 3 л. статистичких таблица, као додатак једноме чланку Архива.

— СРПСКО-ХРВАТСКОМ —— к питању у Далмацији. Задар 1874

284. SRČANICE glasinke-zvonjelice у IV razdjelka. Нови Сад 1874 16-ни 4 л. 160 стр.
Посвећено: Слави двају највећих пјесничких народа: славенскога и италијанскога и књижевној узајмици њиховој пригодом петстољетнице неумрлога Петрарке, слављене у Падови 6 (18) Јула 1874.

285. СЛАВЕНСКИ БУКВАР за српске народне школе. Панчево 1874. На 16-ни 64 ст. Јавор 671.

286. СПАСИЋ Н. АЛЕКСА. Финансије општинске у Француској и Енглеској. Од Алексе Н. Спасића, секретара министарства финансије. У Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 1 л. 74 стр.

287 СПАСИЋ Н. А. Народни представници (дипломати) у иностранству. Од — секр. минист. финансије. (Прештампано из „Срп. Новина.“) У Београду у државној штампарији. 1874. На 8-ни 1 л. и 348 стр.

288. СРЕЗ И ФИНАНСИЈА. Прештампано из „Јавности.“ Штампано у Крагујевачкој Друштвеној Штампарији у Крагујевцу. 1874. На 12-ни 44 стр.

289. СТАНИШИЋ П. ЂОРЂЕ. Трошарина. Написао —— члан гл. контроле. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ви 15 стр.

290. СТАНКОВИЋЕВА М. МАРИЈА. Приче за децу. С немачкога превела —— Крагујевац, друштвена штампарија.

291. STARI PISCI HRVATSKI. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga šesta. U Zagrebu 1874. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. Други наслов. Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1874. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. Na 8-ни 2 л. XLVIII и 298 стр. и 1 л.

292. STARINE Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga VI. U Zagrebu 1874. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни 2 л. 255 стр.
Садржај: Дубровачки споменици о одношају дубровачке опћине напрама Босни и Турској године распа босанске краљевине, од Фр. Рачкога; Одломак српскога љетописа, од Стојана Новаковића; Бугарски зборник писан прошлога вијека народним језиком, од Стојана Новаковића; Описи и изводи из неколико јужно-словенских рукописа, од В. Јагића; Крмчаја иловичка године 1262; Ситна грађа за црквено право; Исправци и додаци; Развод истарски у талијанском и латинском језику, од С Љубића.

293. СТОЈИЉКОВИЋ ДРАГОЉУБ. Јакобинци. Написао Алфонзо Ескирос. Преводи с француског —— —— Свеска I. Одштампано из „Истока." У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 12-ни 1 л. 91. стр.

294 СТОЈИЧИЋ С. Палестина. Позорница библијске повеснице. Нацртао В. Козен. Српски уредио ——. Мера 1: 236,000. У Бечу, накладом Едуарда Хелцела. На великоме фолију.

295. STOLNA CRKVA U DJAKOVU. U Zagrebu 1874, brzotiskom dioničke tiskare. На вел. 8-ни 53 стр. и 3 слике на особитим листовима.
Писац је владика J. J. Штросмајер.

— СУВРЕМЕНА БИБЛИОТЕКА. Види: Народна скупштина.

— ТАУБЕРТ. Види Пантић Коста.

— TIETZE Dr. Види: Oskudica vode u hrvatskoj vojničkoj krajini.

296. TKALČIĆ I. Povjestni spomenici zagrebačke biskupije. Izdao ——, knj. II. str. 149. Statuta capituli zagrabiensis. XIV. Po rukopisu pisanom poslie 1354 godine.

— ТОКВИЉ. А. Види Петровић Настас.

297. ТРИ САНА „Домишљанова." Прештампао Јеремија О. Караџић. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине 1874. На 8-ни 18 стр.

298. ТРИФКОВИЋ К. Љубавно писмо. Шаљива игра у једној радњи од ——. „Матица српска" дала је овом

делу награду од 100 фор. а. вр. из фонда Накиног. У Новомэ Саду, српска народна задружна штампарија. 1874 На 12-ни 2 л. 40 стр.

Чини осму свеску „Зборника позоришних дела," који „на свет издаје управа српског народног позоришта." На корицама забележено је да је свеска 8-ма, а унутра да је 9-та

299. ЂУРЧИЋ СТЕВАН. Венац. Приповетка за децу од Христофа Шмида. Посрбио —— ——. С једним челикорезом и са више дрвореза. У Бечу, 1874. Накладом књижаре Г. Ј. Манца. Штампарија јерменскога намастира. На 8-ни 80 стр.

300 ЂУРЧИЋ СТЕВАН. Мали димничар. Приповетка за децу од Христофа Шмида. Посрбио —— —— С једним челикорезом и са више дрвореза. У Бечу, 1874. Накладом књижаре Г. Ј. Манца. Штампарија јерменскога намастира. На 8-ни 103 стр.

301. UBL JOSIP. Anatomija i živatoslovje s osobitim obzirom na gospodarstvo. Sastavio —— —— učitelj anatomije i živinarstva na kr. gospodarskom učiteljištu Križevcih. Sa 50 slika. U Zagrebu. Tiskom Dr. Albrechta.

Vienac, 1874, 516

302. УПУТ за упражњавање гимнастике код пешадије. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 35 стр. са 4 л. слика.

303. УПУТСТВО за извршивање закона од 24 Декембра 1873 год. односно тога шта се земљеделцу на извршење пресуде у попис узети не може (измена 4-те тачке § 471 закона о поступку судском у грађанским парницама). На 8-ни 14 стр. (У Београду у држ. штампарији 1874).

304 УРЕДБА одбора задужбине Чупићеве. (У Београду у државној штампарији 1875.) На 8-ни 5 стр.

305. УСТРОЈСТВО команада и штабова стајаће и народне војске. У Београду, у државној штампарији 1874. На 4-ни 87 стр.

306. UHLIŘ KL. MAT. Dr. Trigonometrija ravna i sferička. Napisao —— U Zagrebu. Nakladom Albrechta i Fiedlera. 1874. На 8-ни 2 л. 108 стр.

307. FIAMIN IVAN. Dobro i zlo. Knjiga za svakoga. Talijanski napisao Dr. Pavao Montegazza, učitelj na vel. školah u Paviji. Hrvatski priredio —— U Kraljevici. Tisak i naklada „primorske tiskare". 1874. На 8-ни 2 л. 85 стр. и лист садржаја.

308. FIAMIN IVAN. Dva govora otca Bourdaloua. Hrvatski preodjenuta po —— —— U Kraljevici. Brzotiskom „Primorske tiskare". 1874. На 8-ни 2 л. 39. стр.

309. FILIPOVIĆ Dr. Hrvatsko-njemački rječnik II, Nazrusiti 720 стр.

Издавање је у 1875 настављено.

310. FOLNEGOVIĆ J. FRAN. Zanovetanja iz devete dietenklase. Političko-satiričke iskrice štono ih u neslužbenih trenutcih skresa —— Zagreb, tiskom dioničke tiskare, 1874. На 12-ни XI и 131 стр. и 2 л.

311. ФРАЧКОВИЋ Т. МИША. Јестественица за школу и домаћу наставу. По Гертнеру. Израдио —— народни учитељ. Треће прегледано издање. Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 2 л. 79 стр.

312. HASEK CESAR I JANDA JOSIP. Rukovodnik za prirodopisni atlas sbirka slikanih prirodnina za stienu iz životinjstva, bilinstva i rudstva. Sastavio —— učitelj višje djevojačke učione u Zagrebu, i —— —— pravi učitelj kr. višjega gimnazija u Zagrebu. U Zagrebu 1874. Nakladom Lav. Hartmana. На 8-ни X и 192 стр.

Уз то атлас од 30 таблица на фолију.

— HECTOROVIĆ PETAR. Види Stari pisci hrvatski.

313. ХЛЕБ што га једемо, какав је и какав треба да је. Предавање о светом Сави у Новом Саду у позоришној дворани 1874. У Београду, штампано у државној штампарији. 1874. На 12-ни 64 стр.

314. ХРИСТИЋ Н. К. Борба за право. Написао проф. др. Иеринг. У борби тражи право твоје. Превео —— правн. на берлинском университету. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни VII и 92 стр.

315. ЦВЕТКОВИЋ Ј. КОСТА. Одговор Јовану Поповићу адвокату, — на акт који је предан Управи вароши

Београда, а у виду књижице печатан и по вароши разаслат. (Штампарија Н. Стефановића и дружине 1874.) На 8-ни 15 стр.

316. ЦРНОГОРАЦ КОСТА. Природна историја. I. део: Зоологија. За гимназијске ученике. Треће издање. Написао —— —— директор. Прегледала и одобрила школска комисија. Београд, издање и штампа државне штампарије. 1874. На 8-ни 1 л. и 212 стр.

317. CRNČIĆ IVAN Dr. Popa Dukljanina letopis po latinskom i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku po prepisu popa Jerolima Kaletića. Razsudjeno dao na svetlo —— —— kanonik u slovenskom sv. Jerolimu u Rimu. Kraljevica. Tiskom primorske tiskare стр. I—XXVI и 1—56

318. ČAČKOVIĆ Dr. Vriednost zdravlja za Zagreb. Zdravoslovni nazori —— Preštampano iz „Obzora" U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 2 л. и 43 стр.

— ЧЕРНИШЕВСКИ Г. М. Види: Марковић Светозар.

319. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Робинсон млађи. Књига за децу. По Данилу Дефоу израдио Јоаким Хајнр. Кампе, а по њему је ово дело пренео и прерадио —— —— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 1 л. VI и 291 стр.

Чини свеску I серије „Књиге за децу," коју је почело издавати министарство просвете.

320. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Упутство за предавање домовине и света у основној школи. Књига за учитеља. По Фридриху Хардеру, Вернарду Шлотербеку, дру Фридриху Августу Фингеру и својим белешкама израдио —— секретар министарства просвете и црквених дела. С одобрењем министра просвете и црквених дела. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1873. На 8-ни 8 л. 127 стр. и 8 слика.

Чини IV свеску „Ручне књижице за учитеље основних школа."

— ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Види Пецић Јосиф.

— SCHWAB E. Dr. Види Klajić Fr.

321. SCHWARZ ANTUN Dr. Opisna anatomija ili razudbarstvo čovječjega tiela. Napisao —— žup. fizik varaždinski. Svezak II. Opis drob1ja,živčevlja i žilja. Zagreb, Tisak dioničke tiskare, 1874. На 8-ни 219, XXXI
Vienac, 1874, 575.

322. ШЕМАТИЗАМ православне епархије бококоторске дубровничке за годину 1874. У Задру печатња Ивана Водицке. На 8-ни 28 стр.
Напред је „Историски преглед о православ. цркви у Боки которској" од Г. П.

323. ШЕМАТИЗАМ православне епархије далматинске за год. 1874. Задар 1874. На 8-ни 32 стр.

324. ŠEMATIZAM dioecese Senjske i Modruške za 1874.
Obzor 1874. br. 149.

325. ŠENOA AUGUST. Ciganka. Romantična opera u tri čina. Glasba od M. W. Balfe-a. Preveo —— U Zagrebu. Tiskom narodne tiskarne dra Ljudevita Gaja 1874. На 12-ни 54 стр.

— ШЕР ЈОВ. Види Новаковић Стојан.

326. ŠIMONIĆ ANTUN. Primjeri spisâ o postupku u sitnicah po zakonu 27 travnja 1873. što ih načetkom Preuzvišenoga c. k. Popečiteljstva Pravosudja. sastavi Josip Dr. Käserer c. k. podtajnik kod istog Popečiteljstva i namjestni profesor na c. k. Sveučilištu Bečkom. Preveo —— —— Zadar. Tiskarnica J. Woditzke. 1874. На 8-ни 95 стр.
Исти наслов и талијански, а цела књига и хрватски и талијански.

— ШМИД ХРИСТОФ. Види Ђурчић Стеван.

— ШМОЛЕР Г. Види Јовановић Богољуб.

327. ŠRABEC ARNIM Marka Tulija Cicerona rad i život. U Zagrebu, kod Dr. Albrechta 1874. стр. 76 на 16-ни

— (ШТРОСМАЈЕР J. J.) Види: Stolna crkva u Djakovu.

— SCHUBERT Види Marik.

— ШУБЕРТИ К. и Ф. Види Матић Андрија.

328. ŠULEK BOGUSLAV Dr. Popularna fizika. Izdalo društvo sv. jeronimsko. Zagreb.

329. ŠULLER FR. Školstvo Europe i Amerike na svjetskoj izložbi u Beču god. 1873. Piše —— učitelj

doljno-gradske gl. i trgovačke škole u Zagrebu. U Zagrebu 1874. Troškom spisateljevim.

---

1. BAKITSCH WOJSLAW Dr. PHIL. Rousseau's Paedagogik. Wissenschaftlich beleuchtet von ——. Leipzig. Verlag von Schmaler et Pech. 1874. На 8-ни 1 л. 50 стр.
2. БОГИШИЋ В. В. Мѣстныя названiя славянскихъ предѣловъ Адрiатики. —— Петербургъ 1874. На вел. 8-ни 77 стр.
3. VILOVSKI S. J. О имену Срб и Хрват. Ausland № 22 од 1874. год.

— DENTON. Види Mijatovics Csedomille Madam.

4. GFRÖRER F. AUG. Byzantinische Geschichten von —— Aus seinem Nachlasse herausgegeben, ergänzt und fortgesetzt von Dr. J. B. Weiss, Profess. der Geschichte an der k. k. Universität Graz. II. Band. Das Recht der Uebersetzung bleibt vorbehalten. Graz. Vereins-Buchdruckerei 1873. На 8-ни 4 л. 669 стр.
5. GODRA E. B. Dr. Monographie von Syrmien, ethnographisch-topographische, kulturhistorische und statistische Skizze des peterwardeiner Grenz-Regimentsbezirkes, von —— k. k. Oberarzt, Mitglied der zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien. Semlin 1873. 8-на стр. 84. С картом.
6. Die HOCHZEITEN der Serben. (Europa № 16.)
7. IVIĆ MATE. Die Haus-Kommunionen. Eine Denkschrift von —— —— Semlin. Druck von I. C. Sopron. 1874. На 8-ни 80 стр.

— ХОЛОЛУШЕК П. Види Задерацкiи П. Н.

8. ЯКШИЧЪ ВЛ. О племенномъ составѣ населенiя въ княжествѣ сербскомъ. В Якшича. С. Петербургъ № 762 Типографiя Майкова, въ д. Мин. Фин. на Дворц площ. 1872. На 8-ни 34 стр. и 1 к.
9. KAPPER SIEGFRIED Dr. Zpěvy lidu srbského. II. Preložil —— Prag 1874. На 8-ни 181 стр.
10. KIRKOR H. A. O literaturze pobratymczych narodów slowianskich. Odczyty publiczne w muzeum techniczno przemyslovem w Krakowie —— W Krakowie, nakla-

dem i czcionkami drukarni Leona Paszkowskiego pod zarządem J. Sakoćinskiego. 1874. На 8-ни XII и 356 стр.

11. KREK. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte-und Darstellung ihrer älteren Perioden. Von Dr. Gregor Krek, Professor der slavischen Philologie und Literatur an der Universität Graz. Erster Theil. Einleitung in die slavische Literatur-geschichte. Graz 1874 Verlag von Leuschner et Lubensky. На 8-ни VII и 336 стр.

12. KUBIĆ J. Dr. Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia. Trieste 1874.

13. LEGER LOUIS. Un poëme slave sur la Suisse. Extrait de la Bibliothèque universelle et Revue suisse. Lausanne Imp. Georges Bridel. На 8-ни 8 стр.

Франц. превод песме Меда Пуцића „Хелвеција“, штампане u Viencu исте године.

14. МАКУШЕВ ВИК. Историческіе памятники южныхъ Славянъ и сосѣднихъ имъ народовъ, извлеченные изъ итальянскихъ архивовъ и библіотекъ, собранные и обяснениые Макушевымъ. (Варшавскія университетскія извѣстія. 1874. № 1 и 2 и д.) Засебице штампано на 8-ни 2 л. 559, XXXI и 2 л.

15. MASCHEK LUIGI. Manuale del regno di Dalmazia per l' anno 1874. Compilato da Luigi Maschek consigliere Imperiale. Anno IV. A spese dell' autore. Zara. Tipografia di Giovanni Wodizka 1874. На 8-ни 361 стр.

16. MIJATOVICS CSEDOMILLE MADAM. Serbian Folklore. Popular tales. Selected and translated —— —— Edited with an introduction by the Rev. W. Denton M. A. author of „Servia and the Servians“ etc W. Co. 56 Ludgate Hill, London 1874. На 8-ни VI и 316 стр.

17. MIKLOSICH FRANZ Dr. Die slavischen Ortsnamen aus Apellativen. II. Von —— Wien 1874. На 4-ни 1 л. 132. стр.

18. MIKLOSICH FR. Das Imperfect in den slavischen Sprachen. Von —— wirklichem Mitgliede der kais. Akademie der Wissenschaften. Wien, 1874. In Com-

mission. bei Karl Gerold's Sohn etc. На 8-ни 28 стр.

19. МИРКОВИЧ Ф. М. Этнографическая карта славянскихъ народностей 1 изданія 1867 год. —— дополненная А. Ф Ритихомъ. Изданіе с. петербургскаго отдѣла славянскаго благотворительнаго комитета 1874 год. С. Петербургъ. Картографическое заведеніе А. Ильина. Масштабъ 100 верстъ въ англійскомъ дюймѣ или 1:4,200.000 настоящей величины. На 4. листа.

20. LE PAYS JOUGOSLAVE, son état physique et politiqne, sa fonction dans l' Europe. Paris 1874. Librairie Germer-Bailliere 17. Rue de l' Ecole de Medecine 17.

21. PAULIĆ PAULUS. Almae litterarum universitati zagrabiensi pientissima vota depromit —— —— Doctrinae lumen, gentium vigor. Zagrabiae, Typis societatis typographicae 1874. На 4-ни 2 л.

22. PAWINSKI A. Serbia. Zarysy historicno-etnograficzne. Skreslil —— Wydanie Redakcyi Biblioteky Warszawskiéj. Warszawa. Naklad Gebethnera i Wolffa 1874 На 8-ни 2 л. 119 стр.

23. PARČIĆ A. CARLO P. Gramatika della lingua slava (illirica) compilata da —— Prezzo soldi 80. Zara Spiridione Artale, Editore Librajo 1873. На 8-ни 200 стр.

24. PRICOT DE SAINTE MARIE. Les Slaves méridionaux, leur origine et leur établissement dans l' ancienne Illyrie par E. Pricot de Sainte-Marie. Paris. 179 p.

— PUCIĆ MEDO. Види Leger Lonis.

— РИТИХЪ Ф. А. Види Мирковић Ф. М.

25. ROCKSTROH E. Wanderstudien aus der Europäischen Türkei. 1. Die Völkerwanderungen in Bulgarien. 2. Eine Fahrt durch Bulgarieu. 3. Die Bewohner Bulgariens. Aus allen Welttheilen, Maj, 1874. стр. 249—253 Juni, стр. 282 — 286.

26. ROSZKOWISKI M. Ecriture omni-slave. Mleci 1874.

27. RÜFFER ED. Die bosnische Blutrache. (Die Literatur. Hrsgg. v. H. Riotte u P. Wislicenus. № 15.)

28. SCHWICKER H. J. Zur Geschichte der kirchlichen

Union in der croatischen Militärgränze. Eine geschichtliche Studie nach den Acten der ehemaligen kön. und. Hofkanzlei bearbeitet von Prof. —— Wien 1874 Gerolds Sohn На 8-ни 127 стр.

29. SERBEN, Die —— an der Adria. Ihre Typen und Trachten. Leipzig, F. Brockhaus.

30. LES SERBES DE HONGRIE, leur histoire, leur privilèges, leur èglise, leur état politique et social. Seconde partie. Prague. Grégr et Dattel libraires éditeurs. Paris. Maivonneuve et Cie libraies, 15. quai. Voltaire. 1874. На 8-ни 161—474 стр.
Прва је половина изашла у прошлој години.

31. SLOVANSTVO. Prvi del: Občni pregled. — Jugoslovani: Slovenci. Hrvati in Srbi. Bolgari. Z dvema zemljevidoma. Spisali Janez Majciger, Maks Pleteršnik in Božidar Raić. Založila in na svitlo dala Matica slovenska. Tisk Blaznikov v Ljubljani. На 8-ни 2 л. 354 стр. и 1 л.

32. STEFANOVIČ RITTER v. VILOVO, JOHANN. Die Entsumpfung der Niederungen der Theiss und des Banats, von —— k. k. Major. Vortrag, gehalten am 28 April in der k. k. geogr. Gesellschafl zu Wien. Mit einer Kartenskizze. Sonderabdruck aus den Mittheilungen dieser Gesellschaft. Wien. Eigenthum des Vereines. Druck von Carl Finsterbeck in Wien. На 8-ни 41 стр. и карта.

33. TERSTYANSKY AUGUST. Das strategische Verhältniss des serbischen und bulgarischen Kriegsschauplatzes gegenüber dem österr. ungar. Staate. 93.

— WEISS B. J. Dr. Види Gfrörer Fr. Aug.

34. ЗАДЕРАЦКИ НИКОЛАЈ. Косово поле. Историческая повѣсть изъ эпохи покоренія Сербіи Турками въ XIV вѣкѣ. Соч. П. Хохолушка. Переводъ съ чешскаго —— Второе исправленное изданіе. Кіевъ 1874. На 12-ни 112 стр.

РАДЊА И СТАЊЕ
СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА
у 1874-ој години.

прочитао
секретар
на главноме скупу, 2. Јуна, 1875.

Господо,

После свега оногъ што смо у лањскоме извештају поменули, како што се тиче спољних средстава и још несвршених намера, тако и што се тиче унутрашњега рада и програма друштвеног, појавили су се ове године у Српском ученом друштву ево ови књижевни радови:

Редовнога члана Ст. Новаковића: Српски поменици XV—XVIII века

и Библиографија српске и хрватске књижевности за 1872 и 1873.

Ред. чл. П. Срећковића: Зборник средњевековне науке у српским манастирима

и Путничке црте, I, Косово.

Дописног члана Дра В. Јагића: Живот Деспота Стевана, од Константина философа, у новом и вернијем препису.

Доп. члана Дра Ст. Мачаја: Брестовачка бања, монографска црта.

Ред. чл. С. Лозанића: О води, са анализом београдских пијаћих вода

и О утицају метала једног на други кад се у води додирују.

J. Штитовца: Карта округа чачанског.

Редовног члана Љ. Клерића: О примениваљу графоста-

тике на решавање неких геометријских задатака

и О поларном пантографу

Ред. чл. Д. Стојановића: О двоструком преламању светлости.

Ред. чл. Дра Ј. Панчића: О биљкама које у Црно Гори расту (Elenchus plantarum vascularium in Crna Gora lectarum.)

Консула руског Ив. Јастребова: Податци за историју српске цркве по изворима турским,

даље: Стање манастира Дечанског у течају прошла три столећа

и Синан паша и Кукли беј.

Председника друштва дра Ј. Шафарика: Поређена и на ново преписана хрисовуља манастира Дечана, коју је г. Милојевић друштву поднео.

Ред. чл. Г. Витковића: Податци статистични о цркви у Србији, у јепархији пожаревачкој и смедеревској, у првој половини 18. века

и Преписи историјских аката из најновије историје Црне Горе.

проф. Тасе Стојановића: Свет и човек, по резултатима најновије науке.

Ред. чл. Мих. Валтровића: Говор, којим је отворио излог снимања уметничких старина у Србији.

Ред. чл. Арх. Н. Дучића: Бока и Зета.

Доп. чл. Арх. Леонида: Опис српске библиотеке у манастиру Хиландару.

Богољуба С. Јовановића: Умирање учитеља у основним школама Србије.

Арх. Косановића: Српске старине у Босни.

Радови ови већином су већ оцењени, па или примљени за штампање или повраћени са примедбама, или повраћени са свим. И то: у 3 седнице одсека филолошког и филозофског, 7 седница одсека јестаственичког и математичарског, 4 седнице одсека историског и државног, 2 седнице одсека уметничког и 4 седнице одбора српског ученог друштва.

Осим тога изасланици одсека уметничког Драг. Милутиновић и Мих. Валтровић продужили су и ове године са успехом снимање српских архитектонских и живописних старина, и

то у Жичи, Руденици и Душманици, поднесав друштву око 23 красна и значајна цртежа.

Штампање друштвених књига отежано је било ове године са неприлика у којима је се нашла државна штампарија, очекујући набавке од монополисане „Главне српске књижаре“, која је сада већ коначно престала. Ипак је штампана једна (четрдесета) књига друштвенога Гласника и друга се сада довршује. А од другог одељка Гласниковог, у коме се још продужише историјски податци будимскога архива, угледала је света ове године књига V и сада се довршује и VI.

У исто време учињени су кораци и да се почну прештампавати они делови Гласника којих је већ нестало, или их саразмерно према осталима врло мало има.

А грађа за „Босански Зборник“ умножена је ове године чланком Јов. Мишковића „Војнички поглед на Босну“. Одбор још једнако очекује што веће утакмице књижевничке за ову књигу, како би она не само што пре угледала света, него и како би потпунце одговорила и своме имену и своме задатку.

О постаменту пак за астрономска и метеоролошка проматрања имаће друштво на овоме скупу коначно да одлучи.

И у прилог заступања просветног нашег живота и будноће и изван круга друштвеног, ваља нам напоменути: да су ове године некоји знатнији археолошки споменици из друштвенога архива имали прилике заувимати достојно место на братинској кијевској археолошкој скупштини, куда их је нарочито изаслати члан друштвени Ст. Новаковић собом понео био.

Одбор није пропустио да докаже топло саучешће овога друштва ни у радосној светковини отворања новога загребачког универзитета, пошиљући у Загреб лично као заступника свога редовног члана Ст. Новаковића.

Што се тиче личног састава друштвеног, он је и ове године повређен смрћу доп. члана Бож. Петрановића вреднога писца „Богумила“, што је ово друштво на свет издало. Осим тога ваља нам с тугом споменути смрт доп. члана вреднога и чувенога Фрање Курелца и ред. члана Срђа Николића.

Имовно стање друштвено било је ове године овако:

Прихода свега. . . . . . 64.250 гр. и 15 пар. чар.

И то 60.000 гроша чаршијских од годишње државне помоћи, а остало од продатих књига.

Расхода је пак било:

1, За намиру дуга у прошлој години учињенога и у лањскоме извештају показанога	35.069	гр. 19	пар.
2. На хонораре за „Гласник“ . .	37.607	„ 20	„
3. За екскурзије научне и попутнину	8.400	„ „	„
4. Секретару	3.084	„ „	„
5. Послужнику . . . . . , . .	2.880	„ „	„
6. За повез друштвених књига . .	2.845	„ „	„
7. За откуп старих писама . . .	90	„ „	„
8. На штампарске трошкове . .	146	„ „	„
9. Остали канцеларијски и експедициони трошкови.	740	„ 25	„
Свега	90,862	„ 24	„

Кад се овај број расхода упореди са бројем прихода у 64.250 гр. 15 пар. онда је прошла година пала на терет новој данашњој са 26.612 гр. и 4 паре.

Да се према оваквоме имовном стању учено друштво не би морало ограничити само на издавање свога „Гласника“, а напустити навластито испитивање наше садашњости и још не збрисане прошлости, тај нарочито трудан и важан посао, који захтева не само друштвену брижљиву критику него и друштвену новчану помоћ, одбор је ове године писмом својим имао част умолити високу владу земаљску, да опет уз обичну суму помоћи државне друштву дода нарочиту суму од 200 дук. на научна истраживања и екскурзије, као што је то и пређе чињено. Јамачно, влада и представништво народно не ће моћи мање ценити рад једнога целог друштва, које је делом показало да није најмањи радник ни што се тиче прошлости ни што се тиче будућности народне, не ће моћи мање ценити него ли што обично цени и награђује поједина лица заслужна за прошлост.

Осим осталих места којима су се друштвена издања до сад бесплатно шиљала, одређено је ове године послати књиге друштвене још: библиотеци школској у Крушеву, читаоници у Личком Грачацу, другом одељку богословије у Београду, читаоници у Шопићу, читаоници которској и друштву ђачком у Грацу.

А библиотека друштвена умножена је ове године поклонима: Матице Српске, Јужно словенске академије наука и уметности, Емила Пикота, Фр. Коха-Кухача, дра П. Матковића,

бечке академије наука, берлинске академије наука, друштва хемичара чешких у Прагу, московског, варшавског, харковског и новоруског универзитета, московског математичарског друштва, Демидовљевог јуридичког лицеја, општества љубителеј јестествознанија, антропологији и јетнографији, московског општества историји и древности, бечког ђеографског друштва, пештанске варошке канцеларије, српског народног позоришта у Н. Саду, више ђимназије у Задру, В. Богишића, Нила Попова, гроф. Уварова, Мих. Коголничеану, Р. А. Дашкова, Сергјеја Соловјева, А. Пипина, Јована Стевановића Виловског, Јакова Бољића, Мијата Стојановића, Ивана Филиповића, Арх. Дучића, М. Ђ. Милићевића, Ал. Спасића, Настаса Петровића, Јов. Мишковића, Јов. Живановића и Јов. Гавриловића. Искрена им хвала на пажњи коју овим указују друштву.

Кад у опште са данашњим радом ученога друштва упоредимо недавну његову прошлост, у којој се и при највећем цвету јављало једва по два Гласника годишње и то са половином превода и извода и кад се обазремо на остале спољашње прилике, које већ почињу допуштати ученоме друштву да може поћи својим нарочитим сталним правцем, онда не можемо да се не надамо у даљи све одабранији и све одређенији рад друштвени.

Данас већ имамо с једне стране фонад Чупићев са одређеним правцем популарисања знања. И имамо с друге стране српску државу са њезином штампаром и одређеном намером да се стара о штампању онаквих радова који одговарају данашњем стању наука у свету и преносе их у нас.

Ученоме друштву с пуним правом остаје дакле данас да научно упознаје и расветљује нарочито оно што се тиче наше отаџбине и народа и да уз то свестраном критиком и потпуно слободним погледом — овим поносом правих учених друштава — отвори врата новим истраживањима и унапређењу науке у опште.

Председник
српског ученог друштва
Др. Ј. Шафарик

Секретар
Милан Кујунџић

Чланови одбора:

Арх. Н. Дучић
М. Ђ. Милићевић
Јов. Драгашевић
Мих. Валтровић

ГРАФИЧНЕ ТАБЛИЦЕ

ОБРАЂЕВИНА У СРБИЈИ

у години 1867.

REPRÉSENTATIONS GRAPHIQUES

DES CULTURES EN SERBIE

EN 1867.

I.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.
en 1867.

Пшеница.
Froment.

На 1000 житеља има дана орања
Par 1000 habitants arpents

1—100 100—150 150—200 200—250 250—300 300—350 350—400

B.J.

II.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

en 1867.

Раж.

Seigle.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

B. J.

III.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

en 1867.

Јечам.

Orge.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

1 — 10	10 — 15	15 — 20	20 — 35	35 — 50	50 — 100	100 — 120

B. J.

IV.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.
en 1867.

Овас.
Avoine.

На 1000 житеља има дана орања
Par 1000 habitants arpents

1 — 5 | 5 — 10 | 10 — 15 | 15 — 35 | 35 — 50 | 50 — 100 | преко 100

B.J.

V.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.
en 1867.

Кукуруз.
Maïs.

На 1000 житеља има дана орања
Par 1000 habitants arpents

B.J.

VI.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.
en 1867.

Крупник.
Épeautre.

На 1000 житеља има дана орања
Par 1000 habitants arpents

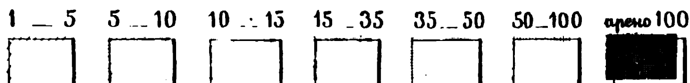

В. Ј.

VII.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

en 1867.

Просо и елда.

Millet et sarrasin.

На 100.000 житеља има дана орања

Par 100.000 habitants arpents

1 — 25 25 — 50 50 — 100 100 — 250 250 — 500 500 — 1000 преко 1000

В. Ј.

VIII.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

en 1867.

Сва жита.

Toutes sorte des céréales.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

В. Ј.

IX.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.
en 1867.

Кромпир.
Pommes de terre.

На 1000 житеља има дана орања
Par 1000 habitants arpents

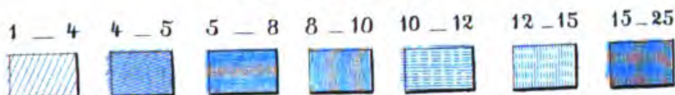

В. Ј.

X.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

en 1867.

Виногради.

Vignobles.

На 1000 житеља има мотика

Par 1000 habitants arpents

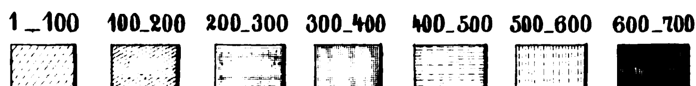

В.Ј.

XI.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.
en 1867.

Ливаде.
Prairies.

На 1000 житеља има коса
Par 1000 habitants arpents

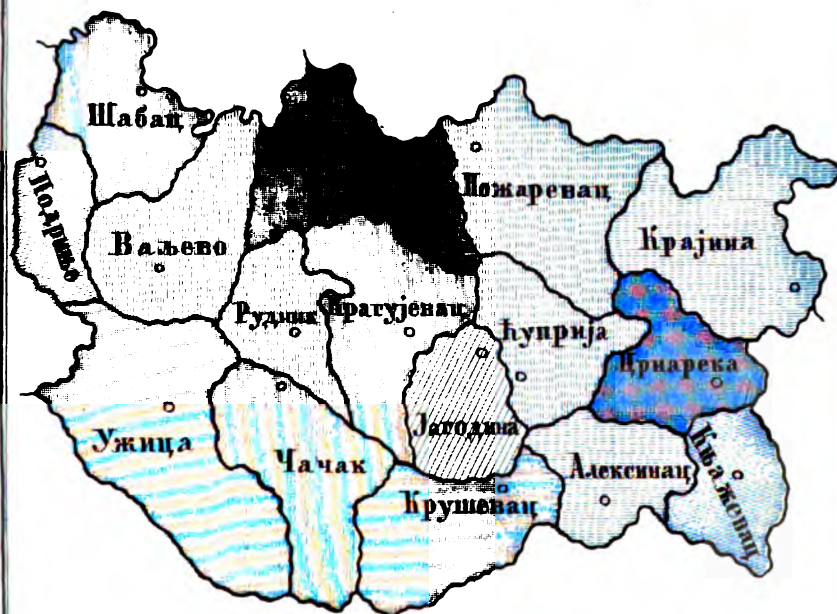

В. J.

XII.

Житом засејана површина у Србији у год. 1867.

SUPERFICIE ENSEMENSÉE EN CÉRÉALES EN SERBIE EN 1867.

Колико од целе површине на сваки род жита долази по сто.

Rapport pour cent de la superficie de toute espèce de grains.

Кукуруз Пшеница Јечам Овас Раж Крупник Просо и елда.

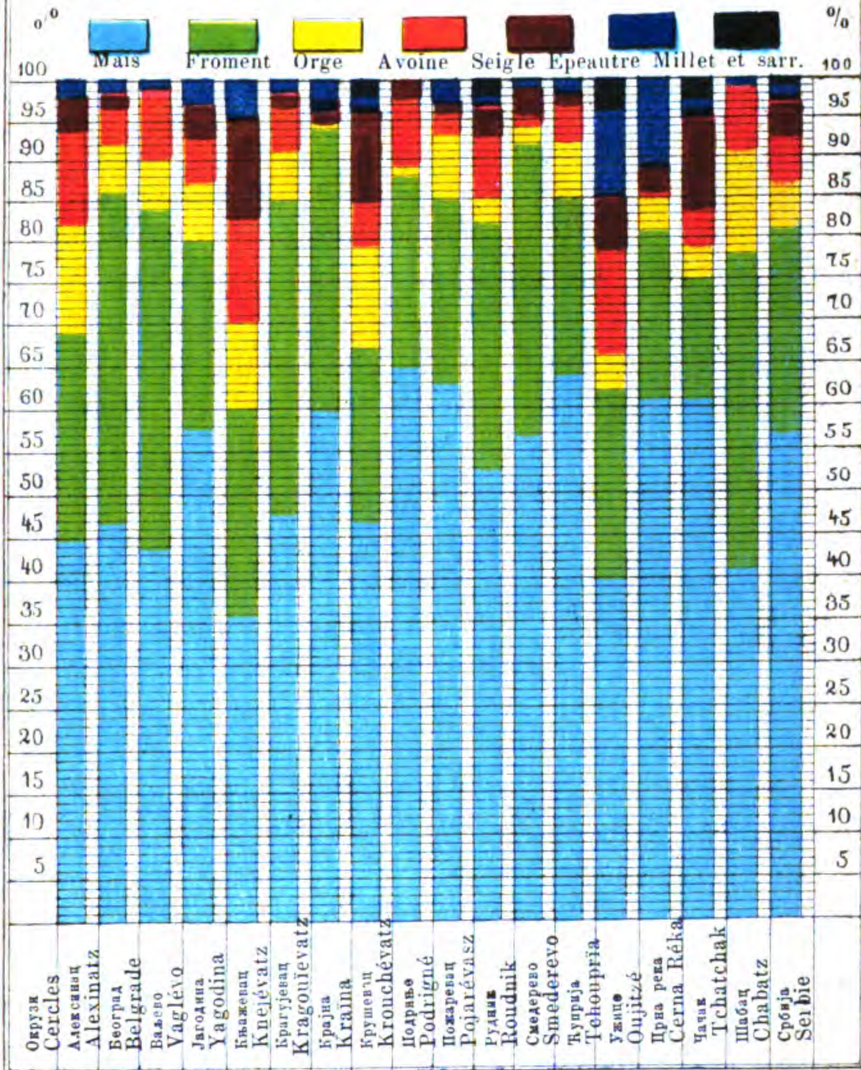

Гласник српског ученог друштва

СТАР. ПЕЧАТ
мр̂а Вујна
природна величина

Слика 2

Слика 6.

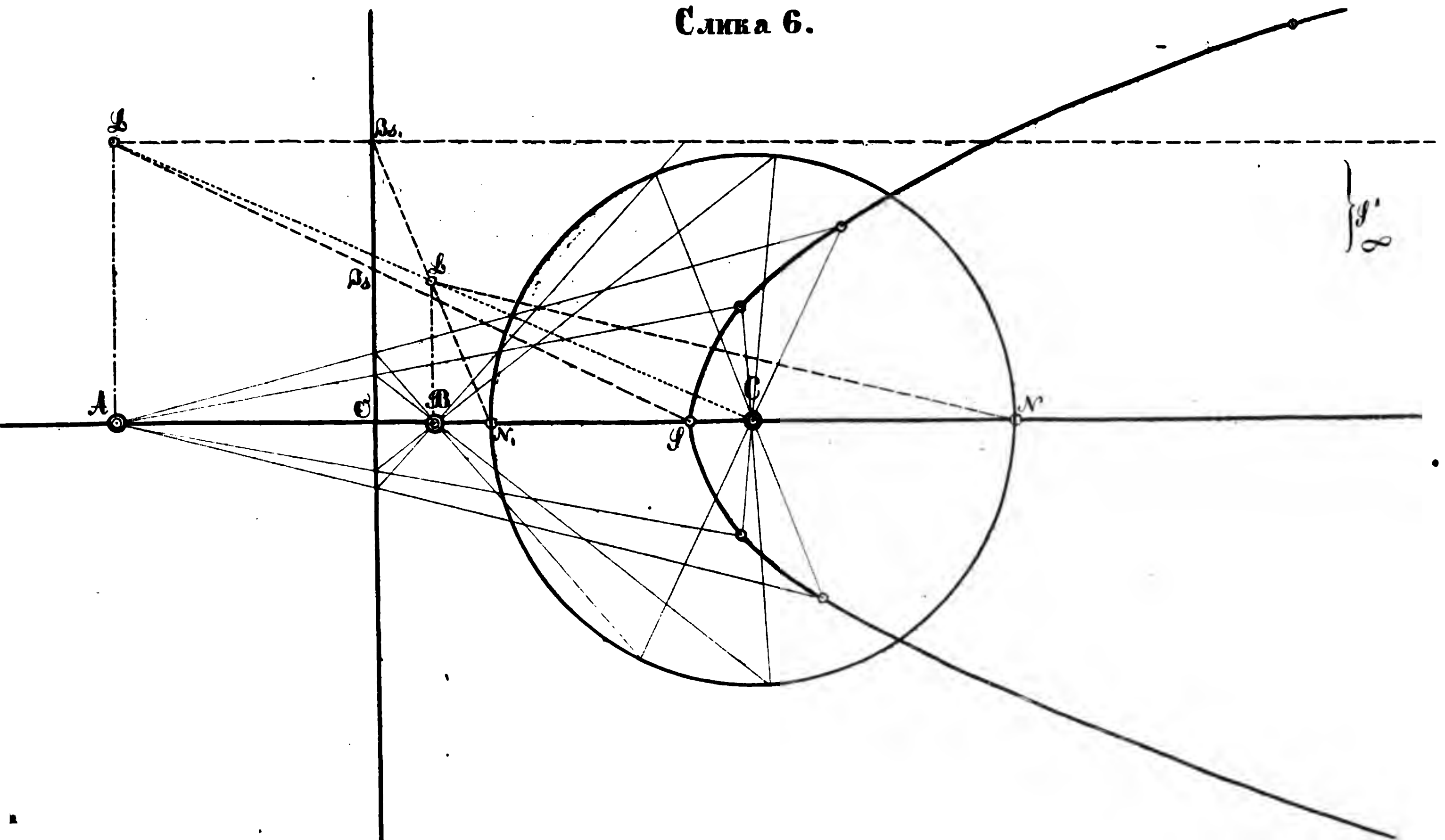

Слика 8.

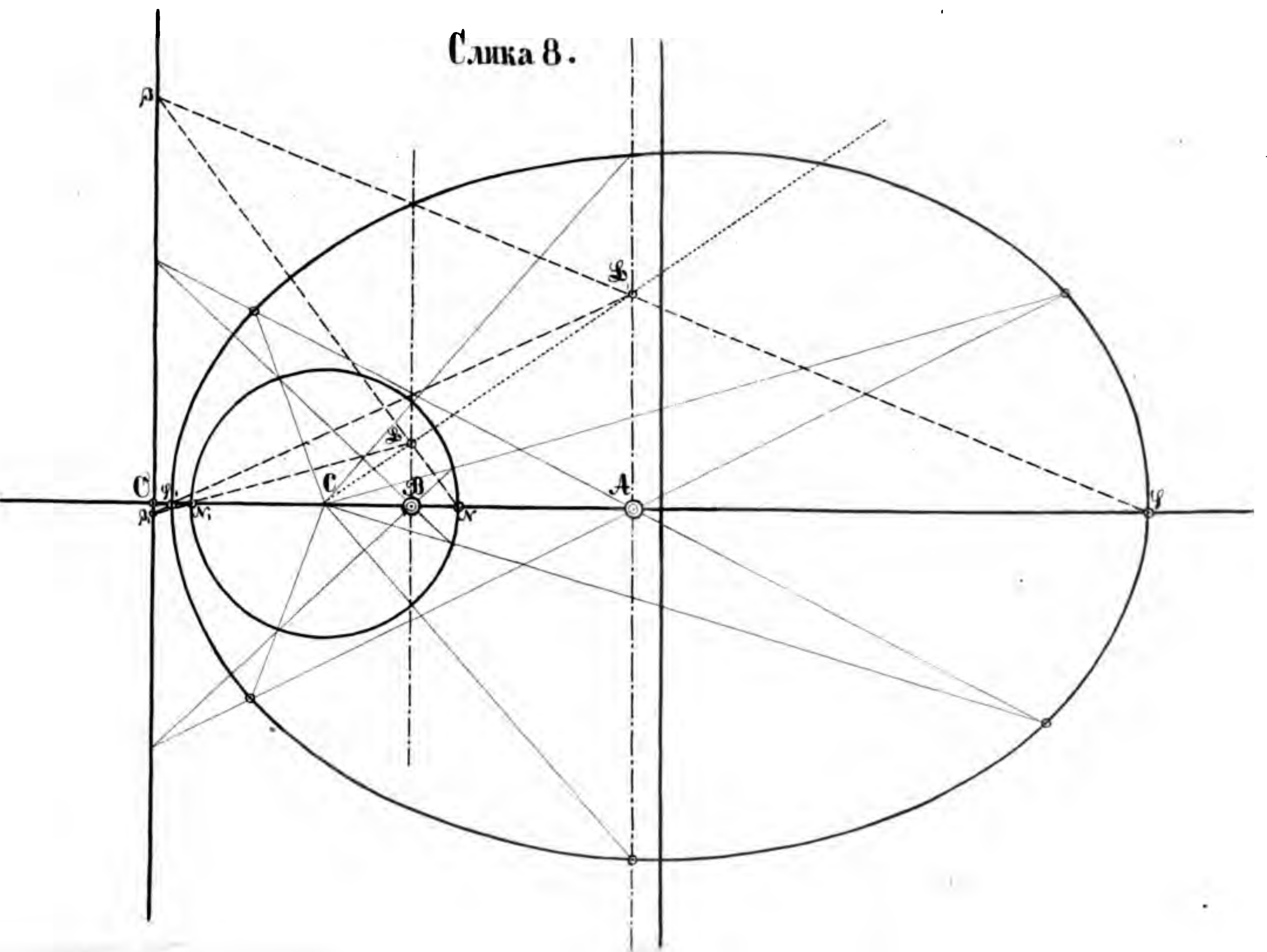

Слика 9.